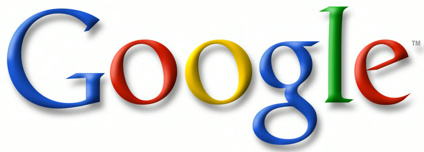

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

B 873,287

1860—1880.

PARLAMENTARNA POVJEST

KRALJEVINA

HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE

SA BILJEŽKAMA

IZ POLITIČKOGA, KULTURNOGA I DRUŽTVENOGA ŽIVOTA.

NAPISAO

MARTIN POLIĆ.

IZLAZI U DVA DIELA

DIO PRVI:

OD GODINE 1860. DO GODINE 1867.

Ciena 1 for. 80 nč.

ZAGREB
Komisionalna naklada kr. sveučilištne knjižare Franje Suppana (Rob. Ferd. Auer).
1899.

Tisak Antuna Scholza u Zagrebu.

DB
377
.P76

1050-35440

UVOD.

Bila je već odavna moja želja i nakana a i želja nekojih mojih odličnih prijatelja, da napišem pragmatičku povjest parlamentarnih i političkih dogodjaja, koji počinju sa godinom 1860. te imadu za Hrvatsku i hrvatski narod svoju nesumnjivo veliku važnost. Od muževa, koji su sudjelovali u razvoju tih dogadjaja, ima ih danas vrlo malo medju živima: još možda koja godina pa će nestati i posliednjega živa svjedoka, al nam zato ostaju njihova parlamentarna djela, pobilježena u saborskim dnevnicima i spisima, u štampi i drugim izvorima, iz kojih možemo crpiti jasnu sliku i stvoriti sebi sud o djelovanju tih naših neposrednih predšastnika na političkom polju naroda. Naročito može ovakvo književno djelo dobro doći mladjim naraštajima, koji se žele upoznati s radom tih svojih otaca. Proučavajući te izvore nastojao sam po najboljoj volji i najsdušnije, da budem prema tim muževima strogo objektivan i pravedan; da pokažem pravac njihovih mislih i težnja i da ujedno iztaknem sve one mnogobrojne zaprieke, koje su stajale na putu njihovu djelovanju te se nisu dale ukloniti snagom naroda i njegove inteligencije, koja je gotovo čitava sudjelovala kod riešavanja tih prevažnih narodnih zadataka. Hrvatski je narod — a da mu se bez potrebe ne laska. imao slavnijih epoka od ove, koja je ovdje orisana; imao je pojedinih odličnih muževa, koji su odlučnije zahvatili u njegov udes i razvitak, no ni prije ni poslie ne nalazimo, da je veći broj njegove inteligencije i njegovih umnih sila sudjelovao u javnom životu kao što upravo u tom razdobju narodne povjesti od godine 1860. pa naročito do godine 1873. i do godine 1880. Ovo se jednako tiče uže Hrvatske kao što kraljevine Dalmacije a donekle i inih hrvatskih krajeva pa se upravo radi toga upoznajemo svestrano sa motivima, koji su narod vodili u njegovu ozbiljnu nastojanju, da udari čvrst temelj svojoj današnjoj političkoj budućnosti kao što su ti muževi a na čelu svima biskup Strossmayer, produžujući kulturni rad ilirskih vremena, i na kulturnom polju stvorili mnoga zaslužna i neprolazna

djela za narod. Možda će mnogi, kad bude čitao povjest toga djelovanja prigovoriti, da se taj rad prikazuje u odviše povoljnom svietlu te bi onda ta namjera, i koliko patriotična, stajala u protuslovju sa pravom povjestnom istinom, kojoj svakako pripada vrhovna rieč i sud o tome djelovanju. Ja mislim, da se o tu historičku istinu nisam ogriešio. Narod i te njegove sinove vodila je zaista osbiljna težnja, da osiguraju Hrvatskoj slobodan i samostalan razvitak na osnovu tolikih zajamčenih i stečenih historičkih prava, a oni se toj težnji odavahu s takovom uztrajnošću, da im s te strane ne može biti opravdana prigovora. Takovi prigovori mogli bi se pače upraviti u sasvim drugom pravcu. Oni su, kako se to vidi iz tolikih njihovih adresa, izjava i zaključaka, uvjek više tražili, nego je to dopuštala svagdašnja situacija: njihovi zahtjevi, i koliko su bili u suglasju sa historičkim činjenicama narodne povjesti. prelazili su ipak okvir vazdašnje izvedivosti pa su se napokon našli u oči tolikih gotovih čina, proti kojima su se još samo mogli ogradjivati. Valjali su kroz tolike godine Sysifov kamen; mučili su se sa problemima, koji su naprezali svu njihovu duševnu snagu al nisu napokon, u prvo vrieme toga razdobja, mogli ništa izvesti ili stvoriti kakovo trajno djelo.

Uvjek se je netko našao, tko je osujetio njihove namjere; danas bečki državnici, koji su postupali nelojalno prema hrvatskomu narodu; sutra opet veliki dogodjaji; onda i žalostna razcjepkanost, koja se očituje u prevelikom broju stranaka i frakcija, koje nisu radile u suglasju i složno, nego su u medjusobnoj borbi trošile zajedničku narodnu snagu. Sve ove momente, koji nam razjašnjuju tolike njihove neuspjehe, nisam naravno ni mogao ni smio zašutiti, no pogledom na potonji nesmije se tim muževima preoštro suditi. Prijašnji povjestni dogodjaji bili su u narodu stvorili razdor, koji je uplivao i na mišljenje tih muževa; borbe do godine 1848., burna ova godina pa i kasniji dogodjaji proizveli su nesklad i nesuglasje, a ovo se je pojavilo već u saboru godine 1861. Stari Ilirci, težeći za idealnim kulturnim ciljevima. bili su jedno tielo i jedna duša; politički muževi od godine 1861. i kasnijih vremena, stvarajući političke programe, nisu mogli stvoriti takove sloge, kojoj se donekle protivi sama nutarnja narav političkih borba. Razdor se je uzdržavao kroz domaće strasti i kroz tudji upliv, kojemu se nisu ni tokom čitave narodne povjesti a ni u to vrieme mogla zatvoriti vrata a i taj tudji upliv raztakao je narodnu snagu, podržavajući neslogu izmedju stranaka. Ako je istina, da se politički i parlamentarni život neda zamisliti bez stranaka. pokazuje nam ipak historija velikih

ustavnih naroda pa i povjest savezničkoga naroda magjarskoga, da se broj tih stranaka mora svesti na najnuždniju mjeru i da se one moraju svega kloniti, što može atomizirati narodne sile, a u takovu upravo položaju bijaše Hrvatska kroz dugi niz godina, koje su imale odlučiti o njezinom budućem udesu. Izmedju pojedinih stranaka vladala je takova medjusobna nesklonost, da ne služi na čast nijednoj od njih pa tolike fiktivne fuzije i koalicije, na koje su ih silile okolnosti, nisu mogle ukloniti razdora, jer je nestajao glavni uvjet, medjusobno iskreno povjerenje. Ti muževi, inače daroviti i umno veoma sposobni, bijahu ipak odviš strančari, pa nam naročito sabor od godine 1865.—67., možda od svih tih sabora najvažniji, pruža žalostnu sliku te razcjepkanosti, koja je napokon urodila tom nemilom činjenicom, da je obnova državopravnoga saveza s Ugarskom prepuštena jednoj stranci, koja je uzprkos izbornoj pobjedi bila od svoje protivnice slabija, te nije mogla baciti na vagu moralnu i političku snagu čitavoga složnoga naroda. No rad ove stranke zanimati će nas u drugom dielu ove parlamentarne povjesti, a ovdje može biti samo govora o razdobju, koje obuhvaća vrieme do godine 1867. Taj je razdor razdvojio i samu narodnu stranku, stvorivši jaz izmedju muževa, koji su bili uzgojeni u duhu istih političkih tradicija i istih kulturnih ideja pa je doveo do takova raztrojstva stranaka, da se vodstvo narodnih posala, kako je to potreba iziskivala, nije moglo usredotočiti u rukama jednoga muža, koji bi pretežitošću svoga duha i autoritetom svoga imena mogao sve narodne sile sjediniti te stvoriti jedinstvo mislih i težnja. Na kulturnome polju imao je narod takvu glavu u biskupu Strossmayeru, koji je svojom impulzivnom snagom, svojom duševnom inicijativom te obilatim prinosima za pojedine narodne zavode umio ujediniti narodne sile te je u tom pravcu upravo čudesa tvorio. Na političkom je polju nije imao a nije je poradi velikoga stranačkoga raztrojstva ni mogao imati. Zanimivo je svakako pitanje, koji je od tolikih muževa bio najpozvaniji da bude narodni vodja, onako, kao što su Magjari imali svojega Franju Deaka ili Česi svoga Riegera i Palackoga; nadalje pitanje, koja je od tih stranaka imala narodu dati takova vodju. Jeli to mogao biti biskup Strossmayer, Ivan Mažuranić, Mato Mrazović, Makso Prica ili pak koji od prvaka unionističke stranke? Ili, jeli to napokon mogao biti Ante Starčević? i je li je takav muž imao niknuti iz krila narodne, narodno-samostalne ili unionističke stranke? Svaki od gore spomenutih muževa uživao je samo autoritet u svojoj stranci. Najveći je autoritet i u saboru i u narodu imao naravno biskup

Strossmayer, no taj je autoritet bio više moralnoga nego li političkoga značaja. Jedna od tih stranaka gledala je ujedno u biskupu Strossmayeru svojega vodju, a ovo je bio za druge stranke dostatan razlog, da ga odklone. Ivan Mažuranić bio je visoki činovnik a spojivši svoje ime sa omraženim u zemlji sustavom, nije mogao ni to očekivati, da će se primati njegovi dobri savjeti; autoritet, što bi ga bio morao vršiti poradi velikih umnih sposobnostih, bio je paraliziran njegovim zvaničnim položajem; Makso Prica bio je jedan od najumnijih naših ljudih, koji je svojom znamenitom izjavom na saboru god. 1861. bio pokušao, da stvori most izmedju narodnoga programa i zahtjevà aktualnoga položaja, no većina sabora primila je taj dobromišljeni pokušaj takovim negodovanjem, kao da radi o izdajstvu domovine. Prici nije ni vječna boležljivost dala, da pomišlja na takovu ulogu. Glede programa Ante Starčevića i njegova druga Kvaternika, koji ga je prvi u saboru iznesao, slagali su se muževi raznih stranaka, kako će se to vidjeti iz saborskih razprava, u tome, da je to program jednako idealan kao neizvediv, a ovo je moglo laskati rodoljubu ne pako političaru i državniku Starčeviću. No i pored svega toga raztrojstva u saboru i narodu mogla je ipak jedna od tih stranaka vindicirati sebi neko veće pravo, da mu prednjači u toj državopravnoj borbi, no ta bi stranka bila imala predstavljati elemenat snosljivosti i pomirljivosti. a tomu nije bilo tako. Tolike izjave i čini njezinih odličnijih muževa, koji su izazvali žestoku reakciju drugih stranaka, nedokazuju njezinu sposobnost za takovu pomirljivu ulogu, a ovo se mora požaliti ne radi te stranke koliko radi naroda, čiji su probitci stradali sa toga strančarenja njegovih javnih muževa. Što su pak skrivili nepovoljni vanjski dogodjaji; što nije mogla polučiti ni uz najveću patriotičnu požrtvovnost nedostatna snaga naroda, nemože se naravno upisati u grieh nijednoj stranci, pa se nesmije od tuda kovati oružje u stranačkoj borbi. Materijalni uspjeh nije u prvom redu odvisio od tih domaćih stranaka, nego od takovih činbenika i okolnostih, koje su bile jače od narodnoga prava i narodne volje.

Prvi dio ove povjesti teče od god. 1860. pa do svibnja godine 1867., do razpusta sabora, koji se je razišao bez svakoga rezultata u dugoj i težkoj državopravnoj borbi. Drugi će dio obuhvaćati dogodjaje do godine 1880: ponajprije sabor od godine 1868. do 1871., koji je obnovio državopravnu nagodbu s Ugarskom i stvorio ustrojstvo autonomne zemaljske vlade i autonomnih oblastih, a govoriti će o borbi, koju su obje stranke, unionistička i narodna, vodile dotle

nevidjenom živahnošću te koja je napokon urodila podpunim porazom stare unionističke, a pobjedom narodne stranke. Sada će ova stranka imati u saboru ogromnu većinu. u koju stupaju i nekoji elementi stare unionističke stranke; obaviti će reviziju državopravnoga temeljnoga zakona te će sa banom Ivanom Mažuranićem imati u saboru većinu do njegova odstupa u godini 1880. Proti toj stranci niknuti će opozicija iz njezinoga vlastitoga krila, a u toj će se opoziciji iztaknuti kao sjajan meteor na parlamentarnom obzorju muž, koji se može nazvati najidealnijim parlamentarcem, veleumni govornik Milan Makanec. No već u saboru godine 1878. pojavljuje se iznova na parlamentarnom obzorju vodja stranke prava Ante Starčević; njegova stranka, rastući u javnomu mnienju, dobiva sada čvrstu organizaciju i postaje uplivnim čimbenikom u narodu. Jamačno će se tkogod naći, da nam opiše dogodjaje, koji su sliedili iza tog vremena te nam pokazuju neko sasvim novo lice našega političkoga razvoja.

Do sastanka sabora.

Godina 1860. ostati će do vieka znamenita u povjesti hrvatskoga naroda. Ona otvara novo razdobje njegova ne samo ustavnoga već i kulturnoga života; ona je izhodište velikim, sudbonosnim dogadjajima, pa se čitavi kasniji razvitak narodnoga javnoga života ne može pravo ni shvatiti ni ocieniti, ako se nedovede u uzročnu svezu sa tom epokalnom godinom. Poslie one burne godine, koja je izpisala nekoliko krvavih no i slavnih stranica narodno-povjestnoga života, stenjaše narod prieko jednoga desetgodišta pod jarmom sustava, neprirodna njegovoj prošlosti, njegovu ustavnomu duhu, jednako ubitačna za njegovu slobodoumnu kao i narodnu sviest. No upravo ta godina pokaza, da je to neprirodno stanje moglo samo na vrieme pritisnuti tu narodnu sviest, al je nije moglo ni sasvim ugušiti a ni izkorjeniti. Ona je, razgalivši na očigled cielomu svietu sav trulež toga sustava, ujedno rodila i njegovom likvidacijom. Po riečih biskupa Strossmayera, izrečenih u pojačanom državnom viećn, koje je imalo udariti prvi temelj novomu preustrojstvu monarkije, nije se u nijednom dielu monarkije „narodni elemenat tako bezobzirno“ potiskivao u svakom području državnoga života kao što upravo u Hrvatskoj i Slavoniji“. Možda je istina, da je narod, u kojemu živa ustavna sviest nije nikada prestala kucati, jače od drugih osjećao to breme, jače osjećao i nestrpljivije podnašao od drugih naroda, koji nisu kao on u svojoj prošlosti navikli slobodnomu ustavnomu životu. To se vidi i od tuda, što je ta godina, otvorivši nove ustavne vidike, našla u narodu odlične i umne muževe, spremne po narodnih tradicijah i po individualnih sposobnostih na ustavnu borbu, koja se je u njoj zametnula za njegova starodavna, nikad neproigrana ustavna prava. Narodna će povjest morati neodvisno od svakoga uspjeha ili neuspjeha u borbi, tim muževima priznati, da su svoj zadatak shvatili osbiljno a što ga nisu do kraja proveli, da tomu nisu krivi oni, koliko sila okolnostih, jača od volje pojedinacâ, a i od volje čitavih narodâ. Tko hoće da objektivno prosudjuje njihovo djelovanje, mora zaroniti u duh i prilike onoga vremena, pa će mu se stvoriti pred očima jasna slika čitavoga onoga stanja, u kojem su se toliko oprječne sile borile za vlast i pobjedu. Neda se tajiti, da su ti muževi, pri-

padajući raznim političkim strankama, pokazali liepih duševnih sposobnostih, no koje nisu ni u svezi sa najboljim vrlinama značaja dosegle, da slome silu okolnostih, ali su bar polučile jedan veliki moralni uspjeh, odkrile su čitavomu svietu, koli je žilav i sviestan, koliko još ima u sebi životne snage, taj, tolikim udarcima u povjesti ošinuti, udesom toli težko izkušani hrvatski narod. Ovo će zabilježiti i svietska i domaća narodna povjest, a potonja ima još naročito taj zadatak, da se neda zavesti na prenagli sud o radu muževa, koji su preduzeli posao, nadilazeći njihovu kao što i snagu od njih zastupana čitavoga naroda. Čuvajmo se, da budemo prestrogi u prosudjivanju narodne prošlosti, čuvajmo se, da u narodnu povjest i u javni život unosimo ostracizam, pa da sa jednostranoga gledišta udaramo na čelo žig izdajstva svakomu, koji se nije slagao ili se ne može složiti s našim posebnim nazorima. Budimo radje pravedni, pa ćemo, polazeći sa toga gledišta, naći u svakoj stranci te znamenite godine muževa, koji po svojih sposobnostih, po vrlinah uma i značaja, zaslužuju, da budu uvršteni u Panteon zaslužnih hrvatskih muževa. Ovako radi svaki kulturni narod, a ovako neka radi i hrvatski narod, koji se s ponosom broji u red prosvietljenih naroda.

Premda su dogadjaji, koji su se pol godine pred tim sbili na talijanskih ratnih poljanah, te mnogi drugi pojavi, koji su za tim sliedili, odkrili čitavomu svietu sav nutarnji trulež absolutističkoga sustava, po svojih germanizatornih težnjah dvostruko ubitačna za sve nenjemačke narode monarkije; premda su u duhovima bile sasvim dozrele ideje, koje navještahu preokret javnoga stanja, trebalo je ipak duže vremena, da se pokažu jasni znakovi toga preokreta. U Hrvatskoj vladaše mir groba: Narodnu dušu obuzimaše još uvjek bol, koju joj zadade tragična, uslied uticaja raznih nepovoljnih okolnostih, smrt velikoga junaka iz burne godine, bana Josipa Jelačića. Čitavi narod, sakupljen u glavnom gradu Zagrebu po svojih odličnih predstavnicih bješe pol godine prije osvitka te godine izpratio do posliednjega počinka ostanke svoga bana, čija smrt kanda naslućivaše još teža vremena od onih, koja su poput more pritiskivala grudi naroda. S banom, koga je ubila narodna žalost, propadoše u grob tolike narodne nade, a u času njegove smrti nepokazivahu se još od nikud znakovi boljega stanja.

No neprodje ni pol godine, a narodni se duhovi prenuše na novi rad i život. Kroniku onih vremena bilježe nam oba cesaro-kraljevska službena lista „Narodne Novine“ i „Agramer Zeitung“. „Na-

rodne Novine" izdavahu i uredjivahu dva čvrsta stupa iz ilirskoga doba, sam njegov duševni otac Ljudevit Gaj i vjerni mu suradnik Dimitrija Demeter. I ako su „Narodne Novine" bile službeno glasilo protunarodne vlade, koja je jednako zazirala od političkoga kao i od kulturnoga pokreta naroda, opaža se ipak, kako službene novine doduše oprezno no s nepritajenom radošću bilježe svaki pojav, koji navješćivaše novo doba, naročito svaki pojav na narodno-kulturnom polju. Već iz prvih brojeva lista saznajemo, da se ozbiljno radi o tom. kako da se izdavaju pučke knjige za narod, a bijaše jedna žena, vrla i plemenita rodoljubka, Jelisava Prasnička, u narodno-kulturnom razvoju poznata ličnost, od koje poteče zdrava namisao i kojoj ona znatnim novčanim darom udari temelj. Sa svih strana pritjecahu novčani prinosi, pače i od velikaša, a na čelo dobrotvora stade biskup Strossmayer, poklonivši znatnu svotu u tu svrhu. Službene novine, bilježeći gotovo svaki dan koji novi biskupov dar za unapredjivanje narodne prosvjete, svraćaju pozornost javnoga mnienja na toga neobičnoga muža, komu da je dobar udes namienio toli prevažan zadatak u narodnom životu. Tu se vidi, kako je duševna sveza izmedju muževa ilirskoga doba ostala čvrsta i nepromienjena i onda. kada su nemili dogodjaji pretrgli niti tiešnjega drugovanja.

Dne 28. veljače javljaju službene novine, da je grofovski naslov i čast prenešen na braću pokojnoga bana, podmaršale Jurja i Antuna Jelačića. U svibnju odslužene su u svim gradovima zemlje na godišnjicu banove smrti svetčane zadušnice a najsvetčanije bijahu u Novih dvorih. Značajna je činjenica, koja zasvjedočava solidarnost narodnih čuvstava prema pokojnikovu spomenu te koja se je imala i za vrieme sabora još eklatantnije iztaknuti, da su zadušnicama u Novih dvorih prisustvovali i mnogi odlični velikaši zemlje, izmedju inih grof Erdödy, nasliedni veliki župan županije varaždinske, onda baruni Levin i Juraj Rauch te mnogi drugi.

Uslied nerodice, koja je godine 1859. snašla nekoje krajeve zemlje, naročito županije: varaždinsku, zagrebačku, riečku i požežku, zavlada u tim krajevima na proljeće god. 1860. glad a novinski izvještaji rišu najtamnijim bojama nevolju toga pučanstva. Po čitavoj zemlji prinose ugledniji i imućniji sinovi naroda darove za stradajuće pučanstvo, a na glas o toj nevolji javljaju se u Ugarskoj najživlje simpatije za hrvatski narod. Najotmjenije ličnosti magjarskoga družtva stupaju na čelo odborima, koji skupljaju prinose za stradajuće Hrvate; najodličnije gospodje magjarskih boljarskih krugova priredjuju u tu svrhu koncerte i ine javne zabave, a koncem ožujka

dolazi u Zagreb odaslanstvo magjarskoga odbora, sastojeće iz trojice velikaša, da osobno uruče sakupljene prinose te biva u kazalištu za predstave hrvatskoga komada dočekano sa gromkim uzklicima.

Svuda se medjutim opaža, kako je u zemlji na prosvjetnom polju zavladao življi pokret, preludirajući dogodjajima, koji su skoro za tim imali preobraziti lice javnoga života. Ustraja se inicijativom pojedinih rodoljuba glasbena škola u Zagrebu te gospodarsko i šumarsko učilište u drevnomu Križevcu. Po čitavoj zemlji raste svakim danom nesklonost i ogorčenost proti sustavu, koji se stade s temelja rušiti, a iz Beča dolaze već glasovi, javljajući, da se ozbiljno razmišlja i radi o promjeni javnoga stanja. Prvi jasniji znak preokreta ogleda se u sazivu pojačanoga državnoga vieća, u koje se iz Hrvatske pozivlju biskup Strossmayer i Ambroz Vranyczany, poznati iz godine 1848. upravitelj zemaljskih financijalnih posala. Obadvojici pruža se prilika, da podignu autoritetni svoj glas u obranu nezastarivih prava trojedne kraljevine, kako se zemlja zove svojim diplomatičnim povjestničkim imenom. Biskup Strossmayer naglašuje u državnom vieću ponovno „historičko-politički individualitet kraljevine, njezino pravo na autonomne uredbe, potvrdjeno cetinskim izborom i pragmatičkom sankcijom od godine 1712.“ Dne 19. lipnja pronese se zemljom radostan glas, navještajući narodu veliku, radostnu promjenu, da je, naime, ban grof Coronini, odstupio, a banom imenovan podmaršal barun Josip Šokčević, Hrvat, Vinkovčanin. Imenovanje Josipa Šokčevića primljeno je po zemlji neobičnim uzhitom. Novoga bana poznavaše zemlja i najširi krugovi naroda, još iz vremena, kada je za banovanja pokojnoga bana zamjenjivao ovoga u njegovoj vojničkoj časti. Veliki uzhit, odajući staru sangviničku ćud naroda, bijaše ipak na osvitku nove ere sasvim naravan i suglasan sa novim javnim položajem. Novoga bana preporučaše narodu njegovo narodno porjeklo, vitežka ćud, otvoren vojnički značaj i neka neobična lahkoća, kojom se je znao snaći u novom položaju na čelu zemlje. Dne 21. lipnja pozdravi ga u Beču velika deputacija narodnih odličnika, koju mu privede biskup Strossmayer, a 24. lipnja upravi novi ban proglas na narod, izjavljujući, „kako je njegova najživlja želja, da podje putem, kojim su koracali njegovi slavni predšastnici, naročito ljubimac naroda, bezsmrtne uspomene ban Jelačić“. Već sam čin, da se je na narod obratio proglasom, morao mu je steći simpatija u svim narodnim krugovima, koji u njem već vidješe nasliednika, dostojna Šubić-Zrinjskoga, Bakača i Jelačića, kako ga je narod u svojem uzhitu odmah i prozvao. Uz to izjavi ban, kako ima nalog od Njeg.

Veličanstva cara i kralja, da nečaseći uvede hrvatski jezik u javne urede, a ova stečevina imala je zadati smrtni udarac omraženoj tudjoj birokraciji, kojoj bijahu naročito za njegova predšastnika krila porasla. Grad Zagreb, hiteći, da zapredņjači zemlji, imenova novoga bana začastnim gradjanom, a za njim se povedoše i ostali gradovi zemlje. Kada je početkom srpnja došao u Zagreb, dočeka ga pučanstvo oduševljeno. Jednake ovacije, odišuće najvećim povjerenjem prema novoj glavi zemlje, ponoviše se i po ostalim gradovima, koje je skoro za tim posjetio. Velikim ovim nadama, što ih narod polagaše u bana Šokčevića, nije bilo sudjeno da se obistine. Ipak mora povjest priznati banu Šokčeviću, da je imao svojstava, koja su ga mogla učiniti slavnim hrvatskim banom kao što će mu priznati, da je ozbiljno shvatio svoj položaj na čelu narodu, kojemu je bansko dostojanstvo symbol narodne časti i moći. Kada je 38 godina poslie toga, zaboravljen od svieta i naroda, barun Josip Šokčević umro u Beču, nisu još bile u narodu sasvim utrnule simpatije, koje su se rodile u tim prvim časovima njegova banovanja, a pošto je svoje ime nerazriešivo spojio sa znamenitim razdobjem u narodnoj povjesti, ostaje mu u njoj i vječan spomen.

U listopadu izadje znamenita diploma, u kojoj vladar izjavljuje, da će odsele dieliti zakonotvornu vlast sa narodima monarkije, a već 26. studenoga sastade se u Zagrebu glasovita banska konferencija, koja je svojim viećanjem i zaključcima imala prokrčiti put novomu ustavnomu stanju, naročito sazivu i sastanku sabora. Članovi konferencije bijahu najvidjeniji muževi zemlje, a njezini zaključci, temeljito pretresani, pokazuju pravac, u kojem se taj čas kretahu narodne težnje. U predstavci na prejasnoga vladara ističe se dvostrani ugovor izmedju prejasne dinastije i naroda te se doslovce moli: „da se narodni jezik hrvatsko-slavonski uvede u sve javne urede; da se ustroji hrvatsko-slavonska dvorska kancelarija; da se nečaseći imenuju veliki župani; da se sa Hrvatskom i Slavonijom sjedini Dalmacija sa otocima Krkom, Osorom, Cresom i Lošinjem te istarski kotari: novigradski, volovski i labinski. Na tu predstavku odgovori Njeg. Veličanstvo kralj svečanim pismom, upravljenim banu Šokčeviću, u kojem privoljuje, „da se ustroji hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij, kojega će djelovanje obuhvaćati tri grane državne uprave, naime, unutarnje, pravosudne i bogoštovno-nastavne poslove. Pogledom na sjedinjenje Dalmacije „pripravan je kralj pristati na želje, koje su došle do Njegova znanja te odredjuje, da se izaslanici iz Dalmacije pozovu u bansku konferenciju. Kraljev odgovor pobudi živo zadovolj-

stvo i konferencija podastre Njeg. Veličanstvu zahvalnicu. Sjednica konferencije od 19. prosinca ima veliku historičku važnost za kulturni život naroda po izjavi, koju je u njoj učinio biskup Strossmayer i koja je narodu donesla znatnu kulturnu stečevinu. U toj sjednici izjavi biskup, koji već onda bijaše os, oko koje se je kretao duševni život naroda, da poklanja 50.000 forinta za učeno družtvo u Zagrebu, koje bi imalo (ovako glasi doslovce izjava po bilježkah „Narodnih Novina") postaviti temelj jednomu književnomu jeziku za sve Jugoslavene. U darovnici na bana Šokčevića označuje biskup to učeno družtvo imenom akademije, dodajući, da bi se u njoj imali sjediniti svi bolji umovi četiriuh jugoslavenskih plemena.

Sada se čekalo, da taj rad i viećanje donese narodu prve stečevine. U kolu odličnih muževa, koji sudjelovahu kod viećanja banske konferencije, iztaknuo se je znanjem, oštroumjem i ozbiljnošću značaja proslavljeni tvorac narodnoga eposa, Ivan Mažuranić. Kako se razabire iz onodobnih novinskih izvještaja pokloniše se članovi konferencije superioritetu Mažuranićeva uma te mu jednodušnim zaključkom povjeriše, da izradi predstavku i zahvalnicu na Njeg. Veličanstvo kralja. Oba sastavka pokazuju pronicav um, misaona, umjerena državnika, koji sa jezgrovitošću misli spaja strogu odmjerenost izraza i oblika. Mažuranićevo imenovanje za predsjednika nove vrhovne oblasti, proglašeno nekoliko dana prije izmaka godine, dojmilo se je naroda najradostnije pa ga s veseljem pozdraviše i oni, koji inače skeptično prosudjivahu javni položaj. „Narodne Novine" konstatujući ovu obćenitu radost, nazivlju Mažuranića ljubimcem naroda te dodaju „da je to čovjek velika duha, visoka uzleta, obilata znanja, iskrena rodoljublja i skromna značaja". „Agr. Zeitung" piše: Mažuraniću nije u vieće krune utro put ni sjaj roda, ni slavičnost, ni odličan družtveni položaj već jedino njegov snažan duh i darovitost. U narodu uživa Mažuranić obće povjerenje a susreću ga s povjerenjem i drugi narodi, naročito srodna slavenska plemena. Njegovo obsežno znanje, državnički um, plemenit značaj i druga odlična svojstva jamče nam, da će svoje mjesto izpunjavati na boljak naroda. „Pozor", koji je upravo bio počeo izlaziti, priznaje, da je Mažuranić često puta zasvjedočio, kako mu je stalo do narodne sreće. Mažuraniću priznaje dobru volju no inače sudi vrlo skeptično o uspjehu njegove misije. pošto niti je označen djelokrug dvorskog dikasterija, niti ima njegov predsjednik slobodne ruke.

Ovdje se mora zabilježiti važan pojav na polju domaće publicistike, koji pada u godinu 1860. Oba službena lista, koji su dotle

u Hrvatskoj i Slavoniji jedini zastupali političku štampu, neračunajući nekakav mali talijanski listić na Rieci, dobiše 1. listopada novoga druga; toga dana pokrenuše nekoji odlični muževi, koji poslie odlučno utjecahu na razvitak javnih posala, glasilo „Pozor". Izdavateljem lista bijaše Slavoljub Vrbančić, s kojim ćemo se doskora upoznati u saborskih razpravah kao s jednim od najvatrenijih javnih muževa a uredjivaše ga Ivan Perkovac, jedan od najumnijih hrvatskih publicista ovoga vieka. Pokroviteljem lista bijaše biskup Strosmajer. Doskora se skupi oko njega čitava Plejada javnih muževa, koji uzeše javna pitanja te sav prošli život naroda osvjetljivati sa gledišta filozofskoga, povjestnoga, političkoga. Imajući vlastito publicističko glasilo, oko kojega se skupljahu, mogoše i pisci, da se sjedine u stranku, koju prozvaše narodnom strankom a toj organizaciji, kojom pretekoše ostale političke skupine. imadu se dielom pripisati uspjesi, koji su ih već u prvo vrieme pratili na javnom parlamentarnom polju. Moć javne štampe riedko se je kada očitovala tolikom snagom, koliko upravo u to doba u Hrvatskoj i to upravo u „Pozoru". Oko toga lista okupiše se, da samo napomenemo nekoja glavnija imena: Franjo Rački, Ivan Kukuljević, Ljudevit Vukotinović, Bogoslav Šulek, Matija Mrazović, Lavoslav Šram, Vladislav Vežić, Miho Pavlinović, Mirko Hrvat, Ivan Vončina, Franjo Žužel a izmedju mladjih pomalja se puno obećavajući talenat Marijana Derenčina. Ime Josipa Miškatovića, koji će se koju godinu iza toga vinuti na čelo svih hrvatskih publicista, nenalazi se još nigdje zabilježeno.

Kronika ovih dana bilježi, da je grad Karlovac, koji javno mnienje ovoga vremena prozva, radi patriotičnih vrlina njegova gradjanstva, najdomorodnijim gradom, dao u slavu listopadske diplome more patrio izpeći vola. Načelnikom grada bijaše Ivan Vončina. Vriedno je takodjer zabilježiti prvo boycottiranje „Pozora", koji javlja, da mu je zagrebački gostioničar k ruži u Zagrebu Janko Karas vratio list, jer se njegovi gosti neslažu s pravcem lista.

Dne 1. siečnja 1861. osvanuše „Narodne Novine", koje su dotle imale na glavi lista dvoglavog orla, u novom ruhu, sa grbom trojedne kraljevine a nitko manji nego Ljudevit Gaj pjeva himnu slogi Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara.

Dne 2. lipnja donose listovi proglas banske konferencije na braću Dalmatince, u kojem se „obzirom na ručno pismo Njeg. Veličanstva od 5. prosinca 1860. „da se u obziru ponovljenoga staroga

saveza kraljevine Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom učine potanke naredbe i da se u svrhu potankoga pretresivanja i svestrano zadovoljujućega uredjenja ovoga pitanja sastanu izaslanici kraljevine Dalmacije na razpravljanje istoga pitanja sa banskom konferencijom" pozivlju Dalmatinci, da stupe u savez sa Hrvatskom i Slavonijom.

Po čitavoj zemlji raste grozničava uzrujanost; narod izgleda sada imenovanje novih velikih župana. Njihova imena osvanuše u službenim novinama od 5. siečnja. Trenutak je historičan. Županije su starodavni ustavni bedemi: ugalni kamen čitavoga ustavnoga života pa dok županije nebudu oživotvorene sa svojim historičkim djelokrugom, nitko pravo nevjeruje, da se zaista namjerava vratiti narodu ustav. Na čelu listine čita se ime Ivana Nep. grofa Erdödyja, koji se kao nasliedni veliki župan županije varaždinske imenuje velikim županom iste županije. On je to bio prije god. 1848., kada ga burni dogodjaji te godine potiskoše s toga mjesta. Ivan Kukuljević postaje velikim županom zagrebačke, Ljudevit Farkaš-Vukotinović križevačke, Julijo grof Janković požežke, biskup Strosmajer virovitičke. Petar grof Pejačević sriemske i Bartol vitez Zmajić svetoivanski riečke županije. Imenovanja novih velikih župana pobudiše obću radostnu senzaciju u narodu, naročito pak budu izmedju njih s uzhitom pozdravljeni muževi, koji si još u ilirsko doba stekoše velikih zasluga za narod. Biskupa Strosmajera, koji je podupiranjem narodno-kulturnih ciljeva i odvažnim držanjem u pojačanom državnom vieću u Beču, gdjeno je prvi naglasio historičko-politički individualitet i starodavna ustavna prava trojedne kraljevine, sve više začaravao narodnu dušu, pozdravi čitavi narod s uzhitom na čelu virovitičke županije a tako Ivana Kukuljevića i Vukotinovića, koji se neprekidno od ilirskih vremena pa i u gluho doba absolutizma borahu perom u ruci za narodnu prosvjetu i politička narodna prava. Grof Julijo Janković, uman i slobodouman muž, spadajući medju najotmeniju vlastelu u zemlji, koji se je doskora imao vinuti na čelo jakoj političkoj stranci, uživaše u svojoj županiji veliko povjerenje pučanstva. Grof Ivan Erdödy imenovan je obzirom na pučanstvo varaždinske županije, u kojem stajaše na čelu tamošnjoj aristokraciji a jamačno i s razloga, što se je njegovo mišljenje slagalo sa nazorima i mišljenjem većine pučanstva u toj županiji, koje je u skoro za tim sazvanoj županijskoj skupštini svoje unionističke osjećaje prema Ugarskoj otvoreno naglasilo. Bartola Zmajića nošahu primorski Hrvati na rukama. Jedino imenovanje Petra grofa Pejačevića nenadje jednako radostna odziva u pučanstvu županije sriemske.

„Pozor“ napisa o tom imenovanju: „Mi bi bili vruće željeli, da se je velikim županom za županiju sriemsku imenovao pravoslavni Srbin pa kad se na to nije pazilo, to se neka pazi u buduće, jer netreba, da se vriedja ičije čuvstvo“. Sama ličnost velikoga župana nebijaše, čini se, zazorna no demokratično čuvstvo Sriemaca nije se moglo složiti sa imenovanjem boljara. A u obće narodni obziri svjetovahu, da se zadovolji zahtjevima Sriema, koji je malo prije toga, pošto bješe dokinuta srbska vojvodina, bio podčinjen banskoj vlasti. To se je doskora uvidjelo, te je na čelo sriemske županije došao Svetozar Kušević.

U to se i banska konferencija sastade u svoju posliednju sjednicu. Iz Dalmacije nedodje nitko, a taj negativni posljedak narodnoga nastojanja uzdrma ponešto narodne nade. Konferencija nadje se u oči novoga pitanja, medjumurskoga. Stiže glas, da je Medjumurje odciepljeno od Hrvatske i Slavonije i pripojeno ugarskoj Zaladskoj županiji, na koju je spadalo prije godine 1848. Uzprkos tomu nenadje konferencija za shodno, da se tim pitanjem potanko bavi nego zaključi, da se ono ima ostaviti riešavanju budućega sabora. Stvoren je zaključak, da se sabor ima sazvati na temelju izbornoga reda od god. 1848. O predlogu, da se zatraži sjedinjenje Dalmacije sa kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom, zametnu se živa razprava. Nekoji predlagahu, „neka bi Njeg. Veličanstvo blagoizvoljelo uzeti u obzir državno pravo ovih kraljevina u pogledu Dalmacije pa ju smjesta s njima sjediniti“. No Ivan Kukuljević, prvi autoritet u konferenciji u svim historičkim i javnopravnima pitanjima iztaknu, kako neima Hrvatska i Slavonija već „Kruna hrvatsko-slavonsko-ugarska pravo na Dalmaciju pa kada se govori o pravu naših kraljevina, tada bi isto ako ne veće pravo pripadalo Dalmaciji kao koljevci samostalne hrvatske države na Hrvatsku i Slavoniju nego obratno. Napokon bude primljen predlog grofa Ivana Erdödyja, neka se kaže, da to pravo pripada apostolskomu kralju. Konačno bude još usvojen zaključak, da se banski stol i namjestničko vieće preustroje na ustavnu. Ban zaključi konferenciju spomenuvši njezino blagotvorno djelovanje za zemlju a konferencija izdade na narod proglas pod uobičajenim tada nazivom „Hrvati i Slavonci“, u kojem spominje, što je sve za njegov boljak uradila. U toj konferenciji, koja je imala prokrčiti put do oživotvorenja ustavnih uredaba, pokaza se na radost naroda, da u njegovu krilu ima muževa, po svojem značaju i zvanju podpuno spremnih i doraslih za riešavanje i najvažnijih narodnih posala a ovaj uspjeh pobudjivaše najbolje nade u oči skorašnjega

saziva sabora. Ovaj uspjeh uvjeri domaći i vanjski sviet, koji je napeto pratio razvoj javnoga stanja u Hrvatskoj, da absolutizam nije slomio krila narodnim težnjama a niti ugušio javnu narodnu sviest: uvjeri ga o tom, kako narodu treba samo pružiti priliku, da njegovi sinovi uzmognu razviti svoje umne političke i državničke sposobnosti. koje je absolutna vladavina mogla samo skučiti al ih nije mogla uništiti. Konferencijom, u kojoj bijaše zastupan cviet narodnoga umlja u Hrvatskoj i Slavoniji, muževi, odlični po družtvenom položaju i po imetku, ravnao je duh umjerenosti i osobite obzirnosti na tadašnje prilike, jer se je u prvom redu radilo o tom, da se utre put sazivu sabora, koji je imao udariti temelj stalnom ustavnom razvitku. Muževi banske konferencije bijahu sviestni svojega poziva pa banska konferencija ostavlja častan spomen u narodu.

Još je konferencija viećala, a već stizahu sa Rieke kobni glasovi o napadajima na hrvatske rodoljube u tom gradu, što ih izvadjaše svjetina, tražeć neposredno i bezodvlačno sjedinjenje grada s Ugarskom. Za čudo je, da štampa, koja je inače najbudnije pratila sve pojave javnoga života, donosi samo gdjekoju bilježku o tim izgredima, koji se surovim načinom okretahu proti hrvatskomu narodu i hrvatskim rodoljubima u gradu. Vapaj potonjih dopre do najviše oblasti u zemlji i ban proglasi nad gradom obsadno stanje. Ova banova odredba nenaidje nipošto na privolu javnoga mnienja; slobodoumna sviest, kojom se je svatko ponosio, nije mogla da odobri mjere, sjećajuće na neustavnu vladavinu a i politički obziri zahtjevahu, da se proti Rieci odviš nenatežu žice, pošto se je još uvjek mislilo, da će poći za rukom, izravnati oprjeke sa pučanstvom. Gradsko zastupstvo zagrebačko zamoli bana, da to iznimno stanje dokine. Tako pitanje riečko kao i medjumursko prouzročiše, da je čuvstvo prijateljstva prema Ugarskoj naglo ohladnjelo, no glavni činbenici javnoga mnienja držahu se svejednako zaključka, usvojena kod prijašnjih viećanja, da se oba pitanja imadu ostaviti budućemu saboru. U to izadje veljački patent i javno mnienje obrati na to svu pozornost. Veljački patent uredjuje zastupanje austrijskih kraljevina i zemalja u državnom ili carevinskom vieću te proglašuje zemaljsku uredbu za te zemlje, izuzimajući Dalmaciju, o kojoj kaže: „No budući da o državopravnom odnošaju naše kraljevine Dalmacije prema kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji nismo još konačnu odluku izrekli, to za našu kraljevinu Dalmaciju izdana zemaljska uredba nemože za sada još podpunu valjanost steći.“ U savezu s patentom izadje prev. odpis na predsjednika hrv. slav. dvorskog dikasterija, u

kojem mu se nalaže, da bezodvlačno odredi nuždno, kako da Hrvatska i Slavonija bude zastupana u carevinskom vieću.

U toj obćoj uzbudjenosti stiže glas, da je sabor kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sazvan za 2. travnja; ovaj je rok kasnije produžen te je prva saborska sjednica bila istom 15. travnja. Medjutim se počeše jedna za drugom sastajati županijske skupštine, koje su imale da obave instalaciju svojih vrhovnih dostojanstvenika i restauraciju županijskoga častničtva. Tko nije živio u to povjestničko doba, jedva si može predstaviti ono živo, obće zanimanje, što ga je javno mnienje donosilo u susret takovim sgodama javnoga života; taj put bijaše to zanimanje tim veće, što su županijska municipija slavila ujedno svoj uzkrs na ruševinama omraženoga absolutističkoga sustava. Uredba županija stara je, kao što je star ustavni i državni život naroda; nju njeguje i slavi tradicijonalno, od najdavnijih pradjedova nasliedjeno čuvstvo ljubavi i poštovanja: ona je bedem ustavnosti, utočište slobodne rieči, pa što je Rimljanima bio njihov forum, grčkomu narodu njegova pnyks, to je narodu od pamtivieka županija. U saborih odlučuju izključivo striši i redovi, odabrani razredi ljudih; u županijah nalazi bar donekle utočišta demokratički striš; one su proizašle iz demokratičnoga narodnoga duha, pa se na tom od starine posvećenom tlu zameću već prije 1848. godine ljute, uporne borbe izmedju stranaka, u kojima dolaze do važnosti i upliva i zastupnici narodne inteligencije. Narod čuva staru, slavnu uredbu kao zenicu oka svoga i ponosi se time, da je on začetnik i tvorac te eminentno ustavne uredbe, koju su u javni, ustavni život presadili i drugi narodi. Po čitavoj zemlji obavljena je instalacija velikih župana uz sve one svetčane oblike i sav onaj tradicijonalni sjaj, koji od davnine obasjava to veliko dostojanstvo u narodno-ustavnom životu. O kakvoj borbi kod izašiljanja zastupnika ili u samih županijskih skupštinah, neima ovaj put ni spomena: uza sav uzhit vlada mir i poredak pa se čini, kao da je čitavi narod zadahnut jednom mišlju, koja je ugušila svaku strast i svaku oprjeku nazorâ. Skupština zagrebačke županije, koja se je prva sastala, usvoji zaključak, da se prosvjeduje proti tome, što Krajina i Dalmacija nisu pozvane na sabor. Nadalje zaključi: ima se zamoliti Njeg. Veličanstvo, neka bi blagoizvoljelo glavom otvoriti sabor te se dati u Zagrebu okruniti kao kralj trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ugarska neka prizna suverenitet trojedne kraljevine i cjelokupnost hrvatskih zemalja. Istovjetan zaključak sa zagrebačkom stvori skupština županije virovitičke. Skupština županije va-

raždinske zaključi, zamoliti Njeg. Veličanstvo, „neka se dade na ugarskom saboru okruniti za kralja ugarsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga“. Skupština županije sriemske usvoji predlog, neka se Nj. Veličanstvo zamoli, da Krajina odašalje svoje zastupnike na sabor, da se kraljevina Dalmacija pridruži kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji a Medjumurje pridrži“. Skupština županije riečke zaključi predstavku na obranu starodavnih ustavnih prava, narodnih i državnih zahtjeva hrvatskoga naroda. U toj se predstavci jasno odrazuje duh i mišljenje muža, koji se sada prvi put poslie zavedenog ustavnog života javlja u javnosti, da već iz nje od ovoga časa neizčezne do konca svojega vieka. Predstavka odiše samosviešću čovjeka, prožeta stalnim nepomičnim načelima, koja su ga čitava osvojila. Njegov pojav u javnom životu pobudjuje obću pozornost naroda a mnogi već naslućuju bure i duševne potrese, što će ih taj neobični čovjek proizvesti u daljnjem razvitku javnih posala. Predstavka je duševni proizvod Ante Starčevića, velikoga bilježnika županije.

„Narodne Novine“ bilježe još zaključak županijske skupštine zagrebačke, usvojen na predlog Dragutina Jelačića, „da se hrvatska kruna, koja se, kao što se čuje, nalazi pohranjena u dvorskoj riznici u Beču, dopremi u Hrvatsku i ovdje pohrani“. Ova kronika ne bi bila podpuna, da se ne spomene ganutljiv prizor, koji se desi na svečanom objedu, priredjenom u slavu županijske skupštine u Zagrebu. Dok je Ivan Kukuljević svojim gromkim glasom, duhovitim mislima i klasičnim hrvatskim govorom oduševljavao skupštinare, malo se tko obaziraše na jednoga člana družtva, koji je sjedeći na kraju stola, mirno preda se gledao. A taj skromni čovjek mogao se je pred tim sjajnim družtvom pozvati na zasluge, kojih bi spomen mogao samo onda utrnuti, kada bi posliednjega Hrvata nestalo sa lica zemlje. „U svojoj čednosti, u zabiti sjedeći, reče Kukuljević, nalazi se medju nama muž, kojeg nesmijemo zaboraviti, ako bi baš on sam hotio, da se na nj zaboravi: muž, koji već prije trideset godina, kadno je još narod driemao bez samosviesti, probudi u njem duševnom svojom snagom novi život: muž, kojemu imademo zahvaliti sav svoj današnji razvitak.“ Ljudevitu Gaju navreše suze na oči a skupštinari poustadoše sa svojih stolica te pohitiše do svoga nazdravljenoga druga, da se s njim rukuju.

Od svih pitanja, koja taj čas pokretahu duhove, zanimalo se je javno mnienje najviše za sjedinjenje Dalmacije. Da nisu izaslanici iz Dalmacije došli u bansku konferenciju, pobudilo je u zemlji obće negodovanje, koje se još uveća, kada se doznalo, kakove

su nedostojne spletke narodnih protivnika osujetile tu najživlju težnju naroda ov i onkraj Velebita. Sada se još na žalost i to doznalo, da dalmatinski sabor neće izaslati ni svojih zastupnika na sabor u Zagreb, pošto bje talijanskoj stranci, podpomagano birokracijom a na temelju nepravednog izbornog reda pošlo za rukom, zadobiti većinu u saboru. U toj žalosti i zlovolji obradova narod izjava uglednoga dubrovačkoga kneza Nikole Pucića, objelodanjena u Pozoru dne 23. ožujka. U toj izjavi priobćuje knez Pucić sa vlastitim podpisom, da je nekoliko dana prije toga imao čast, da bude primljen na saslušaj od Nj. Veličanstva kralja pa da mu je premilostivi vladaoc blagoizvolio kod te prilike kazati doslovce: „Ja cienim, da sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom koristi i Dalmaciji i svim pokrajinama carevine: znadem. da je u Dalmaciji narod slavjanski i da je budućnost Dalmacije sa Slavjanima te želim i brinem se. da to sjedinjenje postane djelom.“ Utješni bijahu takodjer glasovi, dolazeći iz Dalmacije, koji javljaju braći preko Velebita, da je čitavo hrvatsko i srbsko pučanstvo hrvatske koljevke u pitanju sjedinjenja složno kao jedna duša. „Narodne Novine“ pišu, da su svi dalmatinski Srbi listom za sjedinjenje. Na čelu dalmatinskih Srba stajahu Petranović, vladika Knežević i Bokez Stevan Ljubiša. Stevan Ljubiša, bivši od kurije seoskih obćina dalmatinskoga sabora izaslan u austrijsko carevinsko vieće, zagovarao je u tom vieću hrvatskim govorom sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom a to njegovo nastojanje, da se oživotvori plemenita narodna težnja, steče mu kod dalmatinskih Hrvata popularnost i ljubav, koje Ljubiša nije znao uzčuvati do konca života. Nikola Begović. koji je još u naše doba živio kao pravoslavni parok u Karlovcu, pjeva u to isto vrieme himnu biskupu Strossmayeru. kao zatočniku sloge izmedju Hrvata i Srba: što više, kada je Vuk Stevan Karadžić tečajem tih povjestničkih dana boravio u Hrvatskoj, priredište mu odlični muževi narodnoga pokreta u Zagrebu sjajan objed, na kojem Vuk nazdravi slozi Hrvata i Srba. Odazivajući se pozivu javnoga mnienja. izabra gradsko zastupstvo glavnoga grada Zagreba Vuka i Stevana Ljubišu svojim začastnim gradjanima. Medjutim se počeše obavljati po zemlji izbori za predstojeći sabor. Novine nebilježe nikakove osobite izborne agitacije, te bi mislio, sudeći po mirnom tečaju izbora, kao da u njoj vlada pravo idiličko stanje. Naravno su pojedini muževi, koji iztakoše svoje kandidature, imali već gotova načela i težnje, na kojima namjeravahu osnovati saborski svoj rad. No stranke ne bijahu još obrazovane te je ta organizacija mogla proizaći istom iz parlamentarne

*

borbe i iz okršaja saborskih razprava. Kako se opaža iz nekojih „Pozorovih“ primjetaba, vladala je kod izbora lozinka, da budu u sabor izabrani svi politički kapaciteti naroda, kako bi se narod, zastupan u saboru, mogao pred vanjskim svietom prikazati u čim povoljnijem svjetlu. Te se lozinke izbornici i držahu. Samo jednoga izostaviše, Ljudevita Gaja, koji podlegnu u Zagrebu Mirku Šuhaju. Javno mnienje, štujući Gaja radi njegovih velikih zasluga na kulturnom polju, nije se naravno moglo sprijateljiti sa kandidaturom muža, koji je pod absolutizmom uredjivao službene novine. Osobitu pozornost svraćahu na sebe izbori u glavnom gradu Zagrebu. Zagrebačko gradjanstvo opiraše se najžešće tome, da se u buduće razpravljaju budi kakovi zajednički poslovi sa austrijskim narodima, zastupanim u carevinskom vieću, pa je u sabor izabralo trojicu najodriešitijih pobornika tih njegovih nazora, Mirka Šuhaja, Roberta Zlatarovića i Mirka Bogovića. Četvrti bijaše izabran Josip Žuvić, koji se u to vrieme još ne bijaše očitovao unionistom. Sriemska županija, čiji odnošaji prema Hrvatskoj i Slavoniji nebijahu još do toga časa sasvim uredjeni, izasla kao kolektivne svoje zastupnike grofa Hinka Khuena i podžupana Jovana Živkovića. Kasnije izasla 15 zastupnika. Krajiški zastupnici došli su takodjer istom kasnije, jedino grad Rieka neizasla nikoga. Najogromnija većina njezinih izbornika glasovala je sa „nessuno“ (nitko) a dvojica riečkih gradjana, kojim je neznatna manjina dala glasove, nehtjede u oči toga primiti izbor. Još prije nego će se sabor sastati i tečajem prvih sjednica dogodiše se u gradu Zagrebu ozbiljni prizori; gradjanstvo, u kojem je mladi pravnički sviet sa akademije igrao ulogu, poskida nekoga dana orlove sa sgradah javnih oblastih. Dne 6. travnja budu ti skinuti carski grbovi svetčano namješteni u prisutnosti dvijuh satnija vojnika, carskih činovnika i častnika. Tomu aktu prisustvovao je na čelu vojničkih četa sam ban, podmaršal barun Šokčević. Novine nepropuštaju zabilježiti, da se je medju mladim pravničkim svietom iztaknuo Milan Makanec te je radi toga morao kasnije sa drugom Mirkom Bedekovićem bježati iz domovine. Iz ovih malih početaka razvio se je do nekoliko godina jedan od najveleumnijih govornika naroda, najplemenitijih ljudih i najvećih značajeva našega novijega javnoga života. Makanec je radi tih čina bio poslie osudjen te je morao duže vremena sprovesti u tudjini, dok mu prijatelji nisu izhodili amnestiju, da se je mogao vratiti. Iz ovih sukoba rodila se je nova nemila zgoda. Do 250 vojnika zagrebačke posade skide nekoga dana sa kuće javnoga bilježnika Rojca hrvatski grb, na što se iz krila gra-

djanstva uputi deputacija banu, da se za taj čin dade zadovoljština. Ban izjavi, da će se krivci, čim budu pronadjeni, strogo kazniti. Gradsko zastupstvo naloži tih dana gradskomu mjerniku, da dade po svim gradskim ulicama poskidati nadpise u hrvatskom i njemačkom jeziku. Kronika još bilježi prije sastanka sabora viest, da je 3. travnja davana u kazalištu hrvatska predstava, kojoj prisustvovahu ban Šokčević, biskup Strossmayer i Ivan Mažuranić. Potonja dvojica, pišu „Narodne Novine", pozdravljena su burnim ovacijama, no kada se je posliednji pokazao u svojoj loži ban, nebje klicanju ni kraja ni konca. Na to ban oslovi obćinstvo govorom, u kojem reče: „Mila braćo! ako uztreba, ja ću proliti krv za svoj narod!"

Sada se je još samo čekalo, da se sastane sabor, u koji je narod polagao velike nade. Radovao se neizmjerno, vidivši, kako njemački jezik naglo uzmiče iz javnih ureda, oblastih i prosvjetnih zavoda i kako tudja birokracija, koja je za absolutizma bila zemlju poplavila, hrpimice odlazi. Taj povoljni uspjeh pripisivahu ljudi poglavito predsjedniku dvorskoga dikasterija te je Mažuranićeva popularnost još sveudilj rasla.

Sabor od godine 1861.

Napokon svanu radostno izgledani dan, izpuni se zahtjev javnoga mnienja, koje je kroz javna glasila zahtjevalo, da u sabor, koji čekahu najzamašniji zadatci, unidju prvi muževi naroda a izbornici zadovoljiše tomu zahtjevu. Uz narodne izabranike sakupiše se vrhovni predstavnici crkava osim srbskoga patriarha Josipa Rajačića. koji ležaše bolestan i senjskoga biskupa Mirka Ožegovića, komu visoka starost ne dade, da prisustvuje tomu svečanom činu. Uz bana. koji bijaše ujedno zakoniti predsjednik sabora, sakupiše se vrhovni ustavni dostojanstvenici, zatim najugledniji članovi domaćega boljarstva, potomci slavnih porodica, koje u narodnoj povjesti ostaviše najsjajniji spomen. Stožernika nadbiskupa Haulika, metropolitu katoličke crkve, okruživahu biskup Strossmayer, koji bijaše upravo počeo stvarati bezsmrtna djela na kulturnom polju; sufragan senjskoga biskupa, biskup Venceslav Soić, onda vranski prior biskup Kralj, koga narod poštivaše radi njegovih plemenitih težnja za njegov boljak. Od dostojanstvenika pravoslavne crkve bijahu u toj prvoj sjednici pakrački vladika Kragujević, koji već u banskoj konferenciji pokaza najživlje zanimanje za javne poslove; karlovački vladika Jovanović te križevački biskup Gjuro Smičiklas. Medju velikim županima vidimo Ivana Kukuljevića, u naponu duševne snage, koji i u tom času pored svih službenih i javnih posala obradjivaše omiljelo mu polje narodne povjesti; druga mu iz slavnog ilirskog doba Ljudevita Vukotinovića, ogrijana žarom svih velikih mislih iz tih blagosovnih vremena; umnoga i požrtvovnoga grofa Julija Jankovića, u koga već svi gledahu kao u glavu jedne od stranaka, koje su se na tom saboru imale vidljivo iztaknuti; potomka slavne obitelji Bakača grofa Ivana Erdödyja i vitežkoga Bartola Zmajića. Od virilista iz kola domaćih boljara bijaše zastupan samo manji dio no to bijahu upravo oni, koji stalno prebivahu u zemlji te se živo zanimahu za njezin udes. Od braće blagopokojnoga slavnoga bana dodje grof Antun; od razgranjene obitelji Pejačevića grof Ladislav, budući nosilac banske časti i podgorački grof Pavao; od trakošćanskih Draškovića grof Gjuro. U tom odličnom kolu vidimo baruna Lazara Hellenbacha, koji svojom visokom inteligencijom obraćaše na sebe javnu pozornost; baruna Levina Raucha,

koji je svoje ime imao tiesno spojiti sa jednom od najvažnijih epoka u našem narodno-državnom životu. Medju svojim jednomišljenicima nije se izticao govorničkim darom al mu se obćenito priznavalo staro hrvatsko rodoljubje, državnička svojstva i odlučnost u obrani načelnoga stanovišta; vidimo baruna Gustava Prandau-a. najbogatijega magnata zemlje, koji je poslie u jednom važnom trenutku narodne historije s uspjehom zahvatio u javne poslove; člana odlične i patriotične porodice Kulmera grofa Miroslava, te barune Emila Cavaignaca i Šišmana Ottenfelsa. U nizu narodnih izabranika stajaše na okupu cviet narodne inteligencije, muževi raznoga zvanja i položaja, odlični sa svojih duševnih sposobnostih i sa parlamentarne rječitosti, koja se je u tom saboru imala razviti do dostojne visine. Tu je kancelar Ivan Mažuranić, prvi posrednik izmedju naroda i vrhovnih faktora monarhije; Makso Prica, uman i učen pravnik, koga javno mnienje smatraše pozvanim, da se iztakne medju prvim činbenicima narodnoga sabora; Franjo Rački, sloveći sa svoje velike učenosti i predestiniran po veledušnomu utemeljitelju akademije, da bude prvi njezin predsjednik; barun Dragutin Kušlan, jedan od prvih duševnih korifeja sabora, krasan talenat i značaj; Ante Stojanović, veliki bilježnik županije virovitičke, muž pronicava duha i velike parlamentarne okretnosti; Pavao Muhić, ravnatelj pravoslovne akademije, skroman no odličan i uztrajan radnik na polju narodne prosvjete; Franjo Žužel, simpatičan i neumoran borioc za narodne pravice, koji je rado i stradao za svoja načela; Mirko Šuhaj, na glasu pravnik i nastavnik, koga očekivahu velike časti i velika odgovornost u razvitku narodnoga života; Luka Botić, pjesnik „Biedne Mare“, zastupnik hrvatske Dalmacije, koga je nemili udes u cvietu mladosti a na veliku žalost naroda shrvao u prerani grob; Mirko Bogović, pjesnik, dramatičar, politik, pravi tip značajna, radina i oduševljena Hrvata; Mirko Hrvat, koji se već u to doba odlikovaše rodoljubivim i publicističkim radom; Ante Jakić, temeljit poznavalac financijalnoga i gospodarskoga stanja zemlje; Adolfo Veber, uzgojitelj mladeži, fina filozofski obrazovana glava, stojeći već onda u prvom redu hrvatskih stylista; Slavoljub Vrbančić, izdavalac uplivnoga javnoga glasila, žestoki, bezobzirni zastupnik radikalne struje u narodnoj politici; Ambroz Vranyczany, borac iz godine 1848., odlikovan povjerenjem prvih narodnih muževa, utemeljitelj odlične porodice baruna Vranyczanyja; Ivan Perkovac, jedan od najumnijih narodnih publicista, čuven sa svoje nesebičnosti i požrtvovnosti; Aleksandar Fodroczy, darovit, oštrouman muž, jedan od najodličnijih članova unionističke stranke; Koloman Bedeković,

koji će se kasnije popeti do najviših častih u narodu i državi; Mojsija Baltić, utemeljitelj gospodarsko-šumarskoga učilišta u Križevcih: Aurel Kušević, vjeran i požrtvovan drug svojih političkih jednomišljenika, unionista staroga kova i katonskoga značaja; Frigan Vjekoslav, prvi načelnik glavnoga grada u obnovljenoj ustavnoj eri; Mato Mrazović, vodja jedne velike i moćne stranke u narodu, izdavatelj i urednik prvoga pravničkoga lista u narodnoj književnosti, prvi taktičar izmedju narodnih političara; Vončina Ivan, prvi podžupan županije riečke, uman, odvažan, neustrašiv, najokretniji agitator u stranačkoj borbi; Kraljević Miroslav, budilac narodne sviesti u kraljevini Slavoniji; Vakanović Ante, namjestnik banske časti u kritično narodno doba; Kušević Svetozar, nekoliko mjesecih iza toga vrhovni ustavni dostojanstvenik županije sriemske; Modić Ladislav, komeš historičkoga Turovapolja, uvažen kod svojih drugovah radi svoje načelne stalnosti; grof Medo Pucić, knez Dubrovački, muž odličan po rodu i po inteligenciji, član obitelji, koja je narodu dala prokušanih boraca; Pacel Vinko, uvažen nastavnik; Vranicani Josip, vlastelin grada Severina, pravnik i govornik na glasu, koga je na žalost smrt pokosila u ranoj muževnoj dobi; Mesić Matija, historičar i učenjak izmedju prvih, muž čeličnoga značaja, kasnije prvi rektor hrvatskoga sveučilišta; Jovan Živković, podžupan županije sriemske, muž riedkih parlamentarnih sposobnostih i već u tom saboru jedan od prvih govornika; Polit Mihajlo, mlada, darovita sila, koju čekahu odlični zadatci u narodu; Šram Lavoslav, pravnički kapacitet i plemenit značaj; Brlić Andrija Torquat, uvažen književnik ilirskih vremena, a napokon izmedju prvih po umnih sposobnostih, čistoći načela i odriešitosti značaja oba dioskura Ante Starčević i Eugen Kvaternik, koji će u saboru razviti svoj program i postati utemeljitelji jedne velike i jake stranke, predstavnici osjećaja i mišljenja u jednom, znatnom dielu hrvatskoga naroda.

Trenutak bijaše historičan, pa kad je ban stupio u sabornicu, da u ruke kraljevskoga povjerenika, stožernika Haulika, položi svetčanu prisegu, članovi sabora osjetiše, da vrše prevažan zadatak, što im ga udes namieni u narodnoj povjesti. Prisega je ona ista, na koju se je ban Jelačić zakleo u saboru god. 1848. te glasi:

Ja Josip Šokčević, ban kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, prisižem na živoga boga, blaženu dievu bogorodicu Mariju, i sve svete i izabrane božje, te tvrdu vjeru zadajem i obećajem, prejasnomu, premoćnomu i nepredobitnomu principu Franji Josipu I., po božjoj milosti cesaru austrijanskomu, kralju apoštolskomu Ugar-

skomu i Češkomu, Dalmatinskomu, Hrvatskomu, Slavonskomu, Galičkomu i Vladimirskomu, kralju Lombardezkomu, Mletačkomu i Ilirskomu, kralju Jerusolimskom itd., arhivojvodi austrijskomu, velikomu vojvodi Toskanskomu i Krakovskomu, vojvodi Larenskomu, Salcburžkomu, Štajerskomu, Koruškomu, Kranjskomu i Bukovinskomu, velikomu knezu Erdeljskomu, margrofu Moravskomu, vojvodi Gornjo- i Dolnjo-Sležkomu, Modenskomu, Parmanskomu, Praćenskomu i Guastalskom, Ošviecinskomu i Zaharskomu, Tešinskomu, Furlanskomu, Dubrovačkomu i Zadarskomu, pokneženomu grofu Habsburžkomu, Tirolskomu, Kiburžkomu, Goričkomu i Gradiškomu, knezu Tridentinskomu i Briksenskomu, margrofu Gornjo- i Dolnjo-Lužičkomu i Istarskomu, grofu Hohenemskomu, Feldkirchskomu, Bregenčkomu i Sonnenberzkomu itd., gospodaru Trsta, Kotora i Krajine slovenske, velikomu vojvodi vojvodine Srbske itd., itd., nasljednomu države principu i gospodinu našemu premilostivomu; da ću Njegovomu posvećenomu carsko-kraljevskomu Veličanstvu vazda vjeran, poslušan i odan biti, Njegovih baštinikah i nasljednikah čast, dostojanstvo i korist vazda paziti i promicat nastojati, štetu pako po mogućnosti odvraćati. U ostalom za njegovim Veličanstvom hoću po svetoj dužnosti mojoj, kao iskreni domovine ove sin i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ban, ove kraljevine, i vas narod, koji u njih prebiva, u njegovoj slobodi, i njegovih pravicah, za tim ustav zemaljah ovih kao što i moram, u svakoj prilici, bez ikakvoga obzira, proti svakomu nasilju, nepravdi i uvredi, i proti svakomu neprijatelju kriepko braniti, štititi i čuvati. Izvan toga ću zakone državne obdržavati, i svim, koji bi preda mnom pravdu tražili, kao i u svakom poslu, koj će na moju dužnost spadati, negledeć na osobu, bogata i siromaka kao i na razliku stališa i vjere, i zametnuvši molbe, mito, darove, nagnuće, strah, mržnju, ljubav i odpadnuće, kako po koga i pravdi njegovoj pronadjem, da činiti moram, pravedan i istiniti sud po mogućnosti mojoj učiniti, i kao što sada nijednomu tajnomu družtvu ili pobratimstvu, niti medju granicam državah Njegovoga carskoga Veličanstva niti izvan njih nepripadam, tako niti od sada u buduće u kakovo god takovo tajno družtvo, pod kojom god izlikom upustiti se ne ću, tako mi Bog pomogao, blažena dieva Maria i svi sveti i izabrani božji".

Zatim prihvati sabor poslovnik, iz kojega proviruje težnja, da se samom saboru uzdrže sva prava, koja inače sabor dieli sa predsjednikom kao voditeljem saborskih razprava.

Zatim se je sabor konstituirao; za prvoga podpredsjednika bude

izabran grof Julijo Janković, a za drugoga barun Dragutin Kušlan. Da je grof Janković izabran proti tako opasnomu protukandidatu, kakav bijaše Ivan Kukuljević, dokazuje, kolik je ugled u tom času uživao u saboru i javnom mnienju. Pošto je zatim pogledom na abdikacijonalne spise blagopokojnoga cara i kralja Ferdinanda I. te nadvojvode Franje Karla zaključeno zamoliti Njeg. Veličanstvo, da se ti spisi predlože saboru, budu saboru priobćeni kraljevski odpisi, koji označuju glavni program njegova rada. Kraljevski odpisi pozivlju sabor, „da ponajprije uzme u pretres pitanje o odnošaju kraljevine Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj: nadalje, pošto je sabor ugarski, sazvan na 2. travnja u svrhu krunjenja kralja ugarsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga, koje se krunjenje obavlja jednim krunitbenim činom, poziva se sabor, da tomu krunisanju izabere iz svoje sredine zastupnike“. Zatim kraljevski odpis nastavlja: „Pošto smo glede sjedinjenja Dalmacije odredili, da dalmatinski sabor izabere zastupnike, koji će sa hrvatsko-slavonskim saborom razpravljati glede sjedinjenja, pozivamo vas, da pitanje o sjedinjenju uzmete s njimi u pretres te nam zajedničke zaključke kraljevske Naše potvrde radi podnesete“. U drugom kraljevskom odpisu poziva se sabor „da izašalje devet zastupnika u carevinsko vieće te da se uredi način, kako da Hrvatska i Slavonija budu unapred u carevinskom vieću zastupane“.

Sada dodje na red verifikacija saborskih članova. Govorilo se mnogo, bez pravoga reda i sustava a nekoji zaključci, što ih je sabor usvojio, pokazuju, kako su ga zadahnjivale pomirljive težnje prema tolikim članovima sabora, koji se neodazvaše banskim pozivnicama kao što i prema moralnim korporacijama te pojedinim kotarima, koji navlaš nisu izabrali zastupnike. Na predlog odbora zaključi sabor, da se proti velikašima i prelatima, koji su izostali, neupotrebe prisilna sredstva, nego da se ostavi njihovu rodoljublju i plemenitomu pozivu, hoće li za dobro domovine u zajednici sa zastupnicima naroda umne svoje sile upotrebiti. Ovaj rodoljubni poziv proteže se na obje moralne korporacije: doljno-karlovačku konsistoriju i riečki kaptol. Županija sriemska, koja takodjer nije izaslala u sabor svojih 15 zastupnika, neka se upita, zašto toga nije učinila te se neka odredi rok, do kojega se imadu izbori obaviti.

Glede grada Rieke povede se posebna razprava, pošto je ogromna većina njegovih birača odklonivši da bira zastupnike u sabor, ignorirala vlast sabora nad gradom. Zastupnik Vrbančić, koji zastupaše žestoku i nepomirljivu struju, predloži, da se na Rieku s mjesta izašalje saborski povjerenik s neograničenom punomoći, koji će odrediti izbor dvojice narodnih zastupnika. Za takovog neograničenog povjerenika predloži velikog župana Zmajića. Biskup Soić predloži, neka se Njeg. Veličanstvu podnese predstavka, da blagoizvoli naložiti, da grad Rieka odmah izašalje svoje poslanike. Svi članovi sabora, koji u razpravi uzeše rieč, složiše se u tom, da valja proti gradu Rieci energično braniti suverenitet sabora. Petar Horvat predloži kao povjerenika grofa Ivana Erdödyja, koji kao nekadašnji gubernator u gradu poznaje ljude i odnošaje; Janković predloži Ivana Kukuljevića. Napokon bude zaključeno, pozvati magistrat riečki, da dade izbor obaviti u roku od osam dana.

Ovako energično nastojaše sabor obraniti svoje vrhovno pravo, al mu ipak konačno zaključci izpadahu blaži, nego li bijahu pojedini govori. Još življa bijaše razprava, kada je došlo na red pitanje o zastupstvu Krajine i Dalmacije te s tim u savezu životno pitanje o cjelokupnosti raztrgane domovine. Prvi ustade vatreni Ivan Kukuljević, dokazujući, kako je bezsavjestna birokracija u Dalmaciji znala osujetiti volju kralja i naroda, a sada se još narodu i ruga, bacajući u zatvor najčestitije rodoljube, koji rade za sjedinjenje s kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom. Odriešit kao malo tko bijaše zastupnik Vrbančić, koji predlagaše, da se u pismenoj predstavci na Njeg. Veličanstvo zamoli, da se ministar Schmerling radi njegovih spletaka u Dalmaciji proti naročitoj i jasno izraženoj volji kraljevoj u pitanju sdruženja Dalmacije s Hrvatskom na odgovor pozove. Može se očekivati, kako će ob ovim spletkama austrijske vlade govoriti Ante Starčević. Grof Julijo Janković živo povladjivaše Vrbančiću, koji da je kao slobodan čovjek muževno govorio. „„Ja, zaključi Janković, prosvjedujem proti svakomu tudjemu uplivu pa i proti tomu, što je dalmatinski sabor izaslao zastupnike u carevinsko vieće. Mirko Hrvat predlagaše: „da se Njeg. Veličanstvo kralj umoli, da se kod revizije bečkoga ugovora od godine 1815. uzme obzir na naša prava glede pokrajina nalazećih se pod turskom vlašću, koje su u šištovačkom miru od nas odkinute, turskomu caru protuustavnim, protuzakonitim načinom ustupljene i koje valja, da se našemu narodu povrate; neka se deputaciji, koja ide u Beč, dade nalog, da se ona neima upuštati u dogovor

sa nikakovim ministarstvom nego jedino sa kraljem, pošto mi nepoznamo posrednika medju kraljem i narodom".

Poslie duge razprave, u kojoj se je očitovala podpuna jednodušnost sabora, budu prihvaćeni sliedeći zaključci: „ima se Njegovu Veličanstvu podastrieti predstavka, da se Krajina kao nesumnjivi cjelokupni dio trojedne Krajine pozove da bude već na ovom saboru zastupana i to na temelju slobodnih izbora a ustavne naše uredbe da se odmah protegnu na Krajinu; da se u gradu Senju s mjesta uredi uprava ustavno-gradjanska; ima se Njeg. Veličanstvo zamoliti, da se odredjeno po Njeg. Veličanstvu državopravno sdruženje Dalmacije sa Dubrovnikom i Kotorom, sa trojednom kraljevinom jednom već oživotvori, a tako isto da se i kvarnerski otoci sdruže sa trojednom kraljevinom; da se uloži prosvjed na Njeg. Veličanstvo, što je dalmatinski sabor samostalno izabrao odaslanike u carevinsko vieće; da se te predstavke podnesu Njeg. Veličanstvu putem posebnoga odbora; da se napose opet putem predstavke, upravljene na Njeg. Veličanstvo, prosvjeduje proti svakom umješivanju tudje vlade osim naše domaće u poslove i odnošaje Dalmacije; da si naš narod svakako hoće da pričuva pravo svoje historičko u slučaju, kad bi se iztočno pitanje riešilo, na one turske pokrajine, koje su bez volje naroda Turskoj priklopljene."

Ovo su prvi zaključci zamašne historičke važnosti, što ih sabor usvaja, a u njih se ogledavahu težnje za cjelokupnošću domovine. Dok je još kuća o tom razpravljala pokazaše se na saborskoj galeriji Dalmatinci knez Medo Pucić i Ivičević i odmah predloži Robert Zlatarović, a sabor jednodušno primi njegov predlog, da im se dade častno mjesto u samoj sabornici. Nekoliko dana iza toga bude taj saborski zaključak protegnut na daljnju trojicu dalmatinskih Hrvata: Mihu Pavlinovića, Mihu Klaića i Tripkovića, koji su takodjer sa galerije pratili saborske razprave. Vriedno je ovdje spomenuti, da je u saboru od godine 1865. sam biskup Strossmayer u jednom svojem govoru osudio ovaj saborski zaključak, kojim su bez svake kvalifikacije i bez svakoga narodnoga izbora stvoreni novi narodni zastupnici, nu sabor od godine 1861. primio je taj predlog jednoglasno.

Sada nekoji potakoše predlog, da se na kraljevske predloge Njeg. Veličanstva odgovori prepokornom adresom no proti predlogu podigoše nekoji ustavne prigovore, sabor pako, da razprši i najmanju sumnju o svojoj nepokolebivoj lojalnosti prema kralju, zaključi, da deputacija, koja je imala Njeg. Vel. podastrieti gornje rezolucije, ujedno

izrazi povjerenje i pouzdanje u kralja, dočim se od adrese odustalo radi neuredjenih ustavnih odnošaja naroda.

U jednoj od sliedećih sjednica ustade Vukotinović, da zahvali biskupu Strossmayeru za utemeljenje jugoslavenske akademije znanostih. Kako je biskupova misao pala na plodnu zemlju vidi se po tom, što je grof Julijo Janković odmah poklonio u tu svrhu 10.000 for.; stožernik Haulik 10.000 for.; a toliko i Gustav barun Prandau te grad Zagreb.

Kuća zaključi takodjer na Vukotinovićev predlog, da se to učeno družtvo nazove jugoslavenskom akademijom. Ni Starčević ni Eugen Kvaternik, koji prisustvovahu sjednici nisu ustali da prigovore. Nema sumnje, da se nisu slagali sa označenom po utemeljitelju svrhom zavoda, a niti sa njezinim imenom, no nisu jamačno htjeli da mute jednodušnost i slogu, što ju ostala kuća pokaza u tom pravcu

Poslie Vukotinovića ustade biskup Strossmayer, da još točnije označi svrhu akademije i da ujedno potakne ustrojenje sveučilišta. Glede svrhe akademije reče, da ona ima narodnoj knjizi pribaviti onu slogu i ono jedinstvo, koje jur kod izobraženih germanskih i romanskih naroda vlada, a kod tih je naroda knjiga stenjala pod istim teretom kao i u nas. Još i dan danas više je razlikostih u narječjih kod Germanah i Romanah, nego kod nas Slavenah na jugu, pa ako su oni tu razlikost i razcjepkanost u knjizi nadvladati mogli, nadvladati ćemo ju i mi. Kako se vidi, hoće utemeljitelj da se stvori jedinstveni književni jezik za sva četiri jugoslavenska plemena. Zatim nastavi: „S akademijom znanosti uzko je spojen zavod, koji bez dvojbe svakomu domorodcu vruće na srdcu leži i ležati mora. A zavod taj jest jugoslavensko sveučilište u Zagrebu (Živio). Akademija znanostih predpostavlja po mojem mnienju sveučilište, jer da akademija uzmogne procvasti, imade joj se otvoriti u sveučilištu sjemenište mladih ljudih, koji bi se za višu duševnu radnju usposobili". Zatim biskup predloži a kuća primi predlog s oduševljenjem, da se istomu odboru, koji ima izraditi osnovu za akademiju, povjeri i izradba osnove za sveučilište. Na predlog Bogovićev zaključi kuća, da se biskupov govor posebice tiska i razdieli medju članove sabora.

Još je kuća stajala pod dojmom ovih svetčanih izjava i zaključaka, kadno ban iznese pred nju jednu stvar, koja pobudi veliku uzrujanost. Ban priobći, da je od dikasterija dobio pozivnice za velikaše u Hrvatskoj i Slavoniji, koje ih pozivlju da podju na ugarski sabor. Lazar Hellenbach i grof Miroslav Kulmer izjavljuju,

da tih pozivnica neprimaju, dok sabor neuredi naše odnošaje prema Ugarskoj, jer što će narod odlučiti, na to da velikaši pristaju. Ova izjava primljena je burnim odobravanjem. Kvaternik, koji se već u to vrieme poče sve više izticati u razpravama, predloži uz najveće odobravanje sabora, „da se svaki onaj, koji bi se usudio uzraditi proti cjelokupnosti domovine budi činom budi savjetom, ima smatrati izdajicom domovine; da se svaka pojedina osoba ili municipij, koji bi se usudio sudjelovati bez dozvole sabora budi kod kojeg zakonotvornog tiela ima smatrati izdajicom domovine. Slavoljub Vrbančić uze u zaštitu magjarski narod izjaviv, da su to samo spletke ugarske dvorske kancelarije, koja je tako radila i godine 1848. Ovo mnienje, u tadanjim prilikama sasma opravdano, popuni grof Julio Janković, koji reče, da ni isti Magjari nepripoznaju te ugarske dvorske kancelarije pa se zato neima na njezine čine polagati nikakova vriednost. Dragutinu Kušlanu bijaše Kvaternikov predlog još preblag te predloži sliedeći dodatak: „Krivac je zločinstva izdajstva domovine te se ima kazníti tamnicom od 1—5 godina: tko o tom nastoji budi činom, budi savjetom ili nagovorom, budi pismeno ili ustmeno, da se koji dio kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije odciepi: tko suprot javnomu pravu ovih kraljevina bude dionikom sabora ikoje druge pokrajine, dok se odnošaji kraljevina napram Ugarskoj i Austriji nerieše. Ovaj se članak ima smatrati cjelovitim dielom kaznenoga zakona.“ Svi se složiše u predlogu Kvaternikovu, koji je kasnije u jasnijoj formulaciji i prihvaćen, dočim je Kušlanov predlog upućen odboru, da o njem podnese izvješće.

U toj istoj saborskoj sjednici desila se vrlo značajna zgoda, preko koje se radi ilustracije tadašnjih odnošaja i radi načina, kojim je sabor shvaćao svoju moć nesmije mukom preći. Dva krajišnika iz prve banovačke pukovnije dodjoše da se pritužе saboru proti zapovjedničtvu satnije Vrginmost, koje ih je htjelo dati zatvoriti za to, što su prigodom otvorenja sabora i banova umještenja otišli u Zagreb. Po nalogu sabora stupiše oba krajišnika u sabornicu, gdje izbrojiše svoje tegobe. Sabor ih sasluša a od bana dobiše „salvum conductum“, da se mogu bez pogibelji kući vratiti.

U sliedećoj sjednici priobći ban saboru, da je kralj blagoizvolio primiti deputaciju, koja je Njeg. Veličanstvu podnesla saborski zaključak o zastupanju Krajine i Dalmacije na saboru te o cjelokupnosti Hrvatske i da je o tom primio prev. kraljevski odpis. Kraljevski dopis dozvoljuje, da „zastupnici iz vojne Krajine sudjeluju kod riešavanja svih državopravnih pitanja, pošto se ta ne mogu rie-

šiti bez sudjelovanja vojne Krajine kao cjelokupnoga diela domovine pa da su glede izbora zastupnika već izdani shodni nalozi ministarstvu rata. Čim pako budu ta državopravna pitanja riešena neće krajiški zastupnici moći kod daljnjih razprava sudjulovati, buduć da je značaj uprave u vojnoj Krajini sasvim različit te se zaključci sabora ne bi mogli na Krajinu protegnuti. Glede utjelovljenja Senja u gradjansku upravu kao što i glede sjedinjenja Dalmacije i kvarnerskih otoka pridržalo si je Nj. Veličanstvo riešenje.

Sabor se radovao tome, da će krajiški zastupnici doskora doći u sabornicu, a glede ostaloga sadržaja previšnje izjave zametnu se odmah razprava, u kojoj pojedini govornici dizahu tužbe na austrijsku vladu. Izmedju prvih progovori Ante Starčević onim odriešitim načinom i tonom, na koji će se imati priviknuti svi sabori, koji će ga počamši od te godine imati u svojoj sredini. Njegova kratka izjava osvietljuje način njegova govora i mišljenja pa neka je ovdje priobćena: „Da budem ja bio u onoj sjednici, u kojoj je zaključeno, da se taj odbor u Beč pošalje, bio bih se svom snagom opirao tomu zaključku i za razlog mojemu protivljenju bio bi ovomu visokomu saboru naveo tristogodišnji život Hrvata u Austriji. Kroz to vrieme narod hrvatski proseć Austriju postade prosjakom, klanjajući se Austriji on postade robom, koj se bude kroz duga vremena težkom mukom iz brloga potištenosti osoviti. Ali jer učinjena stvar konca neima ja sudim o tom dogodjaju ovako: Buduć čujem, da su se gospoda odbornici o svom poslanstvu dogovarali ne samo s kraljem nego i s drugimi, nevalja da se odbornikom sabor zahvali, nego buduć da su oni naputak sabora pogazili, treba da im se u zapisnik ukor zabilježi i da se njihovo dogovaranje o Krajini, bilo s kim osim s kraljem, od strane sabora za ništetno proglasi. Ako razmatram piskaranja, koja u Beču na svjetlo izlaze, piskaranja, kojih sadržaja hudobnost i bezumje izdaju črčkare za članove najviših bečkih krugova; ako pogledamo na Ugarijn, gdje se protuzakonita štibra silom neustavne soldačije otimlje, ako pazimo na tamne spletke, koje bivaju po Francezkoj i po Italiji, ako gospodo to sve razmotrimo, moramo izpovjediti, da su to ona vječna pojavljenja, koja se vazda ponavljaju, kada treba griehe Austrije krvlju Hrvata prati, moramo izpovjediti, da Austrija nastoji i nadalje s nami se služiti u svoje svrhe. Napokon moramo se bojati, da nam Austrija našu braću iz Krajine amo šalje ne u želji da nas ovi pomažu, nego u namjeri, da nas u razvijanju našega ustavnoga života upravo prieče.“ Biskup Strossmayer izjavi Starčeviću, da deputacija nije imala u Beču do-

govora sa nikakvim državnim ministarstvom te da s toga i nemogu stajati tvrdnje Starčevićeve.

Dok je stvar ovako tekla, dodje saboru do znanja nova sgoda. iz koje kuća odmah stvori težki gravamen. Saboru bude naime javljeno, da je od dvorskog dikasterija došlo preko namjestničkoga vieća više primjeraka veljačkoga patenta, koje je namjestničko vieće poslalo municipijom pozvavši ih, da taj patent proglase u svojem području. Članovi sabora oboriše se na taj neustavni postupak te na Vrbančićev predlog bude sazvana tajna sjednica. U javnoj sjednici bude proglašen zaključak, da se u zapisnik ubilježi sažaljenje radi toga postupka namjestničkoga vieća i premda se sabor nada, da će municipija znati po svojem pravu braniti ustavnost i da neće slušati ovakvih naloga to ipak da ima svietli ban kano ustavna glava zemlje proglašivanje ovih, protuustavnim načinom izdanih naredaba obustaviti, i po prisegi svojoj, koju je položio kao ustavni ban ovih kraljevina zavjerivši se, da će braniti starodavna ustavna prava ovih kraljevina u buduće prepriečiti u ovih kraljevina svako proglašivanje protuustavnih zakona i naredaba.

U sliedećoj sjednici budu kući predloženi abdikacijonalni spisi kralja Ferdinanda V. i nadvojvode Franje Karla. Kuća primi spise na znanje s odobravanjem. Zatim dodje na red novi gravamen. Sabor upravi dvorskomu dikasteriju brzojavnu predstavku „da se puste na slobodu Dalmatinci Vragolov i drugovi, koje je oblast u Dalmaciji zatvorila, jer su radili za sjedinjenje s Hrvatskom. Bude mu odgovoreno, da austrijski ministar pravosudja nije njegovoj molbi zadovoljio. Udara u oči strpljivost predsjednika bana Šokčevića, koji na krupne izraze pojedinih članova sabora nije reagirao, samo mu je pukla nit strpljivosti, kada je Vinko Pacel, govoreći o odpisu ministra pravosudja glede te sgode rekao: „sve što je u ministrovu odpisu, osnovano je na lažih“, na što ban kaza; „molim gospodine. to je preveć.“ Odmah ustadoše nekoji zastupnici te predlagahu, da se uslied obavjesti ministra pravosudja podnese iznova predstavka u Beč, neka se Vragolov i drugovi s mjesta na slobodu puste, al se nadjoše nekoji mirniji zastupnici. koji upozoriše sabor, da on nemože znati, jesu li ili nisu ti ljudi temeljito okrivljeni a zakonotvorno tielo da nemože prekinuti sudbenog postupka. Značajno je, što se opaža tečajem te dulje razprave, da su oni članovi sabora, koji su se prije i poslie iztakli kao najrevniji pristaše unionističke stranke, kao Stojanović. Aurel Kušević i drugi, najoštrijim izrazima zahtjevali, da se ti uhvaćenici na slobodu puste. Za ustavno mišljenje

mnogih i mnogih zastupnika značajne su rieči Petra Očića, tadašnjega podžupana županije zagrebačke: „Razlog, da se na slobodu puste, dovoljan je taj, što je ovaj sabor uvjeren, da kada se čovjek bori za svetu stvar, nemože biti govora o zločinu."

U to je centralni saborski odbor, neka vrst universalnoga političkoga odbora, kojemu su se dodieljivala sva gravamina sabora, podnesao saboru novu predstavku, da se podastre Njeg. Veličanstvu kralju. Predstavka se odnosi na sjedinjenje Dalmacije, koje se i opet ište, zatim iztiče tegoba, što nije udovoljeno želji sabora, da se ustav protegne na vojnu Krajinu te se ponovno moli saniranje toga gravamena. Još jedna važna okolnost spominje se u toj predstavci, koja niti u saborskom dnevniku niti u tadašnjoj javnoj štampi nije nigdje dovoljno razjašnjena. U predstavci se veli, kako je palo u oči, što se u posliednjem kraljevskom odpisu nenalaze prevažne rieči, što ih je Nj. Veličanstvo blagoizvolilo izustiti naprama saborskoj deputaciji u audijenciji od 8. svibnja, naglasiv veliku misiju, koju će imati hrvatsko-slavonski narod riešiti te se moli, da se te veleважne i na cjelovitost čina spadajuće rieči saboru naknadno priobće. Nadalje se moli, da se petrovaradinska krajina, koja onaj čas nije spadala u područje zagrebačkoga generalata već u ono temišvarskoga, podčini upravi bana trojedne kraljevine. Sabor je takodjer stajao pod dojmom bojazni, da „nebi zastupnici, koji su imali doći iz Krajine, glasovali pogledom na sjedinjenje s Ugarskom te na izašiljanje zastupnika u carevinsko vieće po volji bečke njemačke vlade, pa je zaključio, da se svaki krajiški izbor, prije nego se ovjerovi, ima najtočnije izpitati onamo, nije li obavljen pod pritiskom vojničkih oblastih, a dotle da se nepovede razprava o nijednom državopravnom pitanju."

Uslied tih gravaminalnih razprava, koje su izcrpljivale vrieme i energiju sabora, dospio je ovaj, da zaključi zakon o uvedenju narodnoga jezika hrvatsko-slavonskoga (tako se nazivlje službenim saborskim stylom) u sve političke i sudbene oblasti, sve učevne zavode i kod svih crkvenih oblastih budi kojega vjeroizpovjedanja, kada te obće izvan crkve. Dakle narodni jezik u obsegu one autonomije, koju Hrvatska danas uživa na osnovu obstojećega temeljnoga zakona, dok se tim zaključkom nije diralo u jezik kod financijalnih oblastih, prometnih i inih zavoda.

Tu se takodjer prvi put pojavljuje prevažno pitanje o uredjenju zadruga, kojemu je sudjeno, da čeka petnaest godina, dok ga sabor razpravi. Namjestničko naime vieće predloži saboru osnovu zakona o uredjenju zadruga.

Tko čita saborske razprave onih dana, neće se obzirom na okolnosti i vrieme te na obće vladajuću uzrujanost čuditi, nego će samo zabilježiti nered i nesustavnost u parlamentarnih razpravah. Zato se je potužio zastupnik Kušlan, da se sabor ne drži poslovnika, što ga je sam stvorio. Opaziti će nadalje i to. kako je odriešiti način govora, kojim se je znao služiti zastupnik Starčević ili Slavoljub Vrbančić bio zarazio i inače mirne zastupnike te su se i ovi poveli za tim tonom.

Sada je kroz nekoliko sjednica tekla razprava o predstavci, koja se ima podastrieti Nj. Veličanstvu radi Krajine i Dalmacije. Predstavka bude prihvaćena. Tečajem tih razprava spominje se prvi put u saboru pitanje o odnošaju izmedju Hrvata i Srba. Govori se o pripojenju petrovaradinske Krajine zagrebačkomu generalatu. Zastupnik Živković očituje, da srbski narod time, što zahtjeva Sriem za vojvodinu, za koju je molio, da se iznova oživotvori, nekani da ju za to odciepi od Trojedne Kraljevine. Vrbančić, umiren Živkovićevom izjavom, reče, da će Hrvati težnje Srba za oživotvorenjem vojvodine iz svega srdca podpomagati. Eugen Kvaternik, blizanac Ante Starčevića u naglašivanju državnog prava hrvatske kraljevine, kaza, da samo najtješnji savez srdaca i politički izmedju hrvatskoga i srbskoga naroda jeste najsigurnije jamstvo za bolju budućnost obijuh naroda. „Mi ćemo, završi Kvaternik svoj govor, braću našu Srbe u postignuću njihove goruće želje i njihovih prava podpomagati, no neka nitko nemisli, da bi mi htjeli sakatiti naše narodno tielo za volju zlo shvaćenoj sentimentalnosti.“

Sjednica od 28. svibnja bijaše osobito svečana, jer su taj dan stupili u sabornicu zastupnici iz Vojne Krajine. Pozdravio ih je u ime sabora s osobitim zanosom Franjo Žužel, a odzdravio mu je Ilirac Andrija Torkvat Brlić. Nekoji članovi sabora u neumornom nastojanju, da krajišnike pritegnu pod gradjansku upravu, tražili su, da se u odbor, koji ima izraditi osnovu za buduće zastupanje krajine na saboru, izaberu i nekoji krajiški zastupnici. Tomu se odlučno opre ban Šokčević — prvi put, što razvija eneržiju u obrani svojega zahtjeva — rekav, da toga ne može podnipošto dozvoliti, jer to prelazi zapovjed Njeg. Veličanstva, po kojoj Krajišnici mogu viećati samo u državopravnim pitanjima. Miroslav Kraljević ište, da se drži tajna sjednica. Pošto je Petar Horvat počeo, da u suprot banove izjave govori o predmetu prekide ga ban oštro, na što Horvat izjavi: „Ja moram Vašoj preuzvišenosti protusloviti glede rieči kraljevske_zapovjedi. „Ja štujem Njeg. Veličanstvo kralja, ja sam vjeran

podanik ali sabor kao ustavno tielo Njegove zapovjedi nepozna". Uz ove rieči Petra Horvata pristade sabor, kako se to konstatuje u saborskom zapisniku o toj sjednici, jednodušnim uzklikom. Dragutin Kušlan priobći zatim zaključak, stvoren u tajnoj sjednici, te reče: „Imadem čast vašoj preuzvišenosti izjaviti, „da bi se sažaljenje nad neustavnom izjavom vaše preuzvišenosti samo po vremenu izbrisati moglo, kad bi se vaša preuzvišenost, sjećajuć se svoje na ustav i obranu prava naših prigodom umještenja položene svečane prisege povesti htjela za primjerom svojih slavnih u banskoj časti predšastnika te u napredak ne samo izbjegavala svaki nasrt na našu ustavnu slobodu već ju još pred previšnjim prestoljem krepko proti napadanju zlokobnih naših neprijateija braniti izvoljela". Saboru se javlja, da Njeg. Veličanstvo nije blagoizvoljelo dozvoliti, da petrovaradinska pukovnija bude na saboru zastupana. Saboru se predlažu nacrti nekojih zastupnika o ustrojstvu zemaljske vlade te o uredjenju sabora. Ako i jesu te osnove morale naravno ostati puke želje nekolicine zastupnika, one ipak razsvjetljuju pravac, u kojem se je kretalo mišljenje nekojih članova sabora, pa je vriedno da se priobće u izvadku. Predlog podpisaše od muževa, poznatijih u povjesti onih vremena: Muhić Pavao, Hrvat Mirko, Rački Franjo, Pacel Vinko, Botić Luka i Starčević Ante. U prvom se paragrafu kaže, da zemaljska vlada sastoji iz odsjeka za prosvjetu, vjerozakon, domaće financije, trgovinu po kopnu i moru, prometnost, poljodjelstvo, gradjevine i pošte, unutarnje poslove, pravosudje, obranu domovine i vojsku. Predsjednik zemaljske vlade jest ban, imenovan po kralju na predlog sabora. Vojvoda kraljevstva (Supremus Capitaneus regni) izabran po saboru biti će zapovjednik sve zemaljske vojske, uredne kao i neuredne. Zatim dolazi članak o saboru. Iz njega se opaža, da ga je zadahnuo duh Ante Starčevića, jer se u njem vrlo kriepko naglašava pojam „hrvatski", čega se dosele nije opažalo u saborskim zaključcima ili predlozima. U prvom se paragrafu kaže, da je sabor zakonita volja svega naroda hrvatskog. Zatim se ustanovljuje obće pravo glasovanja, gdje se veli, „da pravo izbora imadu svi narodni državni gradjani punoljetni i neporočni, koji su rodjeni sinovi domovine, vodeći svoju lozu od otca i matere domaćih i oni inostranci, koji su zakonom pridomaćeni". O velikaših, crkvenih ili svietskih kaže se, „da samo oni velikaši imadu pravo uticati u zakonotvorstvo zajedno sa narodnim zastupnicima, koji imadu propisana svojstva za zastupnike, a beru na godinu najmanje dvanaest tisuća forinta čistoga dohodka. Njihov se broj ustanovljuje na jednu petinu svih

narodnih zastupnika. Sabor otvara i samo kad se poslovi dovrše, zatvara sam kralj, ako je u mjestu, a drugačije ban kao zakoniti njegov namjestnik. Sabor se ima držati svake godine, a otvara se svagda bez svakoga pozivanja na prvi ponedjeljak svakoga mjeseca ožujka u mjestu, gdje stoluje zemaljska vlada. Nacrt govori na koncu i o dnevnicah narodnih zastupnika, ustanovljujući iste sa 2000 for. godišnje i sa odnosnom miljarinom. Sabor je te predloge uputio političko-upravnomu odboru no nisu nikad iznešeni pred plenum kuće. U to nekoji zastupnici iznesoše novu tegobu, koja se ticala bezobzirnog utjerivanja poreza i drugih javnih podanaka. Pošto se porezi, odredjeni na temelju neustavnih naredaba, smatrahu eo ipso nezakonitimi, bijahu i napadaji u tom pravcu vanredno živi i žestoki, a počamši od velikaša i velikih župana bijahu svi jednoga mnienja, da sabor mora odlučno ustati proti tim mjerama financijalnih oblastih. U toj debati čuje se prvi put krilata narodna rieč, koja vjerno označuje tadašnje ustavno — neustavno doba, a potekla je od jednoga člana unionističke stranke. „Pod absolutizmom nam se govorilo: plati pa šuti, a sad nam se kaže: plati pa govori koliko te je volja“. Tadanja neustavna vlast bješe takodjer odredila, da financijalni organi, obćeći s narodom, imaju vršiti neku službu tajnih političkih agenata, a ovo je moralo još više uzrujati živu, pače prebujnu ustavnu sviest kuće. Napokon se sabor složi u mnienju, da se upravi predstavka na Njeg. Veličanstvo, odkud se jedino nadaše pomoći. Pošto se je svršila ta razprava stajaše sabor, prvi put, u oči hrvatskoga-srbskoga spora. Srbski patrijarha Rajačić, komu je bolest prečila, da prisustvuje razpravi i koji je nekoliko mjesecih poslie toga i umro, upravi na sabor predstavku, u kojoj spomenuvši neku izjavu Ivana Kukuljevića, „da u Krajini živi goli hrvatski narod“, pobija tu tvrdnju te dokazuje, s velikim aparatom znanstveno-historičkoga iztraživanja, da u Krajini i po ostaloj zemlji živi kompaktan srbski narod. Sabor je saslušao vrlo obsežno razlaganje crkvenoga dostojanstvenika, a zatim Ivan Kukuljević izpravi patrijarhovu bludnju izjavivši, da on te tvrdnje nije izustio, a na koncu svoga govora, u kojem zagovaraše slogu izmedju Hrvata i Srba, predloži, da se ta znanstvena razprava patrijarhova preda odboru za ustrojenje jugoslavenske akademije znanostih. Oba pravoslavna vladike, Kragujević i Jovanović, ustadoše govoriti u prilog patrijarhove predstavke zahtjevajući od sabora, neka bi ovom prigodom priznao, da u Hrvatskoj pored hrvatskog naroda ima i srbskog. Na predlog Jovana Živkovića primio je sabor jednodušno sliedeći zaključak: „Dočim se

veliki župan zagrebački u prošastoj sjednici glede protesta Njeg. Svetosti srbskog patrijarha Josipa Rajačića izrazio, da on u svojem govoru od 29. travnja nije rekao, da u Krajini živi narod čisto hrvatski nego „naški“, pod kojim imenom je on pleme srbsko isto tako kao i hrvatsko razumjevao, to isti patrijarhov protest prestaje biti predmetom svakog dalnjeg saborskog pretresanja, dočim nije ni ovaj sabor ikojom prilikom nijekao, dapače priznaje, da u susjednoj Krajini ima i naroda srbskoga i podobno izrazu Njeg. Svetosti želi, da Srbi i Hrvati kao najbliža i jednorodna braća jedan drugom ime i pleme kao narodne svetinje ljubi i počituje, da i kao dosad, tako i odsad u bratskoj slozi ostanu“. — Ovaj je zaključak priobćen patrijarhu Rajačiću.

U istoj sjednici bude obavljen izbor vrhovnoga kapetana kraljevine i kuća izabra takovim bana Šokčevića, koji se srdačno zahvali oslovivši članove sabora sa „Mila braćo“.

Sada je sabor s najvećom nestrpljivošću očekivao, da mu centralni odbor podnese predlog o odnošaju kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije prema kruni i kraljevini Ugarskoj. Znalo se, da će proti tom predlogu ustati stranka, koju već onda drugi nazivahu i sama sebe nazivaše strankom unionističkom,“ dočim je stranka, zastupana u saboru većinom glasova te imajući u centralnom odboru veliku većinu, nosila ime narodne stranke. Uspomena vriednoj sjednici od 17. lipnja podnese Ivan Vončina, kao izvjestitelj centralnoga saborskoga odbora, odborski predlog, a za njim ustade zastupnik jednoga kotara grada Zagreba, Mirko Šuhaj te u ime zastupnika glavnoga grada podnese protu predlog, koji usvoji čitava unionistička stranka.

Predlog ili po tadašnjoj parlamentarnoj terminologiji, članak centralnoga odbora glasio je: Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorijalnom obsegu, brojeć ovamo županije: riečku s Riekom, njezinim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požežku, virovitičku, sriemsku i sada vojničku krajinu, to jest osam hrvatskih i tri slavonske pukovnije, imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, dvije banske, gjurgjevačku i križevačku, za tim brodsku, gradišku i varadinsku, razumijevajuć ovamo i virtualna teritorijalna prava ovih kraljevina, izjavljuje i očituje putem ovaj čas u glavnom gradu ročećeg sabora, da je usljed dogodjaja god. 1848., svaka druga ma kakova budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza izmedju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i Ugarske pravno posve prestala, osim što se

Njeg. Veličanstvo zajednički njihov kralj po njihovih do godine 1848., zajedničkih zakonih, nakon ugovorenih za trojednu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku krunitbenih diploma jednom te istom krunom i jednim te istim krunitbenim činom po slobodnoj volji naroda trojedne kraljevine ima kruniti i za kralja dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga, što ovim kraljevinama osim svojih posebnih i temeljnih prava pristoje jošte i sva do konca godine 1847. u obćeniti hrvatsko-ugarski zakonik uvršćena ustavna, državna i temeljna prava, koja i kraljevini Ugarskoj.

Nu uvažavajuć zajedničku prošlost svoju i prijašnji zajednički ustavni život i odzivajuć se na izjavljene im bratske simpatije, trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija prigodom pretresivanja previšnjega kraljevskoga predloga od 26. veljače 1861. kojim su pozvane, da se izjave o odnošajih svojih prema kraljevini Ugarskoj očituju kriepošću ovoga svoga zaključka: da su one svaki čas pripravne prema koristi i potreboći zajedničkoj s kraljevinom Ugarskom stupiti u još bliži državopravni savez, čim od strane Ugarske gori naznačena neodvisnost i samostalnost trojedne kraljevine i njezin gore napomenuti realni i virtualni teritorijalni posjed bezuvjetno i u svoj valjanoj formi budu priznati.“

Ovako je prvobitno glasio taj predlog saborskog odbora, koji je faktično tumačio misli velike većine sabora a vidjet će se, kako je tečajem razprave dotjeran i popunjen u duhu glavne težnje, koju je ta saborska većina pred očima imala. Na taj će se saborski zaključak, poznat u našoj parlamentarnoj poviesti pod imenom članka 42. pozivati kasniji sabori i stranke pa će on ostati do vieka znamenit u razvitku odnošaja izmedju kraljevine Hrvatske i Ugarske.

Predlog Mirka Šuhaja, podnešen u ime zastupnika glavnoga grada Zagreba, glasio je: „Predlog u pitanju uredjenja državopravnih odnošajah trojedne kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske prama kraljevini Ugarskoj.

Trojedna kraljevina dalmatinsko-hrvatsko-slavonska u cjelokupnosti svojoj, pod kojom ona savkolik današnji svoj toli provincijalni koli krajiški obseg, uključivo sa gradom Rijekom, cijelim hrvatskim primorjem i petrovaradinskom pukovnijom razumieva (pridržavajući si podpuno pravo na sve svoje pokrajine i priedjele, što se sada u tudjem posjedu nalaze) uzamši na svom, ovaj čas u glavnom gradu Zagrebu ročećem saboru u pretres previšnji kralj. predlog od 26. veljače t. j. kojim bi rečena trojedna kraljevina pozvana, da se očituje o odnošenju svom prama kraljevini Ugarskoj, izjavljuje i odnosno zaključuje:

1. Da je trojedna kraljevina dalmatinsko-hrvatsko-slavonska god. 1848. videć da zavladavša u to doba u kraljevini Ugarskoj politička načela i težnje narodnim i državnim interesom trojedne kraljevine uštrbom prijete, poslužila se svojim iz naravi narodno-političke autonomije proiztičućim pravom, kad je državopravni savez god. 1102. dobrovoljno sa kraljevinom Ugarskom, uz priuzdržanje pomenute autonomije, više puta i kašnije, naročito god. 1526. i 1712. u najvažnijih državo-pravnih pitanjih izraženo — sklopljen, razriešila tako, da je od to doba, izuzamši svezu jedne te iste krune, prestala svaka ina realna, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza. Nu

2. da je trojedna kraljevina dalmatinsko-hrvatsko-slavonska, obzirom na to: što se Nj. Veličanstvo kao zajednički kralj Ugarske i trojedne kraljevine nakon predbježno ugovorenih krunidbenih diplomah, jednim te istim krunidbenim imenom krunisa a da njoj osim svojih posebnih pravah pristoje, još i sva do posljednjeg ugarskog sabora god. 1847./8. u obćeniti ugarsko-hrvatski zakonik uvršćena ustavna, državna i temeljna prava, koja i kraljevini Ugarskoj, nadalje obzirom na zajednički prijašnji 700 godišnji ustavni život i stečeno odtuda izkustvo i izjavljene u novije vrieme simpatije i napokon obzirom na zajedničku na postignuće, učvršćenje i ujamčenje ustavne slobodne i narodne samostalnosti, i državopravne neodvisnosti smjerajuću korist, pripravna uz naročito priuzdržanje starodavnih svojih temeljnih pravah sa kraljevinom Ugarskom opet stupiti u užji državopravni savez te u tu svrhu s njom sklopiti novi savezni ugovor.

3. Čim kraljevina Ugarska izjavi, da je ona sa svoje strane takodjer pripravna u smislu prenavedenih načelah, sa trojednom kraljevinom dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom savezni ugovor sklopiti, to se ima za ustanovljenje ugovornih uvjetah jednakobrojni odbor sa strane jedne i druge kraljevine izabrati, koj će se na jednom, medjusobnim sporazumljenjem opriedjeljenom mjestu sastati, i usljed podieljenih saborskih naputakah uvjete rečena saveza pobližje utanačiti, i o shodnosti i potreboći, kano i o obsegu zajedničkog zakonarstva i vrhovne odgovarajuće uprave, dotičnim saborom svoje predloge podnieti."

Izvjestiteljem odbora bijaše Ivan Vončina. Njegova prema važnosti stvari i prema govorima ostalih njegovih jednomišljenikâ u razpravi vrlo kratka izjava nerazsvietljuje dovoljno glavnu težnju predloga. Jasne su nam stavke, koje rade o realnom i virtualnom obsegu teritorija trojedne kraljevine, jasno je i razumljivo, gdjeno se nagla-

šava, da je godine 1848. izmedju Ugarske i Hrvatske svaka sveza ne samo faktično već i pravno prestala, osim sveze jedne te iste krune al se iz izvjestiteljeva govora još nerazabire, kolik ima biti minimalni obseg državne autonomije, koja se za Hrvatsku traži. To će nam se sve razjasniti u konačno prihvaćenom predlogu, kako je proizašao iz razprave uslied raznih izpravaka i dodataka, podnešenih od pojedinih govornika većine.

Zatim uze rieč Mirko Šuhaj, da razjasni razliku izmedju njegova predloga i predloga centralnoga odbora. „Oba predloga, reče, traže jedan te isti realni i virtualni zemljištni obseg te su dakle sasvim istovjetna". Šuhaj negovori ništa o tom, da li je s Ugarskom prestala svaka sveza ne samo faktično već i pravno, al se iz same razprave razabire, kako protivnici njegova predloga polažu na ovaj momenat najveću važnost te napadaju na Šuhaja i drugove upravo stoga, jer da ne će da ovo priznadu. Napokon Šuhaj otvoreno priznaje, da se oba predloga bitno razilaze u tome, što centralni odbor traži, da Ugarska prije svakoga dogovaranja prizna bezuvjetno i u svoj valjanoj formi našu neodvisnost i samostalnost te zemljištnu cjelokupnost, dočim on drži, da Ugarska neće nikad na to pristati a nama toga i netreba; jer bi Ugarska time, što bi na temelju načela, navedenih u 3. točki njegova predloga privoljela na dogovaranje, implicite priznala neodvisnost, samostalnost i cjelokupnost trojedne kraljevine.

U toj razpravi, u kojoj se je izmjenilo 60 i više govornika, pokazalo se, da obje stranke imadu umnih govornika; brojna većina morala je naravno biti na strani onih, koji su i u samom saboru imali veliku većinu. Aleksandar Fodroczy, koga je kasnije kod stvaranja temeljnoga nagodbenoga zakona dopao važan zadatak, reče, popunjujući izvjestitelja Šuhaja, da faktično odciepljenje od Ugarske podieljuje hrvatskomu narodu ono isto pravo, kao da je izvedeno zakonitim putem. On tvrdi, da čitavi hrvatski narod, zastupan u saboru, s malom iznimkom traži, da se izmedju obih kraljevina obnovi starodavna sveza, pa ako je braniteljem centralnoga odbora, u duhu ove narodne težnje, doista stalo do saveza, nesmiju oni od Ugarske zahtjevati, da nam se sve prizna prije, nego bismo se i mi prema njoj obvezali."

Sada ustade Eugen Kvaternik, da proti obim predlozima podnese samostalan predlog. Njegov govor najduži je u čitavoj razpravi, a i tečajem čitave saborske periode bijaše Kvaternik najobširniji i najuztrajniji govornik kuće. Ovdje se sama od sebe nameće

prispodoba izmedju Kvaternika i njegovoga političkoga druga u kući Ante Starčevića, s kojim je u zajednici udario temelj stranci, kojoj je potonji kasnije nadjenuo ime „stranka prava“. Što Kvaternik hoće, izraženo je jasno u samom predlogu no nipošto u govoru, uslied kojega se, kada se pročita, mora poroditi osbiljna sumnja, da li je Kvaternik bio intelektualno dorasao zadaći, koju si bješe postavio. Ante je Starčević u svakoj svojoj izjavi jasan i jezgrovit tako, da ga svatko može razumjeti. Iz svakoga njegova govora proviruje duševni individualitet čovjeka, podpuno uvjerena o valjanosti i izpravnosti svojih ideja, koje su se srasle s njegovom dušom, s čitavim njegovim bićem. Kvaternik, ma da nitko nesmije omalovažiti mnogih njegovih dobrih svojstava, nije čovjek ni umne potencije, ni značajne dosljednosti Ante Starčevića. Kvaternik je velik idejalista, koji sa površine, s koje promatra sviet i ljude, nezalazi dublje u narav samoga predmeta. On neima ni kristalne jasnoće u govoru, ni oštroumne dialektike, ni dara filozofskoga razmatranja, čim se njegov drug Starčević odlikuje. U svojem govoru razvija Kvaternik veliku učenost, veliko, premda samo površno poznavanje svieta i svietskih prilika, a u tome nadkriljuje sve tadašnje govornike i čitavi sabor. Njemu se čini, da je vrlo lasno izvesti, za čim on teži, pa se zato smatra gotovo oproštenim od dužnosti, da dokaže bar približno izvedivost svojih idejala. Faktično nije Kvaternik u svojem dugom govoru ni pokušao, da to učini. Dočim se već i kod drugih govornika opaža, kako su faktori sabora stajali pod dojmom uvjerenja, da se taj put mogu polučiti velike stečevine, ako samo bude volje i uztrajnosti u zahtjevanju. Kvaternik ide u tom pogledu najdalje, pa se može i nazvati prvim idealistom čitave kuće. On neće, da se Hrvatska veže sa Ugarskom ni Austrijom, nego hoće da bude sasvim neodvisna i samostalna. Njegovo razlaganje ide na to: „pošto će nas i Magjari i Austrija u svojem zagrljaju, jer su od nas jači, ugušiti, s toga budimo samostalni“. Kakovo je onda bilo razpoloženje sabora, u kojem još stranke nisu nipošto bile organizovane po modernim pojmovima te je još u tom pogledu vladao velik liberalizam; kako je u saboru manje više vladalo idealno gledište a ustavna sviest upravo bujila, bio bi čovjek više discipliniranog uma nego ga je imao Kvaternik, uz ona svojstva, što ih je posjedovao, mogao možda za sebe predobiti više privrženika nego ih je on predobio. Njegov je glavni predlog glasio: „da se narod trojedne kraljevine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske iz nazočnog sabora svoga sa vladajućim kraljem svojim u dogovor ustavni stavi, te tim načinom odnošaje svoje, na-

pram Ugarske i Austrije, svojim koristima i probitcima shodno, na temelju svojih starodavnih ustavnih prava kao i državno-temeljnih zakona duhu i zahtjevanjima vremena odgovarajuće uredi ter novim državno-temeljnim zakonima posveti. Da se ova svrha uzmogne postignuti, ja kao temelj bolje budućnosti stavljam: slobodno uredjenje odnošaja krune i države hrvatske napram Austriji; savez obrane s ugarskom državom".

Sada da čujemo, što su u obranu svih trijuh predloga kazali glavni za onda faktori parlamentarnoga života i pojedinih stranaka. Lazar barun Hellenbach, koji je kasnije kao politički i ekonomički pisac, kao muž bistra i široka pogleda, izašao u zemlji na velik glas, govorio je za predlog zastupnika grada Zagreba; vidi mu se, kao što se opaža i kod mnogih drugih govornika, da ga uz načelno gledište još i strah od Beča goni u naručaj Ugarske. Ovaj strah vlada u najvišoj potenciji u govoru Mirka Hrvata, jednoga od najoštrijih i najodriešitijih govornika onoga doba. Samo s razloga, što u sadanjim okolnostima možemo u svezi s Ugarskom uspješnije odbijati navale na naš ustav, ja sam za taj savez, jer da ne trebamo saveznika za obranu naše ustavne slobode, glasovao bih ja za predlog Kvaternikov, koji je crpljen iz dubljine moje duše i koji ja držim za program naše bližnje budućnosti. Čudno se dojima govor Adolfa Vebera, već onda glasovitoga radnika na književnom polju naroda. U stilističkom pogledu dotjeran i savršen kao malo koji drugi, pokazuje nam muža, koji je crpio na vrelu klasicizma. Prožet je bujnom mržnjom na Magjare, a neštedi ni Njemce. Samo s razloga, što se neboji, da će nam Magjari oteti narodnost, glasuje za predlog osriednjega odbora".

Franjo Rački iznosi sliku historičkoga odnošaja prema Ugarskoj, a govoreći o predlozima, stoji pod neodoljivim dojmom dogadjaja od god. 1848. „Da se zaprieči ono, što su Magjari već jednom pokušali hoteći nam domovinu razkomadati, valja ih prisiliti, da bezuvjetno i u svoj valjanoj pravnoj formi priznadu realni i virtualni teritorijalni obseg trojedne kraljevine. Složio bi se sa Šuhajem, da smo faktično neodvisni i samostalni, pa da stoga netrebamo od ugarskoga sabora tražiti priznanje obojega, kad ga ne bi smetali zaključci ugarskoga sabora od god. 1848. Rački je historičar, koji stiče priznanje kuće radi obsežnosti svoga znanja te ga u kasnijem razvitku dogadjaja ne će nitko nadkriliti u razjašnjivanju historičkih sgoda i u sastavljanju gravaminalnih adresa. Pošto su se još nekoji govornici izmjenili, ustade, slušan s najvećom pažnjom, primas crkve,

stožernik Haulik. Čitavomu narodu bijaše poznato, da je Haulik velik centralista, pa ćemo ga već kratko vrieme iza toga vidjeti na čelu ljudih, koji odlučno traže sveze sa Bečom. Haulik izjavi, „da se dotle neima ugovarati s Ugarskom, dok ona nenapusti stanovište od godine 1848., pošto se zakoni te godine nedadu spojiti ni s načelom o jedinstvu carevine, ni s pravim duhom ugarskoga ustava kao što niti s obstankom i samostalnošću naše domovine. Zakoni od te godine neizviru niti iz ugarske pragmatičke sankcije, a nalaze se u oprjeci sa pragmatičkom sankcijom kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. On se ne bi ni u onom slučaju, kada bi Ugarska uslied predloga osriednjega odbora priznala našu neodvisnost i cjelokupnost, mogao upustiti u ikakovo dogovaranje sa kraljevinom Ugarskom prije, nego se ona izmiri sa svojim zakonitim kraljem. Ako se ovi njegovi nazori ne bi prihvatili, tada se izjavljuje za predlog osriednjega odbora".

Iz govora Roberta Zlatarovića, koji je kao zastupnik grada Zagreba supodpisao Šuhajev predlog, istom se pravo razabire stanonovište staro hrvatske stranke, kako ju njezini govornici nazivahu, koja iz straha od Beča traži u realnom savezu s Ugarskom jamstvo za očuvanje ustavnoga života. Povjerenje, što ga ta stranka donosi Magjarima nedopušta joj, da im stavi ponizujući uvjet, neka prije svakoga dogovaranja priznadu hrvatsku samostalnost, neodvisnost i teritorijalni obseg. Istina je, koja jasno proizlazi iz njihovih govora: Zlatarović i njegovi drugovi ne mogu dočekati časa, da čim prije sklope savez s Ugarskom; oni se otvoreno stavljaju na stanovište simpatija prema magjarskomu narodu, al se iz njihovih čina kao što niti iz govora nesmije podnipošto izvesti zaključak, da oni taj savez žele na uštrb prava svoje domovine. Oni misle, da je suvišno tražiti od Ugarske priznanje naše samostalnosti, pošto ta u istinu obstoji te se temelji i u povjesti i na zakonu. Svoj govor završi Zlatarović s izjavom: „Mi smo jedno državno tielo te nam se pristoji prava naša i otvoreno i bez otezanja očitovati; mi ne ćemo ni za dlaku odstupiti od naših prava te očekujemo, da ćemo ih braniti od svih naroda, makar se morali i oružja latiti". Nevalja zaboraviti, da je unionistička stranka bila u ogromnoj manjini prema onima, koji pristajahu uz predlog osriednjega odbora; da Beč i centralistička vlada nisu rado gledali izmirenje Hrvatske s Ugarskom, pa će se morati priznati, da je trebalo odvažnosti u oči tih moćnih struja, zagovarati stanovište simpatija prema Ugarskoj. Unionistička stranka imala je doduše za te svoje simpatije jak oslon u pučanstvu zemlje,

koje ih je takodjer gojilo, pa se već Kvaternik tuži u svojem govoru, da agitatori u njegovom kotaru izrabljuju te simpatije za Ugarsku, kao oružje proti njemu. Odriešita je i izjava Zlatarovićeva jednomišljenika, ilirskoga pjesnika i pisca Mirka Bogovića. Bogović hoće savez s Ugarskom na temelju predloga zastupnika grada Zagreba i to savez s Ugarskom, a ne sa tako zvanim izključivim Magyarorszagom. „Hoćemo da se sjedinimo, i to na temelju podpune narodne i političke ravnopravnosti, na temelju državopravnih ugovora naših od god. 1102., zatim od god. 1527., a napokon od god. 1712. Da, gospodo, tako hoćemo, da se trojedna naša kraljevina uz realnu i virtualnu svoju cjelokupnost, uz neodvisnost i samostalnost svoju sjedini sa kraljevinom Ugarskom, da tako obje te kraljevine u čistom i pravom smislu rieči budu regna socia, foedere juncta — ubi — kao što nekoč slavni ban Toma Bakač Erdödy reče: Regnum regno non praescribit leges". Sva tri podpisnika predloga, Šuhaj, Zlatarović i Bogović, koji ga naravno sastaviše, naglašuju odlučno stanovište hrvatske neodvisnosti i samostalnosti prema Ugarskoj. To čini i predlog osriednjega odbora, nu da ti muževi uza nj nepristaju, razlogom je što oni drže, da je čitava forma toga predloga odviše oštra pa da ne može povesti onako cilju, kao što njihov u formi mnogo blaži i konciliantniji predlog. Oni nekolebaju izmedju Beča i Pešte; zagovaraju savez s Ugarskom, jer su najodlučniji protivnici svake realne sveze s Austrijom, koja ostaje, kako će se to kasnije vidjeti, još jedno željezo u vatri onim rodoljubima, koji pristaju uz Pricinu izjavu.

Sve dosadašnje navale na neustavne vlasti i neustavan postupak bečkih vlada, ma kako bile žestoke, potamnjuje najodlučniji govor, onaj Ante Starčevića, historičkoga utemeljitelja jedne stranke u javnom životu naroda. Njegovo je ime bilo već poznato i čuveno po zemlji iz skupština županije riečke, u kojoj je vršio službu velikoga bilježnika, koji za onda bijahu, kako reče Ivan Kukuljević, prave političke duše županija. Nemogući a i nesmijući da kao Hrvat, koji poznaje mučeničku povjest svoga naroda, ima povjerenja u bečku vladu, Starčević je podpunoma uvjeren o tom, da su samo težke neprilike sklonule austrijsku vladu, da dade narodima prividni ustav te da pozove Hrvate i Magjare neka se nagadjaju. I drugi mogu sumnjati u iskrenost tih namjera no Starčevićev pesimizam i očajnost nadmašuje sve. Historija ove i sliedećih godina podpuno je opravdala taj Starčevićev pesimizam, „koji se jednostavno naslanja na tristogodišnji život Hrvata pa ne može vjerovati, da mogu svoj karakter promjeniti

one bečke vlade, koje su prema Hrvatskoj i prema Ugarskoj radile svagdje i uvjek po jednom načelu. Starčević sluti i proriče, da bi napokon moglo doći do dualističkoga sustava, do nagodbe izmedju Austrije i Ugarske, no on je uvjeren — eto što znače proročanstva u političkom životu — da bi se takov sustav mogao jedva nekoliko godina uzdržati".

Starčević je ovomu svojemu nazoru ostao dosljedan još desetak godina, pošto je dualistički sustav bio uveden te već bio pokazao svoju podpunu životnu snagu. On je sve do pod konac sedamdesetih godina u svojim saborskim govorima govorio o Austriji tako, kao da je ona izključiva gospodarica udesa čitave monarkije i svih njezinih naroda a napustio je ovo anakronističko stanovište tek onda, kada se je mal ne obratno dogodilo, kada je, naime, Ugarska, uslied svoje nutarnje konsolidacije i jakosti magjarskoga plemena, počela dobivati odlučnu prevagu nad Austrijom.

On podpunoma usvaja Kvaternikov predlog, jer narod ima po svojoj prošlosti i uslied tolikih svečanih dvostranih ugovora, pravo na takav neodvisan i samostalan život i jer su bečke vlade ubile u njemu svaku vjeru. Ima govornika s jedne i s druge strane, u obim velikim strankama sabora, koji se dive Kvaternikovu predlogu, koji ga načelno prihvaćaju samo ga nesmatraju izvedivim pa s toga prihvaćaju ili onaj centralnoga odbora ili unionističke stranke. Starčević, kao osobito pronicav um, jedva se je mogao diviti mističnoj naravi Eugena Kvaternika, nego ga on prihvaća pošto ga je u svojoj duši stvorio već prije Kvaternika, te ga smatra svojim predlogom i programom. Starčević nevjeruje ni Austriji, ni Ungariji, ni nikomu pod vedrim nebom, nego drži, da Hrvatsku mogu stvoriti samo „Bog i Hrvati". Ova krilata rieč, koja danas služi za geslo političkoj školi Starčevićevoj po hrvatskih zemljah, čuje se sada prvi put u javnih Starčevićevih izjavah a ona sintetizira program tvorca stranke prava. Starčević ne drži nikoga za tako naivna političara, da nevidi šaranje i neiskrenost Beča, pa ako uzprkos tomu ima ljudih, koji se idu nagadjati s Austrijom ili Ungarijom, ti su ljudi u njegovim očima prosto nerodoljubivi ili kako ih je znao nazivati drugim krupnim imenima. Starčević je neprolazna historička ličnost, jer su njegove ideje i njegovo mišljenje vrlo sudbonosno utjecali na politički razvitak hrvatskoga naroda pa bi valjalo posvetiti čitavu študiju tome, da se shvati duševna narav toga čovjeka. Kvaternikov govor, koji je toliko ugadjao duhu rodoljubivih članova sabora, morao je pobuditi uzhit pa se mnogi govornici od protivnih stranaka pozivlju nanj,

i na njegovo načelo, no stojički mir Starčevićev, koji je u tolikom kontrastu sa živahnom ćudi hrvatskoga naroda, morao je sabor pobuditi na razmišljanje a na taj se govor nitko i ne pozivlje. Tko piše historiju onih vremena, koja su bila izhodištem kasnijemu razvitku naroda, mora se nešto duže pozabaviti sa duševnom ličnosti Ante Starčevića, koji je preozbiljan pojav u narodnoj povjesti a poposljedicah svojega rada u velikoj mjeri odgovoran za udes hrvatskoga naroda. Ako si mu bio protivnik — a tih je Ante Starčević imao na pretek već i u saboru od godine 1861., — nevalja ga suditi ni prenaglo ni prestrogo, jer je to bio neobičan u svakom pogledu čovjek. Treba se staviti na strogo objektivno stanovište, a ovo te stanovište upućuje na mnienje, da je Starčević, kako to pokazuje njegov govor, hotio u prvom redu te godine obilježiti svoje negativno stanovište prema ostalim strankama, koje su mislile, da se dade nešto pozitivna uraditi za boljak naroda.

Iza Ante Starčevića progovoriše dva govornika, koji se imadu smatrati vodjama obijuh najjačih stranaka u saboru, kako se to parlamentarno vodstvo imade shvatiti u tadanje vrieme. Stranke ne bijahu još nipošto obrazovane onako, kao što su se organizovale poslie; politički se jednomišljenici doduše sastajahu na dogovore no nisu još imali klubova sa strogim klubskim pravilima pa se je pojedini zastupnik mogao slobodno kretati unutar širokoga okvira ideja, glede kojih se je slagala stanovita grupa saborskih članova; bilo je dovoljno, da se je netko ravnao po tim idejama, koje su imale svoju historičku sankciju iz burnih vremena prije bachovskoga absolutizma pa nije trebao zajednici prinašati veće žrtve individualnih nazora i mišljenja. Izmedju članova, koji pristajahu uz predlog centralnoga odbora o odnošaju domovine prema Ugarskoj, bilo je najžešćih radikalaca, kao što i ultratorijevaca pa su tako mogli braniti taj predlog Eduard Vrbančić i Mirko Hrvat kao što i stožernik Juraj Haulik, premda ih je inače razstavljao čitavi sviet nazora o raznim odnošajima državnoga i družtvenoga života. Toliki i toliki govornici izpovjedaju otvoreno, da s oduševljenjem pristaju uz Kvaternikov predlog, koji im je iz duše izvadjen a samo žale, da ga nemogu primiti u sadanjim okolnostima; pristaju dakle uz predlog centralnoga odbora samo iz oportuniteta a pristaje uzanj iz oportuniteta, od nevolje, i stožernik Juraj Haulik, koga su inače vodile druge političke težnje, kako ih je izjavio u drugoj jednoj državopravnoj debati. Jamačno su ti muževi ovako računali: S Ugarskom kao sa osamstogodišnjom saveznicom morao se je obnoviti budi kakav savez, jer je taj toli

dugotrajni historički odnošaj napokon konca stvorio takovih nerazriešivih sveza izmedju obijuh kraljevina, kojih nisu mogli zaniekati ni najžešći radikalci u redovima saborske većine i pristaša toga predloga. No ti muževi nisu nipošto tajili svoje nesklonosti proti Ugarskoj i proti vladajućem u njoj plemenu, pa kad se čitaju ti govori, mora se svatko čuditi, da muževi, koji tako govore i sude o Magjarima, mogu pristajati uz bližu državopravnu svezu s njima. Moć i tradicija historičkih odnošaja bijahu jači od individualne volje. Niti ista burna godina, u kojoj je provalio jaz izmedju historičkih saveznika, nije mogla na duhove djelovati onom snagom, kojom djelovahu te povjestničke tradicije i onaj strah od praznine, koja bi morala nastati u javno-pravnom životu domovine, ako se s Ugarskom nesklopi nekakav modus vivendi. Da se neide u Beč i u austrijsko carevinsko vieće, u tom bijaše složan čitavi sabor s malom iznimkom nekolicine muževa, koje si mogao prebrojiti na prste jedne ruke a koji se taj čas nisu ni usudili, da dadu otvorena izraza tomu mišljenju. Faktično je kasnije u saboru predlog, da se ne ide u carevinsko vieće, prihvaćen jednoglasno u odsutnosti one nekolicine.

Premda dakle saborska većina nije imala vodje u modernom pojmu ove rieči, imala je ipak moralnu glavu, u koju svi gledahu s najvećim poštovanjem i pouzdanjem, koja se je na čitavom obzorju izticala najvidljivije. Biskup Strossmayer bio je već prije toga u pojačanom državnom vieću u Beču te u banskoj konferenciji razvio svoj politički i prosvjetni program. Simpatije, što ih je tih godina uživao u čitavom narodu imaju se ponajprije pripisati inijacitivi, koju je prvi poprimio u velikom državnom saboru monarhije, označivši u njem historička prava naroda. Čitavi ga narod susretaše s oduševljenjem pa i oni, koji se nisu ubrajali u njegove političke prijatelje, klanjahu mu se kao narodnom dobrotvoru i kao utemeljitelju tolikih prosvjetnih zavoda. U tom je pravcu djelovao tako odlučno, da su se za njim poveli i najodličniji pristaše drugih stranaka, pa su i valpovački barun Prandau i grof Julio Janković i drugi darovali znatne svote za akademiju, koja je nosila od njih perhorescirano ime jugoslavensko, obećavši jednako znatan dar za jugoslavensko sveučilište, čim bi se pokrenulo sakupljanje. Ovi muževi kao što i ostali njihovi jednomišljenici — kako to svjedoče tolike njihove izjave — donosili su tih godina biskupu Strossmajeru jednako velike i iskrene simpatije, te su ga, nedieleći svih njegovih nazora, ipak smatrali narodnim vodjom, kojemu se rado podvrgavahu. On je sve elemente naroda spajao u jednoj misli i težnji za prosvjetnim napredkom. Ni prije ni

poslje neopaža se, da je taj muž uživao tako obće i jednodušne simpatije kao tih godina. Starčević je u to vrieme stajao u rezervi, dočim je Kvaternik izjavljujući otvoreno svoje osjećaje priznavao biskupove kulturne zasluge. Ovo je povjestnički trenutak, kod kojega se valja časak ustaviti, da se uzmogne ocieniti veliki upliv, što ga je vršio u narodu muž, koji mu pokaza i otvori put u idealnu sferu prosvjete. — U redovima muževa, koji pristajahu uz predlog zastupnika grada Zagreba, svraćaše na sebe veliku pažnju Julio grof Janković. Sva njegova djela i rieči svjedoče, da je bio zadahnut rodoljubivim težnjama a govor, što ga je rekao u toj znamenitoj razpravi o odnošaju izmedju Ugarske i Hrvatske pokazuje, kako je o tom odnošaju sudio slobodoumno i kako se motivacija, kojom opravdava svoj votum gotovo i nerazilazi od mišljenja drugih muževa, koji su s manjom simpatijom išli u susret Ugarskoj od njega. Na onoj visini, na koju ga bjehu uzdigli njegovi politički prijatelji, smatrajući ga najodličnijim svojim jednomišljenikom u parlamentarnoj borbi, nije mogao djelovati ni rječitošću ni nekojim drugim svojstvima, koja su toli potrebita vodji jedne parlamentarne stranke; nadalje je njegov i njegovih jednomišljenika predlog i koliko gledahu, da se ograde jakim garancijama prema Ugarskoj, imao proti sebi u saboru ogromnu većinu nu grof Janković uživao je ipak simpatije i kod svojih protivnika. Značajno je, da je onaj muž, koji je na njega i njegove jednomišljenike nekoliko dana poslie toga prosuo najoštrije rieči, dvanajst godina poslie te parlamentarne epizode, u jednom znamenitom i kritičnom trenutku narodne povjesti bio medju onima, koji su željeli, da grof Janković primi bansku čast, koja mu se je onda nudjala. Od svih domaćih velikaša zanimao se je grof Janković uz veledarovitoga Lazara Hellenbacha najviše za javne poslove a već ovaj njegov najživlji interes za udes naroda morao mu je obzirom na podpunu ravnodušnost većine njegovih boljarskih drugova steći velikih simpatija u javnomu mnienju. Poznavao je dobro i hrvatski jezik, ako i ne savršeno, to ipak mnogo bolje nego ostali njegovi drugovi iz boljarskoga stališa a poznavao je i javno pravo svoje domovine tako temeljito, da je mogao s podpunim uvjerenjem i poznavanjem svih okolnostih dati svoj glas o velevažnom narodnom pitanju. Dok je javno mnienje moralo požaliti, da se domaće boljarstvo nije više zanimalo za političke i prosvjetne težnje naroda, radovalo se tim življe, da je jedan od najodličnijih i najumnijih iz toga stališa pokazao najbolju volju, da odlučno sudjeluje kod riešavanja životnih javnih pitanja.

Neka su iz govora grofa Jankovića priobćene sliedeće točke, iz

kojih se vidi, kako je prvak unionističke stanke sudio o tom najglavnijem narodnom pitanju: „Ja poštujem i visokom cienim posvemašnju neodvisnost svakoga naroda i ako mi se dovoljne garancije za našu neodvisnost pružiti uzmognu, to ću sav za ovom idejom plamtiti, jerbo sam prijatelj narodne slobode . . . dok nam pako statistička izvjestnost manjka, da mi sami obstati možemo i tako bez materijalnih sredstava, bez kojih se neodvisnost nijednoga naroda pojmiti nemože, kako i glede moralne i fizične snage, ovu neodvisnost proti svakoj navali braniti i tako našu samostalnu domovinu u užitku slobode sa uspjehom sačuvati, do onda neka mi bude dozvoljeno, da to smatram samo kao krasnu i slavnu ideju, koja za sada samo u teoriji može obstajati . . . Pošto se je za tim izjavio proti pasivnomu odporu, što ga preporučiše Kvaternik i Starčević predje na pitanje o odnošaju prema Ugarskoj te reče: „Neda se tajiti, da su Magjari dosad slabo uzimali obzira na druge narode; moram kazati, da su sa zakonima godine 1848., koji inače bijahu u navali kobnih i ozbiljnih vremena bez zrelog prosudjenja svih posljedica stvoreni — slavensku narodnost a s njom duh slobode tako vriedjali i oskvrnjivali, da je naš narodni odpor proti njima pred očima svih naroda opravdan; s druge pako strane zahvaliti je savezu s Ugarskom, da je ustavna neodvisnost, kada smo tečajem vremena oslabili, ostala i nama sačuvana proti gustim navalama bečkoga absolutizma . . . Kako nemogu kao pošten domorodac s jedne strane željeti, da se zakoni godine 1848., u svojoj cielosti, kako sad obstoje, na nas protegnu, jerbo su sramotni za nas i ubitačni za našu narodnu bitnost i samostalnost, tako opet nemogu prigrliti ono mnienje visokopoštovanog govornika, koji želi od Magjara, da podsjeku pod vlastitim nogama stablo svoje slobode, jer bi tim duhu slobode zadali smrtne udarce te rinuli nož u vlastito srdce. Nemogu pako nimalo shvatiti onu gospodu, niti se mogu njima pridružiti, koja su u svojim govorima, navadjajući istine i neistine, razpirivala mržnju i plamen proti Magjarom, umjesto da stišavaju strasti. Ja želim, da u savezu, koji se ima s Ugarskom utanačiti, ugarski narodi pripoznadu, da smo mi ne samo genetički već i politički narod i da toga radi moramo za osiguranje naših narodnih prava uzdržati upravu u vlastitim rukama, jer ako za tim nebi težili, nebi vriedni bili ni imena jednoga naroda. Mi imademo s Ugarskom za budućnost jedno zajedničko, sveto zvanje, da naime razvijemo pravo slobode, osiguramo mu sjajnu pobjedu te i druge narode podpomažemo u toj svetoj težnji. Vidim i znadem, kako je očita želja naroda, da se sa Ugarskom obnovi savez

i to ne samo personalni već realni savez a pristajem uz predlog zastupnika grada Zagreba, pošto vidim u njemu više garancija za uspješno izvedenje unije nego li u predlogu osriednjega odbora. Kako je sada sastavljen taj predlog nemogu se za nj nipošto izjaviti, te kad bi ja imao birati izmedju toga predloga i predloga Kvaternikova pridružio bi se potonjem, jer je muževan, dosljedan i otvorit, dok je nasuprot predlog osriednjega odbora pun skrovnih zanjka a to se nipošto nedolikuje onako poštenu, slobodnu i muževnu narodu kakav je naš; da je taj predlog prava zagonetka pokazuje se u tome, što je on kadar da utješi visoko toristička načela kardinala Haulika kao što i najdemokratičnije nazore zastupnika Franje Žužela.“

Biskup Strossmayer polaže u svojem govoru najglavniju vriednost na to, da razjasni dvostrani ugovor od godine 1527. i pragmatičku sankciju od godine 1712. te kaže: „U broju tih zajamčenih prava, slobоština i preimućtva nalazi se i pravo samostalnosti, cjelovitosti i neodvisnosti krune i države naše, priznate tada po novoizabranomu kralju Ferdinandu, koj premda već bivši kraljem ugarskim, šalje ipak na naš sabor poklisare i punomoćnike, da ga izabere hrvatskim kraljem. Priznadoše i Ugri, koji onda ni u snu mislili nisu, da onaj, koji je ugarski kralj, ima ujedno biti i kralj hrvatski; što je tim očevidnije, buduć kralj Ferdinand postade kod nas odmah nasljednim kraljem u mužkih otrocih svojih, dočim ugarsko kraljevstvo ostade još 160 godina do Leopolda velikog izbornim kraljevstvom. Evo me kod pragmatičke sankcije, koju diploma od 20. listopada pr. godine proglašuje temeljem državopravnih odnošaja ciele carevine.

Mi imamo našu posebnu, od Ugarske posve neodvisnu i s njom posve ravnopravnu sankciju pragmatičku, koju smo mi posve samostalno i neodvisno primili 11 godina prije nego Ugri svoju. Neznam gospodo, dali ikoji narod u carevini toliko prava, zasluga i dužnostih ima pozivati se na pragmatičku sankciju, koliko upravo mi Hrvati, a mi Hrvati, prisvajajući pragmatičku sankciju, osobitu uslugu učinismo prejasnoj vladalačkoj kući našoj, dočim smo prokrčili put, da i Ugri poslie 11 godina prime pragmatičku sankciju. Poznate su one rieči kralja Karla III.: daturi operam ut quae coepistis consilia, ea Jnclyti Status et Ordines Hungariae amplectantur. Mi se Hrvati imamo pravo pozivati na pragmatičku sankciju, kojom početkom 18. stoljeća pred cielom Europom posvjedočismo podpunu neodvisnost krune i države naše, razpoloživ njom neodvisno po volji našoj u korist tankog spola prejasne naše vladalačke kuće. Mi imademo dužnost zahtjevati od

ugarskih naroda, da priznadu našu državnu samostalnost i neodvisnost, osnovanu na pragmatičkoj sankciji u pravovaljanoj poruci, kao što ju je pred licem Europe početkom 18. stoljeća priznao kralj Karlo III., kao što ju priznadoše Ugri, kao što ju poslie dokončanog sedmogodišnjeg rata priznade ciela Europa, dočim na temelju pragmatičke sankcije Mariju Tereziju za kraljicu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonje priznade. Što će toliko reći, da naša državna samostalnost i neodvisnost, osnovana na pragmatičkoj sankciji, čini bitni dio javnoga prava Europe".

Na drugom mjestu, govoreći o ustavnoj sviesti hrvatskoga naroda u prošlosti, biskup veli: „Fessler, veliki privrženik a često puta upravo panegyrik Ungara, nemože dosta nahvaliti postojanost i eneržiju Hrvata, gdje valja ustav svoj braniti, naprotiv do Boga se tuži na mlitavost i popustljivost Ungara u toj struci, što budi i opet rečeno onim, koji sliepo vjeruju, da mi ustav naš jedino odvažnosti Ungara, ne pako moralnoj sili otaca naših pripisat imamo. Polag svega toga uvjeren sam ja gospodo, da sve nesgode državnomu našemu pravu nenanieše toliku ranu, koliko upravo godina 1790. svojim člancima 5. 8. i 50., kojima se svojevoljno odrekosmo samouprave i našega državnoga prava, viećati o porezu na našem saboru.

Tu se gospodo, cieloj našoj prošlosti iznevjerismo, tu su početci politike srdca a ne uma, politike straha i malodušnosti, kojom se dotadašnje muževnosti naroda našega odrekosmo. Svoj govor završi govornik s izjavom: „Ja sam iskreni prijatelj federalnoga saveza s ungarskimi narodi i zato želim, da se čim prije naš obćeniti kralj s obćenitom našom krunom kruni. Medjutim, ako ja gospodo u plemenitih srdcih vaših dobro čitam plemeniti narodni ponos vaš, tada ćemo zahtjevati, da pri krunitbenom činu nesudjeluje samo stožernik ostrogonski nego ravnim načinom i stožernik zagrebački u znak, da je kruna obćenita istim pravom kruna hrvatska kao što i ugarska."

Govor biskupa Strossmajera tumači, u jasnijem obliku i s velikom snagom rječitosti, misli i težnje, koje se odrazuju u govorima ostalih govornika. U daljnjem tečaju razprave, koja se već primicaše svomu koncu, uze rieč, u obranu predloga zastupnika glavnoga grada Zagreba, član sabora, koji je poslie uglavljene državopravne sveze s Ugarskom imao postati prvi ustavni ban na novom državopravnom temelju, Levin barun Rauch. Njegova je izjava kratka, lapydarna, bez svakoga suvišnoga nakita, te kaže upravo ono, za čim govornik ide. Vidi se, da nije čovjek riečih već akcije a akcija biti će polje, na kojem će razviti svoje sposobnosti i pokazati originalnost svoje

naravi. Barun Rauch izjavi: za naš narod ima istu važnost, bude li savez s Ugarskom oživotvoren na temelju jednog ili drugog predloga, samo da se privede u život a osiguranje časti i narodnih interesa ostavljeno je i povjereno narodnim poslanikom . . . Usudjujem se zamoliti članove ove visoke kuće, da odustanu od napadanja na ugarske zakone od godine 1848., dapače ih primu za svoje, time, da se preinače oni članci, po kojih se narod uvriedjen ćuti i kako ćemo najbolje poduprieti personalnu uniju naših država prama Austriji, koja je vec stotinu godina svim njemačkim ministrom „spina in oculis" premda se sam vladar, priobćivši želju, da želi biti okrunjen, klanja toj moralnoj sili. da dostigne legitimno ili zakonito kraljevstvo država ugarskih i naše krune."

U saborskoj sjednici od 8. srpnja priobćeno je kući, da je dosele za jugoslavensku akademiju sabrano do 140.000 for. Izmedju upisnika nalaze se imena svih prelata kršćanskih crkava zemlje. najodličnijih velikaša, prvih muževa raznih stranaka, pa i ime Eugena Kvaternika.

U jednoj od posliednjih sjednica, u kojima se je razpravljalo o odnošaju prema Ugarskoj, progovori i Ivan Mazuranić. Suvišno je i napomenuti, da je sabor s najvećom napetošću očekivao i s najvećom pažnjom slušao razlaganje muža, koji je i radi svoje duševne potencije i radi položaja, što ga je zauzimao kao predsjednik vrhovne upravne oblasti u Beču imao prema narodu veliku odgovornost. Iz Mažuranićeva se govora vidi, kako on u velikim obrisima označuje obseg one autonomije, koju Hrvatska mora uzdržati bilo u svezi s Ugarskom bilo s Austrijom, naime autonomiju u nutarnjim, bogoštovno — nastavnim i pravosudnim poslovima, kako su ju već onda odredjivale prev. odredbe i kako je kasnije državopravnim zakonom uzakonjena. Govornik reče: „Godine 1848. prekinuo je naš narod s kraljevinom Ugarskom svaku svezu i zakonotvornu i administrativnu i sudstvenu. O tom ne dvoji nitko, ni protivnici naši Ugri ni njihovi privrženici u ovom saboru. Nego u tom je samo razlika izmedju nas i protivnika naših, što mi velimo, da je ono odciepljenje pravno a oni vele, da nije nego samo faktično. Ako je to istina, da smo mi od Ugarske odciepljeni samo faktično, onda ne ima ni govora o tom, hoćemo li, nećemo li se s Ugarskom sdružiti, nego smo mi dužni to učiniti bezuvjetno i bez prigovora pod kazan eksekucije, koja će se inače proti nam kao proti rebelom provesti. Što se mene tiče, gospodo, nesumnjam nimalo, da ćete se vi u tom poslu pozivati vazda na svoje pravo, jer je svaki korak, koji jedan narod učini

u interesu svoga oslobodjenja od tutorstva drugoga naroda, osobito onda, kada je okrunjen uspjehom, osnovan na pravu naravnom i zapečaćen voljom naroda ter stoga podpuno pravan.“ Govornik razlaže zatim tadašnji odnošaj Ugarske i Hrvatske prama Austriji a po tom pita: što će iz Hrvatske biti onda, ako se u monarhiji uvede dualizam? Na to pitanje odgovara: „Ako pak u Austriji bude uveden dualizam, onda je naravno, da trojedna kraljevina stojeća pod istom krunom s kraljevinom Ugarskom, ima dielit i udes iste, ali nadam se gospodo, da ćete u tom slučaju držati čvrsto ona prava politična, koja već sad imate, tim više, što biste tad, odciepljeni posvema od ostale Austrije, bili inače na milost i nemilost predani samovolji susjeda naših preko Drave. Što se tiče odnošaja našega sadašnjega izjavimo svoju neodvisnost i samostalnost pod jednom ter istom krunom s ugarskom kraljevinom a što se tiče našega odnošaja unapred izjavimo, da nedamo nipošto iz šakah onoga, što već sad imamo.“

Sada dolazi govor, najagresivniji u čitavoj razpravi proti unionističkoj strani kuće, koji je dao povoda izstupu, ako i samo prelaznom, članova unionističke stranke iz sabornice. Govornik je poznat, čuven iz ere, obilježene upornom borbom izmedju obijuh stranaka, koje su se poslie inaugurirana ustava sada prvi put srazile u ovom saboru, da se kratko vrieme iza toga sjedine u borbi proti bečkom centralizmu, poslie iznova razdvoje, a konačno fuzijoniraju te pod prvobitnim imenom jedne od njih vode kao parlamentarna većina poslove zemlje. U svim fazama, kroz koje je javni život od tog vremena prolazio, igrao je taj muž jednu od prvih, najodličnijih uloga a do objektivne je povjesti da ustanovi, koja su mu duševna i umna svojstva stekla toli odličan položaj u tom razdobju narodne povjesti. Matija Mrazović — o njem je govor, znao je već te godine udariti temelj organizaciji stranke, koja ga je kasnije proglasila i smatrala svojim vodjom ter je u njegovim rukama nalazila jamstvo za uspjehe, koji su ju pratili u borbi proti drugim strankama u zemlji. Mrazović, jedan od najoštroumnijih pravnika kuće, nebijaše osobito sjajan govornik te je u tom pogledu imao vrlo opasnih takmaca u stranci, koja je brojila u svojim redovima muževa, nadarenih osobitom snagom rječitosti te kao stvorenih za parlamentarnu borbu u višem, englezkom stilu. Nu nijedan od tih muževa nebi se bio hotio primiti mučna zadatka, da se sav žrtvuje za svoju stranku, a ta požrtvovnost i nesebičnost u interesu stranke bilo je osobito Mrazovićevo svojstvo. On je šutio i radio a neopaža se u razvitku narodnoga značaja, da se te vrline nalaze kod Hrvata uvjek i na pravom mjestu;

on nije zazirao od nijednoga, ma kako sitnoga posla, što su ga tražile okolnosti vremena; bio je čovjek mirne, hladnokrvne. vrlo promišljene ćudi. koja je ipak časovito znala provaliti bjesomučnim gnjevom a onda je i nemilice harala. Umio je u sgodan čas susprezati žar i zanos čete, njegovu vodstvu povjerene. Znajući, kako je narodni temparamenat živahan, žestok, neobuzdan, morao je gledati, kako da te narodne ljude disciplinira a tu je on bio na pravom mjestu. Pošto je narod dvanaest godina stenjao pod jarmom krutoga absolutizma te mu od jedankrat granulo sunce ako još i prekarne ustavne slobode, morao je u prvi čas izbiti neki neobuzdani anarkični elemenat, koji je mislio, da može u jedan mah sve porušiti, što je prije njega gradjeno. Mrazović, čovjek vanredno triezne ćudi, nije tako mislio. On je uvidjao kako njegovu stranku očekuje ljuta, dugotrajna borba a za tu borbu trebalo je čvrste, organizovane stranke, koju nemože oboriti svaki vjetar iz vana niti svaki razkol iz nutra, kako se je znao kasnije pojaviti te dovesti stranku u kritičan položaj. Koliko nas uči naša politička povjest, našlo se je u njoj malo, vrlo malo ljudih, koji su se odlikovali tim svojstvima kao Mrazović.

Ante Starčević bijaše miran, hladnokrvan, neslomiva značaja no Ante Starčević htio je samo da bude moralna glava, apostol i propovjednik svoje političke nauke te je mislio, da će samo ideja postići od sebe uspjehe, koji u političkoj borbi odvise još od drugih uvjeta a to su uvjeti, što ih je znao upravo stvoriti Mrazović. S njim je nestalo osobita čovjeka, najboljega taktičara u domaćih stranačkih borbah pa ni prije ni poslje nije stranka, koja je vojevala pod njegovim vodstvom imala čovjeka, koji se je tako razumio u posao stranačke organizacije i taktike. U Englezkoj, gdje postoji tradicija od vjekova, neće težko biti, da se uzgoji takav čovjek, no Mrazović nije imao nikakova uzora ni primjera te je sve stvorio sam a poslie njegove smrti ili još za vrieme njegove dugotrajne i težke bolesti nije se u njegovoj stranci našao čovjek, koji bi mu bio u tome ma samo iz daleka ravan. Sada je još bio u najboljim godinama te je smišljao, kako će tu vojsku organizovati.

Sliedeći odlomci Mrazovićeva govora dali su povoda izstupu grofa Julija Jankovića i drugova iz sabornice: „Da hrvatska majka nije po nesreći rodila sina, koji joj je na ugarskom saboru zaniekao svaku samostalnost, svaku zakonarsku i upravnu autonomiju rekavši „da on ne priznaje dva zakonarstva pod krunom Sv. Stjepana pa niti ima statusa, naredaba, ili zakona osim onih, koje stvori ukupno

ugarsko zakonarstvo"; da nije hrvatska majka rodila sina, koji je rekao, da je medju ilirskim (naime našim književnim) jezikom i jezikom hrvatskim tolika razlika, kolika medju magjarskim i njemačkim"; pa kad ne bi bio isti nezahvalni sin svoje domovine podbrusio lakomu čeljust ugarskoga sabora od g. 1848., rekavši: Sada imamo priliku stopiti, što se nebi nikada razstavilo; kad isti hrvatski sin ne bi bio prevario griešno neznanje Magjara s riečmi: da se za hrvatsku narodnost bori magjarska stranka, koja želi ostati u tiesnom savezu s magjarskom braćom i s ugarskom krunom — da je ilirski jezik Hrvatom tudj jezik, da je to poluga za razširenje rusizma i panslavizma, da nije ovako varala Magjare ona stranka u Hrvatskoj, koju je njena vidljiva glava i organ, župan turopoljski (Daniel Josipović, op. pisca) prozvao magjarsko-hrvatskom, nebi bili Magjari tim zavodljivim varkam vjerovali, nebi bio Boniš zaniekao Hrvatskoj ista čedna municipalna prava, pozivajući drzovito hrvatske poslanike, da mu ih pokažu ako ih imadu; nebi bio Boniš zaniekao kraljevinu Slavoniju tvrdeći, da tri slavonske županije i primorje nespadaju na trojednu kraljevinu nego na Ugarsku; nebi bio Berneth Trojednoj kraljevini zaniekao i sam naslov „kraljevine" rekavši, da ove tako zvane kraljevine svojimi nezrelimi zahtjevi uvjek dosadjuju, odkad su magjarskom krvi izpod francezkoga jarma oslobodjene; nebi bio protestirao proti odvažnoj obrani prava Slavonije, koju je bio poprimio tadašnji poslanik Trojedne kraljevine Metel Ožegović i nebi bio nazvao ovu obranu težnjom za novim osvajanjem ... Od ovuda izvolite uvidjeti gospodo moja, da svoj našoj nesreći od god. 1848. nije krivo naše natražnjačtvo, nije kriva kamarila bečka nego kamarila peštanska pak ona stranka u domovini, koju je njena vidljiva glava, tadanji župan turopoljski, u saboru ugarskom i sam nazvao magjarskom; ova stranka je prevarila Magjare, da u Hrvatskoj ima elementa magjarskoga, da je Turopolje magjarsko, da osim nekolicine plaćenika neima odpora proti magjarskim težnjam, da sve čezne i vene za tiesnim savezom; ona je jednom rieči zavadila Hrvate i Magjare, jer ona je bila, koja je Magjare lažljivimi informacijami dotjerala do krajnje sljepoće te je Metel Ožegović bio prisiljen da zagrmi Magjarom: „Ja osjećam, da je ovdje minulo vrieme osvjedočavanja i da će se morati slavni striliši i redovi boriti s odvažnom voljom pridruženih kraljevina." A kakovu informaciju podieljuju danas nekoji zastupnici naroda sudu Europe o pravnosti položaja Trojedne kraljevine pram Ugarskoj? Dok sam Teleky, glava jake stranke na sadanjem ugarskom saboru priznaje, da smo od Ugarske

pravno odciepljeni, dok i sam Deak privoljuje, da Ugarskoj postavimo uvjete, uz koje želimo s njom u savez stupiti, dok se dakle sabor ugarski, protivnik ovoga sabora tako očituje, nastojeći, da poravna put k uzajamnomu sporazumljenju, dotle se u ovoj dvorani čuju glasovi, protiveći se najviše onoj tvrdnji osriednjega odbora, da je prijašnja veza izmedju Trojedne kraljevine i Ugarske pravno prestala: čuju se glasovi, koji nam predbacuju odstup od one magjarske stranke, koja je upravo zavadila dvije kraljevine od vjekova sdružene. Stranka konservativna, sakupivši se oko programa zastupnika zagrebačkih, imajući u svojoj sredini sve elemente, koji pobijaju po samih Magjarih našoj domovini priznata prava, radi i nehotice proti savezu s Ugarskom . . . Ta stranka, potičući svojimi nepolitičkimi govori nade u onoj stranci ugarskoga sabora, koja još uvjek goji neumjerene želje za svevladom magjarskom do jadranskoga mora, radi posredno upravo proti svomu programu, jer kod obaju protivnika podkapa istinu, bez koje neima srdačnosti, glavnoga uvjeta za približenje i nagodu, o kojoj se radi.“

Najznačajnija je svakako sliedeća stavka Mrazovićeva govora, obzirom na njegovu kasniju borbu proti javnim odnošajima, stvorenim temeljnim nagodbenim zakonom. Na koncu govora izjavi Mrazović: „Ako u Austriji zavlada dualizam, te bude Ugarska postavljena na osnov zakona od godine 1848., imajuća podpunu neodvisnost od ostale monarkije, budući Trojedna kraljevina vezana s kraljevinom Ugarskom jednom te istom krunom, jednimi te istimi temeljnimi zakoni, jednom te istom kraljevskom osobom, treba da već sada kaže ugarskomu saboru, u čemu neće podnipošto, da bude vezana za državni život kraljevine Uganske, jer će se tim prepriečiti za budućnost svako nesporazumljenje.“ Ovdje misli Mrazović onaj pasus u zaključku centralnoga odbora, kako je konačno uslied važnih izpravaka prihvaćen i redigiran te po kojem Hrvatska sebi kao minimum državopravne autonomije pridržava zakonarstvo i vrhovnu upravu u svih poslovih političkih, bogoštovno-nastavnih i pravosudnih te sudbenost u svih molbah“.

Za Mrazovićem poveo se je još Slavoljub Vrbančić te je svoju žestoku filipiku proti unionističkoj stranci zaključio sa sliedećim riečima: „Nekojoj gospodi nije do drugoga stalo, nego da se ovaj sabor samo čim prije izreče za uniju i to, kao što oni žele za realnu uniju s Ugarskom i to sve samo za to, da uzmognu čim prije raztrubiti po cielom svietu i po svih novinah: Hrvati su se bezuvjetno bacili u naručaj Magjarom. (Krika, vika, pljeskanje, živio.

Janković ustaje pa prieteć pjesnicom viče: to je uvrieda. Ostali njegovi jednomišljenici ustaju takodjer vičući: Uvrieda!) Vrbančić: Ako se grof Janković drži mojim riečima uvriedjenim, to sam ja pripravan, čim visoka kuća dopusti, za svoje opravdanje navesti ovdje spletke, koje je naročito učinio grof Janković za vrieme ovoga sabora u tom pogledu, samo da nas pred svietom osramoti. (Još veća buka; Janković i njegovi jednomišljenici izlaze iz sabornice.)

Još prije, nego se je dogodio ovaj prizor, koji smo ovdje morali u svezi pripovjedati, držani su u toj znamenitoj razpravi zaključni govori, a kako ti govori popunjuju sliku razprave te fiksiraju njegove posljedke, mogu se iz njih navesti nekoje značajnije stavke. Red je, da se koja kaže o izvjestitelju predloga zagrebačkih zastupnika, Mirku Šuhaju. Mirko Šuhaj bijaše profesor na pravoslovnoj akademiji, muž uman i učen a kako se vidi iz njegovih govora, upravo stvoren za razpravu, u kojoj se stranke bore s duševnim oružjem. On je uživao i iskreno poštovanje svojih protivnika, koji su poslie izstupa unionističke stranke javno u sabornici požalili, da je izstupio. On je to poštovanje uživao u tolikoj mjeri, da je u saboru od godine 1865. i 1866. bio uzvišen na čast prvoga saborskoga podpredsjednika, koji je bio faktični predsjednik kuće i to najviše podporom onih istih muževa, proti kojima je u ovom prvom saboru branio svoj predlog. Kada se je kasnije, početkom osamdesetih godina mislilo, da treba na čelo zemlje postaviti muževe miroljubive i susretljive ćudi, pao je opet izbor na Mirka Šuhaja. Kako je prema svojim protivnicima bio zadahnut duhom prave snosljivosti te im rado priznavao sva dobra svojstva, pokazuje to najbolje jedna izjava u njegovom zaključnom govoru, koja ujedno odiše pravim patriotičnim ponosom: „Naš je sabor razvio sve krieposti u obilatoj mjeri a samosviest narodna, može se reći, nije se tako kriepko i muževno razvila na nijednom saboru kao što na ovom. Mi smo, gospodo, spojili diplomatičnu prevejanost Franceza sa ozbiljnom praktičnošću Engleza, neograničenu ljubav do ustavnosti Belgijanaca i Magjara sa vatrom slobodne Italije, neizmjerni patriotizam Švajcara sa dubokim oštroumljem Niemaca a da nam ništa neuzmanjka, čuli smo i drastičnih amerikanskih govora.“ Zatim je govornik, iztaknuvši još prije vanrednu oštroumnost biskupa Strossmayera, uzeo mirno i stvarno kritizovati predlog centralnoga odbora a da dokaže „neiskrenost“ toga predloga, kazao je sliedeće: „Pitam, kako su izvjestitelji centralnoga odbora smatrali županiju varaždinsku, dali su pod njom razumjevali Medjumurje ili nisu? Ako su smatrali Medjumurje

za čest županije varaždinske, onda Magjari, koji su to Medjumurje posliednjih stoljeća posjedovali, neće na to pristati, ako pako misle, da Medjumurje nije čest županije varaždinske nego Zaladske, onda se odbor nije držao našega javnoga prava i osnivajućih se na njemu naših zahtjeva. Mimoilazeći ono, što je jedan govornik rekao, da Magjari primaju od absolutne vlade, što im ide u prilog, istina je, da smo i mi dobili godine 1848. Medjumurje od absolutne vlade te smo u tom pogledu Magjarima posve slični. No ja želim, da Medjumurje, koje mi po našem javnom pravu smatramo za čest županije varaždinske, bude predmetom viećanja i pretresivanja izmedju nas i Magjara, neznajući pako Magjari, kako mi shvaćamo županiju varaždinsku, dali sa Medjumurjem ili bez njega, nebi oni mogli, kako to zahtjeva predlog centralnoga odbora, pripoznati predbježno a bezuvjetno našu zemljištnu cjelokupnost a radi te neizvjestnosti, koja se nalazi u predlogu, moglo bi se osujetiti sporazumljenje izmedju nas i Magjara.“ U čitavom govoru Šuhajevu izbija kao glavna vodeća nit misao, kako oni, podnašajući svoj, u jezgri i formi blaži predlog, žele u prvom redu utrti put dogovorima kraljevinskih odbora a onda su spremni, kaže Šuhaj, da brane pravo naroda na zemljištnu cjelokupnost i državopravnu autonomiju. Oni goje otvorene simpatije za Magjare, jer drže, da mogu s njimi u slozi obraniti ustav od bečke pohlepe a ovo da i jeste njihova glavna težnja. „Ako se ja, gospodo, završi Šuhaj svoj govor, i klanjam veleumu, krasnoj rječitosti, velikom znanju, političkoj razboritosti i drugim izvanrednim sposobnostima pojedinih govornika, imade ipak jedno, u čemu u visokoj ovoj kući nijednomu nedopuštam prednosti, a to je čisto rodoljublje.“

Čitatelju, koji se kraj današnjega razvitka narodne književnosti nasladjuje plodovima, savršenim po jeziku i slogu, udarit će u oči, kako su tudji oblici i nesgrapno oponašanje njemačkoga sloga bili zarazili sve krugove, pa se toj slaboći nisu mogli oteti ni najbolji umovi. I to je bila jedna od posljedica protunarodnoga sustava pa je i Mirko Šuhaj padao u tu lahko oprostivu pogrješku. Slavnu iznimku činili su Veber, Strossmayer, Mesić, Rački, Vukotinović, Kukuljević, Torbar, Bogović i drugi.

Sada je uzeo rieč, da obrani svoj posebni predlog, Eugen Kvaternik. Morajući slušati tečajem razprave stereotipni prigovor, da mu nije pošlo za rukom dokazati izvedivost svojega predloga, pokušao je u svojem zaključnom govoru da dokaže tu izvedivost. „Moj predlog, reče, izključuje svako okolišanje, izključuje za sva buduća

vremena mogućnost, da se Austrija može uplitati u poslove Magjara i Hrvata, prieči ju, da baci medju nje jabuku krvi, iz koje bi moralo sliediti robstvo obadvajuh. Zabace li Magjari moj predlog, e pa dobro, ne će biti medju nama saveza, zabace li pak vaše predloge, nastat će od tuda najljuće nesporazumljenje, kojim će se samo Austrija okoristiti. Moj je predlog. dakle, pogledom na sdruženje s Magjari, praktičniji nego li su predlozi mojih protivnika. Moj je predlog samo radi toga neizvediv, što smo nesložni." Zatim Kvaternik kuša da dokaže, kako njegov predlog nije nipošto preuranjen za 100 godina, kako to tvrde njegovi protivnici, nego da je on upravo aktualan, pa upućuje na velike dogadjaje, koji se eto oživotvaraju i druge tobožnje utopije, kao što je tobože jedinstvo Italije itd. „Moj predlog osniva se na goloj i pukoj našoj ustavnosti, jer on traži pisana naša i po krunjenim našim kraljevima tečajem vjekova potvrdjena prava naša, koja i povjestnica hrvatskoga naroda posvećuje. Ja naša prava tražim neposredno od Beča, dočim ih naši protivnici traže posrednim za nas putem kroz Budimpeštu. Moj predlog obezbiedjuje prava naša i za onaj krajnji slučaj, ako bi Magjari postigli od Beča sve svoje zakone od g. 1848; naš narod dobiva prama Austriji podpunoma slobodne ruke i stupa u ista prava s ugarskimi narodi. Kvaternik apostrofira Mirka Bogovića s ovim riečima: „Ako gospodin Mirko Bogović uzme sve dosad razloženo u ozbiljni obzir, tad mislim, da sam zadovoljio njegovu zahtjevu i pozivu, kad je zavapio: Faktum mi dajte, da je vaš predlog izvediv i eto me danas prvoga za vaš predlog. Ako ovo nisu fakta politička, tada ja neznam, što se još može u politici dokazati." Ne valja zaboraviti, da je Mirko Bogović bio član unionističke stranke i da je nekoliko dana po tom izstupio sa ostalim jednomišljenicima iz sabornice. A taj se Bogović slaže u načelu sasvim sa Kvaternikom.

Po tom uze rieč Ivan Vončina, da suzbije prigovore, koji su tečajem razprave iznešeni proti predlogu centralnoga odbora. U toj sjednici izusti Vrbančić gore navedene rieči proti unionističkoj stranci, na što njezini članovi izstupiše iz sabornice. U kući zavlada velika uzrujanost a duhovi planuše još većim gnjevom i uzrujanošću, kada je sutradan pročitana izjava izstupivših članova. U toj izjavi kažu, da su stupivši u sabor, bili zadahnuti težnjom, da susretaju braću s bratskom ljubavi, da pokažu domorodno srdce, poštenu volju i muževnu odvažnost. Vodila ih je težnja, da se domovini zajamči ustavna sloboda, državna samostalnost i narodnost. Tražili su, da se s Ugarskom sklopi uvjetna realna sveza a to bijaše njihova dužnost

kao poštenih ljudih, koji neće da svojega uvjerenja ikomu za volju žrtvuju. Žale se na napadaje, kojima su bili izloženi od strane zastupnikâ Vrbančića i Mrazovića te želeći da se uklone tolikoj nepravdi, ozloglašivanju i nasilju, polažu mandat pa se vraćaju u sredinu naroda. Zaključujući izjavu ogradjuju se proti svakom zlobnom i netemeljitom potvaranju, koje bi išlo na to, da osumnjiči njihove narodne, ustavne i slobodoumne težnje i namjere."

Zanimivo je znati imena onih, koji podpisaše taj prosvjed, pošto su se mnogi od njih kasnije iztaknuli u javnom životu te zauzimali važan položaj u njem. Medju inimi podpisaše prosvjed: grof Julijo Janković, grof Ivan Erdödy, Stjepan grof Drašković, Lazar barun Hellenbach, Šišman barun Ottenfels, Rikard grof Sermage, Miroslav grof Kulmer, Stjepan Hrvoić, Stjepan Kugler, Jovan Zivković i Hinko grof Khuen kao kolektivni zastupnici županije sriemske, Koloman Bedeković, Petar Horvat, Levin barun Rauch, Mirko Bogović, Mirko Šuhaj i Robert Zlatarović, sva trojica zastupnici grada Zagreba, Aurel Kušević, Miroslav Kraljević i Gustav barun Prandau. Poslie nekog vremena vratiše se opet u sabornicu, izmireni sa svojim protivnicima a nije prošla godina dana borahu se rame uz rame proti centralističnim težnjama Beča sa onima, koji su dali povoda njihovu izstupu iz sabornice a još je zanimivije znati, da su centralističke težnje zagovarali u Hrvatskoj mnogi od onih, koji te godine stajahu u prvim redovima saborske većine.

Videći veliku uzrujanost duhova, koje je taj izstup preneražio, predloži Ivan Kukuljević, da se razprava o toj izjavi odgodi na koju od budućih sjednica, što kuća i rado prihvati. Dotle je čitana molba krajiških zastupnika za razvojačenje Krajine te je jednodušno uz burne uzklike zaključeno, da se u toj stvari podastre predstavka previšnjemu mjestu. Sada je kroz nekoliko sjednica tekla razprave o raznim dodatcima i izpravcima, podnešenim na predlog centralnoga odbora o odnošaju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije prema Ugarskoj. Razprava, koja je tekla pustopašice, prekinuta je u polovici, te je, pošto se uzrujani duhovi bjehu već ponešto umirili, uzeta u razpravu izjava izstupivših saborskih članova. Jedan od govornika tražio je, da se ostavke velikaša izmedju izstupivših članova uzmu na „radostno" znanje, da se za zastupnike razpišu novi izbori. da se veliki župani, koji su se iz sabornice udaljili, s mjesta pozovu, da se vrate, jer će se inače uzeti, da su se svoje časti odrekli i konačno da se dokine čast nasljednih velikih župana, (ticalo se grofa Ivana Erdödya) pošto se više osniva na feudalizmu, nego na domaćih zakonih. Mnogi od

većine ustadoše proti tom, zaista radikalnom predlogu tražeći, da se stvori zaključak, koji bi mogao braću natrag dovesti u sabornicu. Na velikaše navaljivalo se žestokim i nebiranim riečima, nu Adolfo Veber uvidio je, da se ide predaleko, pa je velikašima pružio ruku pomirnicu, izjaviv, da su mnogi od njih počeli u novije doba govoriti našim jezikom i poklanjati liepe svote za naše narodne zavode pa ne bi stoga bilo uputno, da ih otudjimo. Vrlo oštro je govorio Ivan Perkovac, a posebno stanovište zauzeo je Ante Starčević. „Ako visoki sabor, reče, odobrava postupak g. Vrbančića, onda sam Bog zna, kako se dugo bude u ovoj saborniei red uzdržati, koji od nas budu u njoj ostati, svaki bo nas ima više manje oštar, a ja imam veoma ljut jezik. Neodobrava li visoki sabor ovaj korak Vrbančića, onda nam po mome mnienju neostaje drugo nego Vrbančiću naložiti, da dokaže i izbroji spletke grofa Jankovića. Ako to g. Vrbančić učini, ja sam prvi, koji ću grofa Jankovića tjerati ne samo iz ove sabornice, nego iz sve naše domovine; ako pak ne dokaže, onda treba da mi Vrbančića izmedju nas izključimo. Oni, koji se nad ovom gospodom žeste pod izlikom, da su nas ona htjela svom silom u Peštu odvesti, ja ne znam zašto nebiesne kada se reče, da medju nami ima ljudih, koji su na svojem mjestu obrekli, da oni budu Hrvate mit „Kind und Rind“ u rajhsrat dotjerati. Medjutim dao nam Vrbančić ove dokaze ili nedao: dostojanstvo sabora zahtjeva, da mi ono postupanje g. Vrbančića osudimo i da to javno učinimo“. Napokon je poslie dugotrajne razprave zaključeno, da se ostavka i izstup velikaša uzima na znanje, da se za zastupnike, koji su izstupili, ako se ne povrate u roku od osam dana, razpišu novi izbori i konačno, ako se veliki župani nepovrate do osam dana da će se uzeti, kao da su se odrekli časti.

Ne može se reći, da je ova epizoda služila na čast saboru, koji se je znao držati na visini otmjenoga tona i meritorne razprave. Eduard Vrbančić pozvan, da dokaže spletke grofa Jankovića, nije toga učinio, a navale, koje su nekoji članovi većine prosuli na odsutne članove sabora, naročito na grofa Jankovića, nisu ti zastupnici ni pokušali podkriepiti faktima. Kuća je to sama uvidjela te su izstupivši članovi sabora, kada su se do mala u saborniou povratili, srdačno primljeni.

Sabor se je požurio, da redigira zaključak o odnošaju prema Ugarskoj te je konačno primljen u sliedećem tekstu, kako je zabilježen medju saborskim spisima te godine:

ČLANAK

o odnošenju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prema kruni i kraljevini ugarskoj.

§ 1. Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorijalnom obsegu, brojeć ovamo županije: riečku sa gradom Riekom, njegovim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požežku, virovitičku i sriemsku i sadašnju vojničku krajinu, to jest: osam hrvatskih i tri slavonske pukovine, imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i gjurgjevačku; zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku; tako isto razumjevajuć ovamo pravo na Medjumurje i ostala virtualna i teritorialna prava ove kraljevine, izjavljuje i očituje putem svoga u glavnom gradu Zagrebu rokujućeg sabora, da je usljed dogodjajah god. 1848. svaka druga ma kakva, budi zakonotvorna, budi administrativna. budi sudstvena sveza izmed trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i izmedju kraljevine Ugarske pravno posve prestala, osim što se Njeg. Veličanstvo, zajednički kralj njihov, po njihovih do god. 1848. zajedničkih zakonih nakon ugovorenih za trojednu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku posebnih krunidbenih diplomah, ima kruniti za kralja dalmat.-hrvatsko-slavonskoga, i to po slobodnoj volji naroda trojedne kraljevine jednom te istom krunom i jednom ter istom krunidbom kojom i za kralja ugarskoga, i što ovoj trojednoj kraljevini, osim njezinih posebnih temeljnih, državnih i ustavnih pravah, pristoje još i sva ona javna prava, koja pripadahu kraljevini ugarskoj do konca god. 1847., u koliko se ona gori izjavljenoj samostalnosti i neodvisnosti njezinoj posredno ili neposredno neprotive.

§. 2. Nu uvažujuć zajedničku s ugarskom kraljevinom prošlost svoju i prijašnji s njom zajednički ustavni život, a tako isto uvažavajuć zajedinstvo interesah glede uzdržavanja i razvitka ustavne slobode, trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, pretresivajuć previšnji kralj. predlog od 28. veljače 1861. br. 152. kojim je pozvana, da izjavi svoje želje i misli glede odnošenja svojega prema kraljevini Ugarskoj, očituje kriepošću ovoga svojega saborskoga zaključka: da je pripravna prema koristi i potreboći zajedničkoj s kraljevinom Ugarskom stupit u još užju državopravnu svezu, čim od kraljevine Ugarske gori naznačena neodvisnost i samostalnost, a tako i gori pomenuti realni i virtualni teritorialni obseg trojedne kraljevine pravovaljano budu priznani.

§. 3. Navedena državo-pravna sveza izmedju trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i Ugarske imala bi na temelju njihovoga podpunoga starodavnoga ustava, te pomenute neodvisnosti trojedne kraljevine i njezine državne ravnopravnosti osnovana biti na skupnom zakonarstvu i prema tomu ustrojenoj upravi, stegnutoj na one državne poslove, koji će se saveznim ugovorom potanje opredieliti.

§. 4. Zakonarstvo i vrhovna uprava u poslovih političkih, nastavnih, vjerozakonskih i pravosudja, kao i sudbenost u svih molbah ne mogu biti predmetom užje sveze med trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom, te u pitanju medjusobnog odnošaja ovih kraljevinah u pretres i nedolaze.

§. 5. Čim se sabor kraljevine Ugarske za načela ovoga zaključka izjavi. bit će od jedne i druge strane odredjeni jednakobrojni, od saborskih članovah sastojeći odbori u tu svrhu, da, sastavši se na osobitu, medjusobnim dogovorom odredjenu mjestu, potanki o državopravnoj toj svezi ugovor izrade, ter ga dotičnim saborom na odobrenje predlože.

§. 6. Obzirom na previšnji odpis Njeg. Veličanstva pod 20. listopada 1860. na bana baruna Šokčevića kano i na medjusobno 700-godišnje drugovanje, imat će se taj zaključak saboru ugarskomu znanja radi priobćiti, a isto tako Njeg. Veličanstvu prigodom podastiranja ovosaborske adrese podnieti s molbom, da ga poput kralj. predloga ugarskom saboru na viećanje ili ako bi isti sabor po pripadajućem si pravu inicijativu poprimio, njegovu predstavku dalnjeg pretresanja radi ovomu saboru dostaviti blagoizvoli".

U sjednici od 23. srpnja javlja ban, da po starodavnom pravu, koje mu pripada kao ustavnom banu i vrhovnom kapetanu imenuje za podkapetana trojedne kraljevine grofa Jurja Jelačića, a za podbana i svojega namjestnika kod banskog stola Ivana Zidarića.

Prije nego je sabor imao prieći na razpravu o drugom državopravnom pitanju. što mu ga kralj. odpis označi kao ponajglavniji zadatak, na pitanje o izašiljanju zastupnika u carevinsko vieće i o stalnom uredjenju te državo-pravne uredbe, zaključi još povodom prev. odpisa „glede izbora i izaslanja zastupnika krunisanju Njeg. Veličanstvu u Budim", predstavku na Njeg. Veličanstvo, u kojoj se kaže: „Sabor prima do ugodnoga znanja najvišu objavu, da će se Njeg. Veličanstvo u Budimu krunisati; budué se krunisanje kralja samo uz izdanje krunitbene zavjernice preduzeti može, ova pako istom poslie povratka starodavnog ustava trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije izdana biti može, moli se

Njeg. Veličanstvo, da trojednoj kraljevini povrati cjelovitost zemljištnu i podpuni starodavni ustav, na temelju kojega imade se krunitbena zavjernica izdati i zatim krunisanje preduzeti. Za slučaj onaj, ako se krunitba po dosada obstojavših temeljnih zakonih ne bi mogla obaviti zajednički s Ugarskom, pridržava si trojedna kraljevina pravo, na temelju svojih medjunarodnih ugovora i svoje vlastite pragmatičke sankcije okruniti posebice svojega kralja. Glede sjedinjenja kraljevine Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom ima se u predstavci na Njeg. Veličanstvo što krepče razložiti naše pravo na to sjedinjenje kao što i velika korist, koja odtuda proiztiče za čitavu carevinu".

Praznine i stanke izmedju velikih državo-pravnih razprava izpunjavala je kuća razpravama o raznim predlozima i osnovama za unapredjenje gospodarskoga i narodno-kulturnoga života, a vidit će se, koliko je sabor i u tom području uradio koristna za narod, kako je naročito posijao mnogo zdravo sjeme, iz kojega su imali niknuti koristni plodovi. Sabor je osjećao odgovornost za udes naroda, pa će mu historija izdati svjedočanstvo, da je svoju dužnost prema svojim silama i izvršio. Napokon u sjednici od 24. srpnja podnese odbor predlog povodom kraljevskoga poziva, da se uredi izašiljanje zastupnika u carevinsko vieće. Odbor je predlagao, da se o tom pitanju istom onda uzme viećati, kada sabor bude na čistom glede odnošaja trojedne kraljevine prema Ugarskoj no da se ono ima riešiti sporazumno sa kraljevinom Ugarskom. Proti tom predlogu ustala je u odboru manjina, koja takodjer odklanja svako izašiljanje, jer se to protivi temeljnim našim ustavnim zakonima, pa i s razloga, što odnošaj trojedne kraljevine prama Ugarskoj nije još ustanovljen. „Ništa manje ipak, jer je više stoljetna sudbina ustavnoga naroda našega sa inimi austrijskimi narodi u pogledu obćih interesa uzko spojena i tako zamršena, da se samo medjusobnim dogovorom ustavnim putem riešiti i razmrsiti može, to odsjek ovaj mnije, da narod naš ne bude protivan, već radi same svoje koristi, da se o tom, kako da se ovi medjusobni odnošaji ustavni i za buduće rješavaju s austrijskimi narodi, kad moguće bude, u ustavni dogovor stavi".

Ante Stojanović podnese predlog, neka se Njeg. Veličanstvu kralju putem adrese odgovori, „da sabor ne može bez povrede starodavnog, prisegom toli sjajnih kraljeva potvrdjenog ustava izabirati zastupnike u carevinsko vieće, niti ustanoviti način budućeg izabiranja.

Osim tih predloga pročitana je saboru izjava jednoga saborskoga člana, koji se nije u saboru izticao kao velik govornik, al je

bio kući i zemlji poznat kao jedan od najumnijih članova naroda, kao vanredno oštrouman pravnik i kao muž širokog državničkog pogleda, kao temeljit poznavalac ustava i kao stvoren za umno riešavanje velikih državopravnih pitanja. Bio je odvjetnik u Zagrebu no čim je inaugurirana ustavna era, njegovi ga uplivni prijatelji, poštujući njegovo znanje, izvedoše na poprište javnoga života te je već prije sastanka sabora bio pozivan u sve skupštine i sborove, gdje se je viećalo o udesu naroda. Taj je muž Makso Prica. Njegove se umne sposobnosti mogu ocieniti po tom jednom spisu ili izjavi, koji će u ljetopisima hrvatskoga parlamentarizma ostali do vieka spomena vriedan i slaviti njegova začetnika kao riedku umnu silu, kojom se narod može ponositi. Pricina izjava neima ipak osobite političke vriednosti u povjesti onodobnoga javnoga života, jer nije polučila željene svrhe. Ta se izjava s toga ne može ovdje doslovce priobćiti, pa i radi svoje preobširnosti i jer nije u uzročnom savezu sa konačnim riešenjem našega odnošaja prema ostalim faktorima monarkije no nuždno je, da se iztaknu glavne njezine misli, jer rade o odnošajima, koji za narod imadu najtrajniju vriednost. Prica uznosi u uvodu nasliedjenu dinastičku lojalnost i vjernost naroda, kao što i njegovu privrženost ustavu a onda kaže: „kako bi ova njegova lojalnost ogreznula u pogibeljnu jednostranost, otvarajuću široko polje kolebanju nestašnih mislih i raztoku zdravih političkih načela, kad ne bi on isto tako u svoje zaštitno naručje prihvatio i ustav, nasliedjen od otaca svojih, dakle da izmedju dužnostih prema zakonitome vladaocu i izmedju prava i dužnostih čuvati i štititi kao neoskvrnjivu svetinju onaj ustav, postoji takova nerazriešiva sveza, po kojoj se i one dužnosti i ova prava i dužnosti uzajamno promiču, dopunjuju i uslovljuju. Nadovezujući na listopadsku diplomu kaže: „Mi ne možemo iz duha i smisla listopadske diplome ino izvesti, nego da je tim priznata neprekidnost ustavnoga razvitka i života, a time i neprekidnost ustavnoga prava ovih kraljevina u obće, a ovo uzkrsnuće ustavnoga života nemože u istinu inače uzsliediti, nego ako se povrati prijašnja mjera i prijašnji odnošaj ustavnosti, to jest ako se ustavno pravo ovih kraljevina u svih njegovih bitnih čestih opet u život povrati kao organička cjelina. O odnošajih kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije prema ostalim zemljama Njeg. Veličanstva, izuzamši s Ugarskom, kaže izjava: „Mi mislimo, da nećemo sgriešiti proti duhu povjestne istine, ako se usudimo izreći, da mi nismo bili pravno s ovimi zemljami i narodi, izuzamši zemlje krune Ugarske, nikada spojeni svezom saveza realnoga ter da jedina pravna sveza, koja nas

je spajala s njimi, ter i sada spaja, postoji u svezi istovjetnoga vladaoca i vladajuće obitelji. Ako su se tečajem vremena izmedju nas i ostalih zemalja, nespadajućih ka kruni ugarskoj, razvili ini odnošaji i doticaji ter za upravu tih odnošaja nastali na sjedištu skupna vladaoca neki vladni organi centralni, ovo se je sve sbilo faktično, nezadobivši nikada pravne ustavne sankcije za ove kraljevine. Pošto je ove odnošaje razjasnio povjestnim činjenicama, kako se ogledaju u ugovorima kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa prejasnom vladajućom kućom, govori obširnije o centralističnih težnjah Austrije, koje se očituju od sto godina ovamo te ob onom nastojanju njezinih državnika, koji su težište monarkije tražili izvan nje same, u Njemačkoj. Ako pri svakom zamišljenom kolebanju političkom, koje zavlada monarkijom, vazda nastane za monarkiju krajnja pogibelj i kriza takova, koja zasjeca ne samo u državni njezin ustroj, nego dapače zameće i pitanje o obstanku iste, ima se ponajviše pripisati u račun onome neskladnome položaju, u kojem monarkija, ne imajući uporišta u samoj sebi stoji k Njemačkoj".

Proti bachovskomu absolutizmu podiže Prica gromki prosvjed te veli: „Iz grudih naših zaorio je jednoglasni gromoviti prosvjed, kad ista politika u onaj čas, gdje no bijaše jedva odložilo krvlju otočeni mač, što no ga bijasmo trgnuli za spas monarkije neoklevaše provaliti i zadnju ogradu naše državno pravne samostalnosti i slobode ter prava naša prisegami i ugovori zajamčena konfiscirati i proglasit ih kao neobstojeća, smjerajući život naš okovati u forme takove, u kojih im neima traga životnoga i u kojih bi prije ili poslie bio iznemogao i bez traga izginuo". Izjava zatim dokazuje, kako carevinsko vieće nije drugo nego nova inkarnacija i metamorfoza one politike, koja smjera na razvalinah samostalnosti i samostalnoga života kraljevina i zemalja podići jednoličnu državnu sgradu, kojoj bi težište bilo izvan njezinoga obsega. Izjava nadalje veli, kako Hrvatska nemože obzirom na svoj historički odnošaj sa Ugarskom sklapati nikakovih sveza, ako se pri tom neobazre na taj svoj odnošaj s Ugarskom. „Premda smo mi narod samostalan i od kraljevine Ugarske posvema nezavisan ipak nepodnosi naš interes da ondje, gdje se radi o osnutku novih sveza političkih, smetnemo s uma skupnu dugotrajnu prošlost, proživljenu u zajedničtvu s kraljevinom Ugarskom i one duboko zasjecajuće niti uzajamnosti, što no ih je prošlost izmedju nas i Ugarske osnovala: živi osjećaj solidarnosti nedopušta nam ondje, gdje se radi o zametnuću novih državopravnih kombinacija, ugnuti se nekom obziru na kraljevinu Ugarsku pa tako nam

nemože biti svejedno, dali ćemo unići u takove državopravne kombinacije, u kojih nebi možda Ugarska htjela uzeti učesti. Ako mi toliku važnost polažemo na naše zajedinstvo, solidarno s kraljevinom Ugarskoj, to biva zato, jer mislimo, da će se tako najbolje pospješiti naša zajednička sloboda, ako onaj bodri i slobodni duh, što no se je i u nas i u narodah kraljevine Ugarske kroz vjekove zajedničkimi institucijami uzgojio i ojačio — u svih kombinacijah političkih, koje bi mogle nastati u monarkiji ukupnoj i u medjunarodnom savezu dotičnih zemalja i naroda, ostane nerazdružen, ter ako bude nerazdruživ radio i revnovao na polju političke djelatnosti i političkoga razvitka, bilo to gdje mu drago i u odnošajih, kakovih mu drago." Sada izjava prelazi na meritum samoga pitanja a karakterističan je prelaz, kojim dolazi do odgovora: „No ako smo samim sebi dužni u svakom slučaju naglasiti našu državopravnu samostalnost, nismo ipak voljni zavući se time u kakav posve osamljeni položaj ter uztegnuti se svakome obziru na interese ostalih naroda i zemalja, s kojimi nas je sudbina spojila u jednu monarkiju. Ovdje izjava priznaje zajedničke interese s austrijskim narodima i zemljama veleći: Tako su izmedju nas i tih zemalja faktično nastali zajednički interesi; ekonomički i financijalni doticaji a tako i interesi, rezultirajući iz skupne obrane proti izvanjskoj sili pa su ovi interesi morali osnovati izmedju nas i ostalih zemalja i naroda monarkije stanovite sveze, koje, premda nisu još pravno regulirane putem, kojim se jedino regulirati mogu, to jest putem medjunarodne konvencije, ipak se nemogu nikako prekinuti bez velikoga uštrba našega i ostalih zemalja monarkije. Sada pita izjava: „Kako da se ovi interesi unapred poravnaju, dovedu u medjusobni sklad ter kako da se time ojamči daljnji mirni razvitak njihov bez povriede našega od vjekova postojećega državnoga prava? . . . Ovo bez uštrba našega ustavnoga i državnoga prava nemože inako uzsliediti nego samo putem konvencije, putem naznačenim historičkimi precedencijami tečajem povjestnoga razvitka našega državopravnoga odnošaja k ostalim zemljam i narodom monarkije. Kao što smo već po tom, što smo predali slobodnim izborom svojim prejasnoj vladajućoj kući žezlo ovih kraljevina pod uvjetom, da ostane netaknuta državopravna samostalnost istih kraljevina isto tako mislimo, da bi već i sama povjestna i pravna dosljednost sa sobom donosila, da sada, pošto su se iz onoga odnošaja, osnovana na istovjetnosti vladaoca, tečajem vjekova razvili izmedju nas i onih naroda i zemalja i ini skupni odnošaji i interesi, da se sada ti skupni odnošaji, razvivši se faktično

*

tečajem vjekova, razprave i urede putem slobodnoga medjunarodnoga dogovora i putem medjusobne konvencije i da se ovim putem ustanovi način, kojim bi se unapred imali ti skupni interesi rukovati i poravnjivati bez uštrba državopravne autonomije pojedinih kraljevina i zemalja."

Pošto je razprava otvorena ustade prvi stožernik Juraj Haulik a njegov pojav u toj razpravi morao je kuću zanimati u najvećoj mjeri. Kardinal smatraše se već u to vrieme u zemlji glavnim, otvorenim i iskrenim zatočnikom težnje, da Hrvatska i Slavonija budu zastupane u carevinskom vieću, a dvije godine iza toga stupio je kardinal otvoreno na čelo struje u zemlji, koja je Hrvatsku nastojala dovesti u carevinsko vieće te je i svojim znatnima moralnim autoritetom i svojim publicističkim radom tu težnju zagovarao. No i kardinal nebijaše u ovom svojem govoru za to, da se zastupnici izašalju bezuvjetno u Beč, nego „da se postavi kao uviet, da Njeg. Veličanstvo zadade kraljevsku svoju rieč, da će ustavnu slobodu našu takodjer usuprot carevinskomu vieću neoskvrnjenu sačuvati pa u onom slučaju, ako bi Ugarska stekla još takovih većih prava, da se ta prava protegnu i na našu kraljevinu." Kardinal je Haulik želio, da Hrvatska u tom pitanju nenaglašava svoje solidarnosti s Ugarskom nego da postupa samostalno. On nije, kako to traži Prica, za ugovaranje s drugimi narodi, nego smatra za najbolje, da se sabor obrati neposredno na kralja, te kralju predloži uvjete, pod kojima bi bio voljan odgovorit želji Njeg. Veličanstva".

U razpravi svratio je na sebe pozornost Ante Stojanović; njegov je govor jedan od najoštrijih proti svakom izašiljanju zastupnika u carevinsko vieće a saborski dnevnik bilježi, da su mu i sabornica i galerija burno klicale, tako da je ban, koji je inače s predsjedničke stolice riedkom strpljivošću ravnao razpravami, morao galeriju opominjati, da nesmeta razpravu. Stojanović je toga dana udario temelj svojoj popularnosti, naročito u gradu Zagrebu, koji ga je onda i poslie nekoliko godina za njegovo držanje u tom pitanju, kad je ono bilo opet iznešeno pred sabor, nagradio ovacijama i bakljadom. Kasnije je Stojanović bio jedna od boljih i umnijih sila unionističke stranke te član onoga kraljevinskoga odbora, koji je uglavio nagodbu s kraljevinom Ugarskom. U toj razpravi pokazao je dialektiku i okretnost u govoru i takovu privrženost starodavnomu ustavu zemlje, da je pretekao i nadkrilio sve, pače i samoga Kvaternika. Evo njegovih glavnih dedukcija: Ni listopadska diploma ni veljački patent nemogu u trojednoj kraljevini imati zakonite valja-

nosti, jer su to samo naredbe, koje se protive bitnomu načelu našega starodavnoga ustava, po kojem za trojednu kraljevinu zakone davati, tumačiti, preinačivati, ukidati vlastan je samo zakonito okrunjeni kralj u savezu sa narodom, zakonito u saboru sakupljenim.“ Zatim uze na nišan one stavke Pricine izjave, gdje no se veli, da moramo u tom pitanju čuvati solidarnost sa Ugarskom. „To nestoji, to je medjunarodno pitanje i mi ga kao neodvisan narod imamo neodvisno riešiti. Mi smo godine 1527. izabrali prejasnu vladajuću kuću. mi smo godine 1712. kao neodvisan narod poprimili pragmatičku sankciju pa ipak smo oba puta bili u savezu s Ugarskom; našu solidarnost s Ugarskom dokazat ćemo najvećma time, ako u ovom pitanju učinimo onakav kategoričan zaključak, koji će biti u prilog našoj obćoj slobodi, našemu obćemu ustavu. Pricina izjava ruši i kreće iz temelja naša temeljna državna prava, naš starodavni ustav. Ja tražim podpunost ustava, dočim Pricina izjava razmišlja o zajedničkim interesima. Pricina izjava veli, da se je listopadskom diplomom svakolika monarkija preustrojila na ustavnu, a ja to odlučno niečem. Prica traži sa Bečom zajedničke interese, financiju, trgovinu i rat, a tim gazi naš zaključak glede užeg saveza s Ugarskom, koji smo već zaključili. Nije li to sofisterija i mistifikacija?“ Zatim nastavi: „Prica prelazi sa temelja našega tvrdoga prava na temelj patenta, navodeći naše kraljevine na tanak led. Čitava konfuzija porodila se odtud, što se Prica nedrži načela. Načelo je, da mi zahtjevamo naš starodavni ustav, a u njegovoj su izjavi zapleteni njeki zajednički interesi sa pokrajinama austrijanskoga carstva.“ U oči ovoga Stojanovićeva razlaganja moglo bi se pitati: a zašto on nepristaje uz Kvaternika? na to odgovara: „Jer Kvaternikov program nestoji na pozitivnom temelju, on je glasovao za predlog centralnoga odbora, koji priznaje s Ugarskom uži savez a dosljedno tome nemože sa zemljama Austrije imati nikakovih zajedničkih interesa“. Kako se vidi, Stojanović nije u ovom svojem govoru ni dosljedan svojemu prijašnjemu stanovištu a niti opravdava svoje kasnije unionističko držanje, premda se već ponešto opaža prelaz na to stanovište, što će ga on kasnije nastojati opravdati.

Zatim je Eugen Kvaternik govorio za svoj predlog, poznat iz prijašnje razprave, ostajući nepomično na njegovu temelju i pobijajući sve ostale u razpravi iznešene predloge. On se protivi svakomu dogovaranju s narodi Austrije, izključuje svaki tudji upliv od naših poslova, nepoznaje u Beču drugoga do posvećene osobe našega kralja te podvrgava sudbinu zemlje samo slobodnomu dogovoru izmedju

kralja i naroda. Prelazeći na Pricinu izjavu veli, kako se je i on nasladjivao vrlinama toga državničkoga spisa, tako je vješto sastavljen, no i taj spis vodi nas u carevinsko vieće. Za njega listopadska diploma neima, budući je izdana neustavnim putem, nikakove zakonite valjanosti. Prica je takodjer nedosljedan prema Magjarima. On hoće da ide u Reichsrath, pošto je prihvaćen zaključak od 23. srpnja, za koji je i on glasovao. Ako to sabor učini, morali bi ga Magjari samo prezirati. On nepriznaje nikakova odnošaja s austrijskim zemljama, ni pravnog ni faktičnog a Prica, koji to priznaje, želi samo u Reichsrath." Proti Stojanovićevom predlogu reče, da je puka negacija a nepredlaže ništa pozitivna kao njegov predlog. Kvaternik ne mrzi ni Ugarske ni Austrije nego sve što čini, čini iz prekomjerne ljubavi za svoju domovinu Hrvatsku. Mene tjera dosljednost, da ostanem vjeran svojemu predlogu; dosljednost me goni, da branim neodvisnost domovine spram Beča kao što sam ju branio spram Budimpešte.

Zatim progovori više govornika: Vrbančić, Perkovac, Ilijašević, Žužel, koji unisono izjaviše, da neidu u Reichsrath. Perkovac je za onda bio prvi publicista njegove stranke, dok se neće pojaviti Josip Miškatović; nije za Pricinu izjavu i za šiljanje zastupnika u Beč, dok se neuredi i neprizna naš pravni temelj, na kojem stojimo, no mora priznati, ako i nije vičan klanjati se nikomu do crnoga praha, da se klanja duboko sastavitelju te izjave, koja je sastavljena tako plemenitim smjerom, tako poštenom namjerom i tolikom vještinom, da bi se ponosio, da ju je on sastavio. O njoj se nemože drugo reći nego ars non habet osorem nisi ignorantem. Perkovac očevidno nišani na Stojanovića.

Sada uze rieč govornik, koji je u povjesti hrvatskoga parlamentarizma stekao odlično i uvaženo mjesto, poznat i poštovan sa svoje nesebičnosti u javnom životu kao i sa sdušnosti, kojom je vršio zadatak narodnoga zastupnika. — U privatnom životu — neka bude ova okolnost iznimice za karakteristiku čovjeka uzgred spomenuta — nije imao protivnika a spajalo ga je mnogogodišnje prijateljstvo sa Antunom Stačevićem, ma da su se njihovi javni putevi bitno razilazili. Nije bio govornik u parlamentarnom smislu ove rieči, jer mu ne dostajahu za to nekoji uvjeti; nije za to imao one živahnosti temparamenta, jakosti i obsežnosti glasa i one snage rječitosti, koja je hrvatskomu narodu mal ne prirodjena te kojim se svojstvom odlikovahu mnogi njegovi drugovi, članovi toga znamenitoga sabora. Bijaše čovjek uman, obrazovan juridički i filozofski, pun obsežnoga

znanja te one okretnosti i sigurnosti u govoru, što ju svakomu, ma i neimao potrebita svojstva za pravoga govornika, mogu dati te umne sposobnosti. Kad je trebalo debatu navrnuti u tok stvarnoga razlaganja bio je čovjek na svojem mjestu te je sticao uspjehe. Bijaše to Lavoslav Šram. U ovoj razpravi uze rieč, da se izjavi za Stojanovićev predlog no s jednim izpravkom. Sabor ima, reče Šram, da usljed previšnjega poziva uzme u ustavni pretres pitanje o izašiljanju zatupnika u carevinsko vieće i da ustavnim putem odredi budući način biranja. Ovaj se ustavni način nemože odrediti prije dok nam se nepovrati ustav. Mi moramo po svojoj dužnosti razpraviti kraljevsku propoziciju no moramo ujedno zaključiti, da, neuživajući ustavnih prava, nemožemo izabiranje utanačiti ustavnim putem.

Razprava nije dugo trajala. Većina sabora bijaše proti Pricinoj izjavi, o kojoj se držalo, da je samo most, koji Hrvatsku vodi u carevinsko vieće. Tu većinu podupiraše javno mnienje zemlje, naročito glavnoga grada Zagreba pa su imali u razpravi dosti težak položaj oni govornici, koji su tu izjavu zagovarali. S tom opozicijom kuće i saborskih galerija, koje su za trajanja te razprave bile dubkom pune, imao se je boriti Matija Mrazović, koji je vrlo obširnim govorom branio Pricinu izjavu, dokazujući, da ona nipošto nevodi u Reichsrath. I Mrazović i ostali, koji su pristajali uz tu izjavu, dokazivahu vrlo obširno, kako je sabor već obzirom na svoj zaključak od 13. srpnja o odnošaju trojedne kraljevine prema Ugarskoj (članak 42) te uvažujući vjekovnu zajedničku ustavnu prošlost s Ugarskom, upravo dužan, da u tom pitanju izjavi solidarnost jedne i druge kraljevine a to upravo hoće Pricina izjava. Narod trojedne kraljevine mora dakle izjaviti da drži za najčvršći bedem svoga ustavnoga prava zajedničko postupanje s Ugarskom u svih političkih kombinacijah i da trojedna kraljevina može samo ruku o ruku s kraljevinom Ugarskom stupiti u državopravne kombinacije s drugimi zemljami. Kako su protivnici Pricine izjave mnogo naglašivali, da se ovim proglašivanjem solidarnosti s Ugarskom napušta neodvisno i samostalno hrvatsko stanovište, govorio je Mrazović vrlo obširno o tom pasusu izjave. Galerija je za Mrazovićeva govora mrmljala i izražavala mu znakove negodovanja, dok je živo pljeskala govornicima, koji su branili Stojanovićev predlog. Mrazović je u svojem govoru dao izraza bojazni, koja se je doskora obistinila, da će sabor, ostajući na polju puste negacije, što ju preporuča Stojanovićev predlog, podkopati temelj vlastitomu obstanku. Mrazović je pošao još dalje od Price te predložio, da sabor izabere odbor od pet lica, koji će imati s vladom

Njeg. Veličanstva te s jednim odborom carevinskoga vieća povesti dogovor o tom, kako da se za buduće rukovode i poravnavaju oni interesi, koji su nam i ostalim austrijskim zemljama skupni, no bez povriede našega od vjekova obstojećega državnoga prava. Taj odbor valjalo bi u naputku obvezati, da se svojim putem stavi u sporazum s Ugarskom. Videći Mrazovićevi bliži politički prijatelji, da je nemoguće savladati odpor kuće proti svakomu predlogu, u kojem se nije otvoreno izjavljivalo, da se pod nikoju cienu neide u carevinsko vieće, nisu mnogi ni zahvatili u razpravu, koja je s toga i kratko potrajala. Proti Pricinoj izjavi izjavio se kratkim govorom Ante Starčević, rekavši, da je taj predlog prosto predlog onih ljudih, koji rade za Reichsrath. On je „za predlog Kvaternikov, koji bi, kad bi bilo nade, da će biti primljen želio pooštriti u onoj mjeri, u kojoj je despocija kroz ovo vrieme glavu digla. No jer nije prilike za uspjeh toga predloga izjavljuje se za Stojanovićev predlog.

Vrlo živa i burna bijaše razprava o tom, kako da se glasuje o podnešenim predlozima. Napokon je ban formulirao sliedeća dva pitanja: „Pristaje li sabor na to, da Hrvatska i Slavonija udioničtvuje na carevinskom vieću? (Nitko se ne digne.). „Pristaje li na to, da Hrvatska i Slavonija neudioničtvuje na carevinskom vieću (Digne se cieli sabor. Dugotrajno pljeskanje u kući i na galeriji.).

Pošto su se, izim stožernika Haulika te još jednog ili dvojice govornika, svi ostali govornici u razpravi pa i oni, koji su zagovarali Pricinu izjavu, izjavili proti izašiljanju zastupnika u Reichsrath, prije, nego se narodu povrate njegova ustavna prava, mogao se je i očekivati ovakav rezultat glasovanja. Vriedno je zabilježiti, da je većina krajiških zastupnika držala uz one govornike, koji su se najoštrije izjavili proti biranju u carevinsko vieće.

Nu ovim glasovanjem nije još razprava bila nipošto završena, jer su sada zagovornici Pricine izjave tražili, da se ima viećati još ob ovim točkama: a) da će Hrvatska, Slavonija i Dalmacija riešiti buduće odnošaje prema Austriji solidarno s Ugarskom; b) zajednički interesi s onimi austrijskimi narodi imaju se riešiti putem medjunarodne konvencije. Tomu se zahtjevu odlučno uzprotivio Stojanović i njegovi jednomišljenici te je Stojanović stavio na svoje protivnike sliedeći upit: „Ja od moje strane ne znam za nikakove zajedničke interese, koje bismo mi imali sa austrijskim narodima te koji bi se nas pravno ticali. Ako su to oni interesi, glede kojih ćemo mi sklopiti uži savez s Ugarskom, kako smo to već zaključili, onda nemože biti ni govora o tom, da to odstupimo bečkoj vladi, jer ne može

biti u isto doba realna unija sa Bečom i sa Peštom. Kada je ban zatim upitao kuću, da li se još ima povesti razprava o gornjim dvima točkama, izjavi se većina negativno te se tim čitavo to pitanje konačno riešilo. Krajiški zastupnici glasovali su i ovaj put najvećim dielom s većinom. Napokon bude zaključeno, da se u tom smislu podastre Njeg. Veličanstvu predstavka.

Iza ovoga glasovanja sliedilo je u kući nekoliko burnih dramatičnih prizora, koji od časa do časa povećavahu uzrujanost saborskih članova. Sliedećoj sjednici nije više predsjedao ban, već prvi podpredsjednik Josip Briglјević, koji dade pročitati banov odpis, u kojem javlja saboru, da odsele, pošto je viećanje o državopravnim pitanjima završeno, ne će krajiški zastupnici sudjelovati kod saborskih razprava pa ih je ban kući odpustio. Ujedno bude kući predložena pismena oprostnica krajiških zastupnika. Jedan za drugim ustajahu članovi sabora, da prosvjeduju proti toj banovoj odredbi, dok napokon bude na Vrbančićev predlog zaključeno, zahtjevati od bana, da pozove krajišnike natrag u sabor. U sliedećoj sjednici dodje u sabornicu po banu imenovani podkapetan trojedne kraljevine, grof Gjuro Jelačić, da položi svetčanu prisegu. Iz govora, kojim je podkapetan oslovio sabor, moraju se već stoga spomenuti glavnije stavke, što ga je ministarstvo rata radi toga govora dalo zatočiti u cjelovačkoj tvrdjavi, gdje je onda bio zatočen magjarski vojskovodja iz godine 1848., Artur Görgey. Podkapetan reče: „S ponosom i uzhićenim srdcem čitao sam u udaljenoj Veneciji mnoge i mnoge govore, držane u ovoj sabornici, a divio sam se videći, kolikim se je oduševljenjem pretežna većina skupila pod zastavom narodnosti, pod kojom samo možemo si osvojiti sjajnu budućnost. Ova ideja obuzela me je tako, da sam već više puta pred pojedinimi očitovao a usudjujem se i danas očitovati u ovoj visokoj kući, da bi ja volio vidjeti narod naš pod tudjim jarmom skučen, nego pod izključivim uplivom drugih naših izobraženih susjeda (dugotrajni, burni „Živio“) i to samo zato, jer sam uvjeren, „da našoj domovini od Turaka pogibelj ne prieti, Turci bo jesu zadovoljni s imutkom. a kad i kad i s tielom ugnjetenih naroda, medjutim izobraženi narodi od onih, kojimi vladaju, osim imutka i tiela ištu još i dušu, to jest narodnost. Završio je uzklikom premilostivomu našemu kralju. (Burno i dugotrajno živio). Kad je grof Jelačić ovaj govor izrekao, bio je još aktivni c. kralj. podmaršal. Na predlog Roberta Zlatarovića uvršten je govor per extensum u zapisnik.

Zatim je opet uzet u razpravu predlog glede abdikacijonalnih

spisa. Čim je ban te spise predložio saboru, bude zaključeno, da se o njima vieća u tajnoj sjednici. U tajnoj sjednici stvoren je zaključak, koji je u javnoj sjednici jednoglasno primljen, a glasi: „Sabor trojedne kraljevine dalm.-hrvat.-slavonske, uzamši u pretres abdikacijonalne izprave Njeg. Veličanstva kralja Ferdinanda I. od 2. prosinca 1848. i prejasnog nadvojvode Franje Karla od 1. prosinca 1848. kao što priznaje, da poslie odreknuća Njeg. Veličanstva kralja Ferdinanda i prejasnog nadvojvode Franje Karla po glasu sankcije pragmatičke 1712. po trojednoj kraljevini primite, pravo nasljedstva na prestolje Austrije i š njom personalno sjedinjenje trojedne kraljevine sada vladajućemu kralju Franji Josipu I. pripada, tako i nehotice opaziti mora, da bi se bile napomenute abdikacijonalne izprave po propisu čl. 3. 1790/1 u roku od 6 mjesecih saboru kraljevine Ugarske i saboru trojedne kraljevine predložiti i krunisanje kraljevskog nasliednika preduzeti imalo, što, budući propušteno, položilo je temelj 10-godišnjemu absolutizmu, koj je državu gotovo do krajnje propasti doveo; da nadalje izrazi u abdikacijonalnih izpravah ovako glaseći: „krune cesarevine austrijske i svih kolikih pod njom sjedinjenih kraljevina“ podložnost kraljevine Ugarske i trojedne kraljevine pod krunu cesarevine austrijanske označuju, što se ipak sadržaju sankcije pragmatičke protivi, po kojoj kraljevina Ugarska i trojedna kraljevina s pokrajinami austrijanskimi samo u personalnoj svezi stoje i pod krunu cesarevine austrijanske nespadaju, ko što g. 1804. kod ustrojenja cesarevine austrijske u dotičnoj upravi naročito priznato bijaše: s toga sabor trojedne kraljevine proti svim kolikim posljedicam iz prenavedenih dogadjaja proiztičućim kao i proti sličnom u buduće postupku javno ogradjenje u saborski zapisnik unosi i uvršćuje“.

Iza toga je sliedila jedna od najzanimivijih razprava čitave saborske periode, uzet je naime u razpravu predlog, potaknut po Ivanu Kukuljeviću, da se narodni jezik uvede u javni život. Najzanimivije dvije točke toga predloga bijahu, kojim imenom da se označi taj narodni jezik i do koje mjere da se kod javnih oblastih, ureda i škola u gradu Rieci prepusti talijanski jezik. Tečaj razprave, u koju zahvatiše mnogi odlični članovi sabora, najbolje osvietljuje mišljenje kuće. Kukuljević predloži, da se jezik nazove hrvatsko-srbskim iztaknuvši, da u trojednoj kraljevini ima Hrvata i Srba, pa je pravo, da se narodni jezik nazove tim imenom. Vrbančić prihvati taj naziv, a Mojsija Baltić predloži dodatak, da bude slobodno služit se latinskim i cirilskim slovima. Ivan Vardian reče, da bi dobro bilo,

„kad je već uzet obzir na Srbe, da se nezaborave ni Slavonci, pa bi se stoga jezik imao nazvati hrvatsko-slavonsko-srbskim. Vardianov predlog razljuti Ivana Vončinu, no mjesto da plane, kako je znao uslied svoje preživahne primorske ćudi, učini ironičan predlog, da se jezik nazove hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko-primorsko-bunjevačkim. Predlog pobudi u kući obći smjeh. Opaža se kod te razprave, da su nenadano pale sve stranačke ograde pa je od Roberta Zlatarovića, čistoga unioniste, potekao predlog, da se narodnomu jeziku nadjene ime „jugoslavenski“. Adolfo Veber reče, neka se nazove jugoslavenski ili slavjanski. Avelin Ćepulić postavi se na strogo političko stanovište te reče: „Nije sgodan naziv hrvatsko-srbski, jer se neslaže s državopravnim načelom trojedne kraljevine, dotično Hrvatske i Slavonije, pošto su u Hrvatskoj i Slavoniji u državopravnom smislu sami Hrvati i Slavonci. Ne hrvatski, pošto ovaj zakon stoji i za Slavoniju, gdje stanuju u državo pravnom smislu Slavonci; ne jugoslavenski, jer taj naziv nije diplomatičan, već samo filologičan i geografičan. Ako izostavimo srbski, eto vike iz Sriema; a istim načinom mogli bi tražiti i Primorci i Slavonci, da se njihovo ime uvaži. Ja mislim, da se kaže, „narodni u trojednoj kraljevini“. Tko sluša ovo čudnovato razlaganje Ćepulićevo. jedva bi mogao vjerovati, da je Ćepulić važio, kao vrlo uman i pronicav čovjek, a takav je doista i bio. Eto kako duh vremena djeluje i na umne ljude, da zabrazde krivim putem. Kod glasovanja primljen je većinom glasova naziv jugoslavenski. Da se jezik nazove hrv. slavonskim za taj predlog nije ustao nijedan član sabora.

Jednako živa bijaše razprava o točki glede Rieke. Govornici se nemogoše oteti uvjerenju, da se za grad Rieku obzirom na ondje vladajuću talijanštinu, mora učiniti neka iznimka, no da se opet Rieci nesmije priznati izniman položaj, jer bi to moglo, da u njezinom gradjanstvu uzgoji separatističke težnje, kojim ono bijaše i onako sklono preko svake mjere. Ove dvije struje borile su se u razpravi. Vončina, koji je u to vrieme bio podžupan na Rieci te izložen napadajima tamošnje svjetine nije hotio ni čuti, da se popusti riečkomu gradjanstvu te se izjavi zato, da se hrvatski jezih protegne na grad Rieku. Napokon je primljen Kukuljevićev predlog, da se u gradu Rieci imade uzeti obzira na talijanski jezik te se tamošnjim gradjanom i korporacijam, nevještim jugoslavenskomu jeziku, dozvoljava za sada jošte poraba talijanskoga jezika“. Od ovoga časa pa sve do godine 1868., kad je pitanje riečko privremeno riešeno državopravnom nagodbom, dizahu se na Rieci od strane onoga diela gradjanstva, koje nebijaše privrženo Hrvatskoj, tužbe, kanda hrvatska uprava hoće

da gradjanstvo silom pohrvati, otimajući mu talijanski jezik. Ove su tužbe bile neosnovane u očima svakoga, koji je te odnošaje pratio, a potjecahu od tuda, što su riečki Talijani, kako se oni sami nazivlju i kakovima bi htjeli, da ih zovu i drugi — tražili bezuvjetnu vlast talijanskoga jezika, izključujući svaki drugi jezik, pa i danas obstoji na Rieci t. zv. autonomna stranka, koja na čelu svoga programa ističe kao glavni zahtjev izključivu porabu talijanskoga jezika.

Bivši sabor s ovim pitanjem gotov, bude mu priobćeno banovo pismo, kojim odgovara na saborski zaključak radi odpusta krajiških zastupnika. Ban očituje, da su krajiški zastupnici bili jedino vlastni sudjelovati kod razpravah o državopravnih pitanjih a pošto su ta pitanja riešena neima im mjesta u saboru. Poslie duge razprave složi se sabor u mnienju: „da je doduše stvoren zaključak glede odnošaja Trojedne kraljevine prema Ugarskoj kao i glede biranja zastupnika u carevinsko vieće, no taj zaključak nije izveden, pošto još nije primljena adresa na prev. mjesto, kojom se ti zaključci imadu podastrieti Nj. Veličanstvu: ima se s toga Nj. Veličanstvo zamoliti, da blagoizvoli odrediti povratak krajiških zastupnika na sabor.“

Zatim se povede razprava o predlogu, glasećem o zločinu izdaje domovine. Kako je već spomenuto, nastao je predlog u tom povodu, što je ugarska dvorska kancelarija razaslala pozivnice za sudjelovanje kod razpravah ugarskoga sabora onim hrvatskim velikašima, koji imadjahu i u Ugarskoj svoj posjed a ban je te pozivnice podnesao saboru. Predlog, kako je iznešen pred kuću, bijaše tako nezgrapno i nejasno stilizovan, da je kod mnogih govornika pobudio veliko negodovanje i dao povoda raznim dosjetljivim ironičkim primjetbama. Bedeković i nekoji drugi govornici izjaviše, da ima više takovih velikaša, koji imadu posjed u Hrvatskoj i Ugarskoj. Takovi velikaši moraju ići i na hrvatski i na ugarski sabor pa im se može dogoditi, da budu proglašeni dvostrukim izdajicama od strane našega i od strane ugarskoga sabora. Ante Starčević razjasni to zamršeno pitanje izjaviv, kako se ima najprije nastojati o tome, da se stvori zakon o indigenatu u našoj kraljevini. Po tom zakonu imao bi svatko, „rodjen izvan Trojedne kraljevine, koji bi želio da postane državljaninom ove kraljevine, položiti prisegu vjernosti kralju, ustavu i domovini a onda bi se jasno znalo, tko je državljanin naše kraljevine i na koga bi se taj zakon o izdaji domovine imao uporaviti.“

Pošto se pravnici kuće, koji uzeše u razpravi rieč, nisu nikako mogli složiti u jasnoj formulaciji predloga, dovikne im Veber:

Ako vaša pravoslovna znanost ne zna tumačiti tko je član ove kraljevine, to ja čestitam takovu pravu i takovoj juristiki." Napokon je primljen zaključak u sliedećem tekstu: §. 1. Krivac je zločinu izdaje domovine te se ima kazniti težkom tamnicom od 1 do 5 godina a) tko budi činom, budi savjetom ili nagovorom o tom nastoji, da se koj god cjeloviti dio kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od ovih kraljevina odciepi ili razdruži; b) koj suprot javnomu pravu ovih kraljevina bez odluke njihova sabora bude dionikom sabora koje ine pokrajine, zemlje ili grada. Ovamo nespadaju oni, koji bi kao posjednici i u inoj kojoj državi, kraljevini ili pokrajini udioničtvovali na takvom saboru kao ondašnji posjednici a ne kao članovi Trojedne ove kraljevine. §. 2. „Sudovnost o zločinu izdaje domovine podieljuje se županijskomu sudbenom stolu u Zagrebu."

I pitanje o gradu Rieci zadavaše saboru neprestano veliku patriotičnu brigu. Upravo u to vrieme desilo se je u gradu povjerenstvo, izaslano od bana, koje je imalo izviditi uzroke i krivce krupnim nemirima i sablaznima, što ih je zavedena svjetina izvadjala, misleći, da će joj tako poći za rukom podkopati temelj vlasti hrvatske uprave u gradu. Kako je većina gradjanstva tražila, da se grad odciepi od Hrvatske a kako je ta težnja tražila i nalazila oslona u javnom mnenju magjarskoga naroda mislio je sabor, da mu je u oči tih činjenica oživiti spomen na prev. naredbe i odpise blage uspomene kraljice Marije Terezije od 5. rujna 1777. i 10. travnja 1778., upravljene stališima i redovima Trojedne kraljevine te na članak 8. sabora Trojedne kraljevine od 1807., kojim je izrečeno utjelovljenje grada Hrvatskoj pa je u tom povodu prihvatio članak o opetovanom utjelovljenju grada, luke i kotara Rieke te hrvatskoga primorja s trojednom kraljevinom kao i o ustrojenju novoustrojene županije riečke.

Tko čita razpravu ob ovom predmetu kao i o drugima, koji se ticahu državopravnoga položaja domovine ili njezine zemljištne cjelokupnosti, opaža podpunu suglasnost u mislim i težnjama, koja jednako zadahnjivaše sve članove sabora i sve njegove stranke, a ova solidarnost težnja imala se je pokazati u osobitoj snagi kod predmeta, koji je iza toga dospio na dnevni red. Odbor podnese predlog o ukinuću Krajine a izvjestiteljem mu bijaše Ante Starčević. Govor mu je stvaran, jezgrovit, odriešit u duhu nazora, što ih je tečajem zasjedanja imao prilike u mnogim govorima razložiti. Udara u oči, da je Starčević, koga su inače u shvaćanju javnoga položaja zemlje vodili vrlo pesimistični nazori, u tom svojem govoru izrazio

nadu, da će saboru uslied odluke božje providnosti poći ovaj put jamačno za rukom, izhoditi dokinuće Krajine. Sabor stojaše još pod dojmom govora „odpuštenih“ krajiških zastupnika, koji mu stanje u Krajini orisaše najcrnijim a ipak, kako reče Starčević, podpuno istinitim bojama. O predlogu tekla je kroz više dana specijalna debata te je napokon s malim izpravcima prihvaćen.

U jednoj od sliedećih sjednicah, u kojima se je povela razprava o uredjenju županijskih municipija, o ustrojstvu jugoslavenskoga kazališta te inih kulturnih zavoda, iznenadi zastupnik Kušlan sabor sa viešću, da je podkapetan grof Gjuro Jelačić radi govora izrečena u saboru umirovljen te zatočen u gradu Cjelovcu, na što da je podkapetan položio svoju podmaršalsku čast. Na njegov predlog, pozdravljen burnim uzklicima, zaključi sabor, da se izabere odbor iz odličnih članova kuće, koji će Nj. Veličanstvu podastrieti molbu da se grofu Jelačiću povrate sve njegove časti i da nebude zatočen u Cjelovcu. Ujedno doznači sabor podkapetanu godišnju dotaciju od 1000 for., o čem da se ima obavjestiti namjestničko vieće. Zastupniku Franji Račkomu bude povjereno. da sastavi adresu na kralja, Franjo Rački, slavni historičar, stajaše već u tom saboru u prvim redovima, a plodovi njegova neumornoga rada nalaze se naročito zabilježeni u saborskim spisima medju adresama i predstavkama, koje su tečajem zasjedanja odašiljane prev. mjestu glede raznih gravaminalnih pitanja te medju osnovama o kulturnim zavodima, kojima je taj sabor svojim zakonotvornim radom udario temelj. Velika državopravna i ustavna pitanja, i koliko važna, nisu absorbirala ni vrieme ni svu duševnu snagu sabora. Osim muževa, koji su se na tom polju iztakli velikim govorničkim darom, imao je sabor u svojem krilu liep broj muževa, odličnih i čuvenih sa solidnoga i temeljitoga znanja u svakoj grani državnoga i prosvjetnoga života, muževa, koji su za prosvjetu naroda daleko više stekli zasluga, nego su ih njihovi drugovi, veliki govornici, mogli u nepovoljnim okolnostima steći za njegov javni i politički razvoj. Kada se danas sastaje hrvatski sabor, nalazi on na stolu razne osnove i predloge, koje mu podnaša ustavnim zakonom ustrojena, sve grane političke, pravosudne i nastavne uprave obuhvaćajuća zemaljska vlada a sabor je pozvan, da ih podvrgne ustavnomu razpravljanju. Njegova inicijativa gotovo izčezava a tako biva danas ne samo kod nas, nego i u drugim ustavno upravljanim zemljama. Sabor od godine 1861. imao je drugi, viši, u pravom smislu rieči organizatorni zadatak. On je zatekao zemlju upravljanu patentima, javnu upravu, u kojoj jošte premahivaše tudje či-

novničtvo, prosvjetne nastavne zavode, upravljane ljudima, koji su doduše kao nastavnici savjestno vršili svoje dužnosti al nisu poznavali niti mogli poznavati viših prosvjetnih ciljeva naroda. Trebalo je stvoriti municipalnu upravu, doduše na avitičkom temelju, koji joj podieljivaše velika ustavna prava no trebalo ju je zadahnuti duhom moderne uprave, dati joj onaj oblastni značaj, bez kojega uprava, ma kako inače bila ustavna, nije nikakova uprava. Trebalo je čitavu tu upravu ponaroditi, zatim je trebalo poosnivati škole, odgovarajuće duhu vremena, duševnoj i ekonomičkoj potrebi naroda. Idealni ciljevi, kojima ti muževi bijahu prožeti, gonili su ih neodoljivo, da se pobrinu i za takove kulturne zavode, koji u višim sferama narodnoduševnoga života uzgajaju narodni duh i njegove individualne osebine, kojim je svrha i zadatak, da tu narodnu individualnost sačuvaju netaknutu proti svakoj pogibelji. Tako se je taj znameniti sabor našao u oči zadataka, koji od njegovih članova zahtjevahu znanje u svim javnim i prosvjetnim granama, odvažnu volju, bez koje sve ostaje slabo i mlitavo a i takav patriotični duh, koji je vrstan odoljeti svakoj vlastitoj napasti a i svakomu tudjemu nasrtaju. Sabor od godine 1861. učinio je taj pokušaj; on je duboko zaronio u sve ekonomičke i duševne potrebe naroda, shvatio je, što vrieme od njega očekuje pa je pregnuo poštenom voljom, da izvrši svoju misiju u narodnom životu. Radeći pravom mladenačkom voljom i snagom, nije zazirao od nikakova posla, o kojemu je mislio da ga mora izvesti; zadahnut pravim idejalnim težnjama, posizao je i za takovim zadatcima, koji su nadilazili njegovu i narodnu snagu. Kulturni historičar, koji ocienjuje to vrieme, priznat će saboru, da je mnogo dobra i koristna za narod zasnovao i proveo; historičar, zadahnut patriotičnim duhom, poklonit će se toj odvažnoj volji i tomu neumornomu nastojanju muževa, koji su svuda pokazivali, da imaju neograničeno povjerenje u životnu snagu naroda, koji se, težeći za plemenitom svrhom nisu doduše uviek obazirali na konkretna sredstva, što no vode toj svrsi, al koji su uza sve to stvorili mnogu uredbu i prokrčili put mnogomu napredku, koji se u narodnoj povjesti trajno spaja sa njihovim imenima.

Na čelu ovih muževa, koji su najviše uticali u saborski rad oko obćega kulturnoga razvitka, stajaše, kako se samo sobom razumije, biskup Strossmayer. Od biskupa Strossmayera i desne njegove ruke u tim prosvjetnim težnjama Franje Račkoga potjecala je inicijativa a Strossmayerova dobrotvorna ruka, koja još do današnjega dana nije usahnula. udarala je takovim zavodima snažan materijalni

temelj. U prvom redu tih muževa izticahu se odvažnom voljom i radinošću Kukuljević Ivan, Mažuranić Ivan, Mesić Matija, Muhić Pavao, Perkovac Ivan, Veber Adolf, Vukotinović Ljudevit, Pacel Vinko, Šuhaj Mirko, Kušlan Dragutin i Rački Franjo. Rački je u to vrieme važio uz Ivana Kukuljevića kao najbolji poznavalac narodne hrvatske povjesti a sabor onako eminentno gravaminalnoga značaja kao što je bio taj sabor, trebovaše najviše muža, koji je svojim obsežnim kritičnim znanjem obasjavao i najtamnije strane narodne povjesti. Sabor je na temelju historije tražio revindikaciju narodno-ustavnih i državnih prava i mi se ne sjećamo, proučivši saborske dnevnike i saborske spise, da se je ikoji zastupnik kada pozvao na naravno pravo, u smislu, u kojem se dan danas nanj pozivlju ugnjeteni narodi i družtveni razredi. Bio je to sabor, barem u državopravnim pitanjima strogo legitimističan, stojeći na historičkom temelju državopravnih odnošaja domovine a naravno, da je morala rasti ciena muževima, koji su to historično državno pravo umjeli najbolje razjasniti i svoje misli zaodjenuti u dostojno ruho. Oboje je umio najbolje upravo Rački, pa kada se u obće ocienjuje njegov javni politički rad te godine i godine 1865.—66., nesmije se smetnuti s uma ovaj glavni momenat u tom njegovom radu. O Račkom kao političaru teže je izreći sud, a taj će se naći u obćem pregledu i ocieni onih vremena, koja su bila toli burna. No nešto se mora već ovdje spomenuti. Rački je bio historičar u eminentnom smislu rieči pa svi saborski spisi, potekli iz njegova pera, imadu pretežito taj značaj. On je najbolje i najoštrije vidio ovu stranu javnopravnih pitanja zemlje, a kako nije moglo drugačije da bude, davao je toj strani najveću, pretežitu važnost, na uštrb drugih gledišta i interesa, koja pravi državnik mora sva jednako obuhvaćati i uvažavati. Zato su pravnici kuće od protivničke strane znali tečajem ovoga i sliedećih saborskih zasjedanja često Račkomu prigovarati, da su njegovi sastavci odviše nakrcani povjestničkim materijalom, te da se stoga i nemogu nazvat državničkim spisima. Istina je svakako, da je svagdje, gdje se trebalo sastaviti takav historički spis, na kojem je sabor mogao osloniti svoje gravaminalne tegobe, bio Franjo Rački u prvom redu pozvan, da mu ulije života, a kako su to bili sabori gravaminalnoga značaja, morao ga je dopasti velevažan zadatak. Ovo i jest razlog, zašto je Rački sve do prve revizije nagodbe svojim publicističkim radom toliko uticao u javne poslove, pružajući iz bogate riznice svojega obsežnoga znanja duševno oružje još i svima onima, koji su se borili za državno i teritorijalno pravo domovine. Mi ćemo

se s njime jošte sastati u drugom dielu ove parlamentarne povjesti gdje će se Račkov upliv još jače iztaknuti. Glede njegova djelovanja na ovom saboru ima se spomenuti, da su Račkove saborske predstavke i adrese uzčuvale svoju trajnu znanstvenu vriednost a Rački sam ostati će u narodnoj uspomeni i u narodnoj kulturi kao jedan od najzaslužnijih muževa na polju iztraživanja narodne povjesti.

Razprava o uredjenju gradskih i županijskih municipija, koja je iza toga provedena, izcrpila je više saborskih sjednica, a u njoj sudjelovahu gotovo svi članovi sabora. Zatim u sjednici od 6. rujna izvjesti Vrbančić, da je po nalogu sabora prisustvovao u Novomsadu Tekelijevoj slavi. „Uzprkos sjemenu razdraženosti i nesporazumljenja, reče, koje su ondje nekoja gospoda velikim trudom zasijala, da omraze jednorodnu i jednokrvnu braću Hrvate i Srbe, bio sam svuda srdačno i bratimski dočekan, pa mogu reći, da u braće Srbah sve više hvata korjena uvjerenje, da je samo u slogi spas. Nastojao sam, da razpršim bojazan nekoje gospode, kao da Hrvati nastoje Srbom oteti Sriem te da ih uvjerim, kako Hrvatom nije do drugoga stalo, nego da u ovih težkih okolnostih čuvaju i brane Sriem od svakoga tudjinstva a čim vojvodina Srbska bude oživotvorena, što želi svaki pošten Hrvat kao i Srbin, predat će se Sriem kao amanet čist i nepokvaren braći vojvodjanom. Ja uvjeravam visoku kuću, da sjeme nesloge izmedju ova dva naroda, koje je umjetnom rukom u svoje doba zasijano, nije urodilo željenim plodom sijaču. A da nije, ima hrvatski narod najviše zahvaliti slavnomu podžupanu sriemske županije Jovanu Subotiću.“ Da se ovaj Vrbančićev govor nebi krivo shvatio, treba spomenuti, da su Hrvati doduše živo podupirali želje srbskoga pučanstva oko oživotvorenja vojvodine, koja je malo pred tim bila dokinuta, no nije se nipošto mislilo sa strane Hrvata, da bi ta uzkrsnula vojvodina imala sačinjavati kakov posebni politički teritorij kao što nije nikomu padalo na um, da se Sriem odciepi upravno i politički od Hrvatske i Slavonije. Mislilo se jedino, da Srbi u zajednici štite i čuvaju svoje crkveno-prosvjetne probitke kako to čine i danas na svojem narodno-crkvenom saboru u Karlovcima.

Pošto je razprava o uredjenju municipija dovršena, podnešena je saboru osnova o ustrojstvu jugoslavenskoga sveučilišta u Zagrebu, Izvjestiteljem bijaše Pavao Muhić. Njegov govor, savršen formom i pun poletnih mislih, zanimiv je po tom, što je Muhić namienjivao sveučilištu osobit zadatak. Muhić reče: „Pa dielila se ostavina bolestnika na Bosporu kako mu drago, pripale neke jugoslavenske po-

krajine kruni hrvatsko-ugarskoj, kao što mi želimo, ili se ostavile nadalje neizvjestnoj sudbini, svakako će nam ostati plemenita i uzvišena zadaća, da kulturu i civilizaciju evropsku, očišćenu od pljesniva zapadnog, prelijemo u jugoiztočne strane Europe, u narode, koji su tielo od tiela našega, krv od krvi naše, koji su uzprkos više nego četiristogodišnjemu nasilju znali sačuvati svetu vjeru i krasni jezik praotaca svojih i time bjelodano dokazali, da u njih nije utrnula iskra božanstvena, ovo jamstvo bolje budućnosti.“ Sabor je bio tako zanesen za ideju o ustrojstvu sveučilišta, da je na Ilijaševićev predlog zaključeno, da se govor ne samo posebice odtisne i razdieli medju saborske članove, nego da se priloži svim domaćim novinam. S ovim u svezi podnešene su osnove o ustrojstvu farmaceutskoga i veterinarskoga tečaja na sveučilištu.

Premda su se stranke, koje se zavadiše kod razprave o uredjenju odnošaja prema Ugarskoj poslie izmirile te radile složno oko unapredjenja narodno-kulturnih težnja pružila se saboru ipak još jedanput prilika, da se vrati na poznati eksodus grofa Jankovića i drugova. Predsjedničtvo namjestničkoga vieća podnese saboru poslatu mu od dvorskoga dikasterija pritužbu grofova Julija Jankovića i Ivana Erdödyja, upravljenu Njeg. Veličanstvu, u kojoj se većina kuće obiedjuje sa nelojalnih težnja, potičućih navodno iz njezina nastojanja oko oživotvorenja južnoslavenske države. Mato Mrazović i Ivan Vončina planuše neobičnim gnjevom a i čitava kuća osudi najoštrijim izrazima postupak te dvojice saborskih članova. Vončina izrazi uvjerenje, da je grof Janković tim svojim činom završio svoje političko djelovanje u Hrvatskoj. Poslie ne punih dvanaest godina, kad je sklapana prva revizija nagodbe nastojao je isti Ivan Vončina sklonuti grofa Jankovića, da primi bansku čast, koja se je onda grofu Jankoviću nudjala. I jamačno su već obadvojica bila zaboravila nemili sukob od godine 1861. Sabor zaključi, zamoliti Njeg. Veličanstvo predstavkom, da oba velika župana svrgne sa velikožupanske časti.

Osjećajući sabor, da se primiče konac zasjedanja, hotio je još da rieši mnoge predloge, što mu ih podnieše saborski odbori. Zanimat će potomstvo ovih muževa njihovo stanovište prema njemačkom jeziku u srednjim školama, o kojem se je zametnula živa i obsežna razprava kod osnove o preustrojstvu gimnazija. Može se misliti, kako su prema obćenitoj mržnji, koja je u zemlji vladala proti Njemstvu, imali težak položaj oni govornici, koji nisu mogli na to privoljeti, da se njemački jezik neuči na gimnazijah obligatno, već

kao izvanredan naukovni predmet. Starim unionistom ježila se koža od užasa, kad su samo pomislili na taj jezik. U razpravi, koja je tekla kroz čitavu jednu sjednicu, digao se je prvi glas s unionističke strane, zahtjevajući, da se taj jezik s mjesta dokine kao obligatni predmet nauke a neka mu se iz milosti dade mjesto medju izvanrednim predmetima. Unionistom pritekoše u pomoć još opasniji protivnici njemačkoga jezika. Vrbančić, koji je žestinom govora nadmašivao ostale protivnike Njemstva, izjavi, kako se kao otac petero djece ponosi time, što je svojoj djeci zabranio učiti i služiti se njemačkim jezikom. I zatim stavi kući sliedeći, sasvim osbiljno mišljeni upit: „Pitam vas ja gospodo, što bi bilo iz Italije, da su njezini sinovi tako pripravno učili njemački jezik? Samo mržnja proti njemačkom jeziku spasila je Italiju od njemačkoga gospodstva.“ Vrbančiću priteče u pomoć Eugen Kvaternik, komu se pruži prilika, da izjavi svoje simpatije za francezki jezik i narod, što ih bijaše usisao za svojega višegodišnjega boravka u toj zemlji te učini konkretan predlog, da se mjesto njemačkoga jezika uči francezki jezik kao obligatan. Mladi Mihajlo Polit, koji se je već spremao za borbu u obranu svojega naroda, koja je imala izpuniti čitavi njegov viek, posegnu dublje u narav samoga predmeta te priznavši njemačkomu jeziku i njemačkoj književnosti one prednosti, koje joj se nesmiju poreći, dokazivaše, kako je duh francezkoga naroda srodniji duhu našega naroda pa iz toga razloga preporuči i on mjesto njemačkoga francezki jezik. Kratki Politov govor izcrpljuje sve razloge, koji se sa toga stanovišta mogu navesti proti njemačkomu jeziku. Drugi jedan govornik, primorski Hrvat Avelin Ćepulić, zadojem mliekom klasične romanske književnosti udesi vrlo lukavo svoju navalu na njemački jezik, te osudivši prije svega politiku mržnje, koja zadahnjivaše vatrenoga Vrbančića i kojoj on nemože ustupiti mjesto u narodnoj politici, iznese više razloga razne duševne vriednosti proti njemačkomu jeziku. Kao glavni razlog u prilog francezkomu jeziku navede govornik, „da mi Hrvati moramo danas puno politizirati a zato moramo učiti francezki, jer je to jezik diplomatički.“ Ante Stojanović, koji je gotovo u svakoj sjednici lomio koplje za starodavni hrvatski ustav a taj bome nepozna njemačkoga jezika, obori se žestoko na taj jezik kao sredstvo centralizacije. Njegovi ga protivnici prekidoše doviknuvši mu porugljivo, da je i sam služio kao činovnik u doba bachovskoga sustava. No i branitelji njemačkoga jezika kao obligatnog naukovnog predmela poslaše u borbu nekoliko svojih najboljih govornika. Imahu se boriti ne samo proti protivnikom u saboru nego i proti galeriji,

koja je njihovo razlaganje pratila vrlo glasnim mrmljanjem i psikanjem. Kako se je s protivne strane najviše izražavala bojazan, da će njemački jezik uzgojiti u narodu izrode, spomenu Stj. Ilijašević nekoliko odličnih umnih sila sabora, Kvaternika, Starčevića, Mesića, Vebera, Šuhaja, Račkog, Germana Angjelića i druge, koji su učili na ugarskom i njemačkih sveučilištih pa ipak glede rodoljubne sviesti neustupaju nikomu. Osobito težak bijaše položaj Matije Mrazovića. On je već u razpravi glede biranja zastupnika u carevinsko vieće morao u svojem govoru da se ogradi proti antipatiji, kojom ga je počašćivalo javno mnienje, što ga predstavljahu saborske galerije. Čim je u toj razpravi ustao da govori u obranu obligatnosti njemačkoga jezika, nastade na galeriji velik žamor. Mrazović doviknu galeriji uzrujano: „Ja se nimalo neobzirem niti na vikanje niti na psikanje galerije, a visoko predsjedničtvo molim, da me štiti od terorizma nezrele galerije." Tko je pratio Mrazovićev javni život priznat će mu po istini, da je ovomu nazoru ostao vjeran. Nikad nije Mrazović hlepio za popularnošću u velikoj masi pa ni onda, kada je u njegovih rukuh bila usredotočena vlast jedne velike, u narodu popularne stranke, kada su visoki dostojanstvenici, velikaši i mnogi uglednici naroda slavili Mrazovića kao prvoga vodju u velikoj političkoj borbi, kada ga je velika masa narodnih izbornika sliepo slušala te se pokoravala njegovim odredbama — ni u tim časovima nije Mrazović bio popularan, ma koliko inače cienjen i uvažavan od svojih jednomišljenika. On je po svojoj naravi i ćudi, koja se nije dala ukrotiti nikakvom protimbom upravo htjeo, da pokaže svoju neodvisnost od mnienja mase. Da je bio Mrazović u javnom životu nesebičan, priznavahu mu to i njegovi protivnici, pa kada je prema koncu svoje javne kariere na zahtjev svojih prijatelja privolio, da bude načelnikom glavnoga grada, Mrazović postavi gradskomu zastupstvu jedan od takovih uvjeta u stvari pekuniarne naravi, da je morao očekivati, e će njegovi protivnici uzvitlati proti njemu pravu buru. No ni zloradost njegovih protivnika a niti savjeti njegovih prijatelja nemogoše sklonuti Mrazovića da odustane od jedanput postavljena uvjeta. Radilo se je o nečem, što je Mrazovića, koji je svoje materijalne probitke vazda rado žrtvovao boljku svoje stranke, dirnulo u živac; bio bi morao popustiti jakoj struji javnoga mnienja a za njega je to značilo, da mora žrtvovati svoj značaj. I u ovoj razpravi stupio je, opirući se vici galerije, odvažno na obranu svojega mnienja. Mrazoviću priskoči u pomoć Ivan Vončina, koji je mnogo opreznije no u stvari jednako ozbiljno zagovarao učenje njemačkoga

jezika. Mi ćemo se s Vončinom još bolje upoznati, gdje bude prilike, da se u obširnijih crtah prikaže duševna narav, rad i značaj toga osobitoga čovjeka; onda će se i bolje vidjeti, zašto je taj muž, koji se već u ovom saboru izticaše kao odlučan i mnogo pažen govornik, morao po vremenu postati uplivan faktor u javnomu mnienju zemlje. Vončina je tada jošte živio na Rieci kao prvi podžupan one županije, na onom vrućem, usijanom od borbe zemljištu, gdje je trebalo razviti i energiju značaja i umnu snagu a Vončina, vrlo žilav i darovit od naravi, posjedovaše oboje u obilnoj mjeri. U ovoj razpravi pokaza Vončina živa humora. Pokazavši na galeriju, gdje su i dječaci, poučeni od svojih pratilaca, izražavali svoje glasno negodovanje braniteljima njemačkoga jezika, doviknu Vončina svojim protivnicima: Eto, vi gospodo, koji tvrdite, da ćemo se kroz učenje njemačkoga jezika ponjemčiti, možete vidjeti na ovom dječaku od 6 godina, koji vaše napadaje na njemački jezik povladjuje živim pljeskanjem, kako je taj njemački jezik već mladjahnoj djeci neprobavno jelo.“ Kuća je ovu aluziju na razloge germanofoba primila s odobravanjem. Sada su ustala dva autoriteta u pitanju narodnoga uzgoja i jezika, Matija Mesić i Adolfo Veber. Jedan i drugi zagovarahu, proti odborovom predlogu, učenje njemačkoga jezika, ne možda iz kakove osobite ljubavi do Njemstva, nego iz takovih teoretičnih i praktičnih razloga, obzirom na naš narodni položaj, kojim je vriednost trajna te će im još dugo takovom ostati. „Javno mnienje“, koje je u dno duše mrzilo na sve, što se je ikako dalo dovesti u savez sa omraženim centralističkim težnjama, davalo je toj mržnji oduška, biedeći sa nepatriotičnih motiva svakoga, koji je ma bilo iz kojih razloga, preporučao njemački jezik. Ovako paušalno sumnjičanje, koje je kod većine germanofoba jamačno potjecalo iz čistih razloga, nije štedilo ni Mesića kao što ni Vebera, pa se je u tom svojem govoru Mesić na to i potužio te sjetio kuću svoga rada u prošlosti, iz kojega se, reče turobno, nemože izvesti takav sud o njemu. Da se takav sud nemože izvesti to zna najbolje hrvatska povjest, slaveći velike zasluge toga neumornoga radnika na prosvjetnom polju, no njegovi protivnici, bar oni, čije napadaje nije nadahnjivala zloba, mogu apelirati na blagi sud potomstva, koje dobro shvaća tu za onda opravdanu mržnju na Njemstvo. Vatreniji i energičniji Veber sravnio je u svojem govoru vriednost raznih europskih književnostih za naš narod pa se nije ustručavao priznati njemačkoj književnosti one prednosti, koje joj se pored svih opravdanih napadaja na Njemstvo nemogu zaniekati. Kuća nije pokazivala volje, da

se dalje razpreda razprava o tom pitanju. Prihvaćen je predlog odbora; njemački se jezik nigdje u njem ni nespominje no nije ipak zaključeno, da se ima zamjeniti kojim drugim jezikom. Glede talijanskoga jezika za gimnaziju riečku prihvati kuća političko stanovište, da se taj jezik ima do stanovitih granicah pripustiti i kod učevnih zavoda.

Sada se je kuća žurila sa svojim poslom, da može još razpraviti adresu na Njeg. Veličanstvo. Kod te razprave opaža se medju obim glavnim strankama nesuglasje, koje na ovom saboru još nije došlo do onako očita i jasna izražaja, kako će doći kasnije te stvoriti u narodu velik razkol. Predložena bijahu dva nacrta, jedan saborskoga odbora ad hoc, kojemu bijaše izvjestiteljem Ante Stojanović, a drugi iz pera Franje Račkoga. Ona saborska skupina, koja je kod predloga o biranju ili nebiranju zastupnika u carevinsko vieće, postigla u kući odlučnu većinu te pokopala Pricinu izjavu, držeći, da ova želi Hrvate makar i neizravnim putem dovesti u carevinsko vieće — ta skupina ostade i nadalje na okupu i složna te je u nacrtu adrese odbora ad hoc njezino mišljenje vjerno protumačeno. Jezgra sastojaše iz unionističke stranke, koja je sve to odlučnije stala uticati i zahvaćati u saborske odluke, zatim iz ostalih raznih elemenata, koji se, ma da nisu nipošto bili jednomišljenici s unionistima okretahu najodlučnije proti Beču te nehtjedoše ni čuti o tom, da bi kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija imala budi kakovih zajedničkih interesa sa austrijskim narodima. Izmedju te stranke i onih, koji zagovarahu Pricinu izjavu, ostao je poslie te razprave neki talog nepovjerenja, kadšto i medjusobnoga sumnjičenja, koje se je prema svršetku saborske periode sve to očitije javljalo u razpravama. Ti muževi imadjahu većinu u odboru ad hoc za sastavak adrese, te je iz pera Ante Stojanovića, izvjestitelja odbora, potekao nacrt, koji manjina odbora, u kojoj bijaše i Franjo Rački, nehtjede prihvatiti te Rački izstupi iz odbora. Kada je na stol kuće podnešena osnova odborske većine, predloži Rački posebni nacrt i kuća je imala da odluči izmedju oba izradka. Oba se izradka sasvim slažu u glavnoj težnji, koja je čitavu kuću vodila, da se naime domovini povrati ustav te sva prava, koja za narod potječu iz historičkih državopravnih ugovora. Račkov nacrt imao je obsežan historički uvod, u kojem se sustavno, pragmatički razjašnjuju odnošaji, nastali tečajem vjekova izmegju hrvatskih zemalja te Austrije s jedne, a Ugarske s druge strane. Nacrt Račkov imao je ipak nekolike alineje, koje spominjahu zajedničke poslove s austrijskim narodima, a već samo naglašivanje

takovih posala pobudi najveće nepovjerenje većine. Te alineje, u kojih se u drugom obliku izrazuju misli Pricine izjave, glasile su: „Podanička privrženost našega naroda prema posvećenoj osobi i prejasnom domu Vašega Veličanstva tolika je, da je on vazda i u svaki tren pripravan svoje posebne interese staviti u suglasje sa pravom krune i s pravimi potrebami cjelokupne države. Ali on ujedno scieni, da bi slabu uslugu učinio kruni i cjelokupnoj državi, kada bi radi nekih prividnih potreba carevine žrtvovao neodvisnost svoje domovine. Mi izpovjedamo, da i nam leži na srdcu razvitak i napredak sviuh ostalih naroda i zemalja pod blagim žezlom Vašega Veličanstva te izjavljujemo, da smo pripravni s njima sudjelovati oko veličine državne, na način, koji ne vriedja naših temeljnih, državnih i ustavnih prava". U Stojanovićevoj osnovi naprotiv odklanja se u smislu prijašnjega zaključka podpune negacije svako sudjelovanje kod tih zajedničkih posala. Račkov nacrt mnogo je poučniji i pregledniji, obuhvaćajući sav historički razvitak, počamši od izbora Kolomanova pa do najnovijega vremena te ističući sve glavnije povjestničke momente, na kojih se osniva „ustavno i državno pravo naroda". Stojanovićeva osnova neima toga historičkoga sustavnoga razlaganja, a nije sustavno proveden spis, no on izražava jasnije glavnu težnju, po kojoj sabor traži povratu svojih ustavnih i državnih prava. Ovako su ob osnovama sudili zagovornici jedne i druge stranke Razprava bijaše vrlo živahna, mjestimice i burna te su pale mnoge rieči, koje nam odkrivaju antagonizam izmedju obijuh stranaka. Uz Račkov sastavak pristajahu Vončina, Mrazović, Veber i ostali njegovi politički prijatelji, dočim je proti njemu govorio Lavoslav Šram, koji je pristajao uz većinu, nehtjevši priznati absolutno nikakovih zajedničkih posala s Austrijom. Videći Rački, da gornje alineje njegove adrese, koje spominju zajedničke poslove s austrijskim narodima monarkije, nailaze kod protivnika na velik odpor povuče ih tečajem razprave natrag. Napokon se je kuća složila u zaključku, da se iz oba sastavka sastavi jedinstvena adresa, koju izradiše Veber, Šuhaj i Petar Horvat te je ta osnova adrese napokon primljena u kući bez razprave.

Saborska adresa vrlo je obsežan spis. a tomu se nije čuditi, obzirom na bezkonačan niz gravamina, što ih je absolutizam ostavio. Biti će dostatno, da se priobći u obširnoj analizi, već s razloga, što se u njoj ponavljaju svi glavni zaključci, koje je sabor usvojio tečajem zasjedanja, glede svojih državopravnih i ustavnih tegoba, koje su zabilježene kod razprave o dotičnom predmetu. U adresu je preuzet iz Račkova nacrta čitavi historički uvod, u kojem se razjašnjuju

svi glavniji momenti narodno-državnoga života u prošlosti, a zatim prelazi adresa na godinu 1848. i na desetgodišnju absolutističku vladavinu. „Taj desetgodišnji absolutizam, kaže se u adresi, rieč po rieč, tako je poremetio državo-pravne odnošaje trojedne kraljevine, tako do temelja uzrovao i podkopao sve ustavne, s narodom trojedne kraljevine već odavna srasle institucije; tako je obustavio na navedenih temeljih osnovano državopravno preporodjenje ovih kraljevina, da ne imade riečih, kojim bismo izjavili neizmjernu žalost i tugu, koja je naš narod poklopila, kada se je vidio samovlastno lišen svoga prastaroga, zakletvom tolikih i tako sjajnih kraljeva potvrdjenoga i dvostranimi državo-pravnimi ugovori osiguranoga ustava i nemilice potisnut u onaj zlosretni sustav absolutizma, koji mu je sve oduzeo, što mu je milo i drago, koji mu je s nogama gazio, što mu je vazda najsvetije bilo, koji ga je i materijalno i moralo ubijao te napokon dotle dotjerao, da je skoro ugasnuo i posliednju iskricu povjerenja, s kojim je ovaj narod uz svoga kralja vazda stojao i stoji". Prelazeć zatim adresa na sve dosadašnje korake, što ih je sabor dosele učinio, da se domovini vrati njezina zemljištna cjelokupnost, naročito pripoje vojnička Krajina i Dalmacija, ponavlja zaključke, koji su o tom u prijašnjih prepokornih predstavkah sabora prev. mjestu podastrti. Zatim govori adresa o najnovijim dogodjajima te prelazi na listopadsku diplomu, o kojoj priznaje, „da su njom ovim kraljevinam doista njeke ustavne institucije bar koliko toliko povraćene no s neizmjernom žalošću opaža sabor, da se istim kraljevinam stožerna njihova ustavna prava: dozvoljavanje poreza i novaka, koja su se u saborih i domaćih i ugarskih uvjek izvršivala, ne samo nevraćaju, nego se uz veliku povredu starodavnih njihovih prava upravo uzkraćuju i uvedenomu, u novije vrieme carevinskomu vieću upravo priuzdržuju. Zato se na temelju neoborivoga pozitivnoga prava ustavni život ovih kraljevina ne može inače uzkrisiti, van da im se podpuno povrati prijašnje ustavno pravo. Svaka ina povrata njihovoga prava ustavnoga nije povrata ustava već produženje osudjenoga i po samomu Vašemu Veličanstvu stanja iznimnoga uz neke samostalne koncesije. Takovo izvraćanje našega javnoga prava u očitom je protuslovju sa često navedenimi, najsvetčanijimi prisegami tolikih sjajnih vladara, potvrdjenimi dvostranimi ugovori te stoga izpovjedati moramo, da kao što su naši otci sve ovimi ugovori označene dužnosti točno izpunjavali, tako ćemo i mi iz svih sila nastojati, da iste i u buduće što revnije i točnije izpunimo: ali kao god su naši praotci prava, koja po istih ugovorih ovim kraljevinam pripadaju, svom snagom čuvali i branili,

tako smo i mi iste čuvati i braniti dužni i pripravni". Zatim dolaze sliedeće stavke: Istim previšnjim predlogom od 26. veljače upućeni, da preduzevši svetčani uvod bana i obavivši zakonito izbor prabilježnika i vojvode ovih kraljevina ponajprije u pretresivanje uzmemo državno-pravne odnošaje trojedne kraljevine napram kraljevini ugarskoj, podaničkom pokornošću evo javljamo, da je sabor ovaj ravno privolio, da se po Vašem Veličanstvu imenovani ban Josip barun Šokčević po starodavnom ustavnom običaju u bansku čast umjesti ali da si je ujedno pridržao oživotvoriti i izvršivati već prvom prigodom ono kraljevinam ovim pripadajuće pravo, kriepošću kojega vlastan je ovaj sabor Vašemu Veličanstvu za bansku čast predlagati njekolicinu sposobnih za istu čast osoba, kao što se to izmegju ostalih odpisom kralja Ferdinanda I. od g. 1527. z. čl. 6. sabora Trojedne kraljevine od g. 1745. i čl. 61.: 1756. dokazuje. Pozvani napokon istim često pomenutim previšnjim kraljevskim predlogom, da za predstojeće krunisanje Vašega Veličanstva zastupnike izeberemo i za doba ih u Budim pošaljemo, obradova se sabor trojedne kraljevine za one Vašim Veličanstvom tom prigodom učinjene izjave, da će se Vaše Veličanstvo u smislu ustavnih zakona za kralja ugarskoga, a ujedno dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga krunisati i u tu svrhu ponajprije inauguralnu diplomu, i to za trojednu kraljevinu u smislu čl. 49.: 1622. posebice ugovoriti i izručiti. Budući pako, da bi se krunisanje Vašega Veličanstva moglo samo uz izdanu tu krunitbenu zavjernicu preduzeti, a ova tek poslie povratka pripadajućega trojednoj kraljevini ustava i cjelokupnosti zemljištne izdati, to mi Vaše Veličanstvo najpokornije i opeta molimo, da trojednoj kraljevini i podpunu ustavnost i zemljištnu cjelokupnost povratiti i tim zapreke ukloniti blagoizvoli, koje toli željno krunisanje Vašega Veličanstva sve dosada nemogućim čine, u slučaju pako, da se krunitba ne bi iz kojega god uzroka mogla zajednički sa Ugarskom obaviti, pridržava si trojedna kraljevina pravo Vaše Veličanstvo na temelju svojih državopravnih ugovora i svoje vlastite pragmatičke sankcije, uz gore pomenute uvjete posebice kao svojega kralja okruniti".

Prelazeći zatim na prev. kraljevski prodlog, kojim je sabor pozvan, da izašalje devet zastupnika u carevinsko vieće, kaže adresa: „Gojeći što tvrdje osvjedočenje, da je Trojedna kraljevina glasom državopravnih ugovora od g. 1527., 1712. i napokon od g. 1790./1. od svake druge pokrajine i glede zakonarstva i glede uprave neodvisna; držeći se zatim toga, da starodavni ustav Trojedne kraljevine, koja sa ostalim kraljevinami i zemljami monarkije stoji samo u per-

sonalnoj uniji, nije pravno nikada prekinut; obziruć se napokon i na to, da se na tom ustavu osnivaju prava ne samo naroda nego i priestolja, ne mogosmo ino izjaviti, nego da u oktrojirano i već toga radi svemu kolikomu našemu ustavnomu životu toli pogibeljno carevinsko vieće zastupnike šiljati nemožemo. Vaše Veličanstvo, premilostivi naš kralju! Ovaj zaključak neprotivi se ni najmanje podaničkoj vjernosti i lojalnosti našoj, toliko puta tako sjajno zasvjedočenoj. Jer kao narod i svomu ustavu i svomu kralju vjeran, držimo i držasmo za najsvetiju dužnost braniti prava tako vladaocu kao i narodu ustavom i zakonom podieljena znajući, da svaka pogibelj, koja nam ustavu prieti, prieti i pravu ne samo naroda nego i priestolja ... Nevideći u carstvenom vieću ino, nego novu metamorfozu samovladne centralizacije državne, pa i obzirom na savez, što smo ga u interesu zajedničke obrane svojega ustava s kraljevinom ugarskom sklopiti odlučili, nemogosmo drugo zaključiti, nego da zastupnike u carevinsko vieće šiljati nemožemo izjavljujuć podjedno, da naredbe i ustanove carstvenim viećem budi donešene budi unapred donieti se imajuće za Trojednu kraljevinu ni za sada ni za buduće zakonite obvezne moći imati nemogu" ...

Kako se u saborskom dnevniku konstatuje, primljena je adresa jednoglasno od svih prisutnih zastupnika. Ova jednodušnost ima se tako razumjeti, što su u konačno redigovanu i pred sabor iznešenu adresu preuzete sve glavnije misli i stavke iz obajuh nacrta Račkova i Stojanovićeva pa je tako zadovoljeno zahtjevu obijuh stranaka. Jedino se iz saborskoga dnevnika nemože razabrati, dali su toj sjednici prisustvovali Starčević, Kvaternik i ona nekolicina zastupnika, koji uz njih pristajahu. Pozitivno je medjutim, da za tu adresu nije glasovao Ante Stojanović nego je volio neprisustvovati toj saborskoj sjednici. Čim je naime kuća zaključila, da se oba nacrta povjere posebnomu odboru, izjavi Stojanović, da se to protivi jednomu prijašnjemu saborskomu zaključku, kojim njegov sastavak bijaše usvojen pa da je s toga prinužden položiti saborski mandut. Pojav i djelovanje Ante Stojanovića u toj saborskoj periodi u mnogom je pogledu značajno. On je vršio službu izvjestitelja u više nego jednom od najvažnijih pitanja, koja su se u tom saboru riešavala a odtuda se može lako zaključiti, da je bio uvažen član njegove stranke. U razpravi o odnošaju Trojedne kraljevine prema Ugarskoj stajao je Stojanović nepomično uz narodnu stranku te je glasovao za predlog centralnoga odbora. U drugoj polovici saborskoga zasjedanja borio se je najodlučnije proti muževima narodne stranke pa je u neku ruku bio vodja jedne

saborske stranke. Odkuda ova nagla metamorfoza sa Stojanovićem? Nemože se kazati, da se je Stojanović u istinu promjenio nego se medjutim bjehu promjenile okolnosti, koje su ga na drugu stranu potisle. Stojanović bijaše od prvoga početka najodrješitiji zagovornik starodavnoga hrvatskoga ustava a uslied toga najokorjeliji protivnik Beča i centralističkoga sustava. Ova ljubav prema tom starodavnom ustavu znala ga je dovesti do absurdnih i anakronističnih tvrdnja i zahtjeva pa se je kasnije, kad se je već bio razkrstio sa svojim prijašnjim prijateljima, znao u saboru gorko potužiti, da se nekoja od te gospode (Veber, Ćepulić i drugi) najvole izrugavati tomu starodavnom ustavu te da ogovaraju njega kao da on želi taj ustav oživotvoriti sa svim njegovim sredovječnim feudalnim uredbama. Od prijašnjih prijatelja odielio se je Stojanović kod razprave glede izašiljanja zastupnika u carevinsko vieće a Pricina izjava, koja je u obće oslabila narodnu stranku, potisla je Stojanovića u tabor unionističke stranke s kojom je poslie išao do konca političke svoje kariere. Stojanović je bio čovjek duševno dosta spreman pa naročito njegova bezuvjetna odanost staromu ustavu pribavila mu je upliva u kući, koja je brojila mnogo Stojanoviću srodnih elemenata, manje umnih i sposobnih od njega. Koji bijahu u njegovoj stranci umniji i sposobniji, bijahu ujedno i mlitaviji, skeptičniji pa si je tako mogao prisvojiti ulogu vodje, koju je i vršio u duhu pravoga bezobzirnoga radikalca. On je Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji vindicirao, kako se to razabire iz njegovih govora, podpunu ravnopravnost sa kraljevinom Ugarskom. Jeli on tražio popularnost nemože se znati, no on ju je našao na putu, kojim je udario, jer se je svatko mogao nadati popularnosti, tko je navaljivao na Beč i centralizam. On je predstavljao tip ustavnjaka iz predožujskih vremena, prožeta duhom ustavnosti, koja se postavlja nad narodnost i slobodu, te niti ove dvie moralne sile nemogahu razbiti obruča njegovih avitičkih nazora. Bio je čovjek vrlo energičan u obrani svojih nazora i svojih ustavnjačkih marota te se je znao ljuto omjeriti sa svojim protivnicima. — Obavivši ovaj svoj najglavniji posao, nastavio je sabor viećati o nekim zakonskim osnovama upravne, prosvjetne i narodno-gospodarske naravi, a kuća je najživlje uticala u te razprave. Kod osnove o ustrojstvu realke porodi se ponovno živa razprava o tom, da li bi se njemački jezik imao pripustiti bar u realke, pošto je tu, kako se mnogi govornici u razpravi izjaviše, daleko nuždniji nego u gimnazijah. I sbilja kuća, kao da se je pokajala za svoj prijašnji zaključak glede gimnazija, počinila je nedosljednost pa je glasovala za njemački jezik. Origi-

nalan predlog podnese tečajem tih razprava zastupnik Ćepulić. Predlaže, da se u sve škole uvede vrst „narodnoga katekizma“, u kojem bi se mladež imala upućivati u politička i državna načela, u prava i dužnosti državljana. U svojem govoru reče Ćepulić, koji je u obće sliedio demokratični pravac, izmedju inoga: „Nuždno je, da u prvom redu uzgojimo dobre rodoljube. Nam ima do toga stajati, da naša mladež umije razlikovati anarkiju od slobode, absolutizam od ustava, pravi ustav i duh vremena od kojih starih poderanih diploma; nam mora do toga stajati, da se feudalna načela nemješaju sa ustavnimi.“ Ćepulićev predlog nadje vatrenih zagovornika, medju kojima bijaše i Ante Starčević no i odlučnih protivnika. Svećenici jedne i druge vjere, rimokatoličke i pravoslavne, uzprotiviše se već samom nazivu „katekizam“, koji pripada uzvišenoj kršćanskoj knjizi a zatim dokazivahu, kako se moral može jedino učiti po načelih kršćanske vjere te je zato suvišna, ako nije opasna svaka svjetovna knjiga. Kod glasovanja prihvati kuća Ćepulićev predlog sa izpravkom, da se ta knjiga nezove narodni katekizam već „narodna knjiga“. U cieloj toj razpravi čini nam se još najsgodnija primjetba Pavla Muhića, koji lakonički reče: Ja scienim, da je taj politički katekizam suvišan, jer ako budemo tako sretni, da sačuvamo ustavni oblik, onda će cieli školski ustav služiti toj ideji; zavlada li pako absolutizam, biti će taj katekizam suvišan, dapače vidimo, kako su ovakovi katekizmi služili absolutizmu.“ Ovako je reformatorni duh gonio sabor do zaključaka, koji su po njegovu nazoru imali proizvesti neku vrst duševnoga preokreta u narodu.

Dne 30. rujna odgodi sabor sjednice te se iznova sastade 4. studenoga, jamačno ni nesluteći, da mu je još samo vrlo kratko vrieme ostati na okupu. Posliednje sjednice izpuni razprava o uredjenju zadruga, koja se je vodila vrlo stvarno i ozbiljno te je prihvaćena i čitava, temeljito pretresana osnova. U sjednici od 11. studenoga, predposliednjoj sjednici zasjedanja iznese narodni zastupnik Kvaternik novu tegobu. Spomenu, kako se je za volju sloge sa braćom Srbima službeni jezik u Trojednoj kraljevini nazvao jugoslavenskim, ma da se je po pravu imao nazvati hrvatskim, jer se narod Trojedne kraljevine zove u svim starim poveljama „gens croata“. Reče, kako Srbi, koji upravo viećaju na srbskom kongresu u Karlovcih, nazvaše svoj jezik službeno srbskim, ma da u krajevima srbske vojvodine stanuje trećina čisto hrvatskoga življa. Moli braću Srbe, neka nemute sloge, koju smo mi odlučili ustanoviti upravo tim neutralnim imenom „jugoslavenski“. Kvaterniku odgovori Mi-

hajlo Polit, koji reče, da tim nazivom nije učinjena nikakova koncesija Srbom, jer oni imadu pravo, da zovu svoj jezik srbskim, počem Srbi živu i u Trojednoj kraljevini. Što je Kvaternik rekao, da se narod Trojedne kraljevine zove u starih poveljah svuda hrvatskim „gens croata“ ima se tu razumjevati narodnost politička zemlje a po ovom je naravno, da svi stanovnici Trojedne kraljevine sačinjavaju politički narod hrvatski. Isto su tako u Švajcarskoj tri narodnosti, koje ukupno sačinjavaju politički narod švajcarski.“

Posliednjoj sjednici predsjedaše ban, no otvori ju kao kraljevski povjerenik ad hoc za razpust sabora. Bilježnik Nikola Thaller pročita prev. kraljevski odpis, koji sabor slušaše stojeći. Pošto je zapisnik o toj sjednici stante sessione sastavljen i proglašen, oprosti se ban najsrdačnijimi riečmi sa kućom, koja se razidje uz burne uzklike: Živio ban predsjednik!

Kraljevski odpis

od 8. studenoga 1861., kojim se saboru troj. kraljevine na njegovu adresu odgovara, te ujedno isti sabor razpušta.

Mi Franjo Josip prvi, po božjoj milosti car ausrijski, kralj ugarski i česki, kralj lombardo-mletački, dalmatinski, hrvatsko-slavonski, galički, vladimirski i ilirski, arkivojvoda austrijski itd. itd.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni vjerni naši.

Putem deputacije vaše, sastojeće iz drugoga podpredsjednika saborskoga, velikoga bilježnika županije zagrebačke, Dragutina baruna Kušlana i zastupnika kralj. i slobodnoga grada našega Požege, ujedno drugoga podžupana županije požežke, Miroslava pl. Kraljevića, bi dne devetoga mjeseca listopada t. g., Veličanstvu našemu s dubokim štovanjem predana preponizna predstavka vaša, data iz Zagreba, dne dvadeset i četvrtoga mjeseca rujna 1861., a malo prije dodje nam osim toga u ruke običnim putem preponizna predstavka vaša, data iz Zagreba, dne dvadeset i sedmoga rujna t. g.

U jednom i drugom pismu ovom scieniše vjernosti vaše za potrebno, što iztumačiti državno pravo premilih nam kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kakono se ono, po shvaćanju vašem, bješe razvilo tečajem historije, i tim ujedno naznačiti po pravu — stanovište ono, koje po mnenju vašem, moradoste zauzeti naprama

državnim načelom od dana dvadesetoga mjeseca listopada prošle god. ovamo po nam postavljenim; što pak odkriti Veličanstvu našemu i odnosno premilostivoj kraljevskoj sankciji našoj podnieti želje i zaključke vaše u obziru javne uprave, u obziru samostalnosti, cjelokupnosti i narodnoga jezika pomenutih naših kraljevinah.

Uzimajuć drage volje trud taj na se, da vam nakon duboka, svestrana i savjestna promotrenja pomenutih spisah vaših, evo ovim dademo premilostivi kr. naš odgovor, scienimo od potrebe prije svega napomenuti i kako vam, tako i svim vjernim podložnikom našim u pomenutih naših kraljevinah o tom zadati premilostivu našu kraljevsku rieč, da postavljenjem i izvedenjem načelah, izrečenih u diplomi našoj od 20. listopada pr. godine, niti smo smierali, niti smjeramo oduzimati davno utvrdjena i sposobna još za život prava; a tako da ni u obziru načina izvršivanja tih pravah, niti bijaše niti jest nakana naša uvesti većih promjenah od onih, koje neobhodno zahtieva jedinstvo i jakost monarkije naše.

S obzirom na golem napredak duha javne uprave od njeko doba u Europi, a tako s obzirom na unutarnje materijalno stanje ukupne cesarevine, kojoj nas milost božja cesarom na čelo postavi; napokon, smatrajuć prekret u ideah i moralnih potreboća svihkolikih narodah promislom nam povjerenih, koji prekret bi proizveden stogodišnjim zajedinstvom najvažnijih državnih interesah njihovih, stegnutim, osobito u novije doba, još većma uslied nepoznatih prije sredstvah komunikacije, s obzirom, velimo, na sve ove okolnosti, držasmo i moradosmo mi držati za jednu od najsvetijih vladarskih svojih dužnostih, da u svih kraljevinah i zemljah svojih slobodne inštitucije, gdje na novo zavedemo, gdje pak iz nova u djelovanje postavimo; pri čem ništa nemanje, oslanjajući se na razboritost narodah svojih, s pouzdanjem mogasmo se nadati, da će oni, uzamši u obzir neoskvrnjene ugovore i ustanove obstojeće u obziru jedinstva dinastije i jedinstva ukupne carevine, dragovoljno priznat ona načela, koja, za sačuvanje toga jedinstva, obnadjosmo za neobhodno potrebno izreći previšnjom diplomom svojom od dvadesetoga listopada godine prošaste.

Ako u obće u poslu tom mogosmo pouzdano očekivati, da će narodi naši, i to ne samo oni, kojim iz pomenute naše previšnje odluke dodjoše u dio nove političke koristi i blagodati, nego i oni, koji tom našom odlukom u načelu bijahu uzpostavljeni u posjed starodavnih svojih inštitucijah, uvidjet i priznat shodnost i mudrost političnu, dapače, upravo govoreć, političnu potrebitost onih naših

državnih načelah: to nit mogosmo niti smjedosmo ni malo dvojiti o tom, da će ona naša od vremena i od okolnostih zahtjevana načela države s odobrenjem priznati sabor onoga naroda, koji u svako doba dično sjaše čvrstoćom svoga značaja i neoskvrnjivom svojom vjernošću i privrženošću koliko prema slavnim predšastnikom našim, toliko i prema našemu Veličanstvu, koji osim toga, u svojih na saboru od godine 1848. izjavljenih željah i stvorenih zaključcih u bitnosti ona ista politična načela izrekavši, koja su sadržana u previšnjoj diplomi našoj od 20. listopada prošaste godine, ako i posredno, bijaše potaknuo temeljnu misao pomenute diplome naše, i koji napokon vazda tako vjerno prianja za krieposti svojih djedovah i za tradicije svoje prošastnosti.

I doista, kad se današnji polutanski položaj politični baš ove naše kraljevine uzme bez predsude na um, to je upravo on pomenutim zakonom države sad napokon došao do svoga dospjetka, ter tim načinom stekao sam u sebi potrebito toli u političnom životu narodah ravnovjesje; mogaše se dakle očekivati, da već sam taj položaj, pri mirnu i objektivnu razmatranju, sabor ove naše kraljevine potrebitim načinom mora privesti opet na zaključke njegove od godine 1848., odnosno na načela od 20. listopada prošaste godine.

Jer, bud koliko mi pohvalno priznavali publicistična iztraživanja historije, opet se neda tajiti, da se javno pravo pomenute naše kraljevine, kakono se, nakon različitih slučajevah historije, bješe najposlje ustanovilo pred nastupom dogodjajah od 1848., nemože dovesti u sklad s javnim pravom iste, kakono se ovo ima izobraziti nakon podpuna razvoja pomenutih često državnih načelah naših, ni u obziru na obseg njezina zakonotvorstva i na pružene joj tim garancije budućega njezina obstanka, kao zemlja i narod samim sobom omedjašen i politično obstojeć, providjen vlastitim svojim jezikom, vlastitimi svojimi teritorialnimi granicami i vlastitimi svojimi običaji i navadami.

U kratko, mi se nadasmo pouzdano, da vjerni podložnici naši u pomenutoj našoj kraljevini, koji upravo u onih načelih države imadoše naći najsigurnije jamstvo ljepše svoje i naprednije budućnosti, u previšnjoj onoj diplomi našoj ne će vidjet suhoparne i bezživotne formule prava, nego da će u njoj vidjet ono što iznad svega sama sobom hoće da bude, to jest postulat politične potrebitosti ter ujedno, za trojednu našu kraljevinu, načelno dozvoljenje željah njezinih i predlogah, izjavljenih na saboru njezinu od godine 1848.

Žao dakle bijaše otčinskomu našemu srcu videći, gdje se najtemeljitija ufanja naša u tom obziru dosele neizpuniše.

Jer sa žalošću samo bijaše nam sudjeno iz vaših Veličanstvu našemu podnešenih pisamah razumjeti, da je sabor naroda, inače tako poštena, tako obzirna i tako vjerna, kao što je narod predrage nam trojedne kraljevine, toli važno i za njega samoga i za ukupnu državu, pitanje državopravnoga položaja njegova prema ukupnoj monarkiji tražio riešit na izključivu i stoga neplodnu polju positivnoga prava, pozivana od vas bez obzira na dogodjaje od godine 1848. i bez obzira na tadašnje zaključke sabora; mješte da potraži riešenje to na polju vlastitih političnih koristih i potreboćah, koje je polje u stvari ovoj iznad svih ostalih odlučno.

Takovo razpravljanje obćenitih državopravnih pitanjah nemore, već ni samo po sebi da urodi dobrim uspjehom, kad u državi, kojoj pri tom na kocki stoje najvažniji interesi, kad o srećnu i napredno ostanku državne koje konfiguracije visi sgoda i nesgoda milijunah, kad je s uzdržanjem veličanstvenoga kojega organizma državnoga, upiljena duboko u mozak narodah, skopčana sreća i budućnost mnogih sposobnih za život, jer sposobnih za kulturu narodnih plemenah, skopčan dapače mir i bezzaprečan razvitak cjeloga jednoga diela svieta; i kad napokon državni takov organizam, za uzdržanje položaja svoga, dapače za isti obstanak svoj, nipošto nemore da se obidje bez stanovitih preduvjetah i stanovitih pretvorah u pravu državnom.

S toga i neupuštajuć se na ovom mjestu u prosudjivanje valjanosti ili nevaljanosti premnogih onih pravnih spomenikah, već samom davnom starinom svojom vriednih štovanja, koje navedoste, sasvim smo tim uvjereni, da bi odluka vaša o pomenutih važnih pitanjih države bila posve protivna, da budete pri tom spokojno i bez strasti uzeli na um politične i narodne interese premile nam trojedne kraljevine.

Mješte toga vološe vjernosti vaše naprama ukupnoj državi zauzeti držanje posve negativno i postavit na mjesto pravih interesah kraljevine suhoparno pitanje prava, neobazirué se ni malo na to, da je u obće svako materialno pravo, polag zahtjevah mienjajućih se s vremenom političnih i narodnih interesah državah i narodah, po samoj naravi, podvrženo mnogim progresivnim preinakam.

Priznajuć ovo stanovište sluči se upravo i to, da su baš za volju političnim i narodnim interesom premilih nam kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, stojeća do onda u krieposti javna prava zemlje od mudrih toli, koli hrabrih otacah vaših godine 1527. i 1712. bila preinačena u korist prejasne naše vladarske kuće, kao i u vlastitu korist iste kraljevine.

Ovaj uznositi i dostojni pohvale primjer vitežkih vaših otacah, sliedio je i sabor sakupljen god. 1848., za jedinstvo ukupne monarkije hrabrom i požrtvujućom lojalnošću zauzamši se, i za jamstvo toga jedinstva, a tako i za narodnu samostalnost kraljevine mnogimi svojimi zakonskimi članci i predstavkami naročito za potrebitu priznavši neposrednu svezu s vladom carevine i udioničtvovanje u zastupstvu države u najvažnijih svojkolikoj državi skupnih poslovih.

Postupak sadašnjega sabora, od takovih politično mudrih i lojalnih premissah toli različan, može se, istina, ponješto protumačiti odatle, što su vremena još svejednako strastna i što mi, suprot najčistijim nakanam našim i na veliku žalost otčinskoga našega srca, bjesnećimi posvud političnimi burami odmah u početku vlade naše bismo prisiljeni, za spasenje države uzet u previšnje ruke naše punu vlast vladanja, odakle pak, s tečajem vremena, nepomirljivi zlotvori države uhvatiše povod, neprijazan svoju, u otvorenu polju vitežkom pomoći upravo ovo premile nam kraljevine razbijenu, sijanjem nepouzdanja u tami provesti.

Ali pošto sada, ima već evo godina danah, povjerenu nam promislom cesarevinu na načelo slobode posadismo, biti će nam, scienimo, dopušteno od ozbiljnih i lojalnih muževah trojedne kraljevine naše očekivati, da će oni, s obzirom na vlastite svoje politične i narodne interese, a tako i s obzirom na prejasnu dinastiju našu i na ukupne interese monarkije, zamieniti razdražena čuvstva mirnom i objektivnom razsudom, a smetajuće svemu i sve trujuće nepouzdanje spasonosnim jedino pouzdanjem.

Kad s pouzdanjem i bez priuzeća podvrgnuta budu razsudi pravna i faktična odnošenja, stalno se nadati možemo, da nikad više ne ćemo čuti beztemeljne posvema tvrdnje one, da trojedna kraljevina s ostalimi kraljevinami i zemljami našimi nije skopčana nikakovimi skupnimi interesi ni poslovi, nego jedino sredstvom previšnje osobe naše, skupnoga svih vladara.

Nebijaše li bo u istinu trojedna naša kraljevina zastupana u inostranstvu od njegda ujedno s ostalimi našimi kraljevinami i zemljami? Nelievaše li ona, sa zadovoljstvom i pohvalnim priznanjem velimo, svoju od srca krvcu na svihkolicih razbojištih ukupne cesarevine tako unutar kako i izvan granicah iste? Nebijaše li ona u svako doba zajedno s njimi zasegnuta i sgodnim i nesgodnim stanjem ukupnih financijah? I zar nije ovaj stogodišnji zajednički život u zlu i dobru; ovo medjusobno podpomaganje zemaljah i narodah, ovo njihovo skupno požrtvovanje imetka i krvi za ukupnost: zar nije

velimo, sve ovo obavilo okolo svih dielovah cesarevine naše vez takov, koji bi, pošto je još osim toga utvrdjen sa tisuću i tisuću nitih najraznorodnijih interesah privatnih, već sam po sebi bio temeljem realne i nerazdriešive sveze, pak sve da i ne bude — kao što bez svake sumnje jest — duh i riečni sadržaj sankcije pragmatične smjerao na to, da od svihkolicih, pod prejasnom vladarskom kućom našom sjedinjenih kraljevinah i zemaljah sagradi cesarevinu nerazdieljivu i nerazcjepljivu.

A što nadalje vjernosti vaše bezuvjetno ištu, da opet povratimo u život starodavni ustav, to po svoj prilici niste okom svrnuli na to, da takova povrata na stari ustav, koji, kako vam je znano, bijaše izključivo feudalan, nipošto više nije ni moguća.

Jer, ne samo da neodgovara više duhu vremena, nego još suviše, neodgovara doista ni interesu kraljevine, da se puk, kao njegda, opet podvrgne ukinutim već teretom feudalnim, ni da se iznova izključi od izvršivanja pravah političnih i od stečene podobnosti posjedovanja i javnoga službovanja; kao što mu neodgovara ni to, da se opet povrate u život stališi feudalni, opet onako kao njegda, providjeni slobodom od poreza i vojevanja, tako isto providjeni ostalimi historičnimi prerogativami, pak da se opet, kao što bi prije, prenesu izključivo na njih svekolike funkcije političnoga života u kraljevini.

A tako isto niešto vašimi vlastitimi zaključci, nješto pak dogodjaji prijašnjega desetoljeća, preinačena bi i ona strana staroga ustava trojedne kraljevine, koja se odnosi na medjusobna razmjerja medj ovom našom kraljevinom i kraljevinom našom Ugarskom, sa temelja tako, da je i u tom obziru povrata na staro postala posve nemoguća.

Ako dakle obraćamo pozornost vašu na ove strane staroga ustava, koje su s njim nerazlučno skopčane, činimo to, ne kao da bismo imali ili se mogli bojati, nebi li vas u protuslovju s duhom vremena i u protuslovlju s reformami uvedenimi u kraljevini još god. 1848., bila kojom sgodom uhvatila želja za njegdašnjim stanjem ustava, ili niste li vi sbilja nakanili i samo tvrditi, da je ono njegdašnje stanje ustava i opet moguće. Svrha naša u tom poslu nije ina nego da u ovih očevidnih primjerih pokažemo vjernostim našim, koliko čovjek i sa zahtjevi vremena i s najsvetijimi interesi kraljevine, dapače i s vlastitimi svojimi drugdje čestoputah izraženimi željami i nazori dolazi u protuslovlje, kad bez obzira na posvemašnji pokret u javnom pravu kraljevine, proizveden god. 1848., vazda samo akcentuira i ište natrag starodavno pravo, koje današnji dan više nije moguće.

U toj očevidnoj nemogućnosti bezuvjetne povrate na staro scie-

nimo, da ćemo steći zahvalnost premiloga nam puka u pomenutoj kraljevini, ako čestito i po dužnosti uznastojimo svakoj, bud kakvoj napasti povrate starodavnoga ustavnoga stanja, pod kojim se po teoriji pravo makar kojoj, nemore razumievati stanje ino nego ono, koje bijaše u životu neposredno pred godinom 1848., postojano odoljevati ter se i nadalje sa svom snagom držat naših temeljnih državnih zakonah od 20. listopada 1860. i 26. veljače tekuće godine.

Žao nam je dakle, što vam ovim moramo izjaviti, da mi ni malo nedržimo kao da bi podpuna valjanost pomenutih naših zakonah države za hvaljenu kraljevinu našu sa svimi njihovimi posljedicami i učinci, bud u čem bila obustavljena tim, što vjernosti vaše u onih predmetih, koje u smislu članka II. pomenute diplome naše od 20. listopada nakanismo u napredak razpravljat i riešivat jedino skupnim, shodno uredjenim učestvovanjem narodah naših, propustiše uzeti upliv pristojeći trojednoj našoj kraljevini.

Prelazeć sad na posebne točke predloženih nam prepokornih predstavakah, scienimo, da prije svega moramo i sad kraljevskom našom rieči osigurat vjernosti vaše, da smo mi zemljište današnje hrvatske i slavonske vojničke krajine, po primjeru slavnih naših predšastnikah, kao i po naših vlastitih, više putah ponovljenih previšnjih asekurancijah, vazda smatrali i u napredak za cjeloviti sastavni dio trojedne naše kraljevine.

Ali vojnička krajiška sistema, obstojeća sada na onom zemljištu, uslied koje je ono u obziru administrativnom oddieljeno od kompleksa matere-kraljevine, ne samo u pogledu jakosti ukupne države, nego osobito i u pogledu političnoga značaja i narodne budućnosti iste naše premile kraljevine, još je uvjek od tolike važnosti, da nam nije drugo od potrebe, nego samo spomenuti na to i vjernosti će vaše udilj vidjeti, kako malo i okolnosti političke i vlastiti interesi matere-kraljevine savjetuju na to, da se sad onom sistemom bud kako stane bitno drmati.

Ništamanje kakogod mi važnomu onomu zemljištu nikad nismo uzkratili otčinske svoje brižljivosti, tako i sad, nije tomu davno, povodom prepokorne predstavke zastupnikah krajiških, koju bijahu poduprle i vjernosti vaše, u krilu ratnoga našega ministarstva, u pogledu povlasticah, koje bi se imale podielit mnogozaslužnoj Krajini, jesmo odredili viećanja, kojih će uspjesi, tako se nadamo, zadovoljit primjerne želje naših krajišnika, u koliko je to u sadašnjih okolnostih ikoliko samo moguće.

Osim toga je tvrda nakana naša neostati stojeć kod samih tih

*

povlasticah, nego po potreboćah vremena i po razmjerjih materekraljevine preobrazujućih se malo u izvjestne i izrazite forme, naći i u život uvesti još i inih analogijah i dodirnih točakah u upravi i u zakonotvorstvu vojničke krajine i njezine matere kraljevine.

Što se tiče odnošaja kraljevine naše Dalmacije prama kraljevinam našim Hrvatskoj i Slavoniji, to već u odlukah naših od petoga prosinca 1860. i od dvadeset i šestoga veljače tekuće godine izjavismo sklonost našu za uvaženje podnešene nam u tom obziru želje posljednih ovih kraljevinah naznačivši ujedno put, kojim bi se pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom slobodnim porazumkom zastupnikah ovih naših kraljevinah moglo riešit na zadovoljstvo jedne strane i druge.

Nego, kako je poznato vjernostim vašim, sabor kraljevine naše Dalmacije, do sada nije pristao na to, da u tu svrhu na sabor hrvatski i slavonski pošalje svoje poslanike, i premda nismo za ovaj put nakanili iztraživati pobližje težu i pravo onih uplivah i razlogah, kojim se dosle protiviše žudjenomu približenju Dalmacije k Hrvatskoj i Slavoniji, zato ipak nemoremo učiniti drugo nego, budući da je daleko od nas upotrebljivati silu, opomenut iznova na put onaj, koji za razpravljanje toga predmeta bijasmo već prije naznačili. Medjutim, drage smo volje pripravni, odmah kad državnopravni položaj Hrvatske i Slavonije prema ukupnoj monarkiji bude stalno uredjen načinom takovim, koji bude odgovarao i interesom monarkije i interesom svekolike trojedne kraljevine, pozvati još jedanput sabor dalmatinski, da se sa saborom hrvatskim i slavonskim, putem odaslanih tamo poslanikah o bližnjoj svezi svih djelovah trojedne kraljevine sporazumije i uspjeh previšnjemu riešenju našemu podvrgne.

Ali se sad već u vlastitom interesu premilih nam kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije nalazimo prinudjeni pozornost vašu obratiti na to, da se skopčanje ovih jednokrvnih kraljevinah tim samo može izvesti i da tim samo kako za iste ove kraljevine, tako i za ukupnu državu, može biti od blagodatnih posljedicah, ako pri poslu tom nebude uzet obzir na narodno sredstvo samo, nego ako pri tom bude uzeto u račun i izjednačena u višnjem jedinstvu i mnogovrstna ona razlika u političnih ideah, proizvedena u jednoj i u drugoj zemlji stogodišnjim medjusobnim dieljenjem.

Visjet će dakle od budućega sabora hrvatskoga i slavonskoga, pridruženje Dalmacije, a tim i teritorialno popunjenje pomenutih naših kraljevinah ne toliko od nas zahtievati, koliko mu probiti put

vlastitimi svojimi mudrimi naredbami, i obazrenjem na osobite interese i zemlje stanovnikah dalmatinskih.

Ona opazka vjernostih vaših, kojom tvrdite, da u obziru sazivanja sabora, naredba zakona kralja Maksimilijana od 29. studenoga godine 1567. članko 58. sabora od godine 1790/1., nije preinačena, počiva, tako nam se čini, očevidno na bludnji; jer ne samo da se protivi poznatomu onomu pravilu: „lex posterior derogat priori“ nego se neslaže ni s jasnim sadržajem ovoga novijega zakona, po kojem ban, kao u obće u svih monarkičnih državah, nije vlastan sazvati sabora nego samo „cum praevio annutu regio“, to jest „s predbježnom dozvolom kraljevskom“.

Obavljenu inštalaciju bana, podmaršala našega Josipa baruna Šokčevića, a tako i obavljen izbor istoga za kapetana kraljevine; nadalje imenovanja, učinjena po banu, i to: Ivana Zidarića Sudavačkoga za podbana, a podmaršala našega Jurja grofa Jelačića Bužimskoga za podkapetana kraljevine; kao napokon i položenje po rečenih dostojanstvenicih kraljevinah prisegah, uzimamo odobravajuć na znanje.

U obziru želje vaše da vam, po primjeru starijih zakonah, bude dozvoljeno danom prigodom predložiti kruni sposobnih za dostojanstvo bansko osobah, nismo u stanju vjernosti vašim zadovoljiti; nego u onih slučajevih, kada sabor u doba izpražnjenja dostojanstva banskoga, upravo bude sakupljen, nenalazimo ništa prigovoriti proti tomu, da mu bude prosto, podobnih za čast tu muževah kruni, istim načinom kao njegda, samo priporučiti (commendare).

A nenalazimo ništa prigovorit ni proti tomu, da saboru ostane pridržano pravo, u svoje doba, kad nastupi potreba, izabrati prabilježnika.

Tako i onomu zaključku vašemu, koji u obziru sadašnjega odnošaja kraljevinah naših, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije prema našoj kraljevini Ugarskoj, a tako i u obziru temelja za buduće pogadjanje s istom kraljevinom, vjernosti vaše satvoriše i nam podnesoše, podjeljujemo previšnje naše kraljevsko odobrenje, ter ćemo se pobrinuti za to, da prvomu budućemu saboru ugarskomu, kojega ćemo sastanak svimi u moći našoj stojećimi sredstvi pospješiti, u slici kraljevskoga našega predloga za razpravljanje bude predložen.

A čusmo s radošću i pripravnost izraženu od vas za učestvovanje u kraljevskoj krunidbi našoj; i najvrućja je želja naša, da, čim je prije moguće, na zadovoljstvo naše, kao i za dobro predragih

podložnikah naših, budu uklonjene s puta one zapreke, koje, žalibože, suprot previšnjoj nakani našoj svečani i sveti čin ovaj dosle osujetiše.

Dok još nisu uredjeni odnošaji medju kraljevinom našom Ugarskom, i medju našimi kraljevinami Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom, ako nas i jest ugodno dirnula želja vaša, nije nam moguće dati privoljenje naše na moljeno od vas posebno krunjenje za kralja posliednjih ovih naših kraljevinah.

Pošto su vjernosti vaše priznale uzpostavljenu od nas stolicu bansku i opet povraćeno kraljevsko naše namjestničko vieće, imadu se ove dvie vlasti već sada smatrati kao zakonite vlasti zemaljske za obseg Hrvatske i Slavonije sve dotle, dok u napredak ustavnim putem nebude odredjeno što drugčijega.

U ostalom, hoteć dati trojednoj kraljevini našoj još jedan dalji dokaz otčinske naše brižljivosti, i hoteć ju za unapredak o autonomnom položaju njezinu posve umiriti, radost nam je vjernostim vašim ovim javiti, da ćemo se već ovaj koji čas primiti posla, da privremeni naš kraljevski dikasterij dvorski hrvatsko-slavonski definitivno pretvorimo u kraljevsku hrvatsko-slavonsku kancelariju, ter da istim načinom, za stvari sudbene razpravljanje u Hrvatskoj i Slavoniji, postavimo osobitu vrhovnu sudbenu inštanciju.

Što se vjernosti vaše smutiše nad dolazećim u jednom od kraljevskih odpisah naših označenjem pomenutih često kraljevinah naših kao „kraljevinah nasljednih“ (regna hereditaria), toga nemožemo pripisati ničemu inomu nego njekoj bojazljivosti vašoj, koja se morda dade izpričati afekcijom vremena. Jer s jedne je strane samo po sebi očevidno, da pomenute kraljevine, od godine 1527., a osobito od godine 1712. ovamo, nisu ino nego u najvlastitijem smislu nasljedne kraljevine, kakono se, to jest, kao „regna hereditaria“ ujedno s kraljevinom Ugarskom posve pravo imenuju na više mjestah zakonika ugarskoga (corpus juris); s druge pak strane nije o tom nikakve dvojbe, a ni u onom odpisu nebijaše ništa protivnoga, da k savezu njemačkomu nespadaju svekolike nasljedne zemlje naše carevine nego samo njeke, i to one, koje su, kao članovi toga saveza, odredjene zakonom.

Što se napokon tiče predložena nam zaključka saborskoga o jeziku narodnomu kao jeziku izključivo poslovnom, službenom u učevnom; kolikogod je čvrsta volja naša, da jeziku narodnomu i u uredu i u crkvi i u školi bude sačuvan položaj, koji ga punim pravom idje, i da mu bude osiguran razvoj čim je moguće veći, pri svem tom ipak nismo toga mnenja, da bi sve obstojeće u zemlji

oblasti, dakle i oblasti naše vojničke i financijalne, u poslovih svojih službenih; da bi se nadalje svakolika tamošnja javna družtva u svojih spisih; da bi se napokon svikolici tamošnji državljani, dakle i oni, koji faktično pripadaju inomu kojemu jeziku, u svojem prometu, imali izključivo služiti jezikom kraljevine.

Moramo vam dakle sa žalošću izjaviti, da pomenutomu zaključku, u njegovoj sadašnjoj redakciji, nemožemo podieliti previšnje naše kraljevske sankcije.

Sporazumljenje o ovih, kao i o mnogih inih, do sad žalibože još neriešenih životnih pitanjih kraljevine, očekujemo od bližnjega sabora pohvaljene često naše kraljevine, koji ćemo, božjom pomoći, čim prije bude moguće, sazvat u tu svrhu, da uzme u pretres ovaj naš previšnji kraljevski odpis, da nam potvrdjene u njem već sada zaključke u običajnoj redakciji saborskih članakah predloži i da u pogledu onih pitanjah, koja do sad nisu riešena, i koja su toga radi, na veliku žalost našu, još i nadalje ostavila kraljevinu u stanju nelagodnu, jer samo privremenu, viećanje preduzme, i nadamo se, uspješno dovrši.

Sadašnji sabor, s obzirom na neobično njegovo dugačko trajanje i s obzirom na njegove, s tim trajanjem žalibože u slabu samo razmjerju stojeće rezultate zakonotvorne, očitujemo ovim za razpušten i uslied toga ujedno pozivljemo vjernosti vaše da, odmah kako primite ovaj naš kraljevski odpis, dosadanja prava i punovlast vašu, kao članovah i zastupnikah saborskih, smatrate za utrnuta i da se vratite k običnomu zanimanju svoga života.

Izvršenje ovih, razpuštenja sabora tičućih se naredabah nalažemo banu, podmaršalu našemu Josipu barunu Šokčeviću, tako u položaju njegovu zakonitoga predsjednika saborskoga, kao ujedno i kraljevskomu našemu komisaru, imenovanu i opunovlaštenu u tu svrhu za slučaj potrebe kriepostju ovoga našega pisma.

Očekujuć dakle s umirenjem od vjernostih vaših, da mu kao zakonitoj glavi vašoj nećete uzkratit dragovoljna posluha, nadamo se jamačno, da ćete sa sobom u zavičaj svoj donjeti toli žudjivi duh umjerenosti, mira, razbora i pouzdanja.

U ostalom ostajemo vjernostim vašim cesarskom našom i kraljevskom milostju blagonakloni.

Dano u cesarskom glavnom i stolnom gradu našem Beču dne osmoga studenoga godine hiljadu osamsto šestdeset i prve.

Franjo Josip s. r. Ivan Mažuranić s. r.

Franjo Žigrović Pretočki s. r.

Gore ocrtani rad sabora od god. 1861., koliko je po svojem političkom i državopravnom zamašaju važan, nije ipak čitavi rad, što ga je sabor obavio. Sabor je našao volje i vremena, da svojim djelovanjem obuhvati i sva ostala područja javnoga života pa je stvorio gotovo bezkonačan niz zaključaka, koji pokazuju njegovo mišljenje i njegovu gotovo neizcrpivu volju za reformama. Članovi sabora Mirko Šuhaj, bivši za onda profesor na pravoslovnoj akademiji zagrebačkoj i Dragutin barun Kušlan, veliki bilježnik županije zagrebačke, izdali su god. 1862. saborske spise u četiri omašna svezka, u kojima su pobilježeni svi zaključci i sve osnove o uredjenju i preustrojstvu upravnih, pravosudnih i nastavnih oblastih i zavoda; predlozi, prošnje, kraljevska pisma, viši i previšnji odpisi, izvješća, interpelacije i predstavke, predložene saboru ili proizašle iz saborskih razpravah. U uvodu tih saborskih spisa, sastavljenih osobitom pomnjom i za onda neobičnom vještinom, priobćeni su i zapisnici o sjednicah banske konferencije, koja je, imajući prokrčiti put sazivu sabora, stvorila mnoge privremene i prelazne uredbe, naročito pak izdala izborni red od g. 1848. na čijem je temelju taj sabor stvoren. Mi ćemo iz ogromnoga broja tih saborskih zaključaka i zakonskih osnova priobćiti osim već gore zabilježenih još najvažnije, primjećujući, da su one ostale samo torzi, nedobivši najvećim dielom potvrde drugoga zakonotvornoga činbenika.

Po izbornom redu od g. 1848. usvojenu u banskoj konferenciji za ovaj sabor, imao je sabor 120 narodnih zastupnika, osim virilnih članova, pozvanih od bana naročitim banskim pozivnicama i osim krajiških zastupnika, koji su nadošli kasnije. Virilni glas imadjahu zagrebački nadbiskup i karlovački patrijarh-mitropolit, biskupi ili vladike jedne i druge crkve, koliko diecezanski, toliko naslovni. podkapetan, svi u ovih kraljevinah stalno prebivajući punoljetni velikaši, imajući posjed, to jest: knezovi, grofovi i baruni, svi veliki župani ili namjestnici veliko-županske časti, podban, prabilježnik i prisjednici banskoga stola te turopoljski župan. Poslie je sabor ukinuo virilni glas prisjednika banskoga stola. Osim županija i gradskih municipija imahu još pravo da šalju po jednoga zastupnika u sabor: kaptoli zagrebački, senjski, djakovački, doljnjo- i gornjo-karlovački konzistorij, križevački kaptol, pravoslavni manastiri, kaptol modruški ili krbavski, pakrački konsistorij, kaptoli riečki i začesanski. Glede „načina izbora“ ili aktivnoga izbornoga prava ustanovljuje taj izborni red: u svakoj obćini ili sudčiji jednoga kotara izabirat će starješine ili gospodari kućni za onu obćinu ili sudčiju po razmjerju veličine

jednoga ili dva izbornika, a ovi će sa drugimi izbornici birati za onaj kotar po jednoga zastupnika. U gradovih biraju oni stalni stanovnici, koji posjeduju u onom mjestu kakav negibivi imutak ili uživaju pravo gradjanstva, zatim u onom mjestu stalno prebivajući diplomati i javni činovnici. Glede pasivnoga prava izbora odredjuje se, da može biti zastupnikom svaki sin ove domovine bez razlike roda ili stališa jedne ili druge crkve, ako je pismen i ako je navršio 24 godine.

Ovako sastavljen sabor, obavivši verifikaciju, kod koje se je vrlo slobodoumno postupalo, stvorio je već u jednoj od prvih sjednica zaključak o nepovriedivosti i neodgovornosti saborskih članova, koji u sirovom obliku sadrži ustanove, na kojima se takovi zakoni osnivaju u svim parlamentarnim zemljama. Člankom devetim uzkraćeno je pravo mjesta i glasa u saboru „svim prelatom i velmožam, koji u trojednoj kraljevini niti prebivaju, niti imanja posjeduju, kao što i onim. koji nisu domaćimi zakoni medju velikaše Trojedne kraljevine uvršteni; nadalje biskupu pečuhskomu te savjetnikom banskoga stola. Člankom 11. izjavljuje se, da se za uzčuvanje prava krune i države hrvatske one turske pokrajine, koje su nekoč toj kruni pripadale, kod riešenja iztočnoga pitanja opet pridruže Trojednoj kraljevini. Posebnim člankom stavlja se jugoslavenska akademija pod zaštitu sabora Trojedne kraljevine. U saborskoj sjednici 49. stvoren je jednodušno zaključak, da čitavi sabor imade prisustvovati zadušnicam na uspomenu žrtava, palih god. 1845. za ideju narodnosti i slobode.

Važan je članak 81., o uredjenju županija, slobodnih kotara, sl. kr. gradova, povlastnih trgovišta i seoskih obćina, nadalje o uzakonjenju zavoda gospodarsko-šumarskoga učilišta u Križevcih i o ustanovljenih zanj pravilih; o utemeljenju jugoslavenskoga sveučilišta u Zagrebu, ob osnovi za gimnazije u Trojednoj kraljevini; o školskom sustavu za narodne pučke učione i učiteljske škole; o osnovi za realke i trgovačko-obrtničke škole; o skupljanju starina za jugoslavensku akademiju; o uredjenju zadruga i seljačkih dioba. Izmedju predloga, o kojih su u odborima bili već stvoreni zaključci no glede kojih nije došlo do saborske razprave ima i takovih, koji osvietljuju mišljenje raznih struja u kući. Ivan Vončina bješe stavio predlog, da se obustavi svaki daljnji prinos iz zemaljske blagajne za oružničtvo i da se ovo ukloni iz Trojedne kraljevine; Mirko Bogović, da se sljedbenicima evangeličke vjeroizpovjesti podieli podpuna vjerozakonska sloboda i ravnopravnost sa ostalim dvjema vjeroizpovjestima Već smo vidjeli iz saborskoga reda, da je pasivno pravo izbora bilo

ograničeno samo na sljedbenike rimokatoličke i pravoslavne vjeroizpovjesti. Saboru je takodjer bila predložena već izradjena osnova o novačenju za trojednu kraljevinu.

I na polju pravosudja kušao je sabor da stvori znatne reforme, no radi nenadanoga razpusta nije dospio da uzme pod razpravu odnosne osnove, koje mu saborski odbori bjehu već podnesli. Najvažnije izmedju tih jesu osnove o gradjanskom pravu, o kaznenom pravu, nadalje osnova o privremenom tiskovnom zakonu, o mjenbenom pravu, o odnošajih urbarskih, o uredjenju gradova i seoskih obćina.

Osvrt na sabor od godine 1861.

Povjest hrvatskoga ustavnoga života poznaje jamačno malo sabora, koji mogu pobuditi veće zanimanje i veću pažnju potomstva, od sabora godine 1861. Sazvan na temelju slobodoumnoga izbornoga reda, koji je vrata sabornice otvorio gotovo čitavoj političkoj i duševnoj inteligenciji onoga vremena; sastavši se poslje jedne od najžalostnijih epoka u narodno povjestničkom životu, pruža nam taj sabor jednako živu kao i vjernu sliku svih osjećaja, ideja i težnja na javnom ustavnom polju, koje su se u duši naroda rodile od davnih vremena, a koje članovi sabora umiju zastupati tolikom snagom patriotičnoga uvjerenja i intelektualne sposobnosti, da je čitavi sviet, naročito sviet monarkije, ostao zapanjen i zadivljen gledajući tu žilavu i odvažnu borbu naroda za njegova starodavna ustavna prava. Kao sabor eminentno državopravnoga značaja, koji će mu u povjesti uvjek ostati, imao je prije svega da rieši pitanje o prekinutom historičkom odnošaju trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije prema osamstogodišnjoj saveznici Ugarskoj; na taj ga posao pozivlje u prvom redu prejasna kruna svojim znamenitim odpisom; na to ga upućuje njegova osamstogodišnja prošlost od onoga dana, kada je narod ugarskoga kralja Kolomana svojom slobodnom voljom okrunio i za svoga kralja, a traži to od sabora i sav narod, pa se s toga spremno odazivlje previšnjemu vladaočevu pozivu. Kakav da bude taj daljnji odnošaj uz nerazriešivu svezu jedne te iste krune, odvisi od slobodne volje naroda, od slobodna ugovora, što ga imadu sklopiti oba sabora i od potvrde nosioca zajedničke njihove krune. O tomu se ne može poroditi nikakova sumnja; to je aksiom, načelo, uz koje pristaje čitavi sabor, a prejasna kruna izjavljuje, „da će rado dati svoju potvrdu njihovu tako utanačenu savezu, na boljak i sreću

jedne i druge kraljevine". U tom glavnom načelu složni, muževi, sačinjavajući obje najjače stranke u saboru, traže jamstva, da u toj državnoj zajednici očuvaju prava naroda trojedne kraljevine, bez kojih on ne može da razvija svoj politički individualitet, da unapredjuje svoj zasebni kulturni život. Narod želi, da mu se vrati njegova zemljištna cjelokupnost; da pod vrhovnu izključivu vlast njegove krune dodju sve one njegove zemlje, na koje kruna, taj uzvišeni symbol njegove veličine, moći i slave, ima neosporivo historičko pravo. Dosele su složne obje saborske stranke. Obje se pozivlju na svečane dvostrane ugovore u prošlosti, koji trojednoj kraljevini zajamčuju njezinu samostalnost i neodvisnost; obje zahtjevaju jednodušno povratak zemljištne cjelokupnosti i ustava a ujedno hoće i realni savez sa kraljevinom Ugarskom, koji ima obje kraljevine čvršće, premda njihovom najslobodnijom privolom, svezati u državnu zajednicu. Obje su dakle jednako unionističke stranke, jer jedna i druga hoće bliži savez s Ugarskom, pa neima do ovoga časa smisla nazivati jednu unionističkom, a izključivati od toga naziva drugu, pošto obje traže uniju. Pa ipak stoje obje stranke u živoj oprjeci, a ta oprjeka radja parlamentarnom borbom, koja je svakako najzanimiviji pojav te zanimivim pojavima obilujuće saborske periode. Izmedju obijuh stranaka stoji prošlost, u kojoj se je ta oprjeka rodila i koja otežčava slogu i sporazum u glavnom načelu složnih stranaka. Jedni ne taje svojega nepovjerenja prema Ugarskoj, osnovana na nedavnoj gorkoj prošlosti, pa se žele još prije, nego se povedu slobodni pregovori o savezu, ograditi takovim jamstvima, koja od Ugarske traže neku vrst moralne kapitulacije, neko, kako kažu protivnici njihova predloga, poniženje, na koje Ugarska, tvrde saborski protivnici tih muževa, ne će radi svoje časti htjeti pristati, a koje oni drugi ne smatraju politički nuždnima ni opravdanima. Stranke se ponajprije razilaze radi jedne rieči, koja ima doduše svoje veliko značenje no radi koje dao bi se valjda polučit sporazum, da ne ima još drugih, zamašnih razloga nesporazumku. Oni, koji ne imaju povjerenja u Ugarsku, ne imaju takodjer ni prave volje ni sklonosti, da uskore te pregovore; koji to povjerenje imaju, držeći, da trojedna kraljevina može jedino i izključivo u savezu s Ugarskom očuvati ustavna prava, slobodu i narodnost, ti kanda ne mogu dočekati čas, da se taj savez sklopi. U tom smislu, što očituje nestrpljivu volju i sklonost savezu, može se ova stranka nazvati unionističkom, dočim prva sebe nazivlje ponositim imenom narodne stranke. Ne može se sumnjati u patriotičnu sviest obijuh ovih stranaka, jer tko prati govore njihovih

glavnih govornika, opaža razliku samo u različitom političkom umovanju i shvaćanju položaja. Obje stranke sasvim su slobodne, da sude i da stvaraju zaključke, kako misle, da će biti najbolje za narod. U tome i leži obilježje, karakter toga sabora, što on, razpravljajući o odnošaju prema Ugarskoj, ne stoji pod pritiskom. Ugarska, koja se u taj čas ima sama da bori sa stotinom nevolja i neprilika, nemože uticati na saborsku odluku, nego se ta ima roditi iz slobodne volje samoga sabora. Ako ima kakova neovlaštena upliva, nedolazi taj od Ugarske, već od drugih uplivnih čimbenika, koji baš ne gledaju milim okom nastojanje Hrvatske i Ugarske oko realnoga saveza. Narodna stranka ima tu prvo vrieme u saboru većinu; ona ima — a da se time nimalo neomalovaži duševna snaga unionističke stranke — u svojem krilu najodličnije za onda muževe naroda, čuvene sa znanja, patriotične sviesti i požrtvovnosti: ona, kao jača i uplivnija stranka može djelovati na drugu stranku, u pravcu, da se poluči toli željena sloga za boljak naroda. Da ne dolazi do te sloge, u ovom najvažnijem i najživotnijem pitanju za narod, krivnja je na obim strankama nu i na nekim okolnostima, koje smetaju slogu. Ono, što unioniste hoće, naime savez s Ugarskom, hoće to podpunoma i s oduševljenjem; oni su sasvim prožeti idejom toga saveza, vjerujući, da krozanj može narod oživotvoriti svoja ustavna prava, svoju ustavnu slobodu i svoju zemljištnu cjelokupnost. Oni za živu glavu ne će da išta znadu o Beču, ma da je Beč i moćniji i silniji od Ugarske; oni se još uvjek boje nove ere absolutističke vladavine, pa na vrat na nos hrle u savez i pod okrilje, — po njihovu uvjerenju slobodoumne i ustavne Ugarske. Nasuprot nije narodna stranka gojeći sasvim druge tradicije i promatrajući pitanje sa različitoga historičkoga gledišta, ni iz daleka tako prožeta idejom toga saveza kao njezini protivnici. Ona je i skeptična i neodlučna — prava hamletska narav — ima svojih razloga, o kojih ona misli, da ih ne smije prezrieti. Govori mnogih njezinih govornika tako odišu nepovjerenjem u Magjare: tako su puni rekriminacija, da se nesklonost savezu nemože očitije manifestirati, nego tim govorima. Iz toga nepovjerenja radja se ono nastojanje, da se od Ugarske traže sva jamstva, nuždna za očuvanje narodnih prava. Da ima iole simpatija za Ugarsku i da pravo vjeruje u korist toga saveza za domovinu, ona bi nastojala, da poluči slogu sa unionističkom strankom, a ta bi se onda ogledala u jednoglasnom zaključku sabora — jednoglasnom obzirom na ove dvije stranke te bi mogla imati veliku političku i moralnu cienu i za ovu sadašnjost i za budućnost. A unionistička stranka? Tko čita govore prvaka te stranke, izrečene

u toj razpravi, ne nalazi gotovo nikakove razlike izmedju njihovih govora i govornika narodne stranke u naglašivanju narodnih ustavnih prava, prava na neodvisnost i samostalnost i zemljištnu cjelokupnost. Pače nekoji od govornika unionističke stranke idu u tom pogledu dalje nego govornici narodne stranke. Mirko Bogović, prava pjesnička duša i u politici, drži gotov pladoyer za Kvaternikov predlog, koji ne će da znade ništa o tiesnoj realnoj svezi Ugarske, samo žali, što okolnosti nedopuštaju, da se taj predlog izvede. Šuhaj i grof Julijo Janković — oba najjača stupa unionističke stranke — jednako veličaju taj predlog, pa bi Janković, kad bi imao birati izmedju toga predloga i onoga centralnoga odbora, volio primiti prvi; tako su oni prožeti patriotičnom sviešću i uvjerenjem, da se trojednoj kraljevini imaju očuvati njezina starodavna prava. U jezgri ne želi drugo ni barun Levin Rauch, kako to svjedoči njegov govor. Razlog, s kojega unionistička stranka ne može primiti predloga centralnoga odbora, jeste po izjavi glavnih njezinih govornika taj, što ona taj predlog nesmatra iskrenim i što on nevodi željenomu cilju, savezu s Ugarskom.

Unionistička stranka bijaše u toj razpravi slabija od narodne stranke, ne samo numerički i duševno, nego i usljed upliva, što su ga odlični muževi narodne stranke imali i u narodu i kod viših državnih faktora. Težko je ne imati simpatija za muževe narodne stranke toga sabora; težko je ne gojiti štovanja za tolika svietla i slavna imena, koja su svojim zaslugama na kulturnom polju naroda izpisala toliko sjajnih stranica: nu u ovoj važnoj historičkoj sgodi moraju te simpatije i to štovanje umuknuti pred činjenicom, da narodna stranka nije tražila ni željela sloge s unionističkom strankom. Nepobitna je činjenica, da je unionistička stranka tražila tu slogu, da su njezini prvaci bili već k predlogu centralnoga odbora, kao što i k vlastitomu predlogu pripraviti takove izpravke, koji su mogli služiti za most k izmirenju i k solidarnosti stranaka. Da li bi bilo do takove sloge došlo kod konačnoga zaključivanja i glasovanja, to se danas ne može znati, no da ju narodna stranka nije htjela, dokazuju to žestoke navale nekojih njezinih najvidjenijih članova na unionističku stranku. Te su navale, došavši malo pred glasovanjem o stvari, osujetile svako izmirenje stranaka, no one nisu nipošto bile slučajne a niti se imaju odbiti na strasti i žestinu pojedinih ljudih. Oprjeka ležala je mnogo dublje, nego na površju parlamentarnih razprava, a nije se na žalost dala izravnati. Jedni su gojili velike, prevelike simpatije za Ugarsku; drugi nisu gojili nikakovih simpatija. Jedni su željeli taj savez u podpunom uvjerenju, da će se krozanj očuvati

probitci naroda; drugi su o tom sudili vrlo skeptično pa su htjeli već unapred obvezati Ugarsku na takove uvjete, koji odišu najvećim nepovjerenjem prema traženomu savezniku. Jedni su htjeli, da se s Ugarskom odmah započmu pregovori na najslobodnijem temelju, na temelju podpune ravnopravnosti; drugi nisu bili proti tim pregovorima na jednakom temelju, no nisu se baš žurili, da se ti pregovori povedu, jer ih tomu savezu nije srdce vuklo.

Svi ovi nazori i ovo uvjerenje nameću se svakomu, koji bez predsude čita govore, izrečene u toj razpravi i prati akciju obiju stranaka u saboru. Oprjeka je duboka, izvirući iz različitoga shvaćanja narodne prošlosti i historičkoga odnošaja s Ugarskom. Krug ideja, u kojima je živila narodna stranka, imao je korjena u nedavnoj prošlosti, a ona je mislila, da je opravdan za sadašnjost pa i za budućnost. Ona je nadalje mislila, — a tko da pobija to patriotično uvjerenje? — da se trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija nalazi u sretnom položaju, da može birati izmedju Ugarske i Austrije, pa je htjela, da vidi, kako će dozrieti situacija, koja je onda bila još sasvim nejasna. Najumniji njezin član, Ivan Mažuranić — recimo samo moralni član, jer je već onda bio u visokom zvaničnom položaju — kazao je u svojem govoru, da Hrvatska u svakom slučaju, složila se sada s Bečom ili sa Peštom, ne može tražiti manju autonomiju od one, koju su joj već sada zajamčivale kraljevske odredbe, autonomiju u nutarnjih, pravosudnih i bogoštovno-nastavnih poslovih. Ivan je Mažuranić muž, kojega su dobre i patriotične namjere bjelodane, a koji će osim toga kao duševni veleum sjati kroz sve vjekove u povjesti narodne književnosti, no ova njegova izjava znači, da je Mažuraniću bilo svejedno, imala Hrvatska zajedničke poslove sa Bečom ili sa Peštom, samo da ono spasi, što je po njegovu nazoru nuždno za njezin boljak i napredak. Tko ovako govori, taj doista neima historičkoga osjećaja za savez s Ugarskom. Ovakovu ravnodušnost prema bližem savezu s Ugarskom pokazivahu i ostali odlični članovi narodne stranke, a ova je ravnodušnost izvirala kod njih iz nepovjerenja u magjarski narod te što su mislili, da će se prava i interesi zemlje dati očuvati kojom drugom političkom kombinacijom, a ne samo u savezu sa Ugarskom; možda onakovom kombinacijom, kakova je lebdila pred očima Ivanu Mažuraniću. Pravnik ne će prigovoriti njegovoj interpretaciji riečih, glede kojih su se stranke razišle. Onako vrstan pravnik kao Šuhaj, sastavitelj predloga zastupnika grada Zagreba, znao je to tako dobro kao Mažuranić, no on je mislio, neka se samo uskore željeni pregovori,

a onda će se dati stvar medjusobnom razpravom izravnati. Šuhaj je jamačno mislio, da Mažuranić govori kao političar, komu ne bijaše stalo do toga, da uklanja zaprieke, koje otežčavaju savez s Ugarskom, a zvanični položaj Mažuranićev mogao je to Šuhajevo mnienje podkriepiti.

Pošto se je ta razprava svršila, prešlo se je na drugo državopravno pitanje, na odnošaj prema austrijskim narodima i zemljama; i prema Beču vladala se je narodna stranka neodlučno. O tomu, da se izašalju zastupnici u carevinsko vieće, nije moglo biti ni govora, jer je čitava zemlja proti tomu najodlučnije ustala, a ovomu zahtjevu zemlje nije se mogao nitko oprieti. Tu je već narodna stranka bila u manjini, pa nije mogla ništa odlučiti. Pricina izjava, koju su u razpravi zagovarali njezini vidjeni članovi, bila je proizvod, ne samo Pricina duha već je tumačila i mišljenje velike većine njezinih članova. U toj se izjavi prije svega lojalno priznaje, da je sabor već prihvatio zaključak ob odnošaju prema Ugarskoj, pa da on obzirom na čitavu prošlost zemlje ne bi mogao sam u zajednici s Ugarskom ugovarati o zajedničkih poslovih, što bi ih zemlje zajedničke ugarsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinske krune imale eventualno ugovoriti sa austrijskim narodima i zemljama. Izjava priznaje, da su tečajem vjekova nastali, ako i ne pravno, a ono faktično razni takovi zajednički interesi izmedju Ugarske i Hrvatske sjedne, a austrijskih naroda i zemalja s druge strane, pa da bi se mogli urediti samo medjunarodnom konvencijom izmedju obih državopravnih skupina monarkije. Ta izjava, koliko joj se i nesmiju podmetati nikakovi neiskreni motivi, nije ipak tako bezazlena, kako to izgleda na prvi pogled. Većina sabora nije htjela da išto čuje o takovih zajedničkih poslovih sa austrijskim zemljama, pa se nije htjela upustiti u razpravu o Pricinih pravnih ili faktičnih poslovih. Tu većinu sačinjavahu unionisti, malo ne svi krajiški zastupnici te nekoji elementi narodne stranke, koji su u tom pitanju od nje odpali. Najodličniji njezini muževi ostali su u saboru u manjini; oni su izgubili moralno vodstvo u kući, koje su u prvo vrieme vršili gotovo neograničeno. Oni su u tom pitanju bili i opet nisu bili za svezu sa Bečom; kolebali su izmedju Ugarske i Austrije posred elemenata, koji su bili odlučno za uniju s Ugarskom, a opet odlučno proti svakim interesima s Austrijom, s kojom Hrvatska nije pravno nikada imala takovih zajedničkih interesa. Većina je stajala na stanovištu, da se ima najprije utanačiti savez sa Ugarskom, a onda bi obje zemlje, sačinjavajući državnu zajednicu krune sv. Stjepana imale utanačiti ugovor s austrijskim zemljama;

kod glasovanja složio se je čitavi sabor, zaniekavši jednodušno pitanje, da se izabiru zastupnici u carevinsko vieće.

Bio je težak udarac za narodnu stranku, što je izgubila u saboru parlamentarno vodstvo, a bio je to donekle udarac i za sam sabor. Muževi narodne stranke bijahu prije toga u narodu njegovi intelektualni i moralni vodje, a ponos je slobodna naroda pokoravat se svojim najboljim umovima. Poslie razprave o odnošaju prema Beču izgubiše i to vodstvo, a nije bio utješan pojav, gledati te muževe, kako toliki njihovi predlozi, smjerajući na boljak naroda, padaju pod udarcima većine. Mnogi su se razišli, a koji su još bili ostali, ti se borahu samo za čast zastave bez nade i bez izgleda, da se mogu vinuti do prijašnjeg ugleda i upliva.

Čim su ti muževi izgubili vodstvo u saboru, pao je donekle i duševni niveau sabora pa su se poslie toga stvarali takovi zaključci, koji su doduše odisali velikom patriotičnom i ustavnom samosviešću no neimaju u sebi ni trunka prave političke razboritosti i onoga obzira prema odlučujućim tada faktorima monarkije, od kojih se je ta većina odbijala i ondje, gdje tomu nije bilo prave potrebe. Nemože biti zadaća onoga, koji riše parlamentarne dogodjaje ovoga vremena, da podvrgava oštroj kritici djelovanje sabora ili pojedinih stranaka nego takov ima taj zadatak, da nastoji zaroniti u motive i pobude, iz kojih su potjecali važni saborski zaključci. Ako sabor nije htjeo prihvatiti Kvaternikova predloga ili se postaviti na stanovište Stojanovićeve negacije, morao je u pitanju o dalnjem odnošaju prema austrijskim narodima i zemljama stvoriti bud kakav pozitivni zaključak. Tako su mislili muževi, sačinjavajući narodnu stranku pa su iz toga uvjerenja proizlazili razni predlozi i osnove, da se ti faktični zajednički poslovi, u kojih se je zemlja do vrata gušila, urede nekim pravnim putem. Imali su se boriti sa jakom protivnom strankom u saboru i sa najvećom nesklonošću javnoga mnienja, koje je perhoresciralo svaku realnu svezu sa Austrijom. Njima se nije bilo tako lahko odlučiti, kao unionističkoj stranci, kojoj bijaše jedino do toga, da se uredi odnošaj sa Ugarskom a niti onako lahko, kao radikalnoj Stojanovićevoj struji, koja je naglavce predlagala bombastične prosvjede, iz kojih bi bio morao proizaći samo najveći metež. Nitko neće tvrditi, da je ondašnje javno mnienje bilo politički tako prosvietljeno, da je moglo na sebe preuzeti moralnu odgovornost za svoje čine i izjave. Netko je tu moralnu odgovornost morao preuzeti a narodna je stranka tu odgovornost i osjećala. Pricina izjava neima možda sva svojstva po strogim zakonima logike sastavljenoga spisa:

a ni postupak narodne stranke nebijaše sasvim logičan; no nije se ni išlo za takovom slavom nego za realnim ciljem. Pricina izjava negira najodriešitijim riečima, da ima trojedna kraljevina budi kakovih zajedničkih poslova sa Bečom na pravnom temelju; ona jednako odriešito naglašava historičku realnu svezu sa Ugarskom te se pozivlje na prije stvoreni saborski zaključak, kojim je sabor očitovao svoju volju, da tu svezu obnovi. No na koncu konca ona te zajedničke poslove priznaje a javno mnienje i njezini protivnici bili su odmah gotovi sa sudom, da ona želi Hrvate neizravnim putem dovesti u Reichsrath. U istinu je osim nekolicine ljudih bio čitavi sabor proti tome, da se ide u carevinsko vieće i ovako postavljeno pitanje kuća je jednodušno odklonila. No narodna stranka, kojoj je jamačno lebdio pred očima neki federalistični princip o ustrojstvu monarkije razmišljala je o tome, kako da se ustavna i državna prava Hrvatske dovedu u sklad sa faktičnim odnošajima pa je na najumniji i najvještiji način, kroz Pricinu izjavu, dala tomu mišljenju izraza u raznih svojih izjavah i nacrtih. Ona je te zajedničke poslove priznavala no povjest ju mora riešiti odgovornosti, da je postupala nepošteno i nelojalno prema narodu. Ona je i poslie, sve do vremena, dok je nagodba s Ugarskom učinila suvišnim reichsratsko pitanje, odklanjala svaki poziv, da ide bezuvjetno u carevinsko vieće. Ovo je istina, koja se težko može pobiti.

Čitavi sabor bio je složan u predlozima i osnovama o unapredjenju narodne prosvete i kulture pa su iz te jednodušnosti proizašli toliki i toli plemeniti zaključci, da si je sabor od godine 1861. stekao neprolaznih zasluga u narodnoj povjesti. Ovo je najsvietliji momenat njegova rada pa se patriotično srdce doista raduje, gledajući, kako se te razne saborske stranke, koje se glede političkih i državopravnih pitanja ciepaju, umiju svaki put složiti, gdje treba podupprieti tu obću narodnu težnju za prosvjetom. Jednako je ozbiljno pokušao taj sabor, da stvori reforme u području javnoga, upravnoga i ekonomičkoga života a saborski spisi, obsižući četiri omašna svezka, svjedoče o tom intenzivnom i neumornom radu sabora. Možda će se ta grozničava poslenost pričiniti mnogomu odviše površnom i nesustavnom; možda bi se dalo prigovoriti i tomu radu i toj žurbi, kojom je kuća htjela da s temelja preobrazi zemlju. No krv ustavnih ljudih nije trpila, da ostane kamen na kamenu od absolutističke sgrade pa je sabor stvorio i takovih zaključaka, koji se pred licem povjesti nemogu opravdati. Njegovi bezkonačni prosvjedi i tegobe proti neustavnim odredbama austrijske vlade, koje je eo ipso smatrao nezakonitima,

mogu se lahko razumjeti i opravdati uslied one razdraženosti i trzavice, koja je kuću morala spopasti, kad je vidjela, da se bečka vlada neobazire na te prosvjede nego još starim gravaminama pridružuje i nove; iz ovog duševnog razpoloženja potekli su toliki saborski zaključci, koje sabor u mirnije doba nebi jamačno bio stvorio. Stojanovićev starodavni ustav, koji su ljudi moderne naobrazbe i demokratičkoga duha u saboru, ugrizljivi Vončina, sarkastični Veber i drugi Svifti kuće ironizirali, nije bio tek fraza nego su ti laudatores temporis acti osbiljno mislili, da se taj starodavni ustav može ili mora uzpostaviti na ruševinama omraženoga sustava, koji je prečio zemlju, da se razvija po svojih slobodnih zakonih. Ljudi sriednje ruke smatrali su konstituciju čarobnim vrelom, iz kojega ima poteći med i mlieko a tko to nije vjerovao, toga su patrioti staroga kova odmah proglasili robom kamarile. Sabor je svaki čas zasizao u poslove eksekutivne vlasti, on je stvarao zaključke ili prošnje, da se ovaj ili onaj veliki župan svrgne; on je tražio ingerenciju u poslovih, koji nanj po elementarnih pravilih o razdiobi državnih vlastnih faktora nebi mogli spadati; on se je mješao u posao pravosudnih oblastih, da osujeti nepoćudne mu iztrage; vodio je sam iztrage, koje su imali riešavati drugi nadležni faktori; povlačio je pred svoj forum poslove, na koje nije nikakova prava imao.

Ovo je sve istina, no ti su muževi jamačno dobro znali, kao što i mi danas znamo, da svi ti poslovi nebi u normalno vrieme uz uredjene ustavne odnošaje na sabor spadali. Javno je stanje bilo neuredjeno, kolebajući izmedju ustavnosti i neustavnosti; birokracija nije se nimalo obazirala na sabor, radeći dalje po šabloni iz neustavnih vremena; porez se je utjeravao jednako nesmiljenom strogošću kao i prije; moć je bila u rukama drugih, a sabor bio je u istinu samo skupština, koja je debatirala i zaključivala a da se nitko nije smatrao obvezanim tim njegovim zaključcima. Ban je po staroslavnom običaju bio zakoniti predsjednik sabora a ujedno glava vojničkih i gradjanskih vlastih u zemlji, na koje sabor nije naravno mogao imati nikakova uticaja. Vladala je u istinu gotovo neograničena sloboda govora te će povjest priznati banu Šokčeviću, da je tu parlamentarnu prerogativu sabora shvaćao i tumačio u najliberalnijem smislu. Dogodilo se pače, da je predsjednik morao primati opomene sabora, a sve to po pojmu one konstitucije, za koju je Ante Stojanović bio po njegovim bombastičnim izjavama gotov sve žrtvovati. Predsjednik sabora, koji u saboru neima slobode govora — svakako unikum konstitucije — a izvan sabora usredotočuje u sebi

svu vlast, bez čije privole ne mogu saborski članovi dobiti dnevnice, pa se i čuju česte tužbe, da ne mogu živiti pored skupoće u Zagrebu i pored nemara oblastih, koje im nedoznačuju tih dnevnica. S toga je čestiti Petar Horvat pun melankoničnoga čuvstva doviknuo saboru: „Prije su nam govorili: plati pa šuti, danas nam pak kažu: plati pa govori koliko te volja.“ U istinu je sabor govorio, koliko ga je volja bilo a plaćao koliko su drugi htjeli, bez svakoga utjecaja njegove ustavne volje. Njegova ustavna vlast nije prelazila zidina sabornice; njegove zaključke nije nitko slušao, a ovo bi moglo koga dovesti do zaključka, da omalovaži rad i značaj sabora, koji je svoju eneržiju izcrpljivao u gromkim govorima i najkrepčijim predlozima.

Ovaj zaključak nije nimalo opravdan. Sabor je u istinu mnogo dobra uradio svagdje, gdje su njegove sile dosizale. Sada još ostaje da se označi njegovo stanovište u nekojim pitanjima, koja su za onaj naraštaj i za ono javno stanje imala svoju važnost a nisu je donekle izgubila ni za nas. Mnogi će odmah pitati: Jeli pokazivao dosta samosviesti u obrani hrvatskoga imena i historičkoga značaja naroda i njegovih zemalja, pa ako jeste, kako je onda smio prve kulturne zavode zemlje označivati jugoslavenskim imenom; kako je jezik mogao nazvati nesgrapnim imenom „jugoslavenski“? Prije nego se na ovo odgovori, dobro se je već ovdje sjetiti, da je Gaj, koji je svakako bio nadležan suditi o tim stvarima, prigovarao poslje saboru u svojih novinah, da se je on stavio na separatistično hrvatsko stanovište iztičući preko svake mjere historičke ustanove i državna prava naroda, pa je on, tvorac ilirskoga pokreta, ozbiljno o tom radio, da uzkrisi ili galvanizuje ilirsku ideju i ilirsko ime. Istina je to, da je sabor i muževe, koji su mu u tom pravcu prednjačili inicijativom, vodila težnja, da oko hrvatskoga naroda kao stožera i osi kulturnoga napredka južnih Slavena, okupe ostala srodna plemena, davši im tako neko uporište u njihovoj narodnoj i kulturnoj borbi. Tko vidi pravac političkih ideja i težnje toga sabora neće tvrditi, da je on igdje napuštao historičko hrvatsko stanovište te je tu bio konservativan i legitimističan do krajnosti. Za najviše kulturne i znanstvene zavode uzeo je slavensko ime, što je tim zavodima po riečih Pavla Muhića, vindicirao zadatak, da iz Zagreba raznose kulturu i znanost u ostala srodna plemena; da po riečih biskupa Strossmayera dade tim narodima u književnosti jedinstven književni jezik. Taj književni jezik nije jamačno imao biti nikakav umjetno skovani volapük nego se je valjda o tome mislilo, da se najčišće u narodu vladajuće narječje podigne na stepen i vlast književnoga jezika. Drug-

čije se ta težnja nemože shvatiti, jer bi bila inače absurdna i bezsmislena a ljudi toga sabora netrebaju se pred nikim stiditi, da nisu bili umni, prosvietljeni i patriotični. Dovle se ta težnja može shvatiti a može se još shvatiti, premda se ne može nikako odobriti ondje, gdje je tomu jeziku trebalo dati neko ime u početnih pučkih školah. Najbolji umovi sabora razbijahu si o tom glavu a porod toga imena bio je tako težak i nastao je uz tolike komične pojave i prizore, da se čovjek mora više smijati nego ljutiti, gledajući, kako se čitav sabor muči u znoju svoga lica, da stvori nekakovo umjetno ime za najnaravniju stvar od svieta. Napokon se i političari i književnici sabora — a ovo je svakako značajan savez — složiše u tome, da ga nazovu jugoslavenskim jezikom. Da je to ime bilo i da ostaje za sva vremena prava nakaza, o tome valjda nitko nesumnja, no zašto je ono uzeto? Jamačno radi toga, da se dade izraza ambicioznim u plemenitom smislu težnjama Hrvata na političkom i kulturnom polju pa se je tomu prinesla žrtva vlastitoga narodnoga imena. Čitavu tu razpravu dokrajčio je već poslie nekoliko mjesecih dvorski kancelar Ivan Mažuranić, odredivši, da se jezik u pučkih i svih inih školah zemlje ima zvati hrvatski jezik.

U odnošaju izmedju Hrvata i Srba kao jednorodne i jednokrvne braće vladao je sporazum, koji se je manifestirao tako u saboru kao u čitavom javnom mnienju obajuh naroda. Hrvati su tražili oživotvorenje svojih historičkih prava i svoje zemljištne cjelokupnosti a Srbi Trojedne kraljevine su tu njihovu opravdanu težnju, smatrajući ju svojom, lojalno podupirali. Izjava Mihajla Polita, da je narod Trojedne kraljevine u političkom smislu hrvatski narod, kojemu i on pripada kao sin i član srbske narodnosti, zadovoljila je glavne stranke u saboru a mi nevidimo, da je poslie 38 godina od Politove izjave politička doktrina onih, koji vele da traže slogu i sporazum, nešto boljega izumila. Obzirom na Dalmaciju valja naročito iztaknuti, da su ondješnji Srbi listom zagovarali sjedinjenje s Hrvatskom a ova je podpora bila tim dragocjenija, što je onda hrvatska sviest u Dalmaciji donekle spavala te je ova podpora Srba bila tamošnjim hrvatskim rodoljubima od velike koristi. U Sriemu je vodio kolo u prilog sporazumu Jovan Subotić, pjesnik i dramatički pisac, čestit i uman muž, koji je do konca svoga života ostao iskren prijatelj i zagovornik sloge. Na žalost neće proći ni godina dana a već će u hrvatskom i srbskom novinstvu plamtiti razdor, koji će Gaja dovesti do očajanja i do odluke, da pokuša uzkrisiti ilirizam.

Ante Starčević uzimao je rieč samo u velikim političkim raz-

pravama, da obilježi svoje stanovište prema Austriji; a inače je stajao sa strane, promatrajući svoje protivnike, da ih poslie u nizu književnih djela prikaže narodu u najnepovoljnijem za njih svjetlu. Kvaternik je transigirao i sa jugoslavenskim imenom davši pače prinos i za akademiju a bio bi doprinesao i najveće žrtve, samo da je mogao dobiti privrženika za svoj program, kojim se je po njegovom čvrstom uvjerenju mogao najjednostavnijim putem riešiti gordijski čvor svih pitanja, koja su mučila sabor i zemlju.

U Ugarskoj pobudiše obće odobravanje razni saborski zaključci, stvoreni prema koncu saborske periode a odišući simpatijama za Ugarsku i za njezin vladajući narod; naročito pak zaključak sabora, neka se Njeg. Veličanstvo zamoli, da blagoizvoli razpušteni ugarski sabor iznova sazvati. Kada se je s toga vraćala iz Beča kroz Budimpeštu deputacija hrvatskoga sabora, sastojeća iz Kušlana i Miroslava Kraljevića, koja bješe podastrla prev. mjestu saborsku adresu, dočekaše ju u Budimpešti odlučujući magjarski narodni krugovi s velikim ovacijama. U narodnom kazalištu priredjena je u čast gostima predstava; tečajem predstave iznešena je na pozornicu hrvatska zastava, koju obćinstvo pozdravi frenetičnim uzklicima. Izmedju županija izticahu se svojimi simpatijami za Magjare, virovitička, varaždinska i sriemska. Virovitička županijska skupština zaključi nepouzdanicu dvorskomu dikasteriju i namjestničkomu vieću radi protuustavnih naredaba oblastih o porezu i novačenju te duboko sažaljenje radi ugušivanja javne sviesti u Ugarskoj i radi razpuštanja tamošnjih županija i županijskih skupština. Premda je biskup Strossmayer bio još velikim županom, na kojoj se je časti do skora zahvalio, vodili su većinu skupštine veliki bilježnik Ante Stojanović i podbilježnik Ignjatija Brlić. U varaždinskoj županiji zahvališe se oba podžupana Bedeković i Petar Horvat uz izjavu, da nemogu podnašati neustavna postupka bečkih oblastih proti hrvatskim i ugarskim županijama, no skupština izjavi jednodušno povjerenje Bedekoviću a negodovanje skupštinaru kanoniku Mariću, koji je Bedekovićev postupak nazvao vjerolomstvom. S tim u savezu stajahu nekoje promjene u vrhovnoj upravi nekojih županija. Na mjesto grofa Jankovića dodje u Požegu za velikoga župana Miroslav Špun; uprava županije varaždinske bude povjerena Miroslavu Pisačiću a velikim županom sriemskim imenovan Svetozar Kušević. U Osiek dodje, poslie odstupa biskupa Strossmayera, Ladislav Delimanić. Važni su razlozi, s kojih biskup Strossmayer odstupa kao veliki župan, jer razsvietljuju nutarnje odnošaje županijskih mu-

nicipija. Biskup se nemože složiti sa strujom, koja za županije traži gotovo republikansku samoupravu a niti sa birokratičnom strujom, koja želi županije lišiti starih municipalnih prava. Stojeći posred ovih dvijuh nepomirljivih struja voli odstupiti. Sve ove promjene imale su osobito slomiti upliv unionističke stranke na čelu županijske uprave a potekle su, naravno, na predlog predsjednika dikasterija Ivana Mažuranića. Od unionističke stranke očekivao se je odpor proti svim odredbama iz Beča, koje su doskora, netom se je zaključio sabor, imale proizvesti pravu buru u županijskih skupštinah. Jamačno nije dvorski dikasterij još slutio da neće proteći niti nekoliko mjesecih te će obje stranke, narodna i unionistička, koje su se o razlazu sabora razišle neizmirene, stajati u zemlji složne proti tim odredbama. Kada je pod konac godine proglašena u županijskoj skupštini zagrebačkoj naredba o novačenju, podnieše Bogović, Vrbančić, Aurel Kušević i Dutković, dakle članovi obijuh stranaka, predlog, „da se izvršenje naredbe odgodi do budućega sabora, koji je jedino vlastan razpolagati sa krvlju naroda.“ Proti tom predlogu primljen je drugi predlog, da se naredba izvrši no da se sabor ogradi za buduće proti takovim neustavnim odredbama. Tako je glasio zaključak i ostalih županijskih skupština. Ovo bijahu prvi simptomi odpora, koji se je doskora razvio do odlučne ustavne borbe proti centralističkoj austrijskoj vladi i hrvatskoj dvorskoj kancelariji. Pod konac godine bude ustrojena dvorska kancelarija za Hrvatsku i Slavoniju, Mažuranić imenovan kancelarom te mu podieljena čast tajnoga savjetnika.

Na novu godinu 1862. razvija „Pozor“ kao glasilo narodne stranke, koja se takodjer nazivlje narodno-liberalnom strankom svoj program o budućem preustrojstvu monarkije. Tuži se na Magjare, jer da neće poštena saveza sa Hrvatskom pa se radi toga mora izjaviti proti dualističkomu a u prilog federalističkomu preustrojstvu monarkije. Za to se u prvom redu ište, da se ukloni Schmerlingovo ministarsvo. To je dakle programatična izjava narodno-liberalne stranke, koju u dalnjim člancima pobliže razjašnjuju članovi stranke Mirko Hrvat i Franjo Rački. Kao skupne poslove sa monarkijom označuje Hrvat vanjske poslove, ministarstvo rata i financijalne i trgovačke poslove. Glede zemljištne cjelokupnosti zahtjeva, da se trojednoj kraljevini pridruže, osim već od prije poznatoga teritorija, naročito još Medjumurje, koje se u saborskom zaključku ob odnošaju prema Ugarskoj samo uzgred spominje; hoće, da se uzpostavi srbska Vojvodina, koja bi se sa trojednom kraljevinom imala spojiti u jedno političko tielo. Isti tema razpravlja Rački u

nizu članaka, nastojeći da dokaže, kako se monarkija može preporoditi i spasiti samo kroz federativno preustrojstvo. Sve ove autoritativne izjave muževa te stranke dokazuju, da stranka, koja je stvorila saborski članak 42; koja još u Pricinoj izjavi i u saborskoj adresi zagovara stanovište solidarnosti s Ugarskom, sada napušta to stanovište te otvoreno stupa pod zastavu federalističnoga programa.

No ovaj program neprieči, da unionistička i narodno-liberalna stranka stupe u složan dogovor, kako da vode zajedničku borbu proti Schmerlingovu ministarstvu, koje počima u monarkiji provadjati centralističke težnje. Obje se stranke slažu za sada samo u negaciji proti centralizmu, dok jedna stoji uz program dualistički a druga federalistički. Medjutim se iz Beča nastoji oko toga, da se oni življi u Hrvatskoj, koji se počeše kupiti oko Ivana Mažuranića, organizuju u stranku. Barunu Ambrozu Vranyczany-Dobrinoviću, jednomu od najodličnijih muževa zemlje, prijatelju Josipa Jelačića i Ivana Mažuranića podieljuje se barunstvo a pošto neima mužkih odvjetaka prenaša se ta čast na njegovu braću Jurja, Matiju, Nikolu i Ivana. Ta stranka, koja se je kasnije prozvala imenom narodne samostalne stranke, počela se je u to vrieme zbilja organizovati pa se je izmedju nje i njezinih protivnika odmah i rodila oštra politička borba.

„Narodne Novine“ od 24. siečnja donose vrlo zanimivu bilježku o javnom prihodu Hrvatske i Slavonije. Da pobiju neistinite tvrdnje o tobožnjoj pasivnosti Hrvatske i Slavonije konstatuju na osnovu autentičnih podataka sliedeći njihov prihod u god. 1861; od izravnih poreza for. 2,306.460; od neizravnih poreza for. 4,239.810: ukupno dakle for. 6,546.270. Od ove svote troši se na političku i pravosudnu upravu, na bogoštovje, nastavu i oružničtvo for. 1,771.000 a ostatak od $4^1/_2$ milijuna forinta teče u državnu blagajnu.

Da se dolično osvietli borba stranaka mora se posvetiti pažnja sgodama tadašnjega društvenoga života u Zagrebu, u koliko stoje u svezi sa političkim pojavima. Takova jedna sgoda, o kojoj se je čitave mjesece vodila najživahnija razprava i u štampi i u javnih skupštinah, s kojom su imale posla sve upravne molbe čak do dvorske kancelarije i koja je do kraja zaoštrila napete odnošaje izmedju političkih stranaka, odigrala se u zagrebačkoj „Dvorani“, sastajalištu najotmjenijih krugova grada, a dao joj je povoda njemački ples „valcer“. Raznateljstvo družtva, kojemu stajaše na čelu gradski načelnik Frigan, član narodne samostalne stranke a uz kojega bijahu

njegovi jednomišljenici, izmedju tih i Nikola Krestić, kasniji mnogogodišnji predsjednik hrvatskoga sabora, dade u plesni red jedne zabave uvrstiti i taj njemački ples. Proti tomu ustadoše Friganovi protivnici u gradskom zastupstvu, koje tomu posveti čitavu jednu sjednicu; „Pozor“ napisa o toj sgodi više članaka, u kojih nazva ples bestialnim i nepristojnim a napokon dogovoriše se Friganovi protivnici u družtvu, da njega i ravnateljstvo svrgnu sa časti. Kolo je vodio Matija Mrazović, komu podje za rukom srušiti ravnateljstvo te sebe i svoje političke prijatelje postaviti na čelo družtva. Parnica izmedju obijuh stranaka tekla je kroz više mjesecih; napokon je vrhovna upravna oblast u Beču dokinula taj novi izbor te odredila, da prijašnje ravnateljstvo ima i dalje ostati na čelu družtvene uprave. Po čitavoj zemlji diže se agitacija proti valceru, koji se nije nigdje više plesao a u Sisku malo da nije došlo do javne sablazni. U to vrieme otvoren je u Sisku novi most preko Kupe pa se je na plesu, priredjenu u čast gostima, imao plesat i valcer. Da predusretne sablazan dade poduzetnik gradnje Guido Pongratz izostaviti valcer iz plesnoga reda.

U družtvu „Dvorani“ rodio se je „Crni kabinet“, koji je bio vrst eksekutivnoga odbora hrvatske centralističke stranke, te je sliedećih godina mnogo zahvaćao u javne poslove.

Uslied razpusta sabora ostaju još županijske skupštine, da brane svoja i ustavna prava naroda. Županijska skupština zagrebačka zaključi 15. ožujka, da se županijama u smislu prev. listopadske diplome povrati podpuna autonomija te izabra deputaciju, da tu predstavku podastre prev. mjestu. U županijskoj skupštini dižu se žestoki prigovori proti jednoj odredbi namjesničkoga vieća, kojom se iz razloga štednje ukida više mjesta municipalnih častnika, što ih skupština bješe ustrojila kod preustrojstva te ujedno budu zamoljene ostale županijske skupštine, da se pridruže tomu zaključku. Izmedju velikoga župana Kukuljevića i jake struje u županijskoj skupštini nastaje nepovjerenje, koje će se tečajem vremena izvrći u otvoreno neprijateljstvo.

Iz Beča dolazi radostna viest, da se prev. odredbom Nj. Veličanstva ustraja u Zagrebu za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju vrhovno sudište: stol sedmorice. Predsjednikom mu je ban. „Narodne Novine“ konstatuju, da Hrvatska od vremena svojih narodnih kraljeva nije nikada imala vlastito vrhovno sudište. Tako ovo ustrojenje vrhovnoga sudišta kao što i ustrojenje dvorske kancelarije priobćeno je zastupstvu glavnoga grada Zagreba naročitim kraljevskim odpisima, u kojima se ono pozivlje, da se pokorava nalozima tih oblastih. Gradsko zastupstvo zaključi oba puta predstavku

na Nj. Veličanstvo, u kojima, izjavljujući podaničku odanost, zahvaljuje za premilostive odredbe, učinjene na boljak domovine.

Dan 25. svibnja imao je da do kraja zaoštri odnošaje izmedju zemlje i grada Rieke. Toga dana osvećena je na historičkom grobničkom polju zastava županije riečke, kojoj kumovaše uz suprugu velikoga župana biskup Strossmayer. Kada se je odlično družtvo, koje prisustvovaše slavi na Grobničkom polju, vraćalo pod večer na Rieku, dočeka riečka svjetina, više hiljada ljudih, Hrvate po gradskim ulicama, prosu na kočije tuču kamenja te navali i na kočiju, u kojoj se je vozio biskup Strossmayer. Ban izasla odmah na Rieku velikoga župana Vukotinovića, da povede iztragu a civilni kapetan grada svrgnu gradski magistrat sa službe. Nekoliko dana iza toga sastade se na Rieci županijska skupština, da traži zadovoljštinu proti riečkomu magistratu i redarstvu, jer da su te oblasti skrivile izgrede. Proti tomu predlogu ustade veliki bilježnik Starčević, koji reče, „kako nije dostojno jedne oblasti, da denuncira drugu i kako se ti izgredi imadu samo upisati u grieh austrijanskoj vladi, koja je Hrvate od vajkada medjusobno svadjala.

Medjutim nastade u zemlji najživlji pokret za izgradnju željezničkih pruga, naročito pruge Zemun-Rieka, Zagreb-Budim, Zagreb-Beč i drugih nekojih pruga. Na čelo pokretu stupa sam ban i namjestničko vieće, te ban sazivlje u Zagreb konferenciju najodličnijih muževa iz čitave zemlje. Pruga Zemun-Rieka smatrala se najživotnijim pitanjem za čitavu zemlju i glavnim uvjetom, da grad Rieka procvate do velikoga trgovačkoga emporija. Kako je ta željeznica kasnije projektovana po jednom belgijskom družtvu, imala je ona teći iz Zemuna sredinom Slavonije na Djakovo, onda dolinom Orljave u Sisak i Zagreb pak preko Karlovca na Rieku. Čitava zemlja posvećivaše tomu pitanju pažnju, kojoj neima primjera ni prije ni poslie kod nijednoga drugoga željezničkoga ili ekonomičkoga pitanja; svatko je osjećao eminentnu važnost pruge, koja je imala prosjecati najplodnije krajeve Hrvatske i Slavonije, spojiti sva njezina glavna tržišta te tako obje kraljevine svezati izravnim putem sa čitavim prosvietljenim svietom. Danas se već nemogu dogledati sve blagotvorne posljedice toga projekta. Najtriezniji muževi, prvi ekonomički pisci zemlje i narodni ekonomi idjahu tomu projektu u susret upravo oduševljenim interesom, držeći, da će ta pruga preobraziti i preporoditi čitavu Hrvatsku i Slavoniju. Ivan Vončina vidi u svojem govoru u konferenciji grad Rieku na najvišem stepenu razvoja, hrvatski Liverpol i Marsilju. Volosko, udaljeno 1 i pol ure od grada,

biti će do koje godine predgradje Rieke. Biskup Strossmayer smatra gradnju te pruge, kada bude izvedena, najvećom ekonomičkom stečevinom, koja će neslućenim načinom podići ekonomički razvoj zemlje. Biskup zagovara Zagreb kao centralnu točku kulturnoga i gospodarskoga napredka, u kojem treba usredotočiti sve vrstne elemente, dati mu onu veličinu i znamenitost, koja dolikuje Zagrebu, gledeći na njegovu budućnost i na budućnost čitavoga naroda. Ban dade u konferenciji pročitati list maršala Lavala grofa Nugenta, koji ležaše na smrt bolestan na svojem imanju Bosiljevu te u kojem maršal predlagaše, da bude izhodna točka željezničke pruge povrh grada Bakra, jer bi se tako mogle najbolje svezati sa željeznicom tri primorske luke, Bakar, Kraljevica i Rieka. Tri dana poslie toga umre maršal. Nekoliko dana iza toga izdade Nj. Veličanstvo odredbu, u kojoj, izjavljujući Svoju želju, da se taj važni željeznički projekt čim prije oživotvori, nalaže dvorskoj kancelariji, da dade izvesti sve predhodne radnje. Kasnije se je u tom pitanju još jedanput sastala konferencija pod banovim predsjedanjem a u povodu prev. kraljevske odredbe na dvorsku hrvatsku kancelariju obavljena je skoro za tim i traca pruge. Na žalost nije došlo do gradnje.

No nije to gospodarsko pitanje bilo jedino, kojemu javno mnienje posvećivaše pažnju. U zemlji se nije razvijalo ni gospodarstvo ni obrt ni trgovina, jer nije bilo jeftine vjeresije. Obje glavne banke u Beču: austrijska narodna banka i kreditna banka imale su prema Hrvatskoj i Slavoniji tako malo obzira, da nisu uzprkos svim zahtjevima domaćih čimbenika htjele privoliti, da u Zagrebu ustroje podružnice. Ta nevolja potaknu ugledne muževe na misao, da se u Zagrebu ustroji na dionice, sa temeljnom glavnicom od 2 milijuna for. vjeresijska banka, koja bi gospodarstvu, obrtu i trgovini imala pružati jeftinu vjeresiju. Nadjoše se mnogi uglednici, koji izjaviše, da će podpisati dionice: biskup Strossmayer za svotu od 40.000 for., grof Julijo Janković za 50 do 60.000 for. Kao začetnik, koji je te ruke zavode pokretao i svojim bogatim znanjem podupirao, ima se naročito spomenuti barun Lazar Hellenbach, koji je u to vrieme igrao znamenitu ulogu te se mal ne svaki dan s njim susretamo u „Pozoru“, gdje zastupa političke i ekonomičke težnje javnoga mnienja. Na žalost nije se ni ta osnova oživotvorila.

U mjesecu srpnju zanimahu političko obćinstvo zemlje dvie sudbene parnice proti Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku. Potonji bijaše obtužen, da je svojim poznatim djelom „Politička razmatranja“ počinio smetanje javnoga mira. Iz Kvaternikova razlaganja pred

sudom doznaje se, da je do godine 1858. živio u Hrvatskoj a onda izselio u Rusiju, gdje je stekao državljanstvo, po tom živio u Italiji, Francezkoj i Švajcarskoj, gdje ga je zatekla viest, da je izabran narodnim zastupnikom. Kvaternik, koga je branio Lavoslav Šram, osudjen je na 6 tjedana zatvora. Odsjedivši zatvor odputovao je Kvaternik u inozemstvo, na što je namjestničko vieće izdalo za njim naredbu, da mu se, pošto nije austrijski državljanin, zabrani povratit se u Hrvatsku i Slavoniju a ako bi se povratio, da se ima preko granice odpremiti. Starčević bude takodjer osudjen na kraći zatvor.

„Narodne Novine“ priobćuju naredbu dvorske kancelarije, koja odredjuje, da se službeni jezik za područje svih škola u Hrvatskoj i Slavoniji ima odsele zvati hrvatski te se ujedno dokidaju dosadanji nazivi za taj službeni jezik kao hrvatsko-srbski, ilirski, jugoslavenski i slavonski.

Godina 1862. protekla je prilično mirno; javno mnienje u zemlji sprema se na borbu proti centralističnim težnjama Schmerlingova ministarstva, koje bivaju svakim danom očitije. Opaža se, kako se obje stranke, narodna i unionistička, u oči zajedničke pogibelji sve to više približuju te se naročito prvaci unionističke stranke, Hellenbach, Bogović i drugi, neimajući vlastita glasila, utiču pod okrilje „Pozora“. I centralistički elementi u zemlji, videći sve to jasnije preokret, nastoje obrazovat se u stranku a glasilo im je „Agramer Zeitung“, u koje već počima pisati moralna glava centralističkih življa, stožernik Haulik.

Pod tim znakovima otvara se nova godina 1863. „Pozor“ nedvoji u članku, objelodanjenom na novu godinu, kako će Schmerlingova vladavina odsele još življe nastojati, da dokinuvši ustavne stečevine listopadske diplome, otvoreno zapliva centralističkom strujom. On se te struje neboji, vjerujući u životnu snagu hrvatskoga naroda, koji se ima nadati velikoj i slavnoj budućnosti. Članak je pun patriotičnih izjava bez svake konkretne jezgre. Federalistički program, na kojem je list godinu dana prije toga osnivao svoj publicistički rad, nespominje se u članku ni s jednom rieči. Tim je zanimiviji članak Gajev u njegovu listu. Začetnik ilirskoga pokreta nije rado gledao novi politički pokret, nastavši godine 1860., u kojem se probudiše posebne narodne misli, koje prelažahu na dnevni red preko njegove ilirske ideje. Bio je ozlovoljen i ogorčen, videći, kako te misli, naročito hrvatska, pokapaju njegov ilirizam i kako će one raz-

točiti slogu južnoslavenskih plemena. Vidio je, kako ga ostaviše njegovi najbolji nekadašnji prijatelji, koji se podieliše na razne stranke navaljujući jedan na drugoga kao da su krvni neprijatelji. Vidio je Bogovića u unionističkoj stranci, Šuleka u narodnoj, Andriju Brlića kako prijanja srbskoj stranci: Kukuljevića i Vukotinovića u visokim častima te kako naginju Beču a svi ti ljudi bijahu nekoč složni, oduševljeni kao prava braća za ilirsku ideju pod njegovim vodstvom. Sudbina mu bješe dosudila da stvori epokalno, bezsmrtno djelo za hrvatski narod a on je mogao misliti, kao svaki veliki čovjek, koji je činom oživotvorio veliku ideju, da će epigoni sve pokvariti. Onako veleumna glava dobro je shvaćala značaj i domašaj hrvatske misli no Gaj nije iz mnogih razloga mogao na tom novom polju ubrati nikakove slave. Vidio je, da je osudjen na podpuni nerad, koji ga mora živa zakopati ili mora nastojati, da u oči toga trvenja izmedju hrvatskih stranaka, izmedju Hrvata i Srba, koje je uzimalo sve to većega maha, uzkrisi staru ilirsku ideju. U njemu, premda udarcima udesa težko izkušanu, radi moralne osamljenosti u narodu težko ogorčenu, bilo je još stare vatre i zanosa i Gaj ozbiljno pokuša u svojoj „Danici", koja je izlazila kao prilog „Narodnih Novina", da uzkrisi ilirizam. Gaj pozivlje „Hrvate, Slavonce, Dalmatince, Dubrovčane, Istrane, Medjumurce, Sriemce, Bačvane, Banaćane, Srblje, Bošnjake, Hercegovce, Crnogorce i Bugare, da stupe pod barjak ilirskoga jedinstva". Kao što se je moglo predvidjeti, nenadje Gaj nikakova odziva. Hrvatski listovi niti nespominju Gajeva poziva, dočim mu se srbski listovi otvoreno opiru. Uvaženo za onda srbsko glasilo „Vidovdan" poručuje Gaju, da se Srbi neće i nemogu odreći svojega imena, a jamačno se ni Hrvati neće odreći svoga slavnoga hrvatskoga imena. „Vidovdan" kaže, da je ta zlosretna ideja već jedanput zavadila Hrvate i Srbe, a drugi put to nesmije da bude. Tako Gaju nepreostade drugo, nego da se baci u vrtlog polemike sa „Pozorom", koja se je dan na dan ponavljala te koju je otac Ilirstva vodio doduše umno i vješto no ogorčenim tonom i zlovoljnim čuvstvom.

Već je gore spomenuto, kako su se pod konac prošle godine narodna i unionistička stranka jedna drugoj približile, da mogu zajednički braniti ustavno načelo i individualitet trojedne kraljevine. Zanimiv je jedan članak Lazara Hellenbacha u „Pozoru". Hellenbach zagovara slogu i savez s Ugarskom, pa se pozivlje na govor, kojim je ban Jelačić otvorio godine 1848. hrvatski sabor. Ban reče: „Ali budući da je po želji naroda, koja je i moja želja, savez sa

zemljami ugarske krune izrečen, koja kruna jest i naše domovine kruna, jer ukrasuje glave onih kraljeva, koji su vladali i vladaju nad hrvatskom, slavonskom i dalmatinskom zemljom. Zato sam dužan pozvati vas i opomenuti, da se prema Magjarom postavimo na načelo, po kojem se ima uzdržati savez sa rečenom ugarskom krunom, no ipak načinom, da pojedinim narodom, živućim pod ugarskom krunom, ostanu zajamčena prava i slobodni narodni razvitak. Mi ćemo se prema Magjarom staviti na temelj slobode, jednakosti i bratinstva, jer ne možemo proti njima uvjek s neprijateljskim oružjem stajati, osamstogodišnji bratski i susjedni savez jamči nam za to, da ćemo vladajuće medju nama razpre prijateljskom rukom urediti moći". Na ovaj govor bana Jelačića pozivati će se u saboru godine 1865./66. pojedini govornici unionističke stranke. Uz Hellenbacha ustaju Bogović, Mirko Hrvat i drugi, izjavljujući, da trojedna kraljevina neće i nesmije podnipošto ići u carevinsko vieće. Na čelo centralističkih elemenata stupa stožernik Haulik, koji povodom dvadesetpegodišnjice svoga biskupovanja izdaje na svećenstvo nadbiskupije okružnicu, u kojoj otvoreno zagovara, da se izašalju zastupnici u carevinsko vieće. Kardinal izbraja sve stečevine, koje su Hrvatskoj i Slavoniji u posliednje vrieme pale u krilo, kao što je ustrojenje dvorske kancelarije, stola sedmorice i izključiva poraba narodnoga jezika kod oblastih i ureda. U oči tih stečevina ne može on sumnjati u dobru volju visoke vlade; nova nam vlada ne može ono povratiti, što je dokinuto sasvim novimi okolnostmi monarkije i duhom vremena, i što se ne može dopustiti bez velike štete za čitavu monarkiju". U „Agramer Zeitungu" izlazi kardinal na popriště borbe doduše anonimno no tako, da čitavi politički sviet poznaje pisca, a napokon se i sam odaje. U „Pozoru" pobija kardinalove nazore drugi jedan visoki dostojanstvenik, jednako čuven, a može se misliti, kojim intenzivnim zanimanjem prati javno mnienje tu publicističku borbu. Paralelno teče polemika izmedju hrvatskih i srbskih glasila, koja se na čitavoj liniji hvataju u koštac. Brutalan je članak proti Hrvatstvu u Vidovdanu od 21. veljače, koji Gaj kao i još nekoje oštre članke srbskih listova pretiskuje na čelu „Narodnih Novina", bez svake primjetbe. Srbskim listovima neostaju dužni hrvatski pisci u „Pozoru" a sve češće pojavljuje se u stupcima lista Josip Miškatović, svraćajući na sebe pažnju javnoga mnienja svojim oštrim logičkim dedukcijama, prekrasnim slogom i jezikom i zadivljujućim mirom, što no zadahnjuje njegovo pisanje. „Pozor" u jednom članku, koji pobudjuje živo zanimanje u javnom mnienju, razlaže proti Vidovdanu načela, koja ga

vode u borbi za Hrvatstvo. Doslovce se kaže: „Kao što su Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević i Bogoslav Šulek bili najveći zatočnici Ilirstva, tako su oni danas odlični branitelji Hrvatstva. Prije g. 1848. gojili smo izvjestne misli o narodnom jedinstvu, a danas tražimo izvjestne oblike narodnoga razvitka. Može li nam tko zamjeriti, što u borbi tražimo čvrsti temelj narodnoga obstanka, osnovana u historičkom državnom pravu, koje je nekoč obstojalo, a nije nikada pravnim načinom zanijekano. Uzalud si Vidovdan utvara, da dan danas zaprašene pergamene ništa nevriede, kada vidimo, da ono, što je do sada prašinom pokrito bilo, sve se to više i jače u životu pojavlja. Hrvati se sve to više uvjeravaju, da njihova narodnost neima obstanka bez državnoga temelja". U toj polemici javlja se Danilo Medaković u svojem listu „Napredku", donoseći pomirljiv članak, u kojem se kaže: „Bez sloge ne mogu obastati hrvatske stečevine niti se Srbi mogu ičemu nadati. Sve što su Hrvati dosele dobili mogu izgubiti, ako ne bude sloge, da se stečeno uzdrži. Srbi u Austriji ne imaju budućnosti bez podpore Hrvata". Vrlo je zanimiv članak u „Pozoru", u kojem se historički razjašnjuje postanak obijuh stranaka prije godine 1848., ilirske i staro hrvastke. U tom se članku veli: „Izprvine bijahu svi Hrvati glede Ilirstva složni, a poslie se razdieliše. Jedni pristadoše uz ideju Ilirstva, drugi sjećajući se ilirskoga imena još iz francezkih vremena, kad smo sva prava izgubili, prigrliše hrvatsku misao te potražiše pomoć u Magjarah; oni prvi u Slavenah. Tako budu Hrvati prozvani Magjaronima. Magjari budu agresivni tražeći, da se mjesto latinskoga jezika uvede magjarski, no tomu se oprieše svi pametniji muževi magjaronske stranke. Iliri ne nadjoše takodjer u Slavenah podpore, a Srbi počeše tjerati srbsku agitaciju. Na koncu izjavljuje članak nadu, da će staro-hrvatska stranka raditi složno sa mlado-hrvatskom na korist otačbine". Ovim se člankom udara pečat na slogu unionističke i narodne stranke. Zato „Narodne Novine" nazivlju „Pozor" magjaronskim listom.

Izmedju kardinala Haulika i muževa narodne stranke razvija se žestoka polemika. Kardinal napada na „Pozor", tvrdeći, da taj list brani svaku revoluciju, da je žestoki neprijatelj katoličke crkve, pa da piše i proti svjetovnoj vlasti papinoj. U „Pozoru" izlazi proti kardinalu članak, podpisan od kanonika djakovačkoga kaptola i profesora djakovačkoga sjemeništa, u kojem se očituje, da svjetovna vlast papina nije neobhodno potrebita za obstanak katoličke crkve. „Vi uzoriti gospodine" hoćete da nas protivnike upropastite, mi pak hoćemo da vas samo razlozi pobijamo". Skoro po tom upravlja kar-

dinal oštru poslanicu na svećenstvo, naperenu proti „Pozoru“. U poslanici se kaže: List „Pozor“ nije nikada izjavio sažaljenja, a nisinovske privrženosti prema glavi crkve, sv. otcu, koga su krivično orobili za najveći dio njegova zakonitoga posjeda. Naprotiv pokazivao je taj list znakove mrzosti, a pokazuje ih još uviek, dočim pobunu, proti svetoj stolici najpodlijim načinom potaknutu, dočim počinjena svetogrdja, razbojničke i na uništenje sv. stolice smjerajuće zlobne čine i urote povladjuje, a začetnike te urote i zaklete dušmane sv. stolice kanoti Cavoura, Ricasolia, Garibaldija, što može jače hvali i njihove nevjere podupire. Taj se list usudjuje biediti biskupe sa čina spadajućih u njihov svećenički djelokrug te izlagati vlastitoga svoga biskupa ruglu. Taj list neima traga kakovoj zahvalnosti prema našemu zakonitomu vladaocu, apostolskomu kralju, koji je domovini našoj toliko blagodati podielio već običaje skoro sve, što dolazi od vlade, kroz tumačenje na zlo izvrći, a tako širiti sumnju i nepouzdanje prema vrhovnoj vlasti“.

Polemiku proti kardinalu prenose „Pozorovi“ pristaše neizravnim načinom u županijsku skupštinu zagrebačku, te zahtjevaju kroz velikoga bilježnika Kušlana, kao glavnoga govornika, da se zagrebačkim poluslužbenima novinama, u kojima Haulik zagovara centralističke težnje, uzkrati svaka zemaljska podpora, pošto taj list piše proti najsvetijim interesima hrvatskoga naroda, proti našem državnom sustavu, kao i proti ustavu, utemeljenom na državnom pravu. Uslied te i sličnih izjava dolazi skupština u žestok sukob sa velikim županom Kukuljevićem, koji izjavi, da će s mjesta zabraniti skupštinu, „budu li se formulisali zaključci, napereni proti načelima vlade Njeg. Veličanstva“. Skupština privoljuje na blažu formulaciju velikoga župana, „da se mjesto „Narodnih Novina“ i zagrebačkih novina, koje neka se dokinu, ustroji oglasnik na trošak zemlje. U skupštini stoji na čelu opozicije proti velikomu županu Kukuljeviću, koji odriešito ustaje proti „prevratnim“ težnjama opozicije, veliki bilježnik Kušlan, koga doskora stiže odpust od službe. Sgoda, radi koje se Kušlan odpušta, osvietluje upravo drastično odnošaje te pokazuje, kako čitava županijska uprava nemože da obavlja uspješno svoje upravne poslove. Kukuljević izjavljuje, kako mu je pošlo za rukom ustanoviti, da je Kušlan upotriebio županijski službeni pečat na okružnici, koju je samostalno razaslao na obćinstvo županije te u kojoj izvrgava ruglu podžupana Petra Očića i potiče na odpor proti već primljenim zaključcima županijske skupštine. Proti županijskoj skupštini, koja je dvorskoj kancelariji podnesla predstavku, moleći, da bi se čim sko-

rije sazvao sabor, upravlja kancelarija odpis, u kojem oštro kudi županijske činovnike, koji sami krše ustanove o ustrojstvu županije. Drugom odredbom poziva dvorski kancelar Mažuranić činovnike i učitelje, neka ne čitaju „Pozor“. Ban izdaje kroz ravnatelja redarstva dvije opomene proti „Pozoru“, u kojima se veli o listu, „da svojim pisanjem uzbudjuje nepovjerenje prema prejasnoj vladajućoj kući u narodu, koji je vazda stajao uza prev. dom, da predstavlja vladu kao zadahnutu strašću neprijateljstva prema narodnostim. Ove dvije opomene upozoruju „Pozor“, neka prestane pisati dosadašnjim načinom, ne će li, da mu se sa trećom opomenom obustavi izdavanje“.

U ovoj godini ima se zabilježiti još jedan žalostan dogodjaj, koji potresa srdca rodoljuba. U Djakovu umre, navršiv jedva tridesetu godinu života hrvatski pjesnik, splitski Hrvat Luka Botić, koji bijaše narodnim zastupnikom na saboru god. 1861. Luka Botić, drug Mihovila Pavlinovića, stajaše tih burnih godina u prvim redovima muževa, koji se borahu za ustavna i narodna prava. Bijaše i darovit hrvatski pjesnik te mu je „Matica Hrvatska“ ovjekovječila uspomenu, izdavši prije nekoliko godina njegove pjesničke umotvore medju svojim izdanjima. Odlikovaše se čvrstim značajem te velikom požrtvovnošću u borbi za svoje ideale a čitava zemlja oplakivaše, kako se to čita u tadašnjim javnim glasilima, preranu smrt Botićevu, u kojega se istom bješe počeo pravo razvijati pjesnički dar a koji je svojom značajnošću obećavao, da će znati muževno zastupati svoja načela. Grad Spljet, koji u njem slavi svojega najboljega pjesnika novijega vremena, spremao se prije više godina, da mu prenese kosti iz Djakova u Spljet a ta nakana gradjanstva Zvonimirova grada još uvjek obstoji.

Već prvih dana godine 1864. zadesi narodnu stranku i s njom u opoziciji proti sustavu sdruženu unionističku stranku težak udarac. List „Pozor“, dobivši 11. siečnja i treću opomenu, bude obustavljen najprije na tri mjeseca a poslie na neizvjestno vrieme; proti uredniku lista Ivanu Perkovcu i izdavatelju Anti Jakiću bude povedena iztraga te Perkovac na konačnoj razpravi osudjen na tri mjeseca zatvora a Jakić na novčanu globu. Tako su obje stranke ostale na duže vremena bez publicističkoga glasila, sabornica bijaše zatvorena a ostajahu još jedino županijske skupštine, gdje je opozicija mogla bar donekle dati izraza svojemu mišljenju. No i tu je morala biti vrlo oprezna, da nenagazi na odpor i protimbu javnih oblastih, koje nisu bile voljne, da trpe iole oštriju kritiku svojega djelovanja. Već

u siečnju počeše se sastajati županijske skupštine, prva na redu skupština županije zagrebačke. Ta kao i ostale županijske skupštine važne su i u jednom drugom pogledu; u njih se prvi put u novoj ustavnoj eri podiže glas, da se u katoličku crkvu u Hrvatskoj i Slavoniji uvede slavensko bogoslužje. Pokret započe već godine 1863. Dne 5. srpnja te godine bude po čitavoj zemlji proslavljen tisućgodišnji blagdan slavenskih apostola Cirila i Metoda. Najveličajnija bijaše slava u Zagrebu. U zoru toga dana navjesti 101 hitac iz topova početak svečanosti. Službi božjoj u prvostolnoj crkvi, koju obsluži stožernik Haulik, prisustvovaše ban na čelu svih vojničkih i gradjanskih oblastih. Poslie podne bijaše u Maksimiru pučka svetčanost, na koju dodjoše ban, stožernik i sva najotmjenija lica glavnoga grada. Od toga dana nastade u zemlji pokret, da se u crkvu uvede slavensko bogoslužje a županijske skupštine bijahu mjesto, u kojem ta težnja nadje svoju javnu tribunu. Prva stvori o tom zaključak županija virovitička a za njom zagrebačka. Matija Mrazović predlagaše, da se zaključak skupštine izravno priobći papinskomu nunciju u Beču a nipošto preko kardinala Haulika, pošto je vrlo vjerojatno, da on te želje neće podupirati. Jovan Živković navede još kao glavni razlog u prilog zaključku, što bi se kroz to uvedenje slavenskoga bogoslužja u katoličku crkvu približile obje crkve u zemlji te bi se onda vidilo, da izmedju njih neobstoji razlika. Živkovićev govor pozdravi skupština burnim uzklicima a na predlog velikoga župana Kukuljevića zaključi skupština, da se zaključak podastre nunciju no da se kardinal ima zamoliti za posredovanje. Kardinal nebijaše nipošto sklon toj težnji, koju diecezansko glasilo „Katolički list“ osudi a i sam se kardinal proti njoj odlučno izjavi. — Kada ga je naime skupština županije sriemske zamolila, da podupre taj zaključak županijskih skupština odgovori kardinal, da on nipošto nemože podupirati takovih novotarija u katoličkoj crkvi. Da je županijska skupština sriemska, u kojoj ogromna većina skupštinara bijaše iztočno-pravoslavne vjere, poduprla tu težnju katoličkoga pučanstva zemlje, ima se pripisati čuvstvu sloge i solidarnosti, koja u to vrieme spajaše sljedbenike obijuh vjeroizpovjestih u zemlji te su se svuda tražile nove niti, koje bi taj sporazum imale još bolje učvrstiti. Od ovud se vidi, da novinarska polemika hrvatskih i srbskih javnih glasila, i koliko oštra, nije još bila raztočila solidarnih čuvstava hrvatskoga i srbskoga plemena.

Još drugi važan predmet zanimaše županijske skupštinare a razprave o njem bijahu burne. Sgoda velikoga bilježnika Kušlana, o

kojoj je već bilo govora te odporna, iz ustavne samosviesti potječuća ćud municipalnoga činovničtva, koje se smatraše braniteljem ustavnosti ma bilo i proti velikim županima; izkustvo, da županijske skupštine, dieleći nazore činovničtva, koje je odvisilo od njihova izbora i njihove disciplinarne vlasti, nisu nipošto bile voljne vršiti tu vlast odviš strogo proti municipalnomu činovničtvu — uvjeri dvorsku kancelariju, kako je tu nuždna reforma. Kancelarija izdade odredbu, da se disciplinarna vlast proti činovničtvu prenese od skupštine na velike župane. U svojem govoru, kojim otvori skupštinu, izjavi Kukuljević, da će skupštine, budu li sliedile dosadašnji pravac i zakidale u tudji vlastni djelokrug, same sebi izkopati grob. Od vajkada, reče veliki župan, bila je kruna zakonito vlastna, izdavati zakone i naredbe, kad o kojem god predmetu nije obstojao pozitivni zakon a županijska municipija imala su samo to pravo, da podignu svoj ustavni glas proti takovim naredbama, koje su uticale u pravo ustava ili sabora. Predloži, da skupština prihvati tu naredbu dvorske kancelarije, no skupština nebijaše nipošto voljna da to učini, a videći veliki župan, da odpor i uzrujanost radi naredbe sve više raste, razpusti skupštinu. Ostale županijske skupštine zaključiše, da se izvršenje naredbe ostavi in suspenso do sastanka sabora. Položaj velikih župana na čelu županijskih municipija bivaše sve teži, a naročito je to osjećao Ivan Kukuljević. Još prije nekoliko godina jedan od najpopularnijih muževa u zemlji, čije kulturne zasluge priznavaše čitavi narod oduševljeno, imao se je sada boriti proti jakoj struji u javnomu mnienju, koja nije shvaćala njegova položaja i njegove odgovornosti na čelu županijske uprave. Dolazio je neprestano u sukobe sa življima, koji stvarahu zaključke, nepoćudne i protivne vladinim namjerama a on se smatraše organom državne uprave pa je takove zaključke morao obustavljati i skupštinu razpuštati. Okolnosti se prema prijašnjemu stanju nebijahu znatno promjenile; zemlja se je kao i prije inaugurirane ustavne ere upravljala naredbama; ustav bijaše više na papiru a županijske skupštine mogle su proti odredbama vlade jedino zaključivati nemoćne prosvjede, u kojih se je odrazivao duh odpora al ti zaključci nisu mogli imati praktična uspjeha. Na dnevnom redu bijahu neprestana trvenja i sukobi izmedju toga duha i izmedju državnih organa na čelu županijskih municipija; Kukuljevićev položaj bijaše moralno tim teži, što je i sam želio, da se djelokrug municipija uredi ustavnim putem, on je uslied svoje koncilijantne naravi i narodne sviesti zazirao od sukoba sa muževima, s kojima se je prije borio za ustavna prava naroda.

Sada je njegova nepopularnost od dana do dana rasla; velike njegove zasluge u prošlosti bijahu javnomu mnienju, zaokupljenu svagdanjim pojavima, koji u zemlji stvarahu stanje ogorčenosti, sasvim iz pameti izčezle. U tom položaju bijahu i ostali nekoji njegovi drugovi, naročito Vukotinović na čelu križevačke županije.

Iz Beča stiže glas, da je ondje 8. veljače umro naglom smrću veliki književnik pobratimskoga naroda srbskoga, uzkrisitelj njegove novije književnosti i čuveni skupljač hrvatskih i srbskih narodnih pjesama, Vuk Stefanović Karadžić. Narodni jezik, dotjeran do savršenosti kroz nebrojene hrvatske i srbske pisce, Vukove učenike, koji se klanjaju tomu umnomu velikanu, živ je spomenik njegovih zasluga za narod i njegovu književnost. U njemu se odražava umna potencija, do koje se može uzdići narodni genij; u njem i u narodnim pjesmama po njemu skupljenim, koje su jamačno najljepši biser čitave naše narodne prošlosti. Vuk stajaše u svezi s prvim umovima prosvietljenih naroda a najveći njemački historičar ovoga vieka, Leopold Ranke, izjavljuje, da mu ima zahvaliti jedno od svojih najboljih historičkih djela „Povjest srbskoga prevrata na početku ovoga vieka", koje mu je Vuk u pero kazivao. I to sve postiže počevši istom u zrelijoj dobi učiti azbuku. Na predlog dvorskoga kancelara Ivana Mažuranića dozvoli Njeg. Veličanstvo Vukovoj udovici znatnu novčanu podporu, koja ju je spasila od najveće materijalne biede. U zagrebačkoj pravoslavnoj crkvi obslužen je parastos a Jovan Subotić reče u spomen uman govor, u kojem kao velik prijatelj Hrvata pozva Hrvate i Srbe, da uztraju u ljubavi i slozi. Namjeravalo se takodjer Vuku podići spomenik te je izmedju ostalih i biskup Strossmayer poklonio u tu svrhu 1000 for., a Metel Ožegović 500 for. no sakupljen novac ostade njegovoj udovici u ime podpore. — Jovan Subotić zauzimaše u to vrieme važnu poziciju u javnom i prosvjetnom životu. Stajaše na čelu hrvatskomu narodnomu kazalištu kao njegov vrhovni upravitelj a štampa mu priznavaše velike zasluge za unapredjenje kazalištne umjetnosti. Baš u to vrieme zavlada u Primorju glad i zagrebački pravnici, na čelu im Milan Makanec, prirediše u korist stradajućega pučanstva kazalištnu predstavu. Prikazivala se Subotićeva drama „Nemanja" a ovo najbolje pokazuje pravac mišljenja i čuvstava, koja Hrvate zadahnjivahu prema Srbima. Upravo tih dana posjetiše Zagreb u družtvu Jovan Sundečić i veliki preporoditelj hrvatskoga naroda u Dalmaciji Mihovio Pavlinović a zagrebački pravnici prirediše obadvojici ovaciju.

Još je jedan muž umro tih dana u Zagrebu, koji ostavi častno

*

ime u narodnoj povjesti, Mirko Lentulaj, namjestnik banske časti u burnoj godini 1848. „Narodne Novine“ bilježe u pokojnikovu vjekopisu, da su ga stališi i redovi županije zagrebačke birali kroz pune 23 godine svojim prvim podžupanom a sabor godine 1848. izabra ga namjestnikom banske časti, da upravlja zemljom u odsutnosti bana Jelačića. Iztiču kao njegovu osobitu zaslugu, da je u to burno vrieme znao stišavati i miriti razjarene duhove. Kao osobit znak njegove čednosti navode, da je već od godine 1806. imao pravničku doktorsku diplomu, a da to nebijaše poznato ni njegovim najboljim prijateljima. Sprovod, koji je od njegova stana na Kapucinskom trgu išao na Jurjevsko groblje bijaše sjajan: u znak žalosti vijahu se na kućah crne zastave i gorahu plinske svietiljke, a iza liesa stupaše ban Šokčević na čelu čitavoj narodnoj inteligenciji. Lentulaj umre u visokoj starosti od 86 godina.

Novine nepropuštaju javiti, da je Petru Preradoviću, koji bijaše u to vrieme pukovnik glavnoga stožera, vraćeno plemstvo, koje je jošte godine 1626. stekao njegov pradjed Ivan Preradović.

Javni život bijaše u to vrieme dosta skučen. Narodna i unionistička stranka, koje zastupahu narodnu opoziciju proti centralističkim težnjama, nisu imale publicističkoga glasila, a tih dana zatvori oblast i narodnu čitaonicu u Zagrebu, u kojoj se opozicionalni življi sastajahu na dogovore. Odnošaj prema Ugarskoj nezanimaše više javno mnienje u prijašnjoj mjeri, jer je svaki dan postajalo preče pitanje, kako da Trojedna kraljevina udesi svoj odnošaj prema austrijskim zemljama. Namjestnik dvorskoga kancelara Franjo Žigrović Pretočki objelodani na njemačkom jeziku razpravu, u kojoj, pledirajući za zajedničke interese s Austrijom, dokazivaše, da je Trojedna kraljevina „bila u povjesti pravno mnogo nezavisnija, nego bi to mogli kazati i najveći Ugrologi.“ Gaj nepropušta u svojem listu konstatirati, da je do takova zaključka došao i Eugen Kvaternik u svojoj, prije više godina izdanoj razpravi a ovo suglasje u toj točki tih inače antipoda služi Gaju za dokaz, da je taj nazor historički podpuno izpravan. Drugi jedan javni muž, dubrovački knez Medo Pucić, koji uživaše u narodu velik ugled, naročito kod dalmatinskih Hrvata, objelodani takodjer svoje mnienje o načinu, kako bi se taj odnošaj Trojedne kraljevine prama Austriji imao za buduće udesiti. Za njega je to najživotnije pitanje, a može se riešiti samo susretljivošću Trojedne kraljevine prema faktoru, koji jedini može oživotvoriti nekoje najbitnije narodne težnje. „Ostavimo na stranu, kaže Medo Pucić, virtualna prava, koja nam nehasne mnogo kao što Au-

striji nehasni njezino jeruzolimsko kraljevstvo. Tražimo od Austrije ono, što nam ona može dati. Može nam dati vojničku Krajinu a od Dalmacije samo Mletačku Dalmaciju, nemože nam pako dati ni Kotora ni Dubrovnika, jer Trojedna kraljevina neima bez Ugarske diplomatički dokazanoga prava. Neka dakle Austrija najprije povrati Trojednoj kraljevini zemljište, koje je po pravu i historiji njezino a onda neka Trojedna kraljevina stupi u ustavne odnošaje s austrijskim zemljama onim obrazom, kojim je prije stajala u zajednici s Ugarskom.“ Iz te težnje, da se naime dodje do sporazuma s austrijskim zemljama rodi se i nov list „Domobran“, koji poče 14. svibnja izlaziti u Zagrebu a urednikom mu je Gjuro Deželić. Prema Ugarskoj stavlja se list na stanovište članka 42 od g. 1861. a prema Austriji na stanovište saborske manjine toga sabora, izraženo u svojoj bitnosti u poznatoj Pricinoj izjavi. Trojednoj kraljevini ima se zajamčiti i oživotvoriti njezina zemljištna cjelokupnost i njezina ustavna prava a ona će onda stupiti u realnu svezu s austrijskim narodima bez obzira na Ugarsku, s kojom Trojedna kraljevina netreba sklapati nikakove tiešnje sveze. Trojedna kraljevina ima sebi u prvom redu osigurati narodnost, dočim ustavnost i gradjansku slobodu može najbolje očuvati u zajednici sa ostalim narodima i zemljama austrijskim. Pitanje o odnošaju prema Austriji, kao najpreče pitanje, smatraše se životnim pitanjem te djelovaše svom težinom na mnoge duhove, koji se nemogahu oteti uvjerenju, da Trojedna kraljevina, stojeći skrštenih rukuh izmedju Austrije i Ugarske, mora napokon podleći jednoj ili drugoj, ako se blagovremeno neodluči na djelotvornu akciju, koja ju ima dovesti u bliži doticaj s austrijskim narodima i zemljama.

Dan 18. kolovoza 1864. ostati će trajno zabilježen u kulturnoj povjesti naroda; toga se dana otvara prva hrvatska gospodarsko-obrtna izložba u zgradi, u kojoj je danas smješteno hrvatsko sveučilište. Zanimanje za izložbu bijaše u narodu svestrano i najintenzivnije; izložba stajaše pod prev. pokroviteljstvom kralja; predsjednikom odboru bijaše grof Miroslav Kulmer, podpredsjednikom Mirko Šuhaj, a tajnikom Josip Ferdo Devidé. Izložbu otvori glavom ban Šokčević, koga pozdravi grof Kulmer, zahvalivši kralju, što je blagoizvolio uzeti ju pod svoje previšnje okrilje. Koliko se vidi iz novinskih izvještaja bijaše učešće sa strane izložitelja znatno a izložbu posjeti prvih 20 dana preko 12.000 osoba. Nju je stvorila patriotična sviest i neugasiva težnja za napredkom, koja je u ono

vrieme velik agens kulturnoga pokreta. Narod se radovaše uspjehu, koji je po tom znatan i značajan u kulturnom pogledu, što je proizišao iz naprezanja samih družtvenih i ekonomičkih sila naroda. Potvrdjuje to i dvorski kancelar Ivan Mažuranić, koji kod zaključka izložbe, konstatovavši liep uspjeh, reče: „Vlada nemože nijednom narodu pomoći u nikojem smislu, ako si on sam nepomogne; vlada je narodnomu radu i poslu samo ono, što je usjevima prijatan zrak; ona može samo pospješiti i unapredjivati plodove narodnoga truda ali sam taj narodni trud nemože stvoriti.“ Vanjsko novinstvo, naročito ono austrijske priestolnice, bilježi uspjeh izložbe a ruga se neznanju ljudih, koji neumiju cieniti žilavosti u borbi i životne snage hrvatskoga naroda. Hrvatski narod, koji je u stoljetnoj borbi sačuvao vjeru u sebe i svoju budućnost, krči sebi žuljevima svojih rukuh put kulturnomu napredku a izložba je samo živ izraz njegove volje i odluke, da na toj stazi napreduje uzporedo sa drugim narodima. Ovako se ima shvatiti značaj te izložbe, koja kao proizvod patriotične samosviesti naroda ima svoju veliku kulturnu i moralnu vriednost, neodvisno od samoga vanjskoga uspjeha, koji ne može biti osobito znatan radi nepovoljnih prilika, koje spriečavaju narodni duh i na tom polju.

Godina 1865. znamenita je u političko-parlamentarnoj povjesti Hrvatske. U njoj se opet sastaje sabor, kojeg nije bilo mal ne četiri godine. Već 17. siečnja proglašuje se prev. kraljevski odpis na bana Šokčevića, koji radi predstojećega saziva sabora odredjuje, da se izradi izborni red, po kojem se sabor ima sastaviti. U to se ime poziva ban, da sazove bansku konferenciju pa da joj predloži na razpravu sliedeća pitanja: Imadu li se velikaši pozvati na sabor osobno ili pako putem zastupnika, dakle u ograničenom broju? Kako da se smanji broj narodnih zastupnika s obzirom na znatne troškove, s tim spojene? Kako da se ustanovi broj izabranih izbornika i poglavarstveno osigura nadziranje izbora u županijah i gradovih?

I sabor od godine 1848. i onaj od godine 1861. sastali su se na temelju izbornih redova, stvorenih izvan samoga sabora po naročito sazvanih banskih konferencijah. Da se uzmogne sastati sabor od godine 1848. trebalo je stvoriti sasvim nov temelj, da se u sabor uvede treći, demokratički elemenat, koji ne bijaše zastupan u prijašnjih saborih, osnovanih na pravu i zastupanju striša i redova. Taj izborni red usvojen je s nekim malim preinakama i u banskoj

konferenciji od god. 1860. i sankcijoniran po Njeg. Veličanstvu kralju uz naročitu ogradu, da ima samo dotle vriediti, dok se zakonotvornim putem nedonese izborni red. Po tom izbornom redu brojio je sabor ukupno 219 članova; 120 narodnih zastupnika, onda prelate jedne i druge crkve, 79 magnata i još nekoje virilne glasove. Ovdje nisu uračunani zastupnici iz vojničke Krajine. Kako se vidi iz prev. kraljevskoga poziva na bana, imala je konferencija povesti razpravu o tome, da se broj velikaša smanji i svede u pravi razmjer prema broju narodnih zastupnika, zatim da se obali broj narodnih zastupnika. Na temelju prev. kraljevskoga odpisa sazva ban 4. veljače bansku konferenciju. U tu konferenciju pozva ban sve prelate rimokatoličke i iztočno-pravoslavne crkve, sve velike župane i mnoge druge odlične ličnosti u zemlji. Pozivajući ban u konferenciju odlične ličnosti iz ove posliednje kategorije, uzima obzira na njihovo političko uvjerenje obzirom na odnošaj trojedne kraljevine prema Austriji. Kako će to biti glavni državopravni predmet, koji će se predstojećemu saboru predložiti na razpravu i zaključak, proizlazi već ovdje jasno intencija, da se u bansku konferenciju ne pozovu takovi muževi iz velikoga broja narodne političke inteligencije, koji se ističu u redovih opozicije proti vladinom sustavu. Načelno su dakle izključeni pristaše narodne stranke, koji u to vrieme vode složnu opoziciju proti centralnoj vladi u Beču i proti hrvatskoj vladi Mažuranić-Šokčevićevoj. Nepozivlju se ni Rački, ni Perkovac, ni Šulek ni ostali korifeji stranke, a pozivlje se jedini iz toga kola Mato Mrazović no taj takodjer neće da prisustvuje razpravama banske konferencije. Od unionističke stranke pozivlju se grof Janković, bar. Juraj Rauch i veliki bilježnik županije virovitičke Ignjat Brlić, no ni ovi nedolaze u konferenciju. Od pozvanih prelata nedolazi u bansku konferenciju biskup Strossmayer. Nasuprot imenuju se članovima banske konferencije Vončina, Veber, Ćepulić i još nekoji muževi, o kojih je notorno, da podupiru intencije Mažuranić-Šokčevićeve vlade i naginju odlučno izmirenju sa Bečom. U konferenciji nema dakle prvaka opozicije, pošto nedolaze ni ona nekolicina, koja je u nju pozvana, te je konferencija zadahnuta jednim mišljenjem.

Ovdje nam se valja još dotaknuti promjena ili bolje rekući razkola, koji se je tečajem tih godina do sastanka sabora god. 1865. sbio u narodnoj stranci, koja je na saboru godine 1861. bila kompaktna te postupala složno u državopravnim pitanjima. Od matice stranke. koja se je kupila oko „Pozora“ odciepiše se mnogi ugledni članovi, koji sada sastavljahu grupu muževa, naginjućih izmirenju s Aus-

trijom. Vidjeniji izmedju tih muževa jesu Kukuljević, Vukotinović, Vončina, Ćepulić, Veber, Ambroz barun Vranyczany i drugi, koji ne samo nemaju više nikakova doticaja sa svojim starim prijateljima, nego se bore proti njima te ih pače smatraju odmetnicima stare narodne stranke, jer su se fuzijonirali u opoziciji sa unionističkom strankom, starom protivnicom narodne stranke. Ova je tvrdnja historički opravdana u toliko, što je narodna stranka u saboru godine 1861. krštena kao takova u vatri i borbi proti unionističkoj stranci, pobjedivši ovu u razpravi o odnošaju prema Ugarskoj. Ovako stoji taj odnošaj u oči sastanka sabora no u samom saboru mienjati će se konstelacija svaki čas i kod svakoga načelnoga glasovanja. Na početku saborske periode biti će unionistička i narodna stranka još složne proti onim elementima, koji naginju Beču, no neće proteći dugo vremena pa će se potonji elementi složiti sa svojim starim prijateljima negdašnje narodne stranke a unionistička stranka ostat će prema njima u znatnoj manjini. Ove će evolucije, mienjajući se naglo kao slike u kaleidoskopu trajati, dok se nepojavi na vidiku nagodba s Ugarskom, a onda će se ti elementi narodne stranke stopiti u jednu stranku pod imenom narodne opozicije, koja će povesti borbu proti unionističkoj stranci, revidirati nagodbu i postati saborska većina za banovanja Ivana Mažuranića. Sada se u oči sabora i izbora stranke nazivlju posebnim imenima. Unionistička stranka ostaje unionistička stranka, idući nepomično za svojim ciljem, za obnovom realne snage s Ugarskom. Ona si nadjene ime ustavno-narodne stranke. Krilo negdašnje kompaktne narodne stranke, koje vode Mrazović, Rački, Perkovac M. Hrvat i dr., a smatra i prije i poslie biskupa Strossmayera svojom moralnom glavom, nazivlje se narodnom ili narodno-liberalnom strankom; oni drugi prijatelji Beča, da ih nazovemo tim imenom, nehoteći time nimalo, da im poričemo samostalno shvaćanje položaja, ti prijatelji Beča zovu se samostalnom narodnom strankom.

Ovo je u glavnim crtama stranačka konstelacija u zemlji u oči sastanka banske konferencije i novih izbora za sabor. Sastavši se banska konferencija u prvu sjednicu, izabra odmah odbor, da izradi odgovor na pitanja kraljevskoga odpisa. Odbor predloži konferenciji, da se za temelj izbornomu redu uzmu načela izbornoga reda od god. 1848. i 1861. uz neke promjene. Na prvo pitanje glede zastupanja velikaša, odgovara, da samo oni velikaši imadu pravo mjesta i glasa u saboru, koji su uvršćeni medju domaće velikaše i punoljetni, koji stalno prebivaju u Hrvatskoj i Slavoniji, posjeduju u zemlji

imanje, s kojim je do godine 1848. bilo spojeno pravo jurisdikcije. Po predlogu odborovu ima broj saborskih članova iz magnatskoga stališa spasti od dosadašnjih 79 na 24 člana. Uvaži li se, da su ti magnati najpretežnijim dielom članovi unionističke stranke i protivnici vladinoga sustava, vidi se odovud, koliko bi ta stranka numerički izgubila članova kod predstojećih saborskih razprava. Nadalje se po odborovu predlogu ima broj narodnih zastupnika iz područja županijskih municipija, gradova i trgovišta smanjiti od 120 na 74; broj prelata jedne i druge crkve na 10. U svem se predlaže 129 članova sabora, iz tih kategorija prema 219 u godini 1861. Glede Krajine predlaže odbor, da se takodjer obali broj krajiških zastupnika. Konačno se još predlaže, neka se Njeg. Veličanstvo zamoli, da se u sabor pozovu zastupnici kraljevine Dalmacije. Konferencija usvoji sve ove predloge odbora te ih podastre prev. mjestu u obliku adrese. I predlozi odbora i adresa potiču iz pera člana konferencije Jovana Subotića, koji spada u najuglednije muževe narodne samostalne stranke. Čim je ova adresa podastrta prev. mjestu i objelodanjena u javnosti, prenuše se velikaši iz kraljevine Hrvatske i Slavonije, pristaše unionističke stranke te se obratiše na Njeg. Veličanstvo molbom, da ne blagoizvoli potvrditi tih predloga, nego neka se ostavi budućem saboru, da on dovede u sklad načelo o zastupstvu velikaša sa demokratskim načelom o zastupstvu naroda. Ova predstavka ostade bez uspjeha. Kruna odobri samo neke predloge banske konferencije no i opet uz naročitu ogradu, da se od tuda nemogu za budućnost izvadjati nikakove posljedice, koje tangiraju pravo krune. I glede Krajine privoljuje kruna na to, da se reducira broj narodnih zastupnika, a njihovo sudjelovanje kod saborskih razprava ograničuje kao i g. 1861. lih na državopravna pitanja. Sabor bude sazvan na 17. srpnja, no uslied promjena, koje skoro za tim nastadoše u krilu austrijske centralne vlade na čelu ugarske i hrvatske dvorske kancelarije, odgodjen je ovaj rok tri puta tako, da se je sabor sastao istom 12. studenoga. Prema toj konstelaciji, stvorenoj sazivom sabora, zauzeše političke stranke svoje stanovište. U glavnom gradu izlaze još samo glasila, zagovarajuća izmirenje s Austrijom, neodvisno od historičkoga odnošaja Hrvatske prema Ugarskoj. Iz tih glasila vidimo pače, kako ona tumače smisao toga članka §. 42., sasma u prilog aktualne politike muževa, koji zagovaraju realnu svezu s Austrijom, tvrdeći, da je taj zaključak upravo potekao iz nastojanja, da se otežča taj savez s Ugarskom te Hrvatskoj ostave slobodne ruke prema njoj. Narodna stranka, koju podupire unionistička, neima još uvjek svojega

glasila, koje bijaše obustavljeno početkom godine 1864. te su obje stranke prisiljene, da se utiču pod okrilje listova izvan domovine. Kao glavno glasilo služi im u Pragu na njemačkom jeziku izlazeće glasilo češke narodne stranke „Politik“. U potonjem listu izadje tih dana jedno od onih senzacijonalnih odkrića, kojima se stranke, vodeće opoziciju proti svagdanjem sustavu, znadu često poslužiti u svrhu, da kompromituju svoje prijatelje iz prijašnjih vremena, koji su se poslie od njih odmetnuli te pristali uz vladajući sustav. Zastupnici češke narodne stranke bijahu upravo izstupili iz carevinskoga vieća, a sad još gledahu, da sasma uzdrmaju temelj vladajućega u Austriji sustava. Počelo se u to vrieme najviše o tom nastojati, da se kompromituju oni hrvatski muževi, koji imahu u rukama kormilo hrvatske vlade te zagovarahu transakciju s Bečom, pa da se tako u protivničke redove unese metež i razdor. „Politik“ objelodani naime nekakav program o sdruženju „Hrvatske i Slavonije s Ugarskom“, o kojem uztvrdi, da su ga za vrieme prve banske konferencije od godine 1860. i 1861. uglavili hrvatski političari Kukuljević, Vukotinović, Mirko Bogović, grof Janković i Ivan Mažuranić, sa magjarskim državnikom Deakom. To odkriće o tajnom dogovaranju sa magjarskim državnikom imalo je u prvom redu da kompromituje Mažuranića, koji je u to vrieme, kada je taj program tobož dogovoren, bio već predsjednik dvorskoga dikasterija. Mažuranić proglasi tu tvrdnju osnovanom na prostoj neistini, no Bogović uztvrdi uzprkos tomu dementiju, da je Mažuranić doista znao za taj program te i uticao u njegov sastavak. Mažuraniću priskočiše u pomoć najprije grof Janković, koji oprovrgnu tvrdnju svojega prijatelja, a onda i sam Deak, koji izjavi, da on nije sa Hrvatima dogovarao nikakova programa, a on da Mažuranića osobno i ne poznaje. Kao gola činjenica može se jedino ustanoviti, da su gore spomenuti muževi osim Mažuranića, taj program izradili, no da nije došlo s Deakom do nikakovih meritornih razprava. Ne čini se, da pada ikakova ljaga na Bogovićev značaj. Mažuranić je znao za taj program, još dok nepostade predsjednikom dikasterija, pošto su mu sastavljači priobćili njegov sadržaj, no nije na njegovu izradbu nimalo uticao. To jamačno nije bilo poznato Bogoviću te je on odmah i umuknuo . . .

Stranke se spremaju za izbore, koji se po čitavoj zemlji ovršuju u drugoj polovici lipnja i prvoj polovici srpnja. Najprije budu obavljeni izbori u Krajini, koja izasla u sabor oko 60 zastupnika. Fuzijonirana narodna i unionistička stranka očekuje s opravdanom bojazni rezultat tih krajiških izbora, o kojih ne može biti dvojbe,

da će poslati u sabor odriešite ili kako ih ta stranka zove komandirane pristaše narodne samostalne stranke, tražeće u prvom redu izmirenje sa Bečom. Tako se i sbude. Veći dio izabranih spadaše častničkom stališu krajiške vojske, a i ostali, osim nekoliko sporadičnih glasova, broje se u red bezuvjetnih pristaša programa vladi prijazne stranke. Markantna je izmedju njih ličnost, pukovnik Gedeon Zastavniković, koji je poslie u saboru mnogo uticao u razprave te se smatrao vodjom krajiških zastupnika. Koja ogromna razlika izmedju saborskih izbora, obavljenih u Krajini godine 1861. i sada. Muževi, izabrani godine 1861. u Krajini, bijahu bezuvjetni protivnici svakoga nagadjanja s austrijskim narodima i zemljama o zajedničkih poslovih te bje i s pomoćju njihovih glasova stvoren u tom saboru jednodušni zaključak, da se u carevinsko vieće neizašilju zastupnici. U samom starom provincijalu pobjedi kod izbora fuzijonirana opozicija dobivši dvije trećine zastupnika. U koliko su dakle ti izbori obavljeni slobodnim sudjelovanjem izbornika, zastupa sjedinjena opozicija većinu javnoga mnienja, a samo manji dio sliedi narodnu samostalnu stranku. No ova stranka ima za sebe sve prelate jedne i druge crkve, izuzamši jedino biskupa Strossmayera; sve velike župane, nekolicinu članova boljarskoga stališa. Grad Zagreb, ostajući u glavnome vjeran i načelu i muževima od godine 1861. izabire opet Bogovića, Zlatarovića i Šuhaja, a ovimi dodaje Antu Jakića, pristašu fuzijoniranih opozicijonalnih stranaka. Peti izborni kotar zagrebački izabire Antu Starčevića, koji po svojih načelih i uvjerenju znači podpunu političku antitezu i vladinoj i opozicionalnoj stranci. Još i drugi jedan kotar, kotar vrbovski u županiji riečkoj, izabra Antu Starčevića.

Dok se u Hrvatskoj obavljaju saborski izbori, sbivaju se u Beču najzamašnije promjene u krilu centralne austrijske vlade i ugarske dvorske kancelarije, koje naglo mienjaju čitavu političku situaciju te skoro za tim zahvaćaju i hrvatsku dvorsku kancelariju. Veljački ustav, već od prije uzdrman u svojem temelju, poče se sada naglo rušiti. Državni ministar Schmerling odstupa, a zamienjuje ga na čelu vlade Belcredi, koji odmah i obustavlja valjanost toga ustava. Carevinsko vieće nije bilo od prvoga časa podpuno, jer nebijaše u njemu zastupnika iz Hrvatske i Ugarske. Posle ostaviše centralni parlamenat i češki zastupnici, koji se, zadobivši tim slobodne ruke, sjediniše sa ugarskom i hrvatskom opozicijom u ustavnoj borbi proti Schmerlingu. U Beču prevlada mnienje, da valja iznova pokušati izmirenje sa Ugarskom i Hrvatskom na liberalnijem temelju, nego ga je mogao pružati veljački ustav, i listopadska diploma od godine 1860. dodje opet

do ugleda i važnosti. Schmerlingov nasliednik na čelu centralne austrijske vlade postade grof Belcredi, koji pruži ruku pomirnicu i Ugarskoj i Hrvatskoj i Českoj. Naročito poče sada rasti upliv konservativne magjarske stranke i njezin najvidjeniji član, grof Gjuro Majlath, bude imenovan ugarskim dvorskim kancelarom. Dne 20. rujna izadje prev. manifest, u kojem Njeg. Veličanstvo izjavljuje uz prema podpis odgovornih savjetnika krune „pošto se velik dio cesarevine (Ugarska i Hrvatska), susteže od skupnoga zakonotvornoga poslovanja odlučio sam stupiti na put sporazumka sa zakonitimi zastupnici iztočnih zemalja cesarevine (Ugarske i Hrvatske) a radi toga obustavljam kriepost zakona o zastupstvu cesarevine, da prije čujem mnienje sabora iztočnih zemalja glede eventalnih promjena zakona".

Liberalniji način vladanja opaža se i u Hrvatskoj. Najprije izadje amnestija za sve štamparske prekršaje te se Ivanu Perkovcu, bivšemu uredniku „Pozora" praštaju posljedice, proiztičuće iz njegove osude radi tiskovnoga prekršaja, a tako i Anti Starčeviću, koji radi svojega govora držana u županijskoj skupštini riečkoj bijaše osudjen radi smetanja javnoga mira. I Eugen Kvaternik vraća se u domovinu, no zatečen u Zagrebu, bude iznova odpravljen iz zemlje te se istom kasnije vraća konačno u domovinu. Županijske skupštine, koje bijahu duže vremena obustavljene, sazivlju se iznova te im se vraća pravo disciplinarne vlasti proti županijskomu činovničtvu, koje imadu odsele vršiti u zajednici sa velikim županom. Po čitavoj zemlji obustavlja se prisilno utjerivanje poreza.

Sada već neima nikakove sumnje, da je položaj Mažuranićev na čelu hrvatske dvorske kancelarije osbiljno potrešen te se očekuje njegov odstup. Mažuranićev odstup ište čitava situacija i u Beču i u domovini. U Hrvatskoj ima proti sebi najjaču stranku, unionističku i narodnu, koje taj čas postupaju najsložnije te nastoje iz svih sila, da ga pomognu srušiti. Mažuraniću ustaje jak i uplivan protivnik u ugarskom dvorskom kancelaru, grofu Majlathu, koji ga smatra najosbiljnijim protivnikom svakom savezu izmedju Hrvatske i Ugarske. O tom ga najviše uvjerava hrvatska opozicija, koja smatra Mažuranića glavnom zaprekom i savezu s Ugarskom i — ovo jamačno u čudnovatoj opozicionalnoj idiosyinkraziji — svakom preokretu na bolje u samoj domovini. Nije mu prijatelj niti austrijski državni ministar grof Belcredi, koji ne može ni u Hrvatskoj ništa izvesti sa toli ne popularnim mužem. I njegovi bliži politički prijatelji u Hrvatskoj, narodna samostalna stranka, nepokazuju za nj nikakovih osobitih simpatija ili ih ne će da javno očituju te se Mažuranić u toj borbi

stranaka i oprječnih nazora smatra gotovo osamljenim. Ivan Mažuranić odstupa 3. studenoga.

Kada se sjetimo, kojim je oduševljenjem najpretežniji dio hrvatskoga naroda pozdravio Ivana Mažuranića, najprije na čelu dikasterija, a poslie na čelu dvorske kancelarije, a kada vidimo, kako poslie 5 godina odstupa sa svojega mjesta uz znakove nepovjerenja u velikom dielu naroda, a one ravnodušnosti i u onom dielu narodne inteligencije, koja se načelno slaže sa njegovim političkim pravcem, dužni smo, da potražimo razloge ovoj historičkoj činjenici, koja je jedna od najznačajnijih u ovoj političkoj periodi naroda. Mažuranić je došao na čelo uprave, kada se je držalo, da je listopadskom diplomom inaugurirana prava, ustavna era u monarkiji, a jedva bi se u čitavom narodu bio taj čas našao čovjek (osim jednoga, koga mu smatrahu takmacem, naime Metela Ožegovića Barlabaševačkoga) koji je po svojih umnih sposobnostih imao veće pravo na dostojanstvo dvorskoga kancelara. Slavljen do tada od čitavoga naroda kao njegov pjesnički veleum, pokaza Mažuranić u banskoj konferenciji takovih državničkih sposobnostih i takovu patriotičnu samosviest, koja zadivi čitavi narod. Ima li Mažuranić na čelu hrvatske dvorske kancelarije zasluga za narod? Već u prvo vrieme iztriebi Mažuranić iz domaće uprave tudji činovnički elemenat i tudji jezik, a i namaknu zemlji nekoje stečevine u političkoj upravi, sudstvu i školah, koje mu u kulturnoj i političkoj povjesti trajno zajamčuju častan spomen. Dokle je sezala njegova vlast i upliv, ograničen obćim državnim ustavom i uplivom inih daleko od njega jačih faktora. Mažuranić je prvih godina svoga kancelarskoga djelovanja nastojao, da izpuni narodne želje, naročito njegove želje narodno-kulturnoga značaja. Prema prijašnjem stanju od samih nekoliko godina, obilježenu svevlašću tudjih elemenata u školah i u uredu, bijahu to u istinu znatne kulturne stečevine pa se opaža, da strogo kulturni elementi u zemlji, baveći se znanošću, knjigom i naukom, koji tek u drugom redu bijahu narodni političari, priznavahu Mažuraniću ove zasluge te ga iskreno poštovahu. Njegovo djelovanje na javnom političkom polju nebijaše naravno uspješno. Mažuranić je želio i htjeo — da Hrvatska sudjeluje kod razpravljanja zajedničkih posala u centralnom parlamentu i to sasvim neodvisno od Ugarske, no nije htjeo to ni bezuvjetno ni na uštrb historičkih prava naroda. On je valjda mislio. da se ta prava mogu oživotvoriti kroz takovo sudjelovanje narodnih izaslanika sa ostalim austrijskim narodima i zemljama, naročito sa slavenskim narodima, koji u jedinstvenoj monarkiji imahu većinu. Sabor godine 1861. pokaza, da

se toj težnji opire barem devet desetina naroda, a kraljevski odpis od studenoga 1861., kojim je sabor razpušten, najbolje dokazuje, kako se te nade odgovornoga dvorskoga kancelara nisu izpunile. Opozicija u zemlji proti centralističkim težnjama bivaše od toga časa sve jača; nepomirljivi elementi počeše dobivati maha i u opozicionalnom novinstvu i u županijskih skupštinah, a obje stranke, narodna i unionistička, nadjoše se u toj opoziciji složne te se napokon i fuzijoniraše u jaku opozicijonalnu stranku. Centralna austrijska vlada udaljivaše se sve više od načela izraženih u listopadskoj diplomi te nastojaše, da upravu i čitavu vlast centralizira kroz svoje organe u zemlji, u svojih rukuh, a tomu se Mažuranić nije mogao ni htjeo oprieti. Ni najveći Mažuranićev štovatelj ne će tvrditi, da je on po svojem značaju i po svojoj duševnoj naravi bio stvoren za borbu, a protivnici ustavnih narodnih prava, prozrievši do dna tu njegovu slaboću, mogli su griešiti proti narodu na njegov račun te je na Mažuranića pala sva kletva nepopularnosti i za tudje griehe. Ovakav sud može o njemu i o toj eri stvoriti objektivna povjest, no Mažuranićevi protivnici u zemlji, ogorčeni radi samovlastnoga postupka, naperena proti ustavnim institucijama, nisu mogli biti objektivni. U zemlji zaredaše progoni jedinoga za onda opozicijonalnoga no vrlo u narodu uplivnoga glasila, razpuštanje županijskih skupština i obustava i onako minimalnoga ustavnoga života, koji se je u obće dozvoljavao.

Rane, zadane absolutističkom vladavinom, koje nebijahu nipošto zacielile, počeše opet otvarat se i krvariti; pritisak vlasti, koji izazivahu i sami domaći ljudi svojom kadšto neobuzdanom i nepromišljenom opozicijom, poče rasti; kod većine narodnih ljudih zavlada uvjerenje, da će narod moći samo u slozi i solidarnosti s Ugarskom, starom historičkom saveznicom, slomiti snagu centralističkoga sustava, koji se je pod Schmerlingom stao sve to osornije šepiriti. Schmerling je jamačno mislio, da je i Mažuranić donekle kriv, što mu u Hrvatskoj tako slabo uspievaju njegove namjere. Videći Mažuranić nesklonost ogromne većine naroda proti svakomu sudjelovanju u centralnom parlamentu i proti centralističkim težnjama vlade, stajaše pasivan i skrštenih ruku te je nekim fatalističkim mirom čekao svršetak i razplet težke krize, koja je i njega imala progutati. Mažuranić je u zemlji imao ipak dosta političkih prijatelja i privrženika. U njoj se nadje muževa, koji se odciepiše od matice narodne stranke te se nazvaše narodnom samostalnom strankom. I ta stranka imala je u svojem kolu muževa, odličnih položajem, znanjem i značajem.

Bilo bi vrlo nehistorički misliti, da su u opoziciji bili sami Katoni, a muževi samostalne stranke sami slabi značajevi. Tu se borahu dvie težnje. Muževi narodne samostalne stranke držahu, da je najpreči posao konsolidovati javne i ustavne odnošaje, gledati oživotvoriti bar nekoja narodna prava, a mišljahu, da će to najprije polučiti, ako traže sporazum sa bečkom vladom. Istina je, vodje i odličniji muževi te stranke bijahu velikim dielom u javnom zvaničnom položaju pa je mogla onda vladati presumpcija u javnomu mnienju proti čistoći njihovih namjera. Protivnici ih nazivahu birokrati i birokratičkom strankom a ova imena podsjećivahu na bachovska vremena te se javnomu mnienju dokazivalo, da ti ljudi snuju samo o tom, kako bi u Hrvatskoj iznova oživotvorili absolutističku eru. No objektivan čovjek nesmije tako suditi. Oni bijahu istina činovnici, naime sudci, profesori, ravnatelji gimnazija, veliki župani, dakle muževi spadajući u najinteligentniji stališ naroda, po svojem znanju i prošlosti pozvani, da govore u vieću narodnih izabranika. Ime birokrat znači samo prazan zvuk, kada se uvaže njihova osobna svojstva. Uzmimo samo nekoje izmedju njih. Avelin Ćepulić bijaše jedan od najumnijih muževa te narodne samostalne stranke a po službenom položaju sudbeni viećnik. Tko bi htio tvrditi, da to nije bio značajan čovjek, uvriedio bi jednoga od čestitih i najslobodoumnijih ljudih našega tadašnjega javnoga života. Ćepuliću se jedino može prigovoriti, kako će se to razabrati iz samih razprava ovoga sabora, da je bio oportunista čudnovate vrsti. No nitko neće tvrditi, da su oportuniste već zato najgori političari. Čovjeku se koža ježi ili mu lasi strše u vis, kada sluša bezobzirne oportunističke tvrdnje Ćepulićeve, koje čovjeka, zadahnuta mišlju o povjestničkoj veličini naroda, u dušu vriedjaju pa ipak je istina, da je on bio čist kao kristal javni značaj i muž patriotičnih vrlina. U njemu je bila utjelovljena reakcija proti nazorima sabora od godine 1861.; osjećao je, kako taj sabor nije kraj svih tolikih vrlina svojih stranaka i tolike umne potencije svojih pojedinih odličnih muževa mogao na državopravnom polju polučiti nikakovih pozitivnih uspjeha; vidio je, kako i u to vrieme, o kojem je govor, politički dogodjaji počinju prelaziti na dnevni red preko hrvatskoga naroda pa je s toga želio, da se već jedanput učini kraj bezplodnim razpravama i stvori neki temelj za uspješan javni rad. On je bio osvjedočen protivnik saveza s Ugarskom pa je sluteći nepovoljne prilike, sa svoga gledišta i po svojim nazorima, želio, da se Hrvatska čim prije nagodi s Austrijom. Kada bi narod u javnom životu imao same Ćepuliće, mogao bi već sutra likvidirati čitavu svoju hi-

storičku prošlost no to nemože nipošto smetati, da mu se priznadu individualne vrline i pronicav politički um. Prošli smo obje saborske periode, u kojima je Ćepulić odlučno sudjelovao pa smo opazili, da su ga sve stranke pazile i pratile s poštovanjem, davale mu u parlamentarnom životu važne i odgovorne časti, na koje ga ovlašćivahu njegove umne i duševne sposobnosti. Najstariji politički muževi u zemlji govore i danas s toplim priznanjem o njegovih parlamentarnih sposobnostih i njegovom javnom značaju a kada je nekoliko godina poslie ovoga sabora umro u najljepšoj muževnoj dobi, ostavio je i u narodu i u svojemu potomstvu glas čestita i poštena čovjeka. Po svojoj inteligenciji pako služio je hrvatskomu narodu na čast i ponos.

U njegovih redovih stajaše drugi njegov primorski zemljak, Bakranin, ženijalni Adolfo Veber, koji je takodjer i u štampi i u parlamentu vrlo kriepko zastupao svoje nazore, smatrajući svoj politički pravac jedino korisnim za narod. Tu bijahu Kukuljević i Vukotinović, dva stupa iz klasičnih vremena, oba u velikom javnom dostojanstvu no oba osjećajući kao i Ćepulić, da se zemlja izlaže velikoj opasnosti, bude li tjerala usque ad finem politiku, kakovu je sliedila opozicija. Jedan od glavnih pobornika samostalne stranke bijaše Ivan Vončina. U političkoj našoj povjesti ovih i kasnijih vremena jedva ima drugi čovjek, koji je od svojih protivnika bio toliko napadan i toliko omražen kao Ivan Vončina. Upravo iz ovoga razloga, što su bili za života toliko napadani, imadu ovakovi muževi neko osobito pravo na zaštitu povjesti a na takovu zaštitu ili na objektivan sud ima pravo i Vončina. Ovdje još nije vrieme, da se ocieni njegovo javno djelovanje te će dostajati samo nekolike crte, da se prikaže u ovom momentu prije sastanka sabora. Bio je po svojem temperamentu čovjek provokatorne ćudi i naravi, nesmiljen u borbi, oštar i žestok no inače po sudu njegovih najboljih prijatelja pa i samih nepristranih protivnika, čuvstvena srdca. Ovo nemože biti nikakova paradoksna tvrdnja za onoga, koji znade, kakovi slavični motivi tjeraju javne političke muževe u strastvenu borbu a takovi ambicijozni motivi djelovahu kod Vončine u većoj mjeri nego kod drugih. Vončina bijaše još u to vrieme podžupan županije riečke, a po svojih materijalnih odnošajih nebijaše nipošto upućen na javnu službu. Novac nije nikada cienio, no zato ga je čarobni pojam vlasti privlačio neobičnom mjerom.

Veliki englezki državnik na početku ovoga vieka, Canning reče o sebi, kada su ga politički protivnici, smetnuvši ga sa premierstva u domovini, poslali za poslanika u Lizabon, da bi za jednu

uru vlasti rado žrtvovao pet godina života. I Ivan Vončina nemogaše pravo živjeti izvan te atmosfere. Bijaše u to vrieme čovjek pun života i neobične eneržije, koja je u javnom životu tražila oduška i prilike, da se može prokušati; takovi energični ljudi neobaziru se mnogo na doktrine i načela političkoga života a Vončina je najmanje od svih bio čovjek doktrine i obične političke dosljednosti. Ovo će se najbolje vidjeti u kasnijem razvoju javnoga života, a u ovo vrieme bijaše Vončina uz tolike svoje prijatelje uvjeren, da se Hrvatska mora izmiriti s Austrijom, neće li da dogadjaji učine s njom tabulu rasu. Ovako mišljahu Prica, Subotić i toliki drugi, a vidjet će se doskora u saborskih razpravah, kako se napokon oba krila narodne stranke slažu u priznanju zajedničkih interesa s Austrijom i kako nastoje stvoriti transakciju izmedju zahtjeva političkoga položaja i stanovišta hrvatskoga državnoga prava.

Svi ovi muževi podupirahu Ivana Mažuranića, no Mažuranić bijaše u to vrieme tako nepopularan, da se oni nisu htjeli poistovjetiti s njegovom politikom, nehoteći, da diele njegovu nepopularnost u narodu. Bio je to jamačno samo postulat političke taktike, no i ovaj momenat morao je samo uskoriti Mažuranićev odstup. On je morao postati glavna i najodličnija žrtva Schmerlingove centralističke i neslobodoumne politike proti Hrvatskoj kao što joj je Schmerling postao u Austriji, Majlathov predšastnik u Ugarskoj i kancelar u Erdelju. Ni njegovi najveći protivnici neće jamačno tvrditi, da je za Hrvatsku osim stečevine na kulturnom i upravnom polju mogao što više polučiti, naročito, da je mogao oživotvoriti ustavne i političke zahtjeve naroda. Ovakovih iluzija nisu gojili ni njegovi najžešći tadašnji protivnici a da ih nisu gojili, vidi se najbolje po tome, što su, sklopivši fuziju, očekivali preokret na bolje jedino od pada Schmerlingova te od ostvarenja realne sveze s Ugarskom. Ni onda, da budu posluhnuli Mažuranića pa se htjeli nagoditi s Austrijom i izaslati zastupnike u carevinsko vieće — naravno mnogo prije, nego su za to pokazali volje, — nebi osim efemernih koncesija bili jamačno ništa više postigli. Schmerlingov sustav bio bi se radi svoje nutarnje neiskrenosti i svoje lažne naravi sam raztočio te ga ni glasovi iz Hrvatske nebi mogli spasiti. Mažuranić je dakle morao trpiti radi čitave za Hrvatsku nepovoljne situacije u središtu monarkije a nebi bilo ni čovječno ni pravedno, da mu se i ono upisuje u grieh, što nije skrivio a niti mogao skriviti. A obća je politička istina o državniku, koji ima izvan središta domovine djelovati na njezinu korist, na što je bio upravo pozvan Mažuranić, da mu mora sam narod svojom

političkom snagom stvoriti čvrstu podlogu, za da mu djelovanje uzmogne biti ovjenčano uspjehom.

Dva tri dana prije nego će se sastati sabor, dogodi se nešto, što prisili obje fuzijonirane stranke da izdadu u javnost očitovanje, u kojem ustanovljuju svoj zajednički program u oči sabora. Podban Ivan Zidarić bude pozvan u Beč, da u konferenciji nekojih odličnih državnika izvjesti o položaju u Hrvatskoj. U toj konferenciji bijahu državni ministar grof Belcredi i ugarski dvorski kancelar grof Maylath. Zapitan Zidarić, kako se u Hrvatskoj misli o fuziji obijuh stranaka, odvrati: „Čini se, da same te stranke neuzimlju tu fuziju ozbiljno; jedna stranka hoće da prevari drugu.“ Može se misliti, kakovu je ova izjava pobudila ogorčenost kod obijuh stranaka; s toga njihovi prvaci izdadoše sliedeću izjavu: „Ona borba, što su ju vodili 20 godina branitelji političke samostalnosti Hrvatske i Slavonije te prijatelji saveza s Ugarskom, osvjedočila je jedne i druge, da se tim napredak zemlje prieči i uništava te s toga smatraju svojom rodoljubivom dužnošću, da se sporazumiju i slože u jednu veliku i narodno-liberalnu stranku, kako bi uništili težnje birokracije. Tu svrhu nepomično pred očima imajući, nadamo se, da ćemo onoj fakciji, koja porabom najgorih sredstava ide za svojom nečistom svrhom, u jedan mah kraj učiniti, ako priobćimo zajednički nam dogovor. Na temelju ustanove pragmatičke sankcije i stožernih naših prava složili smo se u ovih načelih: „da se naši državopravni odnošaji te cjelokupnost državna moraju svakako prije urediti nego se rieši pitanje o savezu s Ugarskom prema članku 42. od g. 1871. da se uredjenje državopravnih odnošaja k ukupnoj državi, koje involvira promjenu našega s Ugarskom zajedničkoga javnoga prava, mora u dobro shvaćenom interesu obijuh zemalja smatrati poslom, što ga valja obaviti zajednički s Ugarskom; da ovo s Ugarskom zajedničko uredjivanje odnošaja k ukupnoj državi nesmije prejudicirati podpunu samosvojnost pravnu Trojedne kraljevine pri uredjivanju njezinih odnošaja prema Ugarskoj. Barun Levin Rauch, barun Lazar Hellenbach, barun Dragojlo Kušlan, Dragutin Jelačić, Koloman Bedeković, Ivan Perkovac, Petar Horvat, Mirko Hrvat, Mirko Bogović, Mirko Šuhaj, Matija Mrazović.“

Sabor od godine 1865.—1867.

Napokon se sabor, koji se je uslied prvobitnog kraljevskog odpisa imao sastati već u srpnju, bivši iza toga tri puta odgodjen, sastade istom u kasnu jesen, 12. studenoga. Malo ima u povjesti hrvatskih sabora, koji su imali najvažnija za zemlju i narod pitanja razpravljati uz teže okolnosti, uz veći pritisak sudbonosnih izvansaborskih dogadjaja, kao što upravo ovaj sabor od g. 1865. i 1867. Ovo će se najbolje vidjeti iz samoga tečaja saborskih razprava, koje su započele uz nutarnji nesklad i oštre razmirice izmedju saborskih stranaka, hotećih da jedna drugu nadvlada, a svršile uz zajedničke prosvjede obijuh najjačih saborskih stranaka, koje su se na početku zasjedanja najljuće zavadile. Važni dogodjaji, sustižući se naglo, svaki su čas brisali razlike i nutarnje oprjeke izmedju stranaka, prijatelji od jučer pretvarali se tako rekući kroz noć u protivnike a jučerašnji protivnici znali su se u tren oka naći složni na okupu. Ovdje se mora iztaknuti okolnost, koja nemalo otežčava točan opis razprava. Sabor od godine 1861., prije nego će se razići, ovlastio je dva svoja umna i ugledna člana, Mirka Šuhaja i Dragutina baruna Kušlana, da uz saborski dnevnik, koji sam po sebi pruža jasnu sliku razprava, sakupe sve ostale spise, koji bijahu saboru predloženi pa imamo uz dnevnik četiri omašna svezka saborskih spisa, koji nas najtočnije upućuju o svakom predmetu, iznešenu pred sabor. Ovaj nam put manjkaju takovi saborski spisi a i sam saborski dnevnik dosti je manjkav. U njem neima ni svih kraljevskih odpisa, neima adresa saborskih, kojima se je odgovaralo na prev. odpise pa bismo se uz takove okolnosti našli u najvećoj neprilici, da donesemo preglednu sliku te saborske periode. Na sreću imamo novine iz toga vremena „Narodne Novine“, „Pozor“, „Domobran“, „Agramer Zeitung“ i „Sviet“, koje donose u najautentičnijem obliku sve te važne spise a uz to bilježe, prema svojem stranačkom stanovištu i dogodjaje u krilu pojedinih stranaka tako, da nam izlazi vjerna i plastična slika čitavoga političkoga pokreta tih vremena. Možda će već iz ovoga razloga i ovaj naš opis imati neku trajniju vriednost te poslužiti onima, koji se žele obavjestiti o pravom stanju ovoga razdobja narodne političke povjesti.

*

Pošto je najstariji veliki župan Ivan Kukuljević pozdravio prisutne članove sabora, izašla kuća deputaciju banu barunu Josipu Šokčeviću, da dodje otvoriti sabor. Dopraćen u sabornicu bude pozdravljen klicanjem, na što pročita sliedeći prev. kraljevski odpis:

Mi Franjo Josip Prvi, po božjoj milosti cesar austrijski, kralj ugarski i češki, kralj lombardezki i mljetački, dalmatinski, hrvatski i slavonski, galički, vladimirski i ilirski, arkivojvoda austrijanski itd. itd.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni vjerni Naši!

Sastavljajuć sada po drugi put sabor kraljevine Naše Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, rado se poslužujemo prilikom ovom, poručiti Vam svimkolikim kraljevski Naš pozdrav.

A ćutimo i potrebu od god. 1861. ovamo uvjeriti Vas sada i opet, da, kó što Nam je iskreno na srcu napredak i razvoj moći ove po providnosti Nam povjerene države i narodah, isto Smo tako iskreno i toplo osvjedočeni o tom, da uzvišena ova svrha ne samo neprieči organičnoga, naravi shodnoga razvitka i jačanja pojedinih njezinih sastavinah, nego dapače da svrha ta bez ovih nije ni moguća, i da uprav one imadu joj biti najčvršća i najsilnija podpora.

Starodavne, od djedovah nasljedjene naredbe, zakoni i zakonski običaji kraljevine ove, kao što i njezin način mišljenja, jezik i narodnost — bitna su sastavina najnutarnjije joj naravi, a podjedno i temelj političke, umne i družtvene zgrade.

Naravski ovaj temelj prigrljujemo rado i sa svom odvažnošću kao izhodište daljemu obrazovanju.

Ovo dakle, što je historično, neima Vam valjati kao svrha skrajnja, nego samo kao zemljište, buduć zakonito zato i najprikladnije, koje jedino trajno, kako za zemlju samu, tako i za državu ukupnu, uroditi može plodom novom vremenu shodnim.

Kao što smo sigurni, da ćete Vi, koji ste zastupnici naroda darovita, priznati ovo načelo istom onom iskrenošću i prostodušjem, kojom Mi obnadjosmo izreći ga naprama Vam: isto smo tako osvjedočeni, da se Vi nećete oglušiti onim uvaženjem, koja Mi glede najvišjih poslovah državnih, jednako tičućih se svihkolikih zemaljah monarkije Naše, izjavismo u prvom dielu kraljevskoga Našega reskripta od 8. studenoga 1861.

Neobhodna je u istinu potreboća vremena, da u buduće pri zakonotvorstvu ne samo pojedinih kraljevinah i zemaljah cesarevine

Naše, nego i monarkije ukupne kao takove zaključujuć sudjeluju zastupnici narodah.

Koji se poslovi pri tom razpravljati imadu kao poslovi zajednički, odredismo Mi u cesarskoj Našoj diplomi od 20. listopada 1860.; forma razpravljanja ovoga bi naznačena u temeljnom zakonu, proglašenu patentom Našim od 26. veljače 1861.

Saobćujuć vam dakle u prilogu oba ova državna spisa, kao što glase od rieči do rieči, pozivamo Vas ovim, da ih prihvatite.

Ovo je prvi Naš kraljevski predlog, o kojem dakle — prije svih inih pitanjah — očekujemo zaključke sakupljena zemaljskoga sabora.

Riešivši posao ovaj, Vaše će vjernosti kao dalje Naše kraljevske predloge, u redu, kao što su ondje navedeni, preduzeti ostale one predmete, koji su u kraljevskom Našem reskriptu od 8. studenoga 1861. naznačeni kao neriešeni.

Povodom zaključka posljednjega zemaljskoga sabora o odnošajih naprama Našoj kraljevini Ugarskoj, izjavljujemo živu želju, da riešenje pitanja ovoga, o kojem će i ugarski sabor viećati, putem sporazumka izmedju oba zemaljska sabora podje do skora za rukom.

Sabor ugarski, koji će se sastati na dan 10. prosinca o. g., bit će, kao i onaj od godine 1861., namienjen poglavito tomu, da krunjenje Naše kao kralja od Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije priugotovi, pak, primiv diplomu krunitbenu (inauguralnu), da božjom pomoćju krunjenje sad u istinu i ovrši. Pozivamo Vjernosti Vaše, da se pobrinete za dobe, da ova Naša kraljevina u onom zemaljskom saboru bude zastupana.

Što se tiče Dalmacije, pozivamo se na izjave, sadržane u kraljevskom Našem reskriptu od 8. studenoga 1861., po kojih će se pitanje o sjedinjenju konačno riešiti moći stopram, pošto uredjeni budu državo-pravni odnošaji Hrvatske. Čim ova pitanja sretno budu riešena, neće smetati ništa, da Vjernosti Vaše predju na pretresivanje ostalih Naših kraljevskih predlogah.

Kao takov označujemo odavna jurve viseće u kraljevskom Našem reskriptu od 30. srpnja 1861. zemaljskomu saboru predloženo, nego na žalost neokončano pitanje o vremenu shodnom uredjenju zemaljskoga sabora i o izradjenju nova zakona izbornoga.

Dotične osnove zakonske, prilagodjene, koliko moguće, potreboćam sadašnjim, Naša će vlada odmah, čim završeno bude viećanje o predmetih predidućih, predložiti Vjernostim Vašim na razpravljanje ustavno.

Na koncu zemaljskoga sabora očekivamo pouzdano, da će Vjernosti Vaše zaključke saborske, priredjene po običaju kao članke zakonske, podnieti Nam kraljevske potvrde i izdatbe radi.

Ljubezni vjerni!

Velike i važne su zadaće, o kojih Vam je viećati, koje Nam je zajednički riešiti.

Pouzdanjem, umjerenošću i zrelim, mirnim razsudom učinit ćete, Vi sinovi vitežkoga naroda, da Nam, zakonitomu Vašemu kralju, moguće bude, učvrstiti temelje narodnomu Vašemu obstanku i osigurati ih za sva buduća vremena.

I sad uzdajuć se u Boga i u Vaše domoljublje, proglasujemo, da je sabor otvoren.

U ostalom ostajemo Vam Našom cesarskom i kraljevskom prijazni i milosti blagonaklonjeni.

Dano u cesarskom Našem glavnom i prestolnom gradu Beču u Austriji na drugi dan mjeseca studenoga godine spasa tisuću osam sto i šestdeset i pete, vladanja Našega godine sedamnaeste.

Franjo Josip s. r. Milan barun Kussevich s. r.

Po previšnjoj zapovjedi Njeg. posvećenoga cesarskoga i kraljevskoga apoštolskoga Veličanstva Ivan Daubachy s. r.

Čitanje prev. kraljevskoga odpisa pozdravi kuća uzklicima: „Živio kralj!“

Već u sliedećoj saborskoj sjednici zametnu se izmedju bana — predsjednika i članova opozicije prepirka o važnom načelnom pitanju, iz kojega se rodi čitav niz razmirica. Ban predloži, da se po poslovniku odmah izaberu četiri privremena bilježnika; tomu se uzprotiviše Mrazović, Aurel Kušević, Kušlan, Petar Horvat i drugi, koji izjaviše, da se ni taj posao ne može obaviti, dok u saboru sjede prisjednici banskoga stola, njih 14 na broju, kojima je sabor od god. 1861. oduzeo pravo mjesta i glasa u saboru. Ban izjavi, da taj zaključak neima nikakove pravne valjanosti, pošto nije sankcijoniran po drugom zakonotvornom faktoru. Bilježnici budu ipak izabrani, a glede prisjednika banskoga stola zaključeno, da će se o tom povesti rieč, kad bude govora o verifikaciji. U sliedećoj sjednici dodje na red verifikacija, a medju banom i opozicijom porodi se živa oprjeka. Pošto saborski odsjeci nebijahu ovjerovili prisjednika banskoga stola, nehtjede ban dozvoliti, da se sabor proglasi konstituiranim. Mrazović i Perkovac, oba žestoka banova protivnika, napadahu oštro njegove izjave te mu Mrazović doviknu: „Ja mislim, da će se toliko štovanja

za zakon naći u hrvatskih krugovih, da će prije krajnja sredstva poprimiti, ma ne bilo sabora pod banom Šokčevićem nikada . . . . (Živio, buka.) Razprava o tom predmetu tekla je kroz dvije sjednice, a bez svakoga uspjeha. Iz treće sjednice izostadoše svi članovi opozicije, te se uputiše u Beč, da se pritužе Njeg. Veličanstvu „radi banove samovolje". U deputaciji bijahu saborski članovi Benjamin Kraljević, Ivan Fiamin, Robert Zlatarović, riečki načelnik Ciotta, grofovi Ladislav Pejačević i Hinko Khuen te Matija Mrazović. U njihovoj pritužbi na Njeg. Veličanstvo izticalo se, da ban Šokčević krivo tumači zakon, otvarajuć širom vrata samovolji, jer hoće, da se prisjednicima banskoga stola dade mjesto i glas prije nego se sabor proglasi konstituiranim". Kuća se medjutim sastaje i vieća i u odsutnosti opozicije. čiji eksodus pojedini zastupnici kritizuju najoštrije, dočim drugi traže izmirenje i slogu. Ivan Vončina napada najžešće odsutne članove sabora, o kojih tvrdi, naročito o unionističkoj stranci opozicije, da joj je jedina svrha, da se narod i sabor omraze pred čitavim svietom, pa da se sjedište hrvatskomu saboru prenese u Budimpeštu. Kuća zaključi, da se ima dalnje djelovanje nastaviti te predje na konstituiranje sabora. Za podpredsjednike budu izabrani Avelin Ćepulić i Mirko Šuhaj, a tako i četiri saborska bilježnika.

Medjutim dodje izvan sabornice do kompromisa. Ban i stožernik budu uslied pritužbe saborske opozicije pozvani u Beč, a vrativši se pozvaše opoziciju na dogovor i tu bude izmedju stranaka dogovoreno, da se prisjednicima banskoga stola ukida pravo mjesta i glasa u saboru i da se imaju birati novi saborski podpredsjednici i bilježnici. Na predlog biskupa Strossmayera budu izabrani za prvoga podpredsjednika Mirko Šuhaj, za drugoga Jovan Subotić i četiri nova bilježnika. Kako se razabire iz govora kardinala Haulika, kojim je u kući pozdravio izmirenje stranaka, bijaše kardinalu po Njeg. Veličanstvu naročito povjerena misija, da izmiri stranke, pa ga u to ime Njeg. Veličanstvo imenovalo namjestnikom banske časti u saboru. Polučenim izmedju stranaka kompromisom uvaženi su u glavnom svi zahtjevi opozicije, a tim je zadan prvi udarac narodnoj samostalnoj stranci. Tu se već opažaju učinci dogodjaja i promjena, koje se sbiše u razdobju izmedju saborskih izbora i sastanka sabora na čelu vrhovne uprave u Austriji, Ugarskoj i Hrvatskoj te koje oslabiše i jakost i upliv samostalne stranke, izabrane pod uplivom sasvim drugih vladnih faktora i okolnostih.

Možda je vriedno, da se ovdje spomene zaključak, što ga kuća usvoji odmah na početku zasjedanja pogledom na zastupnike grada

Rieke. Grad Rieka izasla ovaj put u sabor četiri svoja zastupnika, koji već u jednoj od prvih sjednica zamoliše kuću, da smiju govoriti talijanski. Kada je u razpravi o verifikaciji ustao riečki zastupnik Martini, te počeo govoriti talijanski, zaoriše sa svih strana glasovi u kući: hrvatski, hrvatski! Kuća zaključi, da se riečkim zastupnikom dozvoli za ovaj sabor govoriti talijanski.

Zatim kuća predje na izbor odbora za adresu, uslied prev. kraljevskoga odpisa. U odbor budu izabrani uslied kompromisa izmedju stranaka članovi sabora: Rački, Vranicani Josip, Mrazović Mato, Čepulić, Veber, Trnski, Prica, Subotić, Šuhaj, Stojanović i Ivan Kukuljević. Dok je ovaj najglavniji saborski odbor viećao, iznese biskup Strossmayer predlog, neka se sabor obrati na Njeg. Veličanstvo predstavkom, da blagoizvoli potvrditi pravila jugoslavenske akademije ili ako ima glede tih pravila kakovih opazaka, da ih blagoizvoli priobćiti saboru radi ustavnoga razpravljanja. Biskup potaknu u svojem govoru i ustrojstvo jugoslavenskoga sveučilišta. Biskup požali, što odlični i plemeniti muževi (misli Ivana Mažuranića), koji su po svojoj prošlosti i po svojem književnom radu prvi bili pozvani, da podupiru ovakove zavode, nisu, imajući vlast, to učinili". Istina je toliko, da je Mažuranić, bivši u vlasti, stajao u živoj oprjeci sa političkim muževima, koji smatrajući biskupa Strossmayera svojom moralnom glavom vodjahu opoziciju proti njemu i težnjama austrijske vlade, pa se nije onako toplo zauzimao za tu želju biskupa Strossmayera, kako se je to od njega očekivalo. No sve da je to htjeo učiniti, ne bi valjda Schmerlingov kabinet bio na to pristao, jer je tiesnogrudna bečka politika nazirala u ustrojstvu toga zavoda i nekakove opasne političke težnje. Biskup Strossmayer pročita odmah predstavku na Njeg. Veličanstvo, po njemu sastavljenu, koju kuća jednoglasno usvoji. Poslie božićnih praznika dodje na red razprava o adresi. U odboru se pojaviše tri struje. Većina odbora pristade na nacrt adrese, izradjen po izvjestitelju Račkomu; proti toj većini stajaše manjina, sastojeća iz članova samostalne stranke a proti obim strankama, Ante Stojanović, zastupajući krajnje krilo unionističke stranke. Izvjestitelj Rački razjasni načela, koja su većinu odbora vodila, kada je sastavljao nacrt. „U krajiškom pitanju mislio je odbor, da mora uvažujući okolnosti, koje su se razvile tečajem vremena, odustati od zahtjeva strogoga prava te netražeći, da se Krajina odmah dokine, bar zamoliti Njegovo Veličanstvo, da se ona odmah spoji u zakonotvorstvu i upravi sa materom zemljom. Glede pitanja o Dalmaciji, odbor, naglašujući zemljištnu cjelokupnost

i pogledom na tu zemlju, moli Njeg. Veličanstvo, neka blagoizvoli dokinuti one zaprieke, koje su dosada bile na putu, da Dalmacija, kao cjeloviti dio trojedne kraljevine, ne može uživati skupnoga ustava.

Ovdje moramo prekinuti Račkoga da razložimo, zašto i odbor i čitavi sabor, izuzamši Antu Starčevića i njegove jednomišljenike odustaju glede Krajine od strogoga prava pa zašto nemole ni sjedinjenje Dalmacije ni Krajine onako kategorično, kako je to molio sabor od godine 1861. Glede Dalmacije uvidjahu hrvatski javni muževi ov i onkraj Velebita, da se neda izvesti pače ni pokušati s nadom na uspjeh sjedinjenje sa Hrvatskom i Slavonijom, dok u Dalmaciji obstoje takove zaprieke, koje se nemogu naprečac ukloniti. U dalmatinskom saboru imala je većinu protuaneksionistička stranka, koju bečka vlada podupiraše na sve moguće načine. Zato Rački predlaže molbu na Njeg. Veličanstvo, neka se uklone te umjetne zaprieke sjedinjenju. U tom se slaže čitava kuća pa i oba u saboru prisutna vodje dalmatinske narodne stranke, Klaić i Pavlinović. Ni glede krajine nepostoji velika razlika u mnienju raznih saborskih stranaka, izuzam Antu Starčevića i njegove prijatelje, koji nepomično stoje na osnovu svojih načela. Muževi raznih saborskih stranaka kanda uvidjahu, da je u tom času upravo nemoguće zahtjevati dokinuće krajiškoga vojnoga sustava. Vanjski odnošaji monarkije, naročito prema Italiji i Pruskoj, počimahu već dobivati osbiljan i opasan značaj, iz kojega se je nekoliko mjesecih za tim rodio rat s objema državama. Za to ograničiše svoju molbu glede krajine na to, da se, nedirajući u krajiški vojnički sustav, Krajina sa materom zemljom stopi u zakonotvorstvu i upravi.

Glede oba ova petita adrese neopažaju se u kući velike načelne razlike, nazori se počinju razilaziti i stranke počinju naglašivati svoje posebno stanovište istom kod onih alineja nacrta, gdje se odgovara na prev. kraljevski odpis pogledom na državopravni odnošaj trojedne kraljevine prema ukupnoj monarkiji s jedne a kraljevini Ugarskoj s druge strane. Ovdje Rački razloži načela, koja su vodila odbor. „Odbor je, kaže, mislio, da se ovdje u načelu priznadu vrhovni državni poslovi, koji se tiču svih kolikih zemalja i kraljevina ukupne monarkije i da samo u kratko naznači formu njihova razpravljanja. On se nije mogao upustiti u razpravljanje listopadske diplome i veljačkoga patenta već radi pitanja ob odnošaju trojedne kraljevine prema kraljevini Ugarskoj, za koje odnošaje služi nam za mjerilo članak 42. god. 1861. Odbor adresni, držeć se strogoga tumačenja ovoga članka mislio je i misli, da potanje opredie-

ljenje državnih ovih poslova kao i opredieljenje forme, u kojoj se imadu ovi državopravni poslovi rješavati, može se tek onda izvesti, kada prispije očitovanje ugarskoga sabora na članak 42. Zato on predlaže u svojoj osnovi, neka se Njeg. Veličanstvo zamoli, da ovo očitovanje ugarskoga sabora podnese ovoj visokoj kući i da tek onda, kada ovo očitovanje prispije, i ako bude ono, kako se nadamo, odgovaralo državnim i narodnim potrebam trojedne kraljevine, da se tek onda zajedno sa kraljevinom Ugarskom naznače potanje ovi državni poslovi pak i forma njihova razpravljanja." Za Račkim ustade Ćepulić, takodjer član adresnoga odbora, koji izjavi, da se manjina odbora — a tu manjinu sačinjavahu članovi samostalne stranke — nije mogla s većinom složiti pogledom na shvaćanje o zajedničkih poslovih s monarkijom i o odnošaju trojedne kraljevine s Ugarskom. Izjavi, da će tu oprjeku iztaknuti tečajem specijalne razprave o adresi. Za Ćepulićem progovori Ante Stojanović, takodjer član odbora. Poznato je njegovo intransigentno stanovište iz godine 1861. Stojanović bijaše te godine najokorjeliji branilac „starodavnoga hrvatskoga ustava;" do krajnosti nepomirljiv prema Beču a i ne odviše sklon Ugarskoj, glorifikator hrvatskoga pokreta od god. 1848. Spomenuti je, kako je kasnije tražio dodirne točke sa unionističkom strankom a u ovoj adresnoj razpravi od godine 1865. iztiče se kao zatočnik krajnoga krila unionističke stranke. Vidivši u odboru, da većina prihvaća Račkov nacrt u pogledu ovih načela predloži Stojanović posebnu osnovu adrese, za koju je jedini on glasovao i u odboru a takodjer kasnije u saboru. Ostali unioniste držahu se još sveudilj kompromisa i sloge sa opozicijonalnim krilom narodne stranke. Analiza njegova dugačkoga govora u ovoj razpravi jeste u kratko sliedeća: „Pred nama su dva puta; centralni parlamenat u Beču i državni sabor zemalja, pod ugarsku krunu spadajućih, u Pešti. Ja se ovdje odlučno izjavljujem za skupni i zajednički ugarski državni sabor u Pešti (Živio; psikanje) i to iz razloga, što mi imademo sa Ugri zajedničko javno pravo. Glede izvanjskih poslova jesmo mi s kraljevinom Ugarskom prema trećemu jedinstveni i kao cjelina a glede nutarnjih odnošaja jesmo mi s Ugri ravnopravan, slobodan, nezavisan narod prema slobodnom, nezavisnom narodu. Ovaj dvostruki položaj normiran je starimi medjunarodnimi ugovori, normiran je diplomami, temeljnim državnim zakonom a pravo da rečem, njemu za mjerilo služi ono, „što je opredieljeno u članku 42." Stojanović nastoji po tom iz povjesti dokazati to zajedničko državno pravo s Ugarskom te navadja pragmatičku sanciju, uzakonjenu godine 1722.

i 1723., temeljne zakone od godine 1790./1., zakonske članke sabora ugarskoga od god. 1848. (Vika, psikanje) a napokon i sadržaj samoga članka 42. Neka se i dopusti, da je izmedju nas i Ugarske god. 1848. svaka sveza pravno i faktično prestala, nesmije se ipak tvrditi, da je za to prestalo naše zajedničko državno ili javno pravo a nemože se to izvoditi ni iz članka 42. Pošto dakle imamo zajedničko državno pravo, moramo imati i zajednički organ, koji će te odnošaje razpravljati a to može biti samo ugarski sabor. Ako mi imademo zajedničkih posala s Austrijom, možemo te poslove jedino razpravljati na ugarskom saboru." Ovo je glavni smisao Stojanovićeva razlaganja a njegovo shvaćanje usvajala je u glavnom već sada čitava unionistička stranka, kako je to malo kasnije izjavio njezin odlični član Hellenbach; no stojeći u opozicijonalnoj svezi sa narodnom strankom, nije ipak glasovala za Stojanovićevu osnovu. U svojem govoru nabaci se Stojanović neumjestnim i neistinitim invektivama na hrvatski narod, koje pobudiše u kući veliko negodovanje. Reče naime po stenografskih bilježkah. „Na nas viču manje više a bogme imadu i pravo. Ako je gdje trebalo oružjem ugušiti slobodno kretanje, odmah smo mi imali naše oružje, znamo već koje pri ruci. Ako je na političkom polju trebalo kakove avantgarde, kojom da se manipulira, opet smo mi bili prvi za ovu službu."

Lazar Hellenbach izjavi se u načelu za Stojanovićevu interpretaciju našega historičkoga odnošaja prema Ugarskoj a glede ugarskih zakonah od god. 1848. reče, da oduše štuje njihovu formalnu zakonitost no niti je prijatelj te formalne zakonitosti a niti sadržaja tih zakona.

Ivan Perkovac, koji je progovorio iza Hellenbacha, bijaše u to doba vrlo uvažen muž u javnosti. Izmedju svih opozicijonalaca narodne stranke, fuzijoniranih sa unionističkom, stajaše Perkovac u nepomirljivoj oprjeci proti Schmerling-Mažuranićevoj vladavini; prema njemu mogahu se svi drugi, ma i kako bili odriešiti, nazvati pomirljivi. Kao izdavalac javnoga publicističkoga glasila stajaše prvi na udaru protivničkih mjera, te je podnesao tamnicu i progonstvo a s druge strane bijaše uvjeren branilac saveza s Ugarskom te je najzdušnije želio, da se taj savez obnovi. Čuvao je s toga vjeru unionističkoj stranci nadajući se gotovo do posljednjega časa, da se može s njom sloga uzdržati. Kada su mu napokon potonule u tom pogledu sve nade, te kada su dogodjaji tu tiesnu svezu konačno razvrgli, položi Perkovac razočaran i ozlovoljen uslied razvoja javnih dogodjaja saborski mandat, a vrativši se uslied ponovnoga povjerenja

svojih zelinskih izbornika u sabor, slabo je već od onda uticao u parlamentarne poslove. Imao je liepih duševnih sposobnostih, veliku snagu govora a kao muž značajan i nesebičan uživao je obće štovanje u narodu. I u ovom svojem govoru, jednomu od najljepših i najznamenitijih u čitavoj razpravi, pokaza Perkovac svojstva duhovitoga govornika i značajna muža. Prava je duševna slast čitati njegovo umno razlaganje a vidi mu se, kako težko i s duševnom bolju rezignira na svoje odlučno stanovište u pitanju glede Krajine i Dalmacije, sjećajući se odriešitoga postupka sabora od g. 1861. Perkovac priznaje zajedničke poslove s Austrijom, kako su se razvili na temelju pragmatičke sankcije te se moraju urediti. On nije za to, da se urede samostalno i neodvisno od Ugarske, kako to traži samostalna stranka, već u zajednici i sporazumljenju s Ugarskom. Ne nije ni za predlog Stojanovićev, koji, govoreći o jedinstvenom državnom pravu Ugarske i Hrvatske, traži, da mi te poslove moramo bezuvjetno razpraviti u zajednici s Ugarskom. Mi, koji branimo odborsku osnovu, pripravni smo na temelju čl. 42. porazumjeti se s Ugarskom, ako najprije ugarski sabor odgovori na naš članak 42. i ako taj odgovor bude zadovoljio našim narodnim i državnim potrebam. Stojanović hoće, da podjemo bez okolišanja na sadanji krunitbeni sabor u Peštu, mi pak hoćemo, da nam se najprije prizna naša samostalnost, naše narodno i državno pravo. Zatim Perkovac uze u obranu hrvatski narod proti navali Stojanovićevoj a njemu samomu spočitnu najveću nedosljednost, pošto je sam godine 1861., prigovarajući govoru grofa Ivana Erdödyja viknuo s banom Bakačem: „Regnum regno non praescribit leges“, a sada hoće da idemo bezuvjetno na ugarski sabor. Svoju vatrenu filipiku proti Stojanoviću završi Perkovac s riečima: „Ako Ugarska prizna načelo članka 42., ako je voljna s nama u zajednici raditi, to mora prije svega priznati onu našu samostalnost, za koju smo mi onda i ustali. Ako gospodin Stojanović misli, da to spada u red kukavština hrvatskih, to ga sjećam na njegov govor, što ga je držao godine 1861. u našem saboru, gdje je ono isto, što ja sada velim, puno oštrije, puno jače a možda i većom vikom razlagao“ (Živio! u sabornici i na galerijah).

Poslie Perkovca, koji je ovako jasno precizirao sve razlike izmedju tih triuh stanovišta, ustade Jovan Živković. Živkovićev govor, zaodjenut parlamentarnim ruhom i jezgrovit sadržajem, pokazuje već parlamentarnoga govornika, koji je u kasnijih hrvatskih saborih igrao toli važnu i znamenitu ulogu. Živković zahvali ponajprije Perkovcu, što je u svojem govoru, govoreći o narodu Trojedne kralje-

vine, upotrebio jedino izpravno ime, nazvavši ga hrvatsko-srbskim narodom. Žali, da je vlada (Mažuranićeva) svakom zgodom izbjegavala ovaj jedini izpravni naziv, dočim je sabor od godine 1861. izričito ustanovio, da Trojednu kraljevinu zauzimaju dva srodna plemena: hrvatsko i srbsko." Već poslie nekoliko dana zametnula se u kući razprava ob ovoj stvari te će se vidjeti, kakovo je stanovište kuća prema tomu zauzela. Zatim Živković pobijaše sve predložene osnove i izpravke, jer da nijedna nevodi cilju. Glede Krajine misli; da se nebi imala spomenuti u samoj adresi već u posebnoj predstavci na krunu, jer se boji, da će se prošnja sabora odbiti. To valja i glede Dalmacije pa neželi, da se radi tih dvajuh pitanja razbije dogovaranje o uredjenju državopravnih odnošaja. On je za to, da se zajednički državni poslovi sa monarkijom rieše samo u zajedinstvu zemalja ugarske krune no da nam ugarski sabor prizna prije svega našu posebnu slobodu na temelju čl. 42. Glede našega zastupanja na ugarskom saboru neka se izjavi, da nas neveže ugarski zakoni od godine 1848., jer nisu na našem saboru nikada proglašeni pa da stoga budu Hrvatska i Slavonija ondje samo kolektivno zastupane, naime kroz poseban odbor. Sve ovo ima se obaviti prije krunisanja kralja, da bude uvršteno u krunitbenu diplomu te da postane temeljnim zakonom ovih kraljevina."

Zanimivo je slušati razlaganje Mihajla P o l i t a, koji doduše govori za Stojanovićevu adresu, no iz razloga, koji samomu Stojanoviću ni na pamet nepadaju; koji se prvi put slušaju u ovoj razpravi a koje će Politov drug, Svetozar Miletić, još obširnije objasniti. Treba znati, da je Polit već u to doba bio činovnik, tajnik vrhovnoga stola sedmorice, ili birokrata, kako ga porugljivo nazivahu Perkovac i ostali opozicijonalci, no njegov govor nepokazuje baš onakove birokratičke potištenosti, koju protivnici birokracije ovoj predbacivahu. Polit nije nipošto „Austrijanac" niti član samostalne stranke te perhorescira svako izravno nagadjanje s Austrijom, s kojom on želi jedino personalnu uniju Trojedne kraljevine, spojene s Ugarskom. Još i u ovo vrieme, u kojem je hrvatski sabor razpravljao o odnošaju Trojedne kraljevine prema Ugarskoj, bilo je dosta političara, naročito izmedju Magjara i Srba, koji su snivali o konfederaciji balkanskih državica, u koju bi imale stupiti hrvatske i ugarske zemlje. Tu ideju bješe nekoliko godina prije toga potaknuo Ljudevit Košut a u svojem ju govoru prihvaća Polit, nadovezujuć na nju čitav niz svojih kombinacija, koje ga uvjeravaju, da je Stojanovićeva osnova za nas najprobitačnija. Polit odriešito brani ugarske

zakone od god 1848., jer oni oslobadjaju Ugarsku od Austrije a on želi Ugarsku posve nezavisnu, stojeću s Austrijom jedino u personalnoj uniji. On već vidi na iztoku savez balkanskih naroda, kojemu je parižki ugovor od g. 1856. prokrčio put. Ugarska i trojedna kraljevina moraju s tim balkanskim narodima stupiti u konfederaciju; one moraju na čitavom evropskom iztoku propagirati slobodan, ustavan, municipalan život a to može jedino onda biti, kada svoj položaj prema Austriji svedu na čistu personalnu uniju. Prelazeći za tim na historički odnošaj Ugarske i Hrvatske kaže: „Ugarska nikada pa baš nikada Hrvatsku pokorila nije: Hrvatska je u savez s Ugarskom stupila svojom voljom, pa se nijedan magjarski historičar nije nikada usudio tvrditi, da je Ugarska Hrvatsku pokorila. Ja plediram danas za to, da Hrvatska i Slavonija šalju svoje zastupnike na ugarski sabor ali ne po izbornom redu zakona od godine 1848. nego iz ovoga sabora no u onom broju, kako to ugarski zakoni zahtjevaju. Tim bi bio ugarski sabor reintegriran i Ugarska bi svoj položaj spram Austriji zauzela. U obziru uredjenja Ugarske spram Beča ti bi poslanici kao i drugi poslanici na ugarskom saboru sudjelovali, no u obziru uredjenja odnošaja Trojedne kraljevine spram Ugarske bili bi oni samo deputacija ad hoc, koja se u ništa drugo upustit nebi smjela, nego što joj ovaj sabor reče i naloži. Trojedna kraljevina, Erdelj i Ugarska imali bi zajedno rješavati, koliko da davaju Austriji vojske i novaca; sve drugo imalo bi spadati na autonomiju Trojedne kraljevine. Ako dakle Ugarska dobije svoje ministarstvo kao što ga dobiti mora, jer Austriji drugoga izlazka neima (oho!) onda mora i Hrvatska dobiti zemaljsku vladu, odgovornu ovomu saboru." Tko čita ove Politove misli, izuštene godinu dana prije nego je Ugarska dobila svoje ministarstvo a dvie godine i više prije, nego je uredjen državopravni odnošaj Hrvatske i Ugarske i ustrojena autonomna hrvatska znmaljska vlada, mora Politu, neodvisno od njegovih fantastičnih kombinacija glede balkanske konferencije, svakako priznati oštroumnost i pronicavost.

S Politom se slaže njegov drug Svetozar Miletić. Miletić prije svega vjeruje u državno pravo Trojedne kraljevine kao neospornu historičku činjenicu, te navodi u potvrdu toga nazora pacta conventa sa kraljem Kolomanom, rat pod kraljem Sigismundom, izbor slavno vladajuće dinastije i pragmatičku sankciju od godine 1712., a to su, veli, sve čini, da je Hrvatska svoje javno državno pravo imala i samostalno izvršavala. Istina je, da je to pravo kasnije zajednički na ugarskom saboru izvršivano. no to nipošto nesmeta,

da se i samostalno izvršivati nemože. Istina je, da je kasnije postala izmedju obje kraljevine tješnja realna sveza i to iz tri uzroka: prvo, što je to zahtjevala obrana protiv turske sile; što onda još nije bilo govora o narodnosti nego je latinski jezik bio obći i što je onda plemstvo izvršavalo pravo prema kruni a to je plemstvo sačinjavalo sa plemstvom Ugarske jednu kastu i jedan narod i koje se je sunčajući se na suncu dvora u Budimu rado toj svezi priklanjalo, dok napokon nije carica Marija Terezija tu svezu tješnjom učinila." Miletić bi najvolio, kako dalje izvodi u svojem govoru, da Hrvatska stupi i prema Ugarskoj i prema Austriji u čistu personalnu svezu, no Hrvatska neima ni po broju duša, ni po geografičkom položaju, ni po drugim uslovima uvjeta, da uzdrži svoj podpuno samostalni i nezavisni obstanak prema drugim zemljama i narodima već mora ona sklopiti s nekim tješnju svezu a to može biti samo Ugarska. Ova se ima sklopiti na temelju članka 42., Miletić se kao živoga djavola boji njemačke kulture, a to ga neodoljivo goni u naručaj tješnje sveze s Ugarskom. On je čovjek ustavan a videći najživlju ustavnu sviest u Ugarskoj, nalazi u tom najbolje jamstvo, da ćemo i mi tu sviest u svezi s Ugarskom uzčuvati. On je i za to za svezu s Ugarskom — a to je Miletiću glavni razlog —, što će ugarski Slaveni dobiti u Trojednoj kraljevini čvrst oslon. On je za to, da Trojedna kraljevina prije obnovi svezu s Ugarskom nego sa Austrijom, jer samo solidarno s Ugarskom može razpraviti državopravne odnošaje spram Austrije. Želi neka se u adresi na svietlu krunu izjavi, da smo pripravni dogovarati se kroz deputaciju o tješnjoj svezi s Ugarskom."

Politov i Miletićev govor pobudiše najveće negodovanje govornika samostalne stranke, naročito Ivana Vončine, koji je u to vrieme bio najodlučniji protivnik svakomu dogovaranju s Ugarskom a želio je, da se najprije uredi odnošaj Trojedne kraljevine prema Austriji. Vončina je ovo svoje mnienje branio najžilavije i do posliednjega časa pa kada je već i bio izabran kraljevinski odbor, kako ćemo vidjet kasnije, da se dogovori s ugarskim odborom; kada su se Rački-Mrazovićeva narodna stranka, pretrgnuvši svaku svezu sa unionističkom strankom, zatim samostalna stranka bile već sjedinile i u izboru članova kraljevinskoga odbora, Vončina je počeo izdavati u Zagrebu vlastite novine „Sviet" namjerom, da otežća ili osujeti ove dogovore. Ovako se razjašnjuje, da je Vončina, poslie dogovorene državopravne sveze s Ugarskom, prvi poveo opoziciju proti vladajućoj unionističkoj stranci te postao upravo duša čitave agitacije. U

svojem govoru napada Vončina neobičnom oštrinom, koja je izljev njegova žestokoga temperamenta, na Stojanovićevu osnovu. Čujmo što veli: „Smjer osnove gosp. Stojanovića nije drugi, nego da naš narod i nadalje živari tužne dane političkoga marazma; da se drugomu za volju liši prava, što ih je krvavom mukom stekao i uzčuvao; da se izloži novim borbam za narodnost i slobodu; da bude kukavnim tlačanom (rabotašem) oko stvaranja absolutizma najnesnosnije i najhudobnije vrsti, absolutizma, što bi ga vršio narod nad narodom. (Živio.) U interesu ugleda ove kuće želio sam, da se o toj osnovi ovdje niti rieč nepovede; pošto je ipak to učinjeno, tiešim se time, da će se malo naći Hrvata i Srbalja, koji nebi voljeli, da im rukav do ramena dogori, prije, nego bi podpisom ovakova rugla pribavili narodu svomu neizbrisivi žig robstva i vječne sramote (Živio i pljeskanje).

U dalnjem tečaju svojega govora, gotovo poetičkim slogom uznosi vrline i moralnu snagu hrvatskoga naroda, gdje no kaže: „Gospodo, ako bezpristrano promotrimo naš narod, koji se po onih svojstvih, što mu ih dobri Bog dade, smije mjeriti sa najplemenitijimi narodi cieloga svieta; ako uzmemo na um, da je u svakomu čovjeku našem, razvijenu po pravilih prirode, zdrava duša u zdravom tielu; da u nas neima niti guša, niti blekana, niti ikakvih sličnih patvorina naravi; ako nadalje promotrimo, da je našemu narodu i zemljica plodna i podnebje blago; da se dakle oko njega stiču svi uvjeti kulture i blagostanja, pak ako ga motrimo u njegovih kolibicah, u njegovu čestimice još pastirskom živovanju, u njegovom siromaštvu, nevinosti i sujevjerju, te ako nam je priznati, da se valjanost sustava ima mjeriti po djelovanju njegovu na kulturni napredak narodni, to nam je, poredivšim duševno i materijalno stanje naroda i svih okolnostih, koje se oko njega stiču, sa stanjem ostalih zemalja u državi, priznati, da su ovi pod absolutizmom austrijskim učinili priličan napredak u kulturi, dočim smo mi pod blagim uplivom starodavnoga ustava našega daleko zaostali.“ (Oho! na lievici). U meritornom dielu svoga govora izjavi Vončina, da se glede zajedničkih posala, što se imadu ustanoviti s Austrijom radi svakako sporazumno s Ugarskom, uzevši za podlogu članak 42. no neprivoljuje na nikakovu solidarnost u tom predmetu; nije takodjer za to, da se prije svega ide s Ugarskom uglavljivati uža državopravna sveza, jer bi se takovim zaključkom bitno povriedio članak 42., koji nam treba kao svetinju čuvati.“

Koloman Bedeković reče, kako je za Hrvatsku nuždno, da

postupa solidarno s Ugarskom ne samo u pogledu državnoga prava, već i ustavnoga načela, pa da sabor, sliedeći prev. poziv, izašalje zastupnike u zajednički ugarsko-hrvatski sabor. Pošto nas medjutim nevežu ugarski zakoni od godine 1848, jer nisu na našem saboru nikada proglašeni, ne može se izaslati nikakov zakonom ustanovljeni broj zastupnika, te neka Hrvatska i Slavonija budu za sada zastupane na ugarskom saboru kroz odbor, koji se ima ustanoviti tako za gornju kao za dolnju kuću".

Srbski patrijarha Samuil Maširević, nasliednik Rajačićev, postavi se strogo na stanovište prev. kraljevskoga odpisa te umoli sabor, da se odazove prev. intencijama. Uzvisuje slogu izmedju Hrvata i Srba, koja se već svuda očituje na prosvjetnom polju, a želi, da se protegne i na sve državopravne i ustavne zadatke, što ih oba naroda imadu složno riešiti. Njegov govor odiše velikom umjerenošću i toplinom osjećaja, a dosadašnji napredak Hrvatske — kojim kolektivnim imenom nazivlje patrijarh hrvatske zemlje, — uzbudjuje u njem nadu, da će ona polučiti i svoje državopravne zahtjeve.

Biskup Strossmayer zagovara odborsku adresu. U prvom dielu svoga govora stoji biskup sasvim na idealnom stanovištu te se zanosi slavom i velikom misijom hrvatskoga naroda u prošlosti. Evo nekoliko odlomaka: Hrvatski narod ima u ovih stranah Europe veliku zadaću i misiju. Istinom je to bilo, kad su Hrvati u 7. stoljeću amo prispjeli, ter iztočno carstvo od velike pogibelji junačkom pobjedom proti Avarom spasili; istinom je to bilo, kada su Hrvati proti nečuvenoj okrutnosti Franaka, do posljednje kapi krvi, sebe branili i obranili; istinom je to bilo, kad su kršćanstvo poprimili ter po običaju onoga vremena od jednoga od najsjajnijih papa krunu zadobili, da glavu svojih narodnih kraljeva ovjenčaju; istinom je to bilo, kada je naš narod Tatare, koji su dvije trećine svieta već zaokupili bili, na grobničkom polju nadvladao i uništio; istinom je i to bilo osobito onda, kada je narod naš pod slavnimi svojimi banovi tečajem stoljeća proti Turskoj krv proljevao; ja mislim da je i danas, na koju god stranu svieta pogledao, velika važnost i velika zadaća hrvatskoga naroda, osobito pako velika, kada se pogleda na iztok". Govoreći o cjelokupnosti zemlje, biskup ne samo ište sjedinjenje Krajine i Dalmacije, ne samo naglašava virtualno pravo na nekoje turske pokrajine, na iztočni dio Istre sa kvarnerskim otocima, nego još dokazuje iz povjesti pravo Hrvatske na Štajersku, Kranjsku i Korušku. Evo toga odlomka njegova govora: „U ugovoru sklopljenu na cetinskom saboru, što čitamo? Čitamo medju ostalim i to, da je sabor

sa svom riečitošću i važnošću zahtjevao, da se Štajerska i Kranjska i Koruška utjelove Hrvatskoj. Kada bi arkiv naš bio sasvim u redu, kad bi podatci, koji se odnašaju na naš državni život, bili nam pri ruci, možda bi vam ja kazao, u kojem su odnošaju nekada stajale Kranjska, Štajerska i Koruška, koje bi se morale po zahtjevu hrvatskoga naroda utjeloviti Hrvatskoj. Na svaki su način bile tada Kranjska, Štajerska i Koruška u vrlo uzkom savezu sa Hrvatskom, pa da se je tada izvelo, što je naš narod zahtjevao, uživale bi Štajerska, Kranjska i Koruška isti ustav, koji mi danas uživamo te ne bi njemački upliv bio nikada tako daleko prodro. Važan je u biskupovu govoru odlomak, u kojem on opredjeljuje pojam jedinstvene carevine. Evo što kaže: Jedinstvo carstva samo u toliko ima prava, da se uvede u život, u koliko bi u njem imala zemlja za svoje uredbe, svaki narod za svoj slobodan razvitak štit i jamstvo". Glede odnošaja prema Ugarskoj, koju nazivlje najbližom našemu narodu, stavlja se govornik bezuvjetno na stanovište članka 42., jer su tim člankom opredieljena jamstva našemu narodno-državnomu obstanku. Govornik nije zato, da idemo najprije riešavati odnošaj s Ugarskom, nego pristaje sa svim uz nazore, razložene u adresi odborske većine.

Iza biskupa Strossmayera izmjeniše se još nekoliki govornici, a zatim uze rieč Ante Starčević. U to vrieme bijaše Ante Starčević poznat narodu takodjer iz raznih svojih književnih radnja političkoga sadržaja, a za njim kao vodjom političke jedne stranke stajahu već mnogi javni muževi, izmedju tih kao jedan od najodličnijih riečki patricij Erazmo Barčić. U samom saboru bijaše još nekolicina zastupnika osim Barčića, koji pristajahu uz Starčevića. Svoje političko stanovište oslanja Starčević na povjesti, izvodeći iz nje pravo Hrvatske na podpunu neodvisnost i samostalnost pod prejasnom habsburžkom obitelji te je kao takav bezuvjetni protivnik ma bilo kakovih zajedničkih interesa sa kojim drugim narodom monarkije. Starčevićeva politička doktrina glasi u odnosnom odlomku njegova govora: Izvan povjestnice, izvan života ne priznajem ništa za siguran, za stalan temelj politike. Ostali temelji, crpljeni odkuda komu drago nisu, nemogu biti drugo nego pokušaji .... Dakle s ovoga mojega stajališta, u ime naše tri sto četrdeset godišnje povjesti u Austriji ja vam kažem: Austrija je vazda jedna te ista, ona niti se mienjala, niti se mienja, ja vam kažem u ime povjestnice, da se despocije nepopravljaju nego propadaju. Za pogibelji svaki korak ove vlade zaudara po obsjeni; poslie pogibelji svaki njezin korak bije po osveti. U pogibelji je ona janje umiljato, kojim možeš sve što hoćeš; izvan pogibelji postaje iz

onoga janjeta biesan vukodlak, koji s reda davi sve, što je pred njim, sve što može, a prestaje daviti samo onda, kada uvidi, da mora nekoga ostaviti, da joj robuje i da štibre plaća. Dok je Austrija izvan pogibelji, u njoj gospodo najteže onomu, koji joj je najviše dobra učinio. Govoreć zatim o jedinstvu Austrije, što ga naglasuje odborska adresa veli doslovce: „Jedinstva u Austriji drugoga nije nikada bilo osim jedinstva u ljubavi naprama vladaru. Narodi, koji stoje pod žezlom Austrije niti su imali drugi živalj, drugi uvjet jedinstva osim onoga u ljubavi za vladara. O tom do godine 1848. niti se radilo, niti se govorilo. Jer ono što se vazda pokazivalo i što nekoji drže za pokušaje o sjedinjenju svih austrijskih naroda, ovo, gospodo, ne bijaše drugo nego nastojanje vlade, da prava svih naroda posvoji, da poslie svih naroda u svoje ruke dobije . . . Recimo gospodo, da je danas svaki narod Austrije uredjen, kako treba, hoću reći, kako se on sam urediti zna i može, recimo dakle, da je danas svaki narod Austrije i zadovoljan, pak da Austriji kakova pogibelj zaprieti. Ta pogibelj prieti, recimo, od strane Rusije. Ja izpovjedam, da Hrvatska neima nikakov zajednički posao s Galicijom ili budi s kojom pokrajinom Austrije. Pak i tako, eto kako bi ja govorio: Hrvati, Magjari i drugi narodi Austrije, ako se Rusija uzpne na Karpate, ona će nas jednoga za drugim pozobati. Mi ne trebamo ništa od Rusije, mi imamo s našim vladarom sve što možemo imati, mi imamo naš udes u naših rukuh, znajte dakle Hrvati, da u Galiciji branite Hrvatsku. Zaprieti li pogibelj od Pruske, evo što bi ja kazao: Pruska hoće da postane gospodarom, pa da Austriju iztisne iz Njemačke. Dok Pruska iztisne Austriju iz Njemačke, eto Pruske i na iste pokrajine austrijanske, koje su uda Njemačke. Dok Pruska zauzme ove pokrajine austrijske, evo nas medju trimi vatrami, medju Rusijom, medju Pruskom i medju Italijom, pa gledajte kako nas oslabljene lako i liepo mogu ova tri orijaša medju se razdieliti. Dakle opet mi smo svoji, mi ne trebamo od nikoga ništa, nego od Pruske prieti pogibelj, zato junaci hodite i znajte, da u Frankfurtu branite Hrvatsku . . . O samim osnovama adrese i izpravcima izjavi Starčević: Sva ta tri spisa jednaka su od slova do slova. Nijedan taj spis ne zahtjeva povratak našega ugovorenoga ustava, nijedan neprosvjeduje proti bezzakonju, koje obstoji u našoj domovini, a sva ta tri spisa priznavaju te zajedničke interese. Do ostaloga sadržaja tih spisa ja ne držim ništa . . . Kaže se takodjer, da ovaj sabor mora nešto učiniti u tih zajedničkih poslih, jer da je sabor od godine 1861. ostao u tom pogledu u nekakovoj negaciji. Ja gospodo kažem, da još ni-

*

kada nije jedan sabor postupao pozitivnije, nego sabor od god. 1861. Na ove ukaze, koji su i onda, kao i sada bili predloženi, onaj je sabor odgovorio Njegovu Veličanstvu, da mi neprimamo te ukaze, nego da nam se mora najprije povratiti naš ugovorni ustav, pa kada se to sbude, da ćemo se dogovarati, no na zakonitu temelju, o takovih poslih, koje ćemo tada opredjelivati i rješavati. Tko može reći, da je tu kakova negacija, da tu nije najpravilnija positivnost? Mi smo gospodo amo pozvani, u tvrdoj nadi, da ćemo priznati zajedničke interese, a to će reći, da ćemo našu domovinu proglasiti krunovinom austrijanskom. Čim se to pitanje rieši, mi smo se preživili, mi ne imamo nikakova prava osim onih, koja ima Tirolska ili druga krunovina austrijanska. „Pošto je predsjednik Šuhaj prekinuo Starčevića na jednom mjestu govora, izjavivši, da smo mi Hrvati narod monarkičan, reče Starčević: Molim, gospodine, predsjedniče, meni je osoba kraljeva sveta, možda svetija nego ikomu, no meni vlada nije sveta.

Poslie Starčevića progovori Robert Zlatarović, čiji govor jasno precizira načelna gledišta unionističke stranke. Ta su načelna gledišta sliedeća: Moje je stajalište vruća želja, da sredstvom adrese pospješimo sporazumljenje sa svietlom krunom i savez sa kraljevinom Ugarskom. Od predloženih osnova nemogu se složiti niti s onom većine a niti manjine, dočim se Stojanovićev nacrt najviše približuje mojemu načelnomu stajalištu ma da ni taj nesadržaje dovoljna poručanstva za postignuće one svrhe, koju ja želim postići. U pogledu cjelokupnosti nemožemo naš sabor smatrati podpunim, dok na njem nisu zastupane Dalmacija i petrovaradinska krajina. Ja glasujem za to, da se pravedna naša tegoba u pogledu protuzakonito nam uzkraćene zemljištne cjelokupnosti i još sveudilj neuslišanoga postulata ob uvedenju ustavnih naredaba u vojničkoj Krajini podastre pred posvećenim prestoljem Njeg. Veličanstva, no potanje formuliranje i obrazloženje toga zahtjeva odgodio bi ja na vrieme, gdje ćemo razpravljati državopravna pitanja prema Austriji. Mi priznajemo zajedničke poslove no nemožemo se upustiti u potanki način razpravljanja tih poslova iz razloga ustavnoga položaja i iz razloga probitačnosti. Pragmatičnom sankcijom nije samo osjegurana cjelokupnost kraljevina i zemalja ciele monarkije nego i napose kraljevina i zemalja spadajućih k ugarskoj kruni. Zastupnik rumski (Miletić) tvrdio je, da je ovo državno pravo jednako svim zemljam, spadajućim k ugarskoj kruni, no nipošto zajedničko nego da trojedna kraljevina ima posebno javno državno pravo. Ovo što je rečeno, nije dokazano.

Javno državno pravo osniva se na pozitivnih zakonih. Do g. 1848. bili su svi zakoni nam i Ugarskoj jedni te isti, to jest zajednički, dosljedno je i državno pravo, budući da se na ovih zakonih osniva, nerazdieljiva svojina naša i kraljevine Ugarske. No i članak 42. neopire se toj tvrdnji; dapače naročito priznaje, da svi zajednički poslovi, koji nadmašuju autonomiju trojedne kraljevine, mogu sačinjavati predmet užega saveza s kraljevinom Ugarskom, da po glasu toga članka postoje njeki poslovi, koji se u zajedničtvu s Ugarskom izvršavati mogu a da u vrst tih posala spada upravo pitanje o uredjenju državopravnoga odnošaja prema Austriji, proizlazi to iz same naravi stvari. Kada bi se dakle mi ili Ugri sami za sebe upustili u razpravljanje i rješavanje ma kojega državopravnoga pitanja iznevjerili bismo se ustanovi pragmatičke sankcije, koja je zajamčila cjelovitost ugarske krune i zajedničtvo državnoga prava zemalja njoj spadajućih. Ja želim, da se po predlogu zastupnika Živkovića izabere novi adresni odbor, koji bi imao sastaviti adresu po sliedećih načelih: „da se napomene zahtjev naroda za sdruženje Dalmacije i ustavno uredjenje vojničke Krajine; da se izvedenje cjelokupnosti trojedne kraljevine nepostavi kao uvjet dogovaranja u pogledu državopravnih pitanja; da se u smislu pragmatičke sankcije uzdrži velevlastni položaj Austrije; uslied toga da se izjavi, da je narod naš spreman pristupiti uredjenju zajedničkih državnih posala no da se ovi poslovi rieše samo u zajedinstvu s ugarskom krunom; da za sada bude trojedna kraljevina zastupana na ugarskom saboru kolektivno kroz odbor; čim budu tim načinom riešena državopravna pitanja i opredieljen državopravni položaj zemalja krune ugarske naprama ostalim zemljama; imao bi se savez kraljevina ovih sa kraljevinom Ugarskom ustanovit medjusobno porazumkom obijuh odbora na temelju čl. 42. od godine 1861.; uspjeh toga sporazumljenja služit će temeljnim zakonom ovih kraljevina te se imade uvrstiti u krunitbenu diplomu.“ Na koncu izjavi Zlatarović, da ugarski zakoni od god 1848., kako su to već naglasili govornici njegova mišljenja, nas nevežu, budući nisu nikada proglašeni na hrvatskom saboru, no zato ih on neosudjuje en bloc radi mnogih liberalnih ustanova, što ih sadrže; ti bi se zakoni imali s toga shodno preinačiti.

Dok svi dosadašnji govornici naglasuju, koji jače, koji slabije stanovište državnoga prava te svoje razlaganje upiru o povjestne činjenice, sliedeći govornik, Avelin Cepulić, braneći izpravak manjine odbora, koji ćemo na sgodnom mjestu priobćiti, stavlja se strogo na stanovište politike i političkoga utiliteta. „Ja držim, reče Cepulić, da

u ovom momentu više odlučuje politika nego pravo samo. Ja držim, da nam je kao zastupnikom naroda gledati u ovih okolnostih više na to, što možemo od toga prava spasiti u ovih okolnostih. Zato ja nepitam: quid juris? nego quid consilii? Mi svi želimo, da postignemo glavnu svrhu: sreću domovine. To je i moja glavna svrha; sve ostalo, i zajedničke poslove i formu, u kojoj se imadu rješavati, pače i čitavu monarkiju držim ja za sredstvo, da postignem svoju svrhu.

Gdje je ta trojedna kraljevina? Na papiru, odgovaram ja. Daklė naravna stvar, da mi mora najprije do toga stajati, da trojedna kraljevina bude i sbilja trojedna kraljevina. Mi moramo učiniti kompromis. Od koga da tražimo cjelokupnost i našu autonomiju? Od onoga, u čijoj vlasti to stoji: Od vladara austrijskoga. A kojim načinom treba dakle da to tražimo? Ili kompromisom ili silom. Nemislim fizičnom silom već moralnom ili presijom, koja se osobito sa njeke strane preporuča, po kojoj zaudara ciela politika njekoje gospode, jer ono pregnantno jedinstvo sa Ugarskom ja nedržim za drugo nego za takovu presiju naprama austrijskoj vladi, da se prisili da popusti." Ćepulić hoće, da se za sada traži samo ono, što se u obće može polučiti, ono pako što se nemože tražiti, neka se nežrtvuje nego pridrži za bolja vremena. Ćepulić je uvjeren, da je najvažnije, najteže i najškakljivije pitanje: naš odnošaj prema Ugarskoj. Evo što o tom doslovce kaže: „Mi moramo ovdje vrlo mudro i obzirno postupati. Austrijska vlada, dočim paktira s nami, paktira podjedno i sa kraljevinom Ugarskom. Mi trebamo da svrnemo okom na one okolnosti, koje su austrijskoj vladi dale povod, da je stupila sada evo već treći put na političko poprište sa svojimi predlozi. To je najviše prouzročila vanjska presija. Čitava Europa gleda sada, što će Austrija dovršiti s Ugarskom, a nitko se neobazire na to, što će ona sa Hrvatskom. Pazimo, da se glede glavnoga pitanja nesklopi prije kakav ugovor, nego budemo mi gotovi. Zato sam ja proti onomu zaključku adrese većine, da se trojedna kraljevina neće tako dugo upustiti u potanje pretresivanje i označivanje tih zajedničkih posala, dok Ugarska neodgovori na naš članak 42. Ja to držim za veoma pogibeljno, jer mi kao da tim načelom priznajemo, da naša samostalnost zavisi od nekog privoljenja ugarskoga sabora. (Oho) Naš se je narod godine 1848. sasvim razkrstio sa kraljevinom Ugarskom te medju nama i Ugri neima ništa zajedničkoga. Zato ja neshvaćam, kako se još može govoriti o kakovom zajedinstvu i solidaritetu. Odnošaj trojedne kraljevine prema Ugarskoj treba još samo suditi po

pravilih medjunarodnoga prava. Zato ja nedopuštam nikakov sastanak parlamentaran s Ugarskom; mi moramo raditi po načelih javnoga prava, po načelih diplomatičkih, to jest: kroz odbore. Zato ja kažem u svojem izpravku, da želim raditi „sporazumno s Ugarskom a nipošto solidarno."

Ovako je tekla ta glavna razprava pak se prešlo na glasovanje. Da parlamentarna praksa još nije bila ustaljena te da je saborski poslovnik još uvjek bio dosta nejasan, vidi se najbolje po tome, što se je sada porodilo pitanje, kako da se formulira predlog za kuću. Napokon se kuća složi u ovom pitanju: Uzima li visoki sabor osnovu adrese, predloženu po većini odborovoj za temelj i podlogu specijalne debate? Na ovo pitanje odgovori 140 članova sa da, 7 sa ne, a 76 njih neglasovahu. Sa da odgovoriše svi članovi stranke Mrazović-Perkovac-Račkove pa i biskup Strossmayer, onda svi članovi narodno-samostalne stranke pa i Ivan Mažuranić kao što i Ćepulić; sa ne Ante Starčević i još šestorica članova; od glasovanja se pako uztegoše svi članovi unionističke stranke. Uslied ove formulacije pitanja ostavljena su nekoja načelna gledišta, glede kojih se ni ista većina sa da glasujućih članova kuće nije mogla sporazumjeti za specijalnu razpravu, u kojoj su se stranke kod konačnoga glasovanja napokon tako grupirale, da se ova prvobitna većina nije mogla prepoznati. Već kod prve alineje potaknu Jovan Subotić važno pitanje, o kojem se u kući zametnu živa razprava. Predloži naime, neka se u prvoj alineji, gdje se kaže „naš narod", te rieči izprave u hrvatsko-srbski narod. Kukuljević hoće da se kaže: narod imena hrvatskoga i srbskoga. Za Subotićev predlog govori obširno Svetozar Miletić. „Srbski narod, reče, kojega ima u monarhiji jedan milijun, neima nigdje mjesta ni stanovišta. Nedadu mu srbske vojvodine te stoga misli, da je trojedna kraljevina ono mjesto, gdje se ima podići glas u obranu srbskoga naroda. Mi smo istina jedan narod no historija dala nam je u prošlosti dva različita politička života, dva imena. Daj Bože, da postanemo po vremenu jedan narod ne samo po poreklu i imenu već i po historiji. Dotle pako priznajmo, da ima ovdje narod, koji je sa hrvatskim jednoga plemena i jedne krvi, ali nosi drugo ime pa zato dajmo mu njegovo ime srbsko."

Za njim progovori još čitav niz govornika a značajno je, da su želju zastupnika srbske narodnosti zagovarali članovi narodne samostalne stranke, dočim su joj se odlučno oprli članovi Mrazović-Perkovčeve stranke, poimence Perkovac, Jakić, Josip Vranyczany, Mrazović, barun Kušlan. Jakić reče, da je to sa strane srbske

upravo provokacija; u adresu, koja je skroz političke naravi, nemogu se uplitati pitanja genetičke naravi pa ako bi u adresi imalo već biti kakova spomena o narodnosti, imala bi se spomenuti politička narodnost zemlje, a to je hrvatska. Mi za volju sloge nehtjedosmo spomenuti rieč „hrvatska“ no braći Srbom nije ni to dosta. Odbijam izpravak. Avelin Ćepulić, glavni govornik samostalne stranke reče: Ja sam Primorac (smieh i glasovi: aha!) molim gospodo, nego ako Primorac arkadički argumentira, ja u Arkadiji nisam rodjen. Sasvim arkadički način argumentiranja bio bi, kad bi ja kao primorski zastupnik zahtjevao, da se u adresu umetne primorski narod. Budući je predlog učinjen, s kojega razloga, to je meni svejedno, pa iz razloga, što je meni najviše stalo do sloge, glasujem za to, da se Subotićev izpravak primi.“ Josip Vranyczany završi svoj govor sliedećom izjavom: „Srbi svojim imenom tjeraju upravo agresivnu politiku, a mi stojimo u defenzivnom položaju; da je sbilja tomu tako, dokazuje nam to, što su s početka uzeli za oznaku Srbstva vjerozakon, zatim štokavštinu tako, da po njihovu umovanju nebi bilo Hrvata izim možda u primorju. Naravno je, dakle, da mora popustiti onaj, koji agresivno postupa, ako u obće hoće da bude ravnopravnost.“ Mrazović misli, da se tim predlogom želi samo proizvesti smutnja i osujetiti svako uspješno djelovanje sabora. Srbom je već godine 1861. priznata ravnopravnost sa hrvatskim narodom; što se dakle još od nas traži? Mihajlo Polit reče: „Ja nisam poznavao hrvatskoga naroda, dok nisam došao ovamo u njegovu sredinu, pa me nekako boljelo, kad mi se reklo, da sam Hrvat, jer sam bio uvjek naučen jezik, kojim govorim, nazivati srbskim jezikom i narod kojemu pripadam, srbskim narodom. No imao sam priliku iskusiti, kad mi se kaže, da sam Hrvat, da se to misli u najboljoj namjeri, pa nisam, razgovarajući ovih dana sa g. Starčevićem, ni njemu zamjerio, kad je sve Srbe okrstio Hrvatima. On to sve smatra kao jedan narod, no neka onda Starčević nezamjeri ni Srbinu, kada on svakoga, koji govori tim jezikom naziva Srbinom, pa neka si to komentira, kako tko hoće; to spada u historiju i u filologiju. Mi neželimo ništa osvajati, mi znademo, da našoj narodnosti neprieti ovdje nikakova pogibelj no vidimo, da Hrvatstvo i Srbstvo nije još sasvim izjednačeno. Ovdje bih mogao još obširno govoriti o tom, što je narodnost, no neću, jer sam već o tom mnogo pisao, samo moram izjaviti: da je jezik samo substrat narodnosti, te da osim toga treba još jedna povjest, poseban način odgojivanja, političan pravac itd. Dok Hrvatstvo i Srbstvo u tom izjednačeno nije, dotle ja kao Srbin

ištem, da se to ime prizna kao diplomatičko a svaku drugu težnju moram smatrati težnjom za supremacijom.“ Najodriešitije stanovište proti Subotićevu predlogu zauze Dragutin Kušlan. Pošto se je osvrnuo na spor izmedju Hrvata i Srba počamši od ilirske dobe te konstatovao, da su Hrvati, hoteći da budu popustljivi prema Srbima, svoj jezik nazvali hrvatsko-srbskim, i to u ono vrieme, kada je Vuk Karadžić posvetio svoj poznati „kovčežić“ Srbima svih triuh zakona, iztočne, zapadne i muhamedanske vjere, reče: „Ja sam vazda mislio, da bi valjalo u nas Hrvata jezik, kojim Srbi govore, krstiti hrvatskim a narod naš bud iztočne, bud zapadne vjere, u koliko stoji u granicah trojedne kraljevine, nazivati hrvatskim. Ja mislim, da netreba izmedju dva plemena ljepšega znaka sloge i ljubavi nego kada se ovako izmienjuje jedno ime za drugo i da se upravo tim na najsjajniji način konstatuje istovjetnost jednoga i istoga naroda i jezika. Tako se stvar ima na polju književnom ali drugačije na polju državopravnom i javnom, u krugu diplomatičkom. Ovu državu našu, koja se naprama vladaocu, naprama ostalom diplomatičkom svietu nazivlje izključivo hrvatskom, niti se drugačije nazvati može, mi nikakovoj slozi za volju s nikim na svietu dieliti nemožemo. Zato neka braća toga od nas i neištu, jer time ištu našu smrt, pošto sumnje neima, da braća Srblji, koji, ostajući vjerni svom dosljednom postupku, danas traže, da se u javnom diplomatičkom svietu mjesto naziva hrvatskoga upotrebi hrvatsko-srbski, neće propustiti, za koju godinu tražiti, da se naziv hrvatski izpusti i da ostane samo srbski. Što smo mogli sa srbskom braćom podieliti, to podielismo; time mislim, da bi se imali zadovoljiti i netražiti od nas, što im dati nemožemo, ako nismo radi sami sebi grob izkopati. Država, kruna, javno pravo, to su osebine, koje si Hrvat pridržati mora, pa dok jedan pravi Hrvat živi, ja mislim, da će voljeti umrieti, nego podnositi, da se dira u ove njegove svetinje.“ Jovan Subotić, u svojem zaključnom govoru zahtjeva, da se kaže hrvatski i srbski narod, jer takav naziv proizlazi iz zaključka, što ga je stvorio sabor od godine 1861., priznavši srbski narod za ravnopravan hrvatskomu.

„On nemisli, da je ovo pitanje zato potaknuto, da se sabor razbije nego se u tom potaknutom pitanju odaziva glas iskrenoga prijatelja hrvatskomu narodu.“ Kod glasovanja primljena je većinom glasova redakcija, da se kaže „naš narod.“ Za Subotićev predlog bijahu mnogi članovi samostalne stranke, zatim Polit, Miletić i samo nekolicina unionista. Kada se razmotre svi razlozi, u ovoj razpravi iznešeni, nemože se čovjek oteti uvjerenju, da je većina sabora

držala taj predlog potaknutim iz vana, s namjerom, da se Hrvati i Srbi radi njega zavade. Nitko naravno neće sumnjati o pomirljivoj težnji onih, koji su u adresu uvrstili naziv „naš narod“, jer ta namjera proizlazi odviš jasno iz samoga toga indiferentnoga naziva. Odriešitost baruna Kušlana, koji zastupaše mnienje većine, može se lahko shvatiti. Sabor je nastojao, da pribavi priznanja i poštovanja pravima naroda i zemlje, osnovanim na njegovom historičkom životu; ovakav sabor ili nemože u svojem najsvetčanijem spisu, kao što je odgovor na kraljevsku poruku, odstupiti od narodnoga naziva, koji je na tom povjestničkom životu utemeljen ili ako već odstupa za volju sloge sa srbskom braćom, nemože ga zamjeniti takovim nazivom, koji može dati povoda najvećim nesporazumcima stvarajući novotarije ondje, gdje takove pomućuju sam pravni izvor i slabe snagu narodnoga prava. Ovako je to pitanje shvaćao godine 1861. Polit, priznavši, da u zemlji može biti samo jedinstveni politički narod, koji se ima nazivati historičkim hrvatskim imenom. Da je Polit od toga svoga uvjerenja odstupio može se požaliti, al zato njegovi tadanji razlozi negube svoju načelnu vriednost. No napokon Polit, Živković i Miletić mogu kao srbski rodoljubi nešto zahtjevati u interesu svoje narodnosti, pa im se to neće upisati u grieh al je grieh, kada čitava jedna saborska stranka, kao što je samostalna stranka, podupire takav zahtiev, pokazujući se sasvim ravnodušnom prema jedinstvenom imenu naroda. Može se shvatiti ali se nemože nipošto odobriti Ćepulićeva ravnodušnost prema imenu; neka je narod samo sretan i zadovoljan, briga onda mene, kakovim će se on imenom nazivati; tako misli Ćepulić. Ovaj nazor može nešto vrievditi, kada se ima pred očima sreća i blagostanje naroda, al je taj naziv lahhouman ondje, gdje se traži povrata narodnih prava na temelju takovih povjestnih činjenica, koje to pravo vindiciraju imenu i narodu hrvatskomu. Ćepulić je bio prototyp oportunističkoga političara ne samo u dnevnim političkih pitanjima, gdje se svaka transakcija može lasno opravdati, nego je on, pokazujući svoju neodvisnost od starodavnoga ustava, taj svoj oportunizam protezao i na takove stvari, gdje transakcije nisu opravdane niti sa gledišta onoga utiliteta, kojemu se je on toliko klanjao. Samostalna stranka imala je u toj stvari pred očima izvjestnu stranačko-političku svrhu i ona je išla za tom svrhom, puštajući s vida, kakova će sve načela i interese povriediti svojom stranačkom taktikom. Vriedno je znati, kako su o tome pitanju sudili uvaženi krugovi izvan sabora. Dva za onda uvažena glasila u prestolnici srbske kneževine, Vidovdan i Svetovid, govoreći o tom

hrvatsko-srbskom sporu, žale razdor al niti jedan niti drugi neodobravaju niti jednom riečju težnju zastupnika srbske narodnosti; pače ih uvaženi za onda „Svetovid“ otvoreno osudjuje. On doslovce piše: Južna slavenska plemena neće doći do prave zajednice, ako nebudu jedno drugomu poštovali ime kod kuće. Srbin mora ostati Srbin u državi svojoj a isto tako i Hrvat i Bugarin i Slovenac, a svi skupa sačinjavaju jugoslavensku zajednicu. Ako se jedan doseli drugomu u kuću nemože zahtjevati, da u kući promjeni ime. To su naše misli o pravu plemenstva u narodnoj zajednici i nebojimo se, da nam ih tkogod može oprovrgnuti. Hrvat mora dakle ostati Hrvatom u državi, koja je starimi hrvatskimi kraljevi osnovana a do danas se je održala. On može priznati genetično, da u toj državi ima žitelja i drugoga plemena ali nikada diplomatično. U našoj Srbiji mi priznajemo genetično, da ima i Bugara i Vlaha ali diplomatički mi kažemo narod srbski a ne bugaro-vlaški narod. Zašto se nekoji bacaju kamenjem na Hrvate i podmeću im dušmanluk na Srbstvo za to, što oni hoće da budu Hrvati kod svoje kuće? Zašto u Hrvatskoj zahtjevaju ono, što u Srbiji nebi nikada dopustili? Hrvati su pristali uz Srbe u jeziku, Hrvati su priznali u saboru godine 1861. da i jedan dio srbskoga plemena živi u njihovoj državi, Hrvati su na ovogodišnjem saboru, iz obzira na to hrvatsko pleme, zatajili u jednom od najvažnijih diplomatičkih akta svoje sobstveno ime te umjesto što su mogli punim pravom kazati, „hrvatski narod, kazali su „naš narod“ pa nam još Hrvati nisu prijatelji . . . .

Gaj žali u „Narodnih Novina“ taj razdor obćenitima izrazima al se neizjavljuje ni za jednu ni drugu stranu. I „Pozor“ izbjegava, da kaže svoje mnienje o toj razpravi. Ante Starčević neutiče nikako ni u tu ni u nijednu sličnu razpravu, a jamačno neutiče stoga, što je on o tome izvan sabora izjavio svoje mnienje te smatra to pitanje riešenim. Pa ipak i ta sama razprava u saboru pokazuje donekle utješnu sliku. I koliko se nazori s jedne i s druge strane sukobljuju, nepada ipak nijedna uvriedljiva rieč, ništa, što bi moglo povriediti čuvstva bilo hrvatskoga bilo srbskoga naroda. Kušlan, najodrešitiji od svih govornika u obrani svojega nazora, moli i zaklinje kuću, neka odustane od razprave, kojom se samo protivnici zemlje i njezinih prava mogu nasladjivati; Subotić, braneći svoj predlog, apelira na bratska i prijateljska čuvstva te nedopušta, da se odtuda mogu roditi ma kakova neprijateljska čuvstva izmedju oba plemena. Varao bi se takodjer, tko bi držao Kušlana za šovinistu po običnom pojmu te rieči. On se je sgražao nad neslogom i neskladom, koji je mogao

uzdrmati glavni temelj, na kojem je zemlja osnivala svoje pravo, a Srbe je iskreno volio kao pravu, rodjenu braću, kako je to dokazao tolikim svojim govorima. No Kušlan, koji je bio odviše osbiljan čovjek, nije mogao dopustiti, da ova nonšalansa inače plemenitoga i čestitoga Čepulića zarazi čitavu kuću, pa da ova sama ide razklimavati onaj historički hrvatski temelj, na osnovi kojega traži povratu državnih prava. Čestiti Kušlan bio je već onda boležljiv te mu nije bio sudjen dug viek, pa kada je jednu i pol godine iza ove razprave predsjednik Šuhaj, u težko i kritično za narod vrieme, objavio sa predsjedničke stolice preranu smrt toga odvažnoga i neustrašivoga narodnoga borca, priznavši svojemu političkomu protivniku sve vrline čovjeka i rodoljuba, čitava je kuća stajala poražena pod utiskom toga velikoga gubitka, a nije se našlo oko, iz kojega nije kanula suza na svježi grob Dragutina Kušlana.

No da Čepulić i njegovi prijatelji nisu sa svojim nazorima stajali u kući osamljeni, svjedoči najbolje činjenica, da se je s njima donekle slagao veliki hrvatski patriota — Mihovio Pavlinović. U razpravi, koja se je povela o alineji glede Dalmacije, predloži Pavlinović, da se u toj alineji jače naglasi pravo na sjedinjenje. Pavlinović je ustao poslie stožernika Haulika, koji predloži, da se pasus o Dalmaciji neumetne u adresu, nego da se sabor obrati glede cjelokupnosti posebnom predstavkom na Njeg. Veličanstvo. Kardinal naglasi, da valja u tom pitanju postupati tim opreznije, što mu se čini, da ogromna većina dalmatinske inteligencije više naginje talijanskomu nego li slavjanskomu elementu te mi ne možemo silom izvesti sjedinjenje, dok se tomu protivi većina intelektualnih žitelja u Dalmaciji. Na to izjavi Pavlinović: „Ne mogu se slagati u tom, kada se kaže, da je inteligencija u Dalmaciji otudjena narodnomu duhu. Tu potalijančenu inteligenciju predstavlja samô birokracija..... Braćo Srblji, koji u Hrvatskoj uživate svoju narodnost i naviknuste ustavnomu životu, vam se čini, da je došlo vrieme, da se borite za ime, a mi Hrvati u Dalmaciji, vjerujte mi, da bi se dali zvati po diplomatičkom svietu Bošnjaci, Hercegovci, Crnogorci, a nekmo li slavnim imenom srbskim, samo da se naužívamo naše narodnosti i bar neke mjere ustavne slobode“. Pavlinović se samo donekle slaže sa Čepulićem, jer u njegovom govoru ima stavka, u kojoj očituje, kako politička narodnost mora imati svoj teritorij, pa kako se i Srbi kao takovi ne mogu uzdržati van samo na takovom sjedinjenom zemljištu. On naime kaže: Pitanje o cjelokupnosti prvo je i glavno naše pitanje u Austriji — ono je pitanje života ili smrti. Neka braća Srbi

promisle, kakova pogibelj odasvud prieti našoj zajedničkoj narodnosti, našemu obstanku i srbskomu i hrvatskomu u domovini, ako na udarcu dvijuh civilizacija, što sve razom jednače, nestane sastavne trojedne kraljevine. Uzmite nam zemljište, nestat će Hrvatske, ali ne će biti ni Srbske. Premda će na slovinskom jugu ostati po svuda i Srba i Hrvata, sviet ne će znati za najplemenitije plodove hrvatske i srbske narodnosti".

Ne može biti naša zadaća, da pratimo specijalnu razprava kroz sve njezine, često puta vrlo sitne faze, no moramo se ipak, ako i kratkim osvrtom obazrieti na nekoje načelne razprave, koje ne samo razjašnjuju položaj u saboru nego nam olakšavaju, da bolje shvatimo sliedivše iza toga dogodjaje. Dugotrajna i živa razprava zametnu se kod alineja, koje govore o vojničkoj Krajini. U ono vrieme imala je ta razprava svoju veliku aktualnu važnost, a stanovište pojedinih stranaka prema tom pitanju smatralo se je gotovo mjerilom, po kojem se je prosudjivala snaga njihove patriotičke sviesti. Već je spomenuto, kako je sam izvjestitelj Rački naglasio, da je odbor, uvažujući okolnosti, koje su se u monarkiji razvile tečajem vremena te iz obzira na obranbenu snagu monarkije, morao odustati od zahtjeva strogoga prava te je morao Njeg. Veličanstvu predložiti molbu samo za one mjere, za koje misli odbor, da bi se imale i mogle poprimiti. Odnosna alineja nacrta odborove većine glasila je: Glede krajiškoga smo pitanja izjavili, da se vojnički sustav u hrv. slav. Krajini nemože opravdati ni glede ustavnoga uredjenja monarkije ni glede sadašnjosti i budućnosti naše domovine i da bi se po strogom pravu imalo u Krajini s mjesta dokinuti iznimno stanje faktično, no ako se Vaše Veličanstvo odazove našoj molbi te učine odredbe, da već jednom nestane stogodišnje tegobe glede Krajine, pa ako odredi, da se Krajina u prelazno doba u upravi, sudstvu i zakonotvorstvu sjedini sa materom zemljom, pripravni smo sporazumiti se i prije, nego se sastavi krunitbena zavjernica o tom, da se obziri na sadanju obranbenu snagu carevine dovedu u sklad sa zahtjevi našega državnoga prava i uvjeti našega narodnoga i političkoga razvitka". Proti ovoj alineji ustala je u odboru manjina, sastojeća iz članova samostalne stranke te je u ime njezino Ivan Vončina predložio u javnoj sjednici izpravak, koji donekle preinačuje smisao odborova predloga. Vončina predloži: „Glede krajiškoga pitanja sa zahvalnošću primamo izjavu Vašega Veličanstva, sadržanu u kr. odpisu od 8. studenoga g. 1861. kojom V. V. po primjeru slavnih Svojih predšastnika i po vlastitih više puta ponovljenih asekuracija, zemljište današnje hrvatsko-sla-

vonske vojničke Krajine izrekom priznaje cjelovitim dielom trojedne kraljevine; jer se nadamo, da će Vaše Veličanstvo prema zahtjevom državnoga prava i narodnoga razvoja trojedne kraljevine i glede te strane ove zemlje što prije u istinu oživotvoriti cjelovitost trojedne kraljevine i to se tim više nadamo, što scienimo, da će trojedna kraljevina biti napredna i sretna, i da će djelovati na susjednu braću po jeziku i krvi, kada se njezine razcjepkane čestі sdruže u jedno državno tielo i kada se sav u njoj stanujući narod prosvieti u narodnom duhu. U tu svrhu, ako se Vaše Veličanstvo odazove našoj smjernoj i pravednoj želji te učini shodne odredbe, da se za prelazno doba Krajina u zakonotvorstvu i upravi sjedini s materom zemljom, pripravni smo upustiti se u zakonotvorni dogovor".

Obrazlažuć ovaj izpravak reče Vončina, da se njim nipošto nedira u načelo o cjelovitosti zemlje, nego se hoće, da se načelo glede te cjelovitosti nešto blaže formulira i da se izbjegnu toliki povjestnički podatci i dedukcije Račkovljeva nacrta, koji koliko toliko zaudaraju po rekriminaciji. Vončina naime traži, da se desetak i više alineja odborova nacrta, u kojih se ti podatci nabrajaju, svede na ono nekoliko njegovih stavaka. Što se tiče razlike izmedju jednoga i drugoga predloga, sastoji ona u tome, kako to tečajem razprave naglašivahu protivnici Vončinova izpravka, što se tim izpravkom očituje, ako i dosti prikriveno, želja, da se urede državopravni odnošaji trojedne kraljevine prema Austriji i Ugarskoj, makar se Krajina prije toga i nesjedinila u upravi i zakonotvorstvu sa materom zemljom, dočim odborov predlog postavlja kao predhodni uvjet, da se to sjedinjenje provede u zakonotvorstvu i upravi i da se vojnički sustav dovede u sklad sa državnim pravom zemlje, svakako prije, nego se ima pristupiti uredjenju državopravnih odnošaja. Kako su odnošaji izmedju obijuh stranaka narodno-liberalne i narodno-samostalne bili još uvjek napeti te je medjusobna ogorčenost eruptivno provaljivala, ne može se protivnicima samostalne stranke na rieč vjerovati, da su oni izpravno tumačili njezine namjere, a u dvojbi valja smatrati izpravnim ono tumačenje, kako ga je tomu izpravku dao sam njegov predlagač Vončina.

Razprava, koju su stranke vodile naprezanjem duševnih sila i svoga parlamentarnoga upliva, pruža sliku žalostne razcjepkanosti te se ima smatrati najneutješnijim momentom čitave te saborske periode, koja obilovaše takovim momentima. Krajiški zastupnik Gedeon Zastavniković, koga smatrahu tako rekući vodjom krajiških zastupnika a bijaše i inače poznata i u krajiškim krugovima uvažena ličnost tih vremena, izjavi kratkim suhoparnim govorom, da Krajina

želi, da ostane kako stoji i kako leži, a njezini se zastupnici i nesmiju upuštati u nikakovo riešenje krajiškoga pitanja. Za njegova govora pokazivaše kuća nemir a iz grudijuh pojedinih članova kuće izvijahu se uzklici, odajući začudjenost i zlovolju. Na pitanje nekojih članova kuće, upravljeno Zastavnikoviću, da li on smije tako govoriti u ime svih krajiških zastupnika, zaoriše sa krajiških klupa glasovi: svih, a ovo bijaše malne doslovce istina. Izmedju krajiških zastupnika bijaše i takovih panegirika, koji pjevahu slavu krajiškomu sustavu a izrugavahu se siromaštvu provincijala, gdje da pučanstvu takodjer necvatu ruže. Nekoji smatrahu velikom krajiškom stečevinom, da narod ima bar dosta soli, što pobudi Mrazovića na izjavu, da se čovjek sa tako minimalnim zahtjevima nimalo nerazlikuje od životinjskoga stepena. Mrazović i Perkovac smatrahu za nuždno, da u dugačkim govorima pobijaju ovakove hvalospjeve krajiškomu sustavu te da preporuče predlog odbora. Kod glasovanja pade predlog odbora; zanj glasovahu 94 a proti 96 članova. Za predlog glasovahu svi članovi unionističke onda Mrazović-Perkovčeve stranke, koji se tako opet nadjoše složni proti samostalnoj stranci.

Iza toga razprede se dosadna, duhove umarajuća razprava o tom, da li se ima glasovati o svakoj alineji posebice ili pak da se govori i glasuje u isti čas o svih alineja odborova nacrta te o Vončinovu izpravku, koji predlagaše, da se umjesto svih tih alineja uvrsti u adresu njegov kratki pasus. I tu pobjediše protivnici odborova nacrta zaključiv, da se odmah uzme u razpravu više alineja. Kod konačnoga glasovanja bude primljen Vončinin izpravak.

Puno zanimivija i važnija razprava, koju čitava kuća izgledaše nestrpljivo, za koju stranke stajahu podpuno spremne za borbu, povede se o pitanju, kako da se, u smislu kralj. odpisa, urede državopravni odnošaji Trojedne kraljevine prema cjelokupnoj monarkiji a napose prema Ugarskoj. Doduše bješe u odboru za adresu pošlo nekako za rukom, kompromisom izmedju stranaka, sastaviti odgovor na to pitanje no taj dogovor izmedju stranaka bijaše više formalne i prelazne naravi, a nije vezao nijedne od triuh stranaka, sačinjavajućih kuću. Potekavši osnova adrese iz Račkova pera, ona je u tom svojem dielu približno odgovarala težnjama i mišljenju Rački-Mrazović-Perkovčeve stranke, no ta stranka bila je u samoj kući u takovoj manjini, da se je samo uslied kompromisa sa jednom od obijuh drugih stranaka mogla nadati, da u adresu protisne bar nekoja od svojih glavnih načela i gledišta. O kompromisu sa samostalnom strankom, u kojoj bijaše najugledniji član Ivan

Mažuranić, nije još moglo biti govora. Muževi obijuh stranaka, pošto su godine 1861. u zajedničkoj slozi izradili glasoviti članak 42., stajahu poslie toga pet godina jedni proti drugima kao otvoreni protivnici a to protivničtvo trajalo je još do toga časa u neoslabljenoj snazi. Mnogi od javnih razloga, koji to neprijateljstvo stvoriše, bijahu doduše već prestali djelovati no još uvjek postojahu takovi motivi, koji su priečili slogu. Ma koliko je samostalna stranka još uvjek težila za tim, da se izravna sa Austrijom, utanači savez i nagodba o zajedničkih poslovih s monarkijom, nije se ipak ni ona mogla varati i tom, da ta težnja nije više u skladu sa zahtjevima čitavoga položaja u monarkiji, koji je silio sve stranke u Hrvatskoj, da i te svoje zajedničke poslove sa monarkijom i svezu s Ugarskom urede u zajednici sa osamstogodišnjim saveznikom hrvatskoga naroda. Beč je već sasvim očito naginjao nagodbi s Ugarskom, a austrijski su državnici smatrali Hrvatsku sredstvom i orudjem, kojim se još htjedoše poslužiti proti Ugarskoj, nebi li ju tako sklonuli na popustljivost. No muževi samostalne stranke neobazirahu se na sve te znakove preokreta te stajahu uz Austriju vjernošću, koju ti austrijski državnici nisu zasluživali od jedne hrvatske stranke. Njihovi protivnici prekoravahu ih s toga sa kruhoborstva, tvrdeći, da se boje izgubiti svoje časti i službe pa da jedino radi toga produžuju ovo nesnosno i nesigurno javno stanje. Da je u samostalnoj stranci bilo i takovih kruhoboraca, o tom nemože biti sumnje, no da ti i slični žalostni motivi nisu čitavu stranku vodili u njezinoj politici, moramo predpostavljati, nećemo li da se nanese sramotna uvreda ne samo značaju te stranke nego i značaju samoga naroda. U istinu je ta stranka brojila u svojim redovima pored pljeve, koja se nalazi u svakoj poličkoj stranci, toliko intelektualnom snagom i značajem odličnih muževa, da se imaju za njezino držanje tražiti drugi razlozi, nego li ih pruža riečnik grdnja i potvora, što ih na te muževe sasuše njihovi nepomirljivi protivnici. Oni stajahu uz Beč, držeći, da će se podpora Hrvatske dati skupo prodati u borbi, koja se je izmedju Beča i Pešte vodila o mjeri državne autonomije, što se je imala dati Ugarskoj. Oni bijahu po svojem uzgoju, po svojem načinu mišljenja i po svojih tradicijah veći prijatelji neposrednom sporazumku sa Austrijom nego li sporazumku s Ugarskom; nekoji izmedju njih kao Mažuranić, Čepulić, Vončina, bijahu upravo načelni protivnici Ugarske a ti bijahu ujedno i najumniji članovi stranke. Iz njihovih govora, rečenih u ovoj razpravi, razabire se njihova glavna težnja; oni su mislili, da će Hrvatska u trvenju izmedju Beča i

Pešte moći uzdržati svoje posebno, samostalno stanovište te prisiliti i Ugarsku i Austriju, da se natječu za prijateljstvo i sklonost Hrvatske. Ovako oni javno pred licem naroda opravdavahu svoje držanje; pa ako netko misli, da se nesmije držati za golu istinu sve ono, što su ti muževi sebi u prilog govorili, nemogu im se ipak podmetati nečisti ili osobni motivi ondje, gdje je obća konstelacija još donekle podupirala ovo njihovo stanovište.

Izmedju tih muževa i onih stranke Mrazović-Perkovčeve bio je puno naravniji savez obzirom na odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj nego li savez, što ga Rački, Mrazović i Perkovac sklopiše kod te razprave o adresi sa unionističkom strankom. Taj je savez faktično i sklopljen poslie nekoliko mjesecih, no taj čas bio je i radi javnih i radi ličnih motiva još nemoguć. Videći se tako Mrazović-Perkovčeva stranka u oči te razprave osamljena i potisnuta u položaj manjine, potraži savezničtvo sa unionističkom strankom. S njom ju još uvjek spajahu uspomene na prijateljstvo prošlih godina, učvršćeno u zajedničkoj borbi proti austrijskim vladama; s njom se ona slagaše donekle u glavnom načelu, da se prije svega potraži s Ugarskom izmirenje no svakako na temelju članka 42., što ga ti muževi smatrahu svojim najslavnijim činom, koji već bijaše stekao vrhovnu potvrdu prejasne krune. Obje se stranke sretoše na pol puta. Unionistička stranka prihvati kao temelj dogovoru s Ugarskom članak 42. a njezini saveznici učiniše joj koncesiju u drugom pravcu, kako će se to odmah vidjeti iz predloga, što ga u njihovo ime podnese njihov zajednički govornik Mrazović. Tako pade već prije razprave čitavi odnosni odlomak Račkove osnove i kuća se nadje u oči dvajuh novih predloga, predloga Mrazovićeva, proizašla iz dogovora njegove i unionističke stranke i Ćepulićeva predloga, koji odgovaraše stanovištu čitave samostalne stranke.

Ovako stajaše u kući položaj, kad se je povela razprava o pitanju, kako se ima urediti taj državopravni odnošaj Trojedne kraljevine prema cjelokupnoj monarkiji i prema Ugarskoj. Sama razprava ima ipak samo prelaznu vriednost; ona nam predočuje političke i duševne motive, koji su taj čas vodili saborske stranke u prosudjivanju javnoga položaja, no njezina vriednost nesiže dalje. Premda je predlog sjedinjene unionističke i narodne stranke konačno kod glasovanja primljen te je prejasnoj kruni podastrta u tom smislu adresa na kraljevski odpis, nije se taj zajednički program obijuh stranaka uzdržao niti dva mjeseca; slogu izmedju obijuh stranaka razbili su sliedivši iza toga dogodjaji a kada se je imao birati kraljevinski

odbor, da sa ugarskim kraljevinskim odborom povede pregovore o konačnom sporazumu, nije taj dogovor više obstojao. Unionistička stranka izjavi prigodom toga izbora, da ona nemože sudjelovati kod toga akta, jer da se naputak, izdan kraljevinskomu odboru, nalazi u najočitijem protuslovju sa samom adresom. Unionistička stranka okrivi svoje saveznike od narodne stranke sa vjerolomstva a koliko je ovaj prikor istinit pokazat će kasniji razvitak dogodjaja.

Prije nego predjemo na samu tu razpravu, moramo još zabilježiti sasvim nova imena, kojima su se saborske stranke u to vrieme nazivale. Samostalna stranka zvala se dvoranaškom strankom, a to ime zadobi od tuda, što je svoje sastanke držala u družtvu Dvorani: unionističku stranku prozvaše druge stranke kazinaškom strankom, jer se je sastajala u družtvu kazina; napokon narodna stranka nadjenu sebi ime izložbenoga kluba, jer je svoje sastanke držala u izložbenoj, sadanjoj sveučilištnoj zgradi. U razpravi, koja je kratko potrajala, uzeli su rieč prvi duševni kapaciteti kuće, a na temelju tih govora dobivamo vrlo povoljno mnienje o umnih i parlamentarnih sposobnostih tih muževa. Najprije bude pročitan izpravak Avelina Ćepulića i drugova, u kojem se poslie kratkoga uvoda kaže: „Izjavljujući sa svoje strane pripravnost, stvar tako udesiti, da uzmognemo u sporazumku s Ugarskom, upustiti se u potanje preciziranje zajedničkih državnih posala monarkije i ustanovljenje forme njihova razpravljanja preponizno molimo Vaše Veličanstvo, da bi blagoizvoljelo ugarski sabor o tom ubavjestiti ter pozvati, da sa svoje strane odredi povjerenstvo, koje će sa sličnim povjerenstvom ovoga preponiznoga sabora stupiti u slobodno ugovaranje o gori naznačenom pitanju. Ali ujedno izjavljujemo, da pri svoj pripravnosti na sporazumno djelovanje u ovom predmetu sa kraljevinom Ugarskom nemislimo odstupiti od prava samostalno riešavati najviše državne poslove, a napose ovo državopravno pitanje — pravo, koje saboru trojedne kraljevine pripada iz samostalnosti naše i koje je i Vaše Veličanstvo istomu saboru priznalo u prev. proglasu od 20. rujna 1865.

Pošto je Vaše Veličanstvo blagoizvoljelo ugarskom saboru predložiti zaključak sabora trojedne kraljevine (ob odnošaju trojedne kraljevine prema Ugarskoj) od god. 1861. nadamo se, da će ugarski sabor što skorije zadovoljiti dotičnim narodnim i državnim zahtjevom trojedne kraljevine te da će prihvatiti pomirljivu ruku, koja mu ona ovim zaključkom pruža; a onda ćemo u onom duhu pristupiti uredjenju odnošaja izmedju naše i ugarske kraljevine, koji priliči kroz više vjekova prijateljskom odnošaju izmedju jedne i druge kraljevine

i odgovara velikodušnoj nakani Vašega Veličanstva, koja na to smjera, da našemu zakonitomu kralju moguće bude, učvrstiti temelje narodnomu i državnomu našemu obstanku i osigurat ih. za sva buduća vremena".

Izpravak ili predlog M. Mrazovića i drugova glasio je: „Koliko god ovaj sabor usvaja živu želju Vašega Veličanstva, ,da uredjenje državopravnoga odnošaja trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj podje doskora za rukom putem sporazumka izmedju oba zemaljska sabora; koliko je god ovaj sabor pripravan upustiti se u uredjivanje državopravnih odnošaja naprama ukupnoj monarkiji u zajedinstvu sa kraljevinom Ugarskom, to mu je sveta dužnost očitovati, da će trojedna kraljevina samo onda pristati na ovo zajedinstvo, ako se sabor ugarski, na 10. prosinca po Vašemu Veličanstvu u Peštu sazvani, uslied ovoga našega očitovanja izjavi, da je uredjenje državopravnoga našega odnošaja medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom na temelju članka 42. od god. 1861. ostavljeno uzajamnomu i obostranomu sporazumljenju medju oba sabora kao dva jednaka i ravnopravna faktora.

Ako sabor ugarski, odazvavši se blagomu pozivu svietle krune na uzajamno popuštanje i obazrievši se na zajedničku prošlost obijuh kraljevina, prihvati našu pomirljivu ruku ter uvaživši sadašnji u život i sviest naroda trojedne kraljevine prošli politički položaj ove kraljevine, svojom izjavom njezinim narodnim i državnim potrebam zadovolji, kako se od vitežkoga naroda ugarskoga punim pravom nadamo; onda ne ćemo propustiti k ovoj velevažnoj zadaći slovom i djelom odmah pristupiti ter predtečno iz svoje sredine izaslati odbor u Peštu, koji bi se s jednakim odborom ugarskoga sabora dogovorio o načinu zastupanja trojedne kraljevine u onom organu, koji bi imao zajednički riešiti državopravni odnošaj zemalja krune ugarske naprama ukupnoj monarkiji, koji bi se isto tako dogovorio podjedno i o medjusobnih državopravnih odnošajih obijuh kraljevina, uspjeh pako svega toga priobćio obim saborima radi dalje odluke. Predpostavivši, da će se na ovaj način medjusobni odnošaji trojedne kraljevine i Ugarske urediti još prije krunitbe Vašega Veličanstva i da će se utanačeni ugovor uvrstiti u krunitbenu zavjernicu te prisegom zajedničkoga nam vladara učvrstiti ter temeljnim zakonom ovih kraljevina postati, s radošću će ovaj sabor pri krunisanju Vašega Veličanstva za kralja Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije učestvovati na ugarskom saboru načinom, koji bude ustanovljen uzajamnim sporazumkom obih sabora, jer je podpuno osvjedočen, da će tim izpuniti jednu od naj-

vrućih želja Vašemu Veličanstvu vazda vjernoga naroda trojedne kraljevine".

Prvi uze rieč Čepulić. Iz njegova govora proizlazi jasno, kako si je njegova stranka umišljala taj odnošaj prema Austriji i Ugarskoj. Govornik riše dvostruku pogibelj, koja prieti zemlji iz Beča i Pešte, stoga neka bude naša zadaća, da jednu pogibelj paraliziramo drugom. „Opasnost, koja prieti iz Beča, može se najbolje paralizirati time, ako se ostane u savezu s Ugarskom na temelju starodavnoga odnošaja prema toj kraljevini. No podjemo li mi u tom savezu predaleko, može za nas nastati ona ista pogibelj, koja prieti od bečke centralizacije, pa se stoga ne smijemo odviš tiesno vezati s Ugarskom. S Ugarskom neka bude takav savez, po kojem trojedna kraljevina ima s njom jednu te istu krunu, jedan te isti symbol krune, jedan te isti krunitbeni čin i buduć su sve ovo diplomatički faktori, ima se taj savez nazvati diplomatičkim. S toga mi predlažemo odbor, koji bi sa sličnim ugarskim odborom imao ustanoviti naše zajedničke poslove sa ukupnom monarkijom, kao i naše medjusobne zajedničke poslove; mi to predlažemo, nečekajući kao naši protivnici, da Ugarska prije odgovori na naš članak 42., jer bi se moglo dogoditi, da se ona medjutim sporazumije s Austrijom, a od tuda bi mogla za nas nastati velika šteta. Čepulić odlučno poriče mnienje protivnika, da imamo mi s Ugarskom jedno te isto javno pravo obzirom na najviše poslove ciele monarkije. Ako se to načelo prihvati, onda bi se naravno morao priznati zajednički organ (sabor), u kojem bi se ti najviši poslovi rješavali, a u takovu organu bili bismo do vieka majorizirani od ugarske većine. Čepulić nepriznaje, da ima Hrvatska ikakov zajednički državni posao s Ugarskom; njegovo je razlaganje u tom pogledu absurdno, no na temelju postavljenih premisa duhovito. Što imademo, pita on, zajedničkoga s Ugarskom? Neimamo zajednički teritorij, neimamo pače ni zajedničkoga kralja (Gromovit smjeh u kući) po ugarskih bo zakonih od godine 1848. ima kralj samo onda suverena prava, kada stanuje u Ugarskoj, jer inače ta prava pripadaju palatinu; kralj pako hrvatski ima ta prava i izvan Hrvatske, to je dakle sasvim različita osoba. Mi dakle neimamo nikakovih medjusobnih zajedničkih poslova, a zajednički su nam poslovi samo oni naprama ukupnoj monarkiji, poslovi krvi i novca, no te zajedničke poslove neimamo samo s Magjari, nego i sa Mljetčani, Poljaci i sa svimi drugimi narodi Austrije. Moj predlog stavlja se dakle na stanovište podpune državne autonomije prema Ugarskoj".

Čepulića je vrlo uspješno pobijao Mrazović u govoru, koji osim

prigodnih razloga ima i takovih trajne vriednosti. Najprije pobijaše Čepulićevu bludnju, kao da mi neimamo s Ugarskom ništa zajedničkoga osim takovih interesa, koje može stvoriti časovita korist; ta absurdna tvrdnja dovela ga je do druge bludnje, da to naše obćenje s Ugarskom ima biti čisto diplomatičko, onako, kao i izmedju Francezke i Englezke. Pošto imamo zajedničkih interesa i medjusobnih i takovih naprama ostaloj monarkiji, moramo imati i zajednički organ, koji će takove poslove ustanovljivati. Ovo načelo uzeto je u Mrazovićev predlog na naročiti zahtjev unionističke stranke, koja je kanda slutila, da će ono dati povoda kasnijim nesporazumcima i zavadi izmedju saveznika. Mrazović nastavi: „Zajedničko državno pravo nemože se izvršavati bez zajedničkog državnoga organa; tko drugčije misli podaje se najvećim obmanam ili hotice zavadja sviet u bludnju. Koji su ti naši zajednički poslovi s Ugarskom, o tom nas najbolje upućuje naša zajednička povjest do god. 1847. Težko je dakako htjeti to dokazati govorniku, koji se čak uzdiže do tvrdnje, da neimamo zajedničkoga kralja, jer da je palatin ugarski kralj. (Obćenit smieh u kući.) Imali smo do godine 1848. zajedničko zakonarstvo i zajedničku upravu a sada se radi o tome, da se ti poslovi, prekinuti kasnijim dogodjajima iznova urede na temelju prava i pravičnosti.“

Jovan Subotić, koji po tom uze rieč, da brani Čepulićev predlog, naglasi veliku načelnu razliku izmedju prvobitnoga predloga odborske adrese i predloga iznešena na temelju kompromisa izmedju unionističke i narodne stranke. „Prije se nije govorilo o zajedničkom organu već o tom, da će se poslovi, koji se tiču uredjenja ciele monarkije riešavati na našem i na ugarskom saboru na temelju ravnopravnosti i jednakosti obijuh kraljevina i to posve samostalno. Sada se pako ustanovljuje zajednički organ, u kojem ćemo mi biti zastupani po razmjerju broja ili prostora, po tom se dakle odričemo samostalnoga rješavanja. Subotićev govor odaje ne samo vrstna pravnika i državoslovca nego i čovjeka, koji s filosofskoga gledišta shvaća povjestni razvitak čovječanstva i države. Spomenuvši razne državne ideje, kako su ih razne države počamši od rimske, razvijale, dosudjuje Austriji eminentno humanitarni zadatak, da štiti i razvija slobodu i jednakost pojedinih naroda a on tu uredbu zove federalističkom. I dualizam i centralizam jednako je opasan razvitku Trojedne kraljevine pa s toga moramo ostati na sasvim samostalnom stanovištu i prema Austriji i prema Ugarskoj“.

Jovan Živković stavlja se na stanovište zajedničke pragmatičke sankcije od god. 1723., koje je skoro iza toga, razvrgavši svaku

svezu sa narodnom strankom, odlučno poprimila unionistička stranka te polazeći sa toga stanovišta pobija Živković nejasne i neopredieljene težnje Cepulića i drugova. „Kako dakle da zajednički nesudjeluju kod toga državnoga akta (kod ustanovljivanja zajedničkih državnih posala) oni i narodi i zemlje, koji su zajednički stvorili pragmatičku sankciju? Na to nas upućuje i sam članak 42. Važan je politički odlomak Živkovićeva govora, u kojem se nagovieštaju dogodjaji, koji su kasnije faktično nastali. „Danas neima državnika, koji bi mogao kazati, što će biti od danas poslie tri mjeseca. Nepodjemo li mi danas iskreno u susret Ugarskoj, da se s njom sporazumijemo, osujetiti ćemo tim svaki sporazum za buduće i zemlja će nam ostati u položaju nestalnom, neizvjestnom, prekarnom pa ako se ono, što se sbiti mora, sbude bez našega sudjelovanja, imat ćemo od tuda mi najveću štetu."

Još je u razpravi progovorilo vise govornika s jedne i s druge strane a mora se priznati, da je ova bila na visini važnosti samoga predmeta. Samostalna stranka, videći se već na rubu propasti i razsula, koje ju je skoro iza toga i zadesilo, branila je svoje stanovište naprezanjem čitave svoje duševne snage a njezini govornici razviše u obrani toga stanovišta veliku dialektiku i parlamentarnu okretnost. Videći da će doskora morati ostalim strankama doviknuti: morituri vos salutant, staviše se, zamećući političke obzire, iznenada na takovo stanovište samostalnosti Trojedne kraljevine i prema Ugarskoj i prema Austriji, da im je Jovan Živković začudjeno doviknuo, kako on nenalazi nikakove razlike izmedju njih i stranke Ante Starčevića. Da stranka, koju njezini protivnici nazivahu porugljivim imenom kruhoboraca i bezsvjestnih prijatelja Beča i Austrije; da stranka, kojoj nekoji njezini protivnici poricahu i značaj i patriotičnu sviest, bude okolnostima potisnuta u položaj, gdje misli, da mora razviti zastavu podpune samostalnosti svoje domovine i da to čini stranka. koja je faktično prva htjela priznati zajedničke interese s Austrijom, svakako je jedan od riedkih pojava u političkoj povjesti. A koji su motivi, osim već spomenutih, mogli voditi Cepulića i njegove prijatelje, da budu tako žestoki protivnici svakoj realnoj svezi s Ugarskom? Jedan od tih dalnjih motiva bio je strah od magjarskoga naroda; taj je strah naročito Cepulića tako obuzimao, da mu je pred očima stvarao same utvare. Čujmo, što sam o tom kaže: „Ako se mi realno sdružimo s Ugarskom morat ćemo dati u zajednicu najviše državne poslove i to razpolaganje sa našom kasom i krvlju a po naravnom nagonu i pojedini individui i narodi gledaju, da

čim više centraliziraju, dakle će i Ugarska gledati, da se centralizira i da sve ono, što nam bude iz početka pustila, malo po malo dobije u svoje ruke. Mi znamo, da u Ugarskoj vlada junački i odvažni narod magjarski. Ovaj narod, da ga ima 20 milijuna, kao što ga je 5 milijuna, zavladao bi polovinom cieloga svieta. Mislim, da nitko taj narod toliko neštuje, koliko ja, zato ga se i bojim. Izvolite samo pomisliti, da sav taj narod vidi opasnost, koja mu prieti u Europi od strane triuh jakih elemenata, njemačkoga, slavjanskoga i romanskoga, da dakle on mora gledati svakako osigurati svoju budućnost. Da sam ja Magjar isto tako bih i ja radio. Oni moraju gledati, kako da spase svoju narodnost i tu im idu najbolje na ruku zakoni godina 1790. i 1848., jer u njih je inkarnirana centralizacija ugarske monarkije. Oni dobro uvidjaju, da im je jako pogibeljna ideja ravnopravnosti naroda radi njihova relativno malena broja te da svoje supremacije nemogu spasiti nego na temelju historičkoga prava i ja bi tu bio još mnogo radikalniji, nego su i oni sami; i ja se kao Hrvat ugledam u Magjare i ja ću raditi za njima, nego na korist mojega hrvatskoga naroda. To je gospodo razlog, zašto ja naglasujem, da želim diplomatički savez; znam ja dobro, da to ne može biti takav diplomatički savez, kao medju Francezkom i Englezkom no ja sam time hotio samo izključiti pojam realnoga saveza a nazvao sam ga diplomatičkim savezom, jer se zbilja osniva na diplomatičkom činu krunitbe, osobito na inauguralnoj diplomi. Gospodo, ja se ne bojim unije, ali se bojim samo takove unije, koja bi nas Ugarskoj podčinila, jer bi se onda moglo dogoditi, da ja budem u ovom saboru morao govoriti magjarski (Oho! smieh); ja znam govoriti magjarski, nego ako baš vi svi znate govoriti, to neznam. Ja mislim, da zadnji put govorim kao slobodan Hrvat na hrvatskom saboru u ovako važnih pitanjih, dapače ja sam o tom u svojoj duši osvjedočen.“ Zatim je glasovano i to na zahtjev jedne i druge stranke kuće, poimence. Rezultat glasovanja očekivao se je s tim većom napetošću, što se znalo, da je razmjerje glasova takovo, te će odlučiti najviše nekoliko glasova. Najprije je glasovano o predlogu Cepulića i drugova; predlog taj pade sa jednim glasom; za predlog glasovaše naime 96 a proti 97 članova; 19 članova bilo je odsutno. Zatim se je prešlo na glasovanje o predlogu Mrazovića i drugova; za predlog glasovalo je 99 a proti 94 člana; predlog je dakle dobio 5 glasova većine. Ante Starčević i drug mu Erazmo Barčić glasovahu oba puta sa Mrazovićem i drugovima. Sada se je imalo glasovati o čitavoj adresi a tu se većina, koja je odbila Cepulićev a primila Mra-

zovićev predlog, opet razpršila. Nekoji članovi nehtjedoše glasovati za odlomke o adresi, koji se ticahu Krajine, a koji su, kako je poznato, bili primljeni po Vončininu predlogu. To se je znalo te je samostalna stranka imala u rukama udes adrese. Da je glasovala proti, bila bi čitava adresa pala. No stranka, premda u kući prisutna, uztegnu se od glasovanja. Kako javljaju ondašnji listovi, učinila je to stranka s toga, jer je držala, da adresa, za koju bi jedva glasovala jedna trećina kuće, neće biti na podnožju priestola primljena. Kod glasovanja primljena je adresa sa 78 proti 22 glasa, dočim se 90 i više glasova uztegnu od glasovanja. Proti adresi glasovahu iz gore spomenutoga razloga disidenti obijuh sjedinjenih stranaka, izmedju inih biskup Strossmayer, Mrazović, Miškatović, Perkovac, Derenčin i dr. pa takodjer Starčević i Erazmo Barčić.

Sada Mrazović i drugovi predložiše, da se adresi, primljenoj po većini kuće, priklopi spis, podpisan od 87 članova sabora, a sadržeći prvobitnu adresu odbora sa svim njezinim alinejama, odnosećim se na vojničku Krajinu no bez alineja tičućih se državopravnoga pitanja, mjesto kojih bude umetnut od kuće primljeni Mrazovićev predlog. Pošto je samostalna stranka jednako uztrajala u pasivnosti, bude i taj predlog primljen sa većinom glasova. Poslie ovoga glasovanja o adresi ostaviše krajiški zastupnici saborniou.

Dne 22. veljače predade saborska deputacija Njeg. Veličanstvu kralju adresu u budimskom dvoru. Na pozdrav predsjednika Mirka Šuhaja blagoizvolio je kralj odgovoriti: „Ja ću želje i prošnje, koje zastupstvo Moje trojedne kraljevine u adresi izušćuje, najpomnijem uvaženju podvrći. Moje su namjere poznate zemlji, koja toli blizu uz moje otčinsko srdce stoji, a da se one izpune to očekujem od slobodnoga vlastitoga razbora, kojemu se vjerni narod kod domorodnoga svoga nastojanja i nestrastvenoga promišljavanja oduprieti neće. Sva pitanja, koja se tiču interesa zemlje, nadmašuju u ovaj par važni i neizbježivi zahtjevi, da se na pravu osnovani uzajamni odnošaji pod krunom Sv. Stjepana sdruženih zemalja urede i da im se čvrst nerazdieljivi savez s Mojom ukupnom carevinom obezbiedi na način, koji odgovara potrebam vremena. Zato i gojim čvrstu nadu, da se od strane hrvatskoga sabora učine

bez otezanja priredjujući koraci, koji će do sporazumljenja Moje ugarske kraljevine dovesti."

„Narodne Novine" javljaju, da su magjarski krugovi glavnoga grada primili hrvatsku deputaciju najsrdačnije a mnogobrojne ovacije, priredjene članovima deputacije, odisahu pravim simpatijama za Hrvatsku.

Dovršivši ovako najglavniji svoj zadatak predje kuća na drugi, takodjer važan posao, na koji je već bio pozvan sabor od g. 1861. al ga u množini drugih posala nije mogao dovršiti: na viećanje ob osnovi glede uredjenja sabora te ob osnovi o izbornom redu. Čim se je kuća sastala, izabra odbor, kojemu povjeri izradbu tih osnova, i obje dodjoše na stol kuće, pošto su u odboru najzrelije pretresane i razpravljene. Čitava kuća osjećala je najživlje potrebu obijuh osnova, da se učini kraj ubitačnom provizoriju te novomu, g. 1848. oživotvorenu ustavnomu životu udari stalan zakoniti temelj. S ovom željom sabora slagala se je i želja prejasne krune, koja je, potvrdjujući oktrojirani izborni red, što ga je na potvrdu predložila banska konferencija, naročito izjavila, da taj može imati valjanost samo za ovaj sabor pa da se sam sabor ima nečaseći o tom postarati, da stvori stalan izborni red, kao što i osnovu o uredjenju sabora. I koliku je sabor posvećivao pažnju državopravnim pitanjima, koja izcrpljivahu i vrieme i umne sile njegovih stranaka, nije ipak ni jedan časak smetnuo s vida ovaj svoj zadatak, na koji ga pozivahu mutna i kritična vremena te uvjerenje, da se mora već jednom izaći iz stanja provizorija, koji je tištio ustavnu sviest naroda. Stoga kuća pozdravi s pravom radošću predsjednikovu objavu, da će sada početi razprava o tim osnovama.

Izvjestitelj odbora bijaše neumorni Ivan Perkovac. I kao publicista te urednik najznamenitijega za onda javnoga glasila i kao jedan od najradenijih članova sabora uživaše Perkovac velik ugled u kući, bijaše jedan od glavnih njenih činbenika, utičući odlučno na pravac njezina djelovanja. Njegovo javno djelovanje trajalo je od godine 1860. pa do konca ove saborske periode, no kratko to vrieme tako je izpunio plodovima svoga uma i pera, da je svoje ime nerazdruživo i odlično spojio sa tim važnim razdobjem narodne povjesti. Nitko nije umio u svoje pero uliti veći žar osvjedočenja, nitko bolje razjasniti zamršeno koje pitanje, nitko jače probuditi i potaknuti ustavnu sviest javnoga mnienja kao Ivan Perkovac. U njemu se publicistički dar od prirode spajaše sa znanjem i oštroumnošću, pa koliko ima u javnim glasilima članaka iz njegova pera, svi su, može se kazati, dotjerani oblikom a jezgroviti po svojem sadržaju. Svoj

zadatak u saboru i u štampi shvaćao je Perkovac pravom ozbiljnošću a vršio ga je odvažnošću neustrašivoga javnoga borca. Njegova stalnost osvjedočenja prelazi često puta u okorjelost, u neku čudnovatu zasukanost, ako se ova rieč smije upotrebiti kod čovjeka, koji je vrlo slobodoumno shvaćao i prosudjivao javno stanje. Perkovčevo publicističko i parlamentarno djelovanje obuhvaća čitavu periodu od g. 1860. do god. 1870. a on je čitavo to vrieme stajao u odrešitoj opoziciji proti svim austrijskim i hrvatskim muževima, koji upravljahu monarkijom i domovinom; u prvim je on nazrievao najveće protivnike ustavnoj slobodi i historičkim pravima naroda pa je stojeći kao publicista prvi na udaru trpio od njihove vlasti i njihovih progona. Nije vjerovao, da će se zemlja ikada preobraziti na ustavnu ili zadobiti svoja prava, dok to bude odvisilo od volje i moći bečkih državnika a nehtjevši da bude oportunista u politici, naviestio im je borbu, u kojoj je do posliednjega časa uztrajao. Netom se je razišao sabor od godine 1860. poče nastojati, da se u zemlji ujedine i slože svi ustavni elementi u borbi proti Beču te se je takodjer i tim njegovim nastojanjem oživotvorio politički savez izmedju narodne i unionističke stranke, koji je u skladnom sudjelovanju obijuh potrajao sve do ovoga sabora. Opozicija bijaše žestoka, možda i prežestoka, naročito prema hrvatskim muževima sustava, no Perkovac je jamačno mislio, da se položaj tih muževa, ako sbilja patriotično misle i osjećaju, može najbolje tako učvrstiti, ako se budu mogli oslanjati na snažno javno mnienje u zemlji. Narodni državnik, kojemu je u Beču bilo djelovati za narod, nemože, mislio je Perkovac, raditi s uspjehom, ako neima takova naslona u javnom mnienju zemlje a Perkovac je, poznavajući austrijske političare znao, da ovi popuštaju samo odporu i čvrstoj volji naroda. Ovaj je Perkovčev nazor u teoriji izpravan a i logičan, no o jednom se je naš Perkovac ipak varao. Misleći, da time podupire Mažuranića i plaši bečke državnike, on je samo razklimavao njegovu poziciju a nije uplašio austrijskih političara. Mažuraniću se je tom opozicijom, koja je svakako prelazila dopuštene granice, podkopavao svaki moralni temelj u zemlji a bečki se državnici nisu dali uplašiti znajući, da ta hrvatska opozicija, pošto neima snage, da stvori nešta pozitivna, mora samo pripomoći, da se raztoče odnošaji u zemlji, da se kroz trvenje stranaka raztoči njezina moralna snaga a to se je vidjelo za vrieme ove saborske periode. Perkovac je možda griešio ali je vazda pošteno i plemenito mislio. On je nadalje bio uvjeren, da se Hrvatska može samo u savezu s Ugarskom opirati težnjama austrijskih državnika, koje su išle na

zator zajedničke ustavne slobode i historičkih prava Ugarske kao i Hrvatske. Za njega nije savez s unionističkom strankom bio tek kompromis dvijuh političkih stranaka nego ga je on smatrao životnom potrebom pa mu je ostao vjeran do posliednjega časa. Kada se je prvobitna narodna stranka razišla, tražio je Perkovac sa ostalim svojim drugovima u tom savezu uporište za njihove težnje a kada se je ta prvobitna narodna stranka od godine 1861. koncem godine 1866 opet ujedinila, izstupio je Perkovac, ozlovoljen radi mnogih nemilih pojava, iz sabora. On bijaše spona izmedju obijuh stranaka narodnoliberalne i unionističke pa ako i jest po svojim načelima bio odličan pristaša narodne stranke mogla ga je ipak i unionistička stranka smatrati donekle svojim jednomišljenikom, ovo u smislu, što se je s njom najiskrenije slagao u nepovjerenju proti austrijskim državnicima. Perkovčev javni karakter bijaše samo suho zlato; hrvatski javni život poznaje malo muževa, koji ga u tom pogledu nadkriljuju. No Perkovac nebijaše nikakav radikalac u običnom smislu te rieči, niti onda, kada je proti Beču vodio najžešću opoziciju. On nije mislio, da se od narodnih prava i zahtjeva, na koja je svoje javno djelovanje osnivao, može više oživotvoriti nego dopuštaju okolnosti pa nebi bio ni proti Beču onako odrešito ustajao, da ga nije ogorčavala sviest, kako se od strane tih bečkih državnika prezire, kako se oholo postupa sa narodom, koji ima tolika u historiji stečena prava, te zaslužuje da bude od svakoga, naročito pak od tih državnika poštovan i uvažavan a u toj ogorčenosti, izvirućoj iz čiste patriotične hrvatske duše, stajao je bliže Anti Starčeviću nego mnogi protivnici toga neobičnoga u našoj političkoj povjesti muža. U njemu je morao planuti pravi hrvatski gnjev i sveta patriotična ogorčenost, kada je vidio, kako se ti državnici titraju sa narodom, koj je svojim junačkim životom stekao poštovanje čitave civilizovane Europe; on se je sgražao s neiskrenosti tih državnika, koji htjedoše izrabiti Hrvate kao orudje u svoje svrhe. Zato je već i iz toga razloga mislio, da hrvatski narod mora okrenuti ledja tim ljudima te iznova potražiti savez sa narodom, koji je u čitavom obrazovanom svietu uživao glas ustavna i slobodoumna naroda, koji je bio osamstogodišnji drug u sreći i nesreći, i koji je mogao najbolje shvatiti boli i patnje i osjećaje njegovoga naroda. Kao što u njemu nebijaše nikakove prevrtljivosti značaja, nikakova posizanja za nečistim, nedopuštenim sredstvima u političkoj borbi, tako je on nepomično sliedio jedne te iste političke nazore, dok nisu bolest i zlovolja ubile u njemu i ono malo fizične snage, kojom ga je narav maćuhinski obdarila. Muž ovakovih duševnih i umnih vrlina

zaslužuje i preko groba poštovanje svih hrvatskih sinova a hrvatska povjest zabilježiti će ime Ivana Perkovca medju svietla imena, čuvat će njegovu uspomenu kao uspomenu muža, koji je svojemu narodu svojim životom i djelovanjem služio na čast i ures. Umro je, kako je živio, kao siromak, kao uzor nesebična i poštena čovjeka.

I u ovoj razpravi pokaza Perkovac svoje znatne duševne sposobnosti. Za nas je ta razprava jednako zanimiva s političkoga kao i s kultuno-povjestnoga gledišta, jer iznosi pred nas vjernu sliku onih vremena, koja su tako blizu a ipak u mnogom pogledu već tako daleko od nas. Mi ju moramo pratiti s tim većom pažnjom, što podatci, u njoj iznešeni, imadu svoju trajnu vriednost te nam razsvietljuju gospodarsko-financijalne i ine družtvene odnošaje zemlje. I ta je razprava imala donekle državopravni značaj a vidjeti ćemo iz kojih razloga misli Perkovac, da se ona nemože lišiti toga značaja. U svojem uvodu, u kojem iznosi načelna gledišta osnove, tuži se Perkovac, da je vlada, premda od odbora naročito zamoljena, njekim načinom uzkratila sudjelovanje kod izradjivanja tih osnova; odbor je doduše potražio i dobio od namjestničkoga vieća spise banske konferencije, koja je izradila oktrojirani izborni red za sabor, no ti su podatci vrlo mršavi i manjkavi, pa da nebude bilo privatne marljivosti njekojih članova odbora nebi se bila mogla izraditi ni ovakova osnova, kakova jest. Odbor je osnovu razdielio na četiri diela: o uredjenju sabora, o izbornom redu, o imunitetu saborskih članova, ponovivši saborski zaključak od godine 1861. te osnovu o zemaljskom odboru, koji bi prije svega imao upravljati zemaljskom imovinom. Obzirom na glavno načelno gledište postupao je odbor samo reformatorno te se je uklanjao svakom radikalizmu i korjenitim preinakama. Takovo uredjenje sabora i izborni red dati će se izvesti istom poslie uredjenja državopravnih odnošaja; za sada mislio je odbor da se nadje organ shodniji i priličniji za razpravljanje državopravnih poslova nego je bio dosadašnji. Izradjujuć osnovu o uredjenju sabora, morao je odbor postupati vrlo oprezno, pa ako i nije mogao odstupiti od demokratičnoga načela, nije ipak smio ići predaleko, da mu rad bude ovjenčan uspjehom, obzirom na sankciju prejasne krune. U osnovi o izbornom redu dvije su točke najvažnije: aktivno izborno pravo, pošto je o pasivnom vladalo u odboru jednoglasno mnienje, da bude što šire, onda o nadziranju izbora od strane vlade. Glede izbornoga prava primio je odbor sustav, po kojem je sastavljeno županijsko zastupstvo a ovo odgovara našim okolnostima te je nedvojbeni izraz narodnoga javnoga mnienja. Držeći se i odbor načela,

usvojena u banskoj konferenciji, da se ima smanjiti broj članova sabora, smanjio je broj narodnih zastupnika no morao je prema tomu načelu ograničiti i broj virilnih glasova. Odbor je od virilnih glasova dokinuo prije svega one, koje je vrieme dokinulo a to su u prvom redu veliki župani. Negdašnji ustroj zemlje donosio je sa sobom, da nije vlada mogla bez pomoći ovih nikako izvršivati državne vlasti, dok ona ima danas na razpolaganje toliko sredstava, koja joj to izvršavanje zajamčuju. Ona je u svakoj županiji morala imati po kojega dinastu, koji je zastupao njezine interese a to su bili veliki župani. Veliki župani su imali vlast radi toga, što su imali velik posjed a po tom i velik upliv u narodu, dočim su oni danas samo činovnici. Nadalje je dokinuo glasove kaptola, koji su izgubili svoju prijašnju političku važnost a neimaju više ni velikih posjeda, izuzamši jedino kaptol zagrebački. Dokinuo je glasove podbana i podkapetana, koji su više dostojanstvenici „de nomine" nego „de re." Glede biskupa obijuh vjera, kojih u svem ima sedam, dokinuo je odbor četiri glasa, a ostavio pravo mjesta i glasa u saboru nadbiskupu zagrebačkom, metropoliti karlovačkom i biskupu djakovačko - sriemskom. Da opravda, zašto je potonjemu ostavljen glas, navede izvjestitelj, da to nipošto nije učinjeno iz kakovih osobnih simpatija ili osobna poštovanja prema utemeljitelju jugoslavenske akademije nego radi velikoga njegovoga posjeda i radi njegove važnosti na iztočnoj strani domovine, koja još nije naša ali mora našom postati. Glede Krajine stvorio je odbor nekoje privremene ustanove, obalivši broj krajiških zastupnikah prema smanjenu u obće broju narodnih zastupnika."

Ovako je izvjestitelj razložio glavna načela osnove a zatim je kuća odmah prešla na razpravu, koja bijaše jednako živa kao zanimiva. Već kod prvoga paragrafa osnove, po kojem sabor trojedne kraljevine sazivlje Njeg. Veličanstvo kralj ili pak Njegov namjestnik ban svake godine u Zagreb, predloži Napoleon Š p u n, da se to pravo ostavi izključivo kruni, jer se takova ustanova protivi reprezentativnom sustavu. Na to odvrati izvjestitelj, kako ne ima smisla dvojiti o tom, da je Njeg. Veličanstvo kralj naš suvereni vladalac no neda se opet niekati, da su vladaoci dielili nekad od svoga suverenstva i sa banom trojedne kraljevine. Glasovanjem primljena je redakcija.

Pošto su daljnje nekoje ustanove primljene bez svake razprave zametnu se debata kod paragrafa, kojim se je imao ustanoviti ukupni broj saborskih članova. Po odborovu predlogu imao je sabor sastojati iz nadbiskupa zagrebačkog, metropolite karlovačkog, biskupa djakovačkog, iz velikaša, iz 55 zastupnika iz provincijala i 20 krajiških

zastupnika. Stožernik Haulik, koji je kao govornik svraćao na sebe obću pažnju radi vrlo logične argumentacije i najtoplijega zauzimanja za svoja načela, oprje se odlučno ustanovi, da se obali broj virilnih biskupskih glasova a glasovi kaptola dokinu. Ante Jakić, kao najodličniji zastupnik trgovačkoga stališa u saboru i pravi prototyp hrvatskoga selfmademana, koji će nas više zanimati u drugom dielu ove povjesti, zagovaraše svoj predlog, da budu članovi sabora i tri zastupnika trgovačkih komora, a njegovi su razlozi imali za ono vrieme svoju veliku cienu. U raznih se govorih opaža velika naobrazba i poznavanje ustavnih odnošaja i prilika u drugim ustavnim državama, pa tako debata dobiva značaj poučne razprave. Pošto se je po odborovoj osnovi imala i pravoslovna akademija, koju u saboru zastupaše Pavao Muhić, lišiti svoga dotadašnjega glasa, zahtjevaše Muhić, da se taj glas ostavi akademiji, odnosno budućemu jugoslavenskomu sveučilištu, a njegovi razlozi imadu svoju ubjedljivu moć za svakoga, koji gradi izborne zakone na temelju izkustva, a ne na onom demokratičke šablone. Vriedno je spomenuti, da je jedan od prvih naših parlamentaraca i pravnika izradio u najnovije vrieme osnovu o izbornom redu, u kojoj se iznosi slični zahtjev i opravdava svakako važnim razlozima. Živković vojuje odlučno za reprezentativni sustav, po kojem se broj virilnih glasova ima svesti na što manji minimum, no misli, obzirom na prelazno doba, u kojem se sabor nalazi, da se svim biskupima ostavi glas. Glede velikih župana izjavi Živković, da im obzirom na njihov sadašnji činovnički položaj i na neustavno stanje zemlje nemože takodjer dozvoliti virilni glas, no oživotvori li se doista županijski municipalni ustav, onda im se mora u buduće dozvoliti. Adolfo Veber, podupirući kardinalov predlog, navede čitav niz rodoljubnih razloga, da se svim diecezanskim biskupima ostavi pravo glasa, a njegovi se razlozi, crpljeni iz idealne sfere rodoljubiva i religiozna čovjeka, daju čitati s velikom nasladom. Dočim su dosadašnji govornici zagovarali, da se svim biskupima ostavi glas, ustade Mihajlo Polit sa zahtjevom, da se i djakovački biskup liši toga glasa. On nevjeruje u upliv djakovačkoga biskupa na Bosnu, u kojoj pored 600.000 pravoslavnih živi samo 100.000 katolika, a što se tiče sadašnjega preuzvišenoga biskupa Strossmayera može on ne na jednom nego na sto mjesta biti izabran. Josip Vraniczany, muž uman i poštovan, čiju je preranu smrt nekoliko mjeseci iza toga oplakivao čitavi narod, ustade prvi u obranu odborova predloga te reče, obzirom na biskupe, da zasluge, ma kolike bile, a koje i on priznaje, mogu biti razlog za milost, a nipošto za

pravo. Mrazović, popunjujući izvjestitelja, navede nekoliko načelnih razloga u prilog odborovu predlogu. I on priznaje zasluge episkopata u domovini no te zasluge, i koliko bile sjajne, samo su individualne, subjektivne, a nedaju naslova na političko pravo. Glede morala, što ga je episkopat pozvan širiti, ima on drugih sredstava, pa ako neuspije s tim sredstvima, u zakonarstvu mu to ne će poći za rukom. Videći Mrazović, da ustanova o djakovačkom biskupu nailazi na odpor, privoli, da se i njegov virilni glas dokine. Vjenceslav Urpani, Čepulićev i Veberov uži zemljak, komu je prerana smrt naglo prekinula nit života, predloži prema načelu „slobodna država u slobodnoj državi", da se svim prelatima dokine pravo glasa. Ob ovoj točki glasovano je poimence te je prema predlogu stožernika Haulika podieljeno sa 63 proti 44 glasa svim diecezanskim biskupima virilno pravo. Kako se vidi iz ove kratke no vjerne slike o razpravi, vodjena je ona takovim mirnim i tako elegantnim duševnim oružjem, da dobivamo vrlo povoljno mnienje o snosnosti i slobodoumnoj sviesti kuće. Za predlog odbora bijahu svi odlučno demokratički elementi kuće, a i nekoliko katoličkih svećenika.

Zatim je uzeto u razpravu više predloga, idućih onamo, da se podieli glas svim katoličkim kaptolima i pravoslavnim konsistorijama, ili bar kaptolu zagrebačkomu, konsistoriji arhidieceze karlovačke te još i vranskomu prioru. Svi ti predlozi budu odklonjeni te primljena redakcija. Prima se predlog odbora, da odsele ni veliki župan, ni zastupnik pravoslovne akademije neimaju pravo glasa na saboru; odklanja se i Jakićev predlog, da se trgovačkim komorama dadu tri zastupnika.

Vrlo obsežna razprava povela se o ustanovi osnove, koja odredjivaše, koliko članova domaće aristokracije da imade pravo glasa na saboru. Odbor je izračunao, da bi po njegovu predlogu pripalo to pravo devetnaestorici njih. Govori nekojih članova sabora, koji u ovoj razpravi uzeše rieč, bijahu puni pritužaba proti domaćoj aristokraciji, jer da ona nije u prošlosti vršila svojih patriotičnih dužnostih. Jedan osobito vatreni član sabora reče: „Do godine 1848. krojili su aristokrati zakone bez naroda, pa je pravo, da sada kroji narod zakone bez aristokracije. No drugi, mirniji članovi kuće uzeše vrlo toplim govorima aristokraciju u obranu. Miho Klaić, koji je već onda slovio u Dalmaciji uz Pavlinovića kao najumniji vodja narodne stranke, a u ovom je saboru zastupao jedan hrvatsko-slavonski kotar, pobijaše tvrdnju, kanda je aristokracija kriva, što je domovina mnogo pretrpila, pače valja nam priznati, da imamo zahvaliti upravo aristo-

kraciji, koja se je čvrsto i značajno borila proti samosilju, što nam se domovina oslobodila i javni poslovi krenuli boljom stazom. Kuća je ove razloge uvažila te primila odborov predlog. Ovako gladko nije prošla razprava o predlogu „ima li se turopoljskomu županu dati pravo glasa na saboru?“ Tu se sukobiše razna, oprječna načela, koja su već godine 1848. igrala toli sudbonosnu ulogu u narodnoj povjesti, a sada se opet nakon dužeg vremena uhvatiše u koštac. Odbor predlagaše, da se i turopoljskomu županu i nadalje ostavi pravo glasa, pošto Turopolje sačinjava u domovini njeki osobiti organizam, na koji se ima i u izbornomu redu uzeti dostojan obzir. Proti tomu ustade Ćepulić, najveći protivnik svih starovječnih povlastica, tražeći, da se taj turopoljski glas sasvim dokine, pa da Turopolje bira sa ostalim velikogoričkim kotarom. Tomu se predlogu oprje turopoljski župan Stjepan Josipović, koji reče, da se to pravo temelji na zasluga stečenih za domovinu i vjeru u doba kralja Bele IV. u 13. stoljeću, kako to svjedoči povelja kralja Rudolfa II. od godine 1582. Sabor toga prava ni ne može dokinuti. Ova potonja primjetba turopoljskoga župana razžesti Antu Jakića, koji reče, da su takova načela kadra razrovati temelj čitavoga hrvatskoga ustava i to samo zato, da se uzdrže stare povlastice. Ove primjetbe izazvaše Aurela Kuševića, najodriešitijega i po rieči Ivana Kukuljevića, najdosljednijega unionistu u čitavoj kući, koji predje na historičko polje, sjetivši kuću nepravda, koje su se godine 1848. izvele proti Turopolju, naročito proti njegovoj osobi. „Kasnije je i sam pokojni ban, nastavi Kušević, koji se je slomio pod teretom izvanredne odgovornosti, uvidio, da je i Turopolju i govorniku učinjena nepravda, pa je on banu izkazao posliednju čast te ga u njegovoj bolesti i posjećivao. A i vitežka turopoljska četa umjela je i te burne godine poštovati bansku čast te je sliedila pokojnoga bana u boj“. Demokratski življi u kući, nepriznavajuć nikakovih starih povlastica, izaslaše u parlamentarnu bitku više oštrih govornika, koji naglašivahu, da je pravo turopoljskoga župana naravi feudalne, a taj feudalni naslov nemože vriediti u narodu, koji je u svojem najpretežnijem dielu demokratičan. No Ivan Kukuljević ne bijaše toga mnienja, makar su i njegovi najbliži politički prijatelji, Ćepulić, Vončina i drugi, najviše grmili proti starim povlasticama i pergamenama. Ustavši proti jednomu od govornika, koji dokazivaše, da je sve ono, što je hrvatski narod učinio godine 1848. i poslie osnovano na naravnom pravu, reče, da je upravo protivno tomu istina, jer je sve bilo osnovano na historičkom pravu. Ban Jelačić, nastavi umni historičar, sazvao je sabor godine 1848.

sasvim zakonitim putem, jer je na to imao pravo kao ban po članku 2. od godine 1567. sabora hrvatskoga, potvrdjenu po kralju Maksimilijanu. Niti je bilo na temelju narodnoga prava, niti nezakonito. Gospodo, što god je naš narod godine 1848. učinio, učinio je to na tvrdom temelju historičkoga prava". Ovako je Kukuljević stvorivši sebi most u historičkom pravu, vješto prešao na konkretno pitanje te naglasio, kako se i glede turopoljske obćine ima to historičko pravo poštivati. Kukuljević, koji je kao veliki župan bio pozvan da prosudjuje stanje uprave u svojoj županiji, reče, da je uprava u toj obćini tako svjestna i dobra, ko u nikojoj drugoj obćini njegova upravnoga područja. Ma kako se nekojoj gospodi činilo to staro pravo turopoljske obćine smiešno i anakronistično, ono ipak ostaje pravo a mi ga ne možemo samovlastno rušiti".

Kukuljeviću, Kuševiću i Josipoviću priskoči u pomoć Ivan Perkovac, dakle nesumnjivi demokrata te navede u obranu turopoljskoga privilegija nekoliko vrlo sgodnih razloga, družtveno — ekonomičke naravi, koji još i danas govore u prilog toj obćini. No i Perkovac i njegovi prijatelji borahu se bez nade na uspjeh: većina kuće primi Ćepulićev predlog; s unionističkom strankom, koja je listom ustala u obranu te historičke obćine, glasovahu nekoji vidjeni članovi narodne stranke, kao Klaić, Vranyczany, Ante Jordan te nekoji članovi samostalne stranke; svi ostali, na čelu biskup Strossmayer, pristadoše uz Ćepulića. U razpravi je palo s jedne i s druge strane žestokih riečih i tvrdnja sumnjive duševne vriednosti, no ima se konštatovati pojav, koji služi samo na čast svim strankama. Najžešći branioci Turopolja, naročito Aurel Kušević, podvrgoše vrlo slobodoumnoj kritici godinu 1848., a tomu se naravno oprješe otcevi i sinovi te godine. No nikomu nepada na um, niti da lično vriedja Kuševića, niti da traži od predsjedničtva, da mu se oduzme rieč. Mirko Šuhaj, koji se na predsjedničkoj stolici približavaše pojmu idealnoga predsjedatelja, umiri Kuševića izjavom, da ga u zemlji svatko uvažava radi otvorenoga političkog značaja. a Kukuljević reče, kako je već prije 25 godina stajao svakom prilikom u javnosti proti Kuševiću, pa će, uztreba li i opet stojati proti njemu no to mu ipak neprieči, da štuje njegovu stojičku muževnost i dosljednost.

Pošto je ovako dovršena razprava osnove o uredjenju sabora dodje na red osnova o izbornom redu, a o njoj se zametnu razprava, koja je takodjer s raznih gledišta vrlo zanimiva. Odbor predlagaše, da županije biraju u svem 40 zastupnika, a gradovi 15; izmedju tih Zagreb 3, Rieka i Osiek po 2, a ostali po jednoga zastupnika. Mirko

Hrvat podnese odmah izpravak, da se slobodnoj turopoljskoj občini, pošto je glas komeša dokinut, dade jedan zastupnik. Perkovac reče, da je za županije uzet temelj, po kojem 20.000 stanovnika bira jednoga zastupnika, dočim se je kod gradova uzelo za načelo, da se dade glas svim historičkim gradskim obćinama, makar imale samo 2 do 3 hiljade stanovnika, kao Križevac, Požega itd., a nije se mogao dati Rumi, Virovitici, Djakovu itd., ma da imadu više stanovnika, više prometa i života od tih gradova. Jedino je učinjena iznimka sa trgovištem Vukovarom, kojemu se je dao jedan glas, s razloga, što čitava sriemska županija neima slob. i kr. grada.

Kako je ovo bio prvi pokušaj izbornoga reda, koji se je imao stvoriti na temelju bar s česti oživotvorenoga ustava, možemo si pomisliti, kojim su živim, intenzivnim interesom stranke pošle u susret toj odborovoj osnovi. Niti ista državopravna pitanja, koja su na duhove djelovala svojom čarobnom snagom, nisu mogla oslabiti zanimanje, što ga je ta osnova pobudila. Već kod prvoga paragrafa prosu se na kuću čitava kiša izpravaka načelne, mjestne pa i osobne naravi, a svaki se član kuće smatraše pozvanim i dužnim, da progovori u toj razpravi. Perkovčev položaj bijaše osobito težak; on je najbolje uvidjao tolike anomalije i anakronistične ustanove osnove, no tješio se je tim, da je ovo pokušaj reformatorni, iz kojega moraju po vremenu niknuti bolji i zreliji plodovi, pa je molio kuću, neka blago sudi odboru, koji nije kraj nestašice posve sigurnih podataka mogao sastaviti bolje osnove. Odbor se nije samo obazirao na broj pučanstva pojedinih županija, ustanovivši na svakih 20.000 stanovnika po jednoga zastupnika, nego je i to gledao, da taj broj bude u pravednom razmjerju i sa porezom, što ga plaćaju pojedine županije, naravno bez velikoga posjeda. Evo glavnih podataka: riečka županija plaćala je poreza (zemljarine) u okruglom broju 42.000, zagrebačka 309.000; varaždinska 160.000; križevačka 130.000; požežka 111.000; virovitička 263.000; sriemska 267.000. Prvi ustade Jovan Živković, tražeći, da se za županiju sriemsku i virovitičku, pošto one u porezu nadmašuju ostale županije, uzme kao temelj 15.000 stanovnika, jer će inače te dvije županije ostati kratkih rukava prama ostalim županijama. Uz njega pristade Miroslav Kraljević, braneći Slavoniju proti prevagi Hrvatske te pozivajući se na bratsku ljubav, koja bi se ovdje imala činom zasvjedočiti. Kratak ali pun jezgre i zdravih misli govor reče Miho Klaić, koji je svojim temeljitim razlaganjem dao čitavoj razpravi ton i pravac. „Pošto je pučanstvo prvi elemenat u svakoj državi, iz kojega izlaze i vojnici i porezovnici, pošto ono

daje umjetnike i državnike i u obće sve ljude, koji čine narod velikim i ponositim, pravo je, da se za temelj i mjerilo uzima broj pučanstva. Istina je, nastavi, da je u osnovi pridržano i historičko pravo i da je ona s druge strane udešena prema broju pučanstva; no drugačije se nije moglo uraditi u ovo prelazno doba, pa su tako ostale u osnovi mnoge anomalije, koje će vrieme i razvoj dokinuti. Ne treba gledati na to, jesu li tih 20.000 bogataši ili siromasi; ovi mogu isto toliko koristiti narodu, njemu biti na ponos i slavu, koliko ma koji drugi. Istina je, da županija riečka plaća najmanje poreza, no to su sami mornari i brodovodje, po kojih se ime hrvatsko slavi po svom širokom svietu. Istina je, da Slavonija ima posebne interese no u ovih viših interesih neima nikakove razlike". Široki ovaj pogled Klaićev zadivi kuću. No i koliko su ovi razlozi Klaića i drugova mogli u glavnome opravdati osnovu, kuća je ipak uvidjala, da se moraju dokinuti nekoje anomalije, po kojih izlazi odviše jasna i očita nepravda, nanešena Slavoniji. Uzamši za temelj glede gradova njihov historički značaj, bez obzira na broj pučanstva, davala je osnova pojedinim gradovima u Hrvatskoj od 2 do 3000 stanovnika po jednoga zastupnika, a pošto Slavonija nije imala takovih slobodnih i kraljevskih gradova, već samo velika trgovišta, nadmašujuća brojem pučanstva te gradove, moralo je od tuda proizaći nerazmjerje, da je osnova opredjeljivala Hrvatskoj 36, a Slavoniji samo 17 zastupnika. Ovu anomaliju osobito je temeljito i jasno razložio sriemski veliki župan Svetozar Kušević, pak je, stišavajući strasti s jedne i s druge strane, molio kuću, neka se uzme obzira na nekoja velika trgovišta u Slavoniji, kao Viroviticu, Djakovo, Rumu, koja broje do 6 i 7.000 stanovnika, više nego Križevac i Bakar zajedno, te bi bilo opravdano, da se i tim trgovištima dade glas. Ovaj predlog usvoji i izvjestitelj Perkovac, a on odluči i sudbinu odborova predloga, koji bude zabačen te izabran nov odbor, da izradi novu ustanovu. Napokon bude usvojen predlog, po kojem su slavonska trgovišta, Virovitica, Djakovo i Ruma, kojih ne bijaše u prvobitnoj osnovi dobila po jednoga zastupnika, županija požežka mjesto tri, četiri, sriemska mjesto pet, šest, Varaždin mjesto jednoga, dva i Bakar s kotarom takodjer mjesto jednoga dva zastupnika.

Ovo je glavni sadržaj razprave, koja se je kroz više sjednica vodila o tim dvjema osnovama. Kuću u to vrieme zanimahu i druga važna pitanja ekonomičke i državopravne naravi. Zastupnik Ladislav Kukuljević iznese pred nju nekoje podatke o ekonomičkom stanju, koji ju nemalo preneraziše jer je iz njih proizlazilo, kako narod pod ovim sustavom gospodarski naglo propada. Iz tih se Kukuljevićevih

podataka vidi, da je Hrvatska i Slavonija plaćala te godine bez Krajine u ime izravnih i neizravnih poreza sa svim nametima svotu od 7,197.386 for. a imala je dohodka 7,179.892 for. Tako je Hrvatska i Slavonija, reče Kukuljević, jedina na svietu zemlja, koja plaća više poreza nego ima od zemlje prihoda pa s toga biva, da narod, koji je već skoro posve propao, mora trošiti od svoje temeljne glavnice. Dok je zemlja ovako davala čitavi svoj čisti prihod da namiri porez, nije država htjela da troši na domaću upravu, koliko je ova trebala, nego je same te godine uztegnula for. 400.000. Kukuljević je izračunao na osnovu autentičnih podataka, da se je počamši od godine 1858., dakle u 16 godina, temeljni kapital, uložen u marvi, smanjio za 17 milijuna a onaj u šumi za 30 milijuna for. Porez se je u to vrieme utjeravao upravo nesmiljenom strogošću, i to pomoćju vojničkih četa, koje su dolazile gotovo u svako selo, no uzprkos toj najvećoj strogosti iznosili su zaostatci od godine 1865. znatnu svotu od 3,304.509 for. Zanimivi su takodjer podatci saborskoga proračunskoga odbora, koje je njegov izviestitelj Kraljević baš u to vrieme pred kuću iznesao. Za tri struke domaće uprave, političku, pravosudnu i bogoštovno-nastavnu trošilo se te godine ukupno 2,443.974 for. Pošto je zemlja plaćala državi po gornjih Kukuljevićevih podatcih na izravnom i neizravnom porezu for. 7,197.386, davala je po tom centralnoj upravi for. 4,800.000 Računajući ovamo još dohodak od družtava željezničkih i parobrodarskih, ubirala je država od zemlje za potrebe zajedničke uprave oko 5 milijuna forinta. — I pitanje riečko počelo u to vrieme zadavati saboru najveću brigu a vrlo je za rodoljube bio utješan pojav, da je čitava kuća bila u tom pitanju jednodušna. Riečki „Ungarezi“ kako se sami nazivahu, agitirahu neumorno, da se grad pripoji neposredno Ugarskoj a obje kuće ugarskoga sabora podupirale su u svojim adresama tu riečku težnju. Rački predloži kući, da prihvati sliedeći zaključak: „Grad Rieka sa svojim kotarom kao cjelovit dio Hrvatske nemože stupiti sa kraljevinom Ugarskom u kakav poseban državopravni odnošaj ili različit od onoga, u koji bi mogla stupiti trojedna kraljevina u smislu čl. 42. od god. 1861. ter ovaj sabor svaki ini odnošaj smatra za povriedu zemljištne i državne cjelovitosti kao i državnoga prava kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, proti čemu se on svetčano ogradjuje.“ Ovaj predlog bude primljen jednoglasno.

U saborskoj sjednici od 3. ožujka bude pročitan prev. kraljevski odpis, kojim Nj. Veličanstvo odgovori na posliednju saborsku adresu. Prev. ovaj kraljevski odpis nenalazi se u saborskom

dnevniku. Donose ga ondašnji listovi „Narodne Novine“, „Pozor“ i „Domobran“ te „Agramer Zeitung“ u njemačkom prevodu. „Narodne Novine“ nebijahu još onda službeni list kao poslje i danas nego se je službenim listom vlade smatrao „Agramer Zeitung“. Sravnivši kraljevski odpis, kako ga ti listovi objelodanjuju, nadjosmo, da svuda jednako glasi, to nemože biti sumnje o tom, da je taj tekst novina podpuno autentičan, i da su ga primile za prepis od saborskoga predsjedničtva, pošto je bio u kući proglašen.

Previšnji kraljevski odpis, datovan 24. veljače, kaže:

„Poručujući Vjernostim Vašim, premilostivo kraljevski Naš pozdrav, priobćujemo vam, da Smo sa zadovoljstvom razabrali iz preponizne predstavke vaše od 12. t. m., da su vjernosti vaše, ostavivši negativno stanovište od god. 1860. — u načelu priznale razpravljanje zajedničkih posala cesarevine, koje skupno razpravljanje iziskuje velevlastni položaj monarkije i koje je kao glavna misao izražena u diplomi od 20 listopada 1860. I budući da vi nadalje podpunu svoju izjaviste pripravnost sudjelovati kod riešenja državopravnih pitanja načinom, podobnim obraniti moć monarkije te buduć da scienite, da to najshodnije učiniti možete u zajedinstvu s kraljevinom Ugarskom, to vas pozivamo što toplije, da pogledom na iduće vam u susret izjave obih kuća ugarskoga sabora nepočasiv časa izaberete odbor, koji bi imao stupiti u dogovor s odborom ugarskoga sabora tako o medjusobnom državopravnom odnošaju kao i ob odnošaju napram cjelokupnoj carevini, stavljajući vam na volju, da si pri tom uzčuvanjem svoje, na pravu osnovane autonomije i priuzdržajem privole vlastitoga sabora svoga stečete jamstvo za narodne interese svoje. Tim će načinom poći prije za rukom utanačiti krunitbenu zavjernicu, obsižuću državopravni odnošaj zemalja krune sv. Stjepana i pristupiti toli od Nas koli od vas željenomu krunjenju.

Glede sjedinjenja Dalmacije prinudjeni smo rad mnogih predhodnih pitanja, koja se još riešiti imadu, koja su točno označena već u Našem kraljevskom odpisu od 8. studenoga 1861. opetovano izrikom izjaviti, da se nemožemo upustiti u dalnje razpravljanje toga

pitanja prije, nego li se urede državopravni odnošaji Hrvatske i Slavonije s jedne naprama Ugarskoj a s druge strane naprama cjelokupnoj monarkiji. Glede Krajine koliko smo priznali i priznajemo, da je cjeloviti sastavni dio istih kraljevina, žalimo, da vjernostim Vašim odlučno izjaviti moramo, da Nam obziri na obranbenu snagu cjelokupne monarkije naše nedopuštaju, ukinuti postojeći u vojničkoj Krajini sustav faktičnim spojenjem njegovim sa materom zemljom pod jednu te istu upravu, jer bi u oči bezuvjetno potrebita uzdržavanja snage obranbene zavedenje civilnih autoriteta davalo samo povoda sukobom, smetajućim i službi i redu. Mi možemo ostati kod te odluke s podpunim umirenjem za otčinsku savjest Našu, čim Smo si sviestni, da Smo već uveli i da ćemo još uvesti takovih poboljšicah, kod kojih se stanje Krajine više ukazuje kao blagoslov negoli kao tegoba za vjerne i junačke sinove njezine.“

Pošto je ovaj prev. odpis, protupodpisan po dvorskom kancelaru Kuševiću pročitan, odmah je s više strana potaknuto pitanje, kako da se sabor najshodnije odazove pozivu kraljevskoga odpisa glede izbora kraljevinskoga odbora. Ovdje se mora naglasiti pojav, koji je osobitom snagom izbio u ovoj razpravi glede načina dalnjega postupanja i s kojim se je na najsvečaniji način očitovala dinastična i ustavna sviest kuće. Pojedini govornici požališe, kako drugčije i nije moglo da bude, što je kraljevskim odpisom negativno riešena želja saborske adrese glede zemljištne cjelovitosti, no ujedno naglašivahu svu ustavnu odgovornost savjetnika svietle krune, dajući ujedno izraza nepokolebivoj lojalnosti i povjerenju prema Njeg. Veličanstvu kralju. Tu se već ujedno opaža odlučan preokret u stranačkoj konstelaciji kuće, zanimiv i značajan radi svojih daljnjih posljedica. Narodno-liberalna ili Perkovac-Mrazovićeva i narodno-samostalna stranka približiše se u ovoj razpravi znatno jedna drugoj pa se i složiše u zaključku, da se izabere poseban odbor, koji će imati podnesti kući svoje predloge glede dalnjega postupanja. Izmedju narodno-liberalne i unionističke stranke razriešava se u toj razpravi prijašnja sveza te budu u taj saborski odbor izabrani sami najvidjeniji članovi obijuh sada sdruženih stranaka kuće. Od narodno-samostalne stranke potiče u toj razpravi predlog, da se kraljevinskomu odboru, koji bude izabran za dogovaranje sa ugarskim kraljevinskim

odborom imade dati strogo odmjereni naputak a upravo tomu predlogu opirahu se oba govornika unionističke stranke: Polit i Živković. Oba predlagahu, neka se izašalje u Peštu odbor bez ikakvih naputakah a neka mu se dade samo onaj obćeniti naputak, koji proizlazi iz dosadašnjih zaključaka kuće glede državopravnih pitanja. U taj odbor budu izabrani, bez svakoga utjecaja unionističke stranke, Rački, Mrazović, Prica, Vončina, Cepulić i Kušlan. Potonja dvojica dobiše najmanji broj glasova, jer i Cepulić kao najodlučniji protivnik saveza s Ugarskom i Kušlan kao odriešit protivnik narodno-samostalnoj stranci bijahu kod svojih prijašnjih protivnika još uvjek tako nepopularni, da ni ovi obziri na fuziju, koja se je taj čas sklapala izmedju obijuh stranaka, nemogahu svladati te nesklonosti.

Za predsjednika odbora bude izabran Mirko Šuhaj. Povjerenje, kojim su sve stranke kuće susretale Šuhaja, imao je on zahvaliti tolikim odličnim svojstvima, koja su ga riesila kao predsjednika, kao čovjeka i kao rodoljuba. Neodstupajući od svojih političkih načela, koja su čitavoj zemlji bila poznata te ostajući moralni član unionističke stranke, nije se Šuhaj ipak za čitave te saborske periode kao takav iztieao a nije se radi svojega položaja nad strankama ni smio iztaknuti. Pošlie sabora od god. 1861. pripomogao je Šuhaj uz druge muževe narodne i unionističke stranke, da su se obje ove stranke sdružile u zajedničkoj borbi, pače i u zajedničkom programu, koji su u oči ove saborske periode i objelodanile a Šuhaj je nepomično stajao i na tom programu i uz slogu tih dvijuh stranaka. Bio je po svojoj pomirljivoj ćudi i po nekom rekli bismo sretnom oportunističkom značaju svojega političkoga uvjerenja u prvom redu pozvan, da posreduje izmedju stranaka, a on je taj zadatak lojalno izvršavao. Duševni njegov autoritet na predsjedničkoj stolici bijaše tolik, da mu se dobrovoljno pokoravahu najvatreniji govornici raznih stranaka; jedna njegova rieč, izuštena blagim tonom, suzprezala je žestinu pojedinih govornika pa je on umio protivnike, koji su se znali nemilo u koštac uhvatiti, svaki put dotle dovesti, da su opozvali svoje neparlamentarne izraze te se izmirili. Neima dvojbe, da su se takovi moralni uspjesi imali pripisati njegovim parlamentarnim sposobnostima, koje u istinu bijahu znatne i mnogostrane no nikakove parlamentarne sposobnosti nebi mogle djelovati tolikim uspjehom, da ih nije posjedovao muž osobitih vrlina značaja i ćudi. Povjerenje prema njemu izviralo je iz poštovanja prema njemu pa kao što nisu njegovi politički protivnici mogli ni časak pomisliti, da bi on mogao na predsjedničkoj stolici biti prema njima manje ob-

jektivan tako nisu ni njegovi politički prijatelji mogli ni časak predpostaviti, da bi na tom uzvišenom mjestu mogao biti što drugo do li nepristran sudac u sporu stranaka, čuvar parlamentarnoga dostojanstva, zaštitnik one slobode govora, koja oživljuje duhove i otvara široko polje duhovitim dialektičnim borbama a prieči sve one sablaznjive prizore i sve one osobne razmirice, kakove se u parlamentarnoj borbi znadu često i nehotice roditi.

Sa narodno-samostalnom strankom, koja je u tom saboru imala odličnih zastupnika po položaju, po zvanju i značaju, nije Šuhaj po svojih političkih načelih mogao imati nikakova doticaja; njega je od tih muževa razstavljao čitavi sviet oprječnih nazora i političkih simpatija. Oni se uzajamno štovahu kao gentlmani, kao neodvisni i slobodoumni muževi; njegovi načelni protivnici štovahu Šuhaja kao oličenu otmjenu ćud. Znatan bijaše njegov upliv u posredovanju i zagladjivanju razmirica izmedju narodno-liberalne i unionističke stranke, pa dok se je god politički savez izmedju njih ukazivao mogućim, Šuhaj je kriepko nastojao da ga goji i uzdrži; bio je unionistički Perkovac; on bijaše izmedju njih spona, pa kada su dogodjaji pretrgli prijašnju svezu jamačno je to najviše žalio čestiti i miroljubivi muž Mirko Šuhaj. Kada se je poslie izmedju tih stranaka zametnula strahovita i do kraja ogorčena borba opažalo se, da manjka Mirko Šuhaj a s njim je nestao pomirljiv duh i patriotičan posrednik izmedju stranaka, dobar genij u stranačkoj političkoj borbi. U ovom času izkazivahu mu sve saborske stranke u jednakoj mjeri veliko svoje poštovanje a ova solidarnost njihovih osobnih čuvstava prema Šuhaju doprinosila je, da se je borba stranaka i pored medjusobne njihove ogorčenosti parlamentarno razvijala. Ovako je Mirko Šuhaj, okružen povjerenjem svih javnih muževa zemlje, vodio parlamentarne razprave, koje je on ravnao uzornim redom i više nego uzornom objektivnošću. U povjesti hrvatskoga parlamentarizma malo ima primjera, gdje bi jedan čovjek mogao vršiti ovako blagoslovan upliv, kako ga je u to vrieme vršio plemeniti i umni Mirko Šuhaj.

Poslie nekoliko dana iznese odbor pred kuću svoje predloge. Njegov izvjestitelj Mrazović, kojemu su se već sada povjeravali najvažniji zadatci kuće, podnese obširno izvješće, u kojem se doslovce kaže:

„Sravnjujuć previšnji ovaj odpis sa previšnjom kraljevskom priestolnom besjedom od 2. studenoga 1865., zatim sa previšnjim kraljevskim odpisom od 8. studenoga 1861., uvjerio se je odbor, da je nazočni kraljevski odpis od 27. veljače t. g. br. 137. odstupio od

onoga naravskoga temelja, štono ga je kruna prigrlila bila u priestolnoj besjedi od 2. studenoga 1865., veleći o njem, da je jedini, koji može uroditi plodom novim, vremenu shodnim i stalnim, kako za trojednu kraljevinu tako i za ukupnu državu, i koji temelj je ovaj visoki sabor sa svoje strane radostno prihvatio i samo naprama tomu u adresi od 10. veljače 1866., sa zadovoljstvom krune, pripravnim se očitovao, koliko je do njega, izpuniti uvjete, potrebite za velevlastni položaj ukupne države i u ovu svrhu sudjelovati kod rješavanja državopravnih pitanjih.

Dočim je previšnji kraljevski odpis od 27. veljače 1866. ovako zametnuo svaki obzir, ne samo na pravedne želje, temeljite tegobe i pravno osvjedočenje, izraženo u saborskoj adresi od 10. veljače 1866., nego i na tolike zakone, tolikimi zaprisezenimi kraljevskimi zavjernicami i svečanimi obećanji sa priestola potvrdjene; dočim je odlučno zanijekao organički i naravi shodan razvitak i jačanje trojedne kraljevine, koji se sastoji u praktičnom izvedenju zemljištne i političke cjelokuprosti njezine; dočim je dakle kraljevski odpis zametnuo razlog i svrhu, radi koje je nastao i dan današnji obstoji savez kraljevinah i zemaljah pod imenom monarkije austrijske, i koji nemože biti drugi, nego sigurno jamstvo za organički i naravi shodan razvitak njezinih sastavinah u snažnoj, na ravnopravnosti osnovanoj zajednici: — nametnulo se odboru pitanje: ima li preporučiti i predložiti visokomu saboru, da se odazove pozivu svjetle krune i da se ma i posredno, u zajedinstvu sa saborom kraljevine Ugarske upusti u uredjivanje državopravnih odnošajah naprama ukupnoj monarkiji, i da se u tu svrhu izašalje poslanstvo, koje bi se sa ravnim poslanstvom sabora ugarskoga dogovaralo?

Ovo se je pitanje tim silnije nametnulo odboru, pošto nije do sada izpunjen ni onaj uvjet, uz koji je ovaj visoki sabor odlučio u zajedinstvu s kraljevinom Ugarskom pristupiti k velevažnomu poslu rješavanja državopravnih odnošajah naprama ukupnoj monarkiji; jer nije od visoke krune izposlovana izjava sabora ugarskoga: da je uredjenje državopravnoga odnošaja medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom, na temelju članka 42. od g. 1861., ostavljeno uzajamnomu i slobodnomu sporazumljenju medju oba sabora, kao dva jednaka faktora.“

Nakon svestrane i zrele razprave ob ovom pitanju zaključio je odbor predložiti vis. saboru, da prihvati još i ovo sredstvo, vladom Nj. Veličanstva predloženo, i zato:

1. Da izabere poslanstvo od 12 licah iz svoje sredine, koje će

sa poslanstvom sabora ugarskoga, sazvanoga na 10. prosinca 1865. u Peštu, u istu ovu svrhu izaslanim, stupiti u dogovor, tako o medjusobnom državopravnom odnošaju medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom, kao i ob odnošajih državopravnih kraljevinah i zemaljah krune sv. Stjepana naprama ukupnoj monarkiji, s obvezom ipak, da uspjeh svoga dogovora u jednom i drugom smjeru priobći zakonitomu saboru trojedne kraljevine za konačnu i jedino pravo valjanu odluku.

Nastalo je dalje pitanje u odboru: Ima li se ovo poslanstvo vezati kakovim naputkom, ili ne? — te su se svi članovi u tom složili, preporučiti visokomu saboru:

2. Da se poslanstvo već sada obveže sliedećim naputkom:

a) Poslanstvo se ima držati smisla i duha, iz kojega je potekao čl. 42. od 1861. godine. Po tom ima izjaviti, da se državopravni odnošaj trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj nemože niti ustanoviti, niti mienjati zakonom, nego se može ustanoviti i promjeniti putem ugovora medju oba ova sabora uz sankciju zajedničke krune.

b) Ustanovljujuć budući državopravni odnošaj trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj, neima odstupiti poslanstvo od sadržaja čl. 42. od 1861. god. glede obsega državopravne autonomije, koja za isti obseg predpostavlja i uredbu vlastitoga budgeta.

c) Ustanovljujuć odnošaj naprema ukupnoj monarkiji i način obavljanja skupnih posalah, ima poslanstvo nepomično o tom nastojati, da u onom organu, koji će imati razpravljati zajedničke poslove, trojedna kraljevina bude osebno i neposredno zastupana. Priugotavljajuć ovim načinom sadržaj krunitbene zavjernice, ima poslanstvo nastojati, da se izpuni treća točka krunitbene zavjernice, i za to mu budi glede cielokupnosti trojedne kraljevine neobhodnim ravnilom smjer, izražen u adresi od 24. rujna 1861. godine i od 10. veljače 1866. godine.

Uz ovaj obćeniti naputak, mislio je odbor, da se može mudromu i rodoljubnomu duhu poslanstva prepustiti, da naprama dobro shvaćenoj koristi trojedne kraljevine, zajedničke krune i ukupne monarkije, na kraj izvede dogovor sa poslanstvom sabora ugarskoga, imajuć dovoljnoga jamstva ovaj sabor u svojoj konačnoj odluci, koja mu je i prehvaljenim kr. odpisom od 27. veljače 1866. pridržana.“

Ovo odborovo izvješće poprati Mrazović sa nekoliko razjašnjujućih opazaka, a zatim se je o njem odmah povela razprava. Govornici unionističke stranke: Živković, Stojanović, Polit, Zlatarović i

drugi, zagovarahu svoj već u razpravi o izboru odbora iznešeni predlog, da se odboru nedaju nikakovi posebni naputci, nego mu se ima naložiti, da se strogo drži smisla zakonskoga članka 42. i posliednje saborske adrese od 27. veljače t. g., nu videći, da sa tim predlogom ne mogu nipošto prodrieti, napustiše to polje te privoliše, da se odmah povede specijalna razprava o pojedinih točkah naputka. Prve dvije točke naputka budu primljene bez svakoga prigovora, no kod treće točke c) razvi se jedna od najzanimivijih načelnih razprava, u kojoj obje stranke, većina i manjina, objasniše svoje stanovište na najjasniji način. Unionistička manjina zametnu odmah razpravu o pitanju: „Kakov to ima biti organ, po slovu c) naputka, koji će imati razpravljati zajedničke poslove naprama ukupnoj monarkiji i kako će trojedna kraljevina u tom organu biti osebno i neposredno zastupana?“ Izvjestitelj Mrazović odgovori, da je odbor imao pri tom na umu sasvim novi organ, koji nije mogao predvidjeti članak 42. od godine 1861., a koji ni posliednja saborska adresa ne spominje. Taj organ nemože nipošto biti zajednički sabor zemalja ugarske krune. Čim je kruna, nastavi Mrazović, pozvala sabor trojedne kraljevine, da o ustanovljenju tih zajedničkih posala naprama ukupnoj monarkiji razpravlja kroz svoj odbor sa samim odborom ugarskoga sabora, priznala je ovaj sabor ravnopravnim ugarskomu saboru u poslu državopravnog uredjivanja; naprama tomu morao je odbor naznačiti budućemu poslanstvu, da ustanovljujući odnošaj naprama ukupnoj monarkiji, ustanovljujuć nadalje zajedničke poslove i način njihovog budućeg razpravljanja, zahtjeva ravnopravnost takodjer u onom tielu, koje će imati periodično ustavnim načinom obavljati poslove, kojima se u zajedinstvu s Ugarskom uvjeri, da su sbilja poslovi, zajednički svim kraljevinama i zemljama ukupne monarkije“. Proti tomu izvjestiteljevu razlaganju ustadoše prvi govornici unionističke stranke, koji izjaviše, da taj organ ne može biti drugi već zajednički ugarski sabor, a ovako tumačenje proizlazi na najjasniji način iz smisla posliednje saborske adrese, koju su dvije saborske stranke uslied kompromisa prihvatile i od koje kuća ne može već poslie nekoliko mjesecih odstupiti. Govornici manjine nisu već mogli govoriti, a da ne budu u govoru smetani i prekidani, naročito je bio živahno prekidan Polit, koji uze sada još odriešitije zahtjevati, da trojedna kraljevina bude kolektivno zastupana na ugarskom saboru, koji će imati ustanoviti i razpraviti te zajedničke poslove sa ukupnom monarkijom. Izmedju ostalih razloga, koji su već od prije poznati, navede Polit za svoj predlog još i ovaj razlog: „Kada god ja

predlažem, da bude Hrvatska na ugarskom saboru zastupana, uvjek se spominjem godine 1790. i članka 59. te godine, gdje su striši i redovi hrvatski iskali, da se porez razpravlja na ugarskom saboru, a ne na hrvatskom, a zašto? Zato, jer je bečka vlada svagda, kada se je porez dozvoljavao, našla sredstava, da dobije na hrvatskom saboru veći porez, nego li ga je mogla dobiti u Ugarskoj. Za to predlažem, da se sva pitanja, koja prelaze našu autonomiju, razpravljaju na ugarskom saboru, gdje bečka vlada ne može nikada imati umjetne većine, dočim joj je na hrvatskom saboru umjetna većina uvjek osigurana". Politu odgovori Perkovac, koji priznade istinitost po njemu navedene historičke činjenice, samo što je Polit zaboravio dodati, da si je Hrvatska i u najgorem stadiju svoje samostalnosti uvjek pridržavala pravo, da se taj porez za Hrvatsku i na ugarskom saboru napose dozvoljuje. Pošto su govornici manjine izrazili naročitu bojazan, da se tim novim organom, koji bi imao razpravljati zajedničke poslove, namjerava stvoriti nekakav centralni organ u Beču, dakle neka vrst federalističkoga organa za sve kraljevine i zemlje monarkije, predloži Perkovac, neka se za umirenje manjine rečena točka jasnije štilizuje, pa da se kaže: „U onom organu, koji će imati zajedno s kraljevinom Ugarskom razpravljati zajedničke poslove". To Perkovčevo razlaganje neumiri nipošto manjine te Jovan Živković naglasi još jasnije, da se tim hoće upravo stvoriti nekakav centralni organ u Beču, koji bi imao te zajedničke poslove obavljati eventualno i bez obzira na Ugarsku, hoće se dakle, da trojedna kraljevina stupi naprama monarkiji u neposredni odnošaj bez obzira na Ugarsku. Takav neposredni odnošaj porušio bi temelj pragmatičke sankcije. (Živio na ljevici.) Živković izrazi bojazan, da bi Hrvatska, bude li vodila takovu dvoličnu politiku, mogla ostati kratkih rukava te navede za razlog, da mu je više članova većine u privatnom razgovoru potvrdilo, da mi samo zato idemo u Peštu, kako bismo što više Beču oteli, a poslie ćemo ono, što od Beča dobijemo, izmedju sebe i Magjara bratinski podieliti. Zaključujući svoj govor reče, kako bi se on scienio sretnim, kad bi Hrvatska u ovoj državopravnoj borbi postigla onu mjeru autonomije, koja se ište u čl. 42., a svi ostali poslovi imali bi biti predmetom uže sveze izmedju trojedne kraljevine i Ugarske. Živkoviću i ostalim govornicima manjine neostadoše naravno dužni govornici većine, no izmedju njih opaža se razlika u tonu, kojim pobijaju protivničke razloge. Mrazović i drugovi, koji su toliko godina stajali u tiesnom političkom odnošaju sa unionističkom strankom, imahu zadatak i moralnu dužnost da dokažu, kako ova

točka naputka nije nipošto u protuslovju s adresom, koju su oni primili zajedno sa unionističkom strankom, a ton i način, kojim pobijaju svoje sadašnje unionističke protivnike, odaje finoću i učtivost. Tih obzira ne može naravno imati stari, okorjeli protivnik unionističke stranke, Ćepulić, koji unosi u razpravu sasvim novi ton. „Vi gospodo od manjine, hoćete grad aus u peštanski sabor. (Glasovi: A Vi u Reichsrath!) vi hoćete, da Hrvatska pošalje na temelju ugarskih zakona od godine 1848. 18 zastupnika u Peštu; vi hoćete ono, što Magjari hoće; da budemo pars integrans, partes adnexae et subjectae. (Nemir; glasovi: Toga nije nitko kazao, to je sumnjičenje. Za vas je poznato, da hoćete mit Kind und Rind u Reichsrath!) Ja dok sam živ, ne ću pristati na to, da idemo na ugarski sabor. Nama je do toga, da od Beča izvojštimo svoj novac i svoju krv, al mi onda ne ćemo kazati Pešti: Evo Pešto, to tebi predajemo. Nu nesmijemo ni sebe ni Magjare obmanjivati. Mi želimo raditi zajednički s Ugarskom samo u tu svrhu, da se već jedanput dokine absolutizam i samovolja bečka, da svedemo na čim manju mjeru naš tribut krvi i novca, što se ima davati ukupnoj monarkiji, a zatim da živimo neodvisno i samostalno od Ugarske pod zaštitom zajedničke nam krune".

Poslie ove oštre Ćepulićeve filipike proti unionističkej stranci nije već bilo nikakove sumnje, što o tom novom organu misle Ćepulić i njegovi bližnji prijatelji, koji sačinjavahu znatan dio većine. Videći unionistička stranka, da mora u parlamentarnoj borbi podleći, ako bude izravno pobijala predlog većine dosjeti se novoj taktici te njezini sliedeći govornici stadoše iznositi razne nove izpravke, stavljajući većini na volju, da izabere, koji joj se najbolje svidi. Miroslav Kraljević predloži izpravak neka se kaže: „da u ovom organu i t. d. bude trojedna kraljevina dakako solidarno sa Ugarskom kao kraljevina zastupana." Robert Zlatarović predloži ovaj izpravak: „Poslanstvo ima nepomično o tom nastojati, da u onom organu, sredstvom kojega će kraljevina Ugarska razpravljati zajedničke poslove, bude i trojedna kraljevina posebno i neposredno zastupana." I Antun Vakanović, koji se ovdje počima više približavati unionističkoj stranci te će biti njezin budući saborski predsjednik predloži izpravak „da se ti poslovi imadu razpravljati u zajednici sa kraljevinom Ugarskom. „Sada je još imao rieč izvjestitelj Mrazović, koji u svojem zaključnom govoru nastojaše umiriti unionističku manjinu, preneraženu sa bezobzirne Ćepulićeve interpretacije toga novoga organa. „Kakav da bude taj zajednički organ, reče Mrazović, dali

ugarski sabor ili reichsrath, to će imati odlučiti hrvatski kraljevinski odbor u dogovoru sa ugarskim saborom. Kad se dakle ovom redakcijom nijedan organ neizriče, niti neizključuje nego se to upravo ostavlja dogovoru, mislim, da tko god taj predlog odbora drugčije tumači, ili se vara ili imade upravo namjeru trojednu kraljevinu lišiti upliva u onom organu, koji će razpravljati najviše državne poslove a toga ja mnienja nikada nisam branio ni prije adrese, ni uz adresu, ni poslie adrese, niti ću ga ikada braniti, dotle god me bude, ma i jedne mrvice na svietu (Gromovito „Živio!").

Prije nego se je prešlo na glasovanje izjavi Ante Starčević sliedeće: „Ja izjavljujem, da nemogu biti sudionikom toga izbora, jerbo ponašanje Austrije prama Ungariji i Hrvatskoj bijaše isto takovo i godine 1848.; i onda se je slično ugovaranje osnovalo pa se iz toga ugovaranja izlegao rat, kojega posliedice i danas ćutimo. Drugi je uzrok taj, što se po mom sudu ovim postupanjem gazi naš zakonski članak 42. od god. 1861. jer je njim ustanovljeno, da ćemo se mi sa Magjari u dogovaranje upustiti samo onda, kad oni izjave, da su pripravni ugovarat na temelju sadržaja ovoga članka."

Na Živkovićev predlog glasovano je poimence te su svi odborovi predlozi primljeni sa 64 proti 56 glasova. Sa većinom glasovahu uz Mrazovića, biskupa Strossmayera, i druge članove narodne stranke svi u kući prisutni članovi samostalne stranke, na čelu im Mažuranić; s njima je glasovao i kardinal Haulik. Rački nebijaše u sjednici prisutan. Uz unionističku manjinu pristadoše od narodne stranke: Briglević, Derenčin, Fiamin, Jordan, Kolarić Pavao, Kušlan, Tito Ožegović, Perkovac, a tako i Ante Starčević i njegovi jednomišljenici. Neima dvojbe, da su se ovi članovi narodne stranke uplašili, videći, kako u većini premašuju elementi samostalne stranke. Unionistička stranka povukla je odmah iz ovoga glasovanja logičnu posljedicu, koju su njezini govornici tečajem razprave naviestili te je već u sliedećoj sjednici u njezino ime podnesao Koloman Beděković očitovanje, u kojem izjavljuju, da s razloga, što se alineja c) naputka, protivi načelima izraženim u adresi, nemogu sudjelovati kod izbora kraljevinskoga odbora. U kraljevinski odbor budu izabrani Jovan Subotić, Prica, Čepulić, Zmajić, biskup Strossmayer, Rački, Mrazović, Dragutin Kušlan, Perkovac, Šuhaj, Josip Vranyczany i Mihajlo Klaić. Najviše glasova dobiše prva četiri člana, pristaše samostalne stranke, a najmanje članovi narodne stranke Kušlan, Vranyczany i Mihajlo Klaić.

U savezu s prev. kraljevskim odpisom razpravila je kuća jošte

jedan predmet, podnešen joj po istom odboru, naime gravaminalnu adresu na Njeg. Veličanstvo glede sjedinjenja Dalmacije i Krajine. Konac te prepokorne adrese, koja rekapitulira prijašnje tegobe kuće, glasi doslovce: „Vaše Veličanstvo! Kad bi ovaj svomu kralju vjerno odani narod slušao samo glas previšnjim kraljevskim odpisom od 27. veljače o. g. razcviljena srdca i kad bi on uz to strogo se držao svoga državnoga prava; nebi se imao upuštati u državopravna pitanja prije, nego li se trojednoj kraljevini povrati državna cjelokupnost. No obzirom na to, što čvrsto držimo, da će Vaše Veličanstvo prije krunitbe izvesti cjelokupnost trojedne kraljevine a tim ukloniti neizbježnu zapreku kod sastavljanja krunitbene zavjernice; obzirom na to, što će se u tom, kako se nadamo, naša želja susresti sa željom ugarskoga sabora, a napokon obzirom na to, da od svoje strane pospješimo nagodu državne razmirice, odlučismo prema milostivomu pozivu Vašega Veličanstva izabrati odbor i izaslati u Peštu, čim kratkim putem doznamo, da je i ugarski sabor iz svoje sredine izabrao jednaki odbor, koji će s našim poslanstvom stupiti u dogovor o državopravnih odnošajih u smislu pomenutoga previšnjega kr. odpisa i prepokorne naše adrese od 10. veljače ove godine.

Dovršivši ovako glavni posao zasjedanja, kuća se je žurila sa razpravom nekojih drugih predmeta, da se može razići. Obradova ju priobćenje namjestničkoga vieća, da je Njeg. Veličanstvo blagoizvoljelo potvrditi pravila jugoslavenske akademije. Zatim je sliedila razprava o jednom predmetu municipalne mjestne naravi. Ta nas razprava mora u toliko zanimati, što je u njoj prvi put u ovoj saborskoj periodi progovorila jedna od mladjih parlamentarnih sila, muž, koji se je svojim kasnijim parlamentarnim djelovanjem na hrvatskim saborima vinuo do slave parlamentarnoga govornika prvoga reda i koji po svojim odličnim duševnim darovima uživa u hrvatskom narodu glas jednog od najumniji njegovih sinova. Premda mu je već tada bilo blizu 30 godina te je i na publicističkom polju važio kao znatna umna sila a i odlikovao se znatnim parlamentarnim darom nije ipak u tom saboru izlazio iz skromnoga svoga položaja, jamačno držeći, da ga mlado parlamentarno izkustvo neovlaštuje na utjecanje u saborske razprave. U toj se razpravi radilo o odciepljenju nekojih primorskih obćina od bakarskoga municipija a Marijan Derenčin zastupao je odsutnoga izvjestitelja odbora. Ova čednost, koju pokaza tečajem te periode, služi Marijanu Derenčinu na čast te je veća njegova slava, nego mnogi govor, što ga je u saboru mogao izreći i kojima bi jamačno bio pobudio obću pozornost kuće.

Izmedju predmeta, koji su u ovom zasjedanju još razpravljani, ima se spomenuti i zakonska osnova o ravnopravnosti evangeličkoga vjerozakona, helvetskoga i augsburžkoga izpovjedanja sa ostalim dvjema kršćanskim konfesijama. Tom se osnovom ustanovljivalo „da se evangelikom podieljuje u trojednoj kraljevini podpuna sloboda vjeroizpovjedanja pod tim uvjetom, da se sljedbenici istoga vjerozakona ustroje kao samostalna crkva u trojednoj kraljevini te da se kano takova podvrgnu domaćem poglavarstvu crkvenom. Pravo vrhovnoga nadzora nad crkvom evangeličkom u trojednoj kraljevini izvršuju jedino domaće oblasti političke. Glede školstva valjaju za evangeličke obćine domaće ustanove". Proti svakomu očekivanju kuće povela se je o toj osnovi razprava, doduše kratka no ipak dosta značajna. Senjski biskup Soić, uzevši rieč proti osnovi, navede proti njoj više razloga i to nipošto religijoznih, o kojih reče, da nespadaju na saborsku tribinu, već u crkvu, nego razloge, uzete iz područja narodnosti. Uzakonjenjem protestantske vjeroizpovjesti, reče Soić, poremetit će se sklad, obstojeći izmedju sljedbenika crkava rimokatoličke i iztočne, koji danas živu u najvećoj medjusobnoj ljubavi. Pošto protestanti pripadaju tudjoj, njemačkoj narodnosti, uvesti će se kroz to uzakonjenje u zemlju tudji elemenat, a u interesu je našega naroda, da se u njemu uzdrže samo obje postojeće kršćanske crkve. Tim odlučnije naglasi Luka Petrović vjerski momenat, uztvrdivši, da postoje vrlo različita načela vjeroizpovjedanja izmedju sljedbenika obstojećih kršćanskih vjeroizpovjestih i one, koja se tom osnovom uzakonjuje. „Ja nisam, nastavi govornik, nipošto zadahnut duhom nesnosnosti te ću i odsele kao dosele činiti prema zakonom vjere, koju izpovijedam, svako moguće dobročinstvo svakomu iskrnjemu, bez razlike vjere. No nije uputno, da se stvara naprečac državni zakon za šaku pridošlica i na uštrb svim i blagostanju dosadašnjih gradjana". Proti Petroviću ustade Ivan Vončina, koji reče: „Poznato je, da su protestanti, budi kalvini, budi luterani, kojih u Ugarskoj imade vrlo mnogo, pravi, korjeniti Magjari, da dakle razlika vjere nedjeluje na narodnost, niti je na uštrb narodnomu življu. Namjera ovoga zakona jeste, da se sljedbenici protestantske vjeroizpovjesti, kojih ima više u našoj zemlji, umire glede budućnosti, da se dignu stege, spominjuće tamna vremena vjerske intolerancije, kada su se proganjali sljedbenici drugih vjeroizpovjestih. U našoj zemlji neima faktično glede uživanja gradjanskih prava nikakove razlike medju sljedbenici vjeroizpovjesti protestantske i ostalih; a što je proizašlo iz duha i značaja našega naroda, što je

faktično nastalo, mislim, da se to mora i uzakoniti, jer zahtjevati dan danas, da ovaj nesklad i anomalija izmedju faktičnoga života i obstojećih zakona i nadalje obstoji, smatrao bi ja za zahtjev, da se vrši nekakvo progonstvo proti onim kršćanom, koji slučajno nisu katolici ili pravoslavni, jer uzkratiti komu gradjanstvo, jeste progonstvo, u uporabi blaže i čovječnije ali u načelu svom onako nečovječno, kao što je i ono, koje kulminira u sredovječnom načelu, da je inovjerna brata slobodno daviti i sažgati na što veću slavu božju". Osnova bude primljena ogromnom većinom glasova. Dne 17. ožujka 1866. razidje se kuća, pošto je još stvorila zaključak, da će se iznova sastati, čim kraljevinski odbor, izaslan da razpravi državnopravne poslove sa ugarskim odborom, bude sa svojim poslom gotov. Poslie je sabor sazvan kraljevskim odpisom na 19. studenoga iste godine.

Već je gore spomenuto, kako je sabor, koji se je u kulturnim pitanjima zemlje ravnao jednodušnom voljom, obradovao dopis namjestničkoga vieća, da je Njegovo Veličanstvo blagoizvoljelo potvrditi pravila o ustrojenju jugoslavenske akademije uz listinu predloženih po saboru prvih članova akademije. Ti prvi članovi bijahu dr. Ivan Bleiweis, Mirko Bogović, Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević, Simo Ljubić, Ante Mažuranić, dr. Pavao Muhić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić, dr. Josip Šlosser, Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber, Živko Vukasović. Imena ovih prvih članova akademije pobudiše zlovolju u krugovima starih Iliraca najviše radi toga, što izmedju njih nisu vidjeli tolikih svojih odličnih drugova a u njihovo ime ustade Ivan Kukuljević, koji se radi toga odmah i zahvali na časti akademičara. Za njim se povede Ante Mažuranić. Kukuljević objelodani u „Narodnim Novinama" izjavu, u kojoj navede razne prigovore proti listini, naročito, da nije uzet pravedan obzir na jugoslavenska plemena, pošto je uz dvanaest Hrvata predložen na imenovanje samo po jedan Srbin i Slovenac a nijedan Bugarin, nadalje da su izostavljeni toliki odlični Ilirci, poimence Gaj, Ivan Mažuranić, Demeter, Kurelac, Kuzmanić, Utješenović, Babukić, Trnski, od Slovenaca Miklošić i drugi. Nije naravno moglo biti nikakove sumnje o tom, da su Kukuljevićevi prigovori pogledom na gore iztaknuta imena donekle opravdani, naročito izgledaše čudnovato listina prvih članova akademije, u kojoj neima Gaja, tvorca duševnoga ilirskoga pokreta, najveleumnijega pjesnika te blagoslovljene ere Ivana Mažuranića i nekojih drugih. Glede Gaja slagahu se jamačno i Kukuljevićevi protivnici u tome, da je začetnik Ilirizma i utemeljitelj prvih

književnih novina, koje su tolikom snagom propagirale ideju duševnoga pokreta, zaslužio, da bude izmedju prvih članova akademije. Ako se Gaj i nije iztaknuo kao osobit i plodan književnik nego je u pokretu više djelovao snagom inicijative i rada, tih glavnih obilježja ženijalnoga i izvornoga duha, ova njegova zasluga potamnjuje slavu tolikih drugih književnika pa se nije, dokazivaše Kukuljević, smjelo propustiti, da bude i on predložen za člana akademije. Iz bezimenoga odgovora, koji je na tu Kukuljevićevu izjavu izišao u listu „Pozoru", vidi se, da ove Kukuljevićeve primjetbe glede Gaja uvažavahu i oni, koji su kod predlaganja prvih članova poglavito sudjelovali, a što nemogahu uzeti obzira na Gaja, tomu bijahu drugi razlozi privatne naravi, te se je u javnoj polemici prelazilo preko toga s osobitom nježnošću. Da se ta nemila polemika glede njegove ličnosti završi, izjavi sam Gaj, da ga posve zadovoljuje saborski zaključak od godine 1861. kojim mu je kuća jednoglasno priznala bezsmrtne njegove zasluge za narod te mu odredila i narodnu nagradu. Glede Ivana Mažuranića nespominju se u javnosti nikakovi razlozi, no ovi su se mogli izvesti iz njekojih činjenica, koje su bile obćenito poznate. Njemu se je u javnosti, pače i u samom saboru prigovaralo, da nije, stojeći tolike godine na čelu dvorske kancelarije iza toga, što je sabor bio zaključio ustrojstvo akademije znao ili nije hotio izhoditi potvrdu njezinih pravila a i ovo bijaše jedan od razloga, iz kojega se je rodio sukob izmedju Mažuranića i velikoga diela javnoga mnienja u domovini. Može se spomenuti jošte jedan književni razlog, koji je u ono vrieme nepovoljno uplivao na odnošaj izmedju Mažuranića i njegovih protivnika u zemlji. Mažuranić i njegov brat uvadjahu u škole stari pravopis, protivan duhu jezika, dočim je novija književna škola, kojoj stajahu na čelu Rački i Jagić stala tomu odlučno na put te je njezin novi pravopis doskora i pobjedio. U tom nastojanju podupirahu ih stari Ilirci, te je borba izmedju obijuh struja bila kroz dugo vremena tako intenzivna i ogorčena, da je trovala i sam inače prijateljski odnošaj izmedju tih pojedinih muževa. Kukuljević je u svojim prigovorima išao očevidno predaleko, jer koliko se i imadu poštivati zasluge svih bez iznimke starih Iliraca, nije ipak književni i znanstveni rad svih po njemu spomenutih muževa bio takove kritične vriednosti, da se je imao uzeti u obzir kod imenovanja prvih članova akademije, kojih se je broj morao takodjer ograničiti, mnogi od onih, za koje je on tražio mjesto u akademiji, već su bili prestali raditi na književnom polju pa ako akademija nije smjela da bude mauzolej starih zaslužnih muževa.

morao se je u prvom redu uzeti obzir na takove muževe znanosti, koje je ustrojstvo akademije zateklo u punoj duševnoj snagi i koji su se izticali kao književnici strogo kritičnoga pravca. Za Kukuljevićem poveo se je Ante Mažuranić, položivši takodjer čast akademičara a nema dvojbe, da je to učinio iz istih razloga, koji su na taj korak sklonuli druga mu Kukuljevića.

Da se popuni broj prvih članova akademije, koji se je smanjio odstupom Kukuljevića i Antuna Mažuranića, predloži sabor novu četvoricu članova, naime Matiju Mesića, Ljudevita Vukotinovića, Gjuru Daničića i Mirka Šuhaja te istom onda, kada je na ovaj saborski zaključak prispjela prev. potvrda te potvrdjen i pravilnik za akademiju, mogla je ova započeti svoje književno djelovanje. Svojim zaslugama za akademiju pridruži biskup Strossmayer, koji je svuda davao impulz na polju kulturnoga napredka, u to vrieme nove kulturne zasluge, koje slavu njegova imena pronieše i izvan granica domovine; pokloni naime akademiji svoju galeriju slika a dana 4. listopada, kojega je u Djakovu proslavljen tristogodišnji spomen na sigetskoga junaka, darova za jugoslavensko sveučilište, koje je u saboru od g. 1861. prvi potaknuo, blizu 60.000 for. Po čitavoj zemlji zamnje glas oduševljenja i narodne zahvalnosti prema biskupu, za kojim se odmah povedoše i drugi pojedini odlični muževi i korporacije, tako kardinal Haulik, grad Zagreb, županijski municipij zagrebački kao i municipij glavnoga grada Zagreba, koji (naime oba municipija) pokloniše svaki do 50.000 for. kardinal pako 10.000 for.

U ovo vrieme pojaviše se na obzorju domaće pjevačke umjetnosti nekoji slavulji kao Mallingerova, Vizjakova, Trputčeva i druge te ih čitavi naròd uze pod svoje okrilje, sabravši nuždna novčana sredstva, da su mogle izučiti nauke na bečkom konservatoriju. Da se te domaće kćeri nisu poslie izkazale zahvalnošću prema narodu i pojedincima, koji su im svojom darežljivošću prokrčili put do umjetničke slave, nemože biti razlogom, da se neodobri i ova rodoljubiva težnja, po kojoj se je očitovala poletna snaga narodnoga duha.

Vriedno je na ovom mjestu zabilježiti pokret, koji je nešto prije toga vremena nastao u krilu zastupstva glavnoga grada te koji pokazuje, kako su tadašnji gradski otcevi stvarali smione gradjevne programe za budućnost. Gradski zastupnik Vatroslav Egersdorfer podnese zastupstvu čitavu organizatornu osnovu o pregradbi nekojih predjela grada i otvorenju novih ulica u dolnjem gradu a zastupstvo

*

radostno prihvati taj predlog. Po toj se je osnovi imao preložiti potok Medvešćak, zatim urediti Jelačićev trg tako, da se poruši čitavi iztočni red kuća; imale su se nadalje porušiti kaptolske kuće i stare zidine prvostolne crkve, u doljnjem pak gradu spojiti nekoje već obstojeće ulice te otvoriti čitavi niz novih ulica. Da je ovaj program bio koncepcija smiona, za napredkom težećega duha tadašnjega zastupstva, vidi se po tom, što bi on bio donekle preuranjen još i za sadašnje vrieme, gdje se doduše s česti već izvadja, kao što je preloženje potoka Medvešćaka, dočim se nekoji njegovi dielovi moraju ostaviti bližoj ili dalnjoj budućnosti. Videći gradski otci, kako je dolnji grad naglo počeo otimati prvenstvo gornjemu gradu, nisu mogli a da neračunaju s tom okolnosti a ovo se njihovo mišljenje ukazuje tim nesebičnijim, što sami bijahu najvećim dielom posjednici u gornjem gradu, te bi od toga projektiranoga gradjevnoga programa imali materijalnu štetu. No da gornjemu gradu osiguraju njegov historički značaj i napredak ustanoviše u toj organizatornoj osnovi, da u njemu ima svakako ostati sjedište bana, svi javni uredi, koji neposredno obće sa strankama, županijski municipij, gimnazija i realka te znanstveni zavodi. U dolnjem gradu imao se je graditi gradski magistrat, župna crkva i župnički stan, onda obća bolnica sa medicinskom i kirurgičkom klinikom, netom bude ustrojeno jugoslavensko sveučilište, za koje je biskup Strossmayer bio upravo zamislio i otvorio sakupljanje dobrovoljnih prinosa. Nekoliko mjeseci iza toga počela se je osnova izvadjati sa otvorenjem Zrinjskoga trga a od toga časa napreduje doljnji grad neprekidno.

Ima još jedan nemio pojav, koji se mora zabilježiti a koji se sam sobom smatrao tako važnim, da se je o njem povela u jednoj saborskoj sjednici razprava. Javna sigurnost u nekojih županijah, naročito u zagrebačkoj, križevačkoj i požežkoj bijaše uzdrmana neobičnim načinom te su s mnogih strana dopirale tužbe, da pučanstvo nije ni jedan čas sigurno za svoj život i imetak. Bijaše naročito jedan zlikovac, koji je po županijah zagrebačkoj i križevačkoj širio strah i trepet, koga je Josip Freudenreich bio čak dramatizovao za pozornicu i koji je bio tip pravoga romantičnoga razbojnika. Pošto mu je tečajem g. 1866. pošlo za rukom umaći iz uzah sudbenoga stola zagrebačkoga, dade se po županijah zagrebačkoj i križevačkoj na izvadjanje svakojakih razbojničkih pustolovnih sgoda, držeći u vječitoj uzrujanosti pučanstvo raznih krajeva i zadavajući sto briga oružničkoj straži sigurnosti. Kako je radio strogo po „načelu“, da širi strah i trepet samo medju

gospodom, pa je puštao na miru seosko pučanstvo, mogao se je, zaštićen od ovoga, kriti kroz tolike mjesece, te se je iznenada, kao da je iz zemlje izniknuo, pojavljivao čas tu čas ondje i novine su punile stupce, pričajući obćinstvu, kako je ovo ili ono odlično družtvo sudaca, župnika i vlastelina zatekao kod večere te im na najmirniji i najučtiviji način od svieta izpraznio džepove i smočnice, kako je vozećim se kotarskim sudcima izprezao konje te se mirno dalje odvezao, ostavljajući gospodi na volju, da podju pješke do svoga sjedišta i mnogo sličnih sgoda, koje odavahu vanrednu odvažnost, prepredenost i lukavštinu „romantičnoga“ toga razbojnika. Takove nenadane posjete pravio je po bielom danu župnicima u neposrednoj okolini grada Zagreba, u najbližoj blizini oružničkih vojarnah; slao je vlastelinima pisma kroz svoje pouzdane ljude, ucjenjujući pojedince prema njihovim imućtvenim okolnostima, a mnogi su se spremno odazvali njegovim nalozima, bojeći se prietnje, da će ih inače osobno posjetiti. Tako je živio kroz pune pol godine kao „bubreg u loju“ a čitavo nastojanje oblastih, koje dizahu nanj hajku, osujećivaše razbojnik svojom lukavštinom. Bijaše takodjer razpisana znatna nagrada od 2700 for. onomu, koji bi ga živa ili mrtva predao u ruke oblasti, uvedeno u mnogim kotarima, koje je najvolio posjećivati, iznimno stanje, no sve to ne pomože, dok ga napokon nije odala neka mlada djevojčica. Poručivši oružnicima, gdje se nalazi — ovi ga pozvaše, neka se predade, no on odporuči, da ga neće živa u ruke dobiti, te se pripravi na posliednju borbu. Oružnici zapališe sa četiri strane kuću te bi bio morao živ izgorjeti no on uteče te rani u bjegu dvojicu oružnika, jednoga od tih na smrt; napokon ga ubiše. Kratko vrieme iza toga pojavi se nekakav Lažinasljednik, koji pokuša, da živi gospodski po primjeru svoga uzora al mu to nepodje za rukom. Jednako velika nesigurnost vladala je u to vrieme i u požežkoj županiji, gdje se takodjer nadje više onomu sličnih razbojnika, no napokon budu ti koje pohvatani koje u borbi postrieljani te tako bude povraćena sigurnost.

Kako je javna sigurnost jedan od glavnih elemenata družtvenoga blagostanja, nemislimo, da se nije imala spomenuti sgoda, s koje ta javna sigurnost bijaše kroz duže vremena u najvećoj mjeri narušena.

Dne 19. studenoga 1866., osam mjesecih poslie toga, odkako se bješe razišao, sastade se sabor iznova, naročito radi toga, da sasluša izvješće kraljevinskoga odbora. Dugotrajnu stanku od

osam mjesecih izpuniše nekoji velevažni dogodjaji, koji urodiše zamašnim posljedicama i za vanjski i za nutarnji položaj monarkije. Iz rata sa Pruskom izidje monarkija poražena te razrieši svoj vjekovni odnošaj sa državama njemačkoga saveza, koji je njezine narode stajao toliko boli i toliko žrtava. Na talijanskih ratnih poljanah pobjedi doduše svoga protivnika Italiju, takodjer pomoćju hrabrih hrvatskih mišica no izgubi ipak posliednju talijansku pokrajinu Mljetačku, koju ustupi francezkomu caru Napoleonu kao cienu mira. I na moru pobjedi talijansko brodovlje kod hrvatskoga otoka Visa a tu se opet sjajno odlikovaše hrvatski mornari, pokazavši vrline, koje im pronieše slavu po čitavom obrazovanom svietu. Svi ti dogodjaji zadadoše najteži udarac dosadašnjemu nutarnjemu sustavu pa se već na obzorju pojaviše drugi državnici sa novim programom i novim osnovama o preustrojstvu monarkije. Dogovori, zasnovani prije rata u namjeri, da se kraljevinama krune sv. Stjepana vrate njihova historička i ustavna prava, sada se nastaviše a nije se već moglo ni časak sumnjati, da će ovaj put uroditi pozitivnim uspjehom. Naročito je Ugarska imala u tom iz temelja promienjenom položaju sva jamstva, da će joj se vratiti njezina prava samostalne i neodvisne države te se je još jedino o tome radilo, do koje je mjere voljna ustupiti cjelokupnoj monarkiji sredstva za zajedničku obranu u smislu i duhu stožernoga načela pragmatičke sankcije o nerazdieljivosti i nerazdruživosti kraljevina i zemalja habsburžke monarkije. Hrvatski kraljevinski odbor bješe se vratio od dogovora sa ugarskim kraljevinskim odborom posve praznih rukuh a sada stajaše do sabora, da saslušavši negativno izvješće odbora, stvori odluku u tom kritičnom času za domovinu. Sastavši se, stajaše kuća pod dojmom svih tih dogodjaja a govor, kojim predsjednik Mirko Šuhaj otvori sjeditbu, dirnuo je u tu žicu obće patriotične zabrinutosti. Ponajprije budu pročitani vrlo kratki kraljevski odpisi o odgodi i sazivu sabora, onda previšnji odpisi glede nekojih, u prošastoj saborskoj sjeditbi razpravljenih zakonskih osnova, a zatim progovori predsjednik Šuhaj. Obazrievši se najprije na dogodjaje, koji se sbiše na ratnih poljanah, spomenu zatim smrt jednoga člana kraljevinskoga odbora, koji je svoj kratki viek posvetio boljku naroda i unapredjivanju njegovih javnih posala, smrt severinskoga vlastelina dra. Josipa Vranicanija. Josip Vranicani, potomak ove razgranjene i odlične hrvatske obitelji, umre u 36. godini života no bijaše već u čitavoj zemlji poznat radi svoje inteligencije i čistoga značaja. Oba sabora od god. 1861. i 1865.—66. vidješe ga u prvim redovima boraca za državno pravo domovine, za

njezinu cjelokupnost i ustavnu slobodu, a njegova inteligencija, njegov dar rječitosti i živa patriotična sviest, kojom odisahu mnogobrojni njegovi govori i njegovi javni čini, svraćahu obću pažnju zemlje na toga po družtvenomu položaju podpuno neodvisnoga muža. Spomenuvši njegovu smrt požali Šuhaj „kriepostna gradjanina, vjerna supruga, radina gospodara, brižljiva otca, izvrstnoga municipalnoga činovnika, istinitoga prijatelja puka, vješta i gorljiva branioca prava domovine“ a kuća je u istinu osjećala ovaj gubitak za domovinu. Vranicani je u svojem javnom djelovanju pripadao onoj saborskoj stranci, koja je u biskupu Strossmayeru poštovala svojega moralnoga vodju, u Franji Račkomu imala svojega glavnoga duševnoga radnika, u Mrazoviću svoga organizatora, u Ivanu Perkovcu svoga prvoga publicistu, u Dragutinu Kušlanu svoga najodriešitijega borca a on se je hvatao u ovo odlično kolo, stojeći medju prvimi na čelu stranke. Njegova je stranka, bila u većini ili manjini, uvjek vršila u saboru odlučan upliv pa joj u povjesti pripada velika odgovornost za čitavo djelovanje tih sabora. Perkovac opisuje u „Pozoru“, kako je ona često puta stajala na razkršću, prije, nego će se odlučiti, s kojom da se u odsudnom času složi od obijuh drugih saborskih stranaka. U saboru godine 1861. stajahu ti muževi na čelu ujedinjenoj narodnoj stranci, koja je smatrala svojim najslavnijim političkim činom članak 42. te godine. Kada se je ta stranka poslie toga sabora razpala u dvije polovice te je jedan dio naklonio svoju moralnu podporu dvorskomu kancelaru Mažuraniću, gore spomenuti prvaci stranke stvoriše fuziju sa unionističkom strankom a obje složne stranke imale su u narodu odlučnu većinu. Kada su kasniji dogodjaji razvrgli tu svezu te se je stara narodna stranka opet ujedinila u složnu falangu i u obranu svoga zajedničkoga članka 42. opet su ti muževi stajali na čelu ujedinjenoj stranci; Josip Vranicani stajao je nepomično u njihovim redovima pa se je u njemu izražavala prvobitna čistoća njezinih načela i težnja narodne stranke. Mirko Šuhaj nije pretjeravao naglasivši tolike njegove vrline a čitava je kuća bez razlike stranaka uvidjala, da je s Josipom Vranicanijem legla u grob velika narodna nada.

Kako se je u ono vrieme slavio tristogodišnji spomen za slavnoga sigetskoga junaka spomenu Šuhaj tu proslavu, nazvavši Nikolu Zrinjskoga neumrlim vitezom i junakom, koji je slavnom obranom Sigeta proslavio do vieka čitavi hrvatski narod. Na koncu priobći saboru najnoviji epohalni čin biskupa Strossmayera, njegov znameniti novčani dar, namienjen budućemu hrvatskomu sveučilištu a ovaj

biskupov čin, „koji je u čitavom narodu pobudio najveći uzhit za prvoga narodnoga dobrotvora, nazva predsjednik svietlim pojavom u nizu tolikih neutješnih dogodjaja od posliednje saborske sjeditbe.“

U sliedećoj saborskoj sjednici pročita Ivan Perkovac, odborski izvjestitelj, izvješće kraljevinskoga odbora. Izvješće je vrlo obsežan spis, koji ima svoju nesumnjivu historičku vriednost, no koje je u ovom času, kada se je sabor sastao, bilo već prilično pretureno kasnijim važnijim dogodjajima. U saborskom dnevniku nije nigdje priobćeno; posebni odtisci nisu se sačuvali a i ondjašnje novine donose ga samo u izvadku. Mi stoga priobćujemo ovdje samo negativne rezultate dugotrajnih pregovora izmedju obijuh kraljevinskih odbora, koji su u izvješću hrvatskoga kraljevinskoga odbora ovako zabilježeni: Djelovanje hrvatskoga kraljevinskoga odbora bilo je osnovano na članku 42. od god. 1861., koji izjavljuje, da je savez trojedne kraljevine s Ugarskom g. 1848. pravno prestao; 2) ustanovljuje teritorijalni obseg; 3) sadrži očitovanje o državopravnom zajedinstvu trojedne kraljevine s Ugarskom i 4) iznosi zahtjev o autonomiji. Na ovo je ugarski odbor odgovorio i to na prvu točku, da državopravna sveza izmedju obijuh zemalja nije nipošto pravno nikada prestala te se postavio na temelj pragmatičke sankcije od god. 1723., koja da svim zemljama ugarske krune ima služiti kao zajednički zakon. Ugarska je, ako Hrvatska hoće, pripravna, staru svezu na korist obijuh stranaka preinačiti no niti je dopušteno niti probitačno, da se ugovara novi paktum, nova pragmatička sankcija. Hrvatski kraljevinski odbor odgovorio je obširno na ove tvrdnje ugarskoga odbora, naglasivši, da je ugarskim zakonima od god. 1848. povriedjen pravni odnošaj medju trojednom kraljevinom i Ugarskom i to na štetu i cjelokupnosti i zakonite autonomije trojedne kraljevine. S toga nije hrvatski sabor pomenutih zakona ni prihvatio niti proglasio, a bio je odlučio ugovoriti nov savez s Ugarskom. S toga je i sabor god. 1861. scienio, da je državopravna sveza izmedju obijuh kraljevina prestala biti pravovaljanom. Na ovo je ugarski odbor odgovorio vrlo obširno, ne bi li mu pošlo za rukom da dokaže sliedeću svoju tvrdnju: „Niti je ugarski sabor dao trojednoj kraljevini povoda, da kroz vjekove obstojavši savez prekine, niti je hrvatski sabor bio vlastan da to učini. Obstojavša sveza da je stoga bila pravovaljana, što je obstojala po onih zakonih od god. 1848., koji su stvoreni ustavnim uplivom kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; trojedna je kraljevina bila na tom saboru zastupana kao na svih drugih; poslanici su njezini bili i ovaj put dielnici kod stvaranja zakona kao i drugda“.

O zemljištnoj cjelovitosti trojedne kraljevine, kako ju ustanovljuje čl. 42. izjavio se je ugarski odbor sasvim niečno. Reče, da te želje ne može izpuniti i to pogledom na grad Rieku. Ugarski je odbor tvrdio, da su kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, opriev̌si se faktično zakonom od god. 1848. silom oružja zauzele Rieku i takovu proglasile hrvatskim zemljištem te su na taj način silovito prekinule zakoniti odnošaj, u kojem je Rieka k Ugarskoj stajala. Zatim je ugarski odbor nastojao, da tu neposrednu pripadnost Rieke Ugarskoj dokaže povjestnim činjenicama. a na koncu izjavio svoje odlučno mnienje, da se Rieka, koja je godine 1848. silovito i protuzakonito odtrgnuta od Ugarske, ima ovoj pripojiti. Glede Medjumurja izjavi ugarski odbor, kako ga je još najvećma zateklo, što se i Medjumurje smatra za virtualno zemljište trojedne kraljevine, dočim je od vjekova nedvojbeni sastavni dio zaladske županije, dakle i ugarske kraljevine. On dakle ne može da Hrvatskoj i Slavoniji prizna na Medjumurje baš niti virtualnoga prava. Hrvatski kraljevinski odbor mislio je glede Rieke, da će najbolje učiniti, ako za ugarski odbor priredi obširan spis, kojim je pravo trojedne kraljevine na Rieku bjelodano dokazano. Glede Medjumurja očitovao je odbor nadu, da će ugarsko zakonarstvo biti pravedno naprama svim narodnostim, dakle i naprama jednokrvnoj braći Medjumurskoj. Glede ostalih virtualnih prava rečeno je ugarskomu odboru, da se razprava o njih pridržava budućnosti, koja nevisi o samoj Ugarskoj. Glede Krajine i Dalmacije očitovana je nada, da će Ugarska podupirati naše pravedne želje na jednu i drugu.

Rezultat poslanstva hrvatskoga kraljevinskoga odbora jeste u kratko sliedeći: Mi velimo, da je savez s Ugarskom godine 1848. pravno prestao, a odbor ugarski to odlučno nieče; mi tvrdimo, da je trojedna kraljevina vazda imala svoje posebno zakonarstvo glede nutarnjih poslova, a ugarski nam odbor priznaje samo neko štatutarno pravo; mi tvrdimo, da su se na zajedničkom ugarskom saboru stvoreni zakoni o državopravnih odnošajih morali na našem saboru proglasiti, a ugarski odbor i to niječe. Mi velimo, da se za trojednu kraljevinu mora u svakom slučaju naposeb ugovoriti krunitbena zavjernica, ugarski odbor veli, da ne može biti nego jedna i jednako glaseća krunitbena zavjernica, koja se medjutim može u posebnom primjerku izdati i za trojednu kraljevinu; mi velimo, da je Rieka sastavni dio trojedne kraljevine i da samo po njoj može s ugarskom krunom svezana biti; ugarski odbor ne će toga nikako da prizna. Mi velimo, da se naš odnošaj s Ugarskom ne može urediti, dok nisu uredjeni odnošaji

svih kraljevina i zemalja krune ugarske naprama ukupnoj monarkiji, kao što je naš predsjednik u prvom sastanku ugarskomu odboru izjavio, da su ta dva pitanja nerazdruživa i da bi se zato željeli sporazumiti s Ugarskom, kako da s njom u zajedinstvu oko toga nastojimo a ugarski odbor veli, da se on može samo o tome s nami dogovarati, kojim ćemo načinom postati dielnici ugarskoga sabora, što po našem mnienju nemože nikako biti, dok u obće naši odnošaji prema Ugarskoj nisu nikako uredjeni i na čisto izvedeni, a to visi opet, kako rekosmo, o uredjenju odnošaja naprama ukupnoj monarkiji. Na koncu je ugarski kraljevinski odbor privolio na onu državopravnu autonomiju, koju članak 42. od god. 1861. traži kao minimun za trojednu kraljevinu te je izjavio, da će i ugarskomu saboru preporučiti, da prihvati taj zahtjev trojedne kraljevine.

U saborskoj sjednici od 24. studenoga priobći predsjednik, da će se do koji dan proslaviti u glavnom gradu Zagrebu spomen na Nikolu Zrinskoga te kod te zgode jedan gradski trg prozvati imenom slavnoga sigetskoga junaka. Pošto je u ime dotičnoga odbora pozvao sabor, da toj slavi prisustvuje, zamoli rieč Ante Starčević. U svojem govoru reče Starčević doslovce ovo: „Dok sam ja iz tudje glave mislio, smatrao sam toga čovjeka Leonidom, ali nuto Leonida pade braneć svoju domovinu a taj Zrinjski pogibe braneć neprijatelje svoje domovine. Kaže se, da su Magjari početnici te svetkovine no ako su Magjari zadovoljni, što ih je Zrinjski branio od Turčina za Austriju, ako su Magjari zadovoljni s budućnošću, koju im je Austrija pripravila, prosto im bilo to svetkovanje. Nego za Hrvate nema razloga svetkovati uspomenu toga čovjeka, osim onih Hrvata, koji nalaze u njem svoje ogledalo, čovjeka, koga je Hrvatska rodila i obogatila a on ju je zato tudjincem žrtvovao. Sva je ta svetkovina pletivo Austrije; ona je danas ovdje po ukazih i uz austrijanske lumbarde proslavljena ter će sada, čujem, na nju doći i onih Hrvata (Krajišnici), kojim bijaše zabranjeno doći na našu narodnu izložbu. Što u tom pletivu leži, budué ga nedadoste pretresivanju, neću ga ni ja pretresivati. No meni je stalo, da se opravdam pred narodom, zašto sam ja proti toj svetkovini. Jedno izmedju sredstava, kojim se narodi drže u sužanjstvu, jest to, da se narodu nedade čas mira, za da razmišljava o svojoj nevolji, nego se radi, da se zabavlja kojekakvimi obsjenami ter tim da pogiba bez da bol ćuti. A što je najbolje, svetkovina je ova tako prikrojena, da njom svetkujete i ukaze, kojimi smo ovih danah počašćeni. Ta zvona, koja imadu

zvoniti, te lumbarde, koje imadu pucati, namienjene su, da pucaju i zvone nad grobom naše narodne slobode i samostalnosti. To je moje mnienje o toj svetkovini, i zato očitujem, da neću narod obmanjivati ni razjarivati, za da on brani svoje sužanjstvo i da se veseli nad svojom sramotom i nesrećom".

Kuća je ovu izjavu Ante Starčevića saslušala uz duboki muk a sam predlog, da prisustvuje toj slavi u Zagrebu primila je s najogromnijom većinom glasova. Kako je danas javno mnienje u zemlji na puno višem kritičnom stanovištu nego li je moglo biti prije 33 godine, može ono da objektivno razsudi razloge, koji savjetovahu Anti Starčeviću, da ovako oštro osudi tu Zrinjskovu slavu. Bilo bi nehistorički nepriznati Anti Starčeviću, da Nikola Zrinjski nije hrvatski onako osjećao kako to traže sadašnji narodni pojmovi, a bilo je pače i takovih magjarskih historičara, koji su, jamačno neizpravno, tvrdili, da sigetski junak nije dobro ni hrvatski govorio. Ante Starčević, koji te sve historičke pojave prosudjuje sa strogoga svoga stanovišta, taj Ante Starčević nenalazi u Nikoli Zrinjskomu onih vrlina, koje bi ga mogle oduševiti. Budimo s toga mi pravedni prema spomenu Ante Starčevića pa priznajmo, da je on, govoreći ovim nečuvenim načinom o Nikoli Zrinjskomu, govorio iz dubljine svojega uvjerenja a ovo se može najodlučnije pobijati al se nesmije nijednoga časa s uma metnuti. No Starčević, koji ovako sudi o Nikoli Zrinjskomu kao hrvatski rodoljub i kao najodlučniji protivnik Austrije smeće ipak s uma tolike povjestne momente, koji bi ga bili morali sklonuti, da sudi pravednije o junaku Nikoli Zrinjskomu. Zrinjski je pao kao zatočnik kršćanske civilizacije a on je u Sigetu branio i hrvatsku domovinu od turskih navala. Što on nije bio sviestan svih svojih patriotičnih hrvatskih dužnostih tomu valjda nije toliko kriv Zrinjski, koliko ono čitavo doba, koje je rodilo zatočnike kršćanske civilizacije i junačke branitelje domovine na bojnom polju a nije naravno moglo roditi onako patriotične Hrvate, kakav je doista bio Ante Starčević. Nemože se s toga neshvatiti Starčevića, dok on misli, da Zrinjski i njegovi junaci, koji su poginuli braneći Siget, nisu branili sve one više državne i narodne interese hrvatskoga naroda, koji su lebdili pred očima Ante Starčeviću, al je svakako začudno od čovjeka onako umna i pronicava, kakav je bio Ante Starčević, da on Zrinjskomu nepriznaje tolike individualne vrline čovjeka i junaka, po kojih je on postao bezsmrtnim velikanom hrvatskoga naroda te onoga stališa, koji je u ono doba ravnao udesom naroda. Ni Petar Zrinjski, koji doista bijaše veliki hrvatski dr-

žavnik i rodoljub, nije ipak odgovarao svim onim strogim zahtjevima, po kojima Ante Starčević prosudjuje Nikolu Zrinjskoga. Poginuvši sigetski junak heroičnom smrću za sveta načela, koja su oduševljavala njegove junačke grudi, potomak one hrvatske porodice, koja je dala zemlji toliko junaka, državnika i mučenika, Nikola Zrinjski ostaje najsvjetliji lik onih vremena, pravi hrvatski Leonida, prototip velikoga junaka, koji čitavomu čovječanstvu pruža uzvišen primjer požrtvovnosti za obći boljak.

Obavivši nekoje manje važne poslove, izgledala je kuća izvješće odbora, izaslana da razpravi izvješće kraljevinskoga odbora. U odbor budu izabrani članovi većine i dva člana unionističke stranke, Benjamin Kraljević i Car, al se obadvojica zahvališe na časti, pošto je stranka i u saboru i izvan sabora već vodila sasvim samostalnu parlamentarnu akciju. U oči razprave u saboru izidje u „Narodnih Novinah“ njezin program ili memorandum, u kojem ona navede sve one razloge, koji ju prinudiše, da mora postupati sasvim odieljeno od saborske većine. U tom se memorandumu kaže u bitnosti sliedeće:

„Stranka stavlja se odlučno na temelj pragmatičke sankcije od god. 1723., onaj svečano ugovoreni i našim takodjer sudjelovanjem utanačeni državni akt, koji ujedno sačinjava državni temeljni zakon austro-ugarski. Na ovomu se ugovoru osniva pravo vladajućega doma na kraljevine i zemlje, stojeće pod krunom sv. Stjepana i — što je po nas važno — ovaj ugovor zajamčuje medju ostalim ujedno nerazdruživu i medjusobnu pripadnost svijuh kraljevina i zemalja krune ugarske. Time je tek državopravno ovjenčana cjelokupnost krune ugarske. Iz ovoga naravno sliedi, da se mi kod ove ustavne razmirice sa Ugarskom samo unutar pragmatičke sankcije s uspjehom kretati možemo. Za to govori i smisao članka 42. od g. 1861., koji tamo ide, da se za slučaj tim člankom u izgled stavljene sveze naših kraljevina sa kraljevinom Ugarskom ni pragmatička sankcija ni s njome ojamčena cjelokupnost ugarske krune nepovriedi. Govoreći o članku 42. od god. 1861. veli program ili memorandum stranke: Naša stranka prihvatila je i pomenuti saborski zaključak za svoje izhodište kod predležećih pitanja, tim više, što ga je Njeg. Veličanstvo blagoizvolilo usvojiti za temelj našega nagadjanja sa kraljevinom Ugarskom i što i naša stranka u istom članku uvjete naše samostalnosti i zemaljske samouprave nalazi. Mi zemljištnu i narodnu cjelovitost smatramo za uvjet našega narodnoga obstanka pa smo se toga nazora vazda i držali, samo nismo htjeli, da pitanje o

cjelokupnosti bude postavljeno kao conditio sine qua non svakomu daljnjemu ugovaranju s Ugarskom. Što se tiče zajedničkih posala, načina njihova ustanovljenja i razpravljanja, smatra ona taj posao obćenitim svim narodom krune ugarske, pošto se Ugarska naprama Austriji na osnovu pragmatičke sankcije ima smatrati i uzeti kao jedna državna cjelina te se ti poslovi od strane sviuh naroda krune ugarske u jedinstvu svrsi shodno riešiti mogu. Za ovo načelo bila je naša stranka tim više, što se tomu neprotivi ni čl. 42., koji sve u §. 4. nenavedene poslove označuje predmetom moguće uže sveze sa kraljevinom Ugarskom. Pošto je zatim ocienio negativni rezultat djelovanja kraljevinskoga odbora, memorandum iznosi sliedeći program ustavno-narodne stranke kao temelj njezinomu javnomu djelovanju: U državopravnom pitanju držimo se načela naše saborske adrese, po kojem bi se to nam i Ugrom zajedničko pitanje u zajedinstvu s Ugarskom riešiti imalo; dočim protivni pokušaj paritetnoga postupanja sa kraljevinom Ugarskom svrsi i sporazumljenju nevodi niti obzirom na pragmatičku sankciju može voditi. Naš je sabor pogriešio, kada se je u naputku, izdanom kralj. odboru, udaljio od toga načela, iztaknuta u saborskoj adresi, koja je primljena i s našim sudjelovanjem te s toga mi nemožemo na ino, već glede toga načela pristajemo uz nazore ugarskoga kraljevinskoga odbora. Glede medjusobnoga odnošaja Trojedne kraljevine i Ugarske smatramo mi privolu ugarskoga sabora na našu zemaljsku autonomiju, kako ju iznaša §. 4. čl. 42. od g. 1861. za dosta znamenit korak porazumljenju. Glede Rieke dielimo sasvim nazore hrvatskoga kraljevinskoga odbora, da ona sačinjava cjeloviti dio naše domovine ter od toga nemožemo popustiti. Što se tiče krunitbene zavjernice, koja bi se po nazoru našega odbora s nami napose ugovarati imala, mislimo, da nemože svaki ma i savezni dio iste krune pri obavi krunitbenoga čina krunitbenu zavjernicu sa kraljem napose ugovarati, jer taj način narušava zajedinstvo i svezu u ukupnom zakonarstvu i u skupnoj upravi, u čem se po pragmatičkoj sankciji ogleda cjelokupnost ugarske krune a tim se narušava i samo jedinstvo krune ugarske. Pitanje o ugovaranju posebne zavjernice moglo bi samo glede one točke biti od praktične važnosti, koja se odnosi na zemaljsku samoupravu, tiče se dakle izključivo nas. Kao jedini kamen smutnje ostaje po mnienju stranke jedino riečko pitanje, no podjemo li mi Ugarskoj iskreno u susret, stupimo li s njom u solidarnost prama Austriji glede riešenja državopravnih pitanja, stavimo li joj nadalje u izgled užu državopravnu svezu, kako ju pred-

vidja zakonski članak 10. od god. 1791 onda će sve to djelovati na Ugarsku u pitanju riečkom."

Izvjestitelj odbora bijaše Mato Mrazović. Kako će se odmah vidjeti iz njegova izješća, odbor je na osnovu negativnoga uspjeha dogovora izmedju obijuh kraljevinskih odbora učinio takove predloge, koji to stanovište dogovora sa Ugarskom smatraju već sasvim preturenim, napuštaju put izravnih dogovora s Ugarskom te preporučaju saboru nov način, kako bi se imalo urediti pitanje o zajedničkih poslovih s monarkijom. Izvješće odbora glasilo je u bitnosti:

„Ugarski sabor zahtjevao je, da se zajednički poslovi mogu razpravljati jedino na ugarskom saboru pak je pozivao naš odbor, da se očituje, kako da trojedna kraljevina bude na ugarskom saboru zastupana. Po njegovu zahtjevu imali bi članovi trojedne kraljevine na ugarskom saboru kao i ostali članovi samo osobni glas. Uslied ovih razloga nije ni moglo doći do ugovaranja o medjusobnom odnošaju izmedju trojedne kraljevine i Ugarske. Nadalje je ugarski odbor nazrio u članku 42. zaprieke sporazumljenju te izjavio nadu, da će hrvatski sabor pojedine točke toga članka tako preinačiti, da se cilj sporazumljenja poluči. U ovom položaju stvari nameće se prvo pitanje: hoće li sabor ovu nadu ugarskoga kraljevinskoga odbora izpuniti. Pošto se navode razlozi, s kojih se neima udovoljiti očekivanju ugarskoga kraljevinskoga odbora, a da se trojedna kraljevina neodreče bitnih svojih prava, predlaže se saboru kao prvi zaključak: „Neka vis. sabor izvoli izjaviti, da mu članak 42. od godine 1860. sveudilj ostaje nepromienljivim temeljem i ravnilom u pitanju o državopravnom odnošaju trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj." Ali osim odnošaja naprama Ugarskoj bila je trojedna kraljevina pozivana, da sudjeluje kod razprava i riešenja državopravnoga pitanja naprama ukupnoj monarkiji. Sabor odazvao se je i tomu pozivu Njeg. Veličanstva te je izabrao kraljevinski odbor, koji se je u spomenutu svrhu u Budimpeštu odputio. No ugarski odbor izjavio je, da ga ugarski sabor nije ovlastio, da stupi s hrvatskim kraljevinskim odborom u dogovor glede odnošaja naprama ukupnoj monarkiji nego da se s hrvatskim odborom samo dogovara o načinu, na koji će trojedna kraljevina udioničtvovati na sadašnjem odboru ugarskom, koji bude u ime zemalja krune ugarske riešavao pitanja. Stoga se visokomu saboru nameće drugo pitanje: Hoće li da trojedna kraljevina bude zastupana na sadašnjem saboru kraljevine Ugarske? Do godine 1848. a donekle još i te godine bila je

trojedna kraljevina kolektivno zastupana na saboru ugarskom kao državopravna osebina. Nu sami ugarski zakoni od god. 1848. izključuju zastupstvo trojedne kraljevine kao državopravne osebine a pošto i članak 42. od god. 1861. očituje svaku pravnu svezu izmedju trojedne kraljevine i Ugarske prekinutom, neka visoki sabor iz svih ovih razloga izvoli zaključiti: „da trojedna kraljevina neima ni prava ni dužnosti, a ni zakonitoga načina stupiti u sabor kraljevine Ugarske, što je sazvan u Peštu na 10. prosinca 1865. i dotično na 19. studenoga 1866." — Sada se visokomu saboru nameće daljnje pitanje: Drži li i sada za shodno, da se preciziranje najviših državnih posala, svim kraljevinam i zemljam monarkije zajedničkih i ustanovljivanje načina njihova zajedničkoga razpravljanja preduzme i rieši u zajedinstvu s kraljevinom Ugarskom? Uvaživ okolnost, da ugarski sabor nije ni ovlastio svoj odbor, da s odborom trojedne kraljevine stupi u dogovor glede državopravnoga pitanja naprama ukupnoj monarkiji; nadalje okolnost, da kod ustanovljivanja državopravnih odnošaja naprama ugarskoj monarkiji nije moći izključiti nijedne kraljevine krune ugarske, te okolnost, da se je ugarski sabor upustio s krunom već sam za sebe u razpravu glede ovoga veleważnoga pitanja, koje se tiče svih zemalja krune ugarske, uvaživ sve ovo, nedvoji odbor, da će i sabor usvojiti uvjerenje, da je uz okolnosti, nastale poslie 12. veljače 1866., trojednoj kraljevini pravno i praktično nemoguće sa saborom ugarskim razpravljati i riešiti državopravne odnošaje naprama ukupnoj monarkiji. Neka stoga visoki sabor izvoli zaključiti: „Trojedna kraljevina očituje po svojem zakonitom zastupstvu, da uz dogodjaje, nastale nakon 12. veljače 1866. u odnošaju izmedju nje i kraljevine Ugarske drži za pravno i politično nemoguće u zajednici s Ugarskom razpraviti državopravne odnošaje napram ukupnoj monarkiji te očituje, da se drži po svojem državnom pravu i vlastnom i dužnom samostalno stupiti u porazumljenje s krunom te da će idući u susret pozivu Njeg. Veličanstva od 20. rujna 1865. i pozivu od 2. studenoga 1865. u pretres uzeti prev. predloge, sadržane u prev. car. diplomi od 20. listopada 1860. i patentu od 26. veljače 1861. odnoseće se na državopravni njezin odnošaj o ukupnoj monarkiji pogledom na one najviše državne zadatke, koji se tiču ravnim načinom svih kraljevina i zemalja ukupne države i na način njihova zajedničkoga razpravljanja."

Sada nastaje pitanje: Hoće li visoki sabor prihvatiti i priznati, da iz naravi saveza, pragmatičkom sankcijom osnovanoga, nuždno sliedi zajedničtvo svih onih državnih poslova, koji su u listopadskoj

diplomi izbrojeni i hoće li prigrliti onu formu razpravljanja, koju veljački patent propisuje? Već je sabor u svojoj adresi od 12. veljače izjavio, da prihvaća tek glavnu misao listopadske diplome, da se naime ima zajamčiti jedinstvo i moć monarkije onimi institucijami, koje odgovaraju zahtjevom njihove na pragmatičkoj sankciji osnovane sveze a preko ovoga nuždnoga jedinstva za moć ukupne monarkije neobvezuje ga ni pragmatička sankcija. Pošto je vladaoc svim kraljevinama i zemljama austrijske monarkije, zajednički, ustanovljuju ovi zajednički i trošak prev. dvora. Zajednički su im poslovi, izvirući iz pragmatičke sankcije: vanjski poslovi, vojska i financijalni poslovi, koji su u toliko zajednički, u koliko je zajednički trošak gore spomenutih posala. Nadalje se tiču svih kraljevina i zemalja razmjeri izvanjske trgovine i ona temeljna načela, na kojih se ima osnivati monopolstvo, carinstvo i neizravni danak pak je shodno, da i ovi predmeti budu predmetom zajedničkoga zakonarstva i uprave. Ravnim načinom i zakonarstvo o kovanome novcu. Što se pak tiče forme razpravljanja zajedničkih posala, neka visoki sabor izjavi: „budući da ni u visokom patentu od 26. veljače 1861. ni u temeljnom zakonu od istoga dana neima potrebitih predloga, da se iz njih razvije institucija, koja bi proti premoći krune dovoljno zajamčila zastupstvu naroda radi upravnoga ravnovjesja potrebiti upliv u državne poslove; naprotiv. budući da je u njih temelj postavljen za umjetnu absorbciju historičke i narodne osebnosti različitih naroda i zemalja; budući napokon institucija, koja bi se na ovom temelju osnovala i svomu se vlastitomu razvitku opire ili ga barem znamenito otežčava, to se ovaj previšnji predlog kao neshodan s počitanjem odklanja. No pošto se od sabora ište pozitivni zaključak pogledom na formu, u kojoj bi se ti zajednički poslovi imali obavljati, predlažu se saboru sliedeća načela: Organ zajednički za obavljanje najviših zadataka državnih ima biti dogovoren medju kraljevinami po njihovih zakonitih zastupstvih. Ovaj organ ima biti tako udešen, da nebude moguća prevaga jednoga od zakonodavnih faktora nad drugim; s druge strane, da bude u njem izražena državna osebnost kraljevina i zemalja. Trojedna kraljevina očituje po svom zakonitom zastupstvu, da neće pristati uz organ zajednički, koji bi se stvorio bez njezinoga privoljenja. Svi ovi u izvješću učinjeni predlozi neka se putem adrese Njeg. Veličanstvu podastru na znanje i premilostivo uvaženje. Nadalje neka visoki sabor izjavi u prepokornoj adresi: „da se neće upuštati u sastavljanje zakonske osnove o uredjenju državopravnih odnošaja na temelju gori naznačenih načela, dok cjelokupnost tro-

jedne kraljevine istinom i činom nepostane. Na koncu očituje izvješće, kako nemože zatajiti brige, da će spremnost visokoga sabora, u gornjih zaključcih izražena, ostati neplodna uz sadašnju neodgovornu dikesterijalnu vladavinu te s toga neka visoki sabor izjavi u adresi na Njeg. Veličanstvo, da je uredba odgovorne vlade uvjet, o kojem zavisi uspješno i sretno riešenje državopravnih pitanja i zato da mu nije moguće upuštati se u sastavljanje državopravnih odnošaja, dok odgovorna vlada u trojednoj kraljevini nepostane živom istinom.

Proti izvješću odbora progovori prvi obširnim govorom Ante Stojanović, no glavni govornik manjine bijaše ovaj put Mirko Bogović, koji u njezino ime podnese poseban predlog. Bio je to govornik odriešit, otvoren, nekolebajući nikada izmedju protivnih struja već ostajući tvrdo na svojem načelnom stanovištu, u čemu ga nije nimalo smetalo, da su gotovo svi njegovi drugovi iz ilirskih vremena stajali na protivnoj strani, u taboru narodne stranke. Njegovo shvaćanje najznamenitijih historičkih dogodjaja iz narodne povjesti, već je za to zanimivo, što mu nijedan njegovih jednomišljenika nije dao tako jasna izraza kao upravo Bogović, što se ono bitno razilazilo od shvaćanja i tumačenja historičara i državoslovaca narodne stranke. Spomenuvši, kako se je Hrvatska po izumrću svoje narodne dinastije izborom ugarskoga kralja Kolomana za svojega kralja postavila samosviestno kao osebina pod zaštitu krune sv. Stjepana, nastavi: Kada je g. 1527. pao na mohačkom polju ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit posliednji iz jagelonske kuće, stvoriše se u Ugarskoj i u Hrvatskoj dvije stranke jedna za Ferdinanda I. a druga za Zapolju. U to vrieme posla Ferdinand I. habsburžki svoje tako zvane povjerenike u Hrvatsku a bijahu to Oberstein, Katzianer i Puchler, koji sazvavši redove i stališe hrvatske kraljevine na sabor na Cetinu iste sklonuše, da su Ferdinanda I. izabrali za hrvatskoga kralja. Ti njemački povjerenici učiniše starišom i redovom razna liepa obećanja, na koja se je kasnije sasvim zaboravilo. Godine 1712. kada se je radilo o tom, da Karlo III., odnosno VI. pribavi nasljedstvo svojoj kćeri Mariji Tereziji, dogodi se opet nešto slična; tadašnji namjestnik banske časti, Mirko grof Esterhazy, biskup zagrebački, sazva stališe i redove u biskupski grad i tu bude utanačena pragmatička sankcija, no samo, koliko se ticala nasliedstva, jer glede osiguranja starih prava neima u toj sankciji tako rekući ni spomena. Tri godine kasnije, naime 1715. dodjoše hrvatski poklisari, kako se može vidjeti iz spisa, na ugarski sabor, i tu člankom 3. pristadoše uz stališe i redove

ugarske, koji nehtjedoše primiti pragmatičke sankcije onako, kako im je bila predložena. Kasnije istom, god. 1723. primiše Ugri i Hrvati zajedno podpunu pragmatičku sankciju, gdje im svetčano bijahu obezbiedjena sva njihova ustavna prava. Pošto je za tim u kratko nacrtao dogodjaje do god. 1848. priedje govoriti na tu godinu, o kojoj doslovce reče: „Ideje, poletivše iz Francezke, dodjoše i u našu domovinu, te se je mislilo, da će i nama svanuti novo, ljepše i sretnije doba. Ali gospodo i onda, premda su Hrvati radi priličnoga nasilja svojih susjeda Magjara imali nešto povoda (Glasovi: ne nešto već mnogo! Nemir! Nepovladjivanje!) tužiti se, nastojali su ipak oko toga, da š njimi posve neprekinu saveza. U ono doba, kako to svjedoči i članak I. našega sabora od godine 1848. izjavio se je u tom smislu i ban Jelačić. Ovdje govornik navede banovu izjavu, koja je na drugom mjestu iz „Pozora“ doslovce priobćena, a zatim nastavi: „Istina je, to je tada ban Jelačić kazao, akoprem je poslie nekoliko mjesecih u Varaždinu javno očitovao — te sam i ja čuo te njegove rieči: „da više ne treba računati sa Magjarizmom i Ilirizmom nego raditi o tome, da se podigne velika, možna i jedinstvena Austrija“. To je bilo oko sredine mjeseca listopada, kad je vojska hrvatska imala preći preko Drave i to u onaj čas, kada je takodjer nestalo narodnih barjaka, koji su dosele lebdili pred hrvatskimi četami i koji su u Varaždinu sahranjeni. Boj se zatim započe al ne boj hrvatsko-magjarski već austrijsko-magjarski te od ono doba de facto prestade daljnja sveza izmedju nas i Ugra“. Spomenuvši zatim eru Bachovoga absolutizma, u kojoj smo mi Hrvati u ime nagrade za lojalnost i privrženost našu od visoke vlade upravo tako nagradjeni bili kao što Magjari, koji su se podigli proti njoj (Živio!) predje zatim na godinu 1861., obilježenu našim zakonskim člankom 42. te na iza toga sliedivše doba Schmerlingovog pseudo ustavnog ševrdanja (Živio!); zatim nastavi: „Znamo dobro, kako je bilo i za ove dobe, gdje se bitno nije ništa promjenilo, samo što su tudjinci odavle otišli i domaći nastupili, pa što su ovi isto tako domaće sinove proganjali i tjerali kao oni prije. (Živio!) Predsjednik: Molim mir, osobito na galerijah.) Iz svega ovoga gospodo možemo naučiti, da smo mi Hrvati nehotice uz najplemenitije naše nastojanje u svakom obziru, i što se narodnosti i ustavne slobode tiče, bili uvjek njekim načinom orudje reakcije; ovdje bo je bila s ovu stranu Litave njezina tako zvana Vendeja, odavle su se vazda počimale operacije, kada se je o tome radilo, da se učini odpor proti ugarskomu ustavu, koji je bečkoj vladi vazda bio zazoran“. (Živio!) Za tim reče Bogović, da se je

pročitavši spise kraljevinskoga odbora uvjerio, da su se odbori doduše razstali re infecta (neobavivši posla) no da razprava još ipak nije konačno završena. S toga on i njegovi jednomišljenici predlažu, neka se na hrvatskom saboru ne bi naprečac stvarao nikakov zaključak, dok se nevidi, što će ugarski sabor kazati uslied predloga svojega odbora. Kako on misli, dale bi se sve prjeporne točke izmedju Ugarske i Hrvatske napokon izravnati, a ostaje kao jedini kamen smutnje jedino pitanje o zemljištnoj cjelokupnosti, odnosno pitanje o pripadnosti grada Rieke.“

Mirko Bogović bio je najčišći izraz onih unionističkih elemenata na saboru, koji su tražeći sporazum s Ugarskom, bili uvjereni, da se jedino na tom temelju može osnovati sretna budućnost domovine. On se u svojem govoru naročito ogradjuje proti svakoj oportunističkoj i konjekturalnoj politici, ostajući nepomično na stanovištu zajedničke s Ugarskom obrane, zajedničkoga ustava i zajedničkoga javnoga prava prema Austriji, jer on misli, da Hrvatska samo u ovoj zajednici može očuvati svoje individiualno političko biće. Zato on nastoji na svoj način prikazati hrvatske dvostrane ugovore te tvrdi, da su svi ti ugovori podpunu pravnu moć i sankciju zadobili istom na zajedničkom ugarskom saboru, čiji su mnogobrojni zaključci, koje on poimence navodi, zajednička magna charta ugarsko-hrvatskoga ustava. On veli, tvrdeći, da izvodi dokaze za tu svoju tvrdnju iz povjesti, da Hrvatska nije mogla odoljeti napasti Austrije, nego su se njezini stališi i redovi, uz najplemenitije namjere za domovinu, dali dosta puta upotrebiti kao mrtvo orudje proti Ugarskoj, nipošto na svoju korist, već na korist protivnika njihovu zajedničkomu ustavu. On tako shvaća i sam pokret od godine 1848. pa kada se uzmu na um konačni rezultati toga pokreta, Bachovska era i absolutistički jaram, koji je ravnim načinom nametnut Ugarskoj kao i Hrvatskoj, ne može se to njegovo shvaćanje smatrati pogledom na taj za Hrvatsku nepovoljni konačni rezultat netemeljitim. Da dokaže ovu svoju tvrdnju, preinačuje Bogović donekle smisao i značaj zamašnih historičkih dogodjaja, jamačno ne u neplemenitoj namjeri, nego uvjek obzirom na konačni rezultat, koji za Hrvatsku nije u mnogo slučajevah bio povoljan. On se boji vratolomnoga koraka, što ga odbor predlaže saboru, preporučujući sporazum s monarkijom a ostavljajući sasvim na strani staru historičku saveznicu Ugarsku. Ovaj opurtunizam, kako ga on nazivlje, tjera krv u mozag staromu ustavnjaku Bogoviću, koji u tom koraku nazrieva novu katastrofu za Hrvatsku. On misli, da je i sam ban Jelačić podlegao ovomu kobnomu uplivu a za to svoje uvjerenje izvodi dokaz

*

iz same banove izjave, učinjene kod prelaza hrvatske vojske preko Drave, koju da je čuo na vlastite uši. Bogović vidi na jednoj strani same tamne slike, a na drugoj, kojoj se on po svojem uvjerenju priklanja samu svietlost, a time Bogović dokazuje, kako neželi, da ga tko smatra političarom.

Kuća je još najživlje i s najvećom napetošću pratila razpravu, istom zametnutu, kada iza Bogovića zamoli neposredno rieč biskup Strossmayer. Biskup Strossmayer bio je predsjednik kraljevinskoga odbora, koji je ugovarao s ugarskim odborom, a ovaj momenat podaje osobitu historičku važnost njegovu govoru, u kojem biskup nastoji, da opravda čitavi odborov postupak. Kuća je svaku biskupovu izjavu slušala s opravdanom pažnjom radi neprjepornoga moralnoga autoriteta, što ga je on u to vrieme imao i u saborniei i u čitavoj domovini, a ovaj je put izgledala njegovu izjavu s tim većim interesom, što joj je ona imala da razjasni čitavi položaj. Sadržaj biskupova govora, jednoga od najljepših i najznamenitijih, što je ikad potekao iz njegovih ustiuh, opravdao je podpunoma ovu napetost kuće. Mi ga stoga donosimo u najobširnijem izvadku i to rieč po rieč sve one njegove odlomke, koji se odnose na stvar, izpuštajuć samo uvod i takove, inače duhovite digresije, koje se od stvari udaljuju.

Biskup reče: Što se tiče našega odnošaja prema Ugarskoj, ja mislim, da neima nikoga, koji bi pročitav bez predsude spise kraljevinskoga odbora, istomu mogao uzkratiti priznanje, da je iskreno i iz svih sila o tom nastojao, da mandat svoj vjerno izpuni i sporazumljenje postigne.

Kraljevinski je odbor u tom poslu upravo do skrajnje granice zasegnuo, pače, meni se čini, da ju je njekim načinom prekoračio, ter mu je upravo s toga pred narodom se opravdati. Kad je kraljevinski odbor do skrajne mjere popustljiv bio, nije niti htio, niti mogao prejudicirati pravu trojedne kraljevine; jer posljednja i posljednja odluka u cijelom poslu mora pridržana ostati saboru. Kraljevinski odbor je mislio, da mu neće priznanje i odobravanje niti svjetle krune, niti naroda svojega faliti, ako popuštanjem, kojim se pravno stanje nealterira, uzvišeni cilj svoj postigne, ter praktičnim sretnim rješenjem same stvari svaku razpravu i prepirku o znamenovanju i domašaju trulih i ponješto zamršenih starih i novih državopravnih normah i ugovorah suvišnom učini; jer se je bojao, da bi ovakova diskusija jaz, obstojeći izmedju dva junačka naroda, još više razlomiti nego li premostiti mogla. Ja sam čvrsto uvjeren,

da će se svaki novi pokušaj, koji bi tim pravcem počeo, ma bili tu i najumjereniji, najučeniji, najplemenitiji ljudi u najboljoj želji i namjeri, da će se svaki pokušaj o istoj klisuri razbiti. (Živio). Kraljevinski odbor crpio je razloge umjerenosti i popustljivosti svoje iz velike važnosti stvari same, iz velike odgovornosti, koju je pred Bogom i narodom na dušu svoju uzeo, pa ja mogu reći, da uspjeh našega dogovaranja mirnom dušom povjeravam sudu naroda i kasnijega potomstva, jer sam uvjeren, da će taj sud biti pohvalan. Ako je sdruženje i porazumljenje trojedne kraljevine sa Ugarskom za naš narod od velike važnosti, mislim, da ne ima nikoga, koji bi tajio, da je to porazumljenje za Ugarsku, ako ne od veće, to sigurno od iste važnosti i znamenitosti. Ugri se još danas bore, u borbi pako toj ne ima dvojbe, da bi se sila Ugrah znatno pomnožala porazumljenjem sa Hrvatskom. To su pokazali najnoviji dogodjaji, kad smo se sjedinjenimi silami proti centralističkomu institutu borili. Ugri teže za svjetskim obćenjem, nu neima dvojbe, da im samo sloga sa Hrvati put do mora prokrčiti može. Ugri žele najvažnija pitanja riješiti, stvoriti državne inštitucije i granice za razvitak različitih narodah i njihove narodnosti: ne ima pako opet dvojbe, da bi porazumljenje Ugarske sa trojednom kraljevinom ugodno dirnulo narode u Ugarskoj, i da bi uzdignulo njihovo pouzdanje i povjerenje u ugarski sabor, dočim bi protivni uspjeh protivna čuvstva u narodih ugarskih probudio. Kraljevinski je odbor mislio, da će ugarski odbor iz istoga izvora crpiti razloge pomirenja i popustljivosti svoje, ali žaliboże, mi smo se u nadi našoj prevarili; jer odbor ugarski ne samo da nije prigrlio sućnih preduvjetah naših i načina, koji smo mi predložili, da do toga dodjemo, dapače je stavio u ime ugarskoga sabora, u ime datoga mu po ugarskom saboru naputka, takove zahtjeve na odbor trojedne kraljevine, da ih ovaj niti po savjesti, niti po dušnom osvjedočenju, niti po nalogu ovoga sabora prigrliti nipošto nije mogao. Strogo uzimajuć stvar, visoki sabore! ugarski odbor kraljevinski sve je skoro trojednoj kraljevini odrekao, što se autonomije tiče, bez koje je trojedna kraljevina lišena sućnih uvjetah državnoga i narodnoga svojega razvitka, jer bi onda narod naš prestao na ovom svjetu živjeti. Glede te autonomije naći ćete u spisih kraljevinskog odbora izraze, autonomija ta je „ukočena“, autonomija ta izvrći će se u njekakov varavi „fantom“ ili „meteor“ za kojim se sama djeca zavadjaju. U spisih poslanstva ugarskoga nalazi se i to, da on jedva vjeruje, da bi autonomija, koje priznanje naše je poslanstvo tražilo, u praktičnom životu promicala prave interese, budi pomenutih kra-

ljevinah, budi njihovih gradjanah — kao da bi ona tekar priznanjem ugarskoga sabora pravu valjanost steći imala.

Glede Rijeke ugarski je kraljevinski odbor izrikom i svom odvažnošću odrekao trojednoj kraljevini pravo na Rijeku, koja je 400 geografičkih miljah od Ugarske udaljena, koja je po narodnosti i narodnih običajih, po povjestnici i svetom pravu uprav tako spojena sa zemljištem trojedne kraljevine, kao što je ova desna ruka, sa tijelom ovim; (dugotrajni Živio!) pa sam uvjeren, da neima ni jednoga vjernoga sina trojedne kraljevine, da neima niti Hrvata niti Srbina, koji nebi prije pripravan bio desnu si ruku od tijela svojega odsjeći nego da ikada Rieka od tiela zemljištnoga trojedne kraljevine odciepljena bude. (Dugotrajni Živio!),

I onaj zahtjev kraljevinskog našeg odbora, stavljen u ime zajedinstva i obćenitosti krune i prava njezinoga, da se krunitbeni čin prije obaviti neima, dok zahtjevi trojedne kraljevine na cjelokupnost njezinu i na vladu unutarnju ne budu k svrsi privedeni, i taj zahtjev je po svoj prilici na vlaš ugarski kraljevinski odbor mimoišao i nije ga niti napomenuo u svom odgovoru. Najglavniji pako u cijeloj stvari zahtjev kralj. odbora ugarskoga jest to, da trojedna kraljevina čl. 42. god. 1861. i to upravo u državopravnom smislu svojem promjeni.

Pouzdanje u naravnanje imati, i još nadalje želje u tom obziru gojiti, a s druge strane zahtjevati, da se trojedna kraljevina onoga državopravnog stanovišta odrekne, koje članak 42. odredjuje, to nije ništa drugo, nego svaki temelj porazumljenju porušiti i svako porazumljenje absolutno nemogućim učiniti. Narod naš uvršćuje upravo čl. 42. u državopravnom smislu i znamenovanju njegovom medju epohalne članke u životu svojem političkom, upravo tako, kako i članke od gg. 1527., 1712., 1848. (Živio!) Zahtjevati od trojedne kraljevine, da se u državopravnom smislu odreče čl 42., znači toliko, koliko zahtjevati od naroda trojedne kraljevine, da se odrekne i zataji znamenitost svoju, znači zahtjevati, da se sve ono, što se je od godine 1848. do danas u javnom životu narodnom zbilo, žigom nezakonitosti, nepravednosti i nepravovaljanosti žigoše, znači zakone ugarske od godine 1848., proti kojim je naš narod jednodušno ustao, u njihovom državopravnom domašaju na trojednu kraljevinu razširiti, (Živio!) znači ništa drugo, nego zahtjevati od trojedne kraljevine, da se u jednom od najbitnijih po narodni život pitanjih podjarmi tudjemu skrbničtvu. Ja mislim, da narod naš toga nikada učiniti neće, i da kad toga članka 42. i nebi imali, nijedan ipak čestiti član ove kuće toga narodu našemu savjetovati nebi smio.

Kad je kraljevinski naš odbor odboru ugarskomu u interesu toli važnoga porazumljenja predlog učinio, da se red pitanja prevrati, ter da se nagadjanje u posljednjem najvažnijem pitanju započme: tada je mislio naš kraljevinski odbor, da kad bi mu za rukom pošlo porazumljenje postići glede sadržaja onih zakonskih predlogah, koji bi danas sutra mogli odlučiti odnošaj naš prama ukupnoj monarkiji, lako bi onda bilo moguće iznaći način, kojim bi se i formalna valjanost ugovorenomu zakonu priskrbila. Ali kad je naš odbor toli pomirljivi predlog učinio, zaista se nije mogao nadati, da će mu od protivne strane u ime sabora ugarskoga odgovoreno biti: „Gospodo niti se o tom neradi, da se porazumijemo glede odnošaja naprama vam, niti glede onoga napram ukupnoj monarkiji, nego se jedino radi o tom, da nam kažete način, kojim hoćete u sabor ugarski uljezti, jer tu se ima ovo pitanje riešiti.“ Gospodo moja! to zahtjevati, pak zahtjev taj tim podupirati, da čl. 42. upravo glede državopravnoga smisla promijenimo, to, budite uvjereni, ništa drugo neznači, nego: evo vam naših zakonah od god. 1848. ovi vam otvaraju vrata u ono tielo. Gospodo! stvar je ozbiljna i velim vam, da to učiniti ništa drugo značilo nebi, nego narodu našemu grob kopati, na samoumorstvo glede državnoga života nasiliti ga. Jest istina, da je narod naš silno zapušten, jest istina, da na sto rana boluje, ali hvala Bogu, još prebiva u srcu svakoga Hrvata i Srbina svjest neodvislosti, još narod taj želi živjeti, želi providencijalnu svoju svrhu, koja mu je u ovih stranah opredieljena riešiti, ne samo na svoju korist, nego na korist cieloga čovječanstva. (Dugotrajni Živio!)

Pitanje dakle vrlo važno nastaje, što glede toga učiniti valja. Ja mislim, da vis. ovoga sabora glede toga nikakova druga zadaća biti nemože, nego jasno i glasno pred cielim svietom izreći, da se naš narod članka 42. i onoga državopravnoga stanovišta, koje mu on opredieljuje, nikada odreći neće; — zadaća sabora našega naroda je izjaviti, da ako nigdje na drugome mjestu, on će u srcu i svjesti svojoj, u odvažnosti i značaju svojem dovoljno poručanstvo naći, da se neće krunitbeni čin obaviti, dokle glede cjelokupnosti i autonomije pravedne njegove želje izpunjene nebudu.

To izreći, svoju dužnost ovako vršiti, svetu stvar Bogu povjeriti pa mirno u budućnost gledati, to je zadaća našega sabora glede toga pitanja.

Ali gospodo! postoje još dva važna pitanja, koja po mom mnienju u stvar uprav odlučno zasjecaju. Ako smo mi ovom izjavom stvar s Ugarskom svršili, pitanje nastaje: 1. da li trojedna kralje-

vina ima pravo upustiti se samostalno i samosvojno u razpravljanje svojih odnošaja napram ukupnoj monarkiji? 2. ako trojedna kraljevina to pravo ima, da li iz vrlo važnih razlogah nemora to upravo sada učiniti? Moje je uvjerenje, da se trojedna kraljevina punim pravom može i da iz obzirah nužde i velike koristi svojega naroda upravo se mora ovaj čas upustiti u riešenje svojega odnošaja napram Austriji. Ja ću po mogućnosti i jedno i drugo dokazati.

Što se prvoga tiče, naš je narod u svih zgodah državnoga života svoga uviek nedvojbenim načinom svoju državopravnu neodvislost konstatovao; naš je narod učinio to i onda, kad je po mom uvjerenju posrnuo te smjerom pošao krivim na vlastitu štetu; učinio je to god. 1774., kad je svoje namjestničko vieće sa ugarskim spojio; što je obilnim neizmjernim vrelom zala postalo, odkada je državni život u Ugarskoj uzeo izključivo magjarski značaj. Ali i pri tom je naš narod svoju osebinu osigurao, te kazao: istina je, da smo sada združeni, ali o mojoj samo volji i ob okolnostih visi, da se opet povratim u staru svoju neodvislost.

Učinio je to i god. 1790—1791., kad je od straha pred bečkom samovoljom odredjivanje svoje štibre na ugarski sabor prenio; jer je to učinio pod takovimi kaucijami, da niti u najvažnijih državnih poslovih nemisli sebe vezati i pod tudje skrbničtvo staviti; odlučna dakako u tom poslu je pragmatička sankcija od god. 1712., zato odlučna, jer se ne samo izvan trojedne kraljevine, nego i u trojednoj kraljevini nalaze muževi, koji misle, da se državopravnomu znamenovanju pragmatičke sankcije od god. 1712., prejudicira onom od god. 1823. Ja nisam toga mnienja, a reći ću i svoje razloge. Stvar je dakako obsežna i dade se samo na glavne misli svesti. Karlo III., kralj trojedne kraljevine, bojeć se, da bez mužkoga otroka ostane, obratio se je svečanim poslanstvom na narod trojedne kraljevine, te molio, da pravo nasljedno i na tanku krv dinastije prenese. Ja mislim, da se je već tim priznala državna neodvislost trojedne kraljevine. Narod je najsvečanijim načinom razloge za i proti prebirao, ter na posljedku iz važnih razlogah posve samosvojno, i to u najsvečanijoj i lojalnoj formi, u formi članka, pravo nasljedstva na tanku krv prenesao, a putem poslanstva kralju to javio. Kralj, pun veselja, hvalio je narod trojedne kraljevine, i tom prilikom izrekao, da će se trsiti, da se ono isto, što se je postiglo kod締 stališah i redovah trojedne kraljevine, postigne i kod Ugrah.

Gospodo! ako se sviestno i sdušno svi spisi diplomatički, na ovaj se čin odnoseći, pročitaju, tada vas uvjeriti mogu, da neima

izraza, neima rieči, neima poteza, kojim nebi bila neodvislost naša za uvieke bjelodano konstatirana. Narod naš je tu sa svojom prejasnom dinastijom upravo dvostruki ugovor sklopio, temeljni državni zakon, na kojem se osnivaju prava krune i naroda. Tom prilikom je i izrečeno, da buduć trojedna kraljevina na se prima nove dužnosti, da se svečanim načinom potvrdjuju za uviek sva prava ovih kraljevina.

Ali se veli: „pragmatičkoj sankciji od godine 1712. prejudicirano je pragmatičkom sankcijom od godine 1723., koju su i Hrvati podpisali.“ Što se podpisa tiče, ja mislim da neima nikoga, koji bi tomu podpisu državopravnu obvezanost pripisivao; jer aristokratički plemićki ustav tim podpisom ništa nije drugo činio, nego liepim uresom, liepim plaštem zakone svoje uveo, te se je reklo: „kad se je ovaj zakon dao, bio je u Ugarskoj palatin taj, i primas taj, u Hrvatskoj ban taj. Ima i zakona od 1848. godine, na kojih je podpisan Jelačić — ban naš, bez da bi se ikakva obvezanost iz toga izvesti mogla.

Što se tiče mnienja, kao da bi pragmatička sankcija od god. 1723. prejudicirala pragmatičkoj sankciji od god. 1712., budite uvjereni gospodo, da je naš narod proti takoj interpretaciji najsvečanijim načinom prosvjedovao, kao što prosvjedujemo i mi proti krivoj interpretaciji članka 42.

Vis. sabore! Kad su stališi i redovi naši kazali: „Nulla ratione praejudicari sinent“ onda je očevidno, da je po njihovom osvjedočenju stvar, što se nasljedstva tiče, obavljena navieke, da se u tu stvar nitko više pačati neima, i da štogod bi sabor ugarski učinio, to za nas nikakove obvezanosti neima. Ali još jedan slučaj mi je navesti, koji očevidno dokazuje, da trojedna kraljevina nikada nije bila toga mnienja, da bi se pragmatičkom sankcijom ugarskom prejudicirati moglo našoj.

Kad je Marija Terezija prva zasjela uslijed pragmatičke sankcije naš prijestol, tada se je po savjetu njekih ljudi pozvala na čl. 1. i 2. sankcije ugarske. Što su pako naši stališi i redovi odgovorili kraljici? „Mi se doduše spominjemo na taj članak prvi i drugi, ali znaj kralju, da ti članci nas nevežu. Mi smo bili uprav prvi, koji smo ti prokrčili put, i zasluga je toga našega čina, da su nas druge zemlje i kraljevine nasljedovale.“ Ali da svega toga i nije bilo, pak da bi zbilja pragmatička sankcija od 1722. prejudicirala našemu narodu, ja u toj pragmatičkoj sankciji ne nalazim ništa, nego samo dva članka, koji bi se na trojednu kraljevinu odnositi mogli. Člankom

drugim izrazuje se nerazdielivost zemaljah i kraljevinah krune ugarske. Člankom trećim potvrdjuju se prava ne samo Ugarske, nego opet svih kraljevinah i zemaljah krune ugarske.

Gospodo! Iz toga izvesti nješto proti ustavnoj neodvisnosti trojedne kraljevine značilo bi, postaviti jako pogibeljnu teoriju. Nerazdielivost zemaljah i kraljevinah izrečena u obće, izražena je u pragmatičkih sankcijah i Ugarske i nasljednih pokrajinah, niti će ikada državoslovci ugarski dopustiti, da bi se tim prejudiciralo na štetu državopravne i ustavne neodvislosti Ugarske. Iz toga pako sliedi već po samoj logičkoj dosliednosti, da ni trojednu kraljevinu nemože vezati napram ugarskoj nerazdielivost izrečena u ugarskoj pragm. sankciji; a drugim putem u tom obziru poći, značilo bi glede Ugarske staviti se na stanovište Deáka, a glede trojedne kraljevine na stanovište Schmerlinga i Lustkandla.

Gospodo! Samo jednu opazku još glede toga. U 18. vijeku bilo je zbilja ljudi, koji su rekli: trojedna kraljevina ne ima se u taj posao sama upuštati iz znamenitoga razloga, da je trojedna kraljevina udes svoj spojila sa Ugarskom, te su se razlogom upotrebili i obziri na ustavnu slobodu, koji zahtjevaju, da se mi u pragmat. sankciju neupuštamo sami, nego sa Ugarskom. Gospodo! Odgovor, koji suststališi i redovi naši na takov savjet dali, neizmjerno je slavan i neumrle uspomene vrijedan, te po prilici ovako glasi: (čita) „Nulla vis, nulla captivitas nos Hungaris addixit, sed spontanea nostra ultroneaque voluntate non quidem regno, verum eorundem regi nosmet subjecimus; ipsorum omnino etiamnum profitemur regem, quamdiu austriacus fuerit.“

Gospodo moja! Ja se tomu slavnomu, junačkomu i slobodnomu duhu praotaca naših duboko klanjam i velim, da će i njihovi unuci znati čuvati proti svakomu neoskvrnjenju baštinu neodvislosti. Jako lijepa riječ je sloboda, nesmije ipak postati cijenom, kojom se život, kojom se eksistencija naroda na kocku stavlja. Zatočnici slobodnih inštitucijah dan danas nisu samo Madjari, nego svi narodi u prostranom carstvu, i Bog je svakomu narodu samo jednoga zatočnika slobode postavio, a taj ne stanuje na ovom svijetu, nego u svijesti i u srcu naroda. Narod, koji ima svijesti, poštena srca i značaja, najveće ima zatočnike slobode, a svaki drugi zatočnik ništa drugo nije, nego obsjena, pak bi se prije ili poslije upravo u verige i veliko sužanjstvo preobratiti mogao.

Prelazim na drugo velevažno pitanje, da li, kad se već narod naš po pravu može upustiti u samostalno riješavanje svojega odno-

šaja napram Austriji, da li neima danas, upravo u ovaj čas, neizmjerno važnih razloga političkih, da to učiniti mora? Ja mnijem, da jest tako; ugarski sabor je dao odrješit naputak svojem kraljevinskom odboru, da se medju trojednom kraljevinom i Ugarskom o ničem drugom ne radi i raditi ne može, nego da mi čim prije dodjemo u ugarski sabor, gdje će se odnošaj zemaljah krune ugarske naprama ukupnoj monarkiji riješiti. Ugarski je sabor u punoj akciji, što najnovija adresa očevidno svjedoči. Mi biskupi i dostojanstvenici pozvani smo na ugarski sabor madjarskimi listovi; a to po mom mnienju znači, da mi nebi sada imali ovdje sjediti, nego da je naše mjesto u ugarskom saboru. Naša vlada, mjesto da prava trojedne kraljevine brani, ona tudjim namjeram služi. Državnici oni, koji bi iz položaja monarkije veoma važne razloge crpiti mogli za neodvislost trojedne kraljevine, smatraju ju kao dar, da na drugoj strani drugih stečevinah steku. Gospodo moja! To će reći, da nam krov nad glavom gori: a mi da prekrštenih rukuh čekamo, dok cijela kuća i sav naš imutak neizgori? (Živio!) Ako se i u privatnih odnošajih, kad pogibelj prijeti ovoj ili onoj stranci, sve moguće kaucije čine, da se odvrati pogibelj: zar da mi ondje šutimo, gdje se očevidna šteta čini, ne samo pojedinomu privatnomu čovjeku, nego cijelomu narodu trojedne kraljevine. Zar da mi barem činom ne pokažemo, da proti onomu svemu, što bi se bez nas odlučilo, svečano prosvjedujemo? Neka mi vis. sabor vjeruje, da će upravo protivnici naši mjeriti snagu i silu našu po snazi i sili one energije, kojom se budemo tomu podhvatanju protivili. Rečeno je ovdje: „što mi imamo glede toga posla u Beču tražiti? ostanimo radje u Zagrebu;“ ja pako velim, da bi onaj g. morao u Peštu ići, pak isto madjarskomu saboru reći: „Što vi šurujete sa bečkom vladom, zašto ne ostanete u Pešti?“ (Dugotrajni opetovani Živio!).

Gospodo! jedinstvo, koje iz pragmatičke sankcije proiztiče, jest pravno, ali jedinstvo to ima biti tako udešeno, da ne samo jednomu narodu ili dvama, nego ravnim načinom svakomu bude pravna zaštita, pravna podpora. Kad bi se jedinstvo izvrglo, da bude jednomu na podporu, a drugomu na propast, onda bi imao narod sveto pravo proti takovu jedinstvu ustati, te tražiti u svijesti svojoj onu silu, koja bi to skršila. Zar je feudalizam iz družtvenih odnošajah samo zato prognan, da se preseli u državni organizam, pa da tu opet sramotnim načinom narod načini robom naroda? (Živio!). Gospodo! niti je historički, niti je naravski pozivati sa na glas makar od sto zakonah; jer glas taj zamuknuti mora pred gromkim glasom vječite

pravde, da, gdje su jednaki tereti, i jednaka prava budu. Zato je uprav od neizmjerne važnosti, da polag takovih težnjah, o kojih nitko ne može tajiti, da zbilja obstoje, narod hrvatski prosvjeduje i činom se opre, a za to se hoće, da neodvlačno u akciju stupimo.

Sada mi je samo u kratko još kazati, što ob odnošaju našem naprama ukupnoj monarkiji mislim.

Ugri su odbili veljački patent i oktobarsku diplomu; a ne ima dvojbe, da narod hrvatski onom istom odvažnošću i energijom te spise od sebe odbija. Priznali su Ugri zajedničke poslove, koji proiztiču iz pragmatičke sankcije, i koji se ravnim načinom tiču svih kraljevinah i zemaljah ukupne monarkije; dakako da će se svi ti predmeti precizirati, da će se formalni zakon o njihovu razpravljanju tekar po predlogu i pod uplivom odgovorne vlade stvoriti moći. Važno dakako jest pitanje to: 1. kako se ima stvoriti taj organ za obćenite poslove? 2. kakova ima biti u sućnih crtah narav toga organa? Što se prvoga tiče, trojedna kraljevina ima se u tom poslu nepomično držati temeljnoga svoga zakona: Nihil de nobis sine nobis.

Radi se o jasnoj i duhu vremena shodnoj interpretaciji pragmatičke sankcije od godine 1712.; to pako pravo interpretacije pragmatičke sankcije izključivo je pravo trojedne kraljevine. Trojedna kraljevina ima dakle svijetloj kruni reći, da se mi toga stanovišta držimo, i da nikada ne ćemo u tijelo stupiti, koje bi bilo stvoreno bez sudjelovanja i privoljenja ovoga sabora. Razlozi više pravde zahtjevaju, da ovaj organ nebude stvoren nego sudjelovanjem svih na to zvanih faktorah, i za to je tolikim oduševljenjem primljen bio rujanski manifest, kojega neka se i nadalje čvrsto i nepomično vlada drži.

Ob ovom, što sam sada rekao, sudi se dakako ovako i onako. Ja pako mislim, da kad bi ono, što narod trojedne kraljevine u svojoj adresi predstavlja, prosudio areopag najučenijih muževah, ja sam uvjeren, da sud za naš narod nebi loš bio, dapače da bi se u prilog našemu predlogu izrekao. Visoki sabore! Ja sam uvjeren, da ako vis. sabor u ovo ozbiljno i opasno doba prigrli načela izvješća i adrese, da je pouzdanju i očekivanju trojedne kraljevine zadovoljio, pa sjeme bacio u plodnu zemlju, koje će sigurno lijepo plod nositi, i da će najkasnije potomstvo blagosloviti ruku, koja je to sjeme bacila u zemlju.

Trojedna kraljevina nije kadra drugim načinom iz današnjega se meteža izvući i nebrojene svoje rane izvidati; što adresa predstavlja, odgovara ravnim načinom interesom i krune i cijele države. Istina je, da ovaj naš predlog jedino narodu trojedne kraljevine

temelj i mogućnost daje, da rad svoj na korist svoju i ciele državr nastavi: ali je i moguće, da opet novim borbam i pitanjem na susret idemo, niti po mom mnienju ne ima predloga na svijetu, koji bi m' zajamčio to, da naš narod novim pitanjem i borbam u susret ne podje. Ja mislim, da i ide, jerbo ima ljudih, koji zazornim okom gledaju na temelj ovoga sabora; a meni neka bude dozvoljeno reći, da temelj ovoga sabora isto tako čvrsto stoji, kao što i temelj ugarskoga sabora, i da se bez neizmjerne nepravde i štete nemože nikako bez sudjelovanja i privoljenja ovoga tijela promjeniti. Možebiti da opet novim borbam u susret idemo, ali će onda narod silu tražiti i naći, gdje ju je toliko puta u prošlosti našao: u poštenoj svojoj svijesti, u poštenom srcu, u odvažnosti i značajnosti; a utjehu će tražiti narod u tom, da ništa nije povjestnica tako bjelodano dokazala, kao što i najnoviji dogadjaji, naime da sve ono, što je na nepravednoj podlogi osnovano, pa makar bilo još kako sjajno, i imalo još tolikih zatočnikah, oluji i buri prkositi ne može, nego da je sagradjeno na pijesku, i da se prvom olujom ruši; tješiti će se narod time, da uvijek ono, što se osniva na pravdi i pravici, prije ili poslije pobjediti mora. Tom će utjehom narod činiti svoju dužnost, pak si usvojiti poslovicu onoga junaka, kojemu se jučer slavni postavio spomenik: „Što Bog dade i sreća junačka!“ (Dugotrajni, opetovani Živio!).

Sasvim nove misli i nova gledišta unesao je u razpravu Mihajlo Polit. Kuća je Polita slušala s tim većom pažnjom, što mu je rieč tekla osobito živo, što je svoje duhovite misli znao zaodjenuti u liep oblik i što je Polit razmatrao položaj sa posve drugoga stanovišta, nego ostali govornici. U svojim dosadašnjim govorima, kako su gore priobćeni, zastupao je Polit stanovište saveza s Ugarskom, pouzdajuć se u podpunu lojalnost Ugarske i vjerujući čvrsto, da je ta državopravna sveza za trojednu kraljevinu najprobitačnija. U ovoj razpravi Polit nemisli više tako; on je svoje stanovište i svoje nazore s temelja promjenio a na tu njegovu metamorfozu utjecali su poglavito dogodjaji, koji su se sbili od posljednjega sabora i proizveli to pravo čudo. Polit je već u ovo vrieme bio jedan od prvih parlamentarnih govornika kuće; njegov inteligentni način razlaganja, njegova duhovitost i rječitost sticahu mu parlamentarne uspjehe, koji su ga od ovih vremena pratili do konca njegove parlamentarne kariere. Ovu je nastavio i završio na ugarskom saboru, gdje je tečajem prošloga desetgodišta, kao zastupnik svoga srbskoga naroda, naučivši u zreloj dobi magjarski jezik, čitavi ugarski sabor zadivljivao svojim govorima te moralno potresao same temelje javnih odnošaja. Ugarska štampa

smatrala je njegove govore pravim političkim dogodjajima, a dok je Polit dolazio na ugarski sabor, mogahu nemagjarske narodnosti Ugarske kazati, da su na tom saboru zastupane. Iz toga njegova govora u ovoj razpravi priobćuju se glavnije misli i stavke, koje pokazuju pravac njegovih težnja a ujedno razsvietljuju čitavu onodobnu situaciju i sa drugoga gledišta. Polit uzima za izhodište svoga govora bitku kod Kraljičina Gradca te kaže o tom: „To nije bitka, koja se danas gubi a sutra dobija; nije bitka, koja se računa po hiljadah onih, koji su tamo poginuli; nije bitka, koja zadaje samo udarce i rane, već je katastrofa u povjestnici svieta. Kod Kraljičina gradca pokopana je neistina a rodila se istina. Tako zvano rimsko carstvo, koje bješe laž, njemački savez, koji bijaše savez knezova proti narodom, komu savezu Austrija bijaše duša, to je zakopano kod Kraljičina gradca. Nova zgrada državna, odgovarajuća geniju njemačkoga naroda, velika Njemačka, kojoj hoće Pruska da bude duša i koja budućnost ima, ta se porodila kod Kraljičina gradca. S druge strane europski iztok, koji stajaše pod tutorstvom njemačko-austrijskim, hoće da se emancipira. Poslie 300 godina dolazi europski iztok u svoj naravan položaj i posljedice muhačke bitke nalaze svoj dovršak u bitci kod Kraljičina Gradca". Kako se iz ovoga uvoda vidi, drži Polit, da je sada za monarkiju ili Austriju svanula sasvim nova era, da se radi o njezinom preustrojstvu. Zato nastavlja: „Austrija, iztisnuta iz Njemačke, nije više Austrija već postaje podunavskom kneževinom. Danas još može biti govora o preustrojenju Austrije kao podunavske države ali o preustrojenju sadašnje Austrije govora biti nemože". Polit ne vjeruje, da se Austrija može preustrojiti budi na centralističkom, budi federalističkom, budi dualističkom temelju, a zatim nastoji da dokaže, zašto danas drugčije misli o savezu trojedne kraljevine s Ugarskom. Evo što doslovce kaže: „Ja moram ovdje predusresti onaj prigovor, onaj ukor, koji se je često Srbom učinio (Ivan Vončina u prošlom saborskom zasjedanju, opazka pisca.) kao da oni tobože iz neke simpatije prema Magjarom žele savez s Magjari, i hoće trojednu kraljevinu u ždrielo magjarsko da bace. Tko znade osjećaje, tko znade sviest Srba, tko se spominje strašnoga boja, što ga Srbi zajedno sa Hrvati godine 1848. biše, taj toga vjerovati ne može. Budite uvjereni, gospodo, kao što svaki Hrvat ovo zemljište trojedne kraljevine ljubi, da ga i svaki Srbin nemanje nego može biti još u većoj mjeri ljubi, jer je za ovu trojednu kraljevinu bar toliko srbske krvi proteklo koliko hrvatske. Ako smo mi Srbi u obziru saveza s Magjari koji put prekoračili granice, koje nam naša narodna sviest stavljaše, uči-

nismo to s višega gledišta, naime budućnosti naše na iztoku. Mi smo držali, da će Magjari preporodjenje i preobraženje iztoka shvatiti u svoj svojoj veličini; držali smo, da će izvedenje zakona svladati i prekrhati moć one bečke vlade, koja našemu razvitku na iztoku svuda velike prepirke činjaše i koja sa Turčinom protiv kršćana u savezu stajaše". A zašto se je Polit u Magjarima prevario? „Magjari, veli, ne samo nisu u tome poprimili inicijativu nego su baš iz sve snage proti tomu radili. Kada se je ove godine rat porodio, Magjari sa programom baruna Eötvisa braniše velevlastni položaj Austrije; Magjari pružiše ruku austrijskim Njemcem i to za to, kako su nekoji govornici u ugarskom saboru nagoviestili, da budu sigurniji proti narodnostim u Ugarskoj i proti trojednoj kraljevini". (Tako je!) Pošto je ovako odbio od sebe prigovor, da goji prevelike simpatije za Magjare, prelazi na same predloge odbora i na pojedine govore, naročito onaj biskupa Strossmayera. On je odlučno zato, neka se kaže, da je prekinut svaki savez trojedne kraljevine sa Magjari, ali je odlučno proti tomu, da se narod trojedne kraljevine, kojemu predstoji velika budućnost, baca sada u naručaj Austrije a na to upravo idu odborovi predlozi. On smatra podpunom iluzijom, kada ima u saboru muževa, koji misle, da mogu sada od Austrije izhoditi odgovornu zemaljsku vladu i cjelokupnost trojedne kraljevine. Zatim nastavi: No ako ti ne ćeš bečke centralne vlade, ne ćeš austrijskoga ali hoćeš magjarsko ministarstvo, hoćeš „orszagyülées". Ovdje Polit, da označi posebno stanovište nekih članova unionističke stranke, kojoj da on još uvjek pripada, izjavljuje doslovce: „Ja smatram i vazda sam smatrao trojednu kraljevinu kao sasvim ravnopravnu Ugarskoj. Zato ne ću nikada na to pristati, da nas pragmatička sancija veže i da Hrvatska god. 1712. nije imala prava posebnu pragmatičku sankciju sklapati kao ni na to, da ona nemože iskati posebnu inauguralnu diplomu. Istina Bog, da se historički dade mnogo govoriti o toj pragmatičkoj sankciji od god. 1712. kao i o tom, da li je oportuno i shodno, kada u savezu s Ugarskom stojimo, iskati posebnu inauguralnu diplomu. Ali, gospodo, ja velim, da sklapati ugovor sa vladarom i tražiti o tom izprave, to su bitni atributi države, radi toga moramo te atribute za trojednu kraljevinu vindicirati Ja mislim, da je sve ono pogriešno, što se o zajedničkom pravu s Ugarskom navadja, a osobito da Magjari griješe, kada kažu, da naš savez s Ugarskom pravno prekinut nije, nego da nas u tom obziru ugarski zakoni moraju absolutno vezati; meni se na takove tvrdnje upravo krv uzmuti, jer ako ćemo strogo ići po paragrafih corpus jurisa to bi težko

bilo, da bi se trojedna kraljevina kada iz naručja Ugarske izvinuti mogla. Bitna je razlika medju privatnim i medjunarodnim pravom. Kod privatnoga prava kompaciscenti imadu trećega za judex executionis, kod javnoga medjunarodnoga prava pako jesu kompaciscenti svaki za sebe judex executionis. Kada takav državni ugovor negodi više narodu, kad se protivi njegovu biću ili samo razvitku, on ga razdere". Na koncu izjavi Polit, da se pridružuje predlogu Mirka Bogovića i drugova, koji hoće, da čujemo odluku ugarskoga sabora prije, nego stvorimo konačnu odluku. Mi mislimo, da je svaki naš čitatelj jasno razumio ovo Politovo razlaganje, pa će se jamačno s nami čuditi, kako je uzprkos tomu svomu razlaganju Polit još uvjek mogao misliti, da pripada unionističkoj stranci.

Prije izvjestitelja Mrazovića uzeo je još rieč Ante Starčević. U svojoj izjavi naglašuje Starčević jednu misao, koju dosljedno provadja kroz čitavi svoj govor; da, naime, ovaj krnj sabor, sastojeći iz sedam županija, neima prava stvarati zaključke za Granicu i Dalmaciju u njihovoj odsutnosti a proti njihovoj očitoj volji. Evo što Starčević reče: „Granica nije nikada priznala tu sablazan, koju nekoji zovu interesi Hrvatske s Austrijom, ni Dalmacija nije priznala te interese. Što dakle znači htjeti riešiti to pitanje ne samo proti očitoj volji Granice i Dalmacije nego bez da su i obje zemlje kod toga zastupane? Ako kanite stegnuti te vaše izjave samo na obseg sedmih županija onda ciepate domovinu, koja je jedna i trgate njezino javno pravo. Ciepati domovinu i trgati njezino javno pravo to je posao, na koji osim slobodne volje svih njezinih sinova, nitko neima nikakovo pravo (Živio!) Scienite li pako vaše izjave protegnuti na svu našu domovinu, onda znamenitu većinu naroda lišavate svakoga uticaja u javno pravo njegove domovine, pak ovu većinu podlažete volji manjine. Za sve lanjske i ovogodišnje sjeditbe nenadjoh i nenalazim u tih vaših izjavah, da nastojite oko prava Hrvatske, nego svagdje i u svomu samo dužnosti navaljujete na Hrvatsku. Znam, da tako drugda prakticirahu i naši otci, znam, da se i oni izdavahu za zastupnike pučanstva, koje oni u istinu ne zastupahu. Toga njihova prakticiranja mi uživamo plod, toga ploda barem ja sam sit. Pitanje o tih interesih već je riešeno u našoj domovini obćim glasovanjem. Jer ljetos, kadno svaki taj interes i oni svi, skupa s obstankom Austrije bijahu u pogibelji, kadno iz svih ostalih zemljah, koje se broje pod Austriju, bijahu dobrovoljci pohitili na obranu Austrije, nenadje se u našoj domovinini jedna duša, koja bi se javila u dobrovoljce, ni jedna duša, koja bi bila branila Austriju i te njezine

interese". Još je u glavnoj razpravi uzeo rieč izvjestitelj odbora Mrazović, da opravda odborove predloge. Mrazović prihvati Politovo razlaganje, po kojem se državopravni ugovor izmedju Ugarske i Hrvatske te valjanost članka 42. neima tumačiti po načelih privatnoga već medjunarodnoga i saveznoga prava. „Na ovomu temelju stojeć takodjer je i naš kraljevinski odbor svoje nazore očitovao i kazao, da državopravno prekinuće odnošaja medju trojednom kraljevinom i Ugarskom leži u onom učinu ugarskoga sabora od g. 1848. kada je ugarski sabor, prekoračivši granicu svoga pravoga djelokruga zasegnuo u djelokrug trojedne kraljevine te njezinu individualnost onako uništio". Da suzbije onaj prigovor, koji se je tečajem ove i prijašnjih razprava često puta ponovio, prigovor naime: „ako trojednu kraljevinu smatrate sasvim samostalnom i ravnopravnom Ugarskoj, zašto ste onda tražili od nje u članku 42. da vam prizna državopravnu autonomiju? reče Mrazović: „Zahtjevajući hrvatski sabor priznanje ove autonomije od ugarskoga sabora nije ništa drugo zahtjevao, nego da ugarski sabor prizna u dogovaranju ravnopravnost; nije trojedna kraljevina tražila od Ugarske autonomiju, nego je tražila, da znade, smije li se ili nesmije upustiti s njom u dogovor. Ugarski je odbor doduše priznao tu autonomiju te izjavio, da će ju i ugarskomu saboru preporučiti, ali nije htjeo priznati bitna uvjeta državne individualnosti, naime zemljištnu cjelokupnost, nego je teritorijalne prepore htjeo odriešito riešiti na svoju korist, kad je rekao, da kraljevina Ugarska imde nepobitno pravo na grad i kotar Rieku. Čim je ugarski odbor uzkratio priznanje državopravne individualnosti sa stanovitim teritorijem, zaniekao je trojednoj kraljevini paritet, a na tomu moralo se je po naročitom smislu čl. 42. razbiti svako daljnje dogovaranje izmedju odbora. Glede zajedničkih odnošaja prema ukupnoj monarkiji izjavio je ugarski odbor, da se ne može o tome upuštati u nikakovu razpravu sa hrvatskim kraljevinskim odborom izvan sabora ugarskoga. Tako nam je opet zaniekao paritet pa stoga mi moramo izjaviti, da trojedna kraljevina neima ni prava ni dužnosti a niti zakonitoga načina stupiti u ugarski sabor. Ovo je priznala sama kruna, potvrdivši čl. 42., kojim se izjavljuje, da je godine 1848. prestala pravno svaka zakonodavna sveza izmedju trojedne kraljevine i Ugarske. Pošto trojedna kraljevina ne može stupiti u ugarski sabor, a kruna je sabor pozvala, da svakako rieši odnošaj trojedne kraljevine prema ukupnoj monarkiji, nametnulo se odboru pitanje, kako se taj odnošaj ima riešiti? Odbor je scienio, da mu je dužnost predložiti visokomu saboru, da se glede ovih odnošaja ima upustiti u dogovor sa svojim

zakonitim vladaocem". Kod glasovanja primljem je predlog odbora za podlogu specijalne razprave ogromnom većinom glasova. Proti predlogu glasovahu članovi unionističke stranke i nekoji članovi stranke prava; nisu glasovali: Akurti, Polit, Starčević i Vukašinović. Unionistička stranka nije još mislila, da se predade. Kod drugoga i trećega odborova predloga, kojima se nit dogovaranja sa kraljevinom Ugarskom izjavljuje prekinutom, zamoli rieč Jovan Živković. U svojem govoru, koji u ovoj debati spada medju najbolje, nastoji Živković dokazati, da se trojedna kraljevina ni ne može odciepiti od jedinstva krune ugarske to jest od one sveze, koja je ustanovljena pragmatičkom sankcijom, koja je temeljni zakon kraljevina krune ugarske i ciele monarkije. Što zahtjeva pragmatička sankcija od nas? Ništa više i ništa manje nego nerazdruživost kraljevina i zemalja krune ugarske t. j. jedinstvo kraljevine Ugarske naprama cjelokupnoj monarkiji. To jedinstvo predpostavlja i najmanju realnu svezu, u kojoj bi se ono imalo ogledati Da tu svoju tvrdnju podkriepi poziva se Živković na izjave i zaključke sabora od godine 1848, 1861. i 1865. pa zatim nastavlja: Sada se sabor udaljuje od toga glavnoga načela. Jer kad mi idemo u Peštu pa zahtjevajmo od Ugra: priznajte vi, da smo mi ravnopravni, jednaki faktori ne samo glede naših državopravnih razmirica nego i u ovoj našoj državopravnoj razmirici prema Beču — takovo priznanje od Ugra očekivati, koje narušava temelj, na kojem i mi i Ugarska i kruna stojimo, bilo je svakako vrlo najivno" (Oho!).

Živković ovako konkretizira prieporne točke izmedju Ugarske i Hrvatske: „Pregovori su zapeli o našem zahtjevu, da nam se prizna paritet s Ugarskom naprama Austriji; zapeli su o riečkom pitanju, o zavjernici, te konačno o tom, što Ugarska veli, da nemože našu svezu priznati pravno prekinutom. Što se tiče Rieke, jamačno neima nikoga izmedju nas, koji bi u tom pitanju popustio no to bi se pitanje pokazivalo u sasvim drugom vidu, da smo mi drugčije postupali u onom, do čega je Ugarskoj naviše stalo, u njezinoj borbi naprama Austriji. da smo joj u istinu druzi, kako nas poziva pragmatička sankcija od god. 1823., to jest ona ista, koja i naša prava ujamčuje. Glede zavjernice imam to kazati: ako ima izgleda, da ćemo sklapati savez s Ugarskom, makar samo glede najtežih predmeta, onda moramo dopustiti upravo u smislu čl. 42., da glede tih zajedničkih predmeta moramo imati zajedničko zakonarstvo i tomu odgovarajuću zajedničku vrhovnu upravu; jer se baš u tom sastoji i ogleda integritet ugarske krune. Zato se glede toga nam i Ugrom

zajedničkoga prava nemože od svakoga diela ugovarati, jer bi se tim narušilo jedinstvo krune, jer onda nebismo imali zajedničkoga ustava ni uprave u nijednom poslu" Na temelju svega ovoga tvrdi govornik, da u onom času, u kojem Trojedna kraljevina stupi ma i u najmanju realnu svezu s kraljevinom Ugarskom, nemože biti govora o posebnom ili dvostrukom ugovaranju diplome glede zajedničkoga ustava. „Ja znam gospodo, što ćete vi na to kazati. Vi ćete kazati, ako mi to dopustimo, onda je prestala državna osebina trojedne kraljevine naprama ukupnoj monarkiji. I ja dopuštam, da tim prestajemo biti napose državna osebina naprama Austriji, ali neprestajemo biti državna osebina i jesmo to u pravnoj mjeri naprama Ugarskoj." (Oho!) Iz svih ovih razloga zaključuje Živković, da se pitanje ob odnošaju naprama ukupnoj monarkiji ne može riešiti izvan zajednice s Ugarskom. Pošto je ovako osvietlio odborov. predlog, predje govornik na to, da ga ocieni sa stanovišta političkoga oportuniteta i to za onaj slučaj, ako doista podju za rukom pregovori, koji su se upravo u to vrieme vodili izmedju Beča i Pešte, glede konačne nagodbe s Ugarskom. Živković pita: Ako mi prihvatimo predlog odbora te kažemo Ugrom „s bogom" a medjutim se ovi sporazumiju s austrijskom vladom: kakovim će onda obrazom ovaj sada sakupljeni sabor stupiti u kakav dalji dogovor s Ugarskom? S kakvom dosljednošću može nastaviti nit dogovaranja, kad je ovim korakom put tomu presjekao i sebe nekim načinom blamirao: kad je poprimio stazu, koja je zabačena? I ovo je novi razlog, koji može ponukati sabor, da ovu stvar ostavi po predlogu zastupnika Bogovića in suspenso, dok se vidi, što će kazati ugarski sabor na predlog svojega odbora." Zatim se Živković osvrnu na govor biskupa Strossmayera, koji nazva sjajnom besjedom, naročito na jednu tvrdnju toga govora, koja ga je u prvi čas iznenadila. Njegov je predgovornik uztvrdio, da kao, štogod se Ugarska bori naprama Austriji na temelju pragmatičke sankcije za personalnu uniju, da se s toga gledišta i naša nerazdruživost naprama Ugarskoj nemože drugčije tumačiti nego da i mi prama istoj samo u personalnoj uniji stojimo i s toga da im kažemo: „I mi nećemo prama vam stupiti u drugu svezu nego vi prama Austriji.". Čuvši ovu tvrdnju išao je da potanje pregleda pragmatičku sankciju, „ali toga smisla u njoj našao nisam, jer dočim prva točka t. j. nerazdruživost zemalja pod žezlom zemalja cesara austrijskoga to samo jednom riečju označuje, to se ondje, gdje se to tiče naših kraljevina i zemalja ugarske krune, označuju nerazdruživost i integritet svijuh zemalja ugarske krune, dalje

obdržavanje njekih ustavnih prava, povlastica, zakona i zakonskih običaja.“ U ovoj definiciji nalazim ja, obzirom na onda postojavše okolnosti, više nego personalnu svezu ovih zemalja krune u osobi kralja, dočim što se tiče Ugarske i njezinoga položaja naprama Austriji, svi austrijski državnici, kadgod žele iz pragmatičke sankcije izvesti više nego ličnu svezu Ugarske napram Austriji, čine to obzirom na duh i smjer pragmatičke sankcije a ne na ovu jednu rieč „nerazdruživost“.

Živkovićev govor pobudio je u kući pažnju, pa je odmah ustao biskup Strossmayer da mu odgovori. Evo nekoliko značajnijih stavaka iz njegova odgovora, koji se odnose na Živkovićeve tvrdnje. „Predgovorniku su zazorne naše stečevine od g. 1848., ali neka bude uvjeren, dokle god bude naroda Trojedne kraljevine, bit će mu te stečevine svetinja, koju će čuvati (Živio!). Što se tiče pragmatičke sankcije, jučer sam na široko razložio i izjavio, kako ugarska pragmatička sankcija od god. 1723. nemože nikakovim načinom prejudicirati niti neprejudicira našoj pragmatičkoj sankciji i da se je naš narod svetčanim načinom ogradio proti takovoj interpretaciji kao što smo ju danas čuli. No ja ću još navesti jednu okolnost, po kojoj će se vidjeti, da ta naša pragmatička sankcija stoji posve samostalno naprama Ugarskoj. Kada je naime pragmatička sankcija bila primljena u svih kraljevinah i zemljah austrijske carevine, zaželila je prev. dinastija, da se taj čin i taj temeljni zakon čitavoga carstva svetčanim diplomatičkim načinom potvrdi i legalizira pa su se iz svake kraljevine i zemlje uputile u Beč svetčane deputacije, koje su pragmatičku sankciju svaka za sebe podpisale. Da je ugarska pragmatička sankcija prejudicirala našoj, nebi bila išla deputacija iz Zagreba u Beč nego iz ugarsko-hrvatskoga sabora zajedno sa ugarskom.“ Moramo još ovdje navesti i sliedeću stavku iz govora biskupa Strossmayera, pošto je ona dala povoda jednomu govorniku unionističke stranke, da na nju reflektira odriešitim riečima. Biskup Strossmayer reče: „U ostalom, ako ima u spisih kraljevinskoga odbora neke stvari, koje sam ja jučer naveo i priznao, moram reći, da smo mi činili sve moguće, da smo išli do krajnje mjere popustljivosti, pače i preko toga, uvjereni budući, da se visoki, uzvišeni i zamašni čini nemogu izvesti unutar uzke granice pisanih zakona; ja velim, pošto kažu i oni ljudi, koji se na pisane zakone pozivlju, da u životu naroda uzvišeni i zamašni čini po viših nekih zakonih valja da se udese ne pako unutar uzke granice pisanih zakona.“ (Živio!)

Ante Stojanović: „Biti ću tako slobodan, da učinim neke

opazke. Imao sam jučer a i danas opetovano priliku, da se uvjerim, kako je stvar mučna protiviti se govorniku, kojemu možda u cieloj Europi neima para, što se tiče sile i snage govorničke, kad on zaokrene mnienjem, osobito mnienjem ljudih, koji o stvari mnogo nerazmišljavaju, nego kad im god čovjek k srdcu govori . . . (Nemir. Oho!) Možebit da sam se proti svojoj volji izrazio drugčije nego sam mislio. Ja kažem, da njegove rieči idu od srdca pa jako srdce zamame. Samo o srdcu govorim a razum ostavljam na stran. (Smieh) Ja sam jučer i danas čuo rieči, kojimi je on kazao, da pisani zakoni nisu njemu ništa. (Nemir. Glasovi: nije tako!) Ja gospodo veoma dobro shvaćam one čiste namjere, s kojih je on to rekao, jer znam, da su takovi izrazi u strastvenosti izrečeni, no bilo bi po mome mnienju veoma opasno, kada bi se sabor, koji stoji na starodavnom ustavnom temelju, držao toga mnienja, da pisani zakoni za njega ništa nevriede. Priznajem, da ni takovi zakoni nisu viečni, no oni se imadu dotle poštovati i držati kao zakoni, dok se nepromjene ustavnim putem. Ja takovo tumačenje odbijam svom silom. Što se tiče tumačenja pragmatičke sankcije i ja se s time slažem, da ugarska pragmatička sankcija nimalo neprejudicira našoj, ja pače kažem protivno, da je naime naša pragmatička sankcija upravo izraz našega državnoga prava; ja ovo tim jače naglašujem, što se hoće kao da baci neka sjena na nas, da mi podkapamo temelj državnoga prava naše domovine, a ja takove insinuacije najsvetčanije od sebe odbijam. Mi samo to kažemo, da je naše jedinstvo s Ugarskom osnovano na tome, što smo kroz toliko stoljeća zajednički izvršivali zakonarsku vlast u istom tielu a to doduše nije javnimi zakoni ustanovljeno nego nas je na to nužda navela i naučila. Mi dakle kažemo, da glede ovih i inih poslova, koje i članak 42. postavlja, obstoji izmedju nas i Ugarske realni savez, obstoji zajedinstvo a to odgovara i pragmatičkoj sankciji a ne da iz pragmatičke sankcije sliedi eo ipso realni savez. Dakle se samo u dalekom smislu može iz pragmatičke sankcije izvoditi realni savez, a to još ne iz nje same, nego i iz onih okolnostih, koje su privolile naše predje, da su de fakto pristali na zajedničko zakonarstvo sa kraljevinom Ugarskom. Kada se je ta pragmatička sankcija ustanovljivala na ugarskom saboru, gdje su naši otcevi bili zastupani, onda su naši predji prosvjedovali, a gdje? na ugarskom soboru. Ako ćemo dakle i mi zakonito postupati, radimo, kako su naši stari radili; ako hoćemo braniti naše pravo, protestirajmo ondje, gdje i oni, na ugarskom saboru (Oho! Nemir.) To zahtjeva jedinstvo krune, to zahtjeva jedin-

stvo u zakonodavstvu, to je osnovano i na pragmatičkoj sankciji. (Nemir.) Pragmatička sankcija ugarska neprejudicira našoj nego jedna drugu brani i štiti.“ Na koncu izjavi, da mora ponovno suzbiti insinuaciju, kao da on i njegova stranka podkapaju naše državno javno pravo, da neće da znadu za izbor od g. 1527. ili za hrvatsku pragmatičku sankciju.

Od svih odborovih predloga smatrala je kuća onaj predlog odbora, da „trojedna kraljevina neima niti zakonita prava niti dužnosti, da stupi u ugarski sabor za najvažniji te je stoga Živković, poduprt drugovima, predložio, da se o tom poimence glasuje. Glasovanjem primljen je predlog odbora sa 86 proti 44 glasa; četiri člana nisu glasovala, izmedju tih Ante Starčević i Mihajlo Polit.

Videći unionistička stranka, da je u razpravi o tom najvažnijem za nju predlogu ostala u manjini, odluči, da nesudjeluje kod razprave o preostalih predlozih odborova izvješća te su ti predlozi poslie vrlo kratke razprave primljeni gotovo jednoglasno. Ipak je izvjestitelj Mrazović mislio, kada je pročitan treći predlog, po kojem se „trojedna kraljevina drži po svojem državnom pravu i vlastnom i dužnom glede svojega državopravnoga odnošaja naprama ukupnoj monarkiji stupiti samostalno u porazumljenje sa krunom“, da mora obširnije razložiti, s kojih je razloga odbor taj predlog usvojio. Izvjestitelj je ponovio već od prije poznate razloge, koji su sadržani i u motivaciji odborova izvješća o tom predlogu. Jedino kod onoga predloga odborova izvješća, gdje se kaže, „da se ovaj sabor neće upuštati u sastavljanje zakonske osnove o uredjenju državopravnih odnošaja na temelju gore naznačenih načela, dok cjelokupnost trojedne kraljevine i odgovorna vlada činom i istinom nepostane“ pokuša kardinal Haulik, koji je dosele u čitavoj razpravi glasovao s većinom, da ublaži kategorički zahtjev toga odborova predloga, te predloži neka se kaže: „Da bi se sabor veoma težko mogao upustiti u sastavljanje te zakonske osnove.“ Kuća je, donoseći vrhovnomu crkvenomu dostojanstveniku poštovanje, koje su tečajem saborskih razprava izražavali pojedini govornici raznih stranaka, slušala s pažnjom kardinalovo razlaganje. Kardinal reče, kako se boji, da uslied takova kategoričnoga zahtjeva bude sabor razpušten, te nastavi: Netreba mi ni dokazivati, kakova bi pogibelj nastala uslied takova razpusta; svatko bo, koji iole znade uvažiti sadanje vrieme i okolnosti uvidja, da je težko bilo ikada toli kritično i za naš narodni obstanak a imenito za autonomiju našu tako pogibeljno vrieme kao što je upravo ovaj čas našega političkoga života. Svatko može, da mora uviditi, da bi domovina naša po raz-

puštenom ovako saboru poput ladje, bez sidra i vesala, lasno, dapače vjerojatno žrtvom pala tolikim vjetrovom, koji vladaju na uzburkanom sadanjem političkom polju. Starac sam, gospodo, kojega su dani na riedko izbrojeni, nit si obećajem godine van po koji mjesec i po koji dan. Vi ćete, gospodo moja, bar veća strana Vas, još mnoge dane živjeti, dok će jur moje kosti u hladnome grobu počivati; strah me je, veoma me je strah, da će se mnogi, ako se ti zahtjevi kao conditio sine qua non Njeg. Veličanstvu podastru — radi toga, što su taj uvjet svojim glasom i odvjetom podupirali kasno, ali gorko pokajati."

Kuća je govorniku uzkliknula „Živio". Nemože biti nikakove sumnje, da se je kardinalova izjava dojmila čitave kuće a taj dojam proizlazi i iz govora, kojim je izvjestitelj odgovorio kardinalu te završio razpravu o odborovom izvješću. Kardinal je Haulik, počamši od sabora godine 1861. pa do ovoga časa s najvećom dosljednošću zastupao svoja načela, sudjelujući gotovo kod svih važnih državopravnih razprava obijuh saborskih perioda. Bilo je vrieme, naročito godine 1861. kada je kardinal stajao sa svojim nazorima osamljen u kući usred stranaka, koje su se prema pozivu, da trojedna kraljevina priznavši potrebu zajedničkih posala sa kraljevinama i zemljama monarkije, sudjeluje kod razprava carevinskoga vieća, postavila na stanovište negacije. Kada je u ovom saboru većina kuće napustila to stanovište negacije, morao se je kardinal približiti toj većini, koja je njegove nazore donekle usvojila te je od toga časa stajao s njom u bližem doticaju. U ovom se je saboru već mogao opaziti radostan pojav, da su se za kardinalom, koji je prvi zaboravio na razmiricu sa svojim protivnicima iz godine 1863. i 1864., poveli i ti njegovi negdašnji protivnici te ja naročito Ivan Perkovac, negdašnji žestok protivnik kardinalov u publicističkoj borbi, upotrebio u ovom saboru prvu priliku, da kardinala uvjeri o svojem štovanju, a čitava je kuća primila s odobravanjem tu Perkovčevu izjavu. Ona ju je primila s odobravanjem i poštovanjem prema ličnosti kardinala Haulika, koji je tih godina pružao svagda darežljivu svoju desnicu, gdje je trebalo poduprieti kulturne težnje naroda pa su i akademija i sveučilište i ostali, u to vrieme ustrojeni ili potaknuti kulturni zavodi zemlje primili iz njegovih rukuh znatne novčane svote. Ona je uvažavala kardinalove izjave, uvjerena, da kardinal iskreno osjeća za domovinu, o kojoj reče jednom sgodom, da ona nije po porodu njegova prva domovina no da ju on ljubi svim žarom vjerna i rodjena sina. Kuća je bila uvjerena, da su ovi kardinalovi osjećaji iskreni, pa je primila

glasnim odobrenjem i ovaj njegov govor, ma da nije bila pripravna, da usvoji njegov predlog. Njemu je odgovorio izvjestitelj Mrazović, koji reče, da predgovornik nije naveo nijednog meritornog razloga proti odborovu predlogu; njegov je predlog više stylističke naravi te nemienja smisla odborova predloga.

Izvjestitelj završio je razpravu sa sliedećim riečima: Do sada je trojedna kraljevina vazda pokazala u svakoj prigodi austrijske povjestnice, da ona stoji uz državnu svezu, a ovaj je sabor velikim dokazom, kojim je postupkom urodilo postupanje austrijanske vlade naprama tako postojano vjernomu narodu. Ako dakle misli država austrijska, da se zahtjevi trojedne kraljevine ni sada nemogu izpuniti, da trojedna kraljevina i njezin narod mora biti jedini helot u državi, da dočim se svim drugim narodom ustavne institucije obećavaju i davaju, da znameniti dio trojedne kraljevine mora uvjek stajati pod oružjem na obrani, a nezna se niti proti čemu, dapače najviše na obrani proti uplivu civilizacije — ako bude država austrijska i dandanas ove žrtve zahtjevala, onda će morati trojedna kraljevina, kako se iz izjavah u ovom saboru čuvenih razabrati može, i ono uzkratiti, što bi uz ravnopravnost medjunarodnu rado podniela na ukriepljenje monarkije. Gospodo moja, biti će stvar odgovorne vlade, da nadje način, kako će se to izvesti, da se granica ukine a da se moć monarkije neoslabi; njezina će biti briga, takove naredbe i predloge učiniti ovomu saboru, da vojnička krajina predje iz svoga sadašnjega položaja na ustavni život bez uštrba obrane monarkije i svih onih interesa, koji su si medjutim ondje svoja prava stekli. Moguće da će austrijska vlada i opet kazati, akoprem smo mi ovako lojalno i odvažno stupili njoj na susret želeći, da se država koliko moguće uredi; moguće je, da će ona upravo glede onih uvjeta, o kojih zavisi bitak i razvitak ove domovine, i opet kazati, da ih odbija po primjeru povjestničkom toliko puta opetovanom, nu ja kažem, da trojedna kraljevina kao sastavni dio monarkije učinila je od svoje strane svoju dužnost a vlada austrijska ona će zapovjedati narodom, dok bude mogla, a narodi će slušati dok budu mogli, a kada nebudu narodi mogli slušati, onda ni ona nebude više mogla zapovjedati i svojoj svrsi dospjeti (Dugotrajni „Živio!“).

Pošto je ovako dovršena razprava o izvješću odbora reče Mrazović, da iz ovoga zaključka kuće sliedi kao logična posljedica, da se sva ovako prihvaćena načela podastru na previšnje mjesto putem adrese. Kuća odobri i ovaj predlog i Mrazović pročita adresu, sadržeću sve ove zaključke odborskoga izvješća. U istoj sjednici birana

je i deputacija da podastre adresu Njeg. Veličanstvu. Unionistička stranka nije sudjelovala kod izbora te budu od obijuh stranaka, sačinjavajućih većinu kuće, izabrani u deputaciju: biskup Strossmayer, Subotić, vladika Nikolajević, grof Gjuro Jelačić, Dragutin Jelačić, Angjelić, Vončina, Kolarić, Mrazović, Jordan, Supe i Mirko Šuhaj. Kako je taj glavni posao zasjedanja obavljen nekoliko dana prije Božića, dne 19. prosinca, odgodi kuća sjednice do 29. prosinca, dok se povrati deputacija, koja je imala podastrieti kruni adresu.

Tečajem ovih saborskih razprava, naime 16. prosinca, odkriven je u glavnom gradu Zagrebu svetčanim načinom u prisutnosti naročitoga zastupnika Njeg. Veličanstva cara i kralja, te oblastih i naroda spomenik banu Josipu Jelačiću, podignut prinosima naroda i carske austrijske vojske, kojoj se postavi na čelo slavljeni vojskovodja, nadvojvoda maršal Albrecht.

U sjednici od 29. prosinca priobći predsjedatelj Šuhaj, da je deputacija predala Njegovom Veličanstvu 26. prosinca adresu, te je Njeg. Veličanstvo, primajući adresu blagoizvoljelo odgovoriti, da će „želje i zaključke, u njoj izražene, podvrći zrelu uvaženju i promatranju“. Obavivši ovako glavni svoj zadatak, kuća se je žurila sa preostalim poslom znajući, da će se doskora imati razići. Izvjestitelj odbora za ustrojenje sveučilišta, Pavao Muhić, priobći kući radostnu viest, da se u malo vremena, odkako je biskup Strossmayer zamislio i otvorio sakupljanje dobrovoljnih prinosa jugoslavenskoga sveučilišta, poklonivši u to ime do blizu 60.000 for. sakupilo zajedno sa tim biskupovim darom do blizu 200.000 for. te predlaže da se imena darovatelja unesu na vječan spomen u zapisnik. Kuća primi predlog uz oduševljene uzklike. Taj spomena vriedan saborski zaključak glasi: „Budući je sveučilište jedan od glavnih uvjeta, uza koje će moći i južni Slavjani stupiti u kolo naprednih naroda, smatra ovaj sabor dužnošću svojom, da upiše u svoje spise imena onih, koji su učinili mogućim te naš narod može danas pouzdanije očekivati, nego li ikada prije. da će postići za svoju darovitu mladež visoko učilište, za kojim već odavna čezne. Namjeravajući tim ovaj sabor domoljubnoj vrlini javno priznanje podieliti, bilježi ponajprije za vječnu uspomenu i kriepku pobudu potomstva djela riedke darežljivosti i uzvišena domoljubja biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je, žudeći, da narod digne dostojan spomenik neumrlomu svo-

jemu junaku Nikoli Zrinjskomu prigodom njegove tri sto godišnje slave zamislio i otvorio sabiranje darova za sveučilište, poklonivši mu sam u to ime 50.000 for., što sa prije već u tu svrhu njim darovanim novcem čini svotu od 57.000 for. Od darovatelja znatnijih svota spominju se u tom zaključku grad Zagreb sa 50.000 forinti; zastupstvo zagrebačke županije sa 42.000 for.; kardinal Haulik sa 10.000 for. i prvostolni kaptol zagrebački sa 5000 for.“

U savezu s ovim predlogom iznese odbor drugi predlog, koji ima u toliko obćenitu važnost te se preko njega nesmije mukom prieči, što se je o njem porodila živa razprava stranačko-političkoga značaja. Premda je do ove razprave bilo već proteklo više mjesecih, izpunjenih vrlo važnim saborskim razpravama, kod kojih su obje stranke većine, narodno-liberalna i samostalna, djelovale u svim načelnim pitanjima najsložnije, nije ipak to kratko vrieme moglo da ublaži prijašnju žalostnu mržnju izmedju pojedinih članova obijuh stranaka, pa je ta mržnja provalila sada upravo neobuzdanom žestinom. Već je spomenuto, da se je t. z. samostalna stranka sastajala u zgradi narodnoga doma, čije je ravnateljstvo, sastojeći iz samih članova samostalne stranke, vršilo u narodnom domu neograničenu vlast. Sada se radilo o tom, gdje da se smjesti narodni muzej, pošto je saborski zaključak o muzeju bio upravo stekao previšnju potvrdu. Odbor podnese saboru predlog, neka se narodni muzej smjesti u zgradi narodnoga doma, pa neka zemaljska oblast nečaseći poprimi sve potrebite mjere, da se sgrada predade upravi narodnoga muzeja. Zastupnici Milić i Antun Jakić, oba članovi narodno-liberalne stranke, stadoše se tužiti na ravnateljstvo narodnoga doma, tvrdeći, da ono upravo razsipa družtveni imetak, da nepušta u skupštine ravnateljstva nijednoga člana, o kojem znade, da nepripada samostalnoj stranci, a to da je i neki dan učinilo, nehtjevši priznati 28 novih članova, jer nepripadaju njegovoj stranci. Milić reče, da se takovo bezzakonje ne može dogoditi niti u barbarskoj zemlji. Zatim stade Jakić navaljivati na ravnateljstvo družtva, u kojem bijaše za onda glavni ravnatelj Aleksa Vancaš, a poslie njega uze rieč Mato Mrazović. Vriedno je iz njegova govora priobćiti sliedeće stavke, koje su izazvale najoštriji odgovor Adolfa Vebera. Mrazović reče: „Kad se je proti Udmaniću (Oho! Nemir.) kao pogibeljnu privatniku. (Uvjek veći nemir. Govornik, okrenut na onu stranu, odkud nemir dolazi, povišenim glasom:) Velim još jedanput, kad se je proti Udmaniću prieki sud odredio, onda je državna vlast očitovala, da joj stoji do reputacije, jer ona niti može niti smije podnositi, da se narušava sigur-

nost privatnih ljudih, koji nose sve terete državne zadruge te su vlastni zahtjevati, da se njihova privatna i javna imovina štiti od pojedinih zlikovaca. Državna je vlast nakanila onom odredbom braniti svoju reputaciju. A ja držim, da će i visoki sabor ravno svoju dužnost vršiti, ako izrazi ne samo svoje negodovanje nego i svoju najgorču žalost nad tim, da je moguće pod domaćom autonomnom upravom, da takav narodni institut (narodni dom) koji je u ono vrieme godine 1846., nabavljen narodnim znojem, krvavim znojem, snešenim za to, da služi narodnoj prosvjeti, da se ovakav narodni institut od pojedinaca, od njihove budi nevještine, budi zloće na ovako očevidan način uništuje. (Živio) Mrazović navali za tim izravno na samostalnu stranku rekav: „Uprava narodnoga doma zato je ovim putem šenula, što je slučajno dospjela u ruke muževa, koji su pripadali jednoj političkoj stranci i što su ovi muževi držali, da je njihova rodoljubna dužnost, da sebi i svojoj stranci pribave ugodno razveselište. Te prostorije bijahu ono mjesto, gdje se je u konverzaciji najviše širio i gojio tudji, njemački jezik (Živio!).

Mrazoviću je odgovorio V e b e r vrlo oštrim riečima i u svojem govoru spomenuo poznatu epizodu na početku saborskoga zasjedanja od godine 1865., kad se sabor radi izstupa narodno-liberalne i unionističke stranke nije mogao konstituirati. Veber reče: Izjava onoga zastupnika (Mrazovića) nije drugo nego znak mržnje, i to one mržnje, koja je već na početku ovoga sabora naš narod otrovala i na dvie, tri, četiri, pače i na više stranaka razciepila, razkomadala i raztočila. Ta je mržnja učinila, da smo se medju sobom tako zavadili i oslabili, da smo k o d k u ć e i z g u b i l i p o u z d a n j e u s e b e, a u v a n j s k o m s v i e t u p o š t e n o i m e. Znade li onaj zastupnik, što to znači, da saborska jedna stranka brani ljude, koji se prispodabljaju sa razbojnici? Zar zastupnik onaj nije zadovoljan sa strašnimi plodovi te mržnje? Dakle hoće da još razvrgne naš narod? Mi imademo toliko posla, da nam je krvavo potrebna svaka glava, koja hoće da radi na domaćem polju; ako li se pako te glave beztemeljitom mržnjom zavade i raztepu, tko će obavljati ove silne poslove? (Živio, pljeskanje.) Tko dakle u ovo opasno vrieme, gdje smo dovedeni do na rub groba našega života, ovako netemeljitom mržnjom još dalje raztvara narod njega nemogu držati nego za najljućega neprijatelja naše domovine (Živio, pljeskanje.) . Čitavu ovu stvar razjasni Ivan K u k u l j e v i ć, izjavivši, da je ta kuća narodnoga doma doduše prije 20 godina kupljena za zemaljski narodni muzej, no da ona nije sve dotle vlastničtvo zemlje, dok ne budu izplaćeni sadanji vlastnici doma, njegovi

dioničari. Upozoreno tom saborskom razpravom dalo je namjestničko vieće pregledati po posebnom povjerenstvu čitavo poslovanje ravnateljstva „Narodnoga doma“ te bude konstatovano, da se ono nije ogriešilo ni o načelo štednje niti o načelo zakona.

Drugi odbor podnese kući već jedanput razpravljene osnove o uredjenju sabora i o izbornom redu. Obje osnove povrati hrvatska dvorska kancelarija saboru sa znatnim preinakama i promjenama, pošto da ih inače nemože podastrieti najvišoj potvrdi. Te se vladine promjene ticahu svih onih načelnih ustanova, naročito u osnovi o uredjenju sabora, o kojih se je već prvi put povela u saboru živa razprava, a moglo se je već onda predvidjati, da vlada ne će tih načela usvojiti. Kuća nije nipošto bila voljna, da usvoji te vladine promjene te je i odbor, znajući, kako kuća misli, predložio, da se s malim preinakama prihvate obje prvobitne osnove, kako su proizašle iz saborskih razprava. Odnošaj izmedju kuće i vlade bijaše tako napet, da je i svaki kompromis izmedju saborskih i vladinih osnovah bio upravo nemoguć; kuća, postavljajući kategorične zahtjeve, kako su to pokazale prijašnje razprave, bješe krenula stazom prosvjeda, pa je i na ovu osnovu, koja nije nikada stekla potvrde drugoga zakonotvornoga faktora, prisnovala novi prosvjed. Njezini govornici u ovoj ponovnoj razpravi, naročito izvjestitelj Ćepulić, razlagahu, zašto se ima ostati kod prvobitnih ustanova, kojima se veliki župani, župan turopoljski i vranski prior lišavaju virilnoga glasa, pošto su to ostatci feudalnih vremena, koji se kose sa reprezantativnim sustavom, a tim bi se vladinim umetcima upravo uništila glavna, naime reprezentativna vlastitost sabora. Ostajući kod načela, da se obali broj virilnih glasova a poveća broj narodnih zastupnika, odkloni kuća na predlog odbora i vladinu promjenu, da se broj narodnih zastupnika smanji na 56 mjesto 66 zastupnika. Glede Krajine predlagaše vlada, da broj zastupnika iz Krajine ima sastojati iz 20 mjesto 23, no sa dodatkom „ako su isti naročitom zapovjedju Njeg. Veličanstva na sabor pozvani“. I ovu vladinu promjenu odkloni kuća s ogromnom većinom glasova. Još nije ova razprava ni bila gotova, a već se kuća poboja, da će se prije morati razići, nego uzmogne tu osnovu razpraviti. držeći pako, da njezina osnova neće steći prev. potvrde, usvoji na predlog Dragutina Kušlana i drugova sliedeći zaključak: „Povodom započete diskusije o netom pročitanom izvješću odborskom glede uredjenja sabora i izbornoga reda kao i povodom predloženih mu po kr. dvorskoj kancelariji bitnih i to takovih preinaka, na koje nijedan slobodan narod pristati ne bi mogao, a jamačno ni ovaj sabor pri-

stati ne će: predlažemo visokom saboru, neka izvoli zaključiti, da zakonito u ovom saboru sakupljeni hrvatsko-srbski narod trojedne kraljevine proti svakom jednostranom po kruni se izvesti imajućem uredjenju sabora trojedne kraljevine i uvedenju izbornoga reda za nju svetčano prosvjeduje očitujući: da donle, dok se ujedinjenom voljom naroda i svietle krune zakonitim načinom sabor trojedne kraljevine neuredi, i za nju izborni red neuvede, narod trojedne kraljevine veže i vezati ima jedino zakoniti izborni red od god. 1848., koga su ne samo narod već i Njeg. Veličanstvo kraljevi Ferdinad V. i sada sretno vladajući kralj Franjo Josip I. primili i na kojem su temelju saborisali sabori od godine 1848., 1861. i 1865./6. te svoje znamenite po narod naš odluke i zakone stvarali; napokon da će narod naš samo onaj trojedne kraljevine sabor za zakonit priznati, koji će se na predidućem temelju sazvati".

Primivši ovako s ogromnom većinom glasova ovaj zaključak, nastavi sabor razpravu o obim osnovama. Premda ova razprava nije imala nikakova praktična uspjeha ona je ipak u toliko zanimiva, što nam razjašnjuje mišljenje sabora glede mnogih pitanja, koja još i danas imadu svoju načelnu važnost.

U prvobitnoj osnovi kuće o uredjenju sabora, o kojoj je, poslie prihvaćena na predlog Kušlanov i drugova prosvjeda, nastavljena razprava, ustanovi kuća u §. 1. osnove, da „sabor zatvara ili otvara Nj. Vel. kralj ili ban Trojedne kraljevine, predsjeda mu pako po saboru izabrani predsjednik ili podpredsjednik." Ovdje se je dakle odstupilo od dosadašnje uredbe, po kojoj je zakoniti predsjednik sabora bio ban, jer se je uvidjalo, da glava izvršujuće vlasti nemože biti i predsjednik sabora. Ovo načelo, da ban ne bude više zakoniti predsjednik sabora, prihvati i vlada, no s preinakom, da saboru predsjeda jedan po Njegovom Veličanstvu imenovani predsjednik ili kad je ovaj zapriečen, jedan od dvajuh po saboru izabranih a po Nj. Veličanstvu potvrdjenih podpredsjednika sabora." Odbor predlagaše i ovdje, da se ostane kod prvobitne ustanove, no nekoji zastupnici, naročito Živković, Ignjat Brlić i Vončina zagovarahu izmedju obijuh ovih predloga kompromis, da se naime saboru glede predsjednika i obajuh podpredsjednika pridrži pravo predloga i na krunu prenese izključivo pravo potvrde. Vončina preporuči kući, neka nesmetne s uma, da mi živimo u državi ustavno-monarkičnoj pa da treba urediti sabor tako, da se oba zakonotvorna faktora uzdrže u potrebitom ravnovjesju, da jedan faktor nezadobije prevage nad drugim. Vončina završi: „Tim što mi krunu izključujemo od

svakoga upliva u imenovanje predsjednika, vriedjamo krunu u njezinom historičkom pravu, tim uzimamo veći obzir naprama jednomu stališu naše zemlje a tim nastaje nekakav nesklad izmedju naroda i krune, koji nikako nije od potrebe.“ Živković reče, da mu se ova vladina promjena čini najbitnijom pa ako u obće ima nade, da bi osnova sabora mogla steći potvrdu, mogla bi ju onda steći, ako sabor primi vladin predlog. Ovaj Živkovićev i Vončinin nazor zagovarahu svi članovi unionističke stranke, koji su u toj razpravi uzeli rieč, dočim Mrazović, Mirko Hrvat i izvjestitelj Čepulić preporučahu kući, da se ostane kod prvobitne ustanove. Hellenbach, Stojanović, Brlić i ostali unionistički govornici imahu poglavito na umu namjeru, da se u obće stvori takova osnova o uredjenju sabora i o izbornom redu, koja bi mogla zadobiti moć zakona pa s toga živo preporučahu kući, da prihvati bar tu vladinu preinaku. Mrazović i drugovi govorahu proti svakomu kompromisu sa vladom, ističući strogo reprezentativnu narav sabora, koji da ima biti čist izraz narodne volje. Avelin Čepulić reče, da on dušom i tielom pristaje uz Vončinu, da kao ustavno-monarkični ljudi imamo braniti monarkično načelo, no ovdje se radi o tome, da sabor, koji govori u ime naroda, mora biti neodvisan od upliva svakoga drugoga faktora. Kuća odluči u smislu odborova predloga. I proti onoj ustanovi saborske osnove, da pasivno pravo izbora ili pravo izberivosti bude gotovo neograničeno ili vezano uz takove uvjete, koje može gotovo svatko posjedovati, postavi vlada svoj posebni predlog; odbor predlagaše, da može biti izberiv svatko, ako je navršio 24 godine i nije pod skrbničtvom, ako zna čitati i pisati, ako nije obsudjen ili u iztrazi radi prostoga zločina, počinjena radi koristoljublja i ako nad njegovim imetkom nije otvoren stečaj. Vlada predlagaše dvie bitne promjene: ako ima pravo izabiranja ili ako nije obsudjen ili u iztragi radi zločina u obće. Čepulić, koji uz Mirka Hrvata i još nekoje zastupahu najčišći demokratički pravac, pobijaše ove dvie promjene, tražeći, da pravo izberivosti bude neograničeno. On se pozivaše na ekonomičke okolnosti zemlje, koje su takve, da ima zbilja vrlo inteligentnih ljudih, koji neimaju ni toliko imetka, da plaćaju porez a nama neka bude glavno načelo, da se inteligencija neima mjeriti po novcu ni po imetku već po njezinoj unutarnjoj vriednosti.“ Čepulićevi razlozi bijahu za ono vrieme nepobitni. Čitavi duševni kao i politički pokret tako onoga kao i prijašnjih vremena bijaše strogo demokratičkoga značaja; izuzamši nekolicinu ljudih, bijahu Ilirci, muževi bez imetka, od kojih je mnoge pratila oskudica od koljevke do groba. I kasnije,

kada je nastao politički pokret, proizišavši iz toga duševnoga pokreta, bilo je još uvjek muževa, koji su po svojoj inteligenciji služili na ponos i ures naroda a nisu ipak imali ni toliko imetka, da bi mogli plaćati i najmanji porez. Za takove muževe htjeo je Ćepulić da se ustanovi neogranično pasivno pravo izbora i njegovi se razlozi tako svidiše kući, da ih je primila jednoglasno. I drugi vladin protupredlog, da se naime kaže: „osudjeni ili u iztrazi radi prostoga zločina“ nenadje u kući podpore. Zanimivo je Ćepulićevo razlaganje u tom pravcu: „Ja znam, da izmedju nas neima nikoga, koji bi trpio u svojoj sredini čovjeka ožigosana kakvim zločinom. Kada bismo mi imali takav kazneni zakonik, po kojem bi samo pravi zločini bili kažnjivi, moglo bi se bez prigovora pristati na vladin protupredlog; no naš je kazneni zakonik, što se tiče političkih zločina i prekršaja, stvar policajnoga sustava, u mnogom pogledu obsoletan; tako ima u njemu jedan paragraf, koji kaže, da je zločin, ako tko piše ili govori proti njemačkomu bundu a toga bunda već danas neima. Jedini politički zločin, koji se ima smatrati prostim i najprostijim zločinom, jest veleizdaja; to je u istinu najprostiji zločin u državi ustavno-monarkičnoj, nije dakle niti moguće podvojiti, da se nebi reasumirao pod prosti zločin.“

Bila je jošte jedna ustanova u toj osnovi, radi koje se povela poduža razprava. Radilo se o tome, kakav i kolik da bude djelokrug sabora. U ono vrieme, dok još nije bio riešen državopravni odnošaj zemlje nije se dala ustanoviti nadležnost i legislativna vlast sabora; kuća se je s toga mučila sa zadatkom, kako da ustanovi taj djelokrug, a da neprejudicira budućemu riešenju državopravnoga pitanja. Prvobitni paragraf osnove glasio je: „Buduć da je u smislu temeljnih zakona, naročito čl. 12. od god. 1790—1791. zakonarska vlast podieljena medju zakonito krunjenim kraljem i zakonito zastupanim narodom, to sabor trojedne kraljevine sudjeluje kod zakonarstva u smislu zakona i zakonitoga običaja u svih državnih poslovih, na koliko svoje zakonske vlasti nepodieli s drugim kojim zakonskim tielom“. Protupredlog krune na ovaj predlog glasio je: „Na djelokrug sabora spadaju predmeti, tičući se interesa zemlje s ograničenjem, koje uvjetuje državopravni odnošaj prema kraljevini Ugarskoj i ukupnoj monarkiji.“ Ovaj predlog obrazlagala je vlada time, „da se načelo, po kojem u djelokrug sabora spadaju svi predmeti, glede kojih se on sam neodrekne razprave, nemože priznati obzirom na historičko pravo i odtuda proiztičuća preimućtva krune, u interesu njezine moći i ugleda te u očigled neopredieljena položaja zemlje prama Ugarskoj i cjelokupnoj monarkiji.“

Proti odborovu predlogu ustali su govornici s raznih strana kuće. Sam izvjestitelj Čepulić reče, da se neslaže s predlogom; Napoleon Špun izjavi, da mu se stilizacija ovog vladinog paragrafa vidi podpuno korektna nu da prestane svaka dvojba, da li ova vladina osnova možda neprejudicira našim državopravnim odnošajem, neka se mjesto riečih: koji uvjetuju naši državopravni odnošaji prema kraljevini Ugarskoj i ukupnoj monarkiji“ kaže: „na koliko sabor nepodieli svoje zakonarske vlasti sa kojim drugim zakonarskim tielom.“ Živković izjavi svoje začudjenje, da sabor jednim paragrafom izbornoga reda želi riešiti čitavo državopravno pitanje; ako mi danas kažemo, da je sve naše, onda će samo od naše volje zavisiti, hoćemo li komu što dati ili ne (Glasovi u kući i na galeriji: „Pa dobro“) A pitam ja, gospodo, možemo li s razlogom očekivati, da će kruna što takova ovim putem potvrditi?“ I sam Mrazović, koji već sada nije nigdje popuštao vladi, vidivši ipak, da ovaj odborov predlog nemože zadobiti većine, predloži, neka se kaže: „Na djelokrug sabora spada zakonarstvo glede svih državnih posala, na koliko sabor svoje zakonarske vlasti nepodieli s kojim drugim zakonarskim tielom.“ Mrazovićev predlog bude primljen i time obje ove zakonske osnove razpravljene.

Koli je kuća slabo u to vjerovala, da bi te osnove mogle sankcijom krune zadobiti moć zakona vidi se najbolje iz zaključka, što ga je stvorila na Kušlanov predlog. Ona je to uvjerenje imala i glede ostaloga svoga djelovanja. Kako reče Ivan Kukuljević u razpravi, koja je iza toga sliedila, nije osim članka 42. od god. 1861. gotovo ni jedna druga osnova ni sabora te godine ni ovoga sabora stekla prev. potvrdu pa je mislio, da se sabor uzalud muči, ulažući trud u poslove, koji nemogu roditi nikakovim uspjehom. Odgovorne vlade nije bilo, pače vlada, makar i neodgovorna saboru nije po svojim organima ni bila zastupana u kući, te sabor nije stajao u nikakovoj parlamentarnoj svezi sa izvršujućom vlasti. Tomu bijaše uzrokom napet odnošaj izmedju vlade i sabora pa mu je tako svaka osnova, koju je sabor iz vlastite inicijative razpravio, znala poslie nekoliko mjesecih biti vraćena sa vladinim primjetbama i promjenama, koje su s temelja preinačivale njezine načelne ustanove. No svi ovi razlozi, i koliko zamašni, nisu još dostatni, da nam razjasne pitanje: zašto nije sabor nastojao, da te svoje osnove, ako mu je doista stajalo do neke zakonite organizacije tolikih zanemarenih uredaba, riešava bar u nekom predhodnom sporazumu sa vladom? Čini se, da odlučujući faktori kuće nisu bili pripravni ni na ovakov sporazum a uklanjahu

mu se ravnim načinom faktori eksekutivne vlasti. No sve to smije najmanje smetati historičara tih parlamentarnih vremena, da prati tečaj tih razprava, iz kojih proizlazi težnja i duh, u kojem je sabor stvarao svoje zaključke. To se osobito vidi iz saborskega zaključka glede ustrojstva zemaljskoga arkiva. Sabor je prvobitno zaključio, da arhiv stoji pod nadzorom sabora i bana i da arhivara imenuje ban na predlog akademije znanostih. Namjestničko vieće vrati saboru tu osnovu, učinivši tu promjenu, da arkiv stoji samo pod nadzorom bana i da arhivara imenuje ban. Tako preinačena osnova bude vraćena saboru radi iznovične razprave Izvjestitelj odbora bijaše Napoleon Špun, koji je kao izvjestitelj raznih saborskih odbora razvijao neobičnu djelatnost a po svojem juridičkom oštroumju spadao medju prve pravnike kuće. Razlozi, kojima je Špun branio vladine preinake na taj saborski zaključak mogahu uvjeriti svakoga, na kojega mogu djelovati stvarni razlozi o njihovoj valjanosti, pa se mora čovjek gotovo čuditi, da je kuća mjesto na njegove pristala na razloge Aurela Kuševića. Zanimivo je čuti, što kaže Špun. On reče, da će taj nadzor sabora biti više nego problematičan: puka fraza bez svake životne snage. Arhivar je po svojem položaju podčinjen namjestničkomu vieću i banu a njegovo službovanje i nemože nitko drugi nadzirati, doli njegov zakoniti chef: ban. Kuća je po njegovu mnienju imala položiti glavnu važnost na to, da arkivar bude sasvim neodvisan prema vladi i banu glede izdavanja spisa iz arkiva a na to ga treba vezati službenom instrukcijom. Glede pitanja, tko da imenuje arhivara, reče, da znanstveni interes u prvom redu neodlučuje, jer glavni interes jeste onaj, što ga arkiv ima po javnu upravu, sudove itd. No i bude li arkivar imenovan po banu a bez svakoga upliva akademije, neće se ništa učiniti proti interesu znanosti, koja će i nadalje moći crpiti izvore iz arkiva.“ Ovaj potonji Špunov razlog nije se mogao dojmiti kuće, jer kada je sabor ustanovio, da bude arhivar imenovan na predlog akademije, mislio je jamačno, da će akademija predložiti za to mjesto najsposobnije muževe. Proti Špunu ustali su Ivan Kukuljević i Aurel Kušević, od kojih prvi predloži, da arkiv ima stajati pod nadzorom bana i sabora, a potonji da arkivara bira sabor. Kukuljević reče, da je tako od vajkada bivalo pa se sabor nesmije sam lišiti ovoga svoga historičkoga nadzora nad arkivom. Mirko Hrvat i Žužel, oba odriešiti pristaše narodno-liberalne stranke, koja je najdalje išla u opoziciji proti vladi, zahtjevahu, da se ostane kod prvobitne saborske osnove ili eventualno primi Kuševićev predlog; Vončina, komu poglavito

stajaše do toga, da se zemaljski arkiv već jedanput uredi, zagovaraše odborov predlog; svi govornici unionističke stranke zagovarahu predloge Kukuljevićev i Kuševićev te su oba predloga i primljena proti odborovoj redakciji. Time još razprava nebje dovršena nego sada nekoji uzeše sasvim ozbiljno predlagati, da se arkivar odmah po saboru imenuje i to u osobi tadašnjega upravitelja arkiva Alberta Štrige. A što je još najčudnovatije: konservativni elementi kuće bijahu oni, koji predlagahu, da se nečekajući, dok osnova bude potvrdjena, arkivar odmah i označi. To imenovanje predlagahu Živković i Ivan Vončina, proti kojim ustadoše ultrademokrati Žužel i Hrvat rekav, da bi takav postupak sabora bio gotovo nečuven. Napokon zaključi kuća, da se za sada ima odustati od izbora arkivara.

Kuća je još usvojila, u ponešto preinačenom obliku, zaključak sabora od godine 1861. glede uporabe narodnoga jezika kod oblastih i ureda. Kako se vidi iz prev. kraljevskoga odpisa, kojim je zaključen sabor od godine 1861., nije taj saborski zaključak zadobio prev. potvrde te je kuća imala slobodne ruke, da stvori novu osnovu. Povoda, da se bavi tim poslom, dade joj pritužba municipija grada Rieke, koji je molio dvorsku kancelariju, da bude riešen dužnosti prilagati uz talijanske podneske hrvatske prievode. Dvorska kancelarija podnese tu predstavku riečkoga municipija saboru na razpravljanje a sabor zaključi, da se povjeri saborskomu odboru izradba nove osnove. Poznato je, da je sabor od godine 1861. nazvao taj jezik „jugoslavenskim," Kad se je u kući povela razprava o tom, kakove upute da se dadu odboru, koji je imao tu osnovu prijašnjega sabora preraditi, ustade Jovan Živković te spomenu, kako su se odnošaji od onda sasvim promjenili te bi se taj uredovni jezik imao nazvati hrvatskim ili srbskim, budući danas sve javne okolnosti gone Hrvate i Srbe na to, da se složno spoje u jedno kolo (Živio!). Kuća prihvati ovu promjenu te još nekoje preinake, koje se odnose na uporabu jezika kod municipalnih oblastih i ureda u gradu Rieci. Tako preinačena osnova bude uz posebnu predstavku podastrta prev. potvrdi.

Još je vriedno spomenuti razpravu, koja se je povela o tome, da li bi se glasbenomu zavodu u Zagrebu, koji je već sabor od godine 1861. bio uzeo pod svoje okrilje imala povisiti subvencija, eventualno, da li bi se taj zavod, kako je to predlagao Robert Zlatarović, imao podići na konservatorij. Proti tomu predlogu i u obće proti svakom većem zemaljskom trošku za glasbeni zavod, bijahu ne samo članovi ekonomi kuće nego i takovi njezini članovi, koji predstavljahu cviet inteligencije a ovaj pojav pokazuje, kako su se ti muževi

umjeli disciplinirati, netražeći od zemlje da troši makar i na idejalne potrebe, koje oni svakom sgodom zagovarahu, više, nego li to može podnesti njezina slaba ekonomska snaga. Adolf Veber reče, da se o takovih stvarih i nemože govoriti, dok se nevidi, ima li zemlja sredstava za krvavo potrebne stvari a on nemože biti za onaj kuriozum, da zemlja, „koja najviše stoji na vinogradarstvu, netreba vinogradarske škole.“ Kuća je naime bila nekoliko dana prije toga zaključila da se na križevačkom učilištu neima ustrojiti vinogradarska škola, jer da takova potreba za sada neobstoji a i kad bi obstojala da za to neima novaca. Napoleon Špun primjeti, da se troškovi zemlje u obće nemoga organički razdieliti, dok zemlja neima svoga proračuna a nije za to, da se makar samo u načelu izreče, da se glasbeni zavod pretvori u konservatorij, jer zaključci, koji se nemogu izvesti, nedižu niti moralnu snagu sabora. On nije za to, da sabor gradi kule po oblacih. Konačno bude taj predlog poslie duže razprave odklonjen.

U sjednici od 9. siečnja 1867., posliednjoj ovoga zasjedanja, zaključi ban sjeditbu sliedećim previšnjim kraljevskim odpisom:

Mi Franjo Josip I. itd itd.

„Uslied poziva Našega izjavile su vjernosti Vaše svoje mnienje o skupnih poslovih i o njihovu razpravljanju u svojoj prepokornoj adresi od 19. prosinca 1866.

Dočim ćemo Mi adresu i u njoj izražene želje i zahtjeve podvrći zrelu uvaženju i promotrenju, moramo Si ipak Našu konačnu odluku priuzdržati do onoga vremena, dokle nam nebude podnešen uspjeh razprave sa Ugarskom i dokle nečujemo isto toliko važnu izreku Naših ostalih kraljevina i zemalja.

Iz ovoga razloga nalazimo Mi sabor kraljevina Hrvatske i Sla vonije do na neizvjestno vrieme odgoditi i ostajemo Vam s Našom kraljevskom milošću naklonjeni.

Dano u Beču itd. na 4. siečnja 1867.

Franjo Josip v. r. Milan barun Kussevich,
dr. Eduard Jelachich Bužimski.

Ovako proteče godina 1866., izpunivši važan list u povjesti monarkije i Hrvatske, a dodje godina 1867., koju ubilježuju jednako znameniti dogodjaji i velika uzrujanost naroda. Istom se zatvoriše vrata sabornice nastade u zemlji najživlji ustavni pokret u povodu jedne naredbe, koja obranbenoj snagi monarkije udari sasvim novi

temelj, na kojem je kasnije preustrojena čitava njezina oružana sila. Izidje naredba o obćoj obranbenoj dužnosti i municipiji tako gradski kao i županijski budu od hrvatske dvorske kancelarije pozvani, da ju u svojem području nečaseći provedu. Svi narodi monarkije uvidjahu, da je takovo preustrojstvo vojske podpunoma opravdano, naročito poslie nedaća, koje su ju zadesile prošle godine u Českoj pa je naredba primljena i u hrvatskom narodu s podpunim uvjerenjem, da je i nuždna i probitačna. Prigovori, koji se proti njoj digoše u čitavoj zemlji, ticahu se samo načina, kojim se je ona imala provesti i prvo ustade gradsko zastupstvo zagrebačko, izjavivši, da je ta naredba, „budući izdana izvan sabora trojedne kraljevine neustavna“, pa da se ona ne može prije provesti, dok ne bude u saboru razpravljena i prihvaćena. Za zagrebačkim gradskim zastupstvom povedoše se ostali gradski i županijski municipiji, stvorivši sasvim istovjetan zaključak, a može se reći, da su izuzamši riedke pojedince svi članovi jednih i drugih municipija bili prama toj naredbi zadahnuti jednom mišlju i osjećajem. I u Ugarskoj pobudi ta naredba jednako živ ustavni pokret a videći vlada, da se ona kroz municipija nemože absolutno provesti, ako ne bude prije podnešena saboru radi ustavnoga razpravljanja, obustavi njezino provedenje za Ugarsku. Ne tako glede Hrvatske. Jedan, dva puta odklonjena od svih municipija, bude im i po treći put predložena a veliki župani i gradski načelnici budu pozvani, da se ta naredba imade svakako provesti. Čitavo to vladino nastojanje neurodi gotovo nikakovim uspjehom, u koliko se naime tražilo ustavno sudjelovanje municipija, a samo sporadično podje za rukom, imenito u županiji zagrebačkoj, sklonuti municipalne oblasti, da ju u svojem području izvrše. Nekoji veliki župani kao Vukotinović križevački i Delimanić virovitički odklonivši svako sudjelovanje kod provedenja neustavne naredbe, budu dignuti sa časti velikoga župana a javno mnienje nagradi ih priznanjem i ovacijama. U čitavom ustavnom pokretu, počamši od godine 1860., neopaža se, da se je ustavna sviest zasvjedočila mirnije, koliko upravo tom prigodom, a valja ujedno priznati na čast našim otcevima, da su oni tu opoziciju vodili uz sve oblike podpune ustavne legalnosti i takovom postojanošću, koja nam ulieva iskreno poštovanje prema njihovoj ustavnoj sviesti. Ta uzrujanost, koja je i iz drugih izvora i uslied drugih aktualnih pitanja dobivala hranu, potraja nekoliko mjesecih, rastući od časa do časa. Jedan izmedju velikih župana, slavan u ilirskom duševnom i kasnijem ustavnom pokretu, dospje sa javnim mnienjem u žestok sukob. I najveći štovatelji Ivana Kukuljevića, koji je za hrvatski

narod stekao neprolaznih kulturnih zasluga, spominju se još i danas sa žalošću njegova postupka u tom pitanju. Ivan Kukuljević nastojaše svom silom, da se naredba provede u području njegove županije, pa mu to i prilično podje za rukom. U formalnom pogledu mogao se je on na to pozvati, da je naredbu odobrio županijski municipij, naime tako odobrio, da je u javnoj županijskoj skupštini oko 12 municipalnih činovnika i nekolicina drugih članova privolilo na proglašenje i provedenje naredbe te je županijskim kotarskim sudcima izdan nalog, da rade u smislu toga zaključka. Kukuljevića podupirahu u tom nastojanju takovi elementi, s kojima se on nije u javnomu životu ni prije ni poslje slagao te ovaj njegov savez sa tim elementima izgleda još čudnovatije nego li sam taj njegov postupak. Unionistička stranka stajaše doduše u tom pitanju na stanovištu narodne stranke i ogromne većine javnoga mnienja no nekoji njezini elementi u županiji zagrebačkoj usvojiše ipak stanovište vladino i Kukuljevićevo i to s jednoga razloga, koji se je bar dao opravdati stranačkim utilitetom, a možda i njihovim načelnim stanovištem Oni umovahu od prilike ovako: Sada već i sliepac vidi, da je nagodba izmedju Austrije i Ugarske gotova; Hrvatska je nemoćna, da sama prema toj neustavnoj naredbi spasi svoje ustavno stanovište. dočim je ta naredba u prvi čas, čim su se u Ugarskoj pojavili proti njoj ustavni prigovori, za čitavo područje kraljevine Ugarske obustavljena, dok nebude redovitim ustavnim putem razpravljena. Nastojmo dakle i mi Hrvati, da se s Ugarskom nagodimo te sebi otvorimo vrata zajedničkoga sabora, gdje se ta naredba po zajedničkom našem državnom pravu ima razpraviti".

Uslied preokreta, nastala u svim javnim odnošajima, bude ta naredba, pošto bje provedena, doskora zaboravljena, a sasvim novi pojavi i dogodjaji svratiše na sebe svu pažnju i sav interes javnoga mnienja. Ivan Kukuljević mogao se je jošte samo nekoliko mjesecih uzdržati u časti velikoga župana, no nekoji njegovi prijatelji i jednomišljenici počeše jedan za drugim odstupati a mjesta velikih župana zauzeše muževi drugih političkih nazora i težnja, koji odgovarahu novoj situaciji. Velikim županima budu imenovani: u Varaždinu grof Ivan Erdödy, najstariji i najodličniji član unionističke stranke u županiji, u Osieku Petar grof Pejačević a u Križevcih Ivan pl. Vinković, takodjer unioniste. Zmajić, Kukuljević i Špun odstupiše poslie nekoliko mjesecih u isto vrieme, kada je ban Šokčević ustupio mjesto barunu Levinu Rauchu, imenovanu namjestnikom banske časti.

Dne 17. veljače izadje znameniti reskript na ugarski sabor, u

kojem kruna obavješćujuć sabor, da je za područje kraljevine Ugarske obustavljena kriepost obranbenoga zakona, koji će se saboru predložiti redovitim ustavnim putem na pretresivanje, ujedno priobćuje, da je ugarskim ministrom predsjednikom imenovan grof Julijo Andrassy, koji ima sastaviti odgovorno ugarsko ministarstvo. Ovako je na najsvetčaniji način sankcioniran novi državni sustav i sada se još radilo samo o tom, kako će i Austrija i Trojedna kraljevina urediti svoj državopravni odnošaj prema kraljevini Ugarskoj.

Drugo jedno pitanje, prevažno za Hrvatsku, zanimaše javno mnienje u najvećoj mjeri: pitanje riečko. U Hrvatskoj nije do ovoga časa bilo pitanja, u kojem se je javno mnienje bez razlike stranke očitovalo jednodušnije i složnije nego upravo u riečkom pitanju, a ova jednodušnost očitovala se i sada, gdje se na Rieci i u hrvatskom primorju počeše razvijati dogodjaji, koji od toga časa izpunjuju čitavu godinu 1867. U gradu zaredaše izgredi, jedan krupniji od drugoga a izvadjaše ih riečka svjetina, koju vodjahu nekoji bezobzirni agitatori, Sgardelli, Matković, Valušnik, Jačić i drugi. Pošto pobuniše pučanstvo proti zakonitim hrvatskim oblastima u gradu te nastojahu o silovitom odciepljenju grada i kotara od Hrvatske; pošto uzeše navaljivati i tvorno zlostavljati hrvatsko pučanstvo u gradu kao što i dolazeće u grad primorsko pučanstvo, budu ti i drugi agitatori radi bunjenja pozatvarani te je županijski sudbeni stol na Rieci imao proti njima povesti iztragu. Hrvatska dvorska kancelarija odobri doduše taj postupak zakonitih hrvatskih oblastih u gradu no na njezin predlog bude na Rieku izaslan kraljevski povjerenik, i to umirovljeni podpredsjednik ugarskoga namjestničkoga vieća, Eduard Čeh od St. Katolne. S dolazkom kr. povjerenika Čeha promjeni se i čitavi položaj. Više hrvatske oblasti odrediše, da se zatvoreni agitatori puste na slobodu; kr. povjerenik preuze vrhovnu upravu u gradu a skoro za tim i u području municipija grada Bakra, grad Rieka izasla zastupnika na ugarski sabor a riečki Ungheresi stadoše jače nego ikada navaljivati, da se grad neposredno pripoji Ugarskoj. Izgredi, radi kojih je po službenoj objavi kraljevski povjerenik imenovan, ne samo nisu od toga časa prestali, nego se ponoviše u još većoj mjeri, zauzevši napokon takav mah, da su grad i jedan dio bakarskoga kotara, kamo je riečkim agitatorima pošlo za rukom prenesti agitaciju, bili više mjesecih pozorištem raznih sablaznjivih prizora, koje ondašnja javna štampa opisuje najobširnije. Čitava zemlja stajaše kao elektrizovana uslied tih dogodjaja na Rieci i u primorju a pojedini županijski municipiji, na čelu im virovitički,

koji se odlikovaše živom patriotičnom sviešću, uzeše stvarati zaključke, da se čim skorije sazove hrvatski sabor, koji je imao uzeti u zaštitu ugroženo pravo Hrvatske na grad i kotar. Agitacija, potičuća s Rieke, obuhvati i jedan dio hrvatskoga primorja; izmedju kr. povjerenika i županijske oblasti riečke, kojoj uz podpuno pasivnoga Zmajića stajaše na čelu kao podžupan energični i vatreni Ivan Vončina, nastadoše sukobi a u tom povodu protegnu kraljevski povjerenik svoju vlast i na riečku županiju. Kako je već spomenuto, stajahu u Hrvatskoj sve stranke na jednom stanovištu prema tim dogodjajima a ova jednodušnost imala se sjajno zasvjedočiti u saboru, koji se je skoro za tim sastao. Za narodnom strankom, sada već sasvim ujedinjenom i stopljenom, nezaostajaše u obrani narodnoga stanovišta i prava Hrvatske na grad Rieku ni unionistička stranka, ostajući vjerna načelima, što ih je izpovjedala počamši od godine 1860. Skupština županije zagrebačke, za kojom se povedoše i ostale županije, zaključi na predlog velikoga župana Kukuljevića, da se svatko ima smatrati i proglasiti izdajicom domovine, koji bi radio o tome „da se i najmanji komad zemlje odciepi od sadašnjeg zemljištnog obsega Trojedne kraljevine“. Za ovaj predlog, koji bude primljen uz jednodušne uzklike, glasovahu složno Eduard Vrbančić i Aurel Kušević a jednako je značajno, da je skupština županije sriemske, u kojoj Srbi imahu odrešitu većinu, najodlučnije branila pravo Hrvatske na Rieku. Čitava zemlja bijaše u tom pitanju jedna misao i jedna duša.

Uz ovakove kritične javne prilike sastade se sabor 1. svibnja 1867. Imao je poglavito saslušati odgovor prejasne krune na svoju posliednju adresu od prosinca prošle godine te zaključak ugarskoga sabora, stvoren uslied izvještaja ugarskoga kraljevinskoga odbora, koji je s hrvatskim kraljevinskim odborom ugovarao o poravnanju državopravnih razmirica. Narodi kraljevina i zemalja krune sv. Stjepana stajahu u oči epokalnoga dogodjaja: krunisanja Nj. Veličanstva kralja i izdanja krunitbene zavjernice. Pošto je predsjednik Mirko Šuhaj otvorio sjednicu, bude pročitan sliedeći prev. odpis:

Mi Franjo Josip Prvi „po milosti božjoj cesar austrijanski, kralj ugarski i češki, kralj dalmatinski, hrvatski, slavonski itd. častni, poštovani itd itd.

Vodjeni otčinskom namjerom, izpuniti u koliko je moguće pravedne želje vjernih naroda Naših, smatrasmo takodjer za zadaću

Svoju, historička prava premilih Nam kraljevina Hrvatske i Slavonije uzdržati neokrnjena te osigurati njim onu mjeru samostalnosti, koja odgovara potreboćam narodnoga razvoja njihova a na pravu osnovanoj autonomiji njihovoj pružiti svaku zaštitu, za koju scienismo, da se dade složiti s interesi cjelokupne cesarevine Naše.

Pravilom Nam pri tom služaše najvažniji temeljni zakon monarhije: pragmatička sankcija, koja nezajamčuje samo nerazdieljivost svih kraljevina i zemalja združenih pod žezlom našim, već naglašuje što kriepče napose cjelovitost ugarske krune i zajedinstvo svih zemalja njezinih.

Nu nemožemo, da neizjavimo, da se želje, odkrite u prepokornoj adresi Vašoj od 19. prosinca g. 1866., nedadu dovesti u sklad s duhom pragmatičke sankcije, da te iste želje stoje u protuslovju sa člankom 42. od god. 1861., koji uslied molbe Vaše priobćismo saboru ugarskomu.

Suglasno s načelnimi ustanovami toli pragmatičke sankcije koli državnoga prava ugarskoga bješe u tom članku kruna i krunitba, kojoj je bitni moment izdatba krunitbene zavjernice, priznata kao zajednička s Ugarskom.

Ravnim je načinom sabor hrvatsko-slavonski u preponiznih adresah svojih od 24. veljače 1866. izjavio pripravnost svoju obazrieti se na historičku svezu s kraljevinom Ugarskom te držati se te sveze i unapred.

Te opetovane svetčane izjave daju Nam pravo očekivati pouzdano, da nećemo naići na nikakove potežkoće od strane predragih Nam kraljevina Hrvatske i Slavonije kod riešavanja državopravnih pitanja nalazećih se u razpravi, oko kojega nastojimo u interesu svihkolikih naroda monarkije te da se vjernosti Vaše neće uprieti u zahtjeve, koji bi podobni bili, učiniti to riešenje nemogućim.

I budué da je gorljiva Naša težnja i odlučna volja Naša ukloniti odmah sve zaprieke, koje dosada bijahu na putu zavedenju zakonita stanja i Našemu svestrano žudjenomu krunisanju pozivljemo Vas, uzdajuć se u Vašu, svedjer Nam zasvjedočenu vjernu privrženost ovime otčinski: da se pobrinete, da Hrvatska i Slavonija bude kod predstojeće krunitbe zastupana na ugarskom saboru, da i od svoje strane zakonito pristupite zaključku, uglavljenu s rečenim saborom o državopravnom položaju zemalja ugarske Moje krune u pogledu zajedničkih posala i razpravljanja njihova te da tim otvorite i put temeljitu izravnanju svih kolikih postojećih razmirica obostranim sporazumkom.

Mi možemo to pravom očekivati od Vas kao novi dokaz zasvjedočene odanosti Vaše tim više, čim je sakupljeni sabor ugarski kriepošću privita zaključka, koji Vam ovim priobćujemo na točno razsudjenje — uvažujuć dostojno postojeće odnošaje i iduć Vam bratinski u susret, pružio vjernostim Vašim sva ona jamstva, koja historičko pravo dopušta zahtjevati za Vašu autonomiju i Vaš narodni razvoj.

Pošto će u ostalom sabor ugarski doskora započeti sastavljanjem inauguralne diplome, moramo Vas premilostivo pozvati, da vlastita svoja dotična viećanja pospješite tako, da poslanici Vaši, koje ćete odaslati, prispiju najdulje do 15. svibnja u Peštu, da uzmognu učestvovati kod odnosnih radnja.

U ostalom ostajemo vam cesarskom i kraljevskom Našom milosti i prijazni blagonaklonjeni.

Dano u cesarskom Našem glavnom i prestolnom gradu Beču dne dvadeset i trećega mjeseca travnja godišta gospodnjega tisuć osam sto i šestdeset i sedmoga vladanja Našega godišta devetnaestoga.

Franjo Josip. Milan barun Kušević:
Dr. Eduardo Jelachich Bužimski.

Zaključak ugarskoga sabora, koji se spominje u ovom prev. kraljevskom odpisu, glasio je: 1. „Da se kralj ugarski, koji je ujedno kralj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, okruni jednom te istom krunom i jednim te istim krunitbenim činom i jedanput i zajedno kao kralj svih tih zemalja; krunitbena diploma ima biti jedna te ista te se u njoj imadu podpuno osigurati i zajamčiti ne samo zajednički ustav ukupnih zemalja krune ugarske nego takodjer zakonita prava tako Ugarske kao i zemalja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Ovu krunitbenu diplomu neimadu izraditi razlučena zastupstva pojedinih zemalja na posebnu vieću posebnim dogovaranjem već ju ima sastaviti za sve zemlje zajednički sabor. No ipak od Njeg Veličanstva primljena i podpisana diploma ima se i za ove zemlje izdati u posebnom izvornom obrazcu 2. da u svih prilikah, gdje se zemlje ugarske krune prema drugim zemljam imadu zastupati zajednički, pomenute zemlje spadaju k tomu jedinstvu. I stoga, ako se zajednički poslovi zemalja ugarske krune s jedne, ter izmedju ostalih Nj. Veličanstva pokrajina i zemalja budu razpravljali, imadu takodjer i te zemlje posestrime biti zastupane u delegaciji zemalja krune ugarske te one mogu te zastupnike, koji će u delegaciji poput poslanika Ugarske imati pravo glasa po glavah, u razmjeru, koji će se usta-

noviti, izabrati ili s nami zajednički ili sa svoje strane obaška. 2. Da dakle glavno načelo, koje se od obje strane ima smatrati kao već prihvaćeno — naime ta suvislost zemalja krune ugarske — uzmogne što prije i faktično stupiti u život, ugarski sabor, vodjen čuvstvom bratinske sloge, poziva ovim zastupstvo zemalja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: neka naskoro imajućoj se obaviti krunitbi sa svoje strane u razmjernom broju i po svojem uvidjanju izabrane zastupnike pošalje na ugarski sabor, koji bi bili vlastni zastupati pomenute zemlje tako kod krunitbe kano i kod izradjivanja krunitbene diplome, koja se s nami skupa i zajednički ima ustanoviti, a tako i kod konačna stvaranja onih zakona, koji su nuždni s obzirom na način, kako da se izmedju nas i drugih zemaljah Njeg. Veličanstva postojeći zajednički poslovi razpravljaju.

Da ukloni sve brige, koje bi morda mogle nastati, ugarski sabor izjavljuje ovim, da mi, ako hrvatski sabor naš poziv i prihvati, nećemo odatle nipošto nikakove konsekvencije proti njemu izvoditi, pri čem se takodjer i unapred izjavljuje, da je ugarski sabor — premda za onu, toliko razširenu autonomiju, koju hrvatski sabor ište za zastupane od njega zemlje, nedrži, da je i po pomenute zemlje i po krunu tako blagotvorna, kao što ju je ovaj odbor razložio — ipak, obziruć se na potrebu bratinske sloge, sklon, pristati na taj zahtjev po njegovu faktično najširem prostranstvu (!)

Glede prepora u pogledu zemljišta drži se ugarski sabor čvrsto nazora, što ih je njegov odbor u toj točki razvio s obzirom na prava zemlje. Ako zastupstvo zemalja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ovaj naš bratinski poziv primi i time ovo državopravno načelo, koje pripoznajemo zajednički — suvislost zemalja krune ugarske — i činom stupi u život, onda se pouzdano može nadati, da će se takodjer i sve podrobnosti jošte neizravnanih odnošaja izmedju Ugarske i zemalja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije urediti medjusobnim sporazumljenjem i na obostrano umirenje. Ugarski sabor sa svoje strane biti će sada kano i za dalnjega dogovaranja vazda pripravan, zemljam Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji dati svako jamstvo, koje bi one za svoje historičko ili narodno pravo po pravu i pravičnosti mogle iskati".

Već u prvoj sjednici spomenu zastupnik Josip Špun sgodu, koja je u ovaj čas zanimala čitavo javno mnienje: biskup Strossmayer bijaše nekoliko dana prije otvorenja sabora odputovao u Pariz, te tako nije mogao da prisustvuje saborskim razpravama. Znalo se pozitivno, da je biskup prije svoga polazka u inozemstvo bio od

Njeg. Veličanstva kralja primljen u audijenciju i da je poslje toga ostavio domovinu za vrieme, dok bude sabor zasjedao. Biskupov moralni upliv bijaše u to vrieme vrlo znatan, a bilo je više nego očito, da bi biskup taj svoj veliki upliv u saboru upotrebio u smislu i pravcu njegovih političkih nazora i težnja, kojim je dao naročito izraza u svojem posliednjem velikom govoru u saboru, kada je povedena razprava o izvješću hrvatskoga kraljevinskoga odbora. Polazeći u Pariz, gdje se je upravo držala svietska izložba, posjetio je biskup uzput glavni grad kraljevine Česke, a tu ga najodličniji češki rodoljubi, na čelu im prvi boljari, pozdraviše s ovacijama, kojima se je imala zasvjedočiti solidarnost čuvstava i težnja hrvatske i češke narodne stranke prema novomu državnomu sustavu u monarkiji. Zatim spomenu predsjedatelj smrt jednoga od najodličnijih članova sabora, baruna Dragutina Kušlana, koji bješe umro u travnju iste godine navršivši 51. godinu života. Dragutin Kušlan bio je već član sabora od god. 1848., on je već onda sudjelovao u prvim redovima kod svih najvažnijih saborskih razprava i odluka toga sabora pa ga je do njegove smrti pratila ona ljubav i ono poštovanje javnoga mnienja, kojim su naši otcevi susretali korifeje i muževe iz te burne godine. Dragutin Kušlan ostao je do posliednjega časa katonskom stalnošću vjeran svojim načelima pa je Mirko Šuhaj i mogao uz odobravanje čitave Kušlanovom smrću potrešene kuće, kazati, da je nemila sudbina otela narodu muža, u kojem svi poštivahu vrloga i žarkoga rodoljuba, odličnoga parlamentarnoga borca; muža, kojega bi radi obilatih njegovih plemenitih svojstava uma i srdca svaki parlamenat i svaki narod bio sa ponosom „svojim" nazvao". U Kušlanu bijahu oličene težnje narodne neodvisnosti i slobode, a on se je izmedju svojih drugova od narodne stranke naročito izticao vanredno živom hrvatskom samosviešću i onim narodnim hrvatskim ponosom, koji je mogao, kao što i ponos Ivana Perkovca, planuti neobičnom vatrom, kad je vidio, kako se taj narod potiskuje u inferiorni položaj, koji ne odgovara ni njegovoj povjestnoj veličini ni njegovim bezsmrtnim zaslugama za kršćansku civilizaciju. Kušlan je bio sav proniknut težnjom, da se ustavna i municipalna sloboda zemlje ima postaviti na čvrst i stalan temelj, a polazeći stoga gledišta, vodio je on uz svoje prijatelje najžešću opoziciju proti bečkim državnicima, koji su se tim težnjama opirali; on nije širio mržnje proti drugim narodima, već je najpostojanije branio prava i slobodu svoga naroda a ova plemenita crta njegova značaja i njegova duševnoga bića morala mu je steći simpatija kod svakoga, koji štuje nesebičnost i po-

žrtvovnost u borbi za narodne ideale. Prema onim načelima, što ih je zastupao u javnom životu, morao je Dragutin Kušlan umrieti uz uvjerenje, da mu je rad, i koliko plemenito zamišljen, ostao bezplodan ili bar nedovršen pa je u času svoje prerane smrti žalio sebe i svoju žarko ljubljenu domovinu, koju je ostavio izloženu pogibeljima i ne sigurnosti javnoga stanja. Njegove vrline i krieposti nasliedila su dva darovita mladića, koji bi jamačno bili nastavili patriotičan rad svojega plemenitoga otca, no udes je htjeo, da legnu u hladan grob prije, nego su mogli novim zaslugama proslaviti ime baruna Kušlana. Njegova smrt potresla je naročito njegovu stranku, koju je u tom času tištio teret velike odgovornosti pred povješću i pred narodom. Njegova udova priobći kući, da po želji pokojnoga joj supruga poklanja njegovu knjižnicu jugoslavenskoj akademiji. Mjesto Kušlana bude u jaskanskom kotaru izabran Eduard Vrbančić, kojega u posliednje vrieme nije bilo u saboru, a Vrbančićev izbor pokazivaše jasno pravac, o kojem su birači htjeli, da bude u saboru pretežito zastupan.

Kuća priedje zatim u jednoj od sliedećih sjednica na izbor odbora, kojemu se je imao uputiti kraljevski odpis i zaključak ugarskoga sabora. U taj odbor izabra kuća devetoricu ponajodličnijih članova, na čelu Ivana Mažuranića, kojemu većina kuće, poštujući njegov duševni autoritet, već unapred namieni zadatak, da izradi adresu na previšnji kraljevski odpis. Muževi, koji stajahu proti njemu toliko godina u žestokoj opoziciji, dosudjuju mu eto opet glavnu ulogu, a ovim se činom udara pečat na fuziju obijuh krila narodne stranke. Vidjet ćemo već do koji dan, zašto je Mažuranić morao položiti mandat i ostaviti sabornicu. Osim Mažuranića budu još u taj odbor izabrani: Prica, Cepulić, Mrazović, Perkovac, Rački te od unionističke stranke: Hellenbach, Živković i Stojanović.

Pošto je taj odbor dovršio svoj rad, bude u sjednici od 9. svibnja podnešen kući nacrt adrese većine, onda nacrt adrese, sastavljene u ime manjine odbora po zastupniku Živkoviću te poseban predlog zastupnika Perkovca. Ujedno priobći predsjednik, da je zastupnik Ivan Mažuranić položio mandat. Razlog, s kojega je Mažuranić ovako naglo položio mandat, bijaše već kući poznat iz javnoga novinstva, a ima se tražiti u uplivu, koji se je vršio na činovnike, aktivne i umirovljene, ne bi li se dali sklonuti, da se kod predstojećih saborskih razprava odiele od većine kuće te time znatno oslabe njezin upliv. Glede Mažuranića, koji se je tomu izvan parlamentarnu pritisku pokorio, obstojao je i taj posebni razlog, što je u ujedinjenoj

narodnoj stranci bio njegov upliv poslie Strossmayera ponajznatniji te se je išlo za tim, da se većina liši te najodličnije umne sile. Mažuranić je položio mandat, pošto bje prije još sastavio adresu većine.

Sada dolažahu jedan za drugim na red predlozi, u kojih se ogledaše javno mišljenje zemlje i razpoloženje duhova u kući. Obćinstvo županije zagrebačke podnese na sabor predstavku, u kojoj, spomenuvši poznatu već naredbu o obćoj obranbenoj dužnosti, zamoli, da mu se očuva pravo peticije na krunu, pošto je vlada zanijekala to pravo svim kolikim municipijom zemlje, nehtjevši prev. mjestu podastrieti njihovih prošnja u pogledu te naredbe. Kuća izabra odbor, kojemu uputi tu predstavku. Zatim budu čitane predstavke mnogih gradskih municipija i obćina glede stanja u gradu Rieci. Izvjestitelj Rački razjasni stanje u gradu, kako je nastalo od dolazka kraljevskoga povjerenika Čeha te podnese kući predlog odbora, koji je glasio: „Sabor trojedne kraljevine iz razloga, što za sada izmedju trojedne kraljevine i Ugarske, dakle ni izmedju Rieke s kotarom kao sastavnoga diela Hrvatske, neima nikakove bud upravne bud zakonotvorne sveze, pak se za to ne može na cielu trojednu kraljevinu tako ni na koji njezin sastavni dio, protegnuti vlast bud sabora bud ministarstva ugarskoga — što nadalje Rieka nije ni sada a nemože ni u buduće biti. u osebnom kakovom od trojedne kraljevine različitom državopravnom odnošaju naprama kraljevini Ugarskoj; ponavljajuć tim povodom svoj zaključak, jednoglasno stvoren u sjednici od 27. veljače 1866. očituje i sada, da se osebno zastupanje grada Rieke u saboru ugarskom, isto tako i mješanje tudje oblasti, ugarskoga naime ministarstva u poslove riečke, dosljedno u poslove trojedne kraljevine smatra za povriedu zemljištne i državne cjelovitosti kao državnoga prava kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, proti čemu se on svetčano ogradjuje. Živković predloži još ovaj dodatak: „Da se sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije proti svakomu činu budi s koje strane, koji tamo smjera, da se dosadašnji položaj grada Rieke i njezin upravni položaj bez znanja i privole sabora trojedne kraljevine budi u čem poremeti, ovim svetčano ogradjuje“.

Prije nego je kuća prešla na razpravu ovih predloga, koja je važna po značajnim izjavama prvaka narodne i unionističke stranke, dogodi se nemili intermezzo, u povodu kojega ostaviše zastupnici grada Rieke sabornicu. Riečki zastupnik Verneda zamoli rieč te poče: Eccelsa dieta! (Nemir, vika, glasovi: hrvatski.) Predsjednik Šuhaj, stišavajući silnu buku, koja se uslied Vernedinih talijanskih riečih porodi u sabornici i na galerijah, upozori kuću na prijašnji

zaključak, kojim bješe riečkim zastupnicima dozvoljeno, da govore talijanski, te zamoli neka se od toga zaključka neodstupa. Nu kuća, uzrujana uslied dogodjaja na Rieci, nehtjede ga slušati; prvi put da se nehtjede pokoriti Šuhajovu autoritetu. U zaglušnoj vici, koja je duže vremena potrajala, zadobi napokon rieč Mirko Hrvat, koji reče, da je kuća doduše jednim svojim zaključkom dozvolila Ivanu Ciotti, da govori talijanski, no ona je to s toga učinila, što Ciotta negovori hrvatski; Vernedi pako nemože se već s toga dozvoliti, što on dobro govori hrvatski i što će govoriti u tudjem jeziku ne na obranu domovine već proti njoj. Kuća primi Hrvatov predlog uz burno odobravanje, na što riečki zastupnici Verneda, Martini i Randić ostaviše sabornicu, u koju se više nisu povratili. Izlazeće riečke zastupnike odprati galerija vikom i zviždanjem, na što ju predsjednik dade izprazniti. Nijedan član kuće nije javno požalio ovaj izstup a kako se vidi iz sliedećih izjava pojedinih govornika, bijaše čitava kuća jedne misli u pitanju riečkom. Unionista Vakanović reče, da se podpunoma slaže sa mnienjem i predlogom zastupnika Račkoga. Veliki župan Zmajić, pozvan, da razjasni stanje stvari u gradu, navede prev. odluku, kojom je Eduard pl. Čeh imenovan na predlog hrvatske dvorske kancelarije povjerenikom za županiju i za grad Rieku sbog konflikta, ili bolje govoreći izgreda, sbivših se u posliednje vrieme na Rieci, nadalje predlog bečke vlade, koja je preko ugarskoga ministarstva pozvala grad Rieku, da bira zastupnika na ugarski sabor. Pošto je ovako stvar razjasnio, reče unionista Ignjat Brlić, da je onim činom bečke vlade, kojom se grad Rieka poziva preko ugarskoga ministarstva, da učestvuje na ugarskom saboru, povriedjeno državno pravo i cjelokupnost domovine pa se kuća mora proti tomu ograditi. Izaslanje pako Čeha kao kr. povjerenika na Rieku izvedeno je formalno po domaćoj vladi i kancelariji a to je samo čin, sličan neustavnim i nezakonitim činom, koji se u našoj domovini dogadjaju".

Pošto je još Živković, obrazlažuć svoj dodatak, rekao, da se glede Rieke nesmije ni za dlaku popustiti, bude predlog primljen. Prije nego će kuća prieći na glavni predmet sjeditbe, na razpravu o adresi, kojom se je imalo odgovoriti na prev. kraljevski odpis, riešeno je još nekoliko drugih važnih predmeta. Kući bude pročitana te od nje sa najživljim odobravanjem saslušana izjava manjine dalmatinskoga sabora, koja je to vrieme mnogo trpila od nasilja talijanaške većine. U toj izjavi izjavljuju sjedinjeni hrvatski i srbski zastupnici na dalmatinskom saboru svetčano, da oni pripadaju kruni sv.

Stjepana te nestrpljivo izgledaju čas, da mogu kroz Trojednu kraljevinu stupiti u vez njezinih zemalja. Glede predstavke županije zagrebačke, koja je molila, da joj se očuva pravo peticije, koje je dvorska kancelarija uzkratila tako njoj kao i ostalim municipijima povodom naredbe o obćoj obranbenoj dužnosti, zaključi kuća na predlog naročito izaslanoga odbora „da se uloži svetčani prosvjed tako proti neustavnom izdanju kao i prisilnom proglašivanju i izvedenju naredbe i potonjih na istoj temeljećih se naredaba o popuni vojske, nemanje i svih sličnih neustavnih u buduće možda izdati se imajućih naredaba."

U istoj sjednici stavi Ivan Vončina predlog, koji je, usvojen jednoglasno po čitavoj kući — jamačno u odsutnosti Ante Starčevića — pobudio u ono vrieme po čitavoj zemlji odobrenje a sadržavao je svetčanu izjavu kuće o istovjetnosti i ravnopravnosti hrvatskoga i srbskoga naroda u Trojednoj kraljevini. Već u predprošloj sjeditbi bješe kuća izaslala odbor uputivši ga, da povodom raznih predstavaka naročito iz županije sriemske, koje su tražile priznanje te ravnopravnosti, podnese predlog. Radi drugih prešnijih posala otegla se je ova stvar do konca saborske periode. Kuća je medjutim bila raznim svojim zaključcima priznala tu ravnopravnost no s mnogih se strana tražilo, da se tomu uvjerenju dade izraza u najsvečanijem obliku. Srbi u čitavoj Trojednoj kraljevini — s ovu i s onu stranu Velebita — podupirali su do ovoga časa kroz tolike kritične periode najtoplije sve narodne i državne težnje kao što sva prava Trojedne kraljevine a ovo njihovo toplo zauzimanje moralo se je čitavoga naroda najjače dojmiti. Sada se je išlo u susret još ozbiljnijim vremenima a sloga izmedju Hrvata i Srba rasla je svakim danom više te je u tom času bila najčvršća. Sabor imao se je već do koji dan razići pa su se stranke dogovorile, da se, obišavši obične formalnosti, stvori zaključak, smjerajući na priznanje ravnopravnosti srbskoga naroda sa hrvatskim, kojim se je s hrvatske strane imalo izraziti Srbima priznanje za njihovu patriotičnu sviest te ih ujedno i u buduće svetčano obvezati, da uztraju u toj slozi sa hrvatskom braćom. Ovako su taj Vončinin predlog shvaćali njegovi glavni zagovornici. Predlog Ivana Vončine glasio je: „Mi bismo danas imali u pretres uzeti kr. reskript i izradak saborskoga odbora u pogledu odnošaja Trojedne kraljevine naprama kruni i kraljevini Ugarskoj. Mi svi želimo, da se ti odnošaji uglave naprama pravednosti, prema koristi kraljevine jedne i druge; mi svi želimo, da ti odnošaji budu podobni učvrstiti i osigurati medju narodi krune

ugarske toli potrebitu slogu i prijateljstvo. Ako mi to želimo, to treba da nam je najpreča želja i najpreče nastojanje o tom, da kod svoje kuće sve odstranimo, što je kadro smetati slogi medju sinovi ove zemlje, koji su jednoga roda, jedne krvi ali imena dvojega, imena hrvatskog i srbskog. U ovoj razlikosti imena tražili su i nalazili neprijatelji naroda našega svoju korist a vlastitu štetu našu; tražiti će i nalaziti i u buduće, ako mi Hrvati svetčano neizjavimo, da je srbski narod u Trojednoj kraljevini sa hrvatskim istovjetan i ravnopravan (Živio!) Ako imade izmedju braće Srba ikojega jošte, koji bi s te strane imao bojazan, ta bojazan neka od danas prestane, neka se u ovom ozbiljnom vremenu, koje doživismo i u oči težkih vremena, kojim na susret idemo, sav narod hrvatsko-srbski u Trojednoj kraljevini raduje i tješi sa zajedničkoga i ravnopravnog narodnog bivstva. Prema tomu, gospodo, molim, da izvolite prihvatiti i sliedeći zaključak stvoriti: „Sabor Trojedne kraljevine izjavljuje svečano, da Trojedna kraljevina priznaje narod srbski, koji u njoj stanuje, kao sa narodom hrvatskim istovjetan i ravnopravan". (Živio! burno i opetovano).

Predsjednik: Pošto je sabor Trojedne kraljevine od god. 1848. ovamo u svih svojih zasjedanjih čuvstvo bratimske sloge i zajednice prema braći Srbom ne samo priznao, nego i činom pokazao, s toga nemože mi se na ino, nego da na temelju izraženoga po čitavoj kući obćega uzhićenja predloženu svečanu izjavu jednoglasno primljenom izjavim." Jovan Živković zahvali u ime braće Srba za taj saborski zaključak.

Kada se uzme na um, da je čitavi sabor, sastojeći iz raznih stranaka i sastavljen od najrazličitijih družtvenih elemenata primio ovaj zaključak jednoglasno i uz nesumnjive izjava obćenitoga uzhita; da ga je primio shvaćajući podpunoma njegov zamašaj te vjerujući po riečima predsjednika Šuhaja, da se u tom zaključku stiču sva čuvstva i čitavo mišljenje hrvatskoga naroda počamši od godine 1848. pa do toga dana — kada se razmotri naročito ovo potonje, morat će se priznati, da se tim zaključkom nije stvorila nikakova novotarija, nego se sankcijoniralo nastojanje čitavog jednog naraštaja, koji je u narodnoj povjesti imao da rieši toli važnu zadaću. Sabori počam od g. 1848. pa do ovoga sabora nisu u nijednoj sgodi prestali naglašivati i tražiti povratu narodnih i državnih prava Trojedne kraljevine a srbski zastupnici tih sabora stajali su vazda rame uz rame sa hrvatskom braćom, boreć se i uztrajno i požrtvovno za to, da se ta prava oživotvore. Priznavši sabor, da je srbski narod u

Trojednoj kraljevini sa hrvatskim istovjetan i ravnopravan, izjavio je nešto. što su njegovi članovi smatrali sasvim naravnim. O njegovoj istovjetnosti nemože nitko sumnjati a potvrdjuju ju svi jezikoslovci jednoga i drugoga naroda; da su oba naroda u Trojednoj kraljevini kao državljani i sinovi jedne domovine ravnopravni i to se moralo svakomu činiti nešto sasvim prirodna, jer takovu su ravnopravnost tražili obziri pravne jednakosti kao što i načelo slobode, koja uz jednake terete i dužnosti pruža i jednaka prava. Pita se samo, ima li se taj narod nazivati dvojim imenom ili neodgovara li pojmu njegova političkoga jedinstva u Trojednoj kraljevini ili Hrvatskoj, da se on nazove povjestničkim imenom hrvatskim svagdje ondje, gdje su s tim imenom spojena izvjestna historička prava u narodnom i državnom pogledu, gdje bi se alteriranjem toga imena mogao porušiti onaj pravni temelj, na kojem su osnovana prava ove starodavne kraljevine? Ovako je g. 1861. mislio sam Mihajlo Polit, ovako su, kako je već na drugom mjestu navedeno, mislili i nekoji uvaženi srbski listovi a i govor, kojim je Svetozar Miletić u saboru od god. 1885. branio prava Trojedne kraljevine, nepobija nigdje ove predpostavke. Na ovo pitanje nedaje taj saborski zaključak izvjestna odgovora a može se i ovako i onako tumačiti. Ova se ravnopravnost ima svakako tako tumačiti, da bude srbskomu narodu u Trojednoj kraljevini očuvano njegovo genetično ime i njegovo posebno narodno biće, da se poštuju njegove historičke predaje, s kojima je stupio na tlo svoje nove domovine, njegovi vjerski i narodni običaji, da se nedira u druge njegove svetinje, koje on nikomu za volju neće žrtvovati. I kod te ravnopravnosti ostaje još uvjek više političko jedinstvo obajuh naroda a ovaj saborski zaključak nije mislio dirati u to jedinstvo. On je dao oduška i izraza svojim živim i iskrenim osjećajima za slogom hrvatskoga i srbskoga naroda kao dvijuh ravnopravnih polovica jednoga političkoga naroda. Sabor je pošao u susret obćenitoj želji čitavoga naroda, koji je bio jedinstven i složan u osjećajima za domovinu, složan u obrani njezinih narodnih i državnih prava, njezinoga posebnoga državnoga bića i njezine cjelovitosti. Prema ovoj narodnoj slozi, koja je brisala sve stranačke oprjeke i razlike, ćutio se je sabor moralno obvezanim da stvori takav jednoglasni zaključak a čitava ga je zemlja primila s najvećim odobravanjem, kako to svjedoče mnogobrojni pozdravi, koji su tim povodom na sabor prispjeli ili u štampi objelodanjeni. Zaključak taj stvorila je podpuno slobodna volja svih saborskih stranaka te je on bio čisti izraz njihovog uvjerenja.

Još je kuća stajala pod dojmom ovoga jednoglasno stvorenoga zaključka, a Ivan Perkovac podnese drugi predlog, koji bude primljen jednakim oduševljenim klicanjem. I taj predlog proizadje iz sporazuma saborskih stranaka, koje se dogovoriše, da od sabora odklone svaki izvanparlamentarni pritisak i upliv, naročito da od toga neovlaštenoga upliva obrane one članove sabora, koji se bez zaštite posebnoga zakona o imunitetu ne bi možda mogli oteti takovu uplivu. Sabor od godine 1861. prihvatio je već u trećoj sjednici zakonsku osnovu o nepovriedivosti i neodgovornosti saborskih članova te ju podastro prev. potvrdi. Nedobivši osnova prev. potvrde, sabor ju je na početku ove saborske periode iznova usvojio, al i taj put nije bio bolje sreće. Čim se je sastao u ovu sjeditbu bude mu priobćeno, da se taj izvanparlamentarni pritisak vrši s velikom snagom na one narodne zastupnike, koji su kao javni činovnici stajali prema eksekutivnoj vlasti u odvisnom položaju te bi bez kriepke zaštite kuće morali tomu pritisku podleći. Da se toj ugroženoj parlamentarnoj slobodi pruži čim krepča zaštita, iznese Perkovac predlog, neka visoki sabor izvoli zaključiti, „da ne će ni viećati ni glasovati o nikakovu predlogu, učinjenu budi inicijativom vlade, budi inicijativom njegovom, dok Njeg. Veličanstvo neblagoizvoli potvrditi zakonski članak o nepovriedivosti i neodgovornosti saborskih članova, predložen iz treće saborske sjednice od god. 1861. a reproduciran uz novi izborni red, koji je Njeg. Veličanstvu na potvrdu predložen iz zasjedanja ovoga sabora od godine 1865./6. Ovom prilikom neka prosvjeduje sabor ujedno i proti svakomu izbornomu redu, koji bi se bez zakonitoga sudjelovanja naroda stvorio“. U svojem govoru reče Perkovac, da se danas „na sav glas, onako po bielom danu, na očigled cieloga svieta izvršuje u ustavnih državah nečuven pritisak na slobodu i mnienje narodnih zastupnika; za to misli, da se zastupstvo narodno, ako hoće sačuvati čast svoju i dostojanstvo svoje, do njega prodirućim glasovom oglušiti ne može, mukom ih mimoići nesmije“. O tom pritisku na činovnike — narodne zastupnike, pišu mnogo ondješnji listovi, iznoseći pojedine konkretne slučajeve, a iz govora Jovana Živkovića i Avelina Cepulića, koji bijahu u tom položaju, proizlazi jasno, da je takav izvanparlamentarni pritisak obstojao al obadvojica izjaviše, da bi i bez zaštite zakona o imunitetu glasovali po svojem slobodnom uvjerenju. Perkovčev predlog bude primljen jednoglasno uz burne uzklike. Ujedno zaključi kuća, da se taj saborski zaključak priobći preko bana brzojavnim putem hrvatskoj dvorskoj kancelariji. Dva dana nije se kuća sastala. a u sjednici od 14. svibnja priobći pred-

sjednik, da je Njeg. Veličanstvo na preponizni predlog vladin, da se tvrdnja izrečena u rečenom zaključku o neustavnu i protuzakonitu pritisku od strane kraljevske vlade na slobodno mnienje članova sabora oprovrgne što odlučnije, blagoizvoljelo premilostivo sklonut se i potvrditi zakonsku osnovu o nepovriedivosti i neodgovornosti saborskih članova". U jednoj od sliedećih sjednica bude kraljevski taj odpis priobćen saboru. U toj sjednici prihvati kuća opet jednoglasno predlog zastupnika Vrbančića, koji se je ticao nemilih dogodjaja na Rieci i u jednom dielu primorja a značajno je svakako, da su predlog zastupnika Vrbančića, koji je bio jedan od najradikalnijih članova narodne stranke, odlučno podupirali upravo članovi unionističke stranke Živković, Brlić i Stojanović, koji su u toj razpravi uzeli rieč. Vrbančićev predlog, u obliku interpelacije na bana glasio je: „da li je svietli ban ubavješćen o dogodjajih na Rieci i u hrvatskom primorju i da li je u tom slučaju razložio Njeg. Veličanstvu kralju, kako se Njegove, u otčinskoj brižljivosti izdane naredbe, izopačuju po kr. povjereniku Čehu na način, koji je podoban u oči naroda kompromitovati Veličanstvo priestola i uvriediti zasvjedočenu vjernost hrvatskoga i srbskoga naroda naprama priestolu; što je dosele ban naredio, da zaprieči opisane izgrede riečke i očevidna napadanja na cjelokupnost naše domovine; ako dojakošnje njegove naredbe nisu ili ne bi rodile željenim plodom, što kani odrediti, da zadovolji svojoj svetčanoj prisegi, dostojanstvu bana, časti i poštenja trojedne kraljevine"? Ignjat Brlić reče, da nitko više neosjeća nepravdu, koja se ovako silovito nanosi narodu i zemlji, nitko bolje neuvidja nepovoljne posljedice, koje mogu sliediti iz takova nasilja, koliko upravo ona stranka i oni ljudi, koji nastoje oko koristne, poštene i pravedne uže sveze sa kraljevinom Ugarskom". Živković reče, „pošto je kr. komisar bio izaslan na Rieku u tom povodu, što su riečki kolovodje Sgardelli, Matković i drugovi inscenirali izgrede proti zakonitim hrvatskim oblastima i zemljištnoj cjelovitosti trojedne kraljevine, a pošto su te iztrage po njemu samomu obustavljene, prestao je i povod daljnjemu obstanku toga komisarijata". Kuća, usvojivši Vrbančićev predlog, izasla iz sjednice banu deputaciju, od petnaest lica, koja povrativ se priobći kući sliedeću banovu izjavu: „O najnovijih izgredih prispjela je banu prva prijava od sudca municipija bakarskoga, da je naime magistrat bakarski povodom tim, što Riečani namjeravaju na teritoriju bakarskom kod kapele sv. Ivana iztaknuti magjarske barjake i time vriedjati narodnu sviest ondješnjega pučanstva, naložio eksponiranom u Sušaku povjereniku sigurnosti, da nastoji te demonstracije,

na koliko se na bakarskom teritoriju izvesti kane, osujetiti, ma bilo i pomoćju oružničke sile. Ban je tim povodom pozvao kr. povjerenika Čeha, da od svoje strane učini korake, da se svakoj uzrujavajućoj demonstraciji od strane Riečana stane na put. Nadalje je banu prijavio kr. povjerenik Čeh, da je Mavro Pintarić, organ municipija bakarskoga, dao pomoćju oružnika skinuti na kapeli sv. Ivana iztaknute magjarske barjake, povodom česa porodio se je medju desivšimi se ondje sukob. Pa pošto bakarski kotar nespada pod njegovu vlast da je o cielom tom dogodjaju izvjestio dvorsku kancelariju. Malo zatim javilo je banu poglavarstvo županije riečke, da je riečka svjetina napala kamenjem županijskoga sudca Padavića, pa da je riečko gradsko poglavarstvo gledalo ovaj napadaj prekrštenih rukuh. Povodom tim, da je svietli ban opet pozvao povjerenika Čeha, da od svoje strane poprimi mjere za uzdržanje javnoga mira i reda, a podjedno da je zamolio dvorsku kancelariju, da bi izdala shodne mjere, da se jedared učini konac sličnim provokativnim demonstracijam. Isti dan da mu je prispjela brzojavna viest od predsjedničtva dvorske kancelarije, da je Bakar sa kotarom uslied previšnje zapovjedi podčinjen vlasti povjerenika Čeha i njemu za slučaj potrebe stavljena na razpolaganje ondašnja vojnička posada". Saslušavši ovaj banov odgovor, zaključi kuća, da se Vrbančićeva interpelacija zajedno sa banovim odgovorom uputi na odbor, koji će o tom imati podnesti izvješće.

Niti ova saborska razprava, koja se je u kratko vrieme po drugi put povela a niti odgovor bana Šokčevića neopisuju te dogodjaje na Rieci i u primorju onako obširno i jasno, da bi se mogla shvatiti ona silna uzrujanost, koja je u tom povodu bila zavladala po čitavoj zemlji te obuzela jednakom snagom sve saborske stranke. Riečka svjetina, kojoj stajahu na čelu spomenuti već kolovodje, bijaše grad pretvorila u pozorište sablaznjivih izgreda i prizora; ona je gotovo svakoga napadala, koji je hrvatski osjećao te je vladajući ulicom kroz duže vremena, davala svojoj mržnji na Hrvate i Hrvatsku izraza raznim nedjelima. Iz Rieke bude ta agitacija prenešena kroz radnički na Rieci uposleni sviet u bliža primorska mjesta, te je i ta mjesta pretvorila u pozorište gradjanske borbe. Pošto su municipalne oblasti tako na Rieci, koje su uz to i podupirale riečke izgrednike kao što i u području municipija bakarskoga bile izgubile vlast i autoritet, mogla je od tuda nastati nužda, da se obustavi vlast redovitih oblastih te ova usredotoči u rukuh kr. povjerenika Čeha, koji preuze svukoliku upravu i nadzor nad svim oblastima no i dužnost, da uzdrži javni poredak. Ovaj se javni poredak nije uzdržao nego su saboru

stizali neprestano glasovi o novim nasilnim djelima riečke i jednoga zavedenoga diela primorske svjetine, koja se je za riečkom povodila a s druge strane moralo je i mirno pučanstvo hrvatskoga primorja da se brani od toga nasilja, koje je ugrožavalo sigurnost života i imetka. Tadašnji podžupan županije riečke Ivan Vončina opisuje u jednom otvorenom listu na povjerenika Čeha narav tih izgreda u nekojim primorskim mjestima a iz njegova lista proizlazi, da je i njemu samomu kao što i ostalim organima redovitih hrvatskih oblastih prietila pogibelj upravo od strane te fanatizovane svjetine, kojom je riečka agitacija upravljala u svoje nehrvatske svrhe. Riečani su misiju povjerenika Čeha shvatili u tom smislu, da ih on ima privesti u krilo Ugarske, a kada im je bilo dozvoljeno, da mogu neposredno birati zastupnika u ugarski sabor uznastojali su još jačom snagom, da se silovito odciepe od Hrvatske a to je dalo saboru povoda, da proti toj nezakonitoj težnji uloži svetčani prosvjed.

Odgovor bana Šokčevića odgovarao je podpunoma istini no nije izcrpljivao van samo manji dio tih riečkih dogodjaja, sabor pako, imajući u tom času i drugih prešnih i važnih zadataka, smatrao je dostatnim, da stvori samo načelnu rezoluciju, u kojoj su se sve stranke našle u svojoj patriotičnoj sviesti složne. Ovo je naročito naglasio Jovan Živković, izjavivši, da trojedna kraljevina nesmije ni za dlaku odstupiti od svojega prava na Rieku a pristavši unionistička stranka uz sve rezolucije i predloge u riečkom pitanju, koji su potjecali od saborske većine ili narodne stranke, pokazala je, da to pitanje shvaća u istom duhu i smislu, a to je bio duh i mišljenje čitavoga naroda.

Razpravivši ovako sve predmete, koji su stajali na putu, da se povede razprava o adresi, započe kuća tu razpravu u sjednici od 19. svibnja. Izvjestitelj većine odbora bijaše Mrazović, sada već generalni izvjestitelj većine, koji podnese sliedeći nacrt adrese:

Govoreći najprije o pragmatičkoj sankciji, veli adresa, da pragmatička sankcija ima zajamčiti cielovitost i nerazdieljivost svake kraljevine i zemlje pod žezlom Njeg. Veličanstva živeće, nadalje onu mjeru samostalnosti, koja odgovara potrebam njezinoga narodnoga razvoja. Pozivajuć se za tim na državopravni položaj kraljevine Ugarske, kako ga je vlada Njeg. Veličanstva uglavila sa saborom ugarskim, veli, da taj položaj pokazuje one poslove, koji su zajednički svim kraljevinam i zemljam monarkije pa da se iz pragmatičke sankcije nedade izvesti uže zajedinstvo medju pojedinimi kraljevinami i zemljami krune ugarske, nego što je ono, koje je ugovoreno izmedju Ugarske i ostalih kraljevina i zemalja pod žezlom Njeg. Veličanstva.

Zatim veli doslovce: „Stoga nemožemo zatajiti, da nas je nemilo zateklo, kada smo iz premilostivoga kraljevskoga odpisa od 23. travnja razumjeli, kako vlada V. V nalazi, da naša adresa od 19. prosinca nije u skladu sa pragmatičkom sankcijom, dapače da je u protuslovju sa čl. 42. od god. 1861. Članak taj pridržaje budućemu ugovoru sve dodirne točke užega saveznoga zajedničtva, prekinuta dogodjajima od god. 1848. te nepriznaje iz prošlosti ine sveze sa kraljevinom Ugarskom do zajedničtva krune i krunitbenog jamstva posebne krunitbene diplome za kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju." Adresa veli nadalje, da je sabor, odazivajući se želji Njeg. Veličanstva, da i kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija budu zastupane kod krunitbenoga čina, jurve izabrao odbor, koji će zastupati trojednu kraljevinu kod čina krunitbenoga, čim budu uklonjene zaprieke, zakonitomu stanju na putu stojeće. No sabor nije mogao na to pristati, da taj odbor stupi u ugarski sabor nego mu je dao naputak, da se stavi u dogovor s onim odborom ugarskoga sabora, kojemu je povjerena izradba krunitbene diplome i da sudjelujući kod izradbe, osigura državno pravo trojedne kraljevine.

Pošto se Ugarska, veli adresa, neobazire na članak 42. nego grad Rieku s kotarom neposredno prisvaja kraljevini Ugarskoj, pošto nadalje zaključak ugarskoga sabora, prigovarajuć autonomiji trojedne kraljevine, zasiže u njezino državno pravo, da zahtjeva od ugarskoga sabora bezprigovorno i bezuslovno priznanje teritorija i autonomije, kako oboje ustanovljuje od Njeg. Veličanstva potvrdjeni članak 42.

„Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija podložile su se ugarskomu kralju ali nikada ugarskoj kraljevini. Zaključkom pako svojim postavio se je ugarski sabor na stanovište skrbnika naprama trojednoj kraljevini. Mi kao zastupnici naroda, koji je u najodlučnijih dobah svojega državnoga života svoju sudbinu sam odlučivao, moramo svom kriepkoćom svoga pravnoga uvjerenja zaniekati ugarskomu saboru i pravo, a pogledom na naše različite odnošaje i sposobnost prosudjivati o potrebah njegovih."

Zatim adresa priobćuje prepokorno Njeg. Veličanstvu, kako je sabor spomenuti odbor uputio, neka nastoji o tom, da se u krunitbenu diplomu uvrsti zaporka, po kojoj se ugarski zakoni od g. 1848. nemogu ni poslie krunitbene diplome protegnuti na trojednu kraljevinu. Ti bo zakoni tako su protivni svemu narodnomu i državnomu vieću trojedne kraljevine, da bi mi u krunitbenom činu, izvedenom bez ovoga priuzdržaja, nazrieli zavedenje takova stanja u domovini, kojega narod nami zastupan nikad nije priznavao zakonitim, nazrieli

zametak novomu nesporazumljenju i novoj borbi medju trojednom kraljevinom i Ugarskom.“ Nadalje je odbor, izabran po saboru, upućen, neka se u krunitbenu diplomu uvrsti zakonito jamstvo: da se hrvatsko-slavonska krajina kao izključivo vojnička uredba smatra ukinutom i da se u zakonarstvu, političkoj, nastavnoj i vjerozakonskoj upravi, zatim u sudstvu sjedinjuje sa materom zemljom: glede Dalmacije: da je Dalmacija po državnom pravu cjelovit dio trojedne kraljevine te se prema ovomu pravu pridružuje kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji. Nadalje bi ti poslanici imali izhoditi, da će odgovorna vlada prvomu budućemu saboru predložiti zakonsku osnovu za izvedenje navedenih zakonskih ustanova glede trojedne kraljevine i Dalmacije, koja će se svetčano morati zajamčiti. Nadalje su upućeni poslanici, neka izhode uvrstbu zakonskoga jamstva u krunitbenu diplomu: da se u napredak u trojednoj kraljevini nebude vladalo neodgovorno. Adresa završuje: Vaše Veličanstvo! Ako je ugarski sabor pripravan od svoje strane izaslati kraljevinski odbor, koji bi sa našimi poslanici stupio u dogovor, i ako je vlada V. V. gotova s istim našim odborom ugovarati glede sadržaja krunitbene diplome: naš je odbor upućen, da se tomu pozivu odazove te uspjeh svojega poslovanja saboru na konačno odobrenje podnese. Želji V. V. da zakonitim načinom pristupimo zaključku, uglavljenu od sabora ugarskoga o državopravnom odnošaju zemalja krune ugarske u pogledu zajedničkih posala i njihova razpravljanja odazvati ćemo se onom pripravnosti, koju V. V. od zasvjedočene naše privrženosti temeljito očekivati može, čim nam bude taj zaključak zakonitim načinom priobćen i čim ga uzmognemo temeljito razsuditi. Svečane izjave u prev. kr. odpisu od 8. studenoga 1861., u ces. manifestu od 20. rujna 1865., u premilostivom kr. odpisu od 2. studenoga 1865. i od 27. veljače 1866., sav državni život trojedne kraljevine počamši od godine 1848. ovamo, daju nam podpuno pravo moliti smjerno V. V. da nam taj zaključak kao kraljevski svoj predlog premilostivo priobćiti blagoizvoli“.

Ovaj nacrt obrazloži Mrazović vrlo kratkim govorom. Njegov je govor samo analiza pojedinih točaka adrese, u kojoj se želje i težnje većine izrazuju na najjasniji način a mogu se iz toga govora priobćiti jedino sliedeće značajnije stavke: „Odbor je držao za dužnost predložiti visokomu saboru, da prije svega, nego li sabor Trojedne kraljevine stupi sa svojim odborom u sabor ugarski, prije nego li pristupi ugovaranju krunitbene diplome te udioničtvuje kod krunitbe same, traži stalne garancije, koje će bar za buduće obezbiediti mirno dogovaranje izmedju jedne i druge kraljevine. Ove garan-

cije sadržane su u obsegu one autonomije i onog teritorija, koji je već izražen u članku 42. od g. 1861. kao posebno državno pravo Trojedne kraljevine i koji je članak takodjer po Nj. Veličanstvu potvrdjen. No osim garancija, koje Trojedna kraljevina ima pravo zahtjevati, stupajuć u savez sa kraljevinom Ugarskom, imade i drugih garancija, koje imade Trojedna kraljevina na temelju svojega državnoga prava zahtjevati od same krune, a to su garancije cjelovitosti zemljištne, koja se osniva ne samo na članku 42. nego takodjer na starijih, toliko puta potvrdjenih zakonih, kojih izvršenje je mnogo puta obećano ali nikada izvedeno bilo. S toga je scienio odbor, da se imade dati naputak onomu odboru, što bi se imao izaslati na dogovaranje sa saborom ugarskim, neka zahtjeva na novo, da se zakonom izreče utjelovljenje vojničke Krajine i pridruženje Dalmacije. Ova garancija ne samo što je na državnom pravu Trojedne kraljevine utemeljena nego je takodjer prama današnjemu razvitku i potrebam našega naroda uvjet, od kojega njegov daljnji obstanak i razvitak zavisi; jer Trojedna kraljevina sa ovo sedam županija, stupila ona u koju joj drago svezu, biti će uvjek u pogibelji ne samo majoriziranja, koje se neda u svih okolnostih prepriečiti nego će biti u pogibelji absorpcije, jer neima dosti široka temelja za duševni i materijalni razvitak svoj."

Sada je imao Živković da zastupa nacrt unionističke manjine odbora no taj predlog nije više obstojao, jer ga je sam predlagač opozvao. Videći naime unionistička stranka, da ona u saboru, u kojem narodna stranka imade odlučnu većinu, nemože prodrieti sa nikakovim svojim predlogom, koji se nebi podpunoma slagao sa načelima većine, držeći nadalje, da je prema sadržaju kraljevskoga odpisa i zaključku ugarskoga sabora u obće minulo za ovaj čas vrieme svakomu dogovaranju, te bi sabor Trojedne kraljevine imao prema pozivu kraljevskoga odpisa izaslati u ugarski sabor poslanike, kao što deputaciju k predstojećoj krunitbi Nj. Veličanstva, zaključi, da nepredloži nikakova posebna nacrta adrese te je uslied toga njezinoga zaključka morao i Živković opozvati predlog odborske manjine. Ipak je vriedno čuti Živkovićevo razlaganje, već radi budućega razvoja državopravnoga odnošaja, koji će nas zanimati u drugom dielu ove parlamentarne povjesti, da se vide načelne razlike, koje su postojale izmedju predloga manjine i većine i koje je Živković na vrlo jasan način objasnio. Živković reče: Temeljna misao i načelo odborove manjine leži u zajedničkom ugarsko-hrvatskom državnom pravu, dočim je temeljna misao adrese odborove većine posebno dr-

žavno pravo Trojedne kraljevine. Načelo zajedničkoga državnoga prava osniva se na naših nazorih, po kojih smo i dosada vjerni ostali zajedinstvu krune, koje je zajamčeno u pragmatičkoj sankciji. Zajedinstvo krune predpostavlja i zahtjeva neobhodno živi jedan izraz, u kojem se očituje a taj izraz, da postane istinom, traži kao minimum to, da sve kraljevine i zemlje krune ugarske u svih svojih odnošajih, po kojih dolaze prama trećemu kao državna cjelovitost, u jedno spadaju. Polazeći s toga načelnoga stanovišta, morali smo mi prihvatiti sva ona načela zaključka ugarskoga sabora, koja izviru iz zajedinstva krune, prihvatili smo dakle prvu i drugu točku na toliko, na koliko Ugarska kao država dolazi s nami zajedno s ostalimi zemljami Njeg. Veličanstva izvan krune ugarske u doticaj. No mi smo na tom stanovištu stajali ne samo zato, što na njem stoji kruna i ugarski sabor, što je to zajedinstvo priznao i naš sabor od g. 1861. već i s toga razloga, što za to pravno stanovište govori i ona velevažna okolnost, što se u tom okviru dade sve ono izvojevati, do čega nam je najviše stajalo i uvjek stajati mora, ako želimo, da naša domovina bude samostalna, da njezin narodni obstanak bude osiguran. U taj okvir spada svakako naša od Ugarske neodvisna domaća samouprava, koja je temelj i jamstvo našega narodnoga obstanka i budućega razvoja. To načelo vojuje takodjer za našu cjelokupnost naprama Ugarskoj, jer tim načelom možemo opravdati sve naše zahtjeve, da postignemo čega neimamo, naime cjelokupnost. No ako smo sve to i predložili, danas ipak stvari drugčije stoje. Bilo je vrieme, kad smo mi možebiti mogli ono izvojevati, za čim teži predlog manjine, a to je onda bilo, kad je Ugarska vojevala za svoje državno pravo proti Austriji. Sada pako moje je uvjerenje, da je prekasno, da je i ovaj predlog odborove manjine iluzija." Zatim Živković spomenu, kako se je predlog manjine smatrao s neke strane takovim, koji podkapa samostalnost Trojedne kraljevine, te se izjavi o tom sliedećim riečima: „Ja moram tu osvadu od odborove manjine odlučno odkloniti pa upravo jer vidim, da se je porodila ozbiljna bojazan, da ovaj predlog odborove manjine nesmjera na dobro domovine, nalazim se prinukanim ovaj predlog sasvim naprosto natrag uzeti". (Dugotrajni Živio!)

Još je govorio Ivan Perkovac za svoj posebni predlog, kojim je tražio podpuno samostalan položaj Trojedne kraljevine, osnivajuć svoje zahtjeve na nadi, da nagodba izmedju Austrije i Ugarske neće poći za rukom pa da će onda Trojedna kraljevina moći ugovoriti puno povoljniju s Ugarskom nagodbu. U svojem go-

voru, punu rezignacije, očajava Perkovac sbog neuspjeha, koji su pratili čitavo nastojanje sabora i naroda počamši od god. 1861., a njegov se govor, odajući zabrinutoga hrvatskoga rodoljuba, dojimlje kao nadgrobno slovo vlastitomu političkomu nastojanju, požrtvovnomu publicističkomu i parlamentarnomu radu, što ga je taj simpatični i umni muž vršio sedam godina na uštrb svoga i onako slaba i trošna zdravlja. U svojem se govoru tuži, kako je i njega u javnom životu proganjala kleveta, kada je nastojao, da u iskrenom sporazumu s unionističkom strankom pomogne u zemlji stvoriti jaku patriotičnu stranku, koja bi imala u svezi s Ugarskom izhoditi hrvatskomu narodu trajne uvjete samostalnoga i neodvisnoga života al ga je vazda tješilo uvjerenje, da je za svoj narod dobro i pošteno mislio. Ovo je posliednji veći parlamentarni govor Perkovčev, koji je skoro iza toga odabrao drugo polje svojemu duševnomu radu, uhvativši se u složno kolo sa nekojim mladjim književnicima, koji su udarili temelj novijoj hrvatskoj beletrističkoj književnosti. Smrtonosna bolest nije mu dala da dugo uztraje na tom polju i prije, nego su minule četiri godine, otvorio se je na samoborskom groblju grob, da primi izmučeno od duševnih bolih i fizičnih patnja tielo muža, koji je u javnom životu zemlje ostavio toli sjajan trag svojih kriepostih i vrlina. I dok se god bude u hrvatskom narodu spominjalo to sudbonosno vrieme, koje je rodilo i iznielo na vidik toliko svietlih umova i idejalnih likova, dotle će se spominjati ime jednoga od najidejalnijih izmedju njih, koji je umro s uvjerenjem, da njegov narod ima u sebi životne snage pa da će odoljeti svim burama i napastima, koje ga budu u životu snalazile. Slava Ivana Perkovca nemože potamnjeti, dok bude i jednoga umnoga i patriotičnoga Hrvata, koji se klanja otačbeničkoj sviesti i čeličnoj značajnosti.

O samom nacrtu adrese nije se vodila nikakova razprava te je primljen sa svim glasovima većine tako u glavnoj kao i specijalnoj razpravi, u ovoj uz neke izpravke, predložene po zastupniku Vrbančiću. koji u ničem nemienjaju njezin smisao. Ujedno bude zaključeno, da zastupnici Jovan Subotić i Lavoslav Šram podastru adresu Nj. Veličanstvu kralju.

Zatim prihvati kuća izvješće odbora, koji je bio izaslan da izvjesti o interpelaciji zastupnika Vrbančića glede dogodjaja na Rieci i u Primorju te o banovu odgovoru na tu interpelaciju. Predlog odbora, koji je kuća jednoglasno primila, glasio je: „Svietli ban u svojem odgovoru na pismenu interpelaciju zastupnika Vrbančića priznao je naročito na temelju stigavših mu službenih izvještaja, da su

istinite viesti o protunarodnih demonstracija, izgredih i nasiljih počinjenih u gradu Rieci te u kotaru bakarskom, koji se obširno navadjaju u gore pomenutoj pisanoj interpelaciji. Pošto je visoki sabor usvojio zaključak i prosvjed, predložen zastupnikom Račkim te izpravak k adresi, predložen narodnim zastupnikom Vrbančićem, ogradjuje se što odlučnije proti posljedicam, koje bi se na uštrb zemljištne cjelokupnosti izvoditi mogle iz imenovanja Eduarda Čeha kr. povjerenikom za grad Rieku, municipij bakarski i županiju riečku i pošto se je sabor i do sada podpunoma uvjerio, da su uz neodgovornost vlade sve izjave sabora proti načelnikom naših vrhovnih oblastih ostale bez uspjeha, scieni sabor, da nijedna daljnja saborska izjava u tom predmetu nebi odgovarala dostojanstvu ovoga visokoga tiela, uzdajuć se, da će se svim tegobam našim doskočiti povratkom i uzpostavom našega zakonitoga stanja, za koji se narod Trojedne kraljevine dokazom dosadašnjih izjava i odluka saborskih bori i boriti neprestaje". U istoj sjednici, predposljednjoj saborske periode, izabra većina odbor, koji je imao izraditi naputak za kraljevinsko poslanstvo, kad bi se to imalo uputiti u Peštu, da ugovara s ugarskim kraljevinskim odborom. Taj je naputak izradjen u smislu načela i želja, koje je u svojem gore priobćenom govoru razložio izvjestitelj Mrazović. Na predlog zastupnika Lovrića zaključi sabor uz uzklike „Slava mu", da sutra, dne 21. svibnja, na godišnjicu smrti bana Jelačića korporativno prisustvuje njegovim zadušnicam u rimokatoličkoj i pravoslavnoj crkvi.

U posliednju sjednicu, držanu 27. svibnja dodje ban barun Šokčević, te pročita prev. kraljevski odpis, kojim se odgovara na saborsku adresu i sabor razpušta:

Mi Franjo Josip prvi, po božjoj milosti cesar austrijanski, kralj ugarski i češki, kralj dalmatinski, hrvatski, slavonski, galički, vladimirski i ilirski itd.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni; ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni Vierni Naši.

U previšnjem kraljevskom odpisu Našem od 27. travnja tekuće godine pozvasmo Vas, uzdajuć se u vjernu privrženost Vašu, da se pobrinete, da Hrvatska i Slavonija bude kod predstojeće krunitbe zastupana na ugarskom saboru i da od svoje strane zakonitim načinom pristupite zaključku, uglavljenu s rečenim saborom o državopravnom položaju zemalja ugarske krune u pogledu zajedničkih posala te da time otvorite put izravnanju postojećih još razmirica. Mi učinismo to u nakani, da najkraćim putem omogućimo povrat zakoni-

toga stanja i bratinski sporazumak svih kolikih naroda ugarske krune priobćiv vam ujedno zaključak ugarskoga sabora, kojim vas je isti bratinski pozvao, da izključivo u gore označenu svrhu odašaljete punovlastnike na ugarski sabor ter vam je podjedno obrekao, da će Vam dati željenu od Vas autonomiju u obsegu što moguće širem ter da će u krunitbenu zavjernicu uvrstiti ne samo zajedničko državno pravo krune ugarske nego i zakonita prava kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Isti sabor dao Vam je takodjer na volju, da članove, koji će se birati u zajedničku delegaciju krune Moje Ugarske, izaberete ili zajednički sa saborom ugarskim, ili pako po svom saboru; priznao Vam je nadalje pravo, da poslanike svoje odašaljete ne prama odredbam zakona od 1848. godine, nego prama načinu, koji ćete ustanoviti sami, očitujuć ujedno, da nije voljan iz prihvata tih predloga izvodit ma kakovih posljedica za konačnu odluku u pogledu neriešenih još pitanja. Prema tomu scienismo, da podpunim pouzdanjem možemo očekivati posljedak dotičnih viećanja Vaših te da najbitnije zaprieke svestrano zadovoljujućemu izravnanju možemo smatrati odstranjenimi.

Nu adresa, koju je zaključila većina hrvatskoga sabora, uzprotivila se je u svih točkah otčinskim namjeram Našim.

Iskrena bi želja otčinskoga srdca Našega bila doduše viditi zastupan i sabor kraljevine Hrvatske i Slavonije prigodom krunjenja Našega; ali pošto je većina hrvatskog sabora načinom peremptornim stavila zahtjeva, koji budući su stranom posvema a stranom radi kratkoće vremena neizpunjivi, te smjerahu učiniti upravo nemogućom svaku ustavnu nagodbu, te pošto je kraljevska volja Naša neodgadjati dalje svestrano žudjena krunjenja, prisiljeni smo ovim razpustiti hrvatsko - slavonski sabor, nebuduć Nam moguće očekivat povoljan uspjeh od dalnjega djelovanja Njegova pod uplivom sadanje većine. Ne ćemo se pako odreći nade, da će vjerno stanovničtvo milih Nam kraljevina Hrvatske i Slavonije, dostojno uvažujuć i pravo shvaćajuć otčinske namjere Naše, promicati prema silam svojim djelo izravnanja u vlastitom dobro promišljenom interesu svom, i da će lojalnim sudjelovanjem svojem omogućiti zavedenje zakonitoga stanja.

Pridržavajuć si dakle sazvati opet naskoro zastupstvo Hrvatske i Slavonije ter očitujuć kraljevskim odpisom Našim od 11. travnja 1867. u slob. i kr. grad Naš Zagreb sazvani sabor ovime za razpušten, ostajemo Vam u ostalom cesarskom i kraljevskom Našom milosti i prijazni blagonakloni. Dano u cesarskom glavnom i priestolnom

gradu Našem Beču dne dvadeset i petoga mjeseca svibnja godine spasa tisuću osam što šestdeset i sedme, vladanja Našega godine devetnajste.

Franjo Josip I. s. r. Milan barun Kussevich s. r. general topničtva.

Po previšnjoj zapovjedi Njegova posvećenoga cesarsko-kraljevsko-apoštolskog Veličanstva.

Dr. Eduardo Jelachich-Bužimski.

Kuća se razidje uz uzklike: Živio kralj! Živila domovina!

Osvrt na saborsku periodu.

Sabor ovoga trogodišta od godine 1865. do 1867. može se u istinu nazvati samo produženim saborom od godine 1861., obzirom na glavno, naime državopravno pitanje, koje mu je onaj prvi ostavio neriešeno, a imalo se je sada riešiti, pošto su to kategorički tražili javni odnošaji tako monarkije kao što i oni kraljevina i zemalja krune sv. Stjepana. Nastojanje bečkih državnika, da urede monarkiju na osnovu veljačkoga patenta, svrši se s podpuno negativnim rezultatom; Ugarska i Hrvatska, ostajući nepomično na temelju svoga historičkoga ustava, nisu htjele ni čuti o tome, da izašalju zastupnike u bečko carevinsko vieće, a ta je okolnost poglavito sklonula prejasnu krunu, da obustavi kriepost veljačkoga patenta za svukoliku monarkiju, a zatim se je manifestom od 20. rujna 1865. godine obratila na sabore iztočnih zemalja monarkije, Ugarsku i Hrvatsku, da sasluša njihovo mnienje, kako da se za buduće ustanovi njihov državopravni odnošaj naprama monarkiji, saboru pako trojedne kraljevine odredila je još i drugi glavni zadatak, da naime uzpostavi svoj historički odnošaj prema kraljevini Ugarskoj. Poznato nam je, što je u Hrvatskoj i Slavoniji bivalo od razpusta sabora god. 1861. pa do sastanka ovoga sabora. Jedan, veći i jači dio narodne stranke, kako se je ta obrazovala na prvom državopravnom saboru od g. 1861. stvorivši znameniti čl. 42., složi se iza toga sa unionističkom strankom i obje ove stranke predstavljahu narodnu opoziciju proti bečkoj i domaćoj vladi, proti Schmerlingu, Ivanu Mažuraniću i banu Šokčeviću. Proti tim fuzioniranim strankama stajaše tako zvana narodna samostalna stranaka, brojeći u svojem kolu i uglednih i umnih muževa, koji su očevidno i u prvom redu tražili sporazum sa Austrijom, neobazirući se na historički odnošaj izmedju Hrvatske i Ugarske. Saborski izbori, koji su obavljeni nekoliko mjesecih prije, nego je izišao

carski rujanski manifest i nego se je sasvim razklimao sustav, osnovan na veljačkom patentu — ti saborski izbori, obavljeni uslied oktroiranoga izbornoga reda urodiše tim uspjehom, da je ta narodna samostalna stranka mogla u saboru računati u državopravnim pitanjima zajedno sa dostojanstvenicima, velikim županima i krajiškim zastupnicima na neku pozitivnu ako i ne veliku većinu. No izmedju tih izbora i sastanka sabora nastale su zamašne promjene, koje su morale oslabiti stanovište te narodne samostalne stranke. Iz Beča pokazivahu sve više sklonost i volju, da se provede nagodba s Ugarskom te Ugarskoj budu učinjene neke predhodne koncesije. Nijedan Hrvat nesmije u svojem patriotičnom ponosu biti uvriedjen, ako mu se po istini kaže, da se je iz Beča uzimalo na Hrvatsku obzira tek u drugom redu, a glavno se radilo o tom, da se Ugarska predobije i sklone na popuštanje. Čim se pokazaše jasni znakovi, da će biti moguće provesti nagodbu s Ugarskom, nije se više pogledom na Hrvatsku smatralo za glavno pitanje, da ona uredi svoj odnošaj prema Austriji a u tom povodu izgubila je svoju važnost za Beč ona hrvatska stranka, koja se je za takovom težnjom povodila. Tako se je narodna samostalna stranka našla već na početku te saborske periode u oči promjenjene situacije, obje pako druge stranke mogahu se u istinu pozivati na to, da zastupaju pretežitim dielom mišljenje naroda, a one su ušle u sabor s namjerom, da u prvom redu ustanove u okviru članka 42. novi odnošaj trojedne kraljevine prema Ugarskoj.

Sve tri stranke bile su prije svega složne u tome, da se imadu priznati stanoviti zajednički interesi sa svim kraljevinama i zemljama Austrije a ovo se stanovište bitno razlikuje od stanovišta negacije, na kojem je u tom pogledu ostao sabor od godine 1861. Pobjedilo je dakle stanovište, naglašeno u Pricinoj izjavi a ovo je svakako bio jedan korak k sporazumu pak se stranke razlikovahu u tome, što je sjedinjena unionistička i narodno-liberalna stranka izjavila, da te zajedničke poslove može i smije trojedna kraljevina ustanoviti samo u svezi sa kraljevinom Ugarskom te je ovo načelno gledište i naglašeno u prvoj saborskoj adresi, dočim je samostalna stranka bila voljna, da se ti zajednički poslovi urede izravnim dogovorom s Austrijom. U Hrvatskoj ima još i danas mnogo javnih muževa, koji sa svoga načelnoga stanovišta sasiplju krupne prikore na taj sabor, jer je priznao te zajedničke interese. On ih je priznao, kako su faktično postojali od vjekova, nemogavši se oteti njihovu uplivu i snagi, a mislio je, da će tim priznavanjem zajedničkih interesa obvezati Beč na uzvratne usluge, pa da će time u monarkiji porasti ciena Hrvatskoj i njezi-

nomu narodu. Privolio je na to dosti nerado, pod pritiskom raznih okolnostih, misleći pri tom, da radi i politički mudro. Sabor se je u tom računu prevario. Pošto je u istoj adresi, koja nosi obilježje sjedinjenih težnja obijuh fuzijoniranih stranaka pružio i Ugarskoj prema želji i pozivu svietle krune ruku pomirnicu, mogao je jamačno misliti, da je u oba pravca izvršio svoj glavni zadatak.

No čim je više rasla vjerojatnost, da će se izmedju Austrije i Ugarske sklopiti nagodba, tim je za Hrvatsku postajalo preče pitanje o poravnanju njezinih državopravnih razmirica s Ugarskom. Ovo se najjasnije opaža u fluktuaciji stranaka u samom saboru. Narodna samostalna stranka poče gubiti svoj raison d' etre i ona se približi svojim starim prijateljima i jednomišljenicima od godine 1861., a obje iztaknuše kao glavni svoj štit zajednički čl. 42. iz kojega su one izvodile za trojednu kraljevinu podpunu samostalnost i ravnopravnost prema Ugarskoj kod ugovaranja nove državopravne sveze. Da su se oba krila te stranke, bivši toli dugo razdvojena, mogla tako brzo složiti, tomu je svakako glavni razlog njihov zajednički postanak, njihove tradicije iz prijašnjih vremena, još uvjek svježe te zajednički im članak 42., koji je svačim prije odisao nego osobitim povjerenjem prema Ugarskoj. Unionistička stranka ostade prema ujedinjenoj narodnoj stranci u manjini i udesom sabora i zemlje ravnali su od toga časa, koliko su u obće mogli ravnati tim udesom, muževi narodne stranke. Kraljevinski odbor, izabran da ustanovi novi državopravni odnošaj s Ugarskom, nije polučio nikakova uspjeha.

Nitko pravedan ni objetivan, ni Hrvat ni Nehrvat, neće radi toga neuspjeha baciti krivnju na hrvatski kraljevinski odbor. Stojeći na temelju čl. 42. priznavao je hrvatski odbor, da je probitačna uža sveza s kraljevinom Ugarskom no on je ujedno tražio, da se izpune i oni drugi uvjeti toga zakonskoga članka, kojima se Hrvatskoj imala zajamčiti njezina samostalnost i neodvisnost u ugovaranju s Ugarskom i njezina cjelokupnost. Ugarski kraljevinski odbor nije na to hotio privoliti. On nije hotio priznati, da je sveza s Ugarskom pravno prekinuta, kako to označuje članak 42. nego je pozivao Hrvatsku, da stupi u ugarski sabor, kamo da ona po pravu spada. Priznao je Hrvatskoj autonomiju u trima državnim strukama bogoštovno-nastavnoj, upravnoj i pravosudnoj, premda je i kod toga izrazio čudnovat nazor, da mu se ta autonomija čini za Hrvatsku preobširna. Naročito pak nije nikako hotio priznati zemljištnu cjelovitost trojedne kraljevine, hoteći iz te cjelokupnosti izlučiti grad Rieku s kotarom i nedopuštajući, da si Hrvatska prisvaja makar samo virtualno pravo na Medju-

murje. Svaki je Hrvat uvjeren, da bi se i u onom slučaju, da je pošlo za rukom izravnati sva druga prjeporna pitanja i razmirice, bili ti dogovori razbili radi podpunoga nesuglasja i oprjeke u riečkom pitanju, u kojem hrvatski kraljevinski odbor nije ni mogao ni smio ni hotio popustiti. To je vjerovala i znala unionistička stranka isto tako, kao što i sjedinjena narodna stranka; znao je to čitavi hrvatski narod a morala je to znati i Ugarska te je hrvatski kraljevinski odbor pred povješću i narodom oprošten svake krivnje, što ti pregovori nisu uspjeli. U velikoj europskoj povjesti ima jedan analogan slučaj, gdje je veliki jedan državnik, koji je svoj narod ujedinio, kao cienu toga ujedinjenja žrtvovao komad zemljišta svoje domovine, predavši ga u vlast onomu, koji mu je tu domovinu pripomogao ujediniti. Radi toga bio je u talijanskom parlamentu — radi se naravno o Cavouru — nemilo napadan te ga je Garibaldi nazvao izdajicom. Cavour mogao je ovaj oportunizam opravdati velikim stečevinama, koje su za Italiju potekle iz saveza sa carem Napoleonom. Što bi pak hrvatski kraljevinski odbor mogao navesti na svoju obranu, da nije u riečkom pitanju postupao onako kako jeste?

No ako nagodba s Ugarskom i nije uspjela ona se ipak nije mogla smetnuti s dnevnoga reda a ovaj osjećaj tištio je sve saborske stranke, naročito pak odgovornu u prvom redu za dalnji postupak saborsku većinu.

Tu je saborskoj većini pala na um čudnovata postumna misao, da pokuša izravnu nagodbu sa krunom i monarkijom mimo Ugarske. Unionistička stranka željela je, da se nestvara nikakov zaključak prije, nego stigne odgovor ugarskoga sabora, ma da ni ona nije vjerovala a ni mogla vjerovati, da bi ugarski sabor mogao opovrći muževe svojega odbora, za kojima se je povadjalo javno mnienje i sabora i čitave Ugarske, no ona je, stojeći na svojem načelnom stanovištu, morala odlučno ustati proti pokušaju, da se kod uredjenja državopravnih poslova obidje historički saveznik Ugarska. Pa kako je saborska većina izvela taj pokušaj u svojim zaključcima i adresi od god. 1866.? Svaki onaj, koji se divi patriotičnoj sviesti jedne stranke, morat će joj svakako priznati, da se je kod te sgode poniela vrlo hrabro i odvažno te je svoje zahtjeve pače još i povisila prema svojim prijašnjim izjavama i zaključcima. Jamačno nije sama očekivala nikakova uspjeha od tih svojih zaključaka te se taj korak ima jedino smatrati velikom političkom manifestacijom, kojom se je imalo dokazati pred narodima monarkije, da je hrvatski sabor odlučio braniti prava i stanovište trojedne kraljevine, puklo kud puklo. Bilo bi bez

smisla, htjeti dokazivati tim muževima, koji su se odlikovali i umnom snagom i političkim znanjem, da to nije bio promišljen politički korak ali se prema nekojima od njih, naročito prema onima, koji su prije toga stvarali fuziju i programe sa unionističkom strankom, nemože zašutiti prikor, da su odviše lahko napustili prijašnje načelno stanovište te možda u povodu toga pogoršali i onako loš odnošaj prema Ugarskoj. U posliednjoj saborskoj sjeditbi nije se već moglo raditi o ničem drugom nego još samo o tom, da li trojedna kraljevina hoće ili neće stupiti u ugarski sabor a većina odgovorila je na to pitanje negativno, postavivši takove uvjete, o kojih je bila uvjerena, da se neće izpuniti. Unionistička stranka ostala je pasivna, nadajući se, da će doskora doći vrieme, gdje će ona biti pozvana da odlučnije utiče u riešenje toga državnopravnoga odnošaja.

Tako se je dogodilo i moralo dogoditi, da je nastojanje toga sabora oko riešenja državopravnih pitanja ostalo u svakom pravcu bezuspješno i sabor se je napokon našao u oči položaja, koji su bez njegova uticaja stvorili dogodjaji, a ti su preko njegovih državopravnih načela i patriotičnih ograda prešli na dnevni red. Iz njegova djelovanja neće nitko živ izvesti dokaz, da je sabor odviše popuštao ili da mu čast i interes zemlje nisu stajali pred očima. Toga nemože nitko tvrditi, tko je pratio njegove adrese i zaključke, njegove prosvjede i rezolucije, koje obilježuju tolike etappe njegova bezuspješnoga nastojanja, da očuva i spasi tolike bitne zahtjeve Trojedne kraljevine. Na te njegove zaključke i prosvjede, u kojih se toliko naglašava pravo zemlje, nije se uzimalo obzira i tako je Trojedna kraljevina ostala sa svojim zahtjevima viseći u zraku, dok su već odnošaji izmedju Austrije i Ugarske bili uredjeni. Dok su rasle neprilike Austrije, te je sustav, osnovan na veljačkom patentu, morao likvidirati, izgledalo je, kao da Austrija dolazi u susret pravednim težnjam Trojedne kraljevine. No povjestna tradicija bjelodano pokazuje — a u tom je Ante Starčević vazda pravo imao, da su Beč i Austrija na oko marili za Hrvatsku samo onda, kada su se nalazili u škripcu a da se je prema njoj zametnuo svaki obzir, kada već nije trebalo njezine pomoći. Zaista, po kojem načelu da se vlada i ravna onaj sabor, koji je na početku saborske periode, sudeći po svim znakovima javnoga položaja, morao držati, da se ozbiljno traži njegovo sudjelovanje kod uredjivanja zamršenoga javnoga stanja monarkije i da od njegove slobodne volje odvisi, kako će urediti svoj budući savezni i prijateljski odnošaj prema Ugarskoj a koji već poslie nekoliko mjesecih vidi, da je taj poziv na njegovo slobodno sudje-

lovanje bio samo fiktivan i da ga bečki državnici upravo sile na savez s Ugarskom? Ako je Trojedna kraljevina imala postati faktor, koji bi nešto vriedio te mogao kod uredjivanja tih javnih odnošaja baciti na tezulju svoj upliv, onda je sasvim prirodno, da je sabor morao tražiti, da joj se povrati državni ustav i zemljištna cjelovitost, pošto ovaka Trojedna kraljevina, raztrgana i sapeta protunarodnim sustavom, nemože imati moći ni upliva. Sabor je u tom pogledu bio izprvine i popustljiv, tražeći samo zemljištnu cjelokupnost, naročito glede Krajine u takovu obliku, koji se je dao dovesti u sklad sa faktično nastalim odnošajima, pošto se ti nisu mogli naprečac promjeniti, i takav povratak državnoga ustava, koji je predpostavljao i priznavao tolike, tečajem vremena nastale zajedničke poslove sa austrijskim kraljevinama i zemljama monarkije. Glede Ugarske stavio se je na temelj onoga zakonskoga članka, koji je, zadobivši previšnju kraljevsku potvrdu, mogao u ovo vrieme biti jedini pravni temelj, na kojem je Trojedna kraljevina mogla urediti svoj državopravni odnošaj prema historičkoj saveznici. Sabor je dakle pokazao susretljivost daleko veću nego njegov predšastnik od godine 1861. pa je tako sa svoje strane htjeo učiniti mogućim, da se uz konsolidovane odnošaje Trojedne kraljevine, bez kojih bi svako njezino sudjelovanje bilo samo smiešna fikcija, ustale i odnošaji čitave monarkije. Tko traži pogrieške u parlamentarnom i političkom djelovanju naših predšastnika u saboru od godine 1865., može ih dakako naći pa bi na njihovu temelju mogao proti tomu radu i uspješno polemizovati, no tko razmotri glavna gledišta, koja su vodila sabor, nemože mu prigovoriti, da nije nastojao očuvati interese svoje domovine u skladu sa ostalim interesima i odnošajima monarkije. On se je dugo mučio, kako da pronadje sklad, koji bi jednako odgovarao jednim i drugim probitcima, što ih uvjetuje nerazriešiva sveza svih kraljevina i zemalja monarkije. On je mogao u tom pogledu griešiti no on je svakako zasvjedočio svoju susretljivost pa da je i drugdje bilo dobre volje kao kod njega, bio bi taj sporazum jamačno za rukom pošao. No te dobre volje nije bilo pa si ovako možemo najbolje razjasniti, zašto je taj sabor, iz početka toli susretljiv, vidivši, da mu se ta susretljivost niti priznaje niti nagradjuje, okrenuo kasnije tim jače naglašivati prava zemlje te je bivao tim nepopustljiviji čim su dogodjaji tu nepopustljivost manje opravdavali. Moramo da u istinu požalimo tolike muževe narodne samostalne stranke, koji su drugim strankama prednjačili u ovoj susretljivosti i popustljivosti prema Austriji, koji su radi toga bili iz-

loženi krupnim napadajima i potvorama svojih protivnika a koji su od onih, za koje su radili, dobili onu nagradu, kakovoj u povjesti Hrvatske ima toliko klasičnih primjera.

Ti muževi nemaju danas u Hrvatskoj ni žive duše da ih brani, jer sjeme njihove politike nije rodilo nikakovim plodom i jer su napokon dogodjaji odlučili onakav državopravni odnošaj hrvatskoga naroda, koji je u skladu sa njegovom osamstogodišnjom povješću. Još jedna bitna okolnost ima se iztaknuti kod tih muževa narodne samostalne stranke, koja nam razjašnjuje politički njihov rad. Bilo je izmedju njih značajeva, čistih kao suho zlato, pa su ipak oni bili pravi politički oportunisti. U narodu, koji je sva svoja prava osnivao na historičkih predajah a koji još nije bio dosti izvježban u političkoj umjeći, nije ta njihova oportunistička politika mogla naći mnogo privrženika. Mnogi će kazati a mi nepobijamo nikakovih protivnih mnienja, da je bolje što ih nije našla a mogu napokon i pravo imati. No povjest mora priznati, da je oportunizam mnogih od tih muževa bio osnovan na prosvjetljenim načelima zdrave realistične politike, da su oni popuštali okolnostima ne iz malodušja ili nestašice patriotične sviesti, nego jer su bili uvjereni, da te državopravne borbe prieče svaki kulturni i ekonomički razvitak zemlje, pa bi bili rado prionuli uz takav pozitivni rad, koji oživljuje i jača narodnu snagu. I oni su bili podpunoma uvjereni, da Trojedna kraljevina ima pravo na neodvisan i samostalan položaj i prema Austriji i prema Ugarskoj, i oni su u tom smislu tumačili izbor kralja Kolomana, izbor cetinjski i pragmatičku sankciju, oni su pače, stojeći u najvećoj oprjeci s unionističkom strankom, prava, izviruća iz ovih ugovora, što moguće krepče naglašivali, da dokažu posebno državno pravo Trojedne kraljevine. No oni su godine 1865. htjeli, da se izmedju povjestnoga prava i zahtjeva položaja stvori transakcija, bez koje se, kako su oni držali, narod nije mogao s mjesta pomaknuti. Oni su mislili da bi se na temelju starodavnih prava zemlje imali postojeći odnošaji uzeti kao izhodište za dalnju državopravnu političku akciju. Pa ipak ti muževi, koji su prema Austriji pokazivali susretljivosti nisu je u toj mjeri pokazivali prema Ugarskoj a to se naročito opaža u drugoj polovici ove saborske periode, kada su u sjedinjenoj narodnoj stranci dobili maha. Tim se muževima mora priznati, da su bolje od drugih stranaka prosudjivali i shvaćali snagu, ćud i značaj magjarskoga naroda, da su kao pronicavi političari bili ujedno i najmanji iluzioniste u politici pa se iz Ćepulićevih govora najbolje vidi, kako je on nagoviestio mnoge činjenice, koje su kasnije faktično

*

nastale. Ti muževi, makar ih je narod zvao Austrijancima, nisu puno držali do moći Austrije, pa su mislili, da se u velikom konglomeratu austrijskih zemalja daje bolje očuvati posebni položaj Trojedne kraljevine nego li u svezi s Ugarskom, u kojoj je državna politika ujedno i narodna politika onoga narodnoga elementa, koji već radi ove podpune kongruencije državnih i narodnih probitaka mora težiti za što većom centralizacijom. Ovo naglašuje osobito jasno Čepulić a Čepulić bio je jedan od najumnijih izmedju njih. Ovako je jamačno mislio i Mažuranić a podupire tu supoziciju i njegova kratka izjava u saboru od godine 1861. Ti muževi, koji su ovako sudili o Ugarskoj nisu imali ni volje ni sposobnosti, da utru put sporazumku s Ugarskom nego su zadobivši znatan upliv u narodnoj stranci i onako slabe izglede za taj sporazumak morali samo pogoršati.

Najodličniji upliv u tom saboru vršili su muževi, koji se od prvoga počeetka skupljahu oko biskupa Strossmayera kao svoje moralne glave, koji su u svojem kolu imali velik broj političkih kapaciteta i parlamentarnih govornika pa i najbolje publicističke sile, koje su se u ono vrieme izticale. Vidi se to najbolje i po činjenici što su tri odlična muža te stranke, Rački, Mrazović i Perkovac bili izvjestitelji u svih najvažnijih saborskih razpravah a povjeravajući sabor ovako važne zadatke tim muževima, svakako je hotio poštovati znanje i parlamentarnu vještinu. Neima dvojbe, da je ta stranka crpila veliku moralnu snagu odtuda, što joj je na čelu stojao duševni velikan i veledušni promicatelj svih narodnih težnja na kulturnom polju, biskup Strossmayer. Ime biskupa Strossmayera nerazriešivo je spojeno sa udesom ovih državopravnih sabora do obnove državopravnoga odnošaja s Ugarskom a čuli smo od unioniste Stojanovića, koliku je moć imala u saboru biskupova rječitost, koga je on nazvao valjda najvećim i najslavnijim europskim govornikom. No i ako ovo sve stoji, da je naime biskupova rieč mnogo važila, tim više, što ju je podupirao autoritet, potičući iz sfere narodnih interesa, glede kojih sve stranke bijahu složne, nesmije se ipak ni taj biskupov upliv u saboru precieniti, jer bi mu se onda pred historijom naroda nametnula odgovornost, koja ne bi stajala u suglasju s historičkom istinom. Da i nije bilo u saboru biskupa Strossmayera, nebi to bilo bitno mienjalo glavnoga pravca u mišljenju njegovih stranaka, naročito pak stranke, koja je uzanj stajala. Njezin program stvoriše takove povjestne činjenice, koje obasjavaju sjajnim svjetlom vaskoliki prošli život naroda, a ta stranka i njezin moralni vodja samo su najrječitije zastupali u saboru taj narodni program. Biskup

Strossmayer i njegova stranka pokoravahu se višoj moralnoj sili, sili narodnoga genija, koji je hotio, da se vodi takova narodna politika a njezin uspjeh ili neuspjeh nije odvisio od njihove ili njegove volje i upliva. Toliko je samo istina, da je njihova individualna odgovornost za taj obćeniti pravac narodnih težnja u toliko veća, u koliko ih zastupahu i zagovarahu odriešitije od drugih stranaka, a najveća upravo biskupa Strossmayera, koji je po ugledu i moralnom uplivu stajao naviše od svih. Svatko se je mogao uvjeriti, da su ti muževi imali najjaču privlačnu snagu u saboru, da su oni u prvom redu ravnali udesom saborskih razprava i da je pozitivni dio saborskoga djelovanja — da ga tako nazovemo — odvisio poglavito od njihova sudjelovanja i njihove inicijative.

Tu inicijativu i taj pozitivni rad odredjivahu odbori, u kojima su oni vodili glavnu rieč a svatko će im priznati, da su se oni s velikom požrtvovnošću i nesumnjivom parlamentarnom sposobnošću davali na taj posao pa će hrvatska parlamentarna povjest do vieka spominjati te muževe i njihovo djelovanje u ovom saboru. Oni predstavljahu, u većoj mjeri od drugih stranaka vrline i mahne narodnoga značaja a kao parlamentarna stranka bijahu najčišći izraz vladajućih za onda narodnih težnja. Unionistička stranka, — o kojoj ćemo niže koju progovoriti, povodila se je malo odviše za svojim simpatijama za Ugarsku; samostalna stranka bijaše donekle produkt vladajućega sustava pa ako se nesmije sumnjati o patriotičnoj sviesti mnogih njezinih muževa, njihov oportunistički program bijaše manje više neki tudji proizvod. Jedino duh ovoga krila narodne stranke mogao je roditi i uzgojiti Strossmayera, Žužela, Kušlana, Račkoga i tolike druge, koji svoje djelovanje osnivahu na narodnim tradicijama iz nedalekih vremena, na ilirskom duševnom i kasnijem narodno-političkom pokretu. Žužel, Kušlan i toliki drugi slavitelji narodne hrvatske prošlosti mogahu se jedino u njezinu krilu zanositi za idejom narodne neodvisnosti i slobode; Rački je mogao samo u tom kolu razvijati svoje obsežno historičko znanje; Perkovac i Miškatović, ma i koliko sposobni, mogahu se samo kroz medijum njezinih načela i težnja dovinuti do tolike publicističke slave; Mrazović, kao organizator stranke i najmirniji elemenat izmedju svih mogao je samo iz takova materijala intelektualnih sposobnostih i čuvstvene snage stvoriti stranku, koja će se poslie ovih vremena pojaviti kao najjači faktor u javnoj političkoj borbi a napokon samo takova stranka mogla je primiti i trpiti u svojem kolu tolike radikalne elemente, koji bi u obim drugim strankama bili nemogući i smiešni a u ovom su milieu mogli

donekle igrati i važnu ulogu. Kada se dakle uzme na um, da je ta stranka u istinu zastupala svietle narodne predaje; da je ona bila proizvod kulturnih i političkih prilika naroda iz njegove neposredne prošlosti: da je njezin program bio u prvom redu program naroda samoga, ili bar pretežitoga diela njegove narodne inteligencije — kada se sve ovo razmotri, onda i mjera njezine odgovornosti za narodni udes tih vremena nemože nipošto biti onako velika, kako se to na prvi mah čini: pored svega onoga nesumnjivo velikoga upliva, što ga je vršila u saboru i u javnomu mnienju. Individualna odgovornost pojedinih njezinih članova pa i biskupa Strossmayera, ostaje dakako još uvjek znatna, no ti su muževi u tolikoj mjeri predstavljali dobre strane narodnoga značaja: oni su svojom požrtvovnošću i uztrajnošću na kulturnom polju naroda toli unapredili njegovo duševno blagostanje; intelektualnom snagom svoga duha toli zasvjedočili nadarenost hrvatskoga naroda, da sve pogrieške, što su ih u političkom svojem djelovanju mogli počiniti, nemogu prevagnuti zasluga što su ih stekli za narod. U ovom su saboru sve njihove najvažnije korake i čine pratili malne isto toliki neuspjesi pa su počevši svoje djelovanje sa susretljivošću i u dobrom razpoloženju svršili sa prosvjedima i rezolucijama, koje su im još preostajale kao posliednje parlamentarno sredstvo proti dogodjajima, koji su ih napokon potisli u borbu proti novim odnošajima. No oni će u dalnjem razvoju tih odnošaja, koji se prvobitno stvaraju bez njihova uticaja pokazati još toliku snagu i toliku žilavost, da će se opet dovinuti do vladajućega parlamentarnoga položaja te nošeni povjerenjem naroda opet odlučno i najodlučnije uticati u njegov politički život.

Unionistička stranka bila je tako u ovom saboru kao što i u saboru od godine 1861. u položaju manjine pa je nosila odgovornost samo za vlastite čine i izjave a nipošto za djelovanje i odluke sabora, koje su najvećim dielom stvarane proti njezinim nazorima. Ma i neimao tkogod sa svojega načelnoga stanovišta simpatija za unionističku stranku — a mi mislimo, da ona u ovom razdobju narodnoga razvoja te simpatije zaslužuje — mora joj ipak priznati, da je svoje programne težnje i svoj politički pravac zastupala pravom načelnom dosljednošću, koja se ima tim više priznavati, što su vanjske prilike bile za nju dugo vremena nepovoljne te je mogla uztrajati samo uslied snage svojega uvjerenja i u nadi, da će budućnost opravdati njezine težnje. I ona je imala muževa, koji su se odlično izticali parlamentarnim sposobnostima i pravničkom oštroumnošću. Da je takovih muževa imala manje od drugih stranaka tomu se ne-

može nitko čuditi, tko je vidio, kako je narodna struja, koja se je u narodnoj stranci očitovala, morala absorbirati tolike talente pa je svojom težinom morala pritisnuti stranku, koja se nije mogla pozvati ni na tradicije iz neposredne narodne prošlosti, niti se je mogla osloniti na odtuda proiztičuće narodno čuvstvo, koje je toli bitno sudjelovalo kod stvaranja javnoga mnienja. U programu njezinom i narodne stranke bijahu kroz duže vremena tako neznatne razlike, da su još u oči ove saborske sjeditbe mogle pače sastaviti jedinstveni politički program, uzevši za temelj onaj zakonski članak iz g. 1861., koji je i unionistička stranka smatrala izhodištem u narodnoj državopravnoj akciji i koji je napokon ona prva provela u mnogim njegovim bitnim točkama. Razlika je nastala uslied kasnijega razvoja dogodjaja i fuzije obijuh krila narodne stranke, koja je čitavu narodnu stranku potisla na takovo stanovište prema Ugarskoj, da unionistička stranka nije svoje stare prijatelje u toj stranci mogla sliediti na tom putu. Simpatično se dojimlje a služi samo na čast njezinoj trieznoj patriotičnoj sviesti, kako ona, protivnica te narodne stranke, prijanja s njom oduševljeno uz sve narodne kulturne težnje, koje su proizlazile iz inicijative njezine protivnice ili njezinih pojedinih muževa; kako ona, pobijajući njezin program u uporabi na državopravni odnošaj prema Ugarskoj, priznaje pa i uznosi sve one činjenice, koje su služile za temelj tomu programu al jednako nepomično stoji na svojem stanovištu, posvećenu osamstogodišnjim zajedničkim životom s Ugarskom, koji je po njezinom čvrstom uvjerenju stvorio ono zajedničko državno pravo obijuh kraljevina, koje je najjači štit zajedničke ustavne slobode i bedem proti provali austrijskoga absolutizma. I načelo oportuniteta prave narodne politike, kaže ona, traži, da trojedna kraljevina osloni svoje zahtjeve na tu čvrstu zajednicu s Ugarskom pa ni najveći zagovornici hrvatske pragmatičke sankcije nedvoje, da zajednička, na ugarskom saboru stvorena pragmatička sankcija, ustanovljujuć nerazriešivost zemalja krune sv. Stjepana takodjer kriepko zaštićuje sva državna i ustavna prava trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ona s nemanjom postojanošću i stalnošću brani zemljištnu cjelokupnost domovine a odnosni predlozi narodne stranke, koja sebi u svojem položaju saborske većine prisvaja inicijativu, nalaze najkrepču zaštitu govornika unionističke stranke. U parlamentarnoj borbi služi se ona otmjenim duševnim oružjem te umije najuspješnije braniti svoje stanovište pa i u borbi pobjedjena izlazi na poprište pomladjena, da se do kraja bori za svoje načelo. Niti mikroskopičko iztraživanje stranačke nesklonosti prema toj stranci

neće u njezinu djelovanju naći ni trunka nerodoljubivih pobuda; neće naći druge težnje, nego da trojedna kraljevina nadje u užoj državopravnoj svezi s Ugarskom onu zaštitu svojih ustavnih i državnih prava, koja joj po njezinu mnienju u monarkiji nemože uspješnije zajamčiti nijedna druga sveza. Uz ova načela ulazi ona u novu državopravnu epoku, koja napokon i donosi Hrvatskoj pozitivne uspjehe pa dok se njezini moćni protivnici u ovom saboru odlučuju za politiku parlamentarne pasivnosti, stvara ona novi temelj, na kojem će se javni život naroda za buduće razvijati. No proti njoj ustaju njezini moćni protivnici i već se primiče vrieme najživlje stranačke borbe, koju je Hrvatska u svojem ustavnom životu ikada doživjela.

Konac prvoga diela.

1860—1880.

PARLAMENTARNA POVJEST

KRALJEVINA

HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE

SA BILJEŽKAMA

Z POLITIČKOGA, KULTURNOGA I DRUŽTVENOGA ŽIVOTA.

NAPISAO

MARTIN POLIĆ.

DIO DRUGI:

→ OD GODINE 1867. DO GODINE 1880. ←

Ciena 3 Kr. 60 fil.

ZAGREB

Komisionalna naklada kr. sveučilištne knjižare Franje Suppana (Rob. Ferd. Auer).

1900.

Tisak Antuna Scholza u Zagrebu.

Od bana baruna Raucha do odstupa Ivana Mažuranića.

Tečajem ove godine navršit će se 32 godine, odkako javno stanje ovih kraljevina, njihovo pozitivno državno pravo počiva na državopravnom nagodbenom zakonu, na čijem je temelju obnovljen, godine 1848. prekinuti, savez s kraljevinom Ugarskom. Kako je taj temeljni zakon postao, koja se je živa, preživa borba za prvih godina njegova obstanka razvila izmedju domaćih stranaka, koje su počam od godine 1861. ravnale javnim udesom domovine; kako je došlo do prve njegove revizije, od godine 1873. i kako je napokon ustavni život zemlje tekao do odstupa bana Ivana Mažuranića u godini 1880., čitavo to vrieme nastojao sam, koliko sam god mogao po svojim slabim silama orisati što točnije i vjernije, naročito držeći na umu, da nigdje nepovriedim istine i da budem pravedan prema muževima, koji su sudjelovali u tom razdoblju narodne povjesti. Čuo sam s mnogih strana primjetbu ili prigovor, da je bilo prerano pisati takovu povjest, pošto su još odviše svježi dojmovi svih tih dogodjaja te mora minuti stanovito vrieme, bar polovica vieka, da se na njihovu temelju uzmogne napisati objektivna, kritična povjest. Ovo je mnienje svakako opravdano, no time se ipak nepobija mnienje mnogih i mnogih naših javnih muževa, koji su takovu povjest smatrali već danas potrebitom iz više opravdanih razloga. Ona je bila nuždna u oči onoga svestranoga neumornoga zanimanja, kojim naši sabori i naša publicistika prate dogodjaje tih vremena, na koje ipak više upućuju ili predpostavljaju kod drugih njihovo poznavanje nego li ih sami razjašnjuju, a time još nije pomoženo velikomu obćinstvu, naročito ne mladjem, u njihov razvitak još slabo upućenom naraštaju hrvatske inteligencije. Za ove je krugove bila ovakva povjest već danas potrebita te oni mogu crpiti iz nje dosti pouke i upute. U istinu su ti dogodjaji tako važni za nas, da se bez njihova temeljita poznavanja ne može shvatiti ni današnji razvitak našega javnoga života, pa je pisac imao tu čednu namjeru, da na temelju golih činjenica razbistri to shvaćanje

kod onih, kojim ti dogodjaji nisu poznati u njihovom neprekidnom tečaju.

Na koncu prvoga diela ove povjesti ostavili smo javne poslove zemlje u neizvjestnosti, naročito njezine državopravne odnošaje neuredjene, a ovaj nas drugi dio već iz početka uvodi u novi položaj monarkije, koji, preobrazujući njezino javno stanje, svojom težinom pritiskuje Hrvatsku. U priestolnici kraljevine Ugarske, s kojom Hrvatska na temelju pragmatičke sankcije stoji i do toga časa u nerazriešivom odnošaju pogledom na zajedničku im krunu i vladaoca sbiva se epokalan za sve zemlje krune sv. Stjepana dogodjaj: krunjenje Njeg. Veličanstva apoštolskoga kralja. Hrvatska kod toga svečanoga čina nesudjeljuje ustavnim putem, jer hrvatski sabor nije izabrao izaslanstvo, no u čitavoj zemlji neima žive duše, koja neosjeća njegovu zamašnu važnost i za nas. U zemlji izilazi na površje ustavne vlasti ona stranka, koja se je od godine 1861. najgorljivije borila za obnovu državopravnoga saveza s Ugarskom, a njoj i zemlji na čelo stupa muž — barun Levin Rauch, — komu se povjerava zadatak, da utre put njegovoj zakonitoj i ustavnoj obnovi. Iz djela, što ih stvara, jasno proiztiču namjere i cilj, za kojim teži, a ta mu djela osiguravaju najtrajniji spomen u hrvatskoj povjesti. Muževi unionističke stranke, koji su nam malne svi poznati iz prijašnjih borba, nemogu se s naći od radosti, što im je dobar udes namienio za vodju državnika, koji je po riečima Ignjata Brlića — jednoga od najumnijih unionista i Hrvata ovih vremena — bio upravo za to stvoren, da nizom gotovih djela, koja su najglavnije obilježje energičnoga i samosviestnoga državnika, iznenadi zemlju i učvrsti nove odnošaje. Unionistička stranka ulazi u sabor u najogromnijoj većini; njezini protivnici, zadobivši samo neznatan dio izbornih kotara izlaze iz sabornice uz prosvjed i sva ustavna odgovornost pada na unionističku stranku. Ovaj sabor stvara državopravnu nagodu s Ugarskom, a razpravu, koju je o njoj poveo, trebalo je prikazati u čim obširnijoj slici, jer je ovo najznamenitiji njezin čin, kojim se za nedogledna vremena uredjuju javni odnošaji zemlje. No dok u saboru vlada gotovo idiličko stanje, razvijaju se nad obzorjem zemlje tamni oblaci noseći buru i oluju; izmedju bana baruna Raucha i njegovih protivnika zameće se borba, borba u istinu strahovita i puna potresnih momenata, pa su se i faze te borbe morale vrlo obširno prikazati, jer se iz nje može crpiti vrlo koristna pouka za budućnost naroda. U svojem konačnom posljedku radja ta borba podpunim osobnim porazom bana baruna Raucha i muževa unionističke stranke, no i

pobjedom njihova državopravnoga djela, dočim muževi narodne stranke slave doduše pobjedu al moraju doprinesti toliko načelnih žrtava, pa u saboru od godine 1872. do 1875. imaju da se brane od žestokih navala Milana Makanca, koji zastupa njihovo prvobitno načelo i težnje.

Sada nastaje pitanje: kako je unionistička stranka riešila zadatak, koji su joj nametnuli dogodjaji, kako je u obnovljenoj državnoj zajednici s Ugarskom očuvala interese svoje hrvatske domovine? Tadanja opozicija narodne stranke dizala je kroz nekoliko godina proti njoj težku obtužbu pred narodom, tvrdeći, da si je dala od saveznika nametnuti državopravni odnošaj, koji da mora uroditi podpunom odvisnošću Hrvatske od Ugarske. Istina je ovo: Dogodjaji u monarkiji, nastavši prije toga, nego je ustanovljen hrvatsko-ugarski savez, potisli su Hrvatsku pa i unionističku stranku u takav položaj, da je potonja, po riečima Mirka Šuhaja, morala prihvatiti takovu nagodbu, koja je odgovarala obćem uzakonjenom stanju u monarkiji, a to je stanje bilo za Ugarsku najpovoljnije. Za stranku, koja je od svoga parlamentarnoga postanka načelno zagovarala užu državopravnu svezu s Ugarskom, koja je vjerovala, da će u toj svezi očuvati narodnost i ustav Hrvatske, moglo se raditi još jedino o tom, da za svoju domovinu izhodi što više autonomnih prava, a ostalo neka ostane državnoj zajednici, o kojoj je bila uvjerena, da se neće okrenuti proti domovini. Spasivši autonomiju u tim nutarnjim granama državnoga života, oživotvorila je jezgru članka 42. od godine 1860., a to joj je sjajno priznao nitko manji nego Ivan Mažuranić, koji je godine 1873. zasjedajući na bansku stolicu s nekim ponosom izjavio. da je taj članak upravo on stvorio, pa je sebe nekim načinom proglasio začetnikom nagodbe. Pa ipak je već onda vladalo mnienje u zemlji, koje može poduprieti i današnji historički sud, da je unionistička stranka mogla i više postići, a ovaj prikor imao je značiti, da nije do kraja izvršila svoju dužnost. U istinu su manjina kraljevinskoga odbora kao što i manjina unionističke stranke u saboru, Janković, Živković, Brlić, Stojanović, Hellenbach, sve sami duševni kapaciteti stranke i njezini parlamentarni utemeljitelji, mislili, da je većina odbora i sabora odstupila odviše lahkim srdcem od tolikih zahtjeva, koje da je uz energičniju obranu hrvatskoga stanovišta mogla oživotvoriti. Koji su bili ti zahtjevi, vidjet će se iz same nagodbene razprave u saboru. Ovako je mislila i opozicija narodne stranke. Zašto se ipak nije više postiglo? Kao svaka historička stranka, tako je i hrvatska unionistička stranka i odviše živila u tradicijama prošlosti, a glavna njezina tradicija bijaše čuvstvo iskrenoga prijateljstva

prema Ugarskoj. Spasiv ono, što je smatrala nuždnim, da se očuva hrvatska narodnost i ustavnost, mislila je, da je svoj program provela a ostalo je s povjerenjem ustupila državnoj zajednici, u kojoj je po njezinu mnienju, kako to pokazuju govori njezinih prvaka, ležalo glavno političko jamstvo, da će proti svakoj pogibelji biti očuvana autonomna državna prava Hrvatske i njezin ustavni život. Ovo je na neki način bila misao vodilica, koja je i barunu Rauchu i njegovoj stranci svjetovala, da se odviš ne natežu s onom Ugarskom, koja je i za Hrvatsku imala postati jak bedem proti svakoj bujici bečke reakcije.

Ovako nisu mislili ni Brlić, ni Stojanović, ni Živković, ni Hellenbach, jer to nisu bili unioniste po čuvstvu i tradiciji, nego muževi hladnokrvna razmišljanja i političkoga računa, koji su htjeli, da Hrvatska bude u zajednici, koja sama od sebe izvire iz pragmatičke sankcije, što ravnopravniji Ugarskoj faktor, a glede tih se muževa može kazati, da nekoji izmedju njih spadaju medju najumnije hrvatske političare, koji su se pojavili u razdoblju od godine 1860. do godine 1880. Bijahu to ljudi pametni. uvidjavni, pronicavi, pošteni i iskreni unioniste, no njihovo je unionističko osvjedočenje imalo na sebi podpuno moderni politički biljeg. Oni naši javni muževi, koji smatraju nagodbeni zakon u svojem temelju zdravim i koristnim za zemlju al mu žele zakonitim putem i borbom razmaknuti granici u prilog autonomnomu načelu ili pak očuvati njegovu prvobitnu čistoću — ti muževi moraju s najvećim simpatijama pratiti djelovanje upravo ovih unionista, koji su u ono vrieme bili prezreni i od većine unionističke stranke i od narodne opozicije no kojima povjest mora izdati svjedočanstvo, da su se pošteno, umno i patriotički borili za svoje težnje.

Ovako je situacija mogla onda stajati, no povjest će unionističkoj stranci i njezinomu vodji priznati, da su oni stvorili djelo vrlo trajnog značaja za domovinu, a nije minulo nekoliko godina od toga časa te su njegovi žestoki protivnici stupili na njezin temelj, izmjenivši samo one ustanove nagodbenoga zakona, koje su već od prvoga časa nosile na sebi obilježje sasvim prelazne naravi, ustanove o financijalnoj nagodbi. Ti protivnici stupiše u prvi čas u najžešću oprjeku proti unionističkoj stranci, a ovaj razdor u domovini oslabio je njezin položaj prema Ugarskoj. A ipak je taj razdor imao prije ojačati nego li oslabiti stanovište unionističke stranke. Unionistička stranka bila bi u oči te domaće nesloge mogla doviknuti Ugarskoj: Eto vidiš kolik se odpor diže proti nama u zemlji pa ako želiš, da u Hrvatskoj uhvati najdubljeg korjena stranka, koja ti je od vajkada

bila odana, moraš gledati, da ju u njezinom položaju učvrstiš". Na žalost vladao je u oči nagodbenih razprava izmedju glavnih muževa tih domaćih stranaka, takav razdor, da je svaki takav sporazum izmedju njih bio nemoguć, a ovo ruglo od nesloge škodilo je samo hrvatskom stanovištu. Posvemašni poraz narodne stranke na biralištu godine 1867., koji joj je poglavito spremio energični barun Rauch, bio je ne samo za stranku nego i za Hrvatsku udarac; taj je poraz u srdcu tih muževa ostavio žalac ogorčenosti, koji ih je zaveo na više nego jedan krivi korak. Jednakı udarac za Hrvatsku bio je i zlosretni zaključak petnaestorice njezinih izabranih zastupnika, kojim su iz sabora izstupili. Godine 1873. kad se je radilo o reviziji nagodbenoga zakona, napisao je Miškatović u „Obzoru": „koja vječna šteta, da se sabor od godine 1867. nije odazvao pozivu, da izašalje zastupnike na krunitbu." Ovo je bila doista velika pogrieška, a pogrieška bijaše i taj zaključak, da se iz sabora izstupi." Taj je zaključak stvoren poslie razprave, koja je u kući Matije Mrazovića potrajala čitavu noć, a usvojen je većinom glasova proti odporu Mirka Hrvata i Marijana Derenčina, od kojih je prvi poslie i ostao u saboru, da se složno sa manjinom unionističke stranke bori s parlamentarnim oružjem proti većini. Koji su zadatak imali, da u toj situaciji više vrše muževi narodne stranke? Ti muževi, vezani svojim svečanim zaključcima na prijašnjem saboru, nebi bili mogli sklapati nagodbe s Ugarskom na takovu temelju, koji se je protivio njihovomu načelnome stanovištu. Da ugovori takav državopravni odnošaj bila je u novom položaju pozvana unionistička stranka, a muževima narodne stranke ostajao je još taj zadatak, da prema toj stranci vrše dužnost kontrole na onom mjestu, gdje se je udes naroda riešavao. Da su ostali na biralištu majorizirani, nije bio za zemlju udarac, jer bi njihova pobjeda bila po svoj priliei proizvela metež, a taj bi metež bio urodio velikom štetom za zemlju i možda na duže vremena odgodio neminovno nuždno izravnanje državopravne razmirice s Ugarskom. Ovo je šteta odklonjena od zemlje njihovim izbornim porazom, no barun Rauch uprvši se, do narodnu stranku sasvim uništi, nije radio na korist i probitak zemlje. Ovako su ti muževi, gledajući, kako da se medjusobno satru, radili složno, da smanje cienu Hrvatske, pa je izstup manjine narodne stranke iz sabora, kojim je opozicija proti barunu Rauchu i njegovoj stranci prenesena na izvan parlamentarno polje, postao samo ubitačan za zemlju. Tu se u istinu radi o stvari velike načelne važnosti: Smije li jedan malen narod ili koja njegova stranka da se uteče ovako očajnomu sredstvu: da napusti parlamentarno i

ustavno polje, na kojem se jedino može voditi s uspjehom zakonita borba? Da nesmije, priznali su to poslie sami ti muževi, požalivši taj svoj zaključak. Saborska opozicija, u kojoj bi se nalazili Mrazović, Subotić, Rački, Živković, Brlić, Stojanović, grof Janković, Lazar Hellenbach, Derenčin, Mirko Hrvat, Vukotinović i drugi, bila bi mogla, kako će se to razabrati iz opisa samih razprava, proizvesti pravo čudo od kriepke i odvažne zakonite opozicije.

Izmedju baruna Raucha, koji je hotio da bude sve i sva i u svojoj stranci i u zemlji, i izmedju muževa te narodne opozicije nastao je odnošaj, da se nesnosniji od njega nije mogao pomisliti. Dočim sam u samom opisu dogodjaja pri svakoj važnijoj zgodi pokušao, da orišem državnički značaj baruna Raucha po njegovim javnim djelima, mogu se ovdje te primjetbe popuniti sa nekoliko novih crta. O tom ne može biti nikakove sumnje, da je bio od naravi veoma nadaren i sposoban imajući mnoga svojstva aktivnoga državnika, kao što ne može biti sumnje ni o tom, da je imao formalnu naobrazbu državnika staroga kova te nije shvaćao duh vremena u zemlji, koja je prošla slavnu epopeju kulturne ilirske dobe. Premda je proživio tu ilirsku dobu, nije ipak umio zaroniti u njezin duh, a sada nije, postavši ban, radi toga neshvaćanja poznavao svojih protivnika, duševnih sinova starih Iliraca. Oni bijahu skroz i skroz prožeti demokratskim duhom, ponoseći se svojim skromnim poreklom, a odlikovahu se takovom intelektualnom sposobnošću, koja ih je ovlaštivala na to, da budu vodje naroda u njegovom duševnom i političkom pokretu. Barun Rauch gledao je iz neke visine na te muževe pa ako i neće biti na vlas istinite sve one značajne anekdote, koje su se o njemu u to vrieme pronosile, one su ipak u glavnom prikazivale u vjernoj slici njegovu aristokratsku, feudalnu narav, a već iz ove oprieke morao je nastati žestok sukob izmedju njega i njegovih demokratskih protivnika. Oni bijahu uzgojeni kulturnim duhom, a on je bio tip državnika iz predožujskih vremena. Bio je kao državnik čovjek energičan i silovite akcije pak je mogao misliti kao svi ljudi takova kova, da će mu lasno poći za rukom slomiti moralnu moć ljudih, koje je smatrao nevještima političkomu poslu, sanjarima i ideolozima, pa je već iz prvoga početka, nerazmišljajući puno, udario proti njima u takove mjere, koji su im naviestile borbu do kraja. Mislio je, da će ih uništiti, ako im dokine novine te ih bude kao skitnice gonio iz domovine, a nije vidio, da su se oni razvili iz jakoga narodnoga stabla, koje je uhvatilo dubok korjen pa ako se posječe, to će korjenje uvjek u zemlji ostati. U ovakovim najivnim

bludnjama, živio je čovjek, koji je bio dosti pronicav i oštrouman, da shvati, kako nikakova eneržija nemože slomiti narodni duh, a taj je narodni duh sa svim svojim svietlim i snažnim predajama prošlosti živio u tim muževima.

U toj borbi, za prvih njezinih godina, malo je tko od muževa narodne stranke na to mislio, da se izadje iz okvira obćenite negacije odskora uvedenih javnih odnošaja, koji bijahu još odviše mladi, a da su mogli tu narodnu opoziciju zadahnjivati kakovim osobitim poštivanjem, nego im je ta okolnost uljevala nadu, da će se kriepkom i odvažnom opozicijom naroda dati to javno stanje ukloniti ili promjeniti. Njihov je program sastojao iz želja i težnjah, poznatih iz prijašnjih parlamentarnih razprava, iz zahtjeva, izvirućih iz historičkoga državnoga prava zemlje te iz obćenitoga nastojanja, da se domovini izvojuje slobodan i samostalan položaj. Sada su imali pune ruke posla, da uklone baruna Raucha i njegovu stranku, a uz to su marljivo prisluškivali, da čuju, što se zbiva u monarkiji i kako će se dugo uzdržati taj novi dualistički sustav i na njem utemeljena vlast Ugarske i magjarskoga naroda. Nije samo hrvatska narodna stranka, nego su kud i kamo uplivniji od nje faktori u monarkiji mislili, da to sve neće imati duga života, a kako je hrvatsko-ugarska nagodba počivala na tom dualističkom temelju, obraćala se veća pažnja tomu sustavu nego li samoj državopravnoj nagodbi. Možda je žalostno ako se spomene, ali je na žalost istinito, da gdjekoji od tih muževa nije ni čitao nagodbenoga zakona, da nije pratio saborskih razprava te tako nije ni poznavao onoga, proti čemu se je borio iz petnih sila. U čemu se sastojala jedna od glavnih oprjeka izmedju narodne i unionističke stranke? Unionistička je stranka rado privolila, da se državnoj zajednici s Ugarskom ustupe svi državni atributi, koji prelaze okvir nutarnje autonomije zemlje, jer je ona u duhu svoga tradicijonalnoga programa htjela, da učvrsti položaj te na novi život uzkrsle ugarske države, koja je po njezinu uvjerenju mogla da najuspješnije zaštiti hrvatsku autonomiju, hrvatsku narodnost i ustavnost. Njezini antipodi, muževi narodne stranke nisu naravno gojili takovo uvjerenje; oni bi bili najvolili, da se ništa nemora ustupiti a nadali su se, da se novo stanje neće dugo uzdržati. Unionistička stranka htjela je, da se ugarsko-hrvatska nagodba spravi pod krov, pa je stoga očitovala možda odviš veliku nagodljivu ćud. Kad se čitaju izjave i govori Mirka Bogovića, Kolomana Bedekovića, Miroslava Kraljevića i drugih čistih osvjedočenih unionista, a uz to vrlo čestitih ljudih, vidi se, koje su iskreno povjerenje donosili ti ljudi — odviš optimistični

političari no dobri rodoljubi — u susret Ugarskoj, nazrievajuć u njoj brata, saveznika, prijatelja i zaštitnika. Ovako nisu mogli naravno misliti muževi narodne stranke, koji su čuvstva toga brata prema Hrvatskoj prosudjivali vrlo skeptično te su nastojali, da poruše ono, što je utemeljio sporazum izmedju obih sabora. Bilo bi ipak smiono pomisliti, da su oni bili kakovo orudje bečke kamarile i reakcije proti Ugarskoj, kako su to o njima faktično mislili mnogi najivni unionisti, a i publiciste stranke prava i kako je to izgledalo po nekim pojavima, koji su mogli donekle opravdati takovo mnienje. Iz tih pojava, koji su pokazivali neku nestalnost novih državopravnih odnošaja monarkije crpili su oni nade za sebe i za Hrvatsku, a dok su u tim nadama živili, mogli su se još uvjek zanositi za svakojakim idejalnim težnjama i gojiti zahtjeve, koji su daleko prelazili postojeće stanje.

Korak po korak počeše dogodjaji, govoreći krutom logikom, razpršivati takove iluzije i razganjati te oblake samoobmane i ti se muževi narodne opozicije počeše sve više uvjeravati o tome, da je trajne vriednosti i dugoga obstanka djelo, o kojem su oni držali da će pasti pod udarcima antidualističke struje u monarkiji. Pošto nisam mogao, da u sam opis dogodjaja upletem i ove razloge, koji su imali opravdati kasniji uzmak i kapitulaciju te narodne opozicije, morao sam to ovdje učiniti, a smatrao sam to nuždnim, da mladji hrvatski naraštaj, komu te stvari nemogu biti točno poznate, vidi, što je te njegove otceve sklonulo, da su se iz najžešćih protivnika nagodbenoga zakona prometnuli već poslie nekoliko godina u njegove gorljive branioce te su sve ono primili, proti čemu su prije dizali i kuku i motiku u narodu.

Uslied borbe izmedju baruna Raucha i njegovih protivnika, koju su obje strane vodile s velikom bezobzirnošću, morali su u samoj zemlji dozrieti takovi pojavi, koji pokazivahu nutarnje razsulo, raztvaranje čitavoga upravnoga pače narodnoga organizma ili onaj socijalni razvrat, što ga je Milan Makanec toli duboko u saboru požalio. Videći te pojave, a preneražen bezobzirnošću opozicionalnih vodja proti sebi i unionističkoj stranci, pomislio je barun Rauch već godine 1869. prigodom svoga svečanoga umještenja u bansku čast, da tim svojim protivnicima pruži ruku pomirnicu, al je tu bio loše sreće. I oni su kao i barun Rauch, a jamačno i bolje od njega opažali, kako se mora učiniti kraj borbi, koja svojim demoralizatornim uplivom slabi čitavu narodnu snagu, podsjeca dakle i stablo njihova vlastitoga života, no oni nisu bili voljni, da se pokore njegovoj vlasti.

Sada se već nije moglo sumnjati, da oni imadu za sebe ogromnu većinu naroda, naročito ogromnu većinu njegove inteligencije, a poziv baruna Raucha nije ih mogao sklonuti, da se podvrgnu njemu i unionističkoj stranci, koji su se već rušili pod težkim udarcima opozicije. I oni su već stajali uplašeni sa tih nemilih nutarnjih pojava, odajućih razsulo narodnoga bića, no htjeli su najprije, da do kraja dovrše svoj najpreči posao, unište osobnu vlast svojih protivnika, a onda da porade oko izcieljivanja tolikih rana, koje je zemlji zadala ta divlja borba.

Iztičući sve ove činjenice, koje su vodje te narodne opozicije napokon sklonule, da ne samo napuste opoziciju proti državopravnom temeljnom zakonu, nego da i otvoreno stupe na njegov temelj, ja nipošto nemislim, da ih branim od prigovora, koji su se dizali proti njima radi te krupne nedosljednosti i koje je naročito s tolikom snagom rječitosti i uvjerenja iznesao proti njima u saboru Milan Makanec. Tko proučava historiju onih vremena, nemože, a da nepovriedi istinu, proći kraj ovih činjenica, koje mogu pred licem povjesti razjasniti, a valjda i opravdati promjenu njihove politike, koja je rodila važnim posljedcima za čitavo javno stanje zemlje. Premda su ti prvaci narodne stranke smatrali ili htjeli Makanca smatrati čovjekom bez političkoga razbora te su mu na temelju te vrlo smione tvrdnje odricali pravo, da prosudjuje njihovo javno djelovanje, stoji ipak, da je Makanec, koji je bio čovjek ženijalna pogleda i široke naobrazbe, jasno pokazao, koji su ih razlozi morali napokon sklonuti, da stupe na pozitivni temelj sabora. On je najdublje požalio njihov zaključak, kojim su izstupili iz sabora od godine 1868., iztaknuvši više razloga, koji imadu veliku načelnu važnost tako za prošlost kao što i za budućnost naroda. U saboru imali su se, kako je on mislio, najprije boriti za to, da se s Ugarskom kroz kraljevinski odbor poluči što povoljniji državopravni odnošaj; kad u tom nastojanju nebi uspjeli, imali su da poslie prihvaćenoga zakona, u slozi sa vrlo odličnom intelektualnom manjinom unionističke stranke, nastoje zakonitim parlamentarnim putem o njegovoj reviziji, a onda, da se i za idejalne svoje težnje, koje su pred narodom izticali, bore u samom saboru, načinom i sredstvima, kako je to kazao Makanec, „kojima se plemeniti duhovi bore za plemenitu stvar.“ Čovjek, koji je ovako mislio, nije bio bez političkoga razbora, koji mu je toli odlučno poricao Ivan Vončina, premda ga on sam nije u toj fazi svoga političkoga života baš mnogo pokazao. Makanec je taj izstup i radi toga požalio, jer se je poslie u njegovu povodu, premda ne iz

toga jedinoga uzroka razvila u zemlji stranačka borba, koja je u istinu ugrožavala obstanak svakoga družtvenoga i moralnoga poredka, pa su prvaci narodne stranke, kako je to u saboru razložio njihov umni član Marijan Derenčin, upravo u toj obćenitoj razvraćenosti nalazili glavni razlog, da opravdaju promjenu svoje politike. Toj razvraćenosti i tomu narušavanju družtvenoga poredka nisu oni bili sami krivi, nego su znatan dio krivnje imali i njihovi protivnici, naročito njihov glavni protivnik barun Rauch. Dokinuvši im novinsko glasilo u zemlji i oborivši se na njih svom snagom kod saborskih izbora od godine 1867., stvorio je u zemlji takav nesnosan položaj, u kojem se je mogao roditi taj zaključak o parlamentarnoj pasivnosti.

Ima još jedan razlog, s kojega se mora požaliti taj njihov odstup sa zakonitoga parlamentarnoga polja. Uslied preokreta javnoga stanja, koji je nastao u monarkiji godine 1867., mogla je poslie zaključaka prijašnjega sabora jedina unionistička stranka biti zvana, da obnovi državopravni savez s Ugarskom. Nju je na taj posao pozivao njezin program, a uživala je i povjerenje drugih faktora, koji su imali uticati u stvaranje novoga odnošaja. Sada se je dogodilo, da je ona, stvorivši nagodbu, tim jednim svojim znamenitim djelom izcrpila svu svoju političku i moralnu snagu, te je bila nemoćna, da na novom temelju podigne sgradu nutarnjih upravnih i kulturnih reforma, koje su taj novi državni ustavni temelj imali istom učiniti za zemlju koristnim i dragocjenim. Ovo se nije moglo izvesti bez podpore muževa vlastite manjine kao što niti bez podpore narodne opozicije, pa bi rad sabora od godine 1868., koji je za zemlju bio epokalan radi izravnanja državopravne razmirice s Ugarskom, bio mogao postati znamenit i sa inih zakonodavnih plodova, a možda bi takav složni rad muževa raznih stranaka bio izravnao tolike stranačke oprjeke, koje su se poput prokletstva oborile na narod te uništavale njegovu snagu. U takovu saboru bio bi se i Milan Makanec mogao za svoje idealne težnje boriti načinom i sredstvima, „kojima se plemeniti duhovi bore za plemenitu stvar“; u takovu bi se saboru, zadahnutu duhom medjusobne snosnosti, bilo moglo oživotvoriti veliko načelo tolerancije, bez kojega se narodno družtvo ni nemože razvijati u duhu prave slobode.

Od svih razloga, što su ih navadjali muževi narodne stranke, da se obrane od prigovora političke nedosljednosti i vjerolomstva, mora se dati prednost jednomu njihovu razlogu, koji je u istinu vrlo značajan i zanimiv. Oni su u to vrieme bili u zemlji ne samo pretežito politički nego i pretežito kulturni elemenat, bez čijega se

djelotvornoga i kriepkoga sudjelovanja nije nutarnji napredak dao pravo pomisliti. Unionistička stranka i barun Rauch mogli su stvoriti nagodbeni zakon, no oni ga radi nedostatka političke i kulturne snage nebi bili mogli moralno uzdržati, a niti iz njega crpiti svu onu korist za domovinu, koja je imala poteći iz oživotvorenja autonomnoga načela. Prihvativši muževi narodne stranke taj zakon, oni su ga znatno učvrstili, te je unionistička ideja istom u njima dobila svoga kriepkoga zatočnika. Povjest nepita, sa stanovišta pojedinih domaćih stranaka, da li se to ima smatrati njihovom zaslugom ili krivnjom, no ima samo ustanoviti činjenicu, koja razjašnjuje tadašnje odnošaje. Ni najgorljiviji prijatelj stare unionističke stranke, koja je u barunu Rauchu imala svoga eminentnoga državnika, neće uztvrditi, da je ona mogla dalje s uspjehom voditi poslove zemlje na vlastitom temelju. Na to je bila pozvana narodna stranka te oni elementi unionističke stranke, koji su se od baruna Raucha odciepili, a fuzija tih elemenata od godine 1873. stvorila je napokon pravu kulturnu unionističku stranku, koja je pod egidom Ivana Mažuranića, sada već najumnijega unioniste u zemlji, mogla provesti tolik niz nutarnjih reforma, koje kulturnoga historičara zadivljuju svojom svestranošću i obsežnošću, kao što i solidnom nutarnjom sadržinom, i tko god bude pisao hrvatsku kulturnu povjest ovih vremena, morati će veliku pažnju obratiti tomu plodnomu zakonotvornomu radu, koji je izorao duboke brazde na kulturnoj njivi naroda. Ovo je svakako svietla, najsvjetlija strana te narodne stranke u njezinom novom unionističkom ruhu, a kulturni historičar, koji bude opisivao ovo doba, mora se osvrnuti upravo na ovo zakonodavno djelovanje narodne stranke, koja se ima poglavito prosuditi s kulturnoga gledišta.

Sa revizijom nagodbenoga zakona nastao je u zemlji podpuni nntarnji mir; najogromniji dio naroda prihvatio je tu novu politiku prvaka narodne stranke. Samo jedan maleni no vriedni dio stranke odciepio se je od svoje matice, a vodio ga je muž riedkih vrlina značaja, plemeniti i daroviti Milan Makanec. Ime Milana Makanca ostaje spojeno s ovim razdobjem našega javnoga života. Nijedan hrvatski političar nije imao da u javnom životu vrši nezahvalniju zadaću od Makanca; pa ipak je ta zadaća, i koliko politički bezuspješna, bila moralno uzvišena i opravdana. Ostavši na prijašnjem stanovištu narodne stranke, borio se je proti nagodbenomu zakonu, al on nije tu borbu smatrao svojim glavnim ciljem niti se je mogao nadati, da će to uzaludno naprezanje imati uspjeha. Glavni mu je cilj bio, da tu metamorfozu svojih bivših prijatelja žigoše i osudi

kao nemoralnu, i da čast hrvatskoga naroda postupkom njegovih prvaka, kako je on mislio, okaljanu, spasi pred licem inih naroda. Kao svaki pravi idealista mislio je i Makanec, da se prava narodna stranka ima odlučno i neustrašivo boriti za svoje idejalne težnje proti sili okolnostih, ne jednu ili deset, nego makar i stotinu godina, jer on je već svaku takovu borbu smatrao životnom potrebom za narodni obstanak. Imajući ovako čiste idejale, tražio je, da se u takovoj borbi upotrebljavaju samo etična, civilizovanih ljudih dostojna sredstva, pa je s toga mrzio na svaku surovost, pakost i licumjerstvo proti protivniku. Može se misliti, kako se je takav čovjek morao lecnuti na tolike pojave surovosti i makiavelističke opakosti, koji su po njegovu mnienju trovali čitavi narodni organizam i jednako kvarili sve političke stranke. On je sebi umišljao takove javne prilike u zemlji, u kojima stranka, koja brani obstojeće odnošaje, kao i stranka, koja zastupa idealne ciljeve narodne politike, moraju da budu poštene i savjestne i da se u borbi služe samo moralnim sredstvima. Makanec nije bio nikakav fanatik, nikakav bjesomučni radikalac, koji je samo želio rušiti; nikakav apoštoł mržnje, niti je želio, da se itko proganja radi njegovih političkih nazora, ma kako bili njegovim nazorima diametralno oprječni, nego je propovjedao najveću medjusobnu snosnost, a i požrtvovnost, koju je svatko imao da zasvjedoči u borbi za vlastite težnje. Čovjek s ovakovim težnjama nije mogao imati u narodu toliko političku koliko moralnu zadaću; mogao je biti uzgojitelj mladeži i narodnih značajeva, pa je Makanec najživlje i želio, da ga u narodnom družtvu dopane ovako uzvišena misija. U narodnoj stranci vidio je iz prvine muževe, koji se za svoju stvar bore plemenitim načinom; vjerovao je sliepo u njihovo poštenje i patriotizam pa se je i divio eneržiji, kojom su zastupali narodne zahtjeve. Njihov preokret, koji su možda svi drugi prije opazili od njega, morao ga je najprije preneraziti a onda ogorčati, a ta ogorčenost, izvirući iz dna duše, provaljivala je u njegovim parlamentarnim govorima, koji su doduše vrlo žestoki, al nigdje i nikad surovi i prosti, jer se je čitava njegova narav opirala svakoj surovosti i prostoti. I Makanec je vidio tolike pojave i u zemlji i u monarkiji, koji su ga mogli uvjeriti, da se narodne težnje nemogu oživotvoriti u dogledno vrieme, pa da taj njihov program neima vriednosti aktualnoga političkoga programa. No on je ipak hotio, da se uzanj uztraje, jer je u narodu vidio toliko složno oduševljenje za te ideale, pa je želio za budućnost očuvati ovo najdragocjenije blago.

Makanec nije jamačno vidio narodnu katastrofu u tome, što su ti muževi prihvatili novi državopravni temelj, nego valjda u tome, što su iznevjerili narod i njegovo povjerenje, uništili tu veliku moralnu glavnicu za buduće državopravne borbe te tako po njegovom mnienju počinili nemoralan čin, ubili u narodu vjeru u njegovu budućnost i bacili ga u mrtvilo, iz kojega da se neće više probuditi. No Makanec — a ovo je svakako jedno od najljubeznijih crta u njegovu značaju — nije ni sada dvojio u osobnom poštenju pa ni o patriotizmu tih muževa, a naročito je vjerovao, da će Ivan Mažuranić opravdati sve nade, što ih je narod u nj polagao. Mrzio je na njihovo nastojanje, da javni život sapnu u okove klubstva, koje dotle nije bilo u Hrvatskoj poznato u parlamentarnom životu, da ukoče slobodnu parlamentarnu diskusiju, jer je taj plemeniti čovjek mislio, da bi svojim filipikama proti prvacima narodne stranke mogao u saboru uspjeti, kad mu nebi stojale na putu takove zaprieke. Visoki ovaj pojam, što ga je Makanec ima o slobodi parlamentarnoga života, bio je samo njegova iluzija, no u njemu se očitovala sva živahnost i snaga njegovih individualnih osjećaja, a i poštovanje što ga je Makanec donosio svačijemu individualnomu nazoru, koji je izvirao iz čistoga uvjerenja. U njegovoj maloj stranci u saboru, koja je brojila desetak članova, vladala je ovaka sloboda osvjedočenja, gotovo u svim pitanjima, koja se nisu ticala glavnoga načela stranke pa premda su se tomu Makančevi protivnici izrugavali, mora se ipak priznati, da je ovomu protivan sustav proizveo sadanje marastično stanje europskoga parlamentarizma.

Kako je Makanec bio jedan od najdarovitijih i najznačajnijih naših ljudih, koji su se u parlamentarnom životu pojavili, vriedno je spomenuti njegove nazore glede još nekojih pitanja, koja su već onda imala veliku cienu za naš narodni život, a imat će ju i za budućnost. Makanec je nepomično stajao na stanovištu stare narodne stranke, koje je ova zastupala do sabora od godine 1872. i koje je obuhvaćalo načela hrvatskoga državnoga prava i pravo narodne samoodluke. Prema stranci prava ili Starčevićancima, kako ih je javno mnienje onda nazivalo, stajao je Makanec u takovu odnošaju, da je prihvaćao najbitnija načela njihova programa, samo nije bio Hrvat u njihovom izključivomu smislu, naročito ne prema Srbima ili Slavenima monarhije, za koje je osjećao simpatije iz čustva plemenske srodnosti, a i načela političke solidarnosti. U vrieme, kada je stupio na javno polje, vladala je izmed Hrvata i Srba čista, nepomućena sloga; Srbi, stojeći u narodnoj stranci, borahu se za hrvatska prava

složno sa čitavom strankom. Poznato je, kako je sabor od g. 1867. prihvatio zaključak o ravnopravnosti i istovjetnosti hrvatskoga i srbskoga naroda u Hrvatskoj, a ovo s razloga, što je čitavi sabor, osim Ante Starčevića, uvidjao, da se borba za narodna prava nemože provesti bez Srba a još manje proti Srbima. Ovu slogu želio je Makanec uzdržati, nazrievajuć u njoj jamstvo uspjeha. Znao se je na to pozivati, da je samo sloga svih sinova, bez razlike vjeroizpovjesti i narodnosti, branila slobodu i samostalnost Švajcarske, Belgije i inih zemalja, gdje živu izpremješane narodnosti, a u toj zajedničkoj borbi dozrievala je kao jedna od najglavnijih kulturnih stečevina medjusobna snosnost, za koju se je i Makanec uvjek i svagdje borio. Zadobivši narodna stranka vlast u zemlji nije dugo uzdržala tu slogu sa Srbima, a nije već marila ni za prijašnju, u vrieme borbe toliko izticanu solidarnost sa Slovencima kao i sa ostalim slavenskim narodnostima u monarkiji. On je ovo napuštanje toga prijašnjega stanovišta smatrao podpunim moralnim porazom za hrvatski narod. Pod konac svoga života, pošto već bješe ostavio javno polje, radio je o tome, da se ova prijašnja sloga sa Srbima uzpostavi no nije u zemlji našao gotovo nikakova odziva. Ova njegova želja bila je tim plemenitija i idealnija, što nije više mislio da se bavi sa javnim poslovima i što je, u oči tada već vladajućega podpunoga razdora, znao, da se ona za njegova života nemože oživotvoriti. I o nagodbenom odnošaju prema Ugarskoj sudio je sada vrlo objektivno i blago i priznavao je, da se narod može na tom temelju kulturno razvijati i svoj narodni obstanak sačuvati, pripoznavao je pače i rad svojih bivših prijatelja, koji su se na tom polju izticali.

U Milanu Makancu, koji je umro poslie dugotrajne i težbe bolesti, navršivši jedva 40. godinu života, imao je hrvatski narod nesumnjivo svoga najidealnijega parlamentarca, svoga ponajpožrtvovnijega borca za njegov javni boljak. Prilike, u kojim je radio, nisu dopustile, da ostavi kakav pozitivni plod svoga nastojanja pa se s toga prava njegova vriednost i njegov značaj mogu ocieniti po mislima i osjećajima, koje se nalaze razasute po saborskim dnevnicima i novinama te u kojima živi čovjek neobična uma, neobično plemenita srdca i vatrenoga narodnoga ponosa. In magnis voluisse sat est. . . . Dokle god bude živio spomen na to značajno razdobje narodne povjesti, nemože izčeznuti ni lik velikoga hrvatskoga idealiste Milana Makanca.

Do sastanka sabora

g. 1868.—1871.

Vidjeli smo, kako se je sabor godine 1865.—1867. razišao nepostigavši nikakova pozitivnoga uspjeha pogledom na viseće državopravno pitanje i kako naročito nije ništa odredio glede svoga zastupanja kod krunitbe Njeg. Veličanstva za kralja Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Nemogavši tako sabor da bude zastupan kod toga svetčanoga čina, nije se naravno ni iz zemlje moglo očekivati znatno učešće pa su se samo pojedini dostojanstvenici i velikaši kao što i municipiji odazvali pozivu, da prisustvuju krunitbi. Od prelata obijuh crkava prisustvovao je senjsko-modruški biskup Soić, dočim su ostali svoju odsutnost izvinili; biskup Strossmayer boravio je izvan domovine. Nadalje nisu po suglasnih tvrdnjah tadašnjih javnih glasila prisustvovali, izvinivši takodjer svoju odsutnost, grofovi Draškovići, Oršići, baruni Vranyczany, a grof Julio Janković daruvarski odgovorio je na poziv, „da mu se ne može odazvati s razloga, što bi radio proti odluci sabora, dakle neustavno". Na čelu domaćih oblastih prisustvovao je ban barun Šokčević kao baro regni, onda veliki župani Petar grof Pejačević, Svetozar Kušević i Miroslav Špun-Strižić; od županijskih i gradskih municipija izabraše svoje zastupnike jedino gradovi Rieka, Osiek i Požega. Krunitba je obavljena uz tradicijonalni sjaj 8. lipnja 1867.

U to vrieme dignuti su sa časti i ostali veliki župani, te imenovani novi iz redova unionističke stranke, a ostao je na svojoj stolici jedini sriemski veliki župan, Svetozar Kušević, koji je prešao u novu eru. Najkašnje od svih dignut je Ivan Kukuljević, koga je naslієdio Mirko Bogović. Gradom Riekom i županijom riečkom upravljao je još uvjek kr. povjerenik Čeh.

Nešto prije toga držana je u Moskvi pod pokroviteljstvom ruskoga vladaoca slavenska etnografska izložba, koju su i iz Hrvatske posjetili mnogi učenjaci te ugledni javni muževi, tako Hrvati kao Srbi, poimence Gaj, Rački, Subotić, Polit, Miškatović, Matković itd., a ova sgoda dala je povoda štampi obajuh sada već vladajućih naroda u monarkiji, magjarskoga i njemačkoga, da nepristojnim nači-

nom i razturivanjem krupnih neistina dovodi u sumnju lojalnost slavenskih naroda monarkije. Mihajlo Polit, koji je za onda bio tajnik banskoga stola, nedobivši zamoljeni dopust, da može posjetiti izložbu, zahvali se na službi, dočim Subotić bude radi svoga polazka u Moskvu dignut sa službe septemvira bez prava na mirovinu. Iz hrvatskih krugova poteče misao, da se Subotiću dade narodna novčana nagrada, pošto bi inače morao sa svojom obitelju stradati, no sam se Subotić oprje toj namjeri, nadajući se, da će zadobiti odvjetničko mjesto, no bude odbijen. Izmedju hrvatskih i srbskih javnih muževa u zemlji, koji stajahu u opozicijonalnim redovima, vladala je sloga, koja se je manifestirala u svem kolikom političkom i družtvenom životu, naročito u Sriemu, gdje je slogu podržavala ogromna većina Hrvata i Srba, pa i oboje svećenstvo. Unioniste katoličke vjeroizpovjesti u Sriemu, na čelu im grof Henrik Khuen, držahu u to vrieme, kako bilježe „Narodne Novine“, u Vukovaru i Iloku skupštine, koje usvojiše predstavku i prosvjed na vladu „proti ugnjetavanju katoličkoga pučanstva od strane Srba“. Proti tomu ustade opozicionalno katoličko svećenstvo sriemsko, izjavivši podpunu svoju solidarnost sa Srbima i pravoslavnim svećenstvom.

Nego najveću uzrujanost, koja se ogleda u pisanju opozicionalne štampe, a donekle i u pisanju „Narodnih Novina“ stvarahu po zemlji dogodjaji na Rieci i primorju. Od zaključka posliednjega sabora zavlada u primorskom gradu i u jednom dielu primorja stanje, koje je na vlas naličilo anarkiji. Gradsko poglavarstvo na Rieci nije već proti razuzdanoj svjetini moglo a ni htjelo vršiti nikakova autoriteta, pa se je u toj neprilici došlo na misao, da se redarstvena vlast i nadzor nad javnim poredkom povjeri samim kolovodjama riečke agitacije, poznatim već Sgardelliju, Matkoviću, Valušniku i drugima.

Može se misliti, kako je taj red izgledao odsele pod zaštitom tih ljudih. Riečka svjetina navaljivaše na primorske Hrvate, koji bi u grad dolazili, pa su mnogi i stradali, a jednoga dana navali pače i na sgradu, u kojoj bijaše smještena hrvatska gimnazija s naročitom namjerom, da izvede nasilje proti mladeži. Na sreću bila je mladež dan prije toga razpuštena te je svjetina mogla samo oštetiti sgradu i školske prostorije; zatekla je ipak u sgradi dvojicu djaka, koju je zlostavila. I sami umjereniji življi u riečkom „ungharezkom“ gradjanstvu, nehoteći sliediti kolovodja agitacije na putu bezvladja i bezzakonja, bili su izloženi navalama, koje se proti hrvatski mislećem gradjanstvu ponavljahu gotovo svaki dan. Bolje nebijaše ni u jednom dielu hrvatskoga primorja, dokud bješe doprla riečka agitacija, a du-

hovi s jedne i s druge bijahu tako uzrujani, da ih je svaka sitnica mogla užgati. Premda je povjerenik Čeh imao vrhovni nadzor nad upravom svekolike županije, obstojao je ipak dualizam javne vlasti, njegove i redovitih hrvatskih oblastih, pa je županijska uprava, na čelu joj energični Ivan Vončina, odredjivala mjere, koje je namjestničko vieće u Zagrebu odobravalo, a koje je povjerenik Čeh poslie ukidao. To je trajalo dotle, dok nije Vončinu dignuo sa službe te usredotočio upravu u svojim rukama. Riečka agitacija bješe obuhvatila primorske obćine: sušačku, trsatsku, grobničku, dražku, hreljinsku i krasičku, a dalje nije mogla doprieti te se je razbila o neslomivoj volji i patriotičnoj sviesti Bakrana, Kraljevčana i Vinodolaca. Vončina i njegovi podčinjeni činovnici obilažahu u pratnji oružničtva pobunjene obćine, hoteći uzdržati red no to im nikako ne podje za rukom, a sami dospjevahu često u veliku pogibelj. Pošto je tečajem mjeseca lipnja povjerenik Čeh na nekoliko dana ostavio Rieku, preuze Vončina kao podžupan vrhovnu upravu županije te odredi uz odobrenje namjestničkoga vieća nekoje mjere, koje su imale uzpostaviti narušeni javni poredak. Videći, da su glavni kolovodje izgreda u pobunjenim obćinama upravo nekoji obćinski načelnici i starješine, dokinu grobničko-hreljinski sudbeni kotar te podčini njegovo područje vlasti vinodolskoga i delničkoga kotara. Kada se je poslie nekoliko dana vratio na Rieku povjerenik Čeh, obustavi tu Vončininu odredbu, dade dokinuti kotar iznova uzpostaviti, a Vončinu pozva, da mu položi račun o svojem djelovanju. Vončina izporuči povjereniku, da nemože doći na Rieku, gdje bi mu bio ugrožen život, nego neka on dodje na Sušak. Ujedno objelodani Vončina otvoreno pismo na povjerenika Čeha, u kojem je najtamnijim bojama orisano javno stanje na Rieci i u primorju, a zato stanje svaljuje krivnju na povjerenika Čeha. Ovaj ga na to dignu sa službe, te je od toga dana, dokinuvši dotadašnji dualizam oblastih, upravljao duže vremena čitavom županijom. Pošto je Vončina, nehoteći se pokoriti odredbi povjerenikovoj, još neko vrieme boravio na tlu županije, dade ga povjerenik silom sa njezina područja ukloniti.

U spomenutom dielu primorja bijahu medjutim strasti tako uzplamtile, da se je svaki čas mogao poroditi krvavi sukob izmedju obijuh stranaka, pa su Kraljevčani i Vinodolci, kako to listovi pa i službene novine suglasno bilježe, očekivali oružani navalu riečkom agitacijom zavedenih Dražana i Krasičana, no ti na sreću nisu izveli svoju namjeru. U Kraljevici, gdje se je hrvatski misleće pučanstvo primorja obično sakupljalo, viećajuć o zajedničkoj obrani proti mo-

gućoj protivničkoj navali, bude tečajem mjeseca lipnja posječen, po nalogu povjerenika Čeha, hrvatski trobojni stjeg, a pošto se u samom mjestu nije nitko našao, da taj nalog izvrši, budu prizvane u pomoć vojničke čete. Ovo stanje potraja kroz dulje vremena, a ima se u prvomu redu zahvaliti razboritosti samih trieznijih primorskih Hrvata, da nije došlo do krupnijih izgreda i sukoba, koje je ono uzrujano vrieme nosilo u svojem krilu. Medju Riekom i Primorjem bijaše za neko vrieme svaki promet pretrgnut.

Sada se je očekivala promjena na čelu namjestničkoga vieća. Dne 27. lipnja objelodaniše službene novine dva prev. ručna pisma, od kojih se jednim Josip barun Šokčević riešava časti bana, a drugim imenuje Levin barun Rauch od Niyeka namjestnikom banske časti. Dvorskim savjetnikom kod namjestničkoga vieća bude imenovan bivši narodni zastupnik Robert Zlatarović. Josip barun Šokčević banovao je punih sedam godina, prošavši s narodom težka i kritična vremena, koja nisu u državo-pravnom pogledu urodila nikakovim uspjehom. Od svega onoga uzhita, kojim bje pozdravljen, kada je nastupio bansko dostojanstvo, nije se već u javnomu mnienju opažao ni najmanji trag, a ostavio je već poslie nekoliko dana Zagreb, odpraćen samo službenim ličnostima vojničke i gradjanske uprave. Javno mnienje nije ni u času njegova odstupa moglo sumnjati o tom, da je Šokčević gojio dobre namjere za narod i da bi rado bio spojio svoje ime sa kojim znamenitim dogodjajem u njegovoj povjesti. No kako je čitava perioda njegova banovanja bila obilježena podpunom neizvjestnošću njezinoga javnoga položaja, nije se dalo stvoriti budi kakovo koristno djelo, a i njegova banska vlast bila je sasvim ograničena sustavom, po kojem se je upravljalo zemljom iz Beča kroz hrvatsku dvorsku kancelariju, koja je bila odvisna od bečke centralne vlade. U takovom položaju nebi ni ban neodvisnjega značaja i odlučnije volje, nego ju je imao Šokčević, bio mogao koristiti narodu, a znademo, kako je takovo nepovoljno za domovinu javno stanje stvorilo iz jednoga slavnoga njegova predšastnika samo sjenu hrvatskoga bana. Povjest mu je svakako dužna priznati, da je prvih godina svojega banovanja, kada je još mogao bansku čast predstavljati u njezinom historičkom dostojanstvu, tražio sa narodom i javnim mnienjem najbliži doticaj, pa da je ogrijan žarom narodnih ideja i čuvstava želio biti sretan u sretnu narodu. Kasniji razvoj javnih posala ote mu iz rukuh i onu vlast, koju je u prvo vrieme vršio, pa se je našao nemoćan prama višim uplivima, koji su bili gotovo nulificirali bansku vlast, kao što i prama narodu, koji je kroz svoje

sabore tražio povratu svojih zakonitih državnih i ustavnih prava. Jedino bi moglo komu udariti u oči, da se je uslied tako nepovoljnih javnih okolnostih mogao i htjeo toli dugi niz godina uzdržati u banskoj časti, a ova činjenica ide svakako u prilog onim njegovim protivnicima, koji ga osudjivahu i radi takovih stvarih, za koje on nije mogao nositi nikakove odgovornosti. Bio je vojnik, a nije bio u pravom smislu rieči ustavan ban, jer narodu nije bio povraćen njegov zakoniti ustav. On bi se pogledom na to bio mogao možda pozvati na primjer svojega slavnoga predšastnika, no ne bi uspio. Jelačića je narod želio vidjeti na banskoj stolici, misleći uvjek, da može autoritetom svoga imena odvratiti od zemlje mnogi udarac neprijaznoga sustava, dočim se tomu nije nadao od bana Šokčevića. U svojoj zabiti, u kojoj je proveo punih 30 godina, ne dolazeći s narodom ni s javnošću u nikakav doticaj, mogao je Šokčević pratiti velike promjene i dogodjaje, koji su od tog vremena preobrazili javno stanje njegove domovine; vidio je, kako se uslied obnovljena državopravnoga odnošaja s Ugarskom banska čast odieljuje od vojničke vlasti, s kojom je bila toli dugo spojena; vidio je tolike osobne promjene na banskoj stolici, prouzročene težkim nutarnjim krizama zemlje; prvoga gradjanskoga bana, proti kojemu ustaje opozicija, kakove ni prije ni poslie nedoživi nijedan hrvatski ban, i proti čijoj se moralnoj snagi ukazuje čitavi organizam javne vlasti nemoćnim; vidio je uzaći na bansku stolicu muža, koji je na drugom polju stekao za svoj narod neuvehlih zasluga, koji je banovao upravo njegove godine i koji napokon odstupa, jer nemože da provede sjedinjenja Krajine; doživio je ipak, kako se ukida taj krajiški sustav, pošto je čitavom svietu dodijao i krvava košulja sjedinjuje s materom zemljom. Napokon je doživio najveću preobrazbu čitavoga javnoga stanja monarkije, pa mu je jamačno morao izgledati smiešan onaj centralistički sustav, za koji je on morao uzalud doprinesti najveću žrtvu: ljubav i povjerenje svojega naroda. Mi se s njim praštamo žaleći, da nije mogao izvesti svoje dobre namjere, no i shvaćajući dobro, zašto mu se nade nisu oživotvorile.

Novi namjestnik banske časti bio je obćenito poznat već iz dogodjaja četrdesetih godina, koji su poslie stvorili godinu 1848. Kako se u parlamentarnom životu, u kojem su pred narod izlazili njegovi politički umovi, nije gotovo nimalo izticao, nego se bavio svojim razgranjenim gospodarstvom, nije javno mnienje, u koliko se opaža u tadašnjoj štampi, dugo došlo na misao, da bi on mogao biti pozvan, da sa banske stolice inaugurira novu eru u domovini. Po-

znatiji i aktivniji od njega u unionističkoj stranci bijahu grof Julijo Janković i Lazar Hellenbach, pa je opozicijona štampa naročito potonjemu namienjivala ulogu vodje unionističke stranke, a neima dvojbe, da je to i bila želja mnogih neodvisnih elemenata u unionističkoj stranci. No ni Janković ni Hellenbach neslagahu se više sa pravcem, kojim bjehu krenuli javni poslovi, pa ćemo ih već do nekoliko mjesecih vidjeti u saboru u opoziciji proti unionističkoj većini, a razlozi, s kojima brane to svoje stanovište, najbolje pokazuju, kako su sebi umišljali obnovu državopravnoga saveza s Ugarskom. Dopuštena je ipak dvojba, da li bi i jedan i drugi bili sposobni da provedu one mnoge zadatke, koji očekivahu njihovu stranku, naročito da li bi to mogao izvesti Hellenbach, koji, premda jedan od najumnijih ljudih čitavoga našega javnoga života, nije ipak po čitavoj svojoj intelektualnoj naravi bio stvoren za to, da provadja praktične državničke osnove. Barun Rauch zastupao je snažnije tradiciju svoje stranke, crpljenu iz njezinoga povjestničkoga života, dočim je Hellenbach bio čovjek podpuno moderne naobrazbe, u prvom redu zatočnik ideje o ustavnoj slobodi i ravnopravnosti, o kojoj je mislio, da ju Hrvatska može najprije polučiti u svezi s Ugarskom. Barun Rauch bijaše čovjek eneržije i aktivnih državničkih svojstava, dočim je Hellenbach, radi svoje univerzalne naobrazbe naginjući na skepticizam, rado teoretizirao, pa ako je baruna Raucha nadkriljivao u stečenom znanju, ne bijaše mu ipak ravan u originalnosti duha i u onoj odrešitosti značaja, koju su tražile tadašnje prilike. Barun Rauch bijaše sa svoga stanovišta Hrvat, koji je s tim pojmom spajao izvjestna prava i dužnosti svoga naroda u državopravnoj svezi s Ugarskom, dočim Hellenbach, nebudući Hrvat po poreklu, nije mogao nego iskreno poštovati narod, koji ga je, kako je to rekao u jednom svojem prijašnjem govoru, srdačno primio u svoje krilo te je on radi toga pozvan, da štiti njegova ustavna prava i njegovu slobodu. Napokon je barun Rauch imao u svojoj stranci upliva, a Hellenbachu nije taj upliv mogla steći čitava njegova duševna narav.

Gore spomenuta imenovanja, te ona, koja su malo za tim sliedila, dojmila su se vrlo neugodno narodne opozicije, a njezino glavno glasilo „Pozor“ dolazilo je svaki čas u sukob sa javnom vlasti. Pošto je list dobio od namjestnika banske časti radi svojega odriešitoga pisanja tri opomene, bude dne 19. kolovoza po njegovu nalogu obustavljen na tri mjeseca, a malo iza toga sasvim dokinut. Ova drakonička mjera, koja je bila osnovana na tadašnjem, iz absolutističke dobe potječućem zakonu o štampi, naviestila je čitavom svietu u domovini i monarkiji, kakav je nesnosan odnošaj zavladao izmedju

baruna Raucha i narodne opozicije, te nam i ona razjašnjuje kasnije faze toga odnošaja. Ujedno bude list osudjen na osjetljivu novčanu globu a njegov odgovorni urednik Šime Mazzura na mjesec dana zatvora. Od toga je dana to glasilo najprije izvan domovine, a kasnije na tlu vojničke Krajine, mienjajući svaki čas ime i prolazeći razne metarmofoze, zastupalo najodvažnije načela svoje stranke, dok mu ban Koloman Bedeković napokon dozvoli, da se smije vratiti u Zagreb. Narodna opozicija nije samo u domovini nego i izvan nje tražila priliku, da upućuje javno mnienje o našim javnim odnošajima, pa je u tom povodu nastala sgoda, koja je uzvitlala čak i javno mnienje Francezke. Francezki publicista Rigondeaud, koji je kasnije postao čuven u čitavom svietu radi jednoga razgovora sa ruskim državnim kancelarom Gorčakovom, dodje u Hrvatsku te stade francezko novinstvo obavještavati u smislu prijaznom narodnim težnjama opozicije. Boravio je duže vremena čas u Zagrebu čas na Rieci i primorju, gdje su ga muževi opozicije svuda najsrdačnije dočekivali, hvaleći mu na toj krepkoj moralnoj podpori. Doznavši namjestničko vieće za te njegove dogovore s opozicijom, pozva zagrebačko redarstvo, pošto se je upravo desio u Zagrebu, da ga odpravi preko granice, a ono odmah izvrši taj nalog. No već poslie nekoga vremena bude zatečen u Bistri, na imanju jednoga svoga zemljaka, odkuda sretno umače na Rieku, gdje zamoli zaštitu francezkoga konzula. No i tu je imao posla sa famoznim odborom javne sigurnosti pod upravom Sgardellija i Gašpara Matkovića te napokon ostavi Hrvatsku, u koju se nije više vratio. Kada je poslie berlinskoga ugovora, koji je okrnjio ruske stečevine u ratu sa Turskom, državni kancelar Gorčakov boravio u Baden-Badenu, posjeti ga Rigondeaud pod svojim novim imenom Peyramonta te mu Gorčakov, koji se je bio sa Bismarkom sasvim razkrstio, doviknu u razgovoru poznate historične rieči: Soyez prets (Budite spremni) a europska ih je štampa tako komentirala, kao da Gorčakov poziva Francezku u savez s Rusijom proti Njemačkoj

Zadobivši unionistička stranka podpunu prevagu u organizmu javne uprave, nastojala je sada, da u oči predstojećih izbora razvije svoj politički program a prva sgodna prilika pruži se njezinim glavnim muževima kod svetčanoga umještenja novih velikih župana. Najzanimiviji svakako pojav na velikožupanskoj stolici bijaše nekadašnji vatreni Ilirac, veliki župan zagrebački Mirko Bogović, nasliednik drugoga vatrenoga i velikoga Ilirca u toj časti, Ivana Kukuljevića. Iz njegova govora vriedno je spomenuti jednu stavku, u kojoj se

prema slavenskim simpatijama narodne opozicije ostentativno naglašava čisto hrvatsko stanovište. Bogović reče: „Ja sam rodjen Hrvat te sam kao takav dužan ponositi se tim dičnim imenom pa želim do smrti Hrvat ostati. Ja čeznem za ustavnom slobodom a pošto u tu svrhu trebam jaka saveznika, jesam za pošten savez s Ugarskom, tim više, što spadamo pod krunu sv. Stjepana.“ Pošto se je znalo, da se Bogović najviše ponosi svojim uspomenama iz ilirskih vremena, sjetiše ga razni govornici, koji ga kod instalacije pozdraviše, njegovoga ilirskoga djelovanja, a naročito spomenu veliki bilježnik županije zagrebačke Dutković njegovo sudjelovanje prigodom katastrofe na Markovu trgu god. 1845. Dutković reče: „Trg sv. Marka, na kojem stojimo, turobni doduše al istiniti svjedok tragične katastrofe od god. 1845., posvjedočit će nam, kako je Mirko Bogović iz same ljubavi za rod i dom pripravan bio krv svoju proliti za svetu pravdu i istinu a zidine kuće ove. u kojih se Mirko Bogović danas na najviše dostojanstvo uzvisuje, krile su njega više mjeseci kao okovana sužnja, jer je žarko ljubio rod i dom svoj i jer je svojim zlatnim perom narod poticao na isto tako žarku ljubav.“ Opat Pechy, koji je Bogovića u novo dostojanstvo umjestio, slavio je takodjer Ilirce s ovim riečima: „Kada se je narodni duh pojavio u grudih slavnih Ilira, pohitiste vi prvi na književno polje, da oduševljavate narod klasičnimi djeli vašega pera i pjesničkoga genija“. Drugi veliki župan, županije naime križevačke, Ladislav Kukuljević Sakcinski, Ivanov bratić, naglasio je u svojem govoru nekoje misli, koje pokazuju pravac, u kojem su se u tom času kretale težnje unionističke stranke i nade, kojima je stranka išla u susret. „Mi hoćemo, reče Kukuljević, da u buduće upravljaju domovinom samo domaći sinovi, da u njoj vlada izključivo narodni jezik i da ona u svih okolnostih uživa takovu autonomiju, po kojoj će uzdržati značajni biljeg kraljevine te svoju zakonom ustanovljenu cjelokupnost. Mi činovnici moramo svi skupa pokazati svietu, da nije narod poradi činovničtva već činovničtvo poradi naroda“.

Novim vladinim krugovima zadavaše veliku brigu držanje katoličkoga svećenstva, koje je najvećim dielom prijanjalo uz težnje narodne opozicije, pa su ti krugovi morali gledati, da zadobiju moralnu podporu vrhovne glave te crkve u Hrvatskoj. Kardinal Haulik bijaše, kako je poznato, u vrieme, dok se je gledalo prodrieti u Hrvatskoj sa bečkim centralističkim težnjama, odriešiti privrženik vladin, no nije mu ni onda pošlo za rukom, da povede za

sobom svećenstvo, koje je pristajalo za opozicijom sjedinjenih elemenata unionističke i narodne stranke.

Sada se je opet nalazio u položaju, da je svećenstvo najvećim dielom sliedilo narodnu opoziciju, pa s toga kardinal, jamačno zamoljen, izdade pastirsku poslanicu, u kojoj živo preporučaše podčinjenomu kleru da podupire dualistički sustav monarkije, kojemu se ono nesmije već s toga odupirati, što je država kriepak zaštitnik katoličke crkve. Nadalje osudjuje kardinal u toj poslanici „panslavenske agitatore“, kojim da je svrha „da se Slavenstvo oslobodi austrijskoga i ugarskoga jarma“; takovoj pako agitaciji mora se svećenstvo tim više uklanjati, što ona potječe od Rusije, koja nije prijatelj katoličkoj crkvi“. Da učvrsti svećenstvo u posluhu i pokornosti prema državnim vlastima, poziva se na primjere iz života apostola, a na koncu izjavljuje svoje mnienje, da državopravni poslovi nespadaju na svećenstvo već na sabor, koji će doskora biti pozvan da stvori o tom odluku.

I to se saborsko vrieme približavaše sve više te 20. listopada izadje prev. ručno pismo na namjestnika banske časti baruna Levina Raucha, sadržeće odredbe o izbornom redu i o uredjenju sabora. Prev. ručni list glasio je:

„Velemožni barune, kraljevski banske časti namjestniče, Vjerni nam iskreno mili!

Interesi Naše cjelokupne monarkije ter vrhovno vladno i upravno načelo, koje je njezinomu ustavnomu preustrojstvu prama mnogo stoljetnim historičkim podatkom za temelj uzeto, zahtjevaju s neodvratnom silom, da se zajednica svih, k jednoj ter istoj polovici cesarevine, a naročito k jednoj ter istoj kruni patrećih kraljevina i zemalja, udjelotvori jedinstvenim, sve njihove zajedničke poslove obsižućim ustavnim zastupstvom u obliku organičnu i nadahnutu životnom snagom, za da se po točnu utanačenju pripadajućih im izključivo zajedničkih posala i načina njihove razprave, uzmogne na stalno uredjenih osnova jasno i nepomično ustanoviti mjera i obseg autonomnih i narodnih, zakonarskih i upravnih povlastih, prinadležećih pojedinim kraljevinam i zemljam.

Pošto je pak zajednica medju Našim kraljevinam Hrvatskom i Slavonijom i medju Našom kraljevinom Ugarskom od skoro osam stoljeća na obostranu sreću postojeća, nesamo od strane Naših prvoimenovanih kraljevina kako u predjašnje tako i u novije doba u njihovih dana 10. veljače, 10. ožujka i 19. prosinca 1866. prepokorno Nam podnešenih saborskih adresa otvoreno i očito pripoznana i naglašena, već pošto je ova stoljeća zakonom i zajedničkim ustavom

posvećena sveza i po Nami opetovano što odriešitije izrečena ter Našom dana 8. lipnja t. g. sretno obavljenom krunitbom i Našom kraljevskom potvrdom, koju Smo pronašli podieliti zakonu o delegacijah podnešenomu Nam po ugarskomu saboru, na ustavni način najsvetčanije ukriepljena; držimo, da Nam je kraljevska dužnost, zastupstvu kraljevina Hrvatske i Slavonije opetovano pružiti i otvoriti sgodu, da uzmogne zakonito viećati o tom: kako da rečene kraljevine — uz dostojno uvaženje priobćena im Našim previšnjim odpisom 23. travnja 1867. zaključka ugarskoga sabora — s jedne strane na obćenitom, sveukupnim kraljevinama i zemljama krune sv. Stjepana zajedničke poslove jedinstveno razpravljati imajućem saboru, a kako da s druge strane u delegaciji od krune ugarske odaslat se imajućoj žele biti zastupane ter napokon, kako da namjeravaju uspješno, konačno i pravovaljano završiti viseće još nagodbene razprave izmedju kraljevine Ugarske i izmedju kraljevina Hrvatske i Slavonije. Uslied toga premilostivo odlučivši sazvati naskoro sabor milih Nam kraljevina Naših Hrvatske i Slavonije scienismo, da Nam se s razloga, što u ovih zemljah ni glede uredjenja sabora ni glede izbornoga reda nepostoji nikakova zakonska odredba, valja osim svega pobrinuti za ustanovu, polag koje će se za sada i dotle, dok se u tom pogledu ne stvori utanačenje izmedju sabora i krune, zastupstvo rečenih kraljevina imati sastati.

Kako Smo naime već u Našem previšnjem odpisu od 21. veljače 1861. naročito naglasili, bješe saborski izborni red, koji je — nastavši pod uplivom tadašnjega burnoga vremena — g. 1848. po banu barunu Jelačiću odredjen bio, uveden upravo samo za sabor god. 1848., ter uz bitne rečenim kraljevskim odpisom ustanovljene promjene za sabor god. 1861. a kašnje po glasu previšnjega odpisa upravljena pod 24. svibnja 1865. na bana baruna Šokčevića i za sabor od god. 1865. pridržav uz naročitu stegu, da gorespomenuti saborski izborni red uprav samo za svaki od ovih dvajuh sabora uporabljen biti ima.

Pošto prema navedenim odnošajem nemože biti dvojbe, da su se svi iza novoga preustrojnoga doba god. 1848., 1861. i 1865. sazvani sabori sastajali samo na način, koji je svagda samo ad hoc, to jest jedino za dotični slučaj odobren bio, mislimo ipak Milim Nam kraljevinam Hrvatske i Slavonije nov dokaz Naše kraljevske prijazni pružiti tim, što pronadjosmo dotične po saborskom zastupstvu godine 1866—1867. izradjene i Nam podastrte predloge, izuzam onih nekoliko ustanova, koje se očito protive valjano stečenim historičkim

i ustavnim pravom, primiti i kao temelj za predstojeći sabor providiti privremenom kriepošću zakonskom.

Prema tomu pronadjosmo bitne po rečenom saboru predložene ustanove a naročito zaželjeni po njem svakokratni saziv hrvatsko-slavonskoga sabora u zemaljski glavni grad Zagreb uz izpust svakoga prije pridržana ograničenja — i isto tako predlog, da u slučaju, ako bi prije izmaka saborske periode odredjen bio razpust sabora, odmah imaju biti odredjeni novi izbori i da se sliedeći sabor najkašnje tri mjeseca iza razpusta prijašnjega sastati ima; nadalje predloženi broj od 66 zastupnika naroda ter ustanovu glede mjesta, koja imadu svakako valjati kao izborišta, premilostivo primiti i potvrditi; izbor saborskoga predsjednika i obajuh podpredsjednika odriešiti od pridržana dosele imenovanja i potvrde, pa konačno stvorenu po rečenom saboru osnovu izbornoga reda uz nebitne promjene pridržati i odobriti.

No s druge strane u oči Nam nadležeće kraljevske dužnosti oko savjestne zaštite svih, pojedinim razredom stanovničtva zakonito pripadajućih prava, nebijasmo nikako u stanju pristati uz one ustanove dotičnih osnova, polag kojih bi neki, ako i ne znameniti broj Naših najviših crkvenih i svietskih dostojanstvenika i isto tako jedan dio zemaljskih velikaša patreće im po historiji i ustavu osobno pravo mjesta i glasa na saboru budi posvema izgubiti, budi pak u tom pogledu uslied predloženih mnogostranih i u tom obsegu u nijednoj drugoj zemlji nenalazećih se zahtjeva osposobljenostnih na nepravedan način stegnuti biti imali.

Uza to — pravedno uvaživ, da je mirno, razborito i nepristrano ravnanje izbora po sve pri njih ovlaštene od velike i svega obzira vriedne važnosti — odlučismo glede spomenutoga ravnanja propisani god. 1861. previšnjim riešenjem od 20. veljače način pridržati; ter obzirom na sve uz slobodniji napredak prijanjajuće zemlje, census, koji je u dotičnom izradku saborskom previsoko izmetnut i koji nije postavljen u pravi razmjer prema postojećim okolnostim od 5, 20 i 50 for. obaliti na 5, 15 i 30 for.

Podieljujući dakle Nam u svoje vrieme predloženim i prema razvijenim gore načelom preinačenim osnovam o uredjenju sabora i o izbornom redu, kako bje rečeno, za sada i dotle, dok nebude zakonitim ustavnim putem drugčije šta utanačeno, Naše previšnje odobrenje. nalažemo Vjernosti Vašoj, neka učini priložene ustanove na običajni način odmah obnarodovati i po njihovu propisu bezodvlačno preduzeti izbore za na skoro se sazvati imajući sabor trojedne kra-

ljevine, kojemu će Vaša Vjernost pri njegovu otvorenju ovaj previšnji odpis skupa s prilozi proglasiti dati.

Dano u cesarskom Našem glavnom i priestolnom gradu Beču u Austriji dne dvadesetoga listopada godišta gospodnjega tisuću osam sto i šestdeset sedmoga, vladanja Našega godišta devetnajstoga.

Milan barun Kussevich, s. r. Franjo Josip, s. r.
general topničtva.

Po previšnjoj zapovjedi Njegovoga posvećenoga cesarskoga i kraljevsko-apostolskoga Veličanstva
Dr. Eduardo Jellachich Bužinski.

Prev. ručnomu listu priložene osnove o uredjenju sabora i o izbornomu redu kretahu se u okviru promjena i preinaka, koje bje dvorska kancelarija učinila na osnovama, podnešenim prev. potvrdi od prošloga sabora, no koje ovaj sabor nije prihvatio. Glavne pako promjene u osnovi o izbornome redu bijahu, da je snižen izborni cenzus i oblastnim organima, naročito velikim županima zajamčen na rukovodjenje izbora mnogo veći upliv, nego li je bio ustanovljen osnovom prošloga sabora. Drugim prev. ručnim listom na baruna Raucha bude sabor sazvan na 2. prosinca iste godine no kasnije su nadošle takove zaprieke, da se je sastao istom 8. siečnja 1868.

Sada su se imali provesti saborski izbori. Za unionističku stranku i muževe, koji joj stajahu na čelu, te zapremahu sva važna mjesta u organizmu javne uprave, naročito za velike župane, radilo se sada o tome, da se stranka, koja je dotle bila prilično nemoćna, sada organizuje i pripravi za borbu proti onako jakomu protivniku, kakova bijaše većina prošloga sabora i njezini elementi po zemlji. Imala je za sebe veći dio aristokracije, koja je naročito u dvjema slavonskim županijama, požežkoj i virovitičkoj, a donekle i u sriemskoj, vršila znatan upliv pa je mogla već unapred pouzdano na to računati, da će dobiti većinu izbornih kotara u Slavoniji. U Sriemu mogla se je nadati samo manjemu dielu kotara, jer je tu hrvatska i srbska inteligencija stajala mal ne listom u opoziciji a vodio ju je Jovan Subotić, koji je u tom času uživao najveći ugled i popularnost u svim krugovima narodne opozicije. Nije takodjer mogla računati na županiju riečku, pa je obći uspjeh izbora odvisio od ostalih triuh županija te od gradova. Tu je ona imala proti sebi inteligenciju svećenika, odvjetnika, trgovaca i inih elemenata narodnoga pokreta, koji največim dielom stajahu proti njoj od početka ustavne borbe pa je s toga morala napregnuti sile, da razbije upliv i skrši moć, koja je ležala u ovom

jakom činbeniku javnoga mnienja. Kod ovog izbora opaža se prvi put od početka novije ustavne borbe, da vladini i municipalni organi nastoje vršiti što veći upliv na izbore, pa se i opažaju pozitivni uspjesi toga upliva. Doduše je već prijašnji centralistički sustav nastojao, da steče upliva na izbore no on je bio u narodu tako omražen, tako neprirodan i protivan tradicijama narodne duše, da nije u javnomu mnienju nalazio gotovo nikakva oslona pa se nije mogao pohvaliti nikakovim znatnim uspjesima. A mora mu se priznati, da se nije narodu kod izbora nametao surovim načinom ili nasiljem. Unionistička stranka imala je od početka ustavne periode za sebe jedan dio naroda, koji je njezine zastupnike birao slobodnom voljom; ona je u tom dielu naroda imala za sebe tradiciju a glavnu je moć naročito vršila u varaždinskoj županiji, medju onim čistim hrvatskim življem, kojemu stajaše na čelu više i srednje plemstvo, sasvim prožeto duhom unionističke ideje. Novoimenovani veliki župani u tim trima županijama, Bogović, Kukuljević i Bedeković nebijahu nikakovi obični činovnici već stari, prokušani pristaše stranke, koji su sad imali provesti u narodu ne samo novi državni sustav nego ujedno vlastitu u njemu sadržanu misao, a moglo se je očekivati, da će oni uz taj zadatak prionuti svom snagom i svim svojim silama. Bilo je s toga razumljivo, da su ti muževi, ulazeći sada u izbornu borbu, sa vrlo sviestnim protivnikom, gledali, da podčinjeni im municipalni organi budu pouzdani i vjerni, a u tom povodu uzelo se je na sito i rešeto njihovo političko uvjerenje pa je mnogo takovih odpušteno, glede kojih se je sumnjalo, da li bi htjeli vršiti intencije unionističke stranke a namješteno takovih, koji su pružali to jamstvo. Glasilo narodne opozicije, „Novi Pozor“, koji je već sada u Beču izlazio, donosi sijaset tužba na taj postupak velikih župana kao što i namjestnika banske časti baruna Raucha a novo glasilo unionističke stranke „Hrvatske novine“, koje je tih dana počelo u Zagrebu izlaziti, neoprovrgava tih činjenica nego ih razjašnjuje s time, da unionistička stranka nemože imati pouzdanja u organe, koje su namjestili njezini politički protivnici te na koje se ona nemože osloniti u predstojećoj ljutoj borbi sa opozicijom. Sada je prvi put došla na čelo zemlje politička stranka, koja je pred sobom gledala malne oživotvorenu svoju omiljelu ideju unije s Ugarskom pa je ona posegnula u borbi za sredstvima, koja su ju imala prečim putem povesti cilju te joj osigurati onu vlast, za kojom čezne svaki čovjek, svaka stranka, svako družtveno biće, a koju je ona morala smatrati sredstvom, da može oživotvoriti svoj program. Prema narodnoj opoziciji bila je ipak

ta vladajuća stranka u dosti nepovoljnom položaju. Imala se je boriti proti ogromnom dielu narodne inteligencije, sastojeće iz gore spomenutih elemenata a ova narodna inteligencija nije ju u borbi ni najmanje štedila, nastojeći, da joj podkopa svaki ugled i upliv u narodu. Ta narodna opozicija bila je u prijašnjem saboru zastupana po svojim najboljim muževima, koji su predstavljali najveću mjeru znanja i sposobnosti, što se je tada mogla naći u narodu, a prema njoj stajala je inteligencija unionističke stranke u tako velikom nerazmjerju, da bi u posve slobodnoj borbi bila morala podleći. Faktično je ona u toj borbi već poslie nekoliko godina i podlegla. Ovo nerazmjerje inteligencije izmedju jedne i druge stranke nesmije se nipošto uzeti kao prikor unionističkoj stranci. Uzvišenu misao tih muževa, da u dugoj državopravnoj borbi Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji spase svojemu narodu što moguće više prava i više ustavne slobode, morao je i pošten protivnik poštovati a poštovali su ju u istinu svi pravi unionistički življi; ovu misao morala je u političkoj borbi zastupati pretežita većina narodne inteligencije, jer bi se inače moralo očajati o narodu, čija bi inteligencija popuštala od narodnih prava, ako ju na to ne sile takove okolnosti i takovi razlozi političkoga oportuniteta, koje svaki uvidjavan političar mora uvažiti.

Najživlji odpor opozicije pobudio je odpust nekojih profesora i ravnatelja srednjih škola, naročito odpust ravnatelja zagrebačke realke, Josipa Torbara, koji je bio zastupnik na prošlom saboru te se ubrajao medju najodličnije članove Mrazović-Perkovčeve stranke. Torbara je na čelu realke zamjenio Vinko Pacel, koji je već bio član sabora od god. 1861. a pripadao je radikalnijoj narodnoj struji. On je već nekoliko godina iza ovoga imenovanja svršio tragičnom smrću. Bio je nadalje odpušten profesor gimnazije zagrebačke, Kořinek, rodom Čeh, koji je kao nastavnik uživao velik ugled u zemlji, zatim još nekoji profesori srednjih škola, većinom Slovenci i Česi, od kojih je unionistička stranka poglavito radi toga zazirala, što su potjecali iz slavenskih zemaljah Austrije te su u Hrvatskoj otvoreno gojili slavenske simpatije a vladajuća se je stranka ponosila svojim starohrvatskim mišljenjem, koje je rado izticala, da iztakne oprjeku proti slavenskim simpatijama narodne opozicije. Česi su u to vrieme bili u čitavoj monarkiji najbolji prijatelji hrvatske opozicije i najosbiljniji protivnici novoga državnoga sustava u monarkiji a već radi ove okolnosti bio je težak položaj njihovim sunarodnicima u Hrvatskoj. Osim toga podieljivale su oblasti, na čelu dvorska kancelarija, učiteljstvu opomene „poradi njegove pretjerane narodne zanešenosti i bezobzirnoga izticanja takovih čuvstava u javnom i privatnom životu“.

Prema unionističkoj stranci, koja je usredotočavala vlast u svojim rukama te u barunu Levinu Rauchu imala energičnoga i samosviestnoga vodju, stajala je narodna opozicija, koju smo na prošlom saboru vidjeli kao impozantnu saborsku većinu. Nove promjene na čelu zemaljske i municipalne uprave nisu naravno opoziciju iznenadile no ipak su ju zatekle prilično nespremnu za borbu, koju su joj ovako jasno navjestile. Barun Rauch razvio je odmah iz početka veliku, bezobzirnu eneržiju, pa narodna opozicija nije stoga mogla ni časka sumnjati o tom, da ju čeka borba, kojoj njezine sile u prvi mah nebijahu dorasle. Njezino glasilo nije se ni mjesec dana iza njegova imenovanja moglo držati u Zagrebu nego je moralo seliti u Beč a iz Beča nije moglo na javno mnienje djelovati onom neposrednom snagom i onim moralnim uplivom, kao što iz središta zemlje. Njezina organizacija u to vrieme bila je udešena za puno mirnija vremena a nije se po svojoj snagi mogla mjeriti sa organizacijom stranke, čiji su vodje imali ujedno u rukama uzde upravne vlasti. Imala je za sebe veći dio narodne inteligencije, proniknute mišlju o slobodi i neodvisnosti zemlje no opet nije mogla sumnjati o tom, da je ideja unije bila popularna u širokim slojevima naroda a agitacija unionističke stranke umjela je, da to razpoloženje duhova izcrpi na svoju korist. Način i sredstva te agitacije bijahu i takova, koja ilustriraju političku nezrelost velike narodne mase a i pokazuju veliku naivnost jednoga diela privrženika unionističke stranke. Bilo je naime tada u Hrvatskoj mnogo bezazlena svieta, koji je čvrsto vjerovao, da će se sada znatno smanjiti porezna dužnost i zemljom poteći med i mlieko; ovo se dakako nemože smatrati znakom političke inteligencije u tom dielu javnoga mnienja; da su agitatori unionističke stranke širili takove bajke, pače i s uspjehom širili, nemože se odobriti sa etičnoga gledišta, no tko poznaje narav takovih stranačko-političkih borba, neće ni unionističkoj stranci pripisati veću političku ili moralnu pokvarenost, nego ju imadu stranke, koje se bore za vlast ili pak za vlastitu kožu. U te su bajke vjerovali ljudi tako u Slavoniji, kao što u Zagorju pa i u Primorju a tko se sjeća iz prijašnjih opisa, kako se je drakonički utjeravao porez pod centralističkim sustavom, nemože ljudima zamjeriti, da su se od novoga sustava nadali kakovoj takovoj polakšici. Veliku ulogu u toj agitaciji igrali su opravdani prigovori na prijašnje laži — ustavno stanje i na muževe, koji su to stanje u Hrvatskoj podupirali a ti muževi bijahu sada velikim dielom u opoziciji proti novim odnošajima, koji su po smionom uvjeravanju unionističke stranke imali prokrčiti put pravomu ustavnomu i slobod-

nomu stanju. Neima stoga dvojbe, da je nada u materijalnu polakšicu, koja se je imala od novoga stanja očekivati, prodrla u prosti puk te ga osvojila u tolikoj mjeri, da je unionističkoj stranci bez svakog uticaja novih municipalnih organa zadobila gdje koji izborni kotar. Činovničtvo našlo se je sada u oči novoga položaja. List „Novi Pozor", tužeći se na pritisak na činovničtvo sa strane novih velikih župana, pjeva gotovo hvalospjeve Šokčevićevoj i Mažuranićevoj eri, veleći, da je bila pravo nevino janje prema tomu novomu stanju. Doduše je Mažuranić, posjetivši kao dvorski kancelar zemaljsku izložbu godine 1864., a želeć jamačno, da se obavjesti o stanju zemlje prije saborskih izbora, iz kojih je proizišao sabor od godine 1865. izjavio, pred sakupljenim činovničtvom, da stoji prosto svakomu odstupiti (patet exitus), tko se ne slaže sa intencijama vlade, no malo je tko od njegovih protivnika posluhnuo njegov nalog ili savjet pa je u činovničtvu bilo u času, kada je barun Rauch preuzeo vrhovnu zemaljsku upravu, uz protivnike prijašnje vlade, još dosta elemenata unionističke a i narodno-liberalne stranke, koji se nisu slagali s težnjama centralističkoga sustava. Nova uprava unionističke stranke našla je u državnom i municipalnom činovničtvu svu tu smjesu različitih elemenata, pa je naravno gledala, da iztriebi iz uprave one elemente, koji joj neprijahu, a gdje ih nije mogla iztriebiti radi nestašice sposobnih sila, gledala je, da njihov upliv parališe na drugi način. Muževi unionističke stranke nisu se mogli na te elemente pouzdati, a provodeći sada novi sustav pomoćju saborskih izbora, nisu se lecali da postupaju energično, znajući, što sve stoji na kocki. A i organizacija narodne opozicije bila je za prvo vrieme sasvim nedostatna. Vidi se to najbolje i po tome, da ona nije u oči izbora izdala nikakov izborni program ili proglas za sve svoje pristaše u zemlji, jer je već unapred bila uvjerena, kako to Miškatović priznaje u „Novom Pozoru", da joj je ovaj put kod izbora podleći. Jedino njezino krilo u županiji sriemskoj, koje je Sriem smatralo svojom domenom, izdalo je takav proglas na svoje birače, u kojem se usvajaju svi zaključci prijašnjega sabora, a „Pozor" izjavi u tom povodu, da taj proglas ima valjati kao kalup izbornoga proglasa za čitavu narodnu opoziciju. I opozicijonalci grada Zagreba izdali su takav izborni proglas, no oni su se i u Zagrebu dosta slabo zanimali za izbore, a videći, da ne mogu prodrieti, odstupili su u oči izbora tako, da su se samo u trećem izbornom kotaru borili do konca proti protivniku.

Kod izbora, koji su obavljeni u studenom i prosincu godine 1867. pobjedila je unionistička stranka i to odlučno, te je narodna

opozicija dobila jedva 14 ili 15 glasova. Dobila je veći dio kotara u svojoj kuli, u županiji sriemskoj, nekoliko u virovitičkoj i riečkoj, jednoga u požežkoj; onda nekoje gradove kao Križevac i Karlovac, a svi ostali izborni kotari, pa i glavni grad Zagreb, pripali su unionističkoj stranci. Najodlučniju pobjedu slavila je unionistička stranka u županiji križevačkoj, varaždinskoj i zagrebačkoj, gdje je već tečajem prijašnjih sedam godina državopravne borbe imala svoju glavnu vojsku. Grad Zagreb izaslao je opet jednoglasno, pošto su opozicionalni kandidati odstupili, u sabor Zlatarovića i Šuhaja, koji su glavni grad zastupali počamši od godine 1861., a samo u trećem izbornom kotaru vodila se je živahna borba izmedju kanonika, kasnijega biskupa Luke Petrovića i Matije Mrazovića, koji je podlegao sa 87 proti 112 Petrovićevih glasova. Nekoji prijatelji Ante Starčevića bijahu i njega iztaknuli kandidatom u trećem kotaru, no odstupili su vidivši, da neima nikakove nade te nisu glasovali za nijednoga od druge dvojice kandidata. Ta izborna pobjeda morala je naravno oduševiti unionističku stranku, koja joj se tolikoj nije nadala, a „Narodne Novine", koje su već sada bile službeno glasilo, napisaše pod dojmom te pobjede, da je narodno-liberalne stranke sasvim nestalo. I glasilo unionističke stranke „Hrvatske Novine" plivale su u radosti i veselju, jer sada nije već bilo nikakove ustavne zaprieke, da stranka kao saborska većina oživotvori svoje namjere.

I glasilo narodne opozicije, bečki „Novi Pozor", koje je sada već uredjivao Josip Miškatović, nije se naravno moglo oteti poraznom dojmu ovoga izbornoga rezultata, koji ga je u toliko preneerazio, u koliko se taj poraz njegove stranke pokazao mnogo većim i obćenitijim, nego ga je itko u Hrvatskoj očekivao. U Josipu Miškatoviću imala je sada stranka svojega najumnijega i najvještijega publicistu; svoje, kako ga njegovi prijatelji nazvaše „zlatno pero", koje je dan na dan slavilo u listu njezinu moralnu snagu, i stranku, tim porazom u prvi čas slomljenu, tješilo nadom u buduću pobjedu, koju joj je Miškatović u nedalekom vremenu proricao. Premda je Miškatović sjedio u oba prijašnja sabora, od god. 1861. i 1865., zastupajući jedan djakovački kotar, nije ipak uzeo u razpravah nijedan put rieč, te je bio širemu obćinstvu još dosta slabo poznat. On je najbolje uvidjao, da se ne može proslaviti u parlamentarnoj debati, već stoga, što je bio neobično mirne, hladnokrvne ćudi, bez one živahnosti temperamenta, koja daje potrebit parlamentarnom govoru kolorit. Njega sve duševne sposobnosti upućivahu na publicističko polje, na kojem se je mogao nadati najvećim uspjesima. Bio je te-

meljit poznavalac narodnoga jezika i govora a kao stylista ima se Miškatović smatrati tvorcem posebnoga publicističkoga styla, koji prijatelji mu nazivahu njegovim imenom. Imajuć ovako razvijen dar i ovako tanku ćut za krasote jezika i sloga, piše već sada tako ugodnim načinom, da su mu članci u tom obziru izvorom prave duševne naslade. Što god ima kazati, kaže to u tako liepom i prozirnom obliku, tako krystalnom jasnoćom sloga, da se može na dno zagledati svakoj njegovoj misli, koja se u takovu ruhu čini i umnijom i duhovitijom.

Sada je imao braniti stranku, koju su dogodjaji nahrupivši nenadanom brzinom znatno oslabili, imao je pobijati protivnike, kojima su ti dogodjaji utisli u ruke vlast u zemlji, te ih za dogledno vrieme stvorili gospodarima javnoga položaja. Njegovu stranku sačinjavahu muževi, koji su se počamši od godine 1860. smatrali u prvom redu pozvanima, da prema faktorima monarkije predstavljaju pravo i korist hrvatske otačbine. Miškatović je ovo njihovo veliko mnienje o vlastitoj vriednosti zastupao divnom vještinom. Pošto su dogodjaji potisli stranku na polje izvanparlamentarne ustavne borbe, pao je na nj velik teret i velika odgovornost, naročito u ovo prvo vrieme, gdje je, nebivši još dostatno organizovana, bila poglavito upućena na pero svoga veleumnoga publiciste, koji joj je imao predobiti javno mnienje. U bezkonačnom nizu članaka, koji dan na dan izlaze u „Novom Pozoru“, nastoji Miškatović dokazati, da je s njegovom strankom podleglo i pravo i probitci Hrvatske, pa kao što nju prikazuje u idealnoj slici jedine patriotične i požrtvovne hrvatske stranke, tako riše najtamnijim bojama njezinu unionističku protivnicu. Vodeći borbu sa faktorima, koji u svojih rukuh usredotočavahu vlast, slavi i uznosi snagu moralnih ideja i čimbenika te nesumnja nimalo, da će ove moralne sile nadvladati u borbi i njegova stranka napokon oživotvoriti svoj program, koji je ujedno i program naroda. Da unionistička stranka, prema kojoj neodiše pravednim čuvstvom, ne može taj program oživotvoriti, nego da će ona saći još i izpod mjere dosadašnjih svojih zahtjeva prema Ugarskoj; da će se predati na milost i nemilost Magjara, to je njemu jasno, a ovo postaje aksiomom opozicionalne politike. Što god se broji u redove vladajuće stranke, sve je, kaže on, trulo i zaraženo sebičnošću, te će ta stranka stvoriti takav državopravni odnošaj s Ugarskom, u kojem moraju utonuti sva narodna prava. Pošto je glavni postulat stranačke taktike, da se čitava unionistička stranka omrazi pred očima naroda, nevrši se obzir ni prema onim njezinim elementima, koji se već pojavljuju kao manjina i opozicija većini. Ovako se izmedju jedne i druge stranke utire put borbi, koja će planuti nevidjenom snagom i žestinom.

Sabor godine 1868.—1871.

Dne 8. siečnja sastade se sabor te se deputacija odputi k namjestniku banske časti, da sabor svečano otvori. No kako do toga časa nije još bio prispio kraljevski odpis na sabor, otvori ga namjestnik banske časti istom sutradan sa sliedećim prev. odpisom:

„Mi Franjo Josip I., po milosti božjoj car austrijanski, kralj Ugarski i Češki, Dalmatinski, Hrvatski i Slavonski itd. Častni, poglaviti itd.

Izjavljujuć ovim Vjernostim Vašim kraljevski Naš pozdrav, mislimo, da Nam valja Vjernosti Vaše prije svega uputiti na sadržaj Našega kraljevskoga odpisa, koji Smo dne 20. listopada t. g. na Našega namjestnika banske časti baruna Levina Raucha Niyekskoga upravili uz nalog, da ga predloži saboru trojedne kraljevine, čim se ovaj sastane.

Iz toga Našega kr. odpisa razabrati će Vjernosti Vaše obseg, u kojem Smo pronašli za sada i dotle, dok nebude putem zakonito — ustavne nagode inoga što ustanovljeno, potvrditi s privremenom zakonskom kriepošću stvorene po hrvatsko-slavonskome saboru godine 1866. osnove o uredjenju sabora i o izbornome redu; podjedno će Vjernosti Vaše razabrati i ona velevažna pitanja i predmete, kojih skoro uspješno riešenje silno zahtjeva, tako obćeniti kao i dobro shvaćeni posebni boljak premile Nam kraljevine Naše Hrvatske i Slavonije.

Zaisto domoljubni i ustavno-lojalni duh, koji su stališi i zastupnici pomenutih Naših kraljevina i u veletegotnih položajih zasvjedočili, i ovaj put Nam sa svom pouzdanošću zadaje Nadu, da će Vjernosti Vaše, pripoznavši važnost u rečenom kraljevskom odpisu predloženih pitanja, razpravu o njih povjeriti bezodvlačno izabrat se imajućemu kraljevskomu odboru, kojemu će biti zadaćom, da s podobnim od strane Našega ugarskoga sabora izabrati se imajućim odborom u neposredni stupiv doticaj, iznovice povede i uspješno rieši prošle godine zametnutu i poglavito ratnimi dogodjaji pretrgnutu razpravu i koj će posljedak svojih nagodbenih razprava najprije svojim dotičnim zastupstvom, a zatim i Našoj previšnjoj odluci podastrieti imati.

*

Koji Vam u ostalom ostajemo Našom kraljevskom Prijazni i milosti blagonaklonjeni.

Dano u cesarskom Našem glavnom i priestolnom gradu Beču u Austriji dne dvadesetoga listopada godišta gospodnjega tisuću osam sto šestedeset i sedmoga, vladanja Našega godišta devetnajstoga.

Milan barun Kussevich, s. r. general topn. Franjo Josip I. s. r.

Po previšnjoj zapovjedi Njegova posvećenoga c. kr. apoštolskoga Veličanstva.

Dr. Eduardo Jelachich Bužinski s. r.

Otvorivši ovako namjestnik banske časti sabor predje ovaj na verifikaciju, a tu se odmah upoznajemo sa svim važnijim ličnostima unionističke stranke, prema kojoj stajaše četrnaest članova narodne opozicije. U većini vidimo sve njezine odlične članove iz prošloga sabora, poimence Antu Stojanovića, Zlatarovića, Bogovića, grofa Ladislava Pejačevića, Aurela Kuševića, Šuhaja, koji sada može otvoreno dati izraza svojim načelima; onda Bedekovića, Miroslava Kraljevića, Janka Cara, grofa Miroslava Kulmera, Antu Vakanovića, Hellenbacha, Aleksandra Fodrocyja, Ignjata Brlića, Mavru Broza, Ladislava Kukuljevića, Živkovića, Žuvića i grofa Julija Jankovića. Osim tih prokušanih boraca unionističke stranke, iztiču se u njezinim redovima još nekoji muževi, koji u prošlom saboru nebijahu u njezinimi redovima. poimence veliki župan Svetozar Kušević, Luka Petrović, biskup Soić. Ima i više novih članova većine, koji će se kod predstojećih saborskih razprava iztaknuti živim sudjelovanjem, poimence Stjepan Hervoić, kanonik Stjepan Vuković i Ljudevit Raizner. Mihajla Polita, koji je kroz dvije saborske periode stajao u prvim redovima unionističke stranke, nalazimo sada u opoziciji, a tko se sjeća njegovih izjava pod konac prošle saborske periode, kada je pretrgnuo staru svezu sa unionističkom strankom, neće ga objediti sa nedosljednosti.

Prije nego se je prešlo na konstituiranje sabora, zamoli rieč u ime manjine Jovan Subotić, da pročita njezin predlog. U manjini ili opoziciji bijahu osim Subotića, jošte Mirko Hrvat, Julijo Bubanović, Rački, Plavšić, Ignjat Broš, Marijan Derenčin, Tombor, Vjenceslav Turković, Tomac, Spišić, Torbar, Polit, Simo Filipović i Ljudevit Vukotinović. U tom se predlogu manjine kaže doslovce:

„Iz razloga, što mi uslied postojećega zakonitim putem donešenoga zaključka sabora od god. 1865.—1867., kojim je narod naš zakonitim načinom izjavio, da nikakov oktrojirani izborni red i ustroj sabora neprima i da samo onaj sabor za zakoniti priznaje, koji bude

sazvan na temelju ustavnim putem sudjelovanjem krune i sabora donešenoga pravoga zakona; što ni uslied toga izborni red i ustroj sabora prev. odpisom od 20. listopada 1867. primiti, a ni sabor na temelju tih naredaba sazvan za zakoniti priznati nemožemo, predlažemo: neka sakupljeni ovdje stališi i narodni zastupnici prije svega izreknu, da se propisani prev. odpisom od 20. listopada 1867. izborni red i uredjenje sabora primiti i na temelju tom zakoniti sabor konstituirati nemože, nego neka se putem previšnje reprezentacije Njeg. c. kr. apoštolsko Veličanstvo premilostivi Naš kralj zamoli, da bi blagoizvolio ovu skupštinu razpustiti, a zakoniti sabor trojedne kraljevine ili na temelju onom sazvati, na kom je sabor od g. 1865.—67. sazvan bio ili pak na temelju onoga izbornoga reda i ustrojenja sabora, koji je Njeg. Veličanstvu po saboru od g. 1865.—67. preponizno podnešen, podielivši istom prev. kraljevsku sankciju po cielom nepromjenjenom sadržaju".

Ovaj predlog obrazloži Subotić podužim govorom, u kojem navede zaključke prijašnjih sabora te uztvrdi, da bi ti zaključci imali vriediti i za sadašnji sabor. No kuća zaključi, da se preko toga predloga ima preći na dnevni red, te obavi odmah konstituiranje. Predsjednikom sabora bude izabran Ante Vakanović. Nekoliko mjesecih prije izbora za predsjednika bješe Antun Vakanović imenovan zemaljskim financijalnim ravnateljem, pa je na ovom mjestu ostao sve do godine 1872., a vidjeti ćemo kasnije, kakove su ga još odgovorne časti i službe čekale u zemlji u vrieme najburnijih nutarnjih dogodjaja. Ante Vakanović bijaše stari Ilirac, koji je 38 godina prije toga stajao sa svojim sadašnjim drugom u stranci Mirkom Bogovićem kao odlučan borac ilirske stranke, te ga je s njezinim živućim muževima još uvjek spajalo staro prijateljstvo. Nije nipošto bio onako vatren i odlučan unionista kao Mirko Bogović, a još godine 1861. glasovao je sa narodnom strankom za članak 42. Tek u prošlom saboru počeo se je kao takav izticati no sudeći po tolikih njegovih izjavah stajao je još uvjek nekako u sredini izmedju jedne i druge stranke, a samo dogodjaji, koji su pod konac saborske periode sliedili rapidnom brzinom, sklonuše ga, da otvoreno predje u unionističku stranku, kojoj je po svojem nutarnjem uvjerenju i pripadao. Da mu je stranka vjerovala, da je u nj polagala velike nade, dokazuje njegov jednoglasni izbor za predsjednika — u odsutnosti manjine, koja bje medjutim ostavila sabornicu — a dokazuje to i druga okolnost, da ga je u ovaj sabor izabrao turopoljski kotar, koji je u zemlji slovio sa svoje načelne vjernosti unionističkoj ideji. Kako

će se vidjeti iz sliedećih saborskih razprava, bijaše Vakanović vrlo blag predsjednik, onako od prilike, kao kasniji saborski predsjednik Nikola Krestić, pa je opozicija, koja je kasnije niknula u krilu same unionističke stranke, mogla uz tako blaga predsjednika postupati agresivno proti volji većine, koja je čini se. tražila od predsjednika odrešitiji postupak. Uzprkos tomu uživao je do konca saborske periode neprjeporan autoritet i to poglavito uslied svojega osobnoga ugleda u većini, koja je rado praštala Vakanoviću ono, što je zamjerala odviš blagomu predsjedniku. Za prvoga podpredsjednika bude izabran Jovan Živković, a stranka je ovim izborom priznala samo velike one zasluge, što ih je Živković, nesumnjivo njezin najokretniji parlamentarac, stekao za nju tečajem prošlih dvajuh sabora, kad se je unionistička stranka jedva mogla i pomisliti bez neumorne radinosti, velike juridičke oštroumnosti i rječitosti toga njezinoga člana. Ona ga je uzvisila na tu čast, ma da je znala ili bar morala slutiti, da će Živković, koji je sebe morao smatrati jednim od glavnih utemeljitelja parlamentarne unionističke stranke, u onom času, u kojem bi stranka odstupila od kojega njegova nazora ili koje svojih prijašnjih izjava, stvoriti u njezinom krilu opoziciju, kao što ju je malo iza toga faktično i stvorio. Dok je unionistička stranka bila u saboru u manjini, prepuštena samoj sebi, bez prave organizacije, bez odlučnoga vodje i bez javnoga glasila, ona se je radovala te je uzhićeno klicala svakoj izjavi svojega umnoga člana Živkovića, koji je izmedju prvih vodio borbu proti duševnim potencijama narodne stranke. Sada je ona već bila organizovana i imala je u saboru većinu; sada već bijaše prošla vatru saborskih izbora a imala je svojega vidivoga vodju, u kojega gledaše s pouzdanjem, a taj je vodja od nje tražio posluh, utemeljen na načelu i duhu parlamentarizma. Po svojoj ćudi i naravi bijaše njezin vodja muž, koji u svojoj stranci nije hotio trpiti paralelnoga svojemu upliva, a čitava situacija bijaše takova, da nije ni smio pustiti iz rukuh uzda ili dopustiti, da podieli s kim odlučujući upliv u stranci. Živković, Hellenbach, Janković, Stojanović, Ignjatija Brlić, sami kapaciteti prijašnje unionističke stranke, koju su oni vodili, bodreći ju na rad i akciju, nisu mogli od jedankrat tako pasti, da budu samo jednostavni borci u njezinim redovima, a pogotovo nije se s takovom čednom, njegovu neodvisnomu duhu oprječnom ulogom mogao zadovoljiti onaj Živković, koji je po svojih parlamentarnih talentih i po svojih intelektualnih sposobnostih stajao toli visoko u stranci. Zato vidimo već poslie nekoliko mjesecih sve te muževe, na čelu im upravo Živkovića, u opoziciji proti većini, a prije

nego nam se pruži prilika, da se upoznamo s meritornim razlozima, iz kojih su tu opoziciju opravdavali, valjalo je spomenuti i one druge razloge, koji potjecahu iz nove organizacije stranke. Za drugoga podpredsjednika bude izabran Ante Stojanović, no on se na toj časti odmah zahvali. I ovo bijaše simptomatičan znak, navještajući opoziciju, koja se imala roditi u krilu same stranke. O talentu Ante Stojanovića sudilo se je u stranci i izvan nje različito; Miškatović, prvi publicista njegovih protivnika, priznaje mu, da je čovjek talenta no bez pravoga reda i sustava u mislih; njegovi politički prijatelji, vjerujući u njegovu odanost i darovitost, povjeravahu mu u prijašnjim saborima najvažnije uloge, a nesumnjivo je, da je unionistička stranka imala u njemu jednoga od najokretnijih i za parlamentarnu borbu najspremnijih članova. Glede njegovih intelektualnih sposobnostih mora se priznati, da su bile znatne, samo se mora opaziti, da ga nije uvjek vodila nepomična stalnost u načelih, pa se u njegovom parlamentarnom djelovanju opažaju protuslovja, koja proiztiču iz kolebljivosti i nestalnosti njegove ćudi. Od posliednjega sabora bilo se dogodilo više toga, što je moralo dirnuti u žicu Stojanovićeve osjetljivosti i ambicijoznosti; on je naravno o tome šutio no odavahu ga razni znakovi i ona zlovolja, koju je Stojanović, čovjek impetuozne naravi, umio najmanje sakriti; i on je morao misliti: „quorum pars magna fui“, a sada se je vidio potisnutim u drugi i treći red kroz takove uplive, koji ga lišiše njegove prijašnje važnosti u stranci. Ovim se naravno nedira u stvarne razloge njihove opozicije, koju su oni osnivali na tradicijah unionističke stranke, a mislili su, da su u prvom redu pozvani, da te tradicije tumače i zastupaju. Uz ovu dvojicu izticahu se u unionističkoj stranci još nekoje ličnosti, koje sačinjavahu s njima opozicionalnu manjinu sabora, proizašlu iz krila stranke, pa je nuždno, da se već ovdje u kratko ocieni njihovo buduće držanje u parlamentarnim razpravama. Bijahu to u prvom redu Julijo grof Janković i Lazar barun Hellenbach. U saboru godine 1861. stajaše Janković upravo na čelu unionističke stranke, a sada bi bio imao slušati i sliediti nove, kriepke i energične vodje, s kojima se i načelno nije u mnogo čem slagao. Takova pokornost nije se mogla očekivati od Julija Jankovića, koji je, imajući svoje neodvisno mnienje o državopravnom odnošaju izmedju Ugarske i Hrvatske, morao tražiti sgodu, da mu dade otvorena izraza. Najteži bijaše svakako položaj Lazara baruna Hellenbacha. Bio je to čovjek nesumnjivo darovit i najbolje upućen u nekoje grane znanosti, koje državnik, smije li se nazvati tim odličnim imenom, mora po-

znavati. O njemu je već nešto spomenuto, a ovdje se ima još to kazati, da je on, koji je bio proniknuo u narav narodno-gospodarskih i financijalnih odnošaja Hrvatske, u prvom redu tražio za zemlju veću gospodarsku neodvisnost a ovo je pitanje još slabo shvaćala stranka, kojoj je poglavito do toga stajalo, da oživotvori svoju najglavniju težnju, državopravni savez s Ugarskom, koji je imao obuhvaćati ustavnu slobodu, kako ju je ona shvaćala po historičkih predajah: onda državopravnu autonomiju u trim strukama državnoga života, kako ju označuje članak sabora od godine 1861. i zemljištnu cjelokupnost. Pravu agresivnu opoziciju proti unionističkoj većini i njezinomu vodji vodio je najmladji član izmedju tih muževa, Ignatija Brlić. S njim kao i još s nekojim njegovim drugovima, koji su ga u tome sliedili, upoznat ćemo se tečajem razprava.

Za tim je kuća, riešivši još nekoje najprešnije stvari, imala odmah preći na izbor odbora za adresu, no prije toga bude pročitana izjava Subotića i drugova, u kojoj uslied zaključka čitave opozicije izjaviše, da izstupaju iz sabora. U prvom dielu izjave, koja se ovdje priobćuje u svojem glavnom sadržaju, ponavljaju se i još bolje razjašnjuju poznati već prigovori proti oktrojiranom izbornom redu i to naročito pozivom na saborski zaključak od 29. prosinca 1866. g. kojim je tadašnji sabor prosvjedovao proti svakom uredjenju sabora i uvedenju izbornoga reda, koji ne bi bili prihvaćeni po kruni i po narodu. U drugom dielu izjave govori se o zloporabah kod saborskih izbora te se doslovce kaže: „Na verifikaciju predložene pritužbe, izborni zapisnici i javno mnienje, osnovano na neposrednu izkustvu svakoga pojedinca, glasno govore, da su izbori za ovaj sabor s veće strane izvodjeni silovanjem odozgo, zastrašivanjem, zavadjanjem i mitom i kršenjem izbornoga prava. Toliki odpušteni i premješteni činovnici kraljevski i municipalni, čak dolje do obćinskih, poznate okružnice različitih oblastih na podčinjene činovnike, neposredne ustmene prietnje poglavara uredskih, poznato ponamještivanje vladinim namjeram odanih osoba bez obzira na sposobnosti, tolika progonstva i kaznene iztrage proti pojedincem, bez razlike stališa, koji su imali smjelosti neodvisnoga mnienja; uzkraćivanje glasova vladinim kandidatom protivnih, jedno i drugo proti naročitom propisu jednostrano po kruni izdanoga izbornoga reda; nagražanje bez potrebe prizvanom oružanom silom; obećavanje blagodatih po ovom saboru neizpunjivih, kao što su odpis poreznih dugova, obaljenje porezne dužnosti, sniženje budućih poreza, dokinuće svećeničkih pristojba itd., opajanje proste svjetine — ovo su razlozi, na kojih je osnovan posljedak izbora za sadašnji sabor.

Pogledom dakle na protuustavnost saborskoga i izbornoga reda, po vladi jednostrano izdanoga; pogledom na način nasilan i sredstva koruptivna, kojimi je ovaj sabor sastavljen, držimo, da on nemože odgovoriti pozivu svietle krune u kr. odpisu od 20. listopada 1867. sadržanu, jer ne može niti zakonito viećati niti pravovaljano zaključivati. Mi smo ovo svoje mnienje predložili i obrazložili u sjednici od 15. siečnja t. g. u tvrdoj nadi, da će ga podupirati svi članovi u interesu ustavnoga načela, u interesu državnoga prava trojedne kraljevine. No naišavši na nenadanu protivštinu od većine članova sabora, ne želeći se učiniti krivci sviestnoga oskvrnuća pozitivnih ustavnih propisa i glavnoga jamstva državnomu i narodnomu obstanku naroda, koji je u nas povjerenje položio, nepreostaje nam nego da očitujemo, da nam sreća i pouzdanje naroda ravnim načinom kao i ustavna sviest nalaže, izstupiti iz ove kuće i za to nadalje očitujemo, da ne ćemo na ovom protuzakonitom saboru udioničtvovati niti viećajući niti glasujući. No ostavljajuć mi saborniču, uprti na zaključke zakonitoga sabora od 29. prosinca 1866. i od 11. svibnja 1867. prosvjedujemo proti svim zaključkom ovog na protiustavnomu i nezakonitu temelju sastavljenoga sabora, a uprti na članak 42. od 1861. i na previšnji kr. odpis od 8. studenoga 1861., prosvjedujemo proti podredjenju trojedne kraljevine pod kraljevinu Ugarsku, prosvjedujemo proti tomu, da sabor ugarski bez njezina znanja i privoljenja njezinoga zakonitoga zastupstva pravovaljano uredjuje državnopravne odnošaje, da joj dužnosti i terete navaljuje".

Ovaj prosvjed podpisaše svi već spomenuti članovi manjine, osim Polita, Bubanovića, Sime Filipovića i Vukotinovića. Prva dvojica pridružiše se kasnije prosvjedu te su s ostalima izstupili iz sabora, dočim su Filipović i Vukotinović, premda izabrani na osnovu programa opozicije, u saboru ostali. Mirko Hrvat bude u Djakovu ponovno izabran te je takodjer ostao u saboru, dočim su njegovi ponovo izabrani drugovi ponovno ostavili saborničcu.

O tom se prosvjedu odmah povede razprava, koju je prvi otvorio Josip Žuvić. Žuvić bijaše u to vrieme državni nadodvjetnik a već kod ustrojstva autonomne zemaljske vlade postade prvim predstojnikom odjela za pravosudje. U svojem govoru spomenu Žuvić prijašnje izborne redove počamši od god. 1848., koji su svi bez iznimke bili oktrojirani, a značajno je, da je godine 1865. sastavio izborni red za sabor te godine onaj isti Jovan Subotić, koji je sada prvi podpisao prosvjed proti oktrojiranom izbornom redu za ovaj sabor. Prošli je sabor, nastavi Žuvić, stvorio istina u tom pogledu

dva zaključka, no to bijahu samo zaključci a ne zakon pa ih sadanji sabor može jednostavnim zaključkom oboriti. Što manjina tvrdi, da su se kod posljednjih izbora upotrebila koruptivna sredstva: strahovanje, mito i slično, jamačno ona sama nevjeruje u to, što tvrdi. Ako je vlada na izbore utjecala, to njezino utjecanje bivalo je svakako u duhu ustavnih načela pa se takav upliv vlade opaža i u najustavnijoj državi svieta, u Englezkoj. Čitavo to raztrubljeno silovanje vlade ima se svesti na to, što je zahtjevala, da činovnici, njoj zavjereni, ne stupe u očitu opoziciju proti njoj a to bi jamačno svaki opozicijonalac zahtjevao. Žuvić predloži, da se s razloga, što je narod taj po kruni ponudjeni izborni red sankcijonirao svojom voljom kod posliednjih saborskih izbora, taj prosvjed opozicije odbije i postavi ad acta pa da sabor za izpražnjena izstupom tih zastupnika mjesta odredi nove izbore. Proti prvom dielu toga predloga, u kojem se spominje oktrojirani izborni red, ustadoše Živković, Brlić i drugi, koji suglasno izjaviše, da sabor nesmije o tom stvarati nikakova zaključka, dok mu pogledom na to nebude podnešen predlog onoga odbora, koji ima izraditi adresu i ujedno podnesti predlog glede osnove o izbornom redu i uredjenju sabora. Pošto je i sam Žuvić, vidivši, da se kuća opire prvomu dielu njegova predloga, izjavio, da ga opoziva, bude zaključeno, da se prosvjed postavi ad acta i vlada pozove, da za izpražnjena mjesta razpiše nove izbore.

Zatim bude izabran odbor za adresu a u jednoj od sliedećih sjednica bude kući priobćena izjava obadvojice u gradu Rieci izabranih saborskih zastupnika Antuna Randića i Nikole Jeletića, u kojoj ta dva riečka zastupnika uztvrdiše, da Rieka neima tobož po zakonu ni prava ni dužnosti, da bude zastupana na hrvatskom saboru pa da grad Rieka ne može s toga ni pripoznati niti se smatrati obvezanim budi kakovim saborskim zaključkom, koji bi se odnašao na javno-pravne odnošaje slobodnoga kotara riečkoga, pošto ovi odnošaji moraju uredjeni i dovršeni biti sporazumno s Riekom, jedino po zakonotvorstvu u Pešti, u kojem već sjedi riečki zastupnik. Kuća zaključi, da se o toj izjavi riečkih zastupnika povede razprava.

U sjednici od 28. siečnja podnese izvjestitelj odbora za adresu Zivković odborski nacrt, koji je glasio doslovce:

Vaše c. i kr. apoštolsko Veličanstvo, kralju i gospodaru nam premilostivi!

1.) Sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije premilostivim sazivom Vašega Veličanstva sakupljen u glavnom gradu Za-

grebu, razabrao je iz proglašenih mu previšnjih kr. odpisah od 20. listopada 1867. blagu namjeru Vašega Veličanstva, da se svi dosad neriešeni državopravni odnošaji ovih kraljevinah slobodnim sporazumkom konačno urede.

2.) Odzivajuć se premilostivomu pozivu Vašega Veličanstva, sveta mu je dužnost, da izraz glavnih željah i nazorah svojih, koji će ga u predstojećem mu velevažnom djelovanju rukovoditi, sa svom iskrenošću, sredstvom ove prepokorne adrese pred priestoljem Vašega posvećenoga Veličanstva položi.

3.) Prije svega izjaviti nam je iskrenu radost, kojom se narod kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Vašemu Veličanstvu kao krunom sv. Stjepana zakonito jur krunisanomu kralju svomu u podaničkoj vjernosti i odanosti homagialno klanja.

4.) Žaliti nam je samo, da neukloniva moć okolnostih nije dopustila zastupstvu naroda ovih kraljevinah vršiti svoje najsvetije pravo i dužnost: učestvovati kod ugovaranja inauguralne diplome i biti dionikom svečanoga čina krunisanja Vašega Veličanstva, akoprem kadra nije bila zaustaviti usrdno učešće, kojim je narod ovih kraljevinah taj svečani čin pratio.

5.) U previšnjem odpisu naglašenim preustrojstvom cielokupne monarkije smatramo mi, da je država postavljena na onaj temelj, koj historičkom i državnomu pravu jedino odgovara i jamstvo bolje budućnosti pruža, tim većma, što je nasljednim pokrajinam Vašega Veličanstva ustav podieljen.

6.) Prema tomu uvidja vjerno odani sabor ovaj u podpunoj mjeri potrebu po Vašem Veličanstvu takodjer naglašenoga državnoga jedinstva svih kraljevinah i zemaljah krune sv. Stjepana, koje se osniva na pragmatičkoj sankciji od god. 1723., te se sada u delegaciji kraljevinah i zemaljah krune ugarske u jednom te istom, sve zajedničke poslove tih kraljevinah i zemaljah obsižućem zastupstvu izraziti ima.

7.) S toga očituje vjerno odani sabor ovaj, da će u delegaciji ugarske krune rado zauzeti ono mjesto, koje mu kao zastupstvu kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, spadajuće kruni sv. Stjepana, pripada, čim ova neizvjestnost njezina položaja bude dokinuta.

8.) Da se pako uzmogne pospješiti dokinuće toga nesnosnoga stanja neizvjestnosti, koje mu razvoj najsvetijih narodnih interesa prieči, ter obnoviti starodavna sveza izmedju kraljevine Ugarske i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, prihvaća vjerno odani sabor ovaj po Vašem Veličanstvu pruženu priliku, da držeć se stožernih

ustavnih pravah i slavne uspomene historičke prošlosti, kao slobodan narod sa slobodnim narodom poprimi i na obostranu korist izvede djelo sporazumljenja i združenja s kraljevinom Ugarskom.

9.) U tom djelovanju imati će sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije pred očima dotični ob uredjenju naših odnošajah naprama kraljevini Ugarskoj glaseći saborski zaključak od g. 1861., koji je Vaše Veličanstvo kao izhodište našega pogadjanja sa Ugarskom premilostivo odobriti blagoizvolilo, i koji se zaključak, priznavajuć pripadnost kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije k ugarskoj kruni i stavljajuć u izgled uži realni savez s Ugarskom, državnom jedinstvu kraljevinah i zemaljah iste krune neprotivi, niti protiviti može.

10.) Polazeć s toga izhodišta, nedvoji vjerno odani sabor ovaj, da će bez uštrba toga državnoga jedinstva svomu narodu pribaviti dovoljnu garanciju narodne samostalnosti u pogledu podpune zemaljske samouprave i toj odgovarajućega zakonarstva, ne manje i svoje zemljištne cjelokupnosti.

11.) Vaše Veličanstvo u otčinskoj brižljivosti svojoj vazda pripravno pristati na pravedne želje svojih vjernih narodah, blagoizvoliti će uviditi, da ovim kraljevinam pored svega poravnanja s Ugarskom neće biti moguće razvijati se na stazi ustavnoga života, kako valja prema potrebi silno napredujućega vremena, dok im bitne sastavine ostaju odciepljene i zemljištna cjelokupnost okrnjena.

12.) S toga se sabor ovaj punim pouzdanjem utiče u vladarsku mudrost i pravednost Vašega Veličanstva tom prepokornom molbom: da bi Vaše Veličanstvo koli glede utjelovljenja vojne Krajine u smislu opetovanih previšnjih osiguranjah, a naročito od 8. studenoga 1861., shodne mjere što prije premilostivo poprimiti blagoizvolilo; tim više, što se uredjenje naših državopravnih odnošajah naprama Ugarskoj i ukupnoj monarkiji žudjenomu koncu primiče, te je tako sada nastupilo vrijeme, kada je i Vaše Veličanstvo razpravu i riešenje toga pitanja u izgled staviti blagoizvolilo.

13.) Premda vjerno odani sabor ovaj uvidja one potežkoće i prepone, koje podpunomu ukinuću krajiškoga sustava na putu stoje, ipak s druge strane tvrditi usudjuje se, da bi bez uštrba sveobćih interesah monarkije, dio po dio ukinućem toga sustava i spajanjem Krajine sa materom zemljom započeti moglo.

14.) Ovakovo čestimice udjelotvoreno ukinuće imade svoj jasni primjer u nedavnoj prošlosti, kad se je najme bivša erdeljska vojna Krajina razpustila, te se pokazalo praktično izvedivim; jer se kroz

to nije u državnom životu niti u obranbenom sustavu ikakova smetnja porodila.

15.) Takav bi postupak živoj želji, bitnoj potrebi i zakonitim zahtjevom naroda kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zadovoljio, a ujedno i zametkom bio, iz kojega bi se tečajem vremena naravnim svojim razvojem pitanje posvemašnoga utjelovljenja vojne Krajine sretno riešiti dalo.

16.) Pored sve pripravnosti, kojom se vijerno odani sabor ovaj po Vašem Veličanstvu namijenjene mu ogromne zadaće voljno i ozbiljno laća, ustavna mu je dužnost, ne prijeći mukom privremenu naredbu, što ju Vaše Veličanstvo previšnjim odpisom od 20. listopada pr. g. ob izbornom redu i uredjenju sada ročećega sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije izdati blagoizvolilo.

17.) Zakon o izbornom redu i ustrojenju sabora sačinjava stožerno pravo svakoga ustava, on bo ima služiti temeljem zakonodavnoga tijela.

18. S toga se vijerno odanomu saboru kraljevinah Dalmacije Hrvatske i Slavonije po svojoj ustavnoj ćuti ne može na ino, već da se proti jednostranomu izvršivanju toga stožernoga i u obće svakoga ustavnoga prava u načelu ogradi, pridržavajuć sebi pravo, kod stvaranja toga zakona ustavnim putem i načinom sudjelovati.

19.) Da se pak na temelju privremenoga izbornoga reda sazvani ovaj sabor pripravnim očitovao, k djelovanju pristupiti, pozivaju ga na to višji politički obziri, koji mu gledom na zbile se dogodjaje svako protivno postupanje kao sa očitom štetom zastupanoga si naroda i zemlje skopčano osudjuju; uvjeren u ostalom, da će se već prilikom ovoga sabora glede toga zakona proizvesti ono utanačenje izmedju sabora i krune, koje je Vaše Veličanstvo u svom odpisu od 20. listopada pr. g. premilostivo naglasiti blagoizvolilo.

20.) Vjerno odani sabor kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, tvrdo uvjeren, da će riječ njegova, praćena iskrenim čuvstvom podaničke vjernosti doprieti do otčinskog srca premilostivoga mu kralja i vladara, laća se ujedno izbora kraljevinskog odbora od dvanajstorice, koj će svoj put u Peštu u prenaznačenu svhu odmah preduzeti, čim mu izaslanje sličnoga odbora sabora ugarskoga i vrieme sastanka od strane predsjedničtva istoga sabora doznanjeno bude.

Da Bog poživi, štiti i blagoslovi Vaše c. i kr. apoštolsko Veličanstvo".

Pošto je izvjestitelj parafrazirao pojedine alineje odborova pred-

loga, bude taj primljen u glavnoj razpravi bez debate jednoglasno, no već kod specijalne razprave mogahu se opaziti prvi znakovi opozicije u samoj stranci, koja se je u sliedećoj saborskoj sjednici imala još jače iztaknuti. Kada je naime čitana deveta alineja adrese, u kojoj se spominje državno jedinstvo kraljevina i zemalja ugarske krune, predloži Vukotinović, da se te rieči zamiene riečima „državno zajedinstvo ili državna zajednica“; njegov predlog prihvati grof Janković, naglasivši, kako se tom riečju državno jedinstvo provocira nešto, čega neima ni u prev. odpisu, koji govori lih o državnoj zajednici. Iza ovih progovori u istom smislu Mavro Broz, koji još odlučnije preporuči njihov predlog. — Izmedju muževa, koji su u tom saboru vodili opoziciju proti većini, bijaše i Mavro Broz, zastupnik jednoga zagorskoga kotara i župnik u jednom selu ubavoga toga kraja. Mavro Broz svraćaše svojim djelovanjem na tom saboru pozornost javnoga mnienja gotovo više od ostalih i to s jednoga razloga, koji je svoju valjanost i svoju aktualnost zadržao do današnjega dana kod svih onih javnih muževa, koji u političkom životu sliede Brozov postupak. Broz bio je po čitavoj zemlji poznat kao jedan od najvjernijih članova unionističke stranke, vidjen i štovan od svojih jednomišljenika, a bio je već zastupnik na prošlom saboru. Prožet uvjerenjem, da Hrvatska može svoja ustavna prava i svoj državopravni autonomni položaj sačuvati samo u svezi s Ugarskom, odobravao je Broz svaki čin i svaki korak svoje stranke, ako je samo vodio do obnove toga saveza. No Broz je mislio, kako će se to vidjeti iz njegova parlamentarnoga djelovanja, da ono, što se izmedju obje kraljevine ustanovi slobodnim paritetnim ugovorom kao zakon, ima biti svetinja za obje strane i da taj savez s Ugarskom ima njegovoj domovini prokrčiti put do slobodnoga razvoja na duševnom i ekonomičkom polju; bio je to po njegovu mnienju jedini način, da se taj savez obijuh zemaljah uzmogne za buduće moralno još i više učvrstiti. Broz je tražio za svoju domovinu što moguće neodvisniji položaj unutar državne zajednice i nerazriešive sveze obijuh kraljevina jedne te iste krune, pa je sada budno pazio, da se kod obnove ugovora osigura Hrvatskoj takav položaj. Živući u toj sferi nazora, morao se lecnuti na rieči adrese, koje nisu odgovarale njegovu mišljenju a mogle bi pomutiti srdačno prijateljstvo s Ugarskom, za kojim je on iskreno težio. No glavni razlog, s kojega je Broz postao historička ličnost u parlamentarnoj povjesti zemlje, bio je, što je on prvi poslie obnovljene državopravne sveze odlučno upozorio na neizvršavanje nekojih nagodbenih ustanova te

u smislu svojih nazora tražio, da se uz obdržavanje slova i rieči, nagodbe ulije novomu odnošaju života takovim praktičnim radom i takovim uvažavanjem interesa trojedne kraljevine, koje će biti vrstno, da toj zajednici dade čvrstu moralnu sankciju u javnom mnienju hrvatskoga naroda. Broz je prema gotovom činu preuzeo ulogu unionističke Kassandre, upozorujući na prve oblake, koji se pojaviše na obzorju izmedju Hrvatske i Ugarske i tražeći, da se ukloni svaki nesporazumak, koji je uznemirivao njegovu čistu unionističku i patriotičnu hrvatsku dušu. Svi oni javni muževi i sve one stranke u Hrvatskoj, koje su još poslie tražile, da se nagodbeni zakon vrši po slovu i duhu i da odnošaj izmedju obje kraljevine bude zadahnut čuvstvom ljubavi i medjusobnoga povjerenja, mogu se pozvati na Mavru Broza kao na onoga, koji je prvi poveo o tom razpravu, te razvio tako neumornu volju, da se ima smatrati prototypom toga političkoga pravca u Hrvatskoj.

Uzprkos tome, što je izvjestitelj Živković, videći odpor jednoga diela kuće proti tim riečima, izjavio, da i on prima te izpravke, budu oba izpravka odklonjena i redakcija primljena većinom glasova. Iza toga bude bez promjene primljena čitava adresa uz živahni jednodušni uzklik „Živio kralj". U deputaciju, koja će adresu podastrieti Njeg. Veličanstvu, budu izabrani biskup Soić, Bedeković i grof Pejačević. U sliedećoj sjednici obavi kuća izbor članova kraljevinskoga odbora za dogovaranje s ugarskim odborom. Budu izabrani: Bedeković, Vakanović, Ignjatija Brlić, grof Janković, Ante Stojanović, Šuhaj, grof Ladislav Pejačević, Janko Car, Živković, Josip Žuvić, Stjepan Vuković i Pavao Batagliarini. Proglasivši predsjednik izbor zamoli rieč grof Janković, koji izjavi, da može izbor primiti samo uz jednu ogradu. On je, nastavi, već jučer izjavio, kako nepristaje na rieči adrese „državno jedinstvo" i to s glavnoga razloga, što i stariji zakoni i noviji spisi govore samo o našem zajedničtvu s Magjari a nipošto o kakvom jedinstvu; jednako se ta zajednica spominje u pragmatičkoj sankciji, u stožernih zakonih od g. 1790—91. kao i u najnovijem kraljevskom reskriptu od 20. listopada t. g. „Tako tu državnu zajednicu, završi grof Janković, kao što i podpunu autonomiju za našu domovinu, koja se traži u 10. alineji adrese, braniti ću ja proti svakomu napadanju a morao sam ovo već sada izjaviti, e se nebi reklo, da sam zašao u kakovo protuslovje sa samim sobom."

U sjednici od 5. veljače priobći biskup Soić odgovor Njeg. Veličanstva deputaciji, koja je kralju predala saborsku adresu. Pre-

višnji je odgovor glasio: „Služi Mi na zadovoljstvo, da je sabor, odazvavši se Mojemu otčinskomu pozivu, preduzeo izbor članova za kraljevinski odbor, koji će s jednakim odborom ugarskoga sabora državopravni odnošaj vaše domovine naprama kraljevini Ugarskoj koncu privesti. Lojalno držanje hrvatskoga sabora, njegovo pomirljivo umjereno mišljenje, koje pokazuje, naići će bez dvojbe na jednako u susret iduće mišljenje od strane ugarskoga sabora te će se tako obostranim susretom odstraniti zaprieke, koje do sada stajahu na putu trajnomu iskrenomu sporazumljenju.

Budući da pragmatička sankcija i krunitbom opet uzpostavljena državna jedinost zemalja krune sv. Stjepana svestrano priznani temelj javnoga prava sačinjava, to će Vaši historički zahtjevi i Vaše na pravu osnovane želje unutar toga okvira zadobiti dostojnu valjanost.

Umireni svestranim priznanjem prava kraljevine Hrvatske i konačnim uredjenjem stojećih još u pretresu državopravnih pitanja, moći ćete se tim uspješnije posvetiti njegi svojih zemaljskih poslova, da se blagoslov mira i blagostanja razprostrani po liepoj vašoj domovini i da se materijalno blagostanje unapredi pozitivnimi zakoni i olahkoćenimi komunikacijami. Izvolite svojim komitentom izručiti Moj prijazni pozdrav.“ (Pri koncu digne se kuća i udari u živahni „Živio kralj!“).

Saboru je bila podnešena molba narodnoga preporoditelja Ljudevita Gaja, koji je pobudjen jednim, jednodušno stvorenim zaključkom prošloga sabora, zamolio ovaj sabor, da odredi na njegovu korist sakupljanje novčanih prinosa u narodu; tako sakupljena svota imala bi biti narodni dar, kojim bi se Gaju i ovim svečanim načinom priznale njegove bezsmrtne zasluge za hrvatsku prosvjetu. Prijašnji sabor pokazao je najbolju volju, da se taj njegov zaključak i oživotvori no vječne političke trzavice nisu mu dopuštale, da namjeru pretvori u djelo. Sabor usvoji taj zaključak svoga predšastnika takodjer jednodušno i pozva namjestničko vieće, da ono udesi sakupljanje tih narodnih prinosa. No stvar je opet negdje zapela te se više ne spominje. Jedino je zastupstvo glavnoga grada odmah votiralo u to ime iznos od 1000 for. Kako ova Gajeva želja, koju su dva hrvatska sabora jednodušno odobrila, nije bila privatne naravi nego eminentno narodnoga značaja, mora se i na ovom mjestu nešto o njoj kazati. Ljudevit Gaj borio se je s financijalnim neprilikama, a te su ga dovele na misao, da se obrati svojom spomenutom molbom na sabor. Da je pošao pravim putem, zatraživši pomoć

čitavoga naroda, o tom jamačno nitko neće sumnjati; da je sabor imao upravo patriotičnu dužnost, odazvati se toj njegovoj molbi, i to jamačno svatko priznaje, pa se s toga mora požaliti, da se nije Gaju želja izpunila. Kada se kaže o Ljudevitu Gaju, da je bio zaista velik i zaslužan za narod muž, kaže se nešto, što iz našega kulturnoga preporoda proizlazi jasno kao sunce, a istina je takodjer, da nije najsvietlija točka u životu naših predšastnika, inače toli osjetljivih i oduševljenih za kulturni napredak naroda, što nisu nijednim činom poslie uskorili, da se vlastita njihova namisao oživotvori. Možda bi sabor, koji je iza ovoga sliedio te u kojem imahu većinu muževi, koji sebe smatrahu u duševnom pogledu izravnim sinovima velikih Iliraca, bio napokon našao shodniji način, da mu izpuni tu želju, no Gaj nije doživio toga sabora; neće minuti ni četiri godine od ovoga časa a hrvatski će narod stajati sakupljen oko groba muža, u kojem smo gledali inkarnaciju najvišega narodnoga genija i najveće energije. Tih dana umre Gaju supruga, rodjena Krizmanićeva, a taj težki udarac uvećao je bol, koja je tištila taj veliki duh.

U to vrieme umrieše tri muža, od kojih su dvojica bili članovi obajuh prijašnjih sabora a treći neumoran radnik na književnom polju i Gajev suradnik kod „Narodnih Novina". Bio je to vriedni i čestiti Špiro Dimitrović Kotoranin, koji je već u zrelijoj dobi, ostavivši vojničko zvanje, primio pero u ruke te je naročito, poznavajući više europskih jezika a vladajući podpunoma narodnim jezikom, preveo na hrvatski mnoga klasična djela iz inostranih književnostih pa se još i danas može njegovo ime čitati na kazalištnim oglasima. Njegov je sprovod, koji je obavljen uz veliko učešće književnih i rodoljubivih krugova, značajan po tome, što mu je posmrtno slovo izrekao najoriginalniji duh, koji se je ikada pojavio u hrvatskoj književnosti, naš Fran Kurelac. Da se vidi, kako je Fran uzvišeno shvaćao književničko zvanje, neka su iz toga njegova govora priobćene sliedeće stavke: „Naš je Špiro bio sin posestrime Dalmacije, koja nam je dala naše kraljeve, koja nam je prva gojila i do liepa cvieta uzgojila narodnu književnost." Zatim prikaza Fran pokojnoga Špiru kao osobita prijatelja svjetlosti, kao gojitelja narodne književnosti i narodne prosvjete te primjeti, da od toga života ne ima ni ljepšega ni vriednijega ni slavnijega, pa i carevi i kraljevi više su se proslavili perom nego li žezlom. Kao rodoljub, nastavi naša ženijalna lička korenika, ljubio je Špiro Dimitrović nada sve svoj narod, uvjek oduševljen za njegovu veličinu i slavu i kad bih mu god

stisnuo ruku. osjećao sam vazda. da su mi se svi živci potresli: tako čestite i plemenite, tako uzorite i vriedne duše bijaše Špiro Dimitrović. Umro je u 55toj godini života. — Drugi mrtvac bijaše Josip Brigljević, posjednik zagorskoga imanja Trgovišta. koji je ne samo sjedio u znamenitom saboru godine 1861.. nego ga je taj sabor, štujući njegovu patriotičnu sviest, odlikovao čašću prvoga podpredsjednika a ovo je obzirom na to, što je ban bio zakoniti predsjednik sabora, bilo najveće parlamentarno dostojanstvo, koje je kuća mogla svomu članu podieliti. — Treći mrtvac bijaše poznati i revni hrvatski književnik Andrij Torkvat Brlić, koji je godine 1861.. stupivši u sabor sa ostalim krajiškim zastupnicima, pozdravio kuću u njihovo ime a kuća je, da uveliča taj svetčani trenutak, dala rieč svojemu najvatrenijemu govorniku, Franji Žuželu, da mu odzdravi. Torkvat Brlić, koji je umro navršivši stopram 48. godinu života, bijaše čovjek vrlo darovit i okretan na peru. pa je u hrvatskoj književnosti ostavio liep spomen. Bijaše takodjer vrlo obrazovan i upućen u strane književnosti pa je i govorio kao što i pisao više europskih jezika. Sa hrvatskim književnicima i javnim muževima nije se posljednjih godina svojega života pravo slagao pa je kroz duže vremena vodio živu novinsku polemiku sa Miškatovićem i sa drugima, koji su proti njemu branili hrvatsku ideju u književnosti i politici. Ostavio je dva sina, koje je poslie uzgojio brat mu Ignjat, a taj će nas Ignjat zanimati već u ovom saboru kao jedna od najumnijih parlamentarnih ličnostih. Oba Torkvatova sina uživaju ugled u svome rodnome gradu Brodu a jedan se odlučno iztiče u redovima jedne domaće političke stranke.

Od javnih i političkih dogodjaja zanimalo se je javno mnienje, kako je naravno, najviše za predstojeće razprave obajuh kraljevinskih odbora, hrvatskoga i ugarskoga, koji su imali uglaviti novi državopravni odnošaj izmedju obje kraljevine no bilo je medjutim i drugih dogodjaja, koji su tražili pažnju javnoga mnienja. Narodna opozicija, kako se je sada nazivala, nije, poražena kod izbora, skrstila rukuh, nego je razvila proti vladajućoj unionističkoj stranci živu agitaciju, koja je već navještala buru skoroga vremena. Jedna okružnica zagrebačkoga velikoga župana Bogovića na podčinjeno mu županijsko municipalno činovničtvo odkriva u jednom pogledu čudnovati smjer te agitacije. Vidjeli smo kod prošlih saborskih izbora, kako su agitatori unionističke stranke znali vješto u narod razturiti tvrdnju, da se u novoj eri ne će plaćati gotovo nikakov porez pa neima sumnje, da se je na taj ljepak dao uloviti mnogi bezazleni izbornik. Sada se pak doznaje iz spomenute okružnice Bo-

govićeve, da su se okretni poslovači narodne opozicije stali poslie izbora služiti proti unionističkoj stranci sličnim po tendenciji oružjem te je Bogović smatrao nuždnim, da ih javno suzbije. U toj se naime okružnici Bogović tuži, kako ti njegovi protivnici, obilazeći zemljom, nastoje uputiti narod, da će opet nastati predožujska vremena te će puk morati robovati vlasteli kao prije. Da je Bogović morao službenom okružnicom suzbijati ovakove bajke i to okružnicom, koja zaprema više novinskih stupaca, pokazuje, kako je u velikoj masi pučanstva bila javna sviest još malo prosvietljena.

U glavnom gradu Zagrebu vladao je u to vrieme velik pokret, koji je nastao odtuda, što su se imali obaviti novi izbori za gradsko zastupstvo. Ta je agitacija bila tako živa i svestrana, kakovu jedva spominju ljetopisi grada Zagreba a imala je svoj veliki razlog i u tome, što je s obnovom zastupstva bila spojena i obnova čitavoga gradskoga poglavarstva. Izbore je rukovodio kao vladin povjerenik sam dvorski zastupnik Zlatarović. Manjina narodno-liberalne stranke ili opozicija tužila se je, da protivna stranka čini na gradjanstvo upravo nečuven pritisak, a to je dalo povoda Zlataroviću, koji je onda bio desna ruka namjestnika banske časti, da izjavi, da oni gradjani, koji dopuštaju, da vlada ili tko drugi vrši na njih pritisak, nisu vriedni ustavnoga života a niti zanj zreli. Ove je rieči svakako vriedno zabilježiti. Obje stranke borile su se dugo i živahno no napokon je opozicija, vidivši, da ne može prodrieti, odstupila još prije svršene bitke, te budu u zastupstvo izabrani svi do jednoga kandidati vladajuće unionističke stranke. Na opozicionalnoj listini stajahu imena mnogih prvih muževa opozicije u Zagrebu, no i unionistička stranka imala je više odličnih, po položaju ili imetku vidjenih ličnostih, koje su sada prvi put stupile u gradsko zastupstvo. Bijaše izmedju tih bivši mnogogodišnji gradski načelnik Vjekoslav Frigan, koji je malo iza toga umro, onda ugledni trgovac Nikola Nikolić, čijim je imenom prozvana Nikolićeva ulica; grof Miroslav Kulmer Gvido Pongratz, Pavao Hatz, kanonici Huszar i Andro Jandrić. Načelnikom bude izabran savjetnik namjestničkoga vieća Makso Mihalić a podnačelnikom Pavao Hatz. Kod obnove gradskoga poglavarstva bude za gradskoga bilježnika izabran izmedju inih i najslavniji naš romanopisac August Šenoa. Njegovo se ime mora ovdje već s toga spomenuti, što je Šenoa u svezi i sa ovim djelom. Ovaj naime sabor povjeri Šenoi redakciju saborskoga dnevnika, a on je taj svoj zadatak, uloživši u to ime svu pomnju, riešio tako sdušno i vješto,

kako je to samo mogao od njega očekivati sabor, koji mu je taj posao povjerio.

Vriedno je ovdje spomenuti još jednoga izmedju tih muževa, koji je takodjer nekoliko mjesecih iza toga umro, naime trgovca Nikolu Nikolića. Bijaše to čovjek neobično darovit, radin i neumoran te mu „Narodne Novine“ bilježe kao glavnu njegovu zaslugu, da je u Prekrižju kraj Zagreba, koje je do onda bilo sasvim nekultivirano i zarašćeno, dao izkrčiti do 100 jutara šume, te taj prostor zasadio najplemenitijom lozom iz svih europskih krajeva, pa se tako ima smatrati tvorcem toga danas toli ubavoga i kulturnoga predjela grada Zagreba; da je nadalje pretvorio Rakovpotok, pravu do tada hajdučku pustaru, u najljepše imanje, radio tako i na mnogim drugim mjestima a bio i inače poznat po čitavoj monarkiji kao jedan od najčestitijih i najboljih domaćih trgovaca. Ovo su svakako liepe zasluge čestita gradjana, koji nas zadivljuje svojom eneržijom te zaslužuje, da bude spomenut u kronici onih vremena, pošto mu već jedna zagrebačka ulica pronosi ime na kasnije potomstvo.

U mjesecu svibnju posjetio je vojničku Krajinu vrhovni zapovjednik cesarske vojske, nadvojvoda maršal Albrecht, slavljeni za onda vojskovodja i pobjednik kod Custozze, a došao je takodjer i u Zagreb. Slavljeni vojskovodja odputio se je u Nove dvore, gdje se je pomolio na grobu bana Jelačića a banov spomenik u Zagrebu promatrao je, kako bilježe listovi, odkrite glave. Kako u svibnju, na dan dvadeseti, padaju zadušnice za blagopokojnoga hrvatskoga junaka, bila je te godine, po viestima „Novoga Pozora“ crkva sv. Marka u Zagrebu dubkom puna svieta, kojega se bijaše više hiljada sakupilo pred crkvom kao što i pred banovim spomenikom. Uslied naročitoga poziva dvorskoga savjetnika Zlatarovića prisustvovahu zadušnicama i mnogobrojni zemaljski činovnici. Slaveći tim povodom spomen pokojnikov više nego običnim načinom, priobći list „Novi Pozor“ proglas, što ga je Njeg. Veličanstvo izdalo šest dana poslie smrti bana Jelačića, kojim se njegove zasluge ovjekovječuju za sva vremena. Prev. proglas kaže: „da se uspomena na bezprimjernu vjernost, koju je pokojni ban hrvatski zasvjedočio u boju za poredak i pravo u najtežih okolnostih ovjekovječi i za vječna vremena sačuva, nositi će prva krajiška pukovnija za sva vremena ime grofa Jelačića a podieljenu mu grofovsku čast prenosim na njegovu braću i zakonite joj potomke.“

Upravo u ovo vrieme počeo se bio glavni grad liepo razvijati, naročito njegov dolnji dio, koji već postajaše središtem gradskoga

života. Mnogi će se s toga začuditi, da je tako napredujući grad mogao u svojem krilu kriti pojav, koji po svojoj naravi spada u sredovječna vremena; taj su pojav prve u javnost izniele unionističke „Hrvatske Novine“ a o njem se onda u štampi mnogo razpravljalo. Današnji naraštaj, koji vidi toli velik napredak na polju kulture i školstva u Zagrebu, postignut revnošću i troškom gradskoga municipija, morat će se svakako začuditi, kada sazna, da nije u ono vrieme iz sela Trnja, Horvatah, Vrhovca, Pantovčaka, S. Duha, Ljubljanice i Prekrižja, brojećih 4000 duša a spadajućih kao i danas u područje gradske obćine, ni jedno jedino diete polazilo pučku školu a bilo je i takove djece, koja se u sedmoj godini nisu još umjela prekrstiti. Spomenuti list htjede radi toga svaliti krivnju na školske oblasti. Taj napadaj bio je u prvom redu naperen proti duhovnim oblastima, koje su prije sadašnjega školskoga zakona vršile na pučku nastavu odlučan upliv, a koje tim novinama nisu bile po ćudi, jer je katoličko svećenstvo u ogromnoj većini podupiralo politički pravac narodne opozicije. Proti toj tvrdnji ustade „Katolički list“, koji uzevši te školske oblasti u obranu uztvrdi sa svoje strane, da se radi toga ima u prvom redu okriviti gradsko poglavarstvo, koje se više brini za poljepšavanje grada nego li za moralni i duševni uzgoj njegova gradjanstva. Sama ta negativna činjenica nije se dala zaniekati a spomen na nju pobudjuje još danas, gdje je tomu žalostnomu stanju već davno svaki trag izbrisan, neku ogorčenost. Jamačno je tomu pojavu više različitih uzroka, koji se nipošto nemogu svesti na jedan izvor, a kulturni kritičar, koji bi htjeo dublje proniknuti u narav tomu pojavu, našao bi i takovih uzroka, koje nije mogao skriviti ni Petar ni Pavao već takovi odnošaji, koji proiztiču iz obćenitoga stanja.

Dok je kraljevinski odbor boravio u ugarskom glavnom gradu, razpravljajuć o novoj državopravnoj nagodi s Ugarskom, dotle u Hrvatskoj stranke i njihova štampa najživlje razpravljahu o javnim poslovima, pa je izmedju njih svaki dan više rasla medjusobna ogorčenost, koja se sada nije već dala ničim ublažiti. Glasilo narodne opozicije pratilo je rad kraljevinskoga odbora nepovjerenjem te je unionističku stranku biedilo s popustljivosti prema Ugarskoj, tvrdeći, da će ta stranka spasiti samo minimum svih onih zahtjeva, koje je, bivši još u manjini, izticala kao svoj nepomični program. Kako se je taj rad razvijao, moći će se najbolje prikazati u opisu sliedeće saborske sjeditbe, no ovdje se ipak moraju spomenuti nekoji mo-

menti, koji spadaju u ovo vrieme kraljevinskih razprava. Članovi hrvatskoga kraljevinskoga odbora bijahu samo dotle i prividno složni, dok nije došlo do meritornih razprava; kada su te razprave započele, porodio se u krilu kraljevinskoga odbora nesporazum te se u tom povodu tri člana, grof Janković, Jovan Živković i Ignjat Brlić odieliše od većine i stvoriše manjinu odbora. Duša te manjine bijaše Jovan Živković, koji je u isto vrieme u „Agramer Zeitung-u". tada još neslužbenom glasilu a izlazećem pod uredničtvom vrstnoga publiciste Josipa Prausa priobćivao i branio svoje posebne nazore. Još znamenitiji pojav bijaše u to vrieme publicistički rad neumornoga Lazara Hellenbacha, koji je u „Agramer Zeitungu" u nizu duhovitih i temeljitih članaka, koji pobudiše najveću pažnju javnoga mnienja, iznosio svoje nazore o novom odnošaju izmedju obje kraljevine te kušao, da zavadjene u zemlji stranke izmiri i složi pogledom na nekoja glavna načela, koja bi se onda imala prema Ugarskoj složno braniti. Nebivši vješt hrvatskomu jeziku u onoj mjeri, da bi bio mogao voditi parlamentarnu borbu sa protivnicima, morao se je Hellenbach služiti više nego ikoji drugi sredstvom javne štampe pa je tako sviet doznavao, kako taj uman i učeni muž, koji se već bijaše vinuo do visine pravoga autoriteta, zamišlja taj novi odnošaj. Sa većinom unionističke stranke nije se već nimalo slagao, odkad je njezino vodstvo preuzeo barun Levin Rauch, pa ga ona i nije s toga mogla izabrati u kraljevinski odbor. Sad joj je mrsio račune, iznoseći razne predloge o tom, kako bi se taj novi državopravni odnošaj mogao najbolje udesiti. Njegovi su predlozi imali svoju nesumnjivu vriednost. Premda je rado teoretizirao, sada već više iz nužde, jer je bio nekako odtisnut od polja praktičnoga rada, bio je ipak veliki protivnik svakomu formalističnomu shvaćanju odnošaja izmedju obje kraljevine, a tražio je poglavito, da si Hrvatska očuva što veću neodvisnost u svim financijalnim i narodnogospodarskim poslovima. Hellenbach je u to vrieme prvi odlučno upozorio na svu koliku važnost tih probitaka te je s velikim aparatom znanja i izkustva tražio za Hrvatsku takovu samostalnost. On je držao, da zajednica t. z. pragmatičkih poslova sasvim zaštićuje i manifestira nerazriešivost i državno zajedinstvo zemalja ugarske krune a što je išlo preko toga, vindicirao je trojednoj kraljevini kao podpuno ravnopravnoj kraljevini Ugarskoj. Vidjet ćemo, kako će to svoje stanovište braniti u saboru a ovdje se još može spomenuti njegovo stanovište u riečkom pitanju, o kojem se je već predvidjalo, da će i opet biti „kamen smutnje" izmedju jedne i druge kraljevine. Sto-

jeći na stanovištu, da je Rieka bezuvjetno cjelokupni dio trojedne kraljevine, želio je ipak, da joj se dade izvjestan samostalni položaj, na koji da ona po prošlosti ima pravo a koji je on za nju kao pomorsku luku smatrao osobito nuždnim. Shvaćao je vrlo jasno razloge, s kojih se je Rieka tečajem novijega vremena otudjila Hrvatskoj a koji ne proizticahu iz njezinih osobitih simpatija za Ugarsku koliko iz jedne okolnosti gospodarske naravi, koju su riečki agitatori znali vješto upotrebiti proti Hrvatskoj. Do godine 1848., kaže Hellenbach, cvietala je na Rieci trgovina; od produkcije, koja je na Rieku dolazila iz njezinoga zaledja, toli bogata drvom, nije se plaćao gotovo nikakov porez ni carina; vrlo sgodne i jeftine komunikacije kao što Sava, Kupa te Lujzinska cesta doprinesle su, da se je u gradu razvilo veliko blagostanje. Tako su se Riečani mogli nadati, da će im se grad vinuti do znamenitog svjetskog tržišta, kadno g. 1848. osvoji Hrvatska Rieku. Kasniji bachovski sustav, željeznica, dogradjena do Trsta a s druge strane spojena sa Siskom, zadadoše Rieci smrtni udarac a njezino gradjanstvo, neshvaćajući ovih zamašnih razloga, svali radi toga svu krivnju na Hrvatsku.

Hellenbach se je samo donekle slagao sa Jovanom Živkovićem, koji za Hrvatsku nije tražio ovakovu samostalnost u narodno-gospodarskom pogledu te je stajao nekako u sredini izmedju Hellenbacha i unionističke većine. Zanimivo je, kako je onda Miškatović shvaćao u „Novom Pozoru“ to Živkovićevo djelovanje. On je pristajao uz Hellenbacha a pobijao Živkovića, o kojem napisa, da je suviše formalista, za kojega je od prvoga časa stajao aksiom, da Hrvatska mora, hoćeš nećeš, doći pod ugarski jaram. Ostali unioniste bar nastoje, kako bi taj savez s Ugarskom opravdali korišću, koja ima od tuda proizteći za Hrvatsku, samo Živković netraži našu slobodnu privolu već hoće, da našu volju skuči pod stegu zakona. Živković nam nameće uniju, ne jer bi nam ju nalagala naša korist nego jer smo mi dio ugarske države.“ Pošto je kraljevinski odbor svršio svoj rad u Pešti, sastao se je sabor 12. rujna 1868.

Nastavak saborskih razprava.

Već u prvoj saborskoj sjednici podnese kraljevinski odbor svoj izvještaj, koji sadržavaše osnovu državopravne nagodbe izmedju kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i Ugarske, kako ju bijahu nakon dugotrajnih dogovora uglavila oba izaslana kraljevinska odbora. Ujedno bude kući podnešen i predlog manjine odbora, koja je sastojala od trojice odborskih članova: grofa Julija Jankovića, Jovana Živkovića i Ignjata Brlića; taj se predlog manjine nepriobćuje ovdje s razloga, što će se njegov glavni sadržaj moći najbolje razabrati iz govora, kojima su ga u saboru zastupala spomenuta tri člana manjine.

Predlog kraljevinskoga odbora ili nagodbena osnova glasio je doslovce:

Pošto su kraljevine Hrvatska i Slavonija tečajem stoljećah koli pravno toli faktično spadale ka kruni sv. Stjepana i pošto je u pragmatičkoj sankciji takodjer izrečeno, da su i zemlje krune Ugarske medjusobno nerazdružive: to su na ovih temeljih s jedne strane kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem, a druge s strane kraljevine Hrvatska i Slavonija za poravnanje nastavših medju sobom državopravnih pitanjah sklopile sliedeću nagodbu:

§. 1.

Kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sačinjavaju jednu te istu državnu zajednicu tako napram ostalim pod vladom Nj. Veličanstva stojećim zemljam, kao što i napram inim državam.

§. 2.

Iz ove državne zajednice i skupnosti sliedi, da se ima kralj kraljevinah Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednom te istom krunom i jednim te istim krunitbenim činom okruniti i za sve pod krunom sv. Stjepana stojeće kraljevine na zajedničkom saboru ovih kraljevinah zajednička krunitbena zavjernica utanačiti i izdati. Izvornik ove krunitbene zavjernice ima se uz madjarski sastavak i jezikom hrvatskim sastaviti i kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Sla-

voniji izdati i u njemu cjelokupnost i zemaljski ustav kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zajamčiti.

Krunitbena zavjernica od g. 1867. ima se naknadno takodjer hrvatskim jezikom sastaviti i saboru kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije što prije poslati.

§. 3.

Iz gori spomenute nerazdružive državne zajednice sliedi nadalje, da glede svih onih predmetah, koji su svimkolikim kraljevinam krune Ugarske i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili koji se zajedničkim sporazumkom razpravljati imadu, treba da bude kraljevinam Ugarskoj i Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji jedno te isto zakonito zastupstvo, zakonodavstvo i što se izvršbe (Executive) tiče, zajednička vlada.

§. 4.

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pripoznavaju zakonski članak XII. god. 1867. ugarskoga sabora, koji označuje zajedničke poslove medju kraljevinama krune sv. Stjepana i ostalim zemljama Nj. Veličanstva, zatim i poslove, koji premda nisu zajednički obim ovim strankam, nu ipak se zajedničkim sporazumkom njihovim razpravljati imadu i koji ustanovljuje način njihova rukovodjenja, — isto tako pripoznavaju i već na temelju ovoga zakona oživotvorene nagodbene ustanove, osobito zak. čl. XIV., XV. XVI. od god. 1867. i za se krijepostnimi i obveznimi, nu ipak uz tu naročitu ogradu, da se u buduće slični temeljni zakoni i nagodbe samo zakonitim sudjelovanjem kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije stvarati mogu.

U ovom stavku spomenuti temeljni zakon i zakonski članci imaju se naknadno u izvornom hrvatskom sastavku takodjer izdati i proglašenja radi saboru kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije što prije poslati.

§. 5.

Izim onih predmetah, koji su kraljevinam krune sv. Stjepana i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili koji se zajedničkim njihovim sporazumkom razpravljati imadu, postoje još i drugi kraljevine Ugarske i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednako se tičući poslovi, glede kojih se ovom nagodbom priznaje potreba zajedničkoga zakonodavstva i zajedničke vlade za sve zemlje krune ugarske.

§. 6.

Takav je prije svega zajednički posao za sve kraljevine krune sv. Stjepana opredjeljivanje troškovah za previšnji kraljevski dvor.

§. 7.

Zajednički su poslovi nadalje: dozvoljivanje novakah, zakonarstvo za obranbeni ustav i vojnu dužnost i odredbe glede ponamješćivanja i obskrbljivanja vojske, glede čega se ipak za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju odredjuje:

a) da se broj novakah na Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju iz kontingenta zajednički opredieljenog odpadajući, odmjeri po razmjerju ukupnoga pučanstva njihovoga; pri čemu se samo po sebi razumjeva, da se u slučaju promjene sadanjega obranbenoga sustava, propisi novoga obranbenoga sustava takodjer u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji uvesti imadu;

b) da se novaci iz kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije uvrstiti imadu u vojne pukovnije istih kraljevinah; napokon

c) da se pri uvršćivanju novakah obzir uzeti ima na njihovo usposobljenje za stanovite struke vojničtva, pa da se novaci iz Primorja najvećma uvršćuju u pomorsku vojsku.

§. 8.

Zajednički su kraljevini Ugarskoj i kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji tako u obziru zakonarstva, kao što i u obziru vladavine na dole opisani način financijalni poslovi takodjer. Prema tomu spada na zajednički državni sabor svih kraljevinah krune ugarske: ustanovljivati zajednički porezni sustav, dozvoljivati izravne i neizravne poreze tako glede vrstih kao i brojevnih stavkah istih porezah; isto tako razpisivati poreze, rukovoditi i utjerivati ih, uvadjati nove poreze, ustanovljivati proračun zajedničkih troškovah, kao i pregledavati godišnje zaključne račune, tičuće se troškovah za zajedničke poslove; zatim spada na isti sabor: kontroliranje novoga i kouvertiranje već obstojećega državnoga duga, nadalje uprava, prodaja, preinačivanje i obterećivanje nepokretnih državnih dobarah, razpolaganje o monopolih i kraljevskih prihodih (regalia maiora) i u obće svaka odredba, odnoseća se na takove financijalne predmete, koji su svim zemljam krune sv. Stjepana zajednički; s onim ipak ograničenjem, da ako bi se radilo o prodaji državne dalmatinsko-hrvatsko-slavonske nepokretne imovine u zemljah i šumah, o tom se i sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije saslušati ima, pa da se bez njegove privole prodaja takova izvesti ne može.

Glede svih ovih predmetah zajedničko financijalno upraviteljstvo, koje vodi zajedničkomu saboru odgovorni kraljevski ugarski ministar financijah, proteže se i na kraljevine Dalmaciju, ~~Hrvatsku~~ i Slavoniju.

§. 9.

Svim kraljevinam krune Ugarske zajednički poslovi su nadalje: novčarstvo, kovani novac i bankarstvo, kano i ustanovljenje sustava novčanoga i obćenitoga novčanoga mjerila, izpitivanje i odobravanje onih trgovačkih i državnih ugovorah, koji se jednako tiču svih zemaljah krune sv. Stjepana ili se odnose na zemljištnu promjenu; odredbe glede bankah, zavodah za vjeresiju i osiguravanje, povlasticah, mjere i vage; zatim zaštita markah i muštrah, punciranje, vlastničtvo književnih i umjetnih proizvoda, pravo pomorsko, trgovačko, mjenbeno i rudno, te u obće trgovina, mitnice i malte, brzojavi, pošte, željeznice, luke, brodarstvo i one državne ceste i rieke, koje se kraljevine Ugarske i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednakim načinom tiču.

§. 10.

Zajedničko je zakonodavstvo takodjer glede ustanovah ob obrtih, razumjevajuć ovamo i kućarenje, o družtvih, kojih nije svrha zajedničkoga tečenja ili dobitka, o putnih listovih, redarstva nad inostranimi, o državljanstvu i o domaćinstvu.

§. 11.

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pripoznavaju, da bi one dužne bile polag svoje porezne snage pridonašati za one troškove, koje s jedne strane kraljevinam ugarske krune i ostalim zemljama Nj. Veličanstva priznani zajednički poslovi, s druge strane svimkolikim zemljam krune ugarske gori izjavljeni zajednički poslovi iziskuju.

§. 12.

Ovoj poreznoj snazi primjerno razmjerje polag istih službenih podatakah, na kojih temelju je zemljam ugarske krune prinosbeno razmjerje za pokriće troškovah zajedničkih poslovah sa ostalimi zemljami Nj. Veličanstva medjusobno na 10 godinah ustanovljeno, čini za isto ovo vrieme za kraljevinu Ugarsku s Erdeljem $93^{5592291}$, za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju $5^{4407799}$ postotak.

§. 13.

Pošto bi pako svikoliki čisti dohodci kraljevinah Hrvatske i

Slavonije onu svotu, koja bi po spomenutom u gornjem paragrafu poreznoj snazi primjernom ključu za troškove zajedničkih poslovah na njih odpala, u sadanjih okolnostih samo tako pokriti mogli, ako bi ove kraljevine takodjer veći dio od troškovah za svoju samoupravu potrebitih u tu svrhu podavale; s toga se kraljevina Ugarska obzirom na obnovljenje onoga bratskoga odnošaja, koji je medju njom i medju kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom od stoljećah obstojao, drage volje sjedinjuje s ovimi kraljevinami u tom, da se ponajprije iz dohodakah kraljevinah Hrvatske i Slavonije povuče stanovita svota, koja se od vremena do vremena za troškove samouprave nutarnje ovih kraljevinah po nagodbi ustanovi, a ostala svota od pokrića potrebštinah nutarnje samouprave preostavša, da se obrati za obće potrebite troškove zajedničkih troškova.

§. 14.

Na temelju načela u prediducém paragrafu izraženoga s jedne strane medju kraljevinom Ugarskom i s druge strane medju kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom sliedeća se sklapa financijalna nagodba:

§. 15.

Potrebština nutarnje samouprave kraljevinah Hrvatske i Slavonije za vrijeme onih 10 godinah, dok traje medju kraljevinami krune ugarske i medju ostalimi zemljami Nj. Veličanstva obstojeća nagodba, ustanovljuje se sa 2,200.000 for.

§. 16.

Ova svota ima se ponajprije sa 45. postotaka od njihovih izravnih i neizravnih porezah i drugih javnih dohodakah pokrivati t. j. toliki postotak sveukupnih dohodakah ovih kraljevinah ima se izručivati u onu hrv.-slavonsku zemaljsku ili municipalnu blagajnu, kamo će to združenih kraljevinah zakonarstvo ili vlada željeti.

§. 17.

Postotak od 55 iz svih dohodakah javnih kraljevinah Hrvatske i Slavonije imat će se za pokriće zajedničkih troškovah u zajedničku državnu blagajnu izručivati.

§. 18.

Izmedju onih dohodakah, koji će se po §§. 16. i 17. za potrebštine nutarnje samouprave kraljevinah Hrvatske i Slavonije i za troškove zajedničkih poslovah podijeliti, izuzimlju se:

a) potrošarine od vina i mesa, koje se u kraljevinah Hrvatskoj

i Slavoniji polag dosadanje porabe nadalje takodjer na pokriće obćinskih potrebštinah obraćati mogu;

b) dohodci od mitnicah u sljedstvu zak. članka XII. g. 1867.

§. 19.

Ako bi se zemljištni obseg kraljevinah Hrvatske i Slavonije faktičnim pridruženjem Dalmacije, ili sjedinjenjem uprave vojne Krajine povećao: dohodci teritorija s kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom sjedinjenoga imat će se takodjer po ključu ustanovljenom u §. 16. i 17. podjeljivati medju troškove nutarnje uprave kraljevinah ovih i troškove zajedničkih poslovah.

§. 20.

Obstojeći za sada zemaljski namet, kao što je u kraljevini Ugarskoj, ima se i u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji spojiti sa državnimi porezi.

§. 21.

Zemljorazteretni namet pako ima i nadalje rukovoditi zemljorazteretno ravnateljstvo ovih kraljevinah, i financijalno ravnateljstvo ima ga u blagajnu zemljorazteretnoga ravnateljstva izručivati sve dotle, dok se podpuno ne izplati zemljorazteretni zemaljski dug kraljevinah Hrvatske i Slavonije. Sa svim tim uzdržaje se zajedničko jamstvo kraljevinah krune ugarske za ovaj zemljorazteretni dug nadalje takodjer, i u tu svrhu možebit potrebita pripomoć predujmivat će se iz zajedničke državne blagajne polag dosadanjega načina i običaja.

§. 22.

Kraljevski ugarski ministar financijah vodi izvršbu (Execution) u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji glede izravnih i neizravnih porezah, dohodakah od državnih monopolah, biljegovine, taksah, pristojbah i dohodakah državnih dobarah po ravnateljstvu financijalnom zagrebačkom, koje on imenuje.

§. 23.

Oni odjeli zemaljskoga računovodstva zagrebačkoga, koji rukovode predmete u području autonomne vlade kraljevinah Hrvatske i Slavonije spadajuće, podpadaju u svakom obziru odredjivanju ovih kraljevinah. Nu posljedci vodjenih po ovih računovodstvenih odjelih zaključnih računah imat će se zajedničkomu ministru financijah priobćivati u tu svrhu, da se financijalni podatci svih zemaljah ugarske krune podpuno sastavljati uzmognu.

§. 24.

Autonomna zemaljska vlada i oblasti kraljevinah Hrvatske i Slavonije imadu u osiguravanju i utjerivanju javnih dohodakah sa svom pripravnošću podupirati organe zajedničke financijalne vlade, i točno izpunjivati zakonite odredbe ministra financijah, zajedničkomu saboru odgovornoga.

§. 25.

Ako postotak 45 od svihkolikih dohodakah u gdjekojih godinah ne bi mogao pokriti gore (§. 15.) ustanovljenu potrebštinu nutarnje uprave kraljevinah Hrvatske i Slavonije, tada će kraljevina Ugarska manjak predujmiti.

§. 26.

Bude li obratno spomenuti postotak 45 nadvisio svotu, koja je za potrebštine nutarnje uprave kraljevinah Hrvatske i Slavonije nagodbom ustanovljena, to će se višak obratiti na pokriće zajedničkih troškovah.

§. 27.

No budu li dohodci kraljevinah Hrvatske i Slavonije povećanjem porezovne snage nadvisili onaj dio zajedničkih troškovah, koji bi po ključu poreznoj snagi primjernom u §. 12. opredieljenom na njih spao: to će višak ovaj na razpolaganje kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji pripasti, bez da bi ove kraljevine zato bile dužne one svote naknadno pokriti, koje u prediducih godinah glede zajedničkih troškovah uplatile nisu.

§. 28.

Obračunavanje o dohodcih kraljevinah Hrvatske i Slavonije ima se načiniti po načelih i prediducih paragrafih spomenutih, i takovo skupa sa zaključnimi računi svih zemaljah krune ugarske u isto vrieme predložiti zajedničkomu zakonodavstvu svih kraljevinah ugarske krune.

Ovdje izpitani račun priobćit će se znanja radi saboru kraljevinah Hrvatske i Slavonije.

§. 29.

Posebni izkaz o dohodcih kraljevinah Hrvatske i Slavonije moći će se početi voditi poslije oživotvorenja nagodbe i samo s 1. siečnjem g. 1869. Dok nagodbu ne primu oba zakonodavstva i dok ju ne potvrdi Nj.Veličanstvo, bit će proračun od god. 1867. pravilom glede kraljevinah Hrvatske i Slavonije za doznačivanje troškovah njihove samouprave.

§. 30.

Iz poreznih zaostatakah kraljevinah Hrvatske i Slavonije, koji su do konca god. 1867. uključivo nastali, i koji se utjerati mogu, imade se postotak 63 obratiti na potrebštine nutarnje samouprave rečenih kraljevinah, postotak 37 usuprot spada u zajedničku državnu blagajnu.

§ 31.

Pravo zakonarstva glede onih predmetah, koji su kraljevinam ugarske krune, i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili se njihovim medjusobnim zajedničkim sporazumkom obavljati imadu, kao i glede onih poslovah, koji se u gornjih paragrafih za sve kolike kraljevine ugarske krune zajedničkim označuju, pripada zajedničkomu saboru svih kraljevinah ugarske krune, koj se svake godine u Peštu sazvati imade.

§. 32.

Na tom zajedničkom saboru bit će kraljevine Hrvatska i Slavonija po razmjerju broja njihovoga pučanstva zastupane sa 29 zastupnikah; ovamo ne razumievajući grad Rijeku s njegovim kotarom s razloga u 66. paragrafu navedenoga. Ako bi se broj zastupnikah ugarskoga sabora s vremenom promjenio, imat će se broj zastupnikah za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, uz priuzdržanje razmjerja pučanstva, ustanoviti po istih načelih, koja budu upotrebljena kod opredjeljivanja broja zastupnikah kraljevine Ugarske.

§. 33.

Ako se pučanstvo kraljevinah Hrvatske i Slavonije budi sjedinjenjem uprave vojne krajine, budi združenjem Dalmacije umnoži, tada će se broj zastupnikah sdruženih kraljevinah povisiti upravo po istom razmjerju, u kom se njihovo pučanstvo umnožalo bude.

§. 34.

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija biraju svoje zastupnike na zajednički sabor iz sredine vlastitoga svoga sabora, i to za cijelo ono vrijeme, dokle traje zastupnička vlast zastupnikah zajedničke zastupničke kuće. U slučaju, ako bi medjutim razpušten bio sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ostaju njihovi zastupnici na zajedničkom saboru tako dugo, dok novosazvani sabor ne bude izabrao druge zastupnike.

§. 35.

Zastupnici kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije vrše na zajedničkom saboru osobno pravo razpravljanja i odvjetovanja u svih

poslovih, koji su u prediducih paragrafih zajedničkimi pripoznati upravo tako samostalno i bez ikakva naputka, kao god ostali članovi zajedničkoga sabora.

§. 36.

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija odaslati će takodjer iz svoga sabora dva zastupnika u kuću velikašah zajedničkoga sabora.

§. 37.

Velikaši i oni crkveni i svjetovni dostojanstvenici kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, koji su u ugarskoj velikaškoj kući prije godine 1848. imali pravo sjela i osobnoga glasa, bit će istim pravom i u buduće članovi kuće velikašah zajedničkoga sabora sve dotle, dok se ova kuća na drugih temeljih neuredi.

§. 38.

Zajednički poslovi će se na zajedničkom saboru u koliko je moguće razpravljati prije svega i uzastopce, te će se u svakomu slučaju obzir uzeti na to, da se zastupnikom kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ostavi vrijeme najmanje triuh mjesecah za razpravljanje vlastitih samoupravnih poslovah na domaćem njihovom saboru.

§. 39.

Svi troškovi zajedničkoga sabora, dakle i dnevnice i konakovina zastupnikah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, namiruju se iz zajedničke državne blagajne.

§. 40.

Čim kraljevine ugarske krune jedan dio zadatakah zajedničkoga svoga sabora, najme ustanovljenje troškovah, potrebitih za one zajedničke poslove, koje iz pragmatičke sankcije proiztičućimi pripoznavaju, izvršivaju sredstvom poslanstva (delegacija) iz sredine svoje izabranoga, to će se po zajedničkom saboru izmedj zastupnikah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije birati toliko licah u ugarsku delegaciju, koliko ih zahtjeva ključ, po kom one kraljevine učestvuju na zajedničkom saboru.

§. 41.

Prema tomu se odredjuje, da će se izmedju zastupnikah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od strane zastupničke kuće četiri zastupnika, a od strane velikaške kuće jedan član birati u delegaciju Ugarsku.

§. 42.

Ako se broj zastupnikah dalm.-hrvat.-slavonskoga sabora um-

noži uslijed zemljištnoga povećanja u §. 33. napomenutoga, povisit će se po razmjerju tom povećanju odgovarajućem broj onih članovah, koji se izmedju zastupnikah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije biraju u delegaciju Ugarsku.

§. 43.

Glede svih onih poslovah, koji su zakon. čl. XII. god. 1867. i ovom nagodbom svim zemljam krune ugarske zajedničkimi izjavljeni, izuzam u §. 10. navedene predmete, vodi središnja u Budimpešti stolujuća vlada izvršbu sredstvom vlastitih svojih organah takodjer u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji.

§. 44.

Obzirom na zastupanje interesah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ima se za iste kraljevine imenovati jedan posebni dalm.-hrvat.-slavonski ministar bez listnice kod središnje vlade u Budimpešti. Taj ministar je član ukupnog ministarskoga vieća, imajući u njem pravo odvjeta, pa je odgovoran zajedničkomu saboru. On će biti svezom izmedju Nj. ces. i kralj. apoštolskoga Veličanstva i zemaljske vlade kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§. 45.

Središnja vlada nastojat će, da u obsegu kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sporazumno postupa sa autonomnom vladom istih kraljevinah, nu budući da je središnja vlada za postupak svoj odgovorna zajedničkomu saboru, na kom su i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zastupane, s toga će zemaljska vlada istih kraljevinah i njene oblasti podpomagati središnju vladu u obziru njenih odredbah, pače takove i neposredno izvršivati na toliko, na koliko središnja vlada vlastitih svojih organah ondje imala ne bi.

§. 46.

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pako na njihovo zahtjevanje osiguravaju se, da će središnja vlada tako činovnike za hrvatsko-slavonske odsjeke, koji će se kod iste središnje vlade ustrojiti, kako takodjer i one svoje organe, koji će u obsegu kraljevinah ovih uredovati, obzirom na potrebitu strukovnu vještinu, u koliko to samo moguće bude, imenovati izmedju domaćih sinovah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§. 47.

Glede svih onih predmetah, koji ovom nagodbom nisu priuzdržani zajedničkomu saboru i središnjoj vladi, pripada kraljevinam

Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji pravo podpune samouprave (autonomije) tako u području zakonarstva kao i izvršbe.

§. 48.

S toga razloga spada u djelokrug podpune autonomije kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zakonarstvo i uprava u svih poslovih nutarnjih, bogoštovja, nastave i pravosudja, amo računajuć sudbenost u svih molbah, izim sudbenosti glede pomorskoga prava.

§. 49.

U pogledu zakladah vjerozakonskih i nastavnih imadu se tražbine, tičuće se prošlosti, putem medjusobnoga obračunavanja izjednačiti.

§. 50.

Na čelu autonomne vlade kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije stoji ban, koji je odgovoran saboru istih kraljevinah.

§. 51.

Bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imenuje Nj. c. i kr. apošt. Veličanstvo na predlog i uz premapodpis zajedničkoga kr. ugarskoga ministarskoga predsjednika.

§. 52.

Gradjansko dostojanstvo bana odlučuje se za buduće od dostojanstva vojničkoga, pa se pravilom ustanovljuje, da odsele vojnička osoba ne može imati ikakva upliva na gradjanske poslove u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji.

§. 53.

Banu gradjanskoga stališa bit će i od sada naslov: Ban kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i časti banskoj pripadati će sva ona prijašnja preimućtva i dostojanstva, koja se slažu s njegovim novim položajem. Po tome i nadalje ostaje članom kuće velikašah zajedničkoga sabora.

§. 54.

Na temelju predloga banova ustanovit će sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije daljnje ustrojstvo autonomne zemaljske vlade s previšnjim privoljenjem Nj. c. i kr. apošt. Veličanstva.

§. 55.

Iza previšnje potvrde ove nagodbe ima se odmah dokinuti hrv.-slav. dvorska kancelarija.

§. 56.

U svemkolikom obsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski toli u zakonodavstvu, koli u sudstvu i upravi.

§. 57.

Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se takodjer hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§. 58.

Predloge i spise u hrvatskom jeziku sastavljene, pa iz kraljevinah Hrvatske i Slavonije na zajedničko ministarstvo podnešene, imade to ministarstvo primati i rješitbe svoje na istom jeziku izdavati.

§. 59.

Obzirom na to, da su kraljevine Hrvatska i Slavonija politički narod, imajući posebni svoj teritorij i u pogledu nutarnjih svojih poslovah vlastito zakonodavstvo i autonomnu vladu, ustanovljuje se nadalje, da se zastupnici istih kraljevinah tako na zajedničkom saboru kako i u delegaciji mogu služiti i jezikom hrvatskim.

§. 60.

Na zajedničkom saboru stvoreni i podpisom Nj. c i kr. apošt. Veličanstva providjeni zakoni izdavat će se za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u izvorniku hrvatskom i odaslati saboru tih kraljevinah.

§. 61.

U poslovih autonomnih imadu se unutra granicah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije upotrebljavati sjedinjene boje i grbovi istih kraljevinah, potonji providjeni krunom sv. Stjepana.

§. 62.

Kod označivanja poslovah, svim kraljevinam krune ugarske zajedničkih, upotrebljuju se sjedinjeni grbovi kraljevinah Ugarske i Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

§. 63.

Za razpravljanja zajedničkih poslovah imade se uz ugarsku zastavu i sjedinjena zastava kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije razviti na zgradi, u kojoj se obdržava zajednički sabor zemaljah krune ugarske.

§. 64.

Na kovanom novcu ugarske krune ima se u kraljevskomu naslovu uvrstiti takodjer naslov kralja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

*

§. 65.

Kraljevina Ugarska priznaje zemljištnu cjelokupnost kraljevinah Hrvatske i Slavonije i nastojati će o tom, da se ova oživotvori. Napose će ona i u buduće uskorivati, da se onaj dio vojne krajine, koji ka kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji spada, skupa sa vojnimi krajiškimi komuniteti sjedini sa spomenutimi kraljevinami u obziru zakonodavstva, uprave i sudstva, i kako je dosada više put rieč digla, ne će ni u buduće prestati temeljem prava sv. ugarske krune zahtjevati reinkorporaciju Dalmacije, kao i zahtjevati, da se Dalmacija pridruži kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji: nu svakako se bude Dalmacija ob uvjetih ove inkorporacije saslušati imala.

§. 66.

U smislu prediducih paragrafah priznaje se, da na teritorijalni obseg kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada:

1. Savkoliki prostor, koj za sada skupa sa gradom Bakrom i njegovim kotarom riečkoj županiji pripada, izuzamši grad Rieku i njegov kotar, glede kojih medju oba kraljevinska odbora nagodba uspjela nije;
2. županija zagrebačka sa gradovi Zagrebom i Karlovcem;
3. županija varaždinska sa gradom Varaždinom;
4. županija križevačka s gradovi Križevci i Koprivnicom;
5. županija požežka sa gradom Požegom;
6. županija virovitička s gradom Osiekom;
7. županija sriemska.

Nadalje sliedeće krajiške pukovnije:

1. Lička.
2. Otočka.
3. Ogulinska.
4. Slunjska.
5. Banovačka prva.
6. Banovačka druga.
7. Varaždinsko-Križevačka.
8. Varaždinsko-Gjurgjevačka.
9. Gradiškanska.
10. Brodska.
11. Petrovaradinska.

Napokon:

Sadašnja Dalmacija.

§. 67.

Kraljevina Ugarska privoljuje na to, da se mitnice u Zemunu, Mitrovici, Rači, Klenaku i Jakovu i donle, dok gore označena zemljištna cjelokupnost istinom postane, iz sadanje neposredne središnje uprave izluče, te u znak priznanja zemljištne cjelokupnosti podrede zagrebačkom financijalnom ravnateljstvu.

§. 68.

Krijepost svih zakonah i odredabah, koje se nazočnoj nagodbi protive, ima prestati, čim ova nagodba postigne previšnju sankciju.

§. 69.

Nasuprot se i za buduće imaju smatrati zajedničkimi pravi i temeljnimi zakoni ugarske krune sva ona ustavna prava i svi oni temeljni zakoni, kojih se je užitak i zaštita u prošlosti ravnim načinom protezala kako na kraljevinu Ugarsku, tako i na kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, te koji s nazočnom nagodbom u opreci ne stoje.

§. 70.

Iza kako bude nazočna nagodba postigla previšnju sankciju, imade se ona kao zajednički temeljni zakon uvrstiti u posebne zakonike kraljevine Ugarske i kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; pa se podjedno ustanovljuje, da ova nagodba ne može biti predmetom zakonodavstva pojedinih nagadjajućih se kraljevinah, i da promjena iste uzslijediti može samo onim putem, kojim je udjelotvorena, pristupom naime svih onih čimbenikah, koji ju sklopiše.

Kuća zaključi, da se ovaj izvještaj odbora ima tiskati te već u jednoj od sliedećih saborskih sjednica staviti na dnevni red. Ujedno bude zaključeno, da se obzirom na to, što glede Rieke nije s ugarskim kraljevinskim odborom uspjela nagoda, izabere posebni saborski odbor za riečko pitanje, koji će imati kući učiniti predlog, kako da udesi svoj daljnji postupak u riečkom pitanju. U taj odbor budu izabrani Petar Horvat, Broz, Hervoić, Fodroczy, Tomašić, Luka Petrović i Durbešić.

Pošto je kuća svojim zaključkom izjavila, da joj taj riečki odbor podnese svoj izvještaj još prije, nego se povede razprava o nagodbenoj osnovi, kako bi na osnovu toga predloga mogla stvoriti kakav pozitivni zaključak, bude to izvješće odbora predloženo u sjednici od 21. rujna. U svojem temeljito obrazloženom izvještaju dokaza odbor na osnovu historičkih izprava, državnoga prava hrvatskoga,

onda svih zemljopisnih i narodopisnih odnošaja podpunu i neprjepornu pripadnost Rieke Hrvatskoj, te predloži saboru, neka se Njeg. Veličanstvo zamoli predstavkom, „da ovom neoborivom pravu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rieku i njezin kotar zakonito priznanje pribaviti blagoizvoli.“ Osim toga je bilo odboru po kući naloženo, da podnese predlog pogledom na priobćenu već izjavu riečkih zastupnika. Odbor predloži kući, neka te riečke zastupnike, staviv im zaporni rok, pozove, da zauzmu svoja mjesta u kući. Oba ova predloga budu jednoglasno prihvaćena.

Sada dodje na red razprava o nagodbenoj osnovi.

Izvjestitelj kraljevinskoga odbora Janko Car reče na obranu odborova predloga vrlo kratak govor. Kao glavni motiv navede, što se ovom osnovom izpunjuje volja naroda glede sdruženja s Ugarskom, koju su izrazili svi dosadašnji hrvatski sabori, pa da se tako domovina uvede u zakonito uredjeno stanje i u ustavni život, a vrlo važan motiv jeste i taj, da se Hrvatska s korjenom iztrgne iz krila i iz moći reakcije, koja joj je zadavala i zadaje jošte trista jada i nevolja“. Ovaj spomen na reakciju primila je kuća prema nazorima onih vremena sa burnim „Živio“. Zatim reče izvjestitelj, da je odboru kod ove nagodbene osnove pokazivao put članak 42. od godine 1861. Osnovom je za našu domovinu sve postignuto, što se je moglo i dalo postići, kada se uzme na um, da s Ugarskom po zajedničkom javnom pravu sačinjavamo jednu državu; što god je već članak 42. predao centrumu to mu se i ovom nagodbom opredieljuje, a ostali bitni sadržaj toga članka primljen je i u ovoj nagodbenoj osnovi proveden. Za našu je domovinu spašen značajni biljeg kraljevine, i to paragrafima, koji joj zajamčuju nutarnju autonomiju, onda posebno zastupstvo u ugarskom saboru i u delegaciji zemalja ugarske krune; nadalje time, da se na kovanom novcu ima svuda rabiti i naslov kralja kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te ini vanjski znakovi naših kraljevina; spašeno je dostojanstvo i čast naroda time, što je hrvatski jezik ustanovljen kao službeni jezik za čitavu javnu upravu i javno poslovanje čak do prev. priestolja.

Na koncu izjavi izvjestitelj: „Ja vjerujem u poštenje Ugarske naprama domovini našoj i napose da reknem u poštenje naroda magjarskoga — ja vjerujem u njihovo osvjedočenje, da kao što nam treba njih tako i njim treba nas, i da samo ako budemo u zajedničkom družtvu zadovoljni, možemo jedan drugomu biti na korist, možemo biti jaki, očuvati zajednički ustav i promicati blagostanje domovine: ja vjerujem i osvjedočen sam, da je Ugarska nosilac na-

čela ustavnosti u monarkiji i da je ona poglavito izvojevala ustav za sve ostale narode“.

Ovo je prava apologija te nagodbene osnove. Iza Janka Cara ustade Jovan Živković, koji metnu odborov predlog pod nož svoje kritike. Živković reče odmah na početku svoga govora, da želi sravniti predlog većine sa izradkom manjine, a ovako odmah saznajemo za sadržaj toga izradka. „I većina i manjina izjaviše suglasno, da nam valja stupiti u savez s Ugarskom u državnu zajednicu na temelju pragmatičke sankcije. Sada je trebalo opredieliti postulate ili zahtjeve te državne zajednice. Na temelju te pragmatičke sankcije, zajednički nam je kralj, dakle zajedničko krunisanje pa i sve posljedice toga krunisanja, dakle i ugovaranje krunitbene diplome; zajednički su nam svi poslovi, u koje kao državna zajednica dolazimo u doticaj sa ostalim zemljama Njegova Veličanstva. Ove postulate državne zajednice prihvatile su i većina i manjina; no manjina je sada nešto tražila, čega većina nije htjela prihvatiti. Htjela je, da se u nagodbenoj osnovi strogo odiele poslovi, koji izviru iz državne zajednice, na temelju pragmatičke sankcije, od poslova, koji nisu takove naravi a koje mi dajemo u zajednicu samo iz oportuniteta, prema našoj koristi i prema potrebi. Moglo bi nastati vrieme, da takova korist za nas prestane a onda bismo mi pravo imali, da te poslove tražimo natrag. Neučini li se u zakonu ta razlika te bude li se sve smatralo postulatom državne zajednice, neima nade, da možemo mi to natrag izvojevati. Većina odbora nije načelno učinila te razlike izmedju postulata državne zajednice i „uže sveze“ osnovane na koristi i potrebi našega naroda, nego je u §. 10. taksativno navela sve, što je mislila dati u zajednicu. Nadalje je manjina tražila, da se u državopravnom ugovoru jasnije iztakne naša individualnost ili osebina prema Ugarskoj i to u našem zastupstvu na zajedničkom saboru zemalja ugarske krune. Htjela je, da se pokuša neko kolektivno zastupstvo trojedne kraljevine na zajedničkom saboru; da trojedna kraljevina neglasuje kao što i svi kotari ugarskih županija, kako bi se od tuda vidjelo, da je ona u toj državnoj zajednici individualitet; inače neima zajednice, već obstoji podpuno državno jedinstvo. Većina nije ovo načelo prihvatila, nego se je strogo držala reprezentativnog sustava, po kojem nije glede nas učinjena nikakova razlika.

Iztaknuvši ovako načelne razlike izmedju većine i manjine predje Živković na pitanje o autonomiji i na financijalno pitanje, koje potonje smatra jezgrom i dušom autonomije. Zanimivo je, gdje Živković u tom dielu svoga govora podkriepljuje svoje nazore mnienjem

tadanjega vodje magjarskoga naroda, čuvenoga državnika Franje Deaka, koji da je otvoreno izjavio u lice njemu i ostalim hrvatskim izaslanicima, da ona zemlja, koja neima samostalnih financija, samo životari, pa da nije pravo, da Hrvatska ostane do vieka pod tudjim tutorstvom. Prihvativši većina svotu od 2,200.000 for. za pokriće naših autonomnih potreba, predala je sve naše izvore u ruke Ugarskoj pa se može reći, da mi neimamo prave autonomije, jer neimamo budgeta. Ovdje Živković obširno razglaba financijalni dio nagodbene osnove, a zatim prelazi na drugu bitnu razliku izmedju manjine i većine, koju on smatra jednom od najbitnijih. Manjina je htjela, da na čelu naše vlade bude ministar ili ban, imenovan neposredno od Njeg. Veličanstva, dočim se u elaboratu većine ustanovljuje kod imenovanja bana predlog i kontrasignatura predsjednika ugarskoga ministarstva, po čemu glava naše vlade postaje odvisnom od ugarske vlade. Ovo po njegovu nazoru vriedja autonomiju hrvatske vlade, jer tako posredno utiče u upravu naše zemlje faktor, kojega se naš autonomni djelokrug netiče. Tako glava naše zemlje biva tako rekuć podvrgnuta vlasti ugarskoga ministarstva; manjina je pako tražila, da ta glava bude samostalna i neodvisna u svojem djelokrugu te odgovorna jedino našemu saboru. Ban bi se imao imenovati jedino po kruni a na preporuku hrvatskoga sabora. I glede hrvatskoga ministra u Pešti iztaknu govornik, kako je manjina zahtjevala, da bude odgovoran našemu saboru, jer je inače njegova odgovornost prema nam sasvim iluzórna. Na koncu spomenu još Živković pitanje riečko, izrazivši bojazan, da se s tim pitanjem nepostupa onako, kako bi se ono moglo riešiti na korist Hrvatske. Unionistička je stranka vazda složno s ostalim strankama branila cjelokupnost zemlje pogledom na riečko pitanje. Ne kaže, da ona toga danas nečini, no put, kojim je pošla većina, odielivši riečko pitanje od kompleksa ostalih nagodbenih pitanja, ne će nas povesti cilju. Govornik spomenu ekspediens, što ga je u posliednjoj sjednici kraljevinskih odbora predložio Franjo Deak, kazavši hrvatskim članovima: „Držte vi vaše pravo na Rieku, pa ga nedajte; nedamo ni mi naše. Vi ćete od krune zahtjevati, da se Rieka vam pridruži, mi pako, da se nam utjelovi; tada će može biti kruna, da tu stvar neodluči na prečac, učiniti kakav drugi predlog pa ga dati nam i vašemu saboru na pretres“. Tako je to riečko pitanje ostalo neriešeno. Kad je hrvatski kraljevinski odbor prihvatio taj Deakov predlog, meni se učinilo, kao da je našoj Rieci, što no rieč, odzvonilo. Ako mi privolimo na to, kao što nam se ovdje predlaže, ako naime prihvatimo nagodbu, iz koje je Rieka izlučena,

pa bude li se riečko pitanje riešavalo onda, pošto sama nagodba bude već riešena i sankcijonirana, pošto naša vlada bude inaugurirana u onakovoj odvisnosti prama Ugarskoj, kako se to ovom osnovom ustanovljuje, onda se to riečko pitanje ne će onako riešiti, kako bi se riešilo, ako ga neodlučimo od ostale nagodbe".

Ove Živkovićeve prigovore proti osnovi popunio je u razpravi drugi član odborske manjine, Ignjat Brlić, koji je na prošlom saboru bio takodjer jedna od glavnih parlamentarnih sila unionističke stranke, poznat i uvažen radi svoje oštroumnosti i pronicavosti. Imao je dakle pravo da tumači načela, koja su unionističku stranku vodila, dok je još stajala u opoziciji proti ostalim strankama, boreći se za savez s Ugarskom. Brlić postavlja glavno težište na to, da ban stojeći na čelu autonomne vlade, bude zaista odgovoran saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. To se doduše ustanovljuje u §. 50 osnove, no već paragraf 51. ustanovljujući, da bana imenuje Nj. Veličanstvo na predlog i uz premapodpis zajedničkoga kr. ugarskoga ministra predsjednika, čini tu odgovornost iluzornom. Brlić reče doslovce: „Kad po ovih ustanovah proučim položaj bana, čini mi se, da će to biti najžalostnije zvanje u cieloj žalostnoj trojednoj kraljevini. Ovo sadrži u sebi takovo protuslovje, ovo je takovo zvanje za čovjeka sviestna i rodoljubiva, da mu nijedan čovjek dorasao nije." Zatim spomenu, što je kompetentna osoba kazala tečajem razprave, da je naime ovaj predlog i premapodpis ugarskoga ministra predsjednika nuždan s toga, da se trojednoj kraljevini nebi nametnuo ban uplivom kamarile, koji bi ju opet poveo natražnjačkim putem. Kad bi imao birati izmedju ove dvie alternative, nastavi Brlić, nebi oklievao, da prihvati tu kontrasignaturu, no ima nešto trećega, što bi najviše odgovaralo pravu i koristi trojedne kraljevine; da naime Nj. Veličanstvo imenuje bana na predlog našega sabora. To nam je pravo i Njegovo Veličanstvo priznalo u najnovije vrieme, a toga se prava mi kao sviestni sinovi domovine ne možemo tako lahko odreći. Samo takav po Nj. Veličanstvu na naš predlog imenovani ban mogao bi se smatrati samostalnim, jer bez te samostalnosti nemože biti ni odgovornosti u pravom smislu rieči. Zatim Brlić reče, kako se je manjina složila s većinom, da ban bude čovjek gradjanskoga značaja, no ona nije pri tom izgubila s vida staru slavu i dostojanstvo, koje se spaja s osobom bana pa je mislila tu čast tako obnoviti, da mu se prepušta rukovodjenje vojske u trojednoj kraljevini. Već po zakonih godine 1848. imao bi ban biti zapovjednik narodne garde a analogno imao bi sada biti zapovjednik domobranstva.

Ovaj dio govora završi Brlić sliedećim stavkama: „Ovimi ustanovami o dostojanstvu bana odričemo se ne samo prava, koje smo imali i koje je Nj. Veličanstvo u najnovije doba obećalo držati, naime predlagati bana Nj. Veličanstvu; načiniv tako dostojanstvo bana zavisnim od ugarskoga ministarstva pravimo cielu njegovu odgovornost iluzornom te se tim lišavamo najglavnijega jamstva, da ćemo biti u autonomnih poslovih ustavno upravljani. Već je Živković povukao razliku izmedju zajedničkih pragmatičkih poslova i onih drugih, koji neizvirući iz pragmatičke sankcije mogu ipak biti predmetom uže sveze izmedju Ugarske i Hrvatske. Naša je stranka, reče Brlić, vazda strogo razlikovala te poslove. I manjina priznaje s većinom te pragmatičke poslove, koji su nam s Ugarskom zajednički i koji se imadu riešavati u delegaciji, no pravna potreba, da se zajednički poslovi priznaju, neide za nas dalje; ostale zajedničke poslove ustupamo zajednici od svoje volje a zato je manjina zahtjevala jamstvo, da mi sebi pridržimo upravu tih zajedničkih posala. Tu reče Brlić doslovce: „Mi smo tim počinili veliku pogriešku. Jer, gospodo, valja kazati istinu, koja je i onako obće poznata. Magjari su narod malen, stisnut medju tudjimi elementi, njihova je naravna težnja, da se uzdrže i razprostiru; u toj težnji moraju oni uzeti na oko susjedne narode a nje se ni oni za ljubav trojedne kraljevine ne će odreći. A mi smo toj težnji otvorili i vrata i prozore, predavši upravu zajedničkih posala ugarskoj vladi". Brliću se čini nedostojan visokoga sabora i onaj paragraf osnove, gdje se kaže, da zastupnici trojedne kraljevine mogu na ugarskom saboru i u delegaciji takodjer i hrvatski govoriti; nedostojan za to, što mi niti hoćemo niti tražimo kakovih koncesija već samo pravo trojedne kraljevine. (Živio!) Zatim naglasi, kako je manjina ostala nepomična na programu unionističke stranke od godine 1861. pa je ona željela takovu s Ugarskom nagodbu, da budu po njoj i Ugarska i Hrvatska sretne, a budući da toga jamstva ova nagodba nepruža, odklanja ju te prihvaća Živkovićev predlog.

Poslie ove dvojice progovoriše dva člana većine, Robert Zlatarović i Mirko Šuhaj, od kojih je prvi jamačno protumačio i nazore namjestnika banske časti, baruna Raucha. Zlatarović polaže kao i Car glavnu važnost na one ustanove, kojima nam se osigurava uporaba narodnoga jezika tako u upravi kao i u parlamentarnom životu. Glede Rieke spomenu, kako je to pitanje doduše prieporno — ma da je naše pravo na Rieku neoborivo — no misli, da se ono neće od nagodbe odciepiti nego će se zajedno sa zaključkom o na-

godbi podastrieti predstavka Njeg. Veličanstvu, da nam blagoizvoli pribaviti od strane Ugarske priznanje našega zakonitoga prava na Rieku i njezin kotar. Zlatarović, premda čovjek uman i najbolje versiran u sve tadašnje poslove, vrlo je ipak nejasan ondje, gdje bi imao Brliću odgovoriti na pitanje: zašto se nisu strogo razlikovali pragmatički zajednički poslovi od onih drugih? Po njegovu mnienju, koje je on od vajkada gojio, imala je ta naša autonomija obuhvaćati samo nutarnje, pravosudne i bogoštovno-nastavne poslove; sve ostalo neka budu zajednički poslovi s Ugarskom. Moguće je, da smo mi nekoč upravljali i s onimi drugimi poslovi, no to je bilo već odavna, danas pako više vriedi ono, što nam je za autonomni naš život pričuvano, nego li sva ona druga prava. Napokon kao stari unionista polaže Zlatarović veliku važnost na to, da ćemo u zajednici s Ugarskom, koja je od vajkada bila glavni nosilac ustavnih načela, sačuvati ustavni život.“

Šuhajev govor zanimiv je već s toga, što je Šuhaj, kako je poznato, godine 1861. podnesao u ime čitave unionističke stranke predlog glede saveza s Ugarskom te ga branio proti jedinstvenoj za onda narodnoj stranci. No pošto je onda, nastavi Šuhaj, prihvaćen čl. 42. onako, kako ga je ta narodna stranka predložila, te je kasnije zadobio i prev. potvrdu, stavila se je i unionistička stranka na temelj toga članka te je prema Ugarskoj oživotvorila sve one ustanove toga članka, koje govore o nutarnjoj državnoj autonomiji. Više nismo mogli postići, jer kad je naša stranka pošla u Peštu, da obnovi državopravni savez s Ugarskom, bila su već gotova dva čina, koja se više nisu dala promjeniti, bilo je već naime ovršeno krunisanje Nj. Veličanstva krunom sv. Stjepana i već sankcioniran zakon o delegacijah. Krunitbenom zavjernicom i zakletvom obvezalo se je Nj. Veličanstvo, da će uzpostaviti cjelokupnost krune sv. Stjepana i vladati po ustavnih zakonih. Da nismo htjeli sklopiti državopravni savez a Ugarska bi se na temelju zavjernice i prisege Nj. Veličanstva zauzela, da se Hrvatska i Slavonija kao integrirajući dio zemlje krune utjelove Ugarskoj, što bi se onda dogodilo? Mi bi onda toj kruni pripadali, no nebi takodjer bilo više govora o uniji, koja bi se imala osnivati na medjusobnom slobodnom dogovaranju obijuh naroda. I zakon o delegacijah suponirao nas je medju zemljama ugarske krune te se i taj odnošaj nije više dao porušiti a bila je vazda naša želja i težnja, da se uzpostavljena iza gorkih kušnja i patnja forma dualizma na spas svekolike monarkije uzdrži i razvije. Po tom uze Šuhaj braniti nagodbenu osnovu. Hrvatska mu je narodnost kao i ostalim

braniocima osnove podpuno osigurana po tom, što će se svuda upotrebljavati u zemlji izključivo hrvatski jezik; nadalje smo nastojali, da narodu osiguramo ustavnost, a to je narodno zastupstvo, utemeljeno na reprezentativnom sustavu te odgovorna parlamentarna vlada, a to smo oboje i postigli. Govornik se obazire na onaj suglasan prigovor Živkovićev i Brlićev, kao da se je većina odrekla prava, da sabor može Njeg. Veličanstvu predlagati bana, dočim da je Njeg. Veličanstvo još u najnovije doba priznalo saboru to pravo. Ta tvrdnja nije izpravna, jer evo što kaže dotični prev. kraljevski odpis od 8. studenoga 1861. (čita): „U obziru želje vaše, da Vam po primjeru starijih sabora bude dozvoljeno, danom prigodom predložiti kruni sposobnih za bansko dostojanstvo osoba, nismo u stanju zadovoljiti Vjernostim Vašim nego u onih slučajevih, kada sabor u doba izpražnjena dostojanstva banskoga bude sakupljen, no nenalazimo ništa prigovoriti tomu, da mu bude prosto, podobnih za tu čast muževa kruni istim načinom, kao i negda, samo preporučiti (commendare).

Po tom predje Šuhaj na pitanje o cjelokupnosti. On drži, da obećanje glede Dalmacije i Krajine, koje nam Ugarska zadaje u nagodbenoj osnovi, ima ne samo državopravnu nego i svoju praktičnu vriednost. Vrlo je zanimiv odnosni odlomak Šuhajeva govora, koji je u bitnosti glasio: I prijašnji su sabori tražili i Dalmaciju i Krajinu a i virtualna prava na hrvatske krajeve pod Turskom, ali se nitko nije obazirao na njihove molbe, nitko se nije na to, da bi samo lecnuo. A što se je ovaj put dogodilo? Kada smo mi iztaknuli naša virtualna prava na prediele, stenjuće pod Turskom, mal ne da se nije porodio diplomatički sukob sa otomanskom portom. Otomanska se porta uzrujala radi toga, a i sav diplomatički sviet; turski poklisar Hajdar Effendi šiljao je depešu za depešom na Beusta, Beust na Andrassyja i sve se je pitalo, što to Ugarska namjerava, da Porti otme njezine zemlje. Eto ovako je Porta shvatila tu pogibelj za sebe, čim smo mi uzeli te zemlje tražiti solidarno s Ugarskom, dočim ju nije bila za to ni najmanja briga onda, kad smo mi to tražili sami, od Ugarske neodvisno. I glede Dalmacije i Krajine uzvrpoljio se je Beč i Austrija, dočim se to prije nije opažalo.“ Iz ovih pojava izvede Šuhaj, da je Ugarska onaj moćni činbenik, koji će nam izhoditi tu cjelokupnost. Glede „bana“ reče Šuhaj, da se je radi toga morao ustanoviti predlog i kontrasignatura ugarskoga ministra predsjednika, što je to postulat državne zajednice s Ugarskom, ban bo mora u kakovom takovom doticaju, naročito glede politike, stajati s onim, koji je na čelu centralne vlade. Šuhaj završi: „Moje je uvjerenje, da nam je narodnost

tako osigurana, kakove sjegurnosti neima nijedno drugo slavensko pleme u monarhiji; biti ćemo nadalje pod štitom ustava, kakov takodjer neima izim nas nijedno drugo slavensko pleme; glede cjelokupnosti mislim, da ćemo ju u savezu s Ugri prije polučiti nego bez toga saveza; napokon smo izvojevali takovu autonomiju, kakove takodjer neima nijedan slavenski narod. (Gromoviti živio.)

Poslie Šuhaja uzeo je rieč Lazar barun Hellenbach, da u vrlo kratkoj izjavi, koja odiše podpunom rezignacijom razočarana državnika, odkloni nagodbenu osnovu odborske većine. Hellenbach požali, da odborska većina nije bolje uvažila narodno gospodarska pitanja, za koja se je govornik borio od početka ovih ustavnih borba; većina je, sklapajući financijalni dio nagodbe, imala poglavito na umu, da osigura obstanak autonomije. Uz materijalno stanje vazda mu je pred očima lebdila i sloboda a naročito misli, da bi Ugarska, kao središte različitih naroda, imala štititi materijalno stanje, ekonomičku i političku slobodu svojih saveznika, jer bi od protivnoga postupka mogla njoj prvoj pogibelj zaprietiti. Evo nekoliko odlomaka te kratke izjave: „Ima već sedam godina, što se ja borim za državnu ideju zemalja krune sv. Stjepana no moram iskreno priznati, kako nisam nikada mislio, da će se ta državna ideja kod nas uvesti, kao što jest, niti sam mislio, da će se uvesti ovim načinom, kao što će putem ovoga elaborata valjda činom postati. Vi vidite tu (pokazav na grb) nad grbom trojedne kraljevine ugarsku krunu, pod kojom su, mislim, sloboda i ustavnost u cieloj Europi pravu zaštitu našle. Vi ste ovu krunu ovdje namjestili onom suhoparnošću kao što možebiti ove stolice. Što se mene tiče, ja sam mislio, da će taj dan biti u znak našeg pobratimstva ustavnog svečani dan uzveličanja i oduševljenja naroda. Ja ovomu oduševljenju nevidim traga niti u ovoj sabornici niti izvan nje. Ja kažem i velim, da ste tomu krivi, budući znadem, da je sav narod za uniju. . . . Vi imate većinu, imate vladu, radite kako mislite i znate, ja sa svoje strane, koji sam s Vami zajedno branio liberalna načela, slobodu govora, slobodu štampe i izbora, sada, skoro bih rekao, protivna načela odobriti nemogu, jer ćutim, da bi mogao pocrveniti, što sam se preveć za to eksponirao. Prije sedam godina zaključio sam moj govor i to prvi u saboru tim, kako ja želim, da bude jedna domovina od Karpata do Jadranskoga mora; — kako ja želim tu domovinu pod onim uvjetom, da bude u njoj svaki narod sretan, slobodan i zadovoljan. Isto ću kazati danas. Ja vidim, da ste vi tu domovinu stvorili, no nevidim je do danas niti sretne, niti slobodne, niti zadovoljne“.

Sada je govorio kanonik Luka Petrović, koji je malo iza toga postao posvećeni biskup, da bude u pomoć boležljivomu kardinalu Hauliku. Luka Petrović nije u prijašnjem saboru pripadao unionističkoj stranci nego se je stranci pridružio tek onda, kada je ona, došavši na kormilo, postala vladajućom parlamentarnom strankom u domovini. S toga nam njegov govor, koji se i nediže nad obični niveau, nemože sa načelnoga gledišta imati one vriednosti, što ju imadu govori ostalih dosljednih unionista, većine i manjine kuće, koji su u debati zastupali svoje mnogodišnje stalno osvjedočenje pa imadu kao takovi pred parlamentarnom povjesti pravo, da se čuje njihova rieč u razpravi o najvećem političkom djelu stranke. Iza njega progovori grof Julijo Janković. Imali smo priliku upoznati Julija Jankovića u prijašnjih saborskih razpravah, kad je trebalo unionističku zastavu razviti i braniti proti protivnicima, koji su neodoljivom snagom govora i zalihom najkrepčih i najoštroumnijih razloga pobijali njega i njegove drugove; tih protivnika nije bilo više u saboru te je Janković imao u ovoj razpravi da brani svoje stanovište proti većini svoje vlastite stranke, koja ga je u kritičnom za sebe času, godine 1861. smatrala i priznavala svojim vodjom. Janković pozdravi nagodbenu osnovu, jer je zamišljena u formi ugovora a to toliko znači, da magjarski narod priznaje hrvatski narod narodom slobodnim, koji može sam sklopiti ugovor s Ugarskom, ako prem oba naroda živu pod jednom krunom. . . . Njega nadalje zadovoljuje, da se u osnovi kaže „državna zajednica", a to znači, da je medju nami učinjen foedus i da smo federativno spojeni narodi. Odsele nas nesmije nitko više nazivati partes adnexae niti govoriti o kakovom državnom jedinstvu. Pozdravlja radostno, u nagodbenoj osnovi ustanovljeno načelo o odgovornosti vlade, jer je to načelo najčvršći i najsigurniji bedem proti svakoj samovolji i proti svakoj reakciji; nadalje i načelo, takodjer izraženo u osnovi, o budgetu, ako prem je ovo ograničeno; pozdravlja radostno i to, što Ugarska svečano obećaje hrvatskomu narodu, da će zagovarati njegove težnje o cjelokupnosti domovine; a napokon ga zadovoljuje i zaglavna ustanova osnove, po kojoj se ovaj dvostrani državopravni ugovor nemože ni po jednom ni po drugom faktoru jednostrano promjeniti. U čem se dakle neslaže? Neslaže se sa načinom izbora u delegacije, kako je ustanovljen §. 40. osnove. U toj se ustanovi pušta iz vida individualnost hrvatskoga naroda i hrvatskoga sabora; po toj ustanovi neće Hrvati birati delegate medju sobom, nego će ih birati ugarski sabor ili bolje rekući većina ugarskoga sabora a tako neće nikada nadjačati želja i volja hrvatskih

nego uvjek većina ugarskih zastupnika. Želio bi s toga, da hrvatski narod šalje sasvim neodvisno izaslanike u skupne delegacije, nekaže iz kruga ovoga sabora, nego iz kruga onih zastupnika, koje šalje na ugarski sabor. Neslaže se ni s financijalnim dielom nagodbe već pristaje uz onaj zahtjev odborske manjine, po kojem bi Hrvatskoj imali ostati na slobodno razpolaganje izravni porezi, zakonodavstvo i uprava glede tih poreza.“ (Živio.)

Iza grofa Jankovića ustao je član većine i kraljevinskoga odbora, koji je dotle u javnome mnienju zemlje bio dosti slabo poznat a ipak je i u kraljevinskom odboru i u ovomu saboru vršio važan zadatak te je svoje ime tiesno spojio sa državopravnom nagodbom, naročito pak sa njezinim financijalnim dielom. Bijaše to Stjepan Vuković. Vuković je u to vrieme bio župnik u zagorskom Ivancu a postao je malo iza toga kanonikom prvostolnoga kaptola zagrebačkoga. Njegova stranka, smatrajući ga svojim vjernim i pouzdanim članom, dala ga je izabrati u sabor, a sabor ga je izaslao u kraljevinski odbor. Jamačno će se mnogomu učiniti i velik i smion skok, što ga je u tako kratko vrieme učinio skroman seoski župnik, postavši ne samo uvažen član kraljevinskoga odbora nego donekle i duša čitave odborove akcije oko riešavanja toli važnoga financijalnoga pitanja nagodbe. Tu se odmah nameće pitanje, da li je Vuković imao sposobnosti i strukovne vještine za ovako važan zadatak, koji mogu svladati samo financijalni kapaciteti i da li je on taj zadatak izvršio na korist domovine. Nehtjevši stranka birati u odbor Lazara Hellenbacha, koji se je mnogo bavio narodno-gospodarstvenim pitanjima pa bi kao temeljit poznavalac načela državnoga gospodarstva bio jamačno znao riešavati i financijalna pitanja; ostavši većina bez Živkovića i bez Brlića, koji su takodjer bili pozvani, da se bave riešavanjem takovih posala, nije napokon imala velik izbor te je rado povjerila Vukoviću, da i u odboru i u saboru brani financijalnu nagodbu. Vuković je pokazao okretnosti i vještine, koje drugi nisu imali u jednakoj mjeri a pošto se ta stiče samo radom i marljivošću, nemože biti sumnje o tom, da se je s tom strukom morao prije mnogo baviti a bio je to svakako vrlo riedak pojav izmedju tadašnjih javnih muževa u Hrvatskoj. Zemlja je imala pravnika, historičara, filozofa, književnika raznih struka, koji se nisu trebali stiditi pred vanjskim svietom al od svih tih muževa riedko je koji imao prilike, koju mogu stvoriti samo povoljne državne i javne okolnosti, da se bavi još tako specijalnom strukom kao što je financijalna znanost. Ne samo unionistička stranka nego i nijedna druga stranka nije imala takovih specijalista, pa bi

svaka stranka, koju bi u ono vrieme bio dopao zadatak, da sklapa s Ugarskom financijalnu nagodbu, bila u neprilici, gdje da nadje ne samo u svojem krilu, nego u čitavom narodu takove sposobne muževe.

Sve su stranke jednako oskudjevale takovim muževima, jer ih nije bilo u samom narodu, pa ako se je Vuković nad ostale izticao, ima se to svakake smatrati individualnom vrlinom, koju bi mu valjalo i onda priznati, kad bi se htjelo kritizovati njegov financijalni rad u odboru i njegovo tumačenje u saboru. Niti ista narodna stranka, koja je brojem inteligencije nadkriljivala unionističku stranku, nije, kako će se to kasnije vidjeti, razpolagala osobitim strukovnim silama. Ovoliko se je imalo spomenuti, da se shvate okolnosti, koje su na površje iznesle upravo Vukovića, nametnuvši mu toli važan u ono vrieme zadatak.

U Vukovićevu govoru glavno je njegovo dokazivanje, zašto je, naime, hrvatski kraljevinski odbor napokon privolio na paušalnu godišnju svotu od 2,200.000 for. kao pokriće autonomnih troškova, pošto se je proti tomu načinu financijalne nagode dizao odpor u javnome mnienju a i sama se je svota s neke strane smatrala premalenom prema faktičnomu prihodu Hrvatske i Slavonije. U kraljevinskom odboru pojavile su se četiri struje; jedni bijahu za to, da se financije Ugarske i Hrvatske posve spoje, i da se svake godine putem saborskih delegacija ustanovi proračun za našu autonomnu upravu; drugi zagovarahu taj način, da si Hrvatska i Slavonija pridrže svake godine za pokriće autonomnih posala izravne poreze u popriečnoj svoti od 2.000.000 for., onda od neizravnih poreza takse i pristojbe te dohodke od državnih dobara, sve to u ukupnoj svoti od 300.000 fr., dakle ukupno 2,300.000 fr.; treći za to, da nam Ugarska dade iz sveukupnih naših dohodaka, za pokriće naših autonomnih potreba, neku averzijonalnu svotu, oko 2,000.000 for., a ostalo da bere sama: napokon četvrti, medju koje je spadao i govornik, predlagahu, da mi ponudimo Ugarskoj averzionalnu svotu za zajedničke poslove, a drugo da sami kod kuće upravljamo. Pošto je ovaj četvrti predlog zadobio u odboru većinu, ponudismo mi Ugarskoj takovu averzijonalnu svotu u iznosu od godišnjih 1,500.000 for. te bi nam onda čitavi ostali prihod zemlje ostao na naše razpolaganje. Ugarski je odbor odbio taj predlog, navedavši tomu dva razloga: da je ova svota premalena prema našoj dužnosti za zajedničke poslove, onda da bi se to protivilo načelu dualizma, po kojem mi imamo ostati u realnoj uniji sa kraljevinom Ugarskom, ako se nećemo od nje odbiti i pridružiti ostalim zemljama Njeg. Veličanstva cara austrijskog. Ugarski

kraljevinski odbor predložio nam je račun, po kojem smo mi imali prema prihvaćenom ključu doprinesti za zajedničke poslove s Ugarskom i Austrijom godišnju svotu od 3,914.700 for. Vidivši ovako stanje, odstupi hrvatski kraljevinski odbor od ponudjene averzijonalne svote od 1,500.000 for., pače je odmah odstupio i od samoga ovoga načela uvjeriv se, da ono nebi odgovaralo našim potrebama. Da se je, naime, ovo načelo prihvatilo, ne bi ta averzijonalna svota bila ni u najboljem slučaju iznosila izpod 2 milijuna for. na godinu; pošto je pako brutto dohodak kraljevine Hrvatske i Slavonije za god. 1868. proračunan na 4,432.720 for., pošto bi averzijonalna svota iznosila for. 2,000.000 ostalo bi nam 2,432.000 for. No od ove svote ima se odbiti 700.000 for. troška za našu posebnu financijalnu upravu, tako, da bi nam samo ostalo 1,732.720 for. Zato je većina hrvatskoga kraljevinskoga odbora prihvatila načelo percentuacije tako, da se 45% svih izravnih i neizravnih dohodaka Hrvatske i Slavonije ima obraćati na pokriće naših autonomnih potreba no to do svote od godišnjih 2,200.000 for., koju nam Ugarska jamči i koja nikada nemože zapeti; 55% da ide za pokriće zajedničkih troškova, koji sada iznose 3,914.700 for., no nas nije briga, koliko da dodje za nje, niti nas ima tko pitati, da li su tih 55% namirili tu našu dužnost, ipak s tom razlikom, da ako bi se naši zemaljski dohodci kada u toliko pomnožali ili u obće dužnost zajedničkih tereta zemalja ugarske krune smanjila i ovi 55% premašili našu zajedničku dužnost, da nam se onda preostatak ima predati na naše razpolaganje. Naš budget iznosi po računu samih naših protivnika 4,432.720 for., od te svote pridržajemo mi za naše autonomne poslove 2,200.000 for., ostaje dakle za zajedničke poslove 2,232.720 for. Ako se dakle od naše zajedničke dužnosti, iznoseće prema prihvaćenom ključu 3,914.000 for. odbije taj ostatak, naime 2,232.700 for., izkazuje se, da mi 1,691.980 for. manje prinašamo k zajedničkim teretima nego li bi prinašati morali. Za taj naš manjak nitko nepita niti nas na temelju ugovorene nagodbene osnove smije tko za to pitati."

Zanimiv je govor sliedećega govornika Miroslava Kraljevića, koji je u to vrieme bio požežki veliki župan, a inače je po Slavoniji davno prije toga svojim književnim i publicističkim radom budio narodnu hrvatsku sviest. Kraljević je gojio najsagviničnije nade o nagodbenom djelu kraljevinskoga odbora pa je ne samo bio uvjeren, da je to djelo dobro i patriotično, nego je bio i o tome uvjeren, da će potomstvo priznati odboru i unionističkoj stranci radi toga velike zasluge. Počeo je sa jednom klasičnom parabolom Relkovićevom,

kazavši doslovce: „Ja ću iz slavnoga našega spisatelja Relkovića kazati njegov predgovor, u kojem je on, kada je svoju knjigu dogotovio, kazao u paraboli ovo: Kada je djundjer ili arhitekt dogotovio toranj pak oko njega hodao i gledao, stojala su ondje djeca i vikala „nakivo tojan, nakivo tojan". Videći on, da je toranj dobar, reče ipak djeci: hajte djeco, ja ću spustiti konopac, pa gdje bude krivo turite. Spustiv naime konopac pitaše djecu: Je li pravo?; odvikaše mu djeca: nije. On njim reče: podaprite ramenicama, dok napokon djeca viknuše: sada je dobro. Kada je tako bio gotov odoše djeca na jedanput u varoš i vikahu: „Mi sagradismo tojan". Tako će biti s političkom djecom našom, koja viču i larmaju; pak kad vide sretniju budućnost reći će: „Da mi nismo vikali, da mi nismo pisali i što li ja znam, nebi toga svega bilo. Ja ću im kazati: „Slobodno vi sagradiste toranj, samo neka je sretna naša domovina".

Počevši ovako nastavi Kraljević te uze slaviti nagodbenu osnovu kao štit i bedem hrvatske narodnosti, što je „meni najmilije, o čem sam ja počeo raditi od malih mojih noguh i raditi ću do mojega groba. A glavni bedem narodnosti jeste ona nagodbena ustanova, kojom se nastava pridržava autonomiji i slobodi našoj. Ja cienim nastavu jednako ako ne i više od ratnoga ministarstva, jer kako budemo našu djecu odhranili, kakovi joj pravac dali budemo i kako ona budu znala raditi za svoju budućnost i narodnost, tako će raditi i u buduće. Mi smo se glede narodnosti ogradili liepom ogradom, kroz nju nemože nitko proći. Vrieme je vrieme. Ako nebudu naši potomci pazili, ako im kolac fali u plotu, da ga neutaknu, onda će se razpasti ono sve, što smo sagradili. Mi smo im postavili dobru budućnost, a oni ju neka čuvaju kao amanet, kao što im ga mi predajemo sa ovim operatom".

Kraljeviću se i nagodbena osnova i odnošaji, što ih ona ustanovljuje, prikazuju u nekom idealnom vidu pa da vidimo, kako on shvaća onu njezinu ustanovu o imenovanju bana na predlog i uz premapodpis ugarskoga ministra predsjednika. On kaže: „Ime ban ili pan odgovara u našem jeziku gospodinu ili gospodaru, koji ima odgovarati našoj družini polag ovoga našega operata. Kaže se, da ovdje neima dovoljno jamstva, jer će bana predlagati ugarski ministar predsjednik. No taj ministar predsjednik biti će čovjek ustavan, bar prema načelu, koje ustanovljuje ugarski temeljni zakon. Kaže se, neka ga sabor predstavi; dobro, saboru to nebijaše nikada zabranjeno, ali opet netko mora Njeg. Veličanstvo obavjestiti, a zar nije bolje, da taj savjet podaje ustavan čovjek, nego da to biva medju kulisami?

A što se tiče predstavljenika, ja sam uvjeren, da moja domovina mila i draga neima čovjeka, koj bi se dao za bana metnuti, a znao bi, da je narod proti njemu. Želi se s jedne strane, da bi ban imao i vojničku čast, radi Krajine. Kad bi takav ban mogao biti saboru odgovoran kao vojnik kao što je civilni ban; ili kad bi ovaj imao biti i komandant vojni, onda bi se još moglo to primiti; ali sjetite se na blage uspomene bana Jelačića, koji je bio naš čovjek pa je ipak rekao: „Ich bin zu erst General, dann bin ich Ban“. Ovo je još naš čovjek bio, pa je tako govorio, a što ćete čekati od drugoga, koji nije naš“. Kraljević završi: „Već je 21 godina, odkad smo sa prekodravskom našom braćom razstavljeni. Naša je, bar moja težnja od uvjek ta, da obezbjedivši narodnost našu, nepoželimo drugoga saveznika nego braću našu prekodravsku. Ovo su braća plemenita, čestita i valjana; u njih dobivamo saveznika, kojega nas neće nikada biti stid; koj će u pogibelji, ako zaprieti domovini, caru i kralju, s nami skupa našu domovinu braniti“. Kuća je ovaj govor Kraljevićev primila sa srdačnim uzklicima.

Posliednji govornik bio je ujedno najstvarniji i najznamenitiji u čitavoj razpravi, pa kada se njegov govor pročita, dobiva se jasna slika o duhu i sadržaju nagodbene osnove, pošto je on, kako to priznavahu i prijatelji i protivnici, najviše sa hrvatske strane uticao na njezino izradjivanje te je stoga i bio prvi pozvan, da ju u saborskoj razpravi svestrano razjasni i obrani. Bijaše to Josip Žuvić. Tko god se želi obavjestiti o tomu, u kojem je duhu nagodbena osnova — danas državopravni temeljni zakon kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije — zamišljena; tko želi dublje proniknuti u intencije muževa, koji su taj zakon stvorili, mora poznavati njegov prvi i glavni komentar, iznešen u toj saborskoj razpravi, govor Žuvićev. Govor je vrlo jasan, tako, da se može prozrieti do dna svakoj misli i svakomu razlogu, kojim Žuvić brani i razjašnjuje nagodbenu osnovu; duh pojedinih nagodbenih ustanova, kako su ih njihovi tvorci zamislili, iztiče se upravo plastičnim načinom, pa će se jamačno poslužiti shvaćanju čitatelja, ako se taj, obzirom na konkretni predmet temeljit i stvaran govor, priobći u najobširnijem izvodu, mjestimice i doslovce, izpustivši polemički dio, koji ima samo prigodnu vriednost za ona vremena i za one odnošaje. O Žuviću je vladalo obćenito mnienje, da je čovjek vrlo sposoban, pa ga je to mnienje o njegovoj sposobnosti i izneslo na površinu, stekavši mu položaj, u kojem je najodlučnije sudjelovao kod svih tadanjih javnih posala. Žuvićeva prošlost nije nipošto bila unionistička, kao ona Bedekovića, Živkovića, Šuhaja i

drugih. U saboru godine 1861. zastupajući uz Šuhaja i Zlatarovića glavni grad Zagreb, nije pripadao unionističkoj stranci. Poslie je u javnom životu sve do ovoga vremena bio prilično pasivan, no najveći njegov protivnik, list „Novi Pozor“, koji ga je u ovo vrieme najžešće napadao, prigovaraše mu, da je za Šokčević-Mažuranićeve ere potajno šurovao sa bečkim krugovima, pače da nije ni malo tajio svojih centralističkih težnja. Istina je toliko, da je Žuvić do tog vremena kolebao izmedju različitih oprječnih struja, koje su se u javnoj borbi natjecale, a pridružio se otvoreno unionističkoj stranci onim časom, kada su i manje oštroumni političari od njega opažali sve znakove, koji navještahu njezinu sigurnu pobjedu. Proti Robertu Zlataroviću navadjalo se u opozicionalnom glasilu u podpunom suglasju s istinom, da je godine 1848. bio tajnik bana Jelačića a kasnije se prometnuo u gorljivoga unionistu; proti Žuviću, kako je iz nekadašnjega činovnika absolutističke i centralističke ere postao preko noći unionista i ustavnjak. Žuvićeva energična, u javnom životu bezobzirna narav nije se nimalo obazirala na te prigovore, te je on od časa, kada je otvoreno stupio u unionističku stranku, dolazio sa svojim političkim protivnicima u neprestane sukobe, a faze toga sukoba zanimati će nas jošte tečajem ovih dogadjaja.

U uvodu svojega govora razlaže Žuvić, kako su u kraljevinskom odboru nastale dvije stranke, većina i manjina, a zatim razjašnjuje duh i smisao pojedinih nagodbenih ustanova. Žuvić kaže u bitnosti: Uvod, zatim §§. 1. i 2. sadržaje glavno načelo, na kojem počiva čitavi nagodbeni operat; odbor priznaje glavnim načelom rada svoga pragmatičku sankciju od g. 1723. a po tom pravnu neprekidnost te jednu državnu zajednicu kraljevine Ugarske i kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; pravnu neprekidnost, velju, svih obstojalih zakonitih odnošaja, okriepljenu sa jus jurandumom od 8. lip. 1867. a jednu državnu zajednicu svih zemalja, spadajućih pod krunu sv. Stjepana. Prema ovomu vrhovnomu načelu označuju se u sliedećih paragrafih kao zajednički poslovi, proiztičući iz pragmatičke sankcije: poslovi vanjski, poslovi zajedničke obrane i zajedničke financije za te poslove. Isto tako drži za zajedničke poslove, ako prem neizviru iz pragmatičke sankcije: državni dug, državni zajam, državne željeznice i novčarstvo, a to su sve poslovi, koji spadaju pred delegaciju izmedju krune ugarske i ostalih zemalja Njeg. Veličanstva, zakonito utanačenu, te prema kojim treba da bude jedno zakonodavstvo i jedna eksekutiva. U §. 5. do 10. označeni su poslovi, koje držim razlogom medjusobne koristi, da budu zajednički kraljevini Ugarskoj te Hrvatskoj,

Slavoniji i Dalmaciji. Tu reče Žuvić najprije glede zajedničkih financija, da kraljevinski odbor, stojeći na temelju državne zajednice s Ugarskom nemože pojmiti dualizam u financijalnih poslovih, drži bo, da su financije onaj osnov, na kojem počiva cieli državni stroj a presjeći taj osnov značilo bi presjeći životne žile cieloga državnoga stroja; odbor je te poslove priznao zajedničkimi još i s toga razloga, što zajednički ministar financija nebi mogao odgovarati pred zajedničkim saborom, kad bi bile odieljene financije kraljevina, koje stoje u jednoj državnoj zajednici a misli, da će posebni interesi naše kraljevine biti time zaštićeni, što ministar odgovara zajedničkomu saboru, u kojem će osim naših velikaša i dostojanstvenika sjediti i naš 31 narodni zastupnik. Tako su uvršteni medju zajedničke poslove poslovi trgovine i komunikacije, jer su to poslovi, koji se nemogu stegnuti na konkretnu kraljevinu, nego po njih dolaze obje kraljevine, stojeće u državnoj zajednici, u doticaj sa cielim svietom, pa je taj momenat ovdje odlučio. Po tom Žuvić obširno razjašnjuje ustanove, koje se odnose na financijalni dio nagodbe nu tu većim dielom ponavlja razloge svoga predgovornika Vukovića. Obširnije bavi se onim ustanovama, koje normiraju naše zastupanje na zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru. Obazirući se na prigovore tadanje izvansaborske opozicije, kao da će hrvatski zastupnici na zajedničkom saboru, premda im je po zakonu dozvoljeno govoriti hrvatski, ipak radi nužde, a mnogi i radi slavičnosti, da budu slušani i shvaćeni, napokon govoriti magjarski, pa da će tako magjarski jezik zadobiti prevagu u našoj domovini, malo po malo iztisnuti sam hrvatski jezik i ugroziti biće naše narodnosti. Žuvić reče: „Premda se ova sablast, koju naši protivnici dan na dan slikaju, prikazuje u prvi mah donekle vjerojatnom, ipak je svaka pogibelj puka utvara; danas, gdje je domaća književnost i znanost prokrčila put narodnoj samosviesti; gdje je ideja narodna živahna i budna, gdje je narodna sviest i zakon učvrstila stožere narodnosti, danas nije ta bojazan temeljita, a nadam se u silnu moć i duh našega naroda, da neće nikada podleći prevagi magjarskoga jezika. (Živio.) Što je u toj stvari tegotno, sve se stiče u tom, da će otmjeniji razred morati učiti još jedan jezik a to za nas južne Slavene, kojim je Bog dao znatan lingvistični dar, nije težko. Na alternativu, da se zajednički zakoni kroje za nas a bez nas, pa da u obće nebismo ni imali slati zastupnika na zajednički sabor, nebih nikada privolio, jer se tomu protivi moja ustavna ćut i jer ta ideja nosi u sebi plašt separatizma“.

Glede hrvatskoga ministra kod zajedničke vlade u Pešti spo-

menu, da su kraljevinski odbor na to, da se to mjesto ustroji, ponukali obziri na ugled naše domovine, kao i obziri na to, da posredno utičemo na vladu o zajedničkih poslovih, na koje se vlast toga ministra proteže; s ovoga razloga nemože on biti nego samo zajedničkomu saboru odgovoran. Taj ministar nemože po ovom svom svojstvu imati svoje listnice, budući da je okvir ministarskoga djelokruga već opredieljen izvan granica ove nagodbe, jamstvo pako naše političke individualnosti leži u kreaciji samoga toga ministra, u njegovom sielu i odvjetu u ukupnom ministarskom vieću. On ima biti svezom izmedju autonomne vlade i Njeg. Veličanstva, a njegov djelokrug i zvanje nemože u ničem prejudicirati autonomnoj zemaljskoj vladi. Po tom objasni Žuvić nekoje manje bitne nagodbene ustanove te predje na §. 46. osnove, kojim se ustanovljuje „da še tako u hrvatskih odsjecih kod zajedničke vlade kao što i kod zajedničkih oblastih u Hrvatskoj i Slavoniji imaju namještati samo domaći sinovi, doduše s dodatkom: u koliko to samo moguće bude obzirom na strukovnu vještinu“. Ovo se ima razumjeti kao obćenito ograničenje, kako to biva u cielom izobraženom svietu, gdje se u interesu odnosne struke smiju i moraju namještati samo strukovnjaci, gdje dakle neodlučuje narodnost ili ini obzir van samo strukovna vještina; no kraljevinski je odbor i u toj točki obezbjedio naše interese ustanoviv, da se strukovnjaci mogu samo onda ponamjestiti, ako ih nebi bilo izmedju domaćih sinova. Spomenuvši po tom one ustanove, kojima se ovim kraljevinama osigurava državopravna autonomija u političkih, nastavnih, vjerozakonskih i sudbenih poslovih, te koje smatra najbitnijim i najsvetijim momentom za našu domovinu. predje na onu točku, koju, reče, protivnici unionističke stranke u domovini upotrebljavaju u prvom redu, da razdražuju duhove „na imenovanje bana po predlogu i uz kontrasignaturu zajedničkoga ministra predsjednika. O tom izjavi doslovce: „Hrvatski sabor ili hrvatski narod neimadjaše nikada prava predložiti kruni svojega bana; jedino smo ušli u trag tomu, da je mogao bana preporučiti no izmedju povlasti preporučivanja i one vršenja realnoga prava tolika je razlika, kolika izmedju dopuštaja i prava samoga. Na slični su se način, kako je u nagodbenoj osnovi ustanovljen, u čitavom novijem vieku banovi predlagali od strane bečkih državnih ministara i uz njihovu kontrasignaturu a prije toga od strane ugarskih kancelara, a na potonje je još morao izrično privoliti palatin kraljevine Ugarske, u čem se je manifestirala stogodišnja sveza izmedju nas i kraljevine Ugarske. Čim je pako ta sveza u svojoj pravnoj neprekidnosti ponovno oživotvorena, čim se

medju banom kao glavom autonomne vlade i predsjednikom ministarstva ugarskoga kao glavom zajedničke vlade mora po zahtjevu medjusobnih državnih interesa sveudilj uzdržavati doticaj; čim interesi i dobro shvaćeno bratinstvo izmedju jedne i druge kraljevine nedopuštaju mjesta bojazni, da će nam se autonomija oskvrnuti; čim je napokon taj zajednički ministar-predsjednik za svoje čine pa i za ovaj odgovoran zajedničkomn saboru, u kom sjede i naši zastupnici, nismo mogli ino van takovo imenovanje bana usloviti.

Burnim klicanjem primio je sabor sliedeći odlomak Žuvićeva govora: „Po ustanovah §. 56. do 60. hrvatski je jezik jedinstveno mjerodavan i priznat u svemkolikom obsegu Hrvatske i Slavonije takodjer i za organe zajedničke vlade, pače je i zajedničko ministarstvo vezano, primati predloge i spise, sastavljene u hrvatskom jeziku i izdavati na tom jeziku riešitbe, a to je gospodo prednost za naš jezik takova, u kojoj se ogleda ravnopravnost u dostojanstvu našega jezika sa ugarskim. Dostojanstvo našega jezika ustanovljeno je i u §. 59. kojim se priznaje njegova uporaba u zajedničkom saboru i u delegaciji a osigurano je prirodjeno pravo toga jezika time, da se na zajedničkomu saboru stvoreni zakoni imadu nam izdavati u hrvatskom izvorniku. I ona ustanova, koja uz priznanje kraljevine Hrvatske i Slavonije kao političkoga naroda odredjuje, da se u našoj prisutnosti ima na zajedničkoj saborskoj sgradi vijati zastava kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, vrlo je važna, jer ako ta okolnost i neinvolvira nikakovih materijalnih koristih, ipak će svatko, tko pozna osjetljivost narodnoga ponosa kraljevine Ugarske, rado priznati, da prihvaćajući Ugarska ovu ustanovu pruža podpuni dokaz o svojem iskrenom pobratimskom čuvstvu prema narodu kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“.

Zanimive su zaključne stavke Žuvićeva govora, kojima je završena ta spomena vriedna razprava o nagodbenoj osnovi, i to završena na način, riedak u parlamentarnim ljetopisima. U posliednjem dielu svoga govora pobijaše Žuvić prigovore protivnika osnove, naročito Živkovića i Brlića. Završujući govor reče: „Mi tomu našemu radu nepripisujemo uzorni značaj, no toliko možemo izjaviti, da bi se unutar granica, u kojih smo se imali kretati, težko dala postići koristnija ili uspješnija nagoda, pa ni onda, da je u nas bilo više ozbiljnosti, kako nas obiedjuje štovani zastupnik virovitički (Brlić). Koga se tiče ta obtužba, da se je radilo o domovini bez ozbiljnosti? da li većine kraljevinskoga odbora, koja je preko 100 dana i noćih ulagala sve svoje umne sile, uztrajavši neumorno u radu i brižlji-

vosti za boljak domovine? one većine, koja je, napadana sa perfidnimi sredstvi neuzkolebivo i neustrašivo vršila svoju dužnost, dok je uz to morala voditi ustavnu borbu sa magjarskom braćom, bila izložena nezasluženim napadajima iz zavedene domovine i težko vriedjana po javnih listovih i osoba, kojim stoji do vječita nereda? Gospodo zastupnici naroda! U vas su uprte oči čitave carevine, u vas položena nada naroda našega i ugarskoga i previšnje težnje Njeg. kraljevskoga Veličanstva. Pristanite na predlog, da se ta nagodbena osnova primi bez svake daljnje debate u svojoj podpunoj cielosti". Čitavá kuća, izuzamši četvoricu članova, poustade sa stolica u znak privole te primi Žuvićev predlog uz gromko klicanje i pljeskanje, na što predsjednik izjavi, da je nagodbena osnova en bloc primljena.

U saborskoj sjednici od 26. rujna primljena je adresa na Njeg. Veličanstvo, u kojoj kuća, podastirući nagodbenu osnovu prev. potvrdi moli, da Njeg. Veličanstvo blagoizvoli nagodbi, čim ju i ugarski sabor predloži na sankciju, previšnje svoje odobrenje premilostivo podieliti. Za tim dolazi u adresi sliedeća stavka glede Rieke: „No kako vjerno odani sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sa uzhićenim srdcem priznaje, da je s tom nagodbom razmirica izmedju ovih kraljevina i kraljevine Ugarske, u kobnoj god. 1848. nastala — sretno izravnana, tako spominje ipak sa žalošću onu okolnost, da nastojanje kraljevinskoga odbora ob izjednačenju u novije doba nastaloga riečkoga pitanja za rukom pošlo nije — sa čega temeljita briga nastaje, kad se ovo pitanje nebi onako riešilo, kako to neoborivo teritorijalno pravo kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rieku i njezin kotar iziskuje, da će preostati kamen smutnje, kojim bi se moglo na uštrb obijuh stranaka opet poremetiti ono dobro sporazumljenje, koje je nagodom gore navedenom utanačeno". Za tim se u adresi nizom nepobitnih historičkih dokaza i činjenica objašnjuje ovo pravo Hrvatske na Rieku a na koncu moli „da Njegovo Veličanstvo blagoizvoli u otčinskom nagnuću, koje je prema vjernome narodu ovih kraljevina vazda gojilo, ovime izkazanom neoborivom pravu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rieku zakonito priznanje pribaviti i time vjerno odani narod ovih kraljevina za uvjek umiriti". U istoj sjednici budu izabrani u deputaciju, da podastru Njeg. Veličanstvu ovu adresu zajedno sa nagodbenom osnovom, predsjednik Antun Vakanović, te članovi Petar grof Pejačević i biskup Soić; ujedno budu saborske sjednice odgodjene.

U vrieme, koje je proteklo od odgode saborskih sjednica pa do 16. studenoga, kad se je kuća iznova sastala, primio je i ugarski sabor nagodbenu osnovu no sa paragrafom 66., koji je drugčije glasio nego u osnovi, prihvaćenoj u hrvatskom saboru. U toj sjednici od 16. studenoga bude proglašen sliedeći prev. kraljevski odpis:

Mi Franjo Josip Prvi,

po milosti božjoj cesar Austrijski, kralj Ugarski i Česki, Dalmatinski, Hrvatski, Slavonski, Galički, Vladimirski i Ilirski, Arkivojvoda Austrijanski itd. itd.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni, vjerni Naši!

S iskrenim veseljem i otčinskim zadovoljstvom bilo Nam je saznati, da su sabori kraljevine Naše Ugarske i kraljevinah Naših Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, glede nastalih izmedju njih u novije doba državopravnih pitanjah medju sobom utanačili nagodu, s kojom su iznova utvrdili i učvrstili zakonitu onu svezu, koja je tečajem više stoljećah izmedju zemaljah krune Ugarske postojala, a i samom sankcijom pragmatičkom potvrdjena bila.

Jedino glede Rijeke, njegove luke i kotara onakovo sporazumljenje, koje bi oba sabora zadovoljilo, toga radi polučiti nije bilo moguće, jer se je sabor Ugarski onoga nazora držao, da grad Rijeka sa njegovom lukom i kotarom neposredno kraljevini Ugarskoj pripada, pa da se prema tomu njojzi odmah i utjeloviti opet ima; dočim je sabor kraljevinah Hrvatske i Slavonije vazda, a i u najnovije doba s prepokornom svojom adresom od 26. rujna t. g. Nas zamolio, da se isti grad sa njegovom lukom i kotarom smatrati i priznati imadu kao djelovi, koji neposredno kraljevini Hrvatskoj, a po njoj samo posredno kraljevini Ugarskoj pripadaju.

Budući Nam je veoma do toga stalo, da se jedina ta prepona na umirenje obijuh stranakah ukloni, to držimo za osobitu vladalačku zadaću, pokušati izmedju njih put prijateljske nagode, pa toga radi kako ugarski, tako i dalmatinsko-hrvatsko-slavonski sabor pozivljemo s ovim kraljevskim predlogom Našim: da uvaživši trajnu korist, koja za njih iz takovoga medjusobnoga prijateljskoga sporazumka nastati mora; i uzevši u obzir, da je u diplomi slavne uspomene kraljice Marije Terezije, a i u članku IV. god. 1807., koji se na njoj temelji, jasno ustanovljeno: „da trgovački grad Rijeka sa pripadajućim si kotarom i nadalje kao posebno, ka kruni ugarskoj spa-

dajuće tielo — (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) smatrati, i prema tomu u svemu upravljati imade" sve kolike historične razprave i odtuda proizviruće posljedice s vida bi pustiti, te sjediniv se u temeljnoj onoj, oda sviuh stranah za istinitu i neprepornu priznatoj misli „da grad Rijeka sa njegovom lukom i kotarom posebno, kruni ugarskoj pripadajuće tijelo sačinjava" na to bi pristati htjeli, da se nuz sudjelovanje zastupnikah grada Rijeke medjusobnim prijateljskim sporazumkom utanači sve, što bi u tom pogledu iziskivali tako pravedni obziri dotičnikah, kako i interesi svijuh zemaljah ugarske Naše krune.

Scienimo pako, da na svestrano prihvaćanje kraljevskoga ovoga predloga Našega tim većim pravom računati možemo, čim bi jasnije u državopravnoj onoj nagodi, koju oba zakonodavna zastupstva jur poprimiše, izrečeno i ustanovljeno bilo, da svi onakovi vojnički, financijalni, pomorski i trgovački poslovi, koji se svih zemaljah krune ugarske zajednički tiču, glede zakonodavstva na zajednički sabor a glede eksekutive na ugarsko-hrvatsko ministarstvo spadati imaju. — To stoji i glede Rijeke, i zato se razlikost mnenjah, koja glede nje postoje izmedju Ugarske i Hrvatske, nemože odnositi na ine, nego li one predmete, za koje je kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji sa višeput spomenutom državopravnom nagodom ujamčeno posebno autonomno zakonarstvo i sobstvena domaća vlada.

Pošto bi se pako ti predmeti i nanj se protežući odnošaji na trajni način najbolje, kako rekosmo, putem uzajamnih prijateljskih dogovorah ustanoviti mogli, to smo pronašli ovime, kako sabor ugarski, tako i hrvatsko-slavonski pozvati: da svaki njih izsred sebe izabere kraljevinski odbor, koji će nuz sudjelovanje zastupnikah riječkih, koje ćemo svojim putem na to pozvat, imati medjusobno sporazumno oko toga nastojati, kako da se pronadje način, koji bi i posljednju tu zaprieku podpunoga izravnanja na izmirenje svijuh sasvime ukloniti podoban bio.

Ali sve dotle, dok to sretno uzbude, može se oživotvoriti i u krijepost staviti toliko putih spomenuta državopravna nagoda.

Ništa naime ne priječi, da se ne bi mogli na zajedničkom saboru ugarsko-hrvatskomu u pretresivanje uzeti svi oni poslovi i interesi, koji su državopravnom nagodom naznačeni zajedničkimi za sve zemlje krune ugarske; ništa ne priječi, da nebi sabor dalmatinsko-hrvatsko-slavonski zastupnike svoje na taj zajednički državni sabor, a odavle i u delegacije odaslao, koje će se već evo ovih danah sastati; ništa ne priječi, da nebi skupno ugarsko-hrvatsko ministarstvo

već sada preuzeti moglo upravu onih posalah i predmetah, koji zajedničkimi naznačeni jesu.

Isto tako nema nikakove zaprijeke, zbog koje kraljevine Hrvatska i Slavonija ne bi mogle, izuzamši Rijeku i njezin kotar, glede svih posalah i predmetah sredstvom vlastitoga zakonarstva i sobstvene domaće vlade započeti odmah i u istinu izvršivati onu autonomiju, koja im je u istoj državopravnoj nagodi pridržana i ujamčena.

Po svemu tome ne imade dakle razloga, da se poradi dogovorah, glasom Našega predloga glede Rijeke putem prijateljskoga sporazumljenja povesti se imajućih, nebi odmah u život privela sva kolika ostala državopravna nagoda, a to tim manje, čim Smo bolje uvjereni, da bi svako takovo zatezanje samo štetnimi posljedicami toli za dotične stranke, koli za svekolike zemlje ugarske Naše krune samo uroditi moralo.

Vodjeni tim osvjedočenjem, i očekivajuć za stalno, da će sastavši se opet sabor kraljevinah Naših Dalmacije, Hrvatske i Slavonije učinjeni po Nami glede grada Rijeke, njegove luke i kotara predlog isto tako prihvatiti, kao i sabor kraljevine Naše Ugarske, pronašli smo podjedno udijeliti posebnom listinom previšnju našu potvrdu državopravnoj nagodi, koju Nam Vjernosti Vaše u pomenutu upravo svrhu predložiše s gore navedenom preponiznom predstavkom od 26. rujna tekuće godine.

Nuka nas na sve to otčinska briga i ćut, s kojimi Smo željni polučiti trajno umirenje i udovoljenje pukovah naših, ne dvojeći ni najmanje, da će ovo istinsko nastojanje Naše posvuda naći odziva i unapredjenja.

Milan bar. Kussevich g. t. s. r. Franjo Josip, s. r.

Po previšnjoj zapovjedi Njegova posvećenoga cesarskoga i kraljevsko-apoštolskoga Veličanstva:

Eduardo bar. Jellachich s. r.

Saslušavši prev. odpis zaključi kuća, da se imade tiskati pa da se onda o njem povede razprava.

Ta se je razprava povela u sjednici od 17. studenoga te je prvi uzeo rieč zastupnik Ante Stojanović. Stojanović izjavi na početku svoga govora, da žali, „što mora stupiti u oprjeku sa svojimi političkimi prijatelji, jer se njegovo mnienje i osvjedočenje tomu kraljevskomu odpisu u nečemu protivi. Najprije se kaže, zašto nije mogao kraljevinski odbor nagodbu glede Rieke izvesti, jer smo naime

mi i kraljevinski odbor hrvatski držali, da Rieka sa svojim kotarom spada neposredno kraljevini Hrvatskoj, a kralj. odbor ugarski, da spada kraljevini Ugarskoj. To mjesto glasi u prev. kralj. odpisu: „jer se je sabor ugarski onoga nazora držao, da grad Rieka sa njegovom lukom i kotarom neposredno kraljevini Ugarskoj pripada, pa da se prema tomu njojzi odmah i utjeloviti opet ima; dočim je sabor kraljevine Hrvatske i Slavonije vazda a i u najnovije doba s prepokornom svojom adresom od 26. rujna Nas zamolio, da se isti grad sa njegovom lukom i kotarom smatrati imadu kao dielovi, koji neposredno kraljevini Hrvatskoj a po njoj samo posredno kraljevini Ugarskoj pripadaju." To s jedne strane, a sasvim u naročitom protuslovju s ovimi stavkami označuje se dalje u kralj. odpisu, da je to pitanje nepreporno. Ako je nepreporno, onda je već riešeno, a mi o tome riešenju ovdje ništa ne znamo. Ova ustanova kraljevskoga reškripta, da je Rieka „separatum sacrae regni coronae adnexum corpus" vriedja naše državno pravo u temelju te po njoj postaje naše veliko načelo o cjelokupnosti, koje je za našu zemlju utemeljeno zakonom, i jako pogibeljno i klizko. Sada se misli izaslati odbor, da to pitanje pretresa, no po mojem mnienju nema se ništa pretresati, kada se ovaj prev. reškript u cielosti primi. U ovom se kr. odpisu ono kaže, što je sabor ugarski svojim zaključkom izrekao; po tom se naime zaključku ima Rieka najprije utjeloviti kraljevini Ugarskoj, pa onda sankcijonirati nagodba a upravo tomu shodno i kraljevski reskript izjavljuje, da je ta stvar već riešena te bismo mi imali samo o autonomnih stvarih glede Rieke viećati. A u tom se poziva kr. reškript i na zak. članak 4. od godine 1807. kojim je Rieka utjelovljena kraljevini Ugarskoj pa kaže, da u tom članku stoje rieči: „separatum sacrae regni coronae adnexum corpus." — Ja sam i jučer taj članak čitao a i sad ga možemo pročitati no tih riečih u tom članku neima. Ja ne znam, kako su te rieči mogle doći u reškript i kako su se mogle podmetnuti članku 4. god. 1807. Odmah zatim, — akoprem ovo gore stoji, da smo mi i Magjari Rieku svaki sebi prisvajali, ipak prev. kralj. odpis posve jasno veli: „da nam je svekolike historičke razprave i od tuda proizviruće posljedice s vida pustiti te sjedinit se u temeljnoj onoj, oda sviuh strana za istinitu i neprieporną priznatoj misli, da grad Rieka sa njegovom lukom i kotarom posebno kruni Ugarskoj pripadajuće tielo sačinjava." Mi smo uvjek protivno tvrdili i nikada to priznali nismo, Magjari pako uvjek su jednako govorili, da Rieka njim pripada, to oboje kaže i kr. odpis, pa ipak dalje veli, da je to pitanje neprie-

porno. To je već dakle aksiom, o kojem se odbori ne mogu upustiti u kakovo pretresivanje; po tom je to pitanje već riešeno i u tom obziru neima nikakvog dalnjeg razgovora.

Govornik nemože privoliti na to, da Rieka bude kod dogovaranja kraljevinskih odbora ravnopravna hrvatskomu i ugarskomu odboru, jer Rieka nije nikakova kraljevina već samo municipij, koji je dužan, da se drži zakona i da pošilja svoje zastupnike u hrvatski sabor. Imaju li se izaslati kraljevinski odbori, moraju Riečani biti s nami zajedno u odboru, no da bi on dopustio, da su oni za se nekakovo posebno tielo, da oni nisu sastavni dio zemlje Hrvatske, toga on na svoju savjest uzeti niti može, a bome niti hoće. Drugi dio kraljevskoga odpisa sadrži pitanje: hoćemo li mi primiti i u život uvesti nagodbu još prije, nego se riečko pitanje rieši. Budući je od velikoga zamašaja, da mi što prije sudjelujemo u zajedničkom zakonodavnom tielu, nebih ja bio tomu protivan, da mi primimo ovu drugu stranu prev. kraljevskog odpisa, a da riečko pitanje ostane in suspenso; bio bih za to, nu tako, da neprimimo kr. odpis nego da putem adrese kažemo Nj. Veličanstvu od prilike sliedeće naše mnienje: da mi nemožemo primiti prvu stranu kraljevskoga odpisa; ne možemo odustati od toga, što je zakon, što je uvjek bio naš zaključak, a i svietla kruna kaže sama da je naše. Mi neprivoljujemo na to, da je to neprieporno, jer je to pogibeljno našemu državnomu pravu; mi nepripoznajemo, da je Rieka „separatum sacrae coronae adnexum corpus.“ Riečani se moraju ravnat po zakonu pa ovdje zakonito sjedit u našem saboru i s nami naš kraljevinski odbor sačinjavati. A u nadi, da će se to izvesti, mi medjutim pristupamo k oživotvorenju ostale nagode.“

Iza Stojanovića uze rieč Jovan Živković, koji izjavi, da bi prihvatio predgovornikov predlog, kada bi iole nade imao, da će ga i kuća uvažiti. No taj predlog ne vodi cilju, jer on vidi, da se ova velevažna stvar želi već danas riešiti i da će se kraljevski odpis i u njem sadržana propozicija onako primiti, kako glasi. Kući je poznato iz njegovog govora, kako je mislio o Rieci, no nije očekivao, da će se posljedice tog njegovog govora tako brzo pokazati. Pošto je medjutim sabor već zaključio, da se pitanje riečko odieli od ostale nagodbe, mora pristati i na neki posebni način, na koji da se to pitanje rieši. Svietla kruna predlaže, da ovaj sabor povede s Ugarskom pregovore uz sudjelovanje riečkih zastupnika. Ovaj je sabor prihvatio jedan temelj a taj jeste: današnja cjelokupnost bez Krajine i Dalmacije ali sa Riekom. Ako bi sabor priznao individualnost

Rieke, priznao bi, da je Rieka pozvana sama o svojoj sudbini odlučiti, da nagodba neima valjanosti za Rieku nego samo za nas a tako bi sami porušili vlastiti temelj. To je klizak put i za to se čudi, što je ovaj kraljevski odpis ovako štilizovan, po čem smo mi i kruna u nepogodi glede ovog pitanja. Ako prihvatimo načelo, da se to pitanje posebice rieši — budući da je sabor to načelo već usvojio — možemo li primiti način i put, koji nam se ovdje predlaže? Neka se prihvati pomirljiva ruka, koju nam predlaže svietla kruna, no neka se kaže, da ovaj put i način ne odgovara našemu temelju, a mogli bismo jedino to prihvatiti, da se riečki zastupnici izaberu iz sredine ovoga sabora, nipošto pako da budu nam ravnopravni."

Robert Zlatarović, obazirući se na izjave obajuh predgovornika, reče, da je kraljevska propozicija sasvim u skladu sa političkimi nazori, što ih je kuća dosele sliedila. Kuća je već zaključkom izjavila, da se riečko pitanje rieši posebnim putem. Predgovornici naziru pogibelj za državopravni položaj naše zemlje u tome, što bi se to pitanje imalo riešiti uz sudjelovanje riečkih zastupnika. Govornik u tomu ne vidi pogibelji a ne može po samoj naravi stvari vjerovati i predpostaviti, da će riečki zastupnici biti onako ravnopravni i vlastni odlučivati kao hrvatski i ugarski zastupnici. Druga je točka u kraljevskoj propoziciji, koju je spomenuo zastupnik Stojanović, da je, naime, Rieka corpus separatum. Istina je, da se te rieči ne nalaze u članku 4. god. 1807., no govornik to drugčije shvaća. Kraljevska se propozicija naročito pozivlje na diplomu Marije Terezije, a u diplomi to zaista stoji, jer kada Rieka nebi bila „corpus separatum", kojim bi onda načinom dobila bila pravo zastupstva u ugarskoj gornjoj i dolnjoj kući? Prihvaćajući dakle kraljevsku propoziciju, što prihvaćamo? Prihvaćamo želju krune, da se riečko pitanje opet na novo rieši nagodbenim putem, a mi smo ovu ideju već zastupali te ju i zaključkom izrazili. On nenalazi u tom nikakove pogibelji za pravo naše i zemlju našu, a nenalazi takodjer nikakove nedosljednosti u parlamentarnom postupanju sabora. Preporuča kući, da prihvati kraljevsku propoziciju, koja blago smjera onamo, da se čim prije uredi odnošaj zemlje prema Ugarskoj i cieloj monarkiji.

Veliki župan Miroslav Kraljević stavi predlog, da kuća primi prev. kr. odpis i da uslied kraljevske propozicije izabere u kraljevinski odbor za riečko pitanje četvoricu članova. Zastupnik Brlić predloži, da se glasuje poimence, no njegov predlog pade, nebivši

po propisu poslovnika poduprt desetoricom članova. Glasovanjem primi kuća Kraljevićev predlog sa svim glasovima protiv četiri.

U sliedećoj saborskoj sjednici bude na predlog Mirka Bogovića zaključeno, priobćiti svietloj kruni posebnom adresom, da je sabor primio ovaj prev. kraljevski odpis. Po tom pozva predsjednik bilježnika Rajznera, da pročita i proglasi kući prev. riešenje u pogledu državopravne nagode.

Bilježnik Ljudevit Rajzner uze čitati:

„Mi Franjo Josip Prvi,

po milosti božjoj car Austrijski, kralj Ugarski, Česki, kralj Dalmatinski, Hrvatski i Slavonski, Galički, Vladimirski i Ilirski, arhivojvoda Austrijanski itd. itd. itd.

Častni, poštovani itd.

Nastojeći Mi primjerno Otčinskoj Našoj skrbi, unapredjivati sve, što na učvršćenje blagostanja premilih Nam kraljevina i zemalja spada, odlučismo premilostivo odobriti i kraljevskom Našom moći potvrditi zakonski članak, kojeg Nam vjernosti Vaše preponiznom adresom od 26. rujna t. g. predložiše ovako, kako sliedi:

Zakonski članak

o nagodi, koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija sklopiše za izravnanje postojavših izmedju njih državopravnih pitanja:

Iza ovoga uvoda sliedi čitava nagodbena osnova, kako je već gore priobćena i od sabora en bloc prihvaćena i podastrta na prev. potvrdu adresom od 26. rujna 1868. do §. 66. koji u smislu saborskoga zaključka, usvojena u saborskoj sjednici od 17. studenoga, kojim je primljen kraljevski odpis od 8. studenoga 1868. glasi u sankcijoniranom zakonu ovako:

U smislu prijašnjega paragrafa priznavaju se kao k teritoriju kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajući:

1. Sve ono zemljište, koje sada skupa s gradom i kotarom bakarskim spada županiji riečkoj, s izuzećem grada i kotara riečkoga, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tielo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) i glede kojega kao takova, posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavnih i upravnih odnošaja uredjenja, imat će se putem odborskih razprava izmedju sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rieke obće sporazumljenje postići. Dalje sliedi tekst ovoga paragrafa, kako je priobćen u nagodbenoj osnovi.

Zatim sliede svi paragrafi do konca a onda dolazi sliedeći konac:

Izjavljujući Mi zakonski članak i sve, što je u njem sadržano, kako u cielosti tako i u pojedinostih vrlim, prijaznim i primljenim, evo ga kraljevskom Našom moćju odobravamo, potvrdjujemo, s tim, da ćemo ga i sami obdržavati i po drugim Vjernim Nam obdržavati dati, kao što ga silom i kriepošću ove Naše listine primamo, odobravamo i kraljevskim našim podpisom potvrdjujemo.

Dano u stolnom i glavnom Našem gradu Beču na dan osmoga studenoga godišta spasa hiljadu osam sto šestdeset i osmoga, vladanja Našega dvadesetoga.

Milan bar. Kussevich g. t. s. r. Franjo Josip s. r.

Po previšnjoj zapovjedi Njegova posvećenoga cesarskoga i kraljevsko-apostolskoga Veličanstva:

Eduardo bar. Jelachich s. r.

(Podpis kraljev bijaše pozdravljen sa „Živio“, a na kraju čitanja gromoviti „Živio“.)

U sjednici od 19. studenoga izabrani su prvi zastupnici u gornju i doljnju kuću zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora te četiri člana u kraljevinski odbor za razprave o riečkom pitanju u smislu kraljevskoga odpisa. U potonji odbor budu izabrani Ladislav grof Pejačević, Koloman Bedeković, Šuhaj i Josip Žuvić. U istoj sjednici bude takodjer proglašen po saboru donešeni a po kruni sankcijonirani zakon o osušenju lonjskoga polja od Rugvice do izljeva Trebeša. Koncesijonari toga podhvata bijahu barun Gjuro Rauch, grof Ladislav Pejačević, grof Julijo Janković i Ljudevit Vukotinović. Vidjeti će se, na koji je način poslie izvansaborska opozicija upotrebila taj zakon u borbi proti banu Levinu Rauchu. Dovršivši ovako svoj rad, sabor se razidje da mogu članovi, izabrani u zajednički sabor, prisustvovati njegovim razpravama.

Nekoliko dana iza toga uputiše se hrvatski zastupnici na zajedničkom saboru te dostojanstvenici i velikaši u Peštu, gdje bješe u gornjoj i dolnjoj kući primljeni s velikim ovacijama. Imahu kod te sgode i čast, da se poklone Njeg. Veličanstvu kralju, koji je na pozdrav biskupa Soića odgovorio po bilježkah „Narodnih Novina“ od prilike sliedeće: „Današnji je dan jedan od najljepših moga vladanja; izmirenje izmedju Hr-

vatske i Ugarske epokalni je dogodjaj ne samo za obadvije kraljevine nego i za ukupnu monarkiju". Njeg. Veličanstvo izjavi za tim nadu, da će se tako sretno započeto djelo i nadalje uspješno razvijati. Što se tiče autonomije hrvatsko-slavonske, to neka zemlja gleda podpunim umirenjem u budućnost; kralj želi tu autonomiju uzdržati čitavom a Hrvatska i Slavonija neka njezinu zaštitu s pouzdanjem polože u ruke Njeg. Veličanstva." Iz crtah kraljevih opažala se — tako pisahu tadašnji peštanski listovi — uzvišena radost, koja se riedko kada opaža na Njeg. Veličanstvu, a može ju probuditi samo duboko osjećanje. Od kralja odputiše se hrvatski zastupnici k Njez. Veličanstvu kraljici, koja u svojem odgovoru na pozdrav požali, da nemože odgovoriti hrvatskim jezikom. Kraljica izjavi doslovce: „S iskrenim i srdačnim čuvstvom pozdravljam vas kao zastupnike hrabroga hrvatskoga naroda i želim, da postignuto izmirenje bude spasonosno za oba pobratimska naroda". U razgovoru primjeti Njez. Veličanstvo, kako se nada, da će moći do skora hrvatski govoriti. Zastupnici bijahu očarani sa kraljičine ljubežljivosti.

Dne 8. prosinca bude barun Levin Rauch imenovan banom a Koloman Bedeković hrvatskim ministrom kod zajedničke vlade. Imenovanje baruna Raucha pobudi u krugovima unionističke stranke najveći uzhit te ga ona obasu izjavami pouzdanja.

Značajna je njegova izjava, kojom je odgovorio na pozdrav zagrebačkoga gradskoga zastupstva: „Nastojat ću, reče, da se uzdrži i usavrši autonomija, po kojoj je zemlja sačuvala u savezu s Ugarskom svoju narodno-političku individualnost, a biti će jedna od njegovih največih briga izposlovati, da trojedna kraljevina neostane samo u grbu i na pergameni. Postarat će se, da se sve ono, što neki misle možda polučiti prevratom, postigne ustavnim i zakonitim putem". Dobivši ovako autonomna zemaljska vlada, koja se je na osnovu državopravnoga zakona imala ustrojiti, svoju glavu, novi ban sazove bansku konferenciju, kojoj povjeri zadatak, da vieća o ustrojstvu autonomne vlade.

Pod konac godine umre Josip Bunjevac, kojemu bijaše ban Jelačić god. 1848. povjerio važan zadatak, da na čelu krajiških četa posjedne u ime Hrvatske grad Rieku.

Početkom godine 1869. umrla su dva člana sabora, obadvojica prelati rimokatoličke crkve, od kojih će se jedan spominjati i u ka-

snijem potomstvu kao uzoran crkveni pastir, rodoljub i narodni dobrotvor. Početkom siečnja umre u starodrevnom Senju, u visokoj dobi od 95 godina, biskup Mirko Ožegović Barlabaševački, potomak odlične hrvatske porodice, koja je stekla za narod velikih zasluga. Bio je to u svakom pogledu čovjek riedak, čitav; prava, čista starohrvatska duša, biskup, parlamentarac, književnik, učitelj, uzgojitelj mladeži, osnivač škola i dobrotvornih zavoda, a naročito dobrotvor svoje biskupije, u kojoj ima još i danas živih spomenika njegovoga djelotvornoga nastojanja oko njezinoga duhovnoga i kulturnoga boljka. Prije godine 1848. bio je hrvatski član ugarskoga sabora, na kojem je branio prava svoje domovine a latio se i pera, da u latinski napisanu djelu brani narodno stanovište. Kao senjsko-modruški biskup osnovao je sam gymnaziju i filozofiju u svojem sjedištu, koje je poslije država preuzela u svoju upravu, a uz te zavode i konvikt za mladež, iz kojega su već proizašli čitavi naraštaji svećenstva u toj biskupiji. Sam je rukovodio uzgoj i obuku mladeži, kojoj je nada sve prednjačio svietlim primjerom svojega uzoritoga života. Njegov sinovac i ljubimac bio je onaj Metel Ožegović, koji je, ugledajuć se u njega, takodjer na ugarskom saboru prije godine 1848. zastupao hrvatska prava; na njega je Mirko prenesao podieljeno mu od kralja barunsko dostojanstvo. Starost i bolest nedopuštahu mu, da sudjeluje kod saborah, počamši od ustavnoga preporoda, no spomen na njegove velike zasluge u prošlosti bijaše još tako živ, da su sabor, koji se je sastao u ožujku u novu sjeditbu, štampa pa i čitavi narod u živoj sućuti oplakali smrt toga odličnoga muža. Jedan od njegovih tadašnjih vjekopisaca uzvisuje dostojnim načinom stalnost i čvrstoću njegova značaja, koji nas sjeća crkvenih pastira iz prvih kršćanskih vremena.

Na samu novu godinu umre u Zagrebu saborski zastupnik grada Zagreba i biskup Luka Petrović, deset dana iza kako je bio prekonizovan za biskupa. Potekav iz siromašne kuće u negdašnjoj gornjoj Krajini, popeo se u crkvenoj hierarhiji do visokih častih a bio je član prošloga i ovoga sabora te je jošte, kako je već spomenuto, govorio i u razpravi o državopravnoj nagodi. Njegovi protivnici, koji u ovo vrieme nepraštahu nikomu, ako se nije s njima do kraja slagao, napadahu ga žestoko, a navadjahu, kao glavni tomu razlog, da se je preko noći prometnuo u gorljivoga člana unionističke stranke, s kojom ga nije u prošlosti upravo ništa vezalo. No unionistička stranka imala je u to vrieme mnogo takovih članova, koji nisu s njom imali zajedničku prošlost, a na koje protivnici ne-

napadahu ipak onako, kao na Petrovića; jamačno je Petrović izazvao taj protivnički gnjev i svojom poletnom slavičnošću, koja se je odviše izticala, a koja je kod čovjeka skromnoga družtvenoga porekla morala dvostruko u oči udariti.

I pučanstvo tadašnje Krajina oplakivaše tih dana jednoga svoga sina, koji je bio član sabora od godine 1865.—67. a ostavio je u pučanstvu liep i trajan spomen. Bijaše to podmaršal Gedeon Zastavniković, koji se je do te visoke časti popeo već u 45. god. života, a u to je vrieme upravljao u Beču krajiškim odielom ratnoga ministarstva. Kako je već spomenuto, predvodio je Zastavniković u prijašnjem saboru krajiške zastupnike te je u jednom govoru zagovarao dalnji obstanak Krajine. Ovo mu se naravno nebi moglo zamjeriti radi njegova položaja no ipak nam se daje na čudo, kako je tadašnje opozicijonalno glasilo „Pozor“ moglo na čelu lista s tolikom simpatijom pisati o mužu, koji je najživlje branio onaj krajiški sustav, proti kojemu se je najače borila upravo Pozorova stranka. U istinu je Zastavniković bio najbolje poznata i uvažena ličnost i muž za Krajinu upravo zaslužan. Stojeći na čelu krajiške uprave, učinio je Zastavniković mnogo dobra Krajini, naročito na prosvjetnom i gospodarskom polju te mnogi kulturni i gospodarski zavodi, koji još danas obstoje u bivšoj Krajini, imadu njemu zahvaliti svoj obstanak, a njegov spomenik, podignut u Gospiću, spominje zahvalnost pučanstva prema tome vrlome mužu. Svojom inteligencijom bio je Zastavniković na ponos našemu narodu. Opozicijonalni list imao je u ono vrieme još i drugih razloga da se s osobitom nježnošću sjeti krajiškoga upravitelja. Narodna se je opozicija već spremala, da prenese svoje glasilo u Krajinu, odkud se je nadala, da će uspješnije pobijati bana baruna Raucha a imajući ovakovu namjeru, nije se naravno mogla boriti u nevrieme za sebe proti krajiškomu sustavu. Vidjet ćemo odmah, kako se je poniela prema prvomu razvojačenju jednoga diela Krajine.

Izmedju te narodne opozicije i bana Raucha postojahu već u to vrieme do kraja napeti odnošaji, koji se svaki dan više zaoštravahu. Tko bi iz opisivanja toga njezinoga glasila htjeo sebi stvoriti mnienje o banu Rauchu, nebi pošao pravim putem, no svakako se nemože uhvatiti jasna slika o toj vrlo značajnoj ličnosti našega javnoga života, ako se nepročitaju svi ti nebrojeni članci „Novoga Pozora“, koji se malne izključivo bave osobom baruna Raucha. Barun je Rauch imao veliko mnienje o svojim državničkim sposobnostima, a objektivan sud o njemu može to njegovo individualno mnienje svesti

*

na to, da je on u istinu bio čovjek darovit i sposoban, da je bio državnik, imajući pred očima jasan cilj, koji je znao što hoće i koji je prema tomu izabirao sredstva, vodeća toj svrsi. Po sudu njegovih protivnika bio je on neka vrst hrvatskoga Wentwortha-Strafforda, koji se nije žacao posegnuti i za najkrepčim sredstvima, ako ih je samo opravdavala glavna svrha, a za tom glavnom svrhom težio je on čvrstom i neslomivom enežijom. Ova njegova energična narav provaljivala je na sve strane; nju je osjećala narodna opozicija, koja je već u to vrieme bila uvjerena, da može svoga protivnika nadvladati samo u strahovitoj, neumornoj stranačkoj borbi; nju su osjećali mnogi elementi same unionističke stranke; nju je — često puta na korist hrvatskoga stanovišta i hrvatskih interesa — osjećala i sama zajednička vlada pa i njezin ministar predsjednik grof Andrassy, komu je taj samosviestni hrvatski boljar i državnik zadavao brige i posla. Sam „Novi Pozor" neprestaje u to vrieme iznositi u javnost razne glasine o sukobima, u koje je barun Rauch dolazio sa grofom Andrassyjem, a koji su proizlazili iz njihova različitoga shvaćanja o položaju hrvatskoga bana kao i o pravima, što ih je zemlja stekla na osnovu novoga državopravnoga zakona. Koliko je u ovom odporu proti težnjama grofa Andrassyja bilo samosviesti čovjeka i boljara, koliko državničke samosviesti hrvatskoga bana, dade se danas težko na vlas ustanoviti. S opozicijom, koja je radi njega morala svoj list izdavati u tudjini, a koja se je već sada spremala na odlučnu borbu proti njemu — s tom opozicijom nije mogao sada više ni tražiti ni trebati mira. U jednom se je barun Rauch varao, a ta njegova bludnja oslabljuje povjerenje u njegove državničke sposobnosti. On je, kako se čini iz nekojih njegovih izjava, bar u prvo vrieme smatrao te ljude od opozicije nekom vrsti ideologa, ljudima, koji su, kako je znao često puta kazati, sposobni tek „da pišu knjige i pjevaju pjesme", a koji bi imali izključivo njemu ostaviti politiku, u koju da se oni nerazumiju. No ti ljudi nisu samo pisali knjige i pjevali pjesme, u čemu su bili pravi majstori, nego su brusili sablje i mačeve, da njega bez svakoga obzira pobijaju. Poznavajući ovako slabo svoje protivnike — a ovo je kod državnika znatna pogrieška — on nije valjda slutio, da će ga Ivan Vončina nadkriliti na njegovom vlastitom zemljištu, da će ga Mato Mrazović svojom tihom, sustavnom, skroz i skroz promišljenom akcijom dovesti u najteži položaj; da će pero Josipa Miškatovića proizvesti pravi prevrat u mišljenju i u osjećaju javnoga mnienja. Ti ljudi, koji su po njegovom nazoru trebali samo da pjevaju pjesme i pišu knjige, stvarali su sada još samo osnovu,

kako da uzdrmaju njegov položaj, a on im je taj posao olahkoćivao. U novijoj hrvatskoj povjesti neće se naći još jedan državnik, koji je tako hotio da omalovažava svoje protivnike, kao upravo barun Rauch, a ova pogrieška u svakoj borbi, ratnoj, političkoj, družtvenoj, mora uroditi porazom onoga, koji u nju upada. U novijoj hrvatskoj povjesti neće se naći još jedan državnik, koji bi s barunom Rauchom mislio, da se može ono razbiti u atome, što je po čitavoj svojoj nutarnjoj naravi suvislo; da se mogu raztvoriti, razpršiti elementi, koje spajaju čvrste duševne veze. On je imao posla s opozicijom, koju su vodili duševni kapaciteti zemlje i čiji su redovi sastojali iz izabrane narodne inteligencije. Ta opozicija udesila je već iz prvoga početka svoju osnovu tako, da uzdrma njegov položaj, jer je mislila, da će na taj način najprije srušiti unionističku stranku. Moglo bi se ovdje pitati, što je dalo povoda tomu, da se izmedju opozicije i baruna Raucha zametne ovako nepomirljiva borba? tomu bi se našlo osim načelnih, više uzroka, koji to razjašnjuju. Barun Rauch bijaše čovjek vrlo samosviestne naravi, koja je, kako je to kod takovih naravih psiholožki razumljivo i jasno, prelazila u silovitost; tu svoju narav okrenuo je proti opoziciji već u prvi čas, a ona je odmah morala shvatiti, da ima posla sa protivnikom, koji će joj zadavati trista jada i muke; koji će u svojim čvrstim rukama htjeti usredotočiti svu vlast u zemlji i u unionističkoj stranci te u kojega mora ona u prvom redu gadjati, da pogodi čitavu njegovu stranku. On je njezinomu glasilu zabranio izlaziti u domovini i stvorio proti njoj takav niz odriešitih mjera, koje u ono vrieme ipak nisu, uza svu strogost i dosljednost njihova začetnika, mogle djelovati onako kriepko, kako je on to želio. Upravo je hotio, neka čitav sviet znade, da je on gospodar u zemlji i u svojoj stranci, da svaka namisao i svaki čin potiče od njega i da svatko, tko se opire novomu poredku, ima u prvom redu posla s njime. No on je imao posla s muževima, koji se nisu dali uplašiti. Čitavi po barunu Rauchu stvoreni organizam, i politički i ini, bijaše još odviše mlad i neuvježban, muževi opozicije pako bijahu ljudi puni izkustva i vještine, bezobzirni, neustrašivi onako, kako je on bio neustrašiv. Vidivši ovaku situaciju, koju je i stvorio i držao barun Rauch, ti muževi naperiše svoje glavne striele proti njemu i tako se zametnu dvoboj izmedju njega i njih, koji se je morao riešiti, kud puklo da puklo. Opozicija nije samo vodila borbu proti barunu Rauchu kao banu i državniku, nego i borbu proti vlastelinu i privatnomu čovjeku, pa je vješala na veliko zvono svaki njegov čin, bio javni ili privatni, glede kojega je mogla imati iole nade, da će

uzdrmati položaj njezinoga strahovitoga neprijatelja. Tako je ova borba uza načelno obilježje, što joj ga podavahu oprječni programi i težnje obijuh stranaka, imala i ovu osobnu crtu; a tako se shvaća, zašto opozicijonalno glasilo nastoji neumorno o tom, da u očima javnoga mnienja omrazi baruna Raucha, glede kojega nije ni jedan čas bila u bludnji, koli je moćan i energičan taj njezin veliki protivnik.

Ovaj je dvoboj izmedju bana Raucha i opozicije bio koban, za zemlju i njezine interese ubitačan. Opozicija, i koliko se je iz taktičnih razloga pričinjala, kao da nevjeruje, nije ipak ni jednoga časka sumnjala o tome, da se barun Rauch neklanja ni grofu Andrassyju ni Ugarskoj, da on shvaća historičku i tradicijonalnu moć banskoga dostojanstva i da neće pustiti iz rukuh vlasti, ako mu se neotme krajnjom silom okolnostih. Da su bile druge okolnosti, bio bi takav čovjek, samosviestan i ponosit na svoju bansku čast, kad bi se mogao bio osloniti na podporu čitave zemlje, djelovao vrlo blagotvorno za narod i svoju zadivljujuću enržiju upotriebio samo u njegovu korist. Udes je hotio, da ta dva najjača činbenika zemlje, koji bi složni, bili mogli proizvesti čudo od napredka, povedu do krajnosti borbu, koja je toli ubitačno uplivala na sam razvitak zemlje te i oštetila mnoge njezine probitke.

Dok se je u zemlji radilo oko ustrojstva autonomne vlade, prestalo je u Beču djelovanje hrvatske dvorske kancelarije, koja je punih šest godina imala u rukama vrhovnu upravu političkih, bogoštovno-nastavnih i pravosudnih posala u Hrvatskoj i Slavoniji. I koliko se u Hrvatskoj s neke strane napadalo na tu uredbu, opet se je moralo priznati, da je u njezinom ustrojstvu našlo prema prijašnjemu stanju izraza načelu autonomne hrvatske uprave i neka, ako i ne sasvim jasno opriedieljena, neodvisnost od bečke centralne vlade. U povodu potvrdjene državopravne nagodbe, kojom su zajednički u njoj ustanovljeni poslovi prešli u upravu zajedničke ugarsko-hrvatske vlade, objaviše ministar predsjednik Andrassy i hrvatski ministar Bedeković te promjene oblastima posebnom okružnicom, u kojoj se izmedju inoga kaže: „ugarsko-hrvatsko ministarstvo, preuzimajući zajedničke poslove, očituje domoljubnu želju, da državopravno sjedinjenje izmedju obje kraljevine bude trajno i spasonosno, da obje kraljevine, sdružene u ljubavi i bratinskoj slozi, budu u stanju ukazati se čvrstim stupom prestola, čvrstim i nepokolebivim bedemom ustava. Dao Bog, da Hrvatska i Slavonija, postavivši se na temelj čvrstih i ustavnih odnošaja, postanu dionikom svih blagodatih, koje se uslied novozavedenoga državnoga života, kakovu neima primjera

u prošlosti, počeše ukazivati za Ugarsku i s njom sdruženu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.

Nastavak saborskih razpravah.

U saborskoj sjeditbi, koja je započela 1. ožujka 1869., bavila se je kuća poglavito nutarnjom organizacijom zemlje, kojoj je bio udaren temelj njezinim novim državopravnim položajem, no zanimahu ju i mnogi poslovi obće političkoga značaja. Ponajprije javi predsjednik kući radostnu viest, da će Njeg. Veličanstvo kralj doći dana 8. ožujka sa Njez. Veličanstvom kraljicom u glavni grad Zagreb i da će prema ustanovljenom programu primiti sabor in corpore sutradan 9. ožujka. Predsjednik objavi kući taj predstojeći važni dogodjaj s ovim uznositim riečima: „Narod se je hrvatski od pamtivieka odlikovao podaničkom odanosti i neuzkolebivom vjernosti prama svojemu kralju i dinastiji i neima poljane, na kojoj ne leže kosti naših praotaca na slavu i uzdržanje naše dinastije austrijske. Istu slavu, privrženost i vjernost čuvamo i mi u naših grudih i prenesti ćemo ju na unuke svoje, tako, da će hrvatski narod, ako Bog da, biti uvjek na podporu našoj prejasnoj kući vladajućoj. Bog poživi našega svietloga kralja i premilostivu kraljicu!“ Kuća, saslušavši ovu objavu stojeć, odazva se predsjednikovu govoru sa oduševljenim uzklikom „Živili!“ i stvori odmah više zaključaka, kojima je i sa svoje strane imala uzveličati dolazak i boravak Njih. Veličanstva u sredini naroda.

Zatim predsjednik priobći kući smrt senjsko-modruškoga biskupa Mirka Ožegovića, posvetivši spomenu toga prezaslužnoga prelata i rodoljuba nekoliko toplih riečih, onda smrt posvećenoga biskupa Luke Petrovića. Mjesto potonjega bude izabran narodnim zastupnikom kanonik Jandrić. Nekoliko dana iza toga podnese novi ban kući osnovu o ustrojenju autonomne zemaljske vlade.

Sastavši se u ovu sjeditbu, nadje sabor na stolu važan predlog, koji mu bješe prispio od profesorskoga sbora pravoslovne akademije zagrebačke, a ticao se već u saboru godine 1861. potaknutoga ustrojenja sveučilišta. Profesorski sbor zamoli kuću, neka bi do dolazka Nj. Veličanstva izradila osnovu o ustrojenju najvišega hrama nauke i znanosti, a kuća primi taj predlog jednoglasnim zaključkom te odredi odmah odbor, da o njem vieća.

U sjednici od 8. ožujka podnese zastupnik Vuković predlog,

da sabor prigodom kraljeva boravka pozdravi posebnom deputacijom nekoje muževe, koji su imali doći sa Nj. Veličanstvom, poimence ministra vanjskih posala Beusta, ministra predsjednika Andrassya te ministre Festetića i Bedekovića. Proti tom predlogu ustade Ante Stojanović te navede dva razloga, s kojih on nemože primiti taj predlog. Prvi je razlog, što je sabor najviša vlast, koja predstavlja suverenitet naroda te kao takova nepoznaje nad sobom nikakvog većeg gospodara. Ministri su, nastavi Stojanović, kraljevi službenici, koji se našim povjerenjem mogu dovinuti do izvršujuće vlasti i koji su dužni davati odgovore ovomu visokomu saboru. Takovim ljudem nemožemo mi praviti posjete pa još u ime naroda. Kao drugi razlog navede, da bi takav posjet ministrom bio neka derogacija homagijalnoga poklonstva kuće kralju. Takovi posjeti ne spadaju na sabor, koji je dužan donašati zakone i braniti u svakom obliku prava naroda. Glasujući on proti tomu, da se stvara kakav formalni zaključak, nije ipak protivan, da sabor te muževe pozdravi i to kao privatna deputacija. Biti će to s naše strane čin pristojnosti i uljudnosti a i priznat će se time one zasluge, što su ih ti muževi stekli.

Jovan Živković naglasi, da sabori englezki i ugarski, oba priznata najustavnija sabora svieta, znadu na ovakove razprave potrošiti čitave sjednice, a njihova se važnost ogleda u tome, što se na taj način razjašnjuju bitna ustavna načela i prava. Govornik je činovnik (Živković je za onda bio viećnik banskoga stola; op. pisca.) no ujedno je i zastupnik naroda, a kao takav mora budno paziti na dostojanstvo, koje sabor zauzimlje u ustavnom životu. Istina je, da je sabor neki dan korporativno pozdravio novoimenovanoga bana. No ban je po državopravnoj nagodi naš trostruki ministar; uz bansko je dostojanstvo i ime vezano, poštenje i pietet čitavoga našega naroda; mi smo morali izjaviti radost, da nam je na čelo došao čovjek naše povjestnice, koji je u skladu sa cielom našom tradicijom. U prvom redu imamo mi učiniti poklon Njeg. Veličanstvu kralju, a prema toj gospodi, imamo pokazati uljudnost, koja nas kao ogranak Slavenstva od davnine odlikuje. S toga on prihvaća i sa najvećom pripravnošću podupire Stojanovićev predlog. — Zanimivo je, kako je taj predlog shvatio sliedeći iza Živkovića govornik, dvorski savjetnik Zlatarović. Reče, da se tu nemože raditi o kakovu poklonu sabora toj gospodi nego o tome, da sabor tu gospodu odlikuje. Odlikujući te muževe svojim pozdravom pokazuje sabor, da stoji nad njima, a ta će gospoda jamačno znati uvažiti to odlikovanje. Ako dakle te muževe pozdravimo posebnom deputacijom, ne-

ćemo se nipošto poniziti nego upravo uzvisiti nad njih. Napokon bude zaključeno, da te ministre pozdravi posebna saborska deputacija. Značajno je kod ove razprave, da je Stojanovićev predlog sa razlozima objeručke prigrlio Živković, koji je već bio činovnik; da je taj predlog iznesao Stojanović, koji je nekoliko mjesecih iza toga prigodom ustrojstva autonomne vlade postao višim činovnikom i da je vrhovni, za onda upravni činovnik zemlje, Zlatarović, objasnio Vukovićev predlog na način, koji se je sasvim slagao sa uzvišenim značajem zakonodavnoga tiela i koji je imao taj glavni smisao, da unionistička stranka, kao ustavna nosilica novoga poredka, pozdravi muževe, koji su stekli zasluga za to novo stanje.

U jednoj od sliedećih saborskih sjednicah bude kući predložena, u hrvatskom izvorniku, krunitbena zavjernica, koju je Nj. Veličanstvo izdalo prigodom krunisanja god. 1867. za kralja Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Krunitbena zavjernica glasi:

Mi Franjo Josip Prvi,
po milosti božjoj car austrijski, Ugarske, Česke, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Galicije, Vladimirije, Rame, Srbije, Kumanije, Bugarske kralj apoštolski itd. itd.

Kao Ugarske i posestrime joj kraljevine kralj apoštolski, dajemo na uspomenu redci ove zavjernice: da je, pošto se je Nj. Veličanstvo vladavši gospodar Ferdinando I., car Austrijanski, kralj Ugarski imena ovog V. Naš duboko poštovani i ljubljeni stric, izdanom u Olomucu još 2. prosinca 1848. odrečnom listinom, kakono austrijsko-ugarske krune tako i kruna ostalih pod njegovom vladom stojavših zemalja svetčano odrekao; i pošto je nadalje Njegova prejasnost, carsko-kraljevski nadvojvoda Franjo Karlo, Naš duboko poštovani i vrlo ljubljeni otac, komu bi po nasljednom redu pripadalo bilo nasljedstvo na priestol, svoju odreku nanj istom prilikom i ravnom svečanošću očitovao, po ustanovljenom u 1. i 2. članku godine 1723. nasljedbenom redu, na Nas kao zakonom ovlaštenoga nasljednika spalo nasliedstvo na priestol kraljevski u Ugarskoj i posestrima joj kraljevina.

Mi smo i sbilja preuzeli vladanje ali poradi nadošavših težkih prepora nemogosmo se za kralja Ugarske i posestrima joj kraljevina krunisati dati u roku, ustanovljenu člankom 3. god. 1791.

Docnije i to god. 1861. sazvasmo krunitbe Naše radi zemaljski sabor, te mu predložismo prije napomenute listine o odreci na

priestol kako Njegova Veličanstva cara i kralja Ferdinanda, duboko štovanoga Nam strica, tako i Njegove prejasnosti nadvojvode Karla, sinovljim poštovanjem ljubljenog Nam otca, no krunitba Naša poradi obstojavših okolnostih i potežkoća obaviti se nemogaše.

Nanovo dakle sazvasmo pomazanja i krunitbe Naše radi na 10. listopada god. 1865. u slobodni i kraljevski grad Peštu sadanji ovaj zemaljski sabor te ga otvorismo licem i predvodismo ga neprekidno. Poslje poduljih viećanja podje Nam božjom pomoćju na radost otčinskoga sudca Našega za rukom, uzpostavom ustava ukloniti one težkoće, sbog kojih kraljevska Naša krunitba dosad izostade.

Onu zabrinutost pako, što ju je zemaljski sabor god. 1861. obzirom na abdikacijonalne listine Nj. Veličanstva cara i kralja Ferdinanda i Njegove prejasnosti carsko-kraljevskog nadvojvode Karla, sinovljim štovanjem ljubljenog otca Nam, opetovano Nam u svojih predstavkah očitovao bio, razpršila je ona po odgovornom Našem ministarstvu u ime Naše pred licem sabora učinjena izjava: da se iz formalnih nedostataka gore napomenutih odreka nikakve štetne posljedice za zakonitu samostalnost i neodvisnost zemlje izvadjati nesmiju te da se čin odreknuća na priestol u buduće ima uz osobitu napomenu Ugarske, njezinu obavjest i privolu dogadjati; pa da se za obezbjedjenje zemlje u toj stvari odmah poslje svečane krunitbe Naše osobiti zakon stvoriti ima.

Uzevši dakle zemaljski velmože i zastupnici u obzir odredbu domaćih zakona i želeći Nas u njihovu smislu čim prije krunisati kao zakonitoga i pravoga im nasljednika na priestol i krunu Ugarske i posestrima joj kraljevina, obratiše se podaničkom pokornošću na Nas, moleći preponizno, da Mi u smislu temeljnih zakona zemlje i svakako prije krunisanja Našega krunitbenu zavjernicu izdati te njom za obezbjedjenje prava zemlje dole naznačene članke i sve što je u njih sadržano primiti, kraljevskom Našom moći odobriti, potvrditi te kako Sami obdržavati tako i po drugih obdržavati dati blagoizvolimo. Ovih je članaka sadržaj sliedeći:

§. 1.

Sveto i nepovriedivo obdržavati ćemo, a kraljevskom Našom moći i po drugih obdržavati dati nasljedbu na kraljevski priestol, ustanovljenu u 1. i 2. članku g. 1723., krunitbu, po propisu članka 3. g 1791. obavljat se imajuću: prava, ustav, zakonitu neodvisnost, slobodu i zemljištnu cjelovitost Ugarske i posestrima joj kraljevina — sveto i strogo ćemo obdržavati sve u istih zemljah i kraljevinah za-

konito postojeće sloboštine, povelje, zakonske običaje i dosad po zemaljskih saborih stvorene, te po slavnih Naših predjih, krunisanih Ugarske kraljevih posvećene, kakono i odsad po zemaljskih saborih stvoriti i po Nami kao krunjenomu kralju posvetiti se imajuće zakone u svih njihovih točkah, člancih i zaporkah, tako, kao što će istih smisao i uporaba obćim suglasjem kralja i zemaljskoga sabora ustanovljeni biti, izuzevši dokinutu onu zaporku zakona blagopočivšega kralja Andrije II. od god. 1222., počamši od riečih: „Quodsi vero nos“ sve do onih riečih „In perpetuam facultatem“ za obezbjedjenje svega toga služit će i ova Naša kraljevska zakletva, što ćemo ju vrhu sadržaja ovoga Našega kraljevskoga pisma na osnovu riečih krunitbene zakletve slavnoga Nam predšastnika Ferdinanda I. prigodom krunitbe naše položiti.

§. 2.

Svetu zemlje krunu dati ćemo po starodavnom zakonitom običaju stanovnika zemlje i po domaćih zakonih uvjek u zemlji držati i čuvati po svjetskih osobah, koje se iz njihove sredine bez obzira na vjeru za to izabrale i ovlastile budu.

§. 3.

Sve one strane i pokrajine Ugarske i posestrima joj kraljevinah, što su već natrag stečene pa i one, što će božjom pomoćju odsele biti natrag pribavljene, pripojit ćemo u smislu krunitbene Naše zakletve rečenoj zemlji i posestrimam joj kraljevinam.

§. 4.

U onom slučaju, što da ga providnost božja daleko udalji — kada bi prekinuće sjemena obojega spola nadvojvodah austrijskih i to najprije izumrenjem nasljednikah, proizhodećih od koljena carevah i ugarskih kraljevah, slavne uspomene pradjedovah Nam VI. odnosno Karla III., poslie blagopočinuvšega Josipa I., napokon blagopočinuvšega Lavoslava I. uzposljedovale, spasti će podjedno prema ustanovi članka 1. i 2. god. 1723. na Ugarsku i posestrime joj kraljevine natrag preimućtva birati si kralja, krunisati ga, te će ostati kod ovih zemljah po davnih običajih nepovriedjena u svojoj nekadašnjoj valjanosti i stanju svom.

§. 5.

Kao što je gore u prvoj točki sadržano, imat će, koliko god putah se ovo bude u Ugarskoj po zemaljskom saboru izvršivalo — nasljednici i potomci naši krunisati se imajući kraljevi obvezani biti,

svagda predposlati prihvat jamstvah ove zavjernice i položiti zakletvu nanj.

Mi dakle, primivši blagostivo prenavedenu molbu i sliedeći blago nagnuće otčinskoga srdca Našega, svekolike gore izvršene članke i sav im sadržaj kako u pojedinostih tako i u cielosti njihovoj umjestnim i milim Nam izpovjedamo i k istim milostivom Našom privolom pristupamo, obećavajući i kraljevskom Našom rieči osiguravajući Ugarsku i posestrime joj kraljevine, da ćemo sve, što je navedeno, kako sami obdržavati, tako i po svakomu podaniku Našemu, bio ma kakova reda ili striliša obdržavati dati, — kao što ih ovom Našom zavjernicom primamo, odobravamo i potvrdjujemo.

Čega vjerodostojnosti i izvjestnosti radi ovu listinu sobstvenom Našom rukom i kraljevskim našim pečatom potvrdismo.

Dano u Budimu, glavnom gradu kraljevine Naše Ugarske na šestoga lipnja godišta gospodnjega hiljadu osamsto i šestdesetsedmog.

Franjo Josip s. r.

Julio grof Andrassy s. r.

Sabor pred Nj. Veličanstvom.

Dne 8. ožujka svanu glavnomu gradu Zagrebu i čitavomu narodu radostan dan: u jutro toga dana stigoše u Zagreb sa sjajnom pratnjom Njihova Veličanstva kralj Franjo Josip i kraljica Jelisava, koje pučanstvo glavnoga grada, u koji bješe navrvilo svieta sa svih strana zemlje, pozdravi najsrdačnijim i najoduševljenijim načinom, tumačeći u ime čitavoga naroda čuvstva nepokolebive vjernosti i odanosti prema Njihovim Veličanstvima, toli duboko usadjena u grudima hrvatskoga naroda. Ostavši u Zagrebu četiri dana, Njegovo Veličanstvo kralj posjetio je u to vrieme još i gradove Karlovac, Petrinju, Belovar, Rieku, Senj i ostalo hrvatsko primorje, kamo je sa svih strana pohitilo pučanstvo, da uzhićeno pozdravi premilostivoga kralja.

Dne 9. ožujka primalo je Njeg. Veličanstvo kralj poklone, a medju prvima imao je sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije čast, da se, predvodjen predsjednikom, pokloni premilostivomu kralju. Na pozdrav predsjednikov blagoizvoljelo je Nj. Veličanstvo odgovoriti:

„Drago Mi je, da imam priliku izraziti Vam i ustmeno Moje podpuno priznanje za onu patriotičnu spremnost, s kojom ste prigodom poravnanja s Ugar-

skom podpomogli, da se oživotvore otčinske namjere Moje. Uvjeren Sam, da ste tim dobili najsigurniju podlogu za uspješan razvitak domovine svoje i da će se iskrena sloga obadvajuh pobratimskih naroda zasvjedočiti kao najdjelotvornije sredstvo, da se postigne njihovo obostrano blagostanje." Zatim je Nj. Veličanstvo, davši si predstaviti pojedine članove sabora, počastilo ih milostivim razgovorom, te se dalo obavjestiti o djelovanju sabora.

U pratnji Nj. Veličanstva nalazio se je i zajednički ministar predsjednik grof Julio Andrassy, koga je jedna saborska deputacija, izvodeći već spomenuti saborski zaključak, pozdravila. Pošto je predsjednik Vakanović ministra predsjednika pozdravio, odgovori grof Andrassy hrvatskim jezikom, izjavivši, „da samo one pogodbe imadu trajnoga obstanka, kod kojih su bili jednako uvaženi interesi svijuh dotičnika. Nagodba izmedju Ugarske i Hrvatske stoji na ovom temelju; nagodba ova, koja je već sada postala nepovriedivim temeljnim zakonom za obje zemlje, nije oslabila nijedne od onih želja, koje Hrvatska goji u sadašnjih okolnostih glede budućnosti."

U saborskoj sjednici od 11. ožujka, znamenitoj u kulturnom životu naroda, podnese odbor, izabran, da sastavi osnovu o utemeljenju sveučilišta, zakonski predlog zajedno sa adresom Nj. Veličanstvu, a kuća zaključi, da članovi toga odbora izhode kroz bana audienciju kod Nj. Veličanstva, koje se je još desilo u Zagrebu pa da kralju u audienciji podastru osnovu i adresu.

U sjednici od 15. ožujka priobći Mirko Bogović, da je kralj blagoizvolio premilostivo primiti odbor a odgovor Nj. Veličanstva na saborsku adresu sadrži prev. ručno pismo, upravljeno banu barunu Rauchu, kojim kralj potvrdjuje osnovu, izdajući podjedno nalog vladi, da saboru podnese potanku osnovu o ustrojstvu sveučilišta i o načinu, kojim će se troškovi pokriti. Može se pomisliti oduševljenje, kojim je kuća primila ovaj kraljevski odpis, sadržeći načelno riešenje pitanja, kojemu zemlja i svi njezini sabori počamši od godine 1861. posvećivahu toliku brigu. Poslie kratkoga vremena podnese vlada kući takovu potanku osnovu, koju kuća prihvati a Nj. Veličanstvo potvrdi kr. odpisom, upravljenim saboru.

Vriedno je da se spomene, da je predsjednikom tomu saborskomu odboru bio Ilirac Bogović, a izvjestiteljem drugi Ilirac Lju-

devit Vukotinović a može se shvatiti i radost ove dvojice starih ilirskih književnika, kojim se je tako izpunila davna njihova želja. Upravo radi toga mora se tim muževima zamjeriti, da se u tom obćem narodnom pitanju nisu u jednom pogledu znali uzdići na više stanovište objektivnosti. U obrazloženju naime osnove spominje se, koliko je u narodu sabrano prinosa za sveučilište a navadja se izriekom i svota od 50.000 for, darovana po zastupstvu grada Zagreba. Kada je već to učinjeno, trebalo je u spisu, koji ima historički značaj, spomenuti i duševnu inicijativu i znatan matarijalni prinos biskupa Strossmajera, kojemu se poglavito ima zahvaliti, da je ideja o ustrojenju sveučilišta uhvatila u narodu toli dubok korjen. Može se doduše shvatiti, da se je to priznanje od te dvojice muževa kao što i od čitave unionističke stranke dalo težko očekivati u vrieme, u kojem je stranka vodila žestoku borbu sa narodnom opozicijom, a ta narodna opozicija gledala je u biskupu Strossmajeru svoga duševnoga vodju. No historičar, koji opisuje dogodjaje ovih vremena, mora to požaliti iz više razloga. Poznato je iz prijašnjih sabora, kako je unionistička stranka vazda složno s narodnom strankom podupirala sve narodne kulturne težnje i kako je s velikim zanosom govorila o Strossmajeru kao o narodnom dobrotvoru i meceni. Glede Mirka Bogovića ima se još naročito spomenuti, da je on na saboru godine 1861., uzhićen govorom, kojim je biskup Strossmajer potaknuo ustrojstvo sveučilišta, kući predložio, neka se znamenit biskupov govor tiska posebice. Još god. 1866., kad su se već jasno razabirali znakovi buduće žestoke borbe izmedju narodne i unionističke stranke, nazvao je nitko manji nego Robert Zlatarović Strossmayera najslavnijim našim mecenom i dobrotvorom, a čitava njegova stranka smatrala je ovu izjavu nekim sasvim naravnim priznanjem Strossmayerovih kulturnih zasluga. Ona je to učinila, neodstupajući ni za dlaku od svojih političkih načela, a ovakovo njezino priznanje u ovoj sgodi bilo je samo u suglasju sa njezinom parlamentarnom prošlošću. Zašto to nisu htjeli učiniti Bogović i Vukotinović, koji su obadvojica bili Ilirci i književnici? Glede Vukotinovića nemože, kako se po svem čini, postojati nikakova sumnja, da bi on to bio rado učinio, no nije smio pred većim uplivom Bogovićevim. Izmedju Bogovića i narodne opozicije vladalo je u ovo vrieme najveće protivničtvo, a tko čita navale opozicionalnoga lista na Bogovića, ne može se složiti ni s njihovim tonom, niti načinom, niti sadržajem. Bogović je bio čovjek nježne i vrlo osjetljive ćudi; ćutio je žalac tih napadaja a bio je u svojoj duši uvjeren, da ih nije zaslužio. Ovo su to-

liki razlozi, da i najmirniji čovjek plane ogorčenošću na svoje političke protivnike no uzprkos tomu ne može se ni Bogoviću ni čitavoj njegovoj stranci oprostiti, da se u ovom povjestnom trenutku nisu znali uzdići na više stanovište.

U jednoj od sliedećih saborskih sjednica razpravila je kuća osnovu zakona o ustrojstvu autonomne zemaljske vlade, te primila ugovor sa družtvom za osušenje lonjskoga polja. Osim toga je sabor tečajem sliedećih sjednica razpravio mnoge predloge i osnove upravnoga, gospodarskoga i kulturnoga značaja, a izmedju ovih i jednu osnovu o pučkoj nastavi. Vriedno je da se spomene, kako je kuća riešila jednu molbu nekoga Franje Pfannera, glavara cistercitskoga ili trapističkoga reda, koji je u ono vrieme želio, da se nastani u Hrvatskoj i Slavoniji. Značajni predlog odnosnoga odbora na kuću glasio je doslovce: „Pošto sam molitelj priznaje, da je njegov red tako strogoga sustava, da mu je prvo i najsvetije načelo, odieliti se od čovječanskoga družtva, u šume se zavući i tamo krčeći i težko djelajući pokorom najstrožega vjekovitoga posta i doživotnoga mučenja tielo svoje trapiti; pošto nadalje priznaje, da se red njegov nebavi s obukom mladeži, a niti čovječanstva ili dvorbom bolestnika; da je on nadalje moralno mrtvo tielo, koje od političkoga života i narodnoga razvitka ništa znati nesmije; da nadalje članovi toga tiela moraju zatajiti i iste vlastite roditelje kao što i svu rodbinu; pošto je dakle taj red protunaravan, razvitku narodnoga blagostanja protivan: s toga odbor ovoj molbi toga reda kano sadašnjemu duhu vremena i slobodnomu narodnomu razvitku protivnu, nemože visokomu saboru preporučiti. Kuća je ovaj odborov predlog primila no istom nakon poduže živahne razprave, koja se radi nekojih značajnih izjava, koje osvietljuju u kući vladajuće nazore, mora makar samo u kratko spomenuti. Zastupnik J a n d r i ć želio je, da se red tako naprečac neodbije, „jer bi možda mogao na narod djelovati u pravcu, da ga privikava krieposti i mukotrpnosti i odvraća od komunističke nauke“, o kojoj je Jandrić držao, da tu i ondje nalazi privrženika i u Hrvatskoj. U to naime vrieme bješe se u Beču pojavio neki komunista Šubarić, rodom Hrvat, a Jandrić se je bojao, da je već mogao zavesti koju hrvatsku dušu. Proti Jandriću ustao je, pobudjujući kuću prema razpoloženju pojedinaca na neprestan žamor i veselost, stari unionista Aurel K u š e v i ć, koji je i tu sgodu upotriebio, da dade oduška svojoj nesklonosti i nepovjerenju proti svemu, što je onda u Hrvatsku dolazilo iz njemačkih krajeva. Kako se je upravo Aurel Kušević mogao smatrati typičkim predstavnikom takovih nazora, koji

onda obćenito vladahu u krugu starohrvatskih patriota, mogu se iz njegova govora priobćiti neke značajnije stavke. Reče „da je imao čast razgovarati sa priorom toga cistercitskoga reda, koji je bio propovjednik u samostanu milosrdnih sestara na savskoj cesti u Zagrebu (sada Frankopanska ulica) pa nezna, iz kojih razloga skrbe Tirolci toliko, da u Hrvatskoj spasavaju naše duše. On se protivi tomu unašanju tudjinaca u domovinu, jer mi Hrvati imademo dosti domaćih vriednih svećenika, koje on štuje i koji mogu to zvanje bolje vršiti od Tirolaca i Prusa. On te ljude, koji same sebe muče, kopajući svaki dan svoj vlastiti grob, smatra za bolestnike pa želi, da se smjeste u bolnicu u doljnjem gradu u susjedstvu milosrdnih sestara i da se ondje izlieče pomoćju budimske vode“.

No ovako humoristički kao Kušević nisu shvaćali tu molbu ostali članovi sabora, naročito ju je vrlo toplim, pravim uvjerenjem odišućim govorom, preporučao kući Mavro Broz, koji je u njezin prilog naveo i neke sgodne razloge. Glavne dvije mahne, reče Broz, koje se ističu kod hrvatskoga seljaka, jesu nestašica umjerenosti i marljivosti, a pošto obje te vrline riese u obilnoj mjeri upravo taj trapistički red, koji pretvara svojom marljivošću pustare u perivoje, mogao bi se naš seljak upravo ugledati u te uzorne ljude. No ni ovi kao ni još nekoji drugi osbiljni razlozi, kojima je Broz kući objasnio čitavi nutarnji ustroj toga reda, nisu ju mogli sklonuti, da mu pokaže svoju naklonost. Kako je poznato, taj se je red poslie nastanio u jednom hrvatskom kraju, no niti je u gospodarstvu susjednoga seljačtva proizveo onakav preokret, kako to možda očekivahu prijatelji toga reda, a nije takodjer škodio ni narodnoj ili ustavnoj sviesti hrvatskoga gradjanstva.

Još jedan važan predmet razpravio je sabor u ovoj sjeditbi. Kuća je, naime, doznala, da zajedničko ministarstvo rata kani prodati oko 30.000 ralih šume u brodskoj i petrovaradinskoj Krajini. Razprava o tome imala je svoju veliku načelnu važnost obzirom na netom sklopljeni odnošaj s Ugarskom, a kuća ju je vodila s velikom osbiljnošću, pokazavši ujedno najodlučniju volju, da štiti krajiški imetak. Radilo se je o tome, kako su to naglasili Stojanović i Živković, može li nas državopravna nagodba s Ugarskom, kojom je krajiški teritorij svečano uzakonjen kao cjeloviti dio kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, obraniti od te ubitačne po zemlju namjere krajiške vojne uprave. Poslie dugotrajne i žive razprave složio se je sabor jednoglasno u zaključku „kojim se ogradjuje proti svakoj prodaji krajiških šuma, koja bi se pokušala i izvela drugim načinom

nego li je to ustanovljeno u § 8. nagodbenoga zakona; nadalje je primljena predstavka na Njeg. Veličanstvo kralja, kojom se moli, da se svi spisi i predlozi, koji se odnose na tu prodaju, podnesu saboru, koji bi onda imao stvoriti zaključak na temelju §. 8. nagodbenoga zakona i konačno je primljen dopis na ugarsku zastupničku kuću, da i ona u smislu temeljnoga zakona podupre ove korake hrvatskoga sabora. Mora se priznati, da je kuća vrlo energično ustala na obranu krajiškoga imetka, a na ovakovu odriešitost moralo ju je i to potaknuti, što je ban na njezino pitanje izjavio, da mu o toj namišljenoj prodaji nije službeno ništa poznato. Još je kuća zaključila, da se u slavu boravka Njih. Veličanstva kralja i kraljice u Hrvatskoj izdadu spomen kolajne, koje imadu i kasnijemu potomstvu spominjati ovaj važni i radostni historijski dogadjaj.

Pošto je sabor u ovoj sjeditbi razpravio osnovu o ustrojstvu autonomne zemaljske vlade stiže skoro za tim prev. potvrda osnove, a već 10. svibnja budu imenovana sva tri odjelna predstojnika za nutarnju upravu, bogoštovje, nastavu i pravosudje. Prvi bijaše Robert Zlatarović, drugi Dragutin Pogledić Kurilovečki a treći Josip Žuvić.

U mjesecu svibnju umre u visokoj dobi od 81 godine stožernik Juraj Haulik. Poznato je, kako je stožernik počamši od g. 1861. pa sve do g. 1866. aktivno sudjelovao kod javnih posala, zastupajući nepomično misao, da bi Hrvatska imala izravnati svoje državopravne razmirice sa Austrijom i šiljati u carevinsko vieće svoje zastupnike. Na saboru g. 1861. bijaše kardinal jedini, koji je glasovao za to, da sabor odašalje te zastupnike. Kardinal nije uvjek tako mislio. Došavši u Hrvatsku iz Ugarske, gdje mu je bila koljevka, gojio je još žive simpatije za Ugarsku i njezin vladajući narod sve do god. 1848. Burni dogodjaji te godine u Ugarskoj uzdrmaše te njegove simpatije, a u saboru od god 1861. očitovao je kardinal druge težnje, koje su ga sada vodile. O njegovoj smrti spomenuše listovi tolika dobrotvorna djela, što ih je za života učinio, poklonivši medju inim 150.000 for. zavodu milosrdnih sestara; 50.000 for. za podpomaganje udova u zagrebačkoj diecezi, 80.000 for. raznim gradovima u zemlji uz odredbu, da se iz kamata te svote nadieljuju siromasi bez razlike vjere „jer kršćanska ljubav, ovako su doslovce glasile kardinalove rieči, nepoznaje razlike vjere“. Kardinal je znatno poljepšao perivoj Maksimir te u njem dao postaviti krasnu umjetninu, kip sv. Jurja, koji je njegov nasliednik poklonio obćini grada Zagreba. On i njegovi štovatelji željeli su, da

se taj perivoj, u kojem je najvolio boraviti i za koji je zaista doprinesao znatnih žrtava, prozove „Jurjevac“ po njegovom krstnom imenu. i ovaj se je naziv za kardinalova života i upotrebljavao. No tradicijonalno ime odnielo je napokon pobjedu i danas se još samo stariji naraštaj spominje Jurjevca. Znade se, koliko je kardinal poklonio za narodne kulturne zavode. U javnom životu imao je kardinal mnogo protivnika no u tome se slagahu i prijatelji i protivnici, da je bio uzoran pastir i svećenik, dobar i plemenit čovjek i da je njegova čitava ličnost odisala otmjenošću i odličnim svojstvima, koja su svakoga silila, da mu donosi iskreno poštovanje.

Kao svake godine od smrti bana Jelačića odslužene su i ove godine zadušnice na dan 20. svibnja a „Nar. Nov.“ bilježe, da su im prisustvovali načelnici i činovnici svih oblastih, članovi sabora, profesori i predstavnici inih družtvenih razreda. Ovako je i unionistička stranka, vršeći pietet preme slavnomu pokojniku, znala i htjela očuvati zajednicu čuvstvava sa ostalim narodom.

Tečajem mjeseca svibnja posjetila je glavni grad Zagreb odlična ličnost tadanje europske politike, pa kronika mora zabilježiti taj posjet, pošto je ne samo pobudio veliku pažnju obćinstva, nego u grudima nekojih domaćih političara i neke sangviničke nade, kojim su oni davali otvoreno izraza u svojem publicističkom djelovanju. Bijaše to princ Napoleon ili crveni princ, stričević tadanjega francezkoga cara Napoleona, koji je s našom monarkijom stajao u to vrieme u najboljem odnošaju, pa je i njegov bliži rodjak bio svuda dočekivan s pažnjom od strane javnih dostojanstvenika. U Zagrebu ga pozdraviše ban Rauch i zapovjedajući general Gablenz. Eugen Kvaternik, koji se dvije godine prije toga bješe povratio u domovinu, boraveći tolike godine kao prognanik u Francezkoj, imao je u Parizu priliku da razgovara sa princom, a neima sumnje, da ga je nastojao obavjestiti o svem. što bi ga moglo zanimati glede naših prilika, koje mu je poletni. u politici fantastični duh Kvaternikov razjasnio na svoj način. Pošto je Kvaternik bio u Hrvatsku presadio kult Napoleonida. koji su poslie kroz dugi niz godina podržavali pristaše stranke prava. pobudio je dolazak crvenoga princa senzaciju u krugovima Kvaternikovih prijatelja, a bilo je ljudih i izvan toga kola. koji mu prilagahu neku važnost. I Ante Starčević, premda je puno opreznije od Kvaternika birao predmete svojih simpatija, bijaše takodjer velik štovatelj Napoleonida, jamačno s razloga, što je u njima vidio predstavnike bezobzirna rada u najvišoj mjeri, a takovi osobito prijahu njegovoj duševnoj naravi. Bio je primjerice velik protivnik

grčkoga naroda u njegovo klasično doba, jer je držao, da su Grci uza sve svoje velike intelektualne sposobnosti bili kao narod nesposobni za svaki složni politički rad, pa da su sa stotinom svojih filozofskih sustava samo uskorili vlastitu propast i utrli put rimskomu gospodstvu nad Grčkom, a klanjao se nada sve Rimljanima, kod kojih je to političko čuvstvo složnoga sudjelovanja bilo razvijeno do najviše mjere i koji su već bili osvojili malne čitavi poznati sviet, a da nisu jošte poznavali ni prve elemente filozofije.

Rimljani bijahu zaista muževi bezobzirne akcije, s koje su svim starim narodima pucale kosti i sglobovi pa kada se uzmu na um ove Starčevićeve simpatije za taj narod, a njegova nesklonost prema filozofskom narodu grčkomu, onda se nezna, kako da se s tim dovedu u sklad oni prigovori naših domaćih ljudih, napereni proti Starčeviću, kao da se je on najvolio kretati u metafizičkom krugu mislih.

Tečajem takodjer ovoga mjeseca prestao je u Beču izlaziti „Novi Pozor“, pošto mu je zajedničko hrvatsko-ugarsko ministarstvo uzkratilo prelaz u zemlje krune sv. Stjepana. Nije izlazio nekoliko mjesecih do 1. rujna, kad je opet izišao u vojničkom Sisku pod novim imenom „Zatočnik“, a vidjet će se, kakovo je stanovište, protivno tradicijama stare narodne stranke, zauzeo taj list prema pitanju o razvojačenju Krajine, koje se je u to vrieme počelo oživotvarati. Dne 16. kolovoza, naime, u oči saborske sjeditbe, izadje prev. carsko ručno pismo na ministra rata, kojim se u načelu odredjuje razvojačenje obijuh varaždinskih pukovnija, križevačke i gjurgjevačke, obijuh žumberačkih satnija pukovnije slunjske, te gradova vojnog Siska i Senja. Unionistička stranka primila je tu odredbu s opravdanim uzhitom smatrajući ju znatnim uspjehom novoga državopravnoga odnošaja kao i velikim uspjehom bana baruna Raucha, koji je išao u susret svojem svečanom umještenju u bansku čast.

Nastavak saborskih razprava.

U saborskoj sjednici od 4. rujna bude proglašen kraljevski odpis, „kojim se kući priobćuje, da je Njeg. Veličanstvo imenovalo biskupa senjsko-modruškoga Vjenceslava Soića, kraljevskim povjerenikom, koji će baruna Levina Raucha pred saborom svečano umjestiti u bansko dostojanstvo te sabor poziva, da rečenoga baruna Levina Raucha priznade za zakonitoga bana kraljevina Hrvatske,

Slavonije i Dalmacije". To umještenje bude svečanim načinom obavljeno u sjednici od 9. rujna. Stupivši ban, dopraćen saborskom deputacijom, u sabornicu, oslovi ga kralj. povjerenik govorom, a zatim pozva, da položi u njegove ruke zakletvu. Zakletva je ona ista, koju je godine 1861. položio ban Šokčević, samo su dodane i izmjenjene dvije tri riječi, koje jasno označuju tako novi položaj zemlje kao i onaj bana u okviru novoga državopravnoga odnošaja Hrvatske. Položivši prisegu bude ban dignut uz burno klicanje kuće tri puta u zrak, a zatim oslovi sabor podužim govorom. Govor bana Raucha ima nekoliko značajnih stavaka, koje pokazuju, kako je on, po tim svojim riečima, shvaćao svoje zvanje na čelu naroda. Ban reče: „Ban, koji je pred Vami položio prisegu, stoji na čelu narodu, komu je odgovoran, a taj će ban čistom dušom i mirnom sviešću davati račun o svojih djelih pred pravednim sudištem ljubljenoga naroda svoga; vjeran je svomu kralju poput silnih banova hrvatsko-slavonskih i voljan žrtvovati sebe i svoje za mili narod, za milu otačbinu". Izjavivši po tom, da nepokolebivo stoji na temelju austro-ugarske nagode i dualističkoga sustava monarkije kao što i na temelju državopravne nagodbe izmedju Ugarske i Hrvatske, spomenu iskrenim i otvorenim načinom svoj tadanji nemili odnošaj prema opoziciji te joj pruži ruku pomirnicu. „Ja očitujem pripravnost svoju, koju jasno izričem, neka joj bude jeka po čitavoj domovini; očitujem se za politiku izmirenja naprama svim, koji su skloni okaniti se neopravdane borbe za neplodne ideje, odkloniti gnjev, taštinu i nenavidnost naprama pobjedonosnomu sustavu te spremni pod štitom poštene hrvatske vjere stupati bratinski na stazi, kojom stupa obći prejasni vladar i kojoj povladjuje očita većina hrvatskoga naroda. . . Nadju li ove moje, na pomirenje smjerajuće rieči praznu jeku, prieći će one na davno potomstvo, pa će ono izreći svojedobno presudu svoju nad prahom bana, koji je svomu narodu želio mir, red i sreću, kao što i presudu nad onima, koji miru predpostavljaju strasti, stid i omrazu". U svojem daljnjem govoru slavi ban državopravnu nagodbu, koja je zemlji dala vladu samostalnu i nezavisnu u trim najglavnijim strukama narodno-državnoga života, spominje dosadašnje znatne stečevine, polučene na novom temelju, naročito sveučilište i razvojačenje jednoga diela Krajine, koje su prijašnji sabori tražili bez svake nade da mogu uspjeti, a napokon se raduje, da je sabor od god. 1868. učinio konac političkoj neizvjestnosti te ujedno sjedinio narodne sile na novi politički i materijalni rad". Po tom izruči kraljevski povjerenik banu zastavu i buzdovan, znakove banske časti i vlasti te ga

pozdravi u ime hrvatskoga naroda „kao pravoga, zakonitoga, ustavnoga bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije".

Obavivši ovako kuća svečano umještenje, predje na riešavanje raznih predmeta, te joj bude medju inim podnešen prvi autonomni proračun zemaljske uprave za godinu 1869. Od načelne važnosti bijaše razprava o jednom predlogu saborskoga peticionalnoga odbora, koja pokazuje, kako je ovaj sabor polazio s drugoga gledišta u prosudjivanju odnošaja izmedju Hrvata i Srba u Hrvatskoj, nego li prijašnji sabori od god. 1861. i 1865.—1867. Većine prijašnjih sabora, a može se reći i čitavi sabor, izuzamši nekolicinu članova, stajahu na stanovištu podpune ravnopravnosti Hrvata i Srba pa je poznat zaključak sabora od godine 1867. kojim je ta ravnopravnost priznata uz jednodušne, burne uzklike kuće.

Unionistička stranka, sačinjavajući manjinu sabora, glasovala je listom za taj predlog, koji je potekao od člana saborske većine te je na oko izgledalo, kao da ona podpuno odobrava tu težnju većine. Ipak ju nije sasvim odobravala, ako ju i jeste javno priznala. Stvarajući sabor taj zaključak, hotio je da čitavi narod, obijuh vjera, ujedini u obranu hrvatskoga državopravnoga stanovišta a unionistička stranka, gojeći tu težnju kao i većina, prihvatila je taj zaključak kao političko sredstvo, kojim se je imala polučiti rodoljubiva namjera. No tradicionalno stanovište nije ju vodilo tim putem, jer je ona kao staro-hrvatska stranka uvjek naglašivala hrvatsko stanovište, i političko i narodno, da se tako iztakne oprjeka prema onoj drugoj stranci, koja je uz hrvatsko stanovište gojila i žive simpatije za Slavenstvo. Borba, koja se je zametnula izmedju stranaka god. 1867., pokaza, da ogromna većina srbskoga pučanstva u zemlji, naročito ogromna većina srbske inteligencije, prijanja uz hrvatsku opoziciju, a ova činjenica riešila je unionističku stranku dužnosti, da podupire zahtjeve Srba, koji joj se ovako ukazaše otvoreni protivnici njezine omiljele ideje: unije s Ugarskom i pobratimstva s magjarskim narodom. Sada uze stranka još više nego prije naglašivati hrvatsko stanovište, hrvatsku sviest i narodnost i sve izjave njezinih glavnih muževa kao i sve službene izjave ovoga sabora, govore, izključujući ime srbsko, samo još o hrvatskom jeziku i narodu. Stranka se upiraše još i o to, da i državopravni zakon proglašuje „hrvatski jezik" službenim jezikom u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, a ova ustanova uvršćena je u zakon proti odporu i predlogu Jovana Živkovića, jedinoga Srbina u kraljevinskom odboru, koji je želio u ime manjine odbora, da se taj službeni jezik nazove hrvatsko-

srbskim. Unionistička stranka nije dakle bila Srbima sklona ni po svojem načelu i tradiciji, a nije im mogla biti sklona niti obzirom na žestoku opoziciju, koju su Srbi, naročito u Sriemu, vodili proti njoj počamši od godine 1867. U takovu njezinu razpoloženju prema Srbima bude kući predložena jedna peticija žitelja nesrbskoga vjeroizpovjedanja, živućih u sriemskoj županiji, koji zamoliše sabor, neka se magistratu ili upraviteljstvu županije sriemske izdade nalog, da se odsele odredbe javnih oblastih, koje se upravljaju žiteljima nesrbskoga vjeroizpovjedanja, imaju izdavati izključivo hrvatskim jezikom i latinskim slovima, dočim bi se i nadalje imale stranke služiti u svojih podnescih na oblasti jednimi i drugimi slovi." Predlog peticijonalnoga odbora, koji je još pošao i dalje od te peticije, glasio je: „Odbor, vodjen razlogom tim, što je hrvatski jezik u hrvatskoj domovini našoj po samom kralju našem opredieljen kao služben u svih javnih poslovih i što se je taj hrvatski jezik uvjek služio latinskimi slovi; nadalje, što je neobhodno nuždno, da u cieloj zemlji vlada jednolično pismo: predlaže, neka se ova molba uputi vladi s naputkom, da vlada istim administrativnim putem, kojim su u sriemskoj županiji faktično uvedena cirilska slova, uvede latinska slova u svih službenih poslovih, ostavljajući pojedinim ljudem služiti se pismeni, kojimi hoće." O tom se predlogu povela podulja razprava, te je prvi ustao proti njemu Jovan Živković rekavši, da se na taj način namjerava sasvim dokinuti ravnopravnost u onom predjelu zemlje „u kojem, ako neima više, a ono jamačno neima manje žitelja Srba od Hrvata." Pošto ga nekoji prekidoše u govoru dovikujući mu: „prima se predlog peticionalnoga odbora". reče Živković uzrujano: „Dobro, a primit će se po svoj prilici i magjarski jezik na svih katedrah". Josip Tomašić, koji bijaše uvažen član većine, zagovaraše predlog, navodeći poglavito razloge shodnosti i interes službe, koja da ne trpi takova meteža sa dvojim pismenima. No opozicija proti predlogu bijaše u kući i brojna i odvažna, a pobijahu ga ne samo zastupnici srbske narodnosti, poimence Jovan Živković, Gjuro Kontić i Simo Filipović, već i mnogi Hrvati. Glasovanjem bude odborov predlog primljen sa 25 proti 20 glasova. Za predlog glasovahu najčišći unioniste kuće, poimence: Anker, Hac Vilim, Jelačić Kazimir, Josipović Stjepan, Kušević Aurel, oba Kraljevića, Miroslav i Benjamin, svi u kući prisutni grofovi: dva Oršića, Pejačević Ferdinand i Stjepan Drašković, osim grofa Hinka Khuena; onda Dragutin Akurti, koji je na saboru godine 1865. bio član stranke prava, a za čudo i Mirko Hrvat. Proti predlogu izmedju inih

glasovahu: Brlić, Broz, grof Khuen, Stojanović, Vukotinović i odjelni predstojnik Zlatarović. Uslied ovoga zaključka položiše Živković, Jurković i Kontić svoje zastupničke mandate no budu kod ponovnoga izbora opet izabrani.

U istoj sjednici sjeti zastupnik bakarskoga municipija Štiglić kuću iznimnoga stanja, koje je još uvjek vladalo u primorju i u riečkoj županiji te spomenu nekoje čine povjerenika Čeha, čije je djelovanje dobro poznato iz god. 1867. Potuživši se, kako Čeh već dvije godine dana upravlja u riečkoj županiji „samovoljno i bez zakona“, navede jedan njegov najnoviji čin, koji bješe po čitavoj zemlji pobudio opravdanu ogorčenost. Štiglić reče „kako je Čeh, nepoštujući ni u simboličnih znakovih zakone i prava naših kraljevina dao nedavno snimiti na Rieci hrvatsku zastavu sa doma županijske oblasti, čim je ne samo obćinstvo županije riečke, nego cieli hrvatski narod sramotno ponižen i uvriedjen, bez da je zemaljska naša vlada, akoprem je županija riečka zadovoljštinu u tom obziru tražila, ikakovu pribavila.“ Ovaj povjerenik Čeh nije poslie ove Štiglićeve interpelacije ostao dugo na Rieci; za grad Rieku bude imenovan gubernator, koji ujedno preuze pomorsku upravu Rieke i hrvatskoga Primorja, za ovo pako i županiju riečku bude uzpostavljena županijska oblast na Rieci te imenovan veliki župan.

Ova saborska sjeditba važna je još po jednoj interpelaciji zastupnika Broza, u kojoj je Broz prvi iznesao razne tegobe i tužbe „radi neizvršavanja državopravne nagodbe u mnogim njezinim ustanovama, koje su koristne za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, dočim se je zajednička vlada već u prvom početku požurila, da izvrši sve njezine ustanove, koristne za kraljevinu Ugarsku.“ U Brozovoj interpelaciji i govoru, kojim ju je objasnio, najvažniji je svakako momenat, što on polaže glavnu važnost na to, „da se medjunarodni ugovor, sklopljen slobodnim dogovorom izmedju obje zemlje, a po zajedničkom kralju posvećen kriepošću nepovriediva zakona, ima izvršavati po čitavom njegovu slovu i duhu te biti prava svetinja za obje zemlje.“ Iz njegova govora neka su priobćene ove značajnije stavke, koje pokazuju, kako je stari taj unionista shvaćao odnošaj prema Ugarskoj: „Do godine 1848. medju kraljevinom Ugarskom i trojednom kraljevinom obstojavša sveza razbi se najposlje o tom, što su oblasti kraljevine Ugarske, kao oblasti zajedničke, podupirane i poticane javnim mnienjem magjarskoga naroda rabile zajedničku državnu vlast na niveliranje državne individualnosti trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i što se je ovomu državnomu smjeru

kanila žrtvovati osebnost naroda, na teritoriju trojedne kraljevine obitavajućega. Protivnici sustava, nagodbenim zakonom medju trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom ustanovljenoga, izvode odtuda, što se nagodba neizvršava na korist trojedne kraljevine, da državnoj individualnosti njezinoj i individualnosti njezina naroda prieti od zajedničkih oblastih ista ona sudbina, koja izazva godinu 1848. sa svimi kobnimi posljedicami kasnije dobe. Protivnici sustava, nagodbenim zakonom uvedenoga, izvode iz ustanova same nagodbe, da je državna individualnost trojedne kraljevine tek prividna, jer joj nisu osigurana jamstva shodnimi državnimi uredbami, a prenavedeni čini služe im razlogom da uznemiruju javno mnienje. Sabor Hrvatske i Slavonije, sklapajući nagodbu sa kraljevinom Ugarskom, bio je vodjen glavno obzirom na svoju korist, da, to jest, steče iskrenoga saveznika na obranu historičkoga i narodnoga prava na temeljnih ugovorih osnovanoga, po kojih je cjelokupnost trojedne kraljevine postulat zakonitoga reda i nezapriečenoga narodnoga razvitka." Ističući ovako tegobe i prigovore radi neizvršavanja državopravne nagodbe nije Broz bio osamljen, nego se on poziva na tadašnje zastupnike na zajedničkom saboru, poimence na Bogovića, grofa Ladislava Pejačevića, Fodroczyja, Miroslava Kraljevića, Josipa Žuvića, Petra Horvata i druge, dakle na same glavne članove saborske većine, koji su kao zastupnici na zajedničkom saboru u naročitom zapisniku ustanovili sve ove tegobe odnosno neizpunjavanja temeljnoga zakona. Pošto temeljni zakon ustanovljuje uzajamna prava i dužnosti tako obijuh zemalja kao što i obijuh vlada, zajedničke i autonomne, pita Broz bana: „da li se on smatra obvezanim ili ovlašćenim posredno ili neposredno podpomagati organe središnje vlade kod vršenja njezinih odredaba, po trojednu kraljevinu teretnih, dok središnja vlada neuzme točno vršiti ustanove nagodbenoga zakona, po trojednu kraljevinu koristne?" Iza Broza ustade Fodroczy da izjavi, da mu je predgovornik upravo iz dna srca govorio.

Razpravivši još proračun za godinu 1869. kuća zaključi ovu sjeditbu.

Do nove saborske sjeditbe.

Pod konac godine umre na Rieci muž, s kojim se je čitalac najbolje upoznao u prvom dielu ove parlamentarne povjesti: Avelin Ćepulić, koga smrt pokosi u najljepšoj muževnoj dobi, u 46. godini. Kako Ćepulić nije sa svojim javnim djelovanjem nikada za tim težio, da komu ugodi ili da steče popularnost širokih narodnih slo-

jeva, mogli su za onda samo uži prosvietljeni krugovi naroda osjetiti velik gubitak, koji je narod zadesio smrću toga čestitoga njegova sina. Ćepulić je bio član ne samo obih prošlih sabora, nego i sabora godine 1848., a sva je tri puta zastupao svoj rodni grad Bakar. Ako je u politici grieh onakav oportunizam, koji prezirući svaku osobnu korist, pače izvrgavajući sebe i materijalnoj šteti; koji, čuvajući srdce čisto od svake sebičnosti, a dušu prostu od svake zlobe, teži jedino za tim, da za svoj narod i u nepovoljnom vremenu poluči stečevine, koje ga mogu okriepiti na mučnoj stazi njegova napredka i povesti jedan korak bliže nepomičnom cilju: oživotvorenju njegovih prava, njegove narodne i ustavne slobode; ako je grieh ili zločin u politici ovakav zdravi oportunizam, koji se u svom javnom djelovanju, ostajući nepokolebivo pri glavnim načelima narodne politike, obazire ipak na sve nutarnje i vanjske okolnosti, gradeći na njihovu temelju svoje osnove za narodni napredak; ako je zločin ili izdaja domovine takova realistična politika, kojom ravna razum i koja nedopušta, da rodoljubivo čuvstvo preotme maha na polju, gdje ono mora, ma kako to bolilo svaku patriotičnu dušu, robovati razumu; ako je sve to zločin, onda je takodjer zlikovac bio Avelin Ćepulić. No onda su uzalud živili i Aristotel i toliki drugi filozofički politički pisci, koji političku znanost osnivaju na takovim načelima; onda su uzalud živili i toliki velikani svietske povjesti, koji su ju provadjali u takovu duhu; onda su svi ti muževi bili ili slaboumni ili hrdjavi ljudi. Avelin Ćepulić mislio je plemenito za svoj narod, hoteći da mu u kolu ostalih naroda ove staroslavne monarkije osigura častno i dostojno mjesto; da mu izvojuje ustav, i slobodu i blagostanje; oživotvori sva njegova zakonita prava. To su isto željeli i drugi, no njegove individualne krieposti i vrline, njegov vanredno bistar sud, njegovo samostalno shvaćanje historičkoga narodnoga života i njegov praktičan, upravo englezki politički duh, bijahu ures čovjeka, u kome je individualitet bio razvijen do neobična stepena. Da je takav muž, koji je uz to govorio i pisao gotovo sve glavne evropske jezike, morao u svojem životu ostati u najskromnijem družtvenom položaju i boriti se za svoj narod bez svakoga uspjeha i bez svakoga gotovo priznanja za svoje pošteno nastojanje — bio je svakako strahovit udes zanj, a nije bila sreća ni za narod, komu je taj liepi dar i taj čisti značaj donesao radi nepovoljnih okolnostih tako malo koristi. Bio je vanredno žive ćudi, pravi typ primorskoga Hrvata, vatren u govoru a triezan u radu. Svojim je javnim životom zaslužio, da ga se i kasnije potomstvo

spominje s poštovanjem kao jednoga od onih javnih muževa, koji su svojom inteligencijom i svojim nesebičnim nastojanjem služili narodu na ponos.

List „Novi Pozor“, koji je tečajem mjeseca svibnja prestao izlaziti u Beču, uzkrsnu pod novim imenom „Zatočnik“ u vojnom Sisku 1. rujna iste godine pod uredničtvom Josipa Miškatovića i Ivana Vončine, koji mu ujedno bijaše i vlastnikom. Ova okolnost ima za tadašnje odnošaje svoju historičku važnost. Znade se, kojim je oštrim i bezobzirnim tonom pisao u Beču „Pozor“ proti unionističkoj stranci i njezinom vodji banu Rauchu; no i taj ton bijaše još uvjek dosta blag prema onomu, što je odsele imalo sliediti. Opozicija bijaše medjutim sabrala svoje sile po domovini te se organizovala u čvrstu stranku, kojom upravljahu tri njezina najsposobnija člana: Miškatović, Vončina i Mrazović. Prvi bijaše njezin najodličniji politički pisac, drugi njezin najbezobzirniji agitator, kakova hrvatski politički život nije vidio ni prije ni poslie, a treći, Mrazović, sjedeći u Zagrebu, usredotočavao je u svojim rukama vlast pravoga stranačkoga vodje. Čim su ti muževi naviestili, da će izdavati novine na zemljištu vojne Krajine, očekivalo se, kakovo će stanovište obilježiti opozicija prema razvojačivanju vojne Krajine, koje bješe malo pred tim inaugurirano previšnjom carskom odredbom. „Zatočnik“ se izjavi odlučno proti tomu razvojačenju i to iz sliedećih glavnih razloga: „što se tim Krajina komada, kako bi se dio po dio predavao u ruke svemožne Ugarske, koja da je svoju vlast nad Hrvatskom učvrstila nagodbom od godine 1868.; što je o načinu, kako bi se to razvojačenje imalo provesti, pozvan, da odluči samo čitavi hrvatski narod, sakupljen na svojem zakonitom saboru, dočim se ono kani provesti uz nepoštivanje te narodne volje i konačno, a ovo je imao važiti kao odlučujući razlog za opoziciju, što se na nj nemože nipošto prije pristati, dok Hrvatska neosigura sebi novim državopravnim zakonom nezavisnost i samostalnost prema Ugarskoj. Krajiški gradovi i obćine izjaviše se malne jednodušno proti tom razvojačenju, jer da se tim Krajina komada i na komade predaje u magjarsku vlast. Kolo tih prosvjeda otvorio je prvi vojni Sisak, a za njim se povedoše ostale obćine i gradovi. U to vrieme bijaše krajiška uprava, koju je jošte zadahnjivao duh pokojnoga Gedeona Zastavnikovića, zamislila i objelodanila neku vrst reformatornoga programa, po kojem su se za ostalu Krajinu imale izvesti razne poboljšice prosvjetne i gospodarske naravi, a „Zatočnik“ je tvrdio, da se na te poboljšice imade obratiti svota, koja bi se uhvatila od prodaje

onih 30.000 ralih šume u brodskoj i varadinskoj Krajini, proti kojoj bijaše hrvatski sabor malo pred tim prosvjedovao. Ovo držanje „Zatočnika" u krajiškom pitanju, koji je otvoreno stupio na čelo toj agitaciji, pobudilo je negodovanje i ogorčenost unionističke stranke, koja ga nazva nečuvenom stranačkom zabludom i atentatom proti svim narodnim probitcima. Nije se ipak moglo niekati, da krajiško pučanstvo usvaja taj pokret proti razvojačenju. Ovo neprijazno držanje krajiškoga pučanstva moglo se je lasno shvatiti, a razlozi su se mogli potražiti u prošlosti, koja je izmedju Ugarske i Krajine stvorila poznati jaz; a i obećane poboljšice i reforme podupirale su ovu struju u pučanstvu. Hrvatska opozicija pako, koja se upravo spremala na odlučnu i dugotrajnu borbu — kako je bar onda izgledalo — proti Ugarskoj i unionističkoj stranci, mislila je, da mora taj pokret podpomagati svom silom. I kod nje je, čini se, vladao u prvom redu strah i bojazan od Ugarske, kojoj se pripisivahu nekakove opasne osnove proti krajiškomu pučanstvu pa je ona poglavito navodila ovaj razlog, da može opravdati svoj odpor proti razvojačenju. Ovi se momenti nesmiju s uma smetnuti, kada se ocienjuje to držanje opozicije, koje se je protivilo vjekovnim predajama hrvatskoga naroda i tolikih njegovih sabora, a koje je stajalo i u očitom protuslovju sa radom te same opozicije na prijašnjim saborima. Objektivan sud o tom njezinom držanju mogao bi se svesti na to, da je ona od mržnje na unionističku stranku, od nepovjerenja proti Ugarskoj i iz obzira na svoj vlastiti položaj, mislila, da mora ovako postupati. Ona je takodjer još uvjek vjerovala, da će poći za rukom slomiti moć Ugarske i hrvatske unionističke stranke, te za narod izvojevati povoljnije odnošaje, kako ih je ona u to vrieme zamišljala. Načelni protivnik krajiškoga sustava, koji je ujedno bio uvjeren, da je Hrvatska novom državopravnom nagodbom obezbjedila sebi slobodan i samostalan razvitak, morao je taj odpor proti razvojačenju osuditi najoštrijim načinom no historičar mora tražiti razloge, iz kojih se je opravdavao. S preseljenjem opozicionalnoga glasila u vojni Sisak počima novo, kritično razdobje u odnošaju izmedju bana Raucha i gornje trojice njegovih protivnika. Pruživši ban Rauch u svojem govoru, što ga je izrekao kod umještenja u bansko dostojanstvo, tim muževima ruku pomirnicu, morao je sada očekivati, kako će se oni sada odazvati tomu njegovu pozivu. Oni mu se i odazvaše no tako, da je ugasnuo i posljednji tračak nade, da se protivnici mogu ikada izmiriti. Na taj poziv bana Raucha odgovara Ivan Vončina u nizu članaka, u kojima navješta banu Rauchu rat

bez svakoga obzira; odgovara Miškatović, a napokon i Mrazović, oštrije i bezobzirnije od prve dvojice svojih prijatelja. Vončina tvrdi, da su sve banove mjere i osnove od dana, kada je u zemlji preuzeo upravu, išle na to, da uništi i satre opoziciju; da njegova politika ide za tim, da Hrvatsku spravi pod vlast Ugarske i njezinoga vladajućega naroda; da je on čovjek, s kojim se oni ne žele drugdje ogledati nego samo na bojištu, i da će ga oni proganjati onako, kako je on njih proganjao. Miškatović vojuje proti njemu tvrdeći „da je njegova politika za hrvatski narod do kraja ubitačna; da je on porušio sve mostove izmirenja, stvorivši u zemlji stanje, koje s temelja podkapa svaku ustavnost i slobodu. Napokon dolazi Mrazović iznoseći kao najglavnije oružje proti njemu osnovu o osušenju lonjskoga polja, koja da je njegovo vlastito djelo i koja neide za drugim nego da družtvu, kojemu je on glavni, premda samo tajni drug, pribavi veliku novčanu korist na štetu samoga naroda, koji će se po toj osnovi lišiti svoga vlastničtva i predati u ruke družtvu, koje će ga dugi niz godina izsisavati na svoju korist. Na koncu izjavljuje Mrazović, da je on spreman svaki čas dokazati sve svoje tvrdnje pred sudom, no samo pred sudom izvan granica gradjanske Hrvatske i Slavonije, pošto on u sudove gradjanske Hrvatske neima povjerenja te ga pozivlje, da ga tuži pred kojim krajiškim sudom. Na taj poziv odgovorio je kasnije ban barun Rauch, tuživši Mrazovića pred krajiškim vojnim sudom u Petrinji. Sva trojica protivnici bana Raucha nedopuštaju, da je u obće moguće kakovo izmirenje izmedju njega i njih te pišu proti njemu načinom, koji je i u novinarskoj polemici i političkoj borbi upravo nečuven. Ovaj napeti odnošaj izmedju bana Raucha i te trojice muževa udara obilježje čitavomu položaju zemlje i dok se ne rieši na ovu ili onu stranu, nemaju duhovi mira ni pokoja. U njemu se usredotočuje interes čitavoga javnoga mnienja, pače svih krugova Ugarske i monarkije koji se zanimaju za hrvatske poslove. Ovdje se mora ustanoviti jedna činjenica, koja je s ovim pojavom u svezi. Nisu samo ti muževi pisali o banu Rauchu i unionističkoj stranci načinom, kojim se nepiše ili ne bi smjelo pisati u nijednom uljudjenom i prosvietljenom družtvu, nego su i unionistički listovi vraćali opoziciji šilo za ognjilo, napadajući njezine glavne i odlične muževe jednako surovim načinom, a što je najžalostnije: bane se u toj borbi osobnosti, iznaša se na javnost privatni i obiteljski život, povlači se u kal značaj i privatno poštenje protivnika, a sve to začinja pikantnim pričama pa i bajkama o pojedinim ličnostima, koje su za široko obćinstvo bile

naravno pravi, što no rieč, haut gout, i koje su u njemu morale uzgajati surovost, nesnosljivost i nesmiljenost. Ni prije ni poslie neopaža se izmedju političkih protivnika jednoga naroda takova razuzdanost u pisanju, takova nečovječna mržnja, takovo poniživanje pojedinaca i takovo narušavanje svakoga autoriteta i ugleda, takov upravo nečovječni nagon, da se protivnik do kraja uništi.

U mjesecu prosincu umre u talijanskim Mljetcima glasoviti jedan Hrvat, koji je na početku ovoga vieka, bivši tada još mladić, zadivio sviet svojim junačtvom, a kasnije se je na trgovačkom polju proslavio neobičnom okretnošću i oštroumnošću. Bijaše to Juraj Vranicani, koji je poslie po svojemu bratu Ambrozu dobio barunsku čast. Bivši još dječakom zalazio je sa svojim otcem Šimunom iz svoga rodnoga mjesta Starigrada na Hvaru u Senj, pa mu se valjda već u to vrieme zarodila u njegovoj duši misao, da u tom gradu, toli sgodnom za trgovinu, osnuje trgovačku kuću, no prije toga čekala ga je još veća slava. Kako je poznato, bjehu Francezi na početku ovoga vieka zaposjeli nekoje dalmatinske otoke; g. 1809. podje mladomu Jurju na čelu 2000 dalmatinskih junaka za rukom oteti hvarske utvrde iz francezkih rukuh, te ih tako spasiti za Austriju. Za taj čin bude odlikovan i nagradjen, na što se sa svojim otcem preseli u Senj, pozva onamo svu svoju braću i rodbinu te u družtvu sa svojim otcem i braćom Ambrozom i Nikolom osnuje trgovačku kuću „Šimun Vranicani“, koja je kroz nekoliko decenija stajala na najljepšem glasu u domovini i u vanjskom trgovačkom svietu te se kasnije razgranila na Rieci, Karlovcu i Zagrebu. Umro je bez odvjetakah, a sahranjen je u obiteljskoj grobnici u Karlovcu. Ovako se je taj muž proslavio kao junak i kao umni hrvatski trgovac, dočim se je njegov brat Ambroz častno iztaknuo i u javnosti, naročito burne godine 1848. uz bana Jelačića. U vrieme, kada je ta trgovačka kuća cvietala u starodrevnom Senju, bio je i Senj na glasu kao trgovački grad, a imao je dosti zahvaliti upravo kući Šimuna Vranicania i njezinom utemeljitelju Jurju, da mu se ime slavilo u velikom trgovačkom svietu.

Godine 1870. i 1871. do mjeseca listopada, izdavala je i stranka prava novine „Hèrvatsku“ najprije u svezcima, a poslie kao periodični list, u koji najviše pisahu Ante Starčević i Eugen Kvaternik, i drug mu u uredjivanju lista Vjekoslav Bach. Ovi prvaci stranke promatrahu dnevna pitanja domaće i europske politike sa stanovišta

načela, što ih Starčević i Kvaternik, naročito prvi objasniše u svojim parlamentarnim govorima, a uz to pisahu obsežne i učene historičke razprave, u kojima razsvietljivahu povjest hrvatskoga naroda i njegove povjestne odnošaje prema ostalim narodima. U „Hèrvatskoj“ izišle su mnoge razprave i članci, koje je stranka smatrala najboljim publicističkim proizvodima njezinih prvaka, naročito Starčevićeva „Pisma Magjarolaca“, koja će u političkoj književnosti zauzimati mjesto kao jedna od najoštrijih i najoriginalnijih satira na političke protivnike; ti protivnici bijahu Slavosrbi, kako ih je prozvao Starčević radi tadanjih njihovih simpatija za Slavenstvo i Srbstvo, na čelu im Ivan Mažuranić i biskup Strossmayer. Najokretniji publicista stranke bijaše svakako Kvaternik, koji je tomu listu udarao obilježje svojega nemirnoga duha. U „Hèrvatskoj“ se tvrdilo i dokazivalo, da su čitavi javni položaj domovine prouzročili ili stvorili ti „Slavosrbi“ time, što su na saborima od god. 1861. i 1865. priznali zajedničke interese sa Ugarskom i Austrijom, dočim stranka prava nije priznala tih zajedničkih interesa s nikim te nije u obće htjela s nikim ugovarati, doli jedino sa zakonitim hrvatskim kraljem na temelju cetinskoga izbora i pragmatičke sankcije od godine 1712. U listu su nalazile najčišćeg i najjasnijeg izraza sve misli i sva načela stranke prava, koja su iztumačivali njezini začetnici i tvorci, a stranka je u to vrieme imala već liep broj pristaša i više sposobnih sila. Čitavi duševni i politički pokret hrvatskoga naroda, počamši od ilirskih vremena, proglasuje se u tom glasilu stranke samo strahovitom zabludom naroda, koji je kod toga pokreta nesviestno sudjelovao, a zločinom ljudih, koji su ga stvorili i vodili te koji nisu bili drugo već tudji plaćenici i robovi. Na te se protivnike sasiplju najkrupnije osvade i svaljuje pred povješću naroda najteža odgovornost; proglasuju se ljudima bez svakoga načela i stalnoga pravca, dočim se stranka prava označuje jedinom strankom u zemlji, koja svoj rad osniva na načelima. Ovako kategorične tvrdnje upućuju na predmnjevu, da se stranka smatra jedinom patriotičnom strankom, a njezini pisci i govore o njoj tako te nedopuštaju, da može izvan kruga njezinih načela biti koji drugi politički pravac za hrvatski narod spasonosan. Zanimivo je svakako da se znade. kakovo je stanovište zauzimala stranka prava prema unionističkoj stranci kao vladajućoj parlamentarnoj stranci te prema vladajućemu sustavu: važno je, da se ovo jasno ustanovi već i s toga, što su muževi narodne opozicije ili „Slavosrbi“ tvrdili, da stranka prava iztiče čistoću svojih načela samo prema njima, dočim se slaže sa unionističkom strankom. Ona se je

s ovom strankom u toliko slagala, što je kao i ona pobijala muževe te narodne opozicije, koju je nazivala tudjom, austrijskom strankom; ona je s unionističkom strankom imala mnogo dodirnih točaka, koje stvara časovita stranačka korist; imala je naročito mnogo negativnih dodirnih točaka. Zajednička im bijaše nesklonost prema misli slavenske solidarnosti, zajednička stara, ukorenjena antipatija proti Austriji i Njemstvu, zajedničko pobijanje političkoga djelovanja te opozicije, koju su obje smatrale ili se bar pričinjale da smatraju stvorom i orudjem Austrijanštine. Iz ovakovih dodirnih točaka morao se roditi stanovit odnošaj medjusobne snosljivosti i transakcije u javnomu životu, koje spajahu dvije, načelno sasvim protivne stranke. Ovako se je moralo dogoditi, da su se mnogi članovi stranke prava u to vrieme, zauzimajući neki dvoličan položaj, morali smatrati i pravašima i unionistima, a iz ovoga pojava izvodili su politički protivnici stranke prava tvrdnju, da su obje stranke solidarne, ne samo u taktičnom postupku proti opoziciji, nego čak i u glavnoj političkoj težnji. Ovo bijaše samo tvrdnja bez dokaza.

Ti muževi stranke prava branili su svoje načelo proti svima i svakomu te se ni politički protivnik te stranke nebi smio ustručavati, da joj prizna tu načelnu dosljednost i pored te časovite vanjske sloge sa unionističkom strankom. Odnošaj izmedju stranke prava i narodne opozicije bijaše do kraja zaoštren. Hrvatski rodoljub, koji ljubi ovu, stranačkim borbama u prošlosti toli razrovanu grudu zemlje, neće nikada poželjeti, da se ikada više vrate vremena takove strančarske borbe, kakova je tih godina vladala u Hrvatskoj, a koja obilježuje i taj odnošaj izmedju narodne opozicije i stranke prava. Kada se čita ta publicistička polemika izmedju tih muževa i njihovih stranaka, pričinja se čovjeku, kao da su ti ljudi živjeli u nekom duševnom deliriju, koji im je potamnjivao ne samo politički razbor i razsudnu snagu, nego i obične pojmove o poštenju i značaju političkoga protivnika. I taj list „Hèrvatska“ u kojem se odražavahu sve misli i težnje no takodjer i sve strasti glavnih članova stranke, pripomagao je, da se je u zemlji sve više širio jaz izmedju stranaka, koji je napokon mogao raztvoriti svako jedinstvo političkih težnja. Ovako je stranka prava stajala do konca godine 1871., kadno ju je sam Eugen Kvaternik razpršio jednim svojim žalostnim i zlosretnim djelom, koje je njega i njegova druga Vjekoslava Bacha stajalo života, a stranku lišilo na više godina mogućnosti, da djeluje u javnom životu. O publicističkom radu Kvaternikovu, koji ovdje završuje, a koji je obuhvaćao mal ne četvrt vieka, može se kazati, da je bio

najobsežniji, što ga je ikada ikoji Hrvat razvio na obranu svojih političkih načela, dočim su se o duševnoj vriednosti toga rada mnienja u zemlji razilazila. Svakako se ima ustanoviti činjenica, da je bio čovjek neobično obsežne političke kulture, koji je umio s velikom lahkoćom pisati u više europskih jezikah i za svoju ideju razvijao tako neumornu propagandu, kakova bi se od pojedina čovjeka mogla jedva očekivati. Tako svoje publicističke razprave kao što i parlamentarne govore, razpredao je vazda na široko, a ovo je pogrieška svih neobično rječitih ljudih, koji mogu biti vrlo dobri govornici ali neće nikada biti najbolji publiciste.

Naravno je, da se je javno mnienje po smrti kardinala Haulika mnogo s time zanimalo, tko će mu biti nasljednikom na nadbiskupskoj stolici zagrebačkoj. Upravo u to vrieme viećao je u Rimu sveobći koncil, na kojem je biskup Strossmayer slavio velike moralne uspjehe te je čitavi sviet gledao u njem jednoga od najznamenitijih biskupa katoličke crkve, koji se je samo vanrednim darom rječitosti i obsežnim bogoslovnim znanjem kao što i neustrašivom obranom svojih načela vinuo u prve redove izmedju svojih drugova. U samoj domovini nije se biskup već od godine 1868. na javnom političkom polju vidljivo izticao: doduše je narodna opozicija morala smatrati biskupa svojim moralnim vodjom obzirom na tiesnu svezu, što ju nedavna prošlost bješe zasnovala izmedju njega i njezinih glavnih muževa; doduše se nije moglo sumnjati, da biskup odobrava glavna načela i težnje te opozicije no i sami protivnici držahu, kako to pokazuje pisanje „Narodnih Novina“, da biskup više neupravlja djelovanjem te opozicije onako, kako je upravljao djelovanjem negdašnje narodne stranke do godine 1866. Ovo valja naročito s toga spomenuti, što je sada, gdje se je imala popuniti nadbiskupska stolica zagrebačka, ne samo sviet u Hrvatskoj nego i javno mnienje monarkije obraćalo oči na biskupa Strossmayera, smatrajući ga iz tolikih razloga najpozvanijim da zasjedne tu stolicu. Pobudio je pažnju jedan članak, koji je tih danah izišao u „Pester Lloydu“ jer se je taj list smatrao glasilom ugarske vlade; u tom se članku bez svakoga okolišanja izjavljuje, da je biskup Strossmayer prvi pozvan, da zasjedne izpražnjenu stolicu. U tom članku, koji „Narodne Novine“ donose na čelu lista, kaže se medju inim: „U crkvenom pogledu bio bi biskup Strossmayer jedino dostojan muž za izpražnjenu nadbiskupsku stolicu. U pogledu političkom mora ugarska vlada zazirati od Strossmayerove prošlosti no mora dašto i to priznati, da

Strossmayer ima bezuvjetno povjerenje i naklonost hrvatskoga naroda, a svatko mora priznati, da je Strossmayer to povjerenje, tu ljubav naroda svojom požrtvovnošću podpuno zaslužio. Jako bi se s toga moralo željeti, da se on postavi na čelo hrvatske crkve. Djakovački biskup jest muž riedkoga duševnoga dara. Preko Strossmayera učinilo bi se mnogo, da se hrvatski narod umiri; on bi bio najsposobniji posrednik kod izravnavanja razmirica, što jošte postoje izmedju Ugarske i Hrvatske. Njegovo imenovanje zagovara toplo i državni kancelar, ministar vanjskih posala grof Beust." Na ovaj članak primjećuju „Narodne Novine", da zaprieka Strossmayeru ne prave mjerodajni krugovi, a jamačno je list pod tim mjerodavnim krugovima razumjevao u prvom redu hrvatske mjerodajne krugove. „Zatočnik" priobćuje taj članak doslovce te očituje u glavnome želju, da se ova kombinacija glede biskupa Strossmayera obistini. Nemože se danas točno znati, koliko je taj ugarski list ozbiljno mislio, kada se je tako povoljno izjavio o eventualnom imenovanju biskupa Strossmayera za nadbiskupa, no mogli su ga na tu misao sklonuti razni razlozi, koji su za onda bili, što no rieč, na dlanu. Ugarski mjerodajni krugovi nisu u to vrieme mogli, a da neopaze, da moć narodne opozicije u Hrvatskoj sve više raste, pa da će unionistička stranka jedva odoljeti svomu protivniku. Morali su s toga i sami živo željeti, da se izravnaju oprjeke, koje su se svakim danom više zaoštravale, pa su mogli lasno doći na misao, da bi biskup Strossmayer bio u prvom redu sposoban i pozvan, da sudjeluje kod izravnavanja tih oprjeka. Ovako se taj članak ima protumačiti po sasvim naravnom shvaćanju tadašnjih javnih prilika, a i primjetba „Narodnih Novina" na taj članak odgovarala je jamačno istini. Hrvatski mjerodajni krugovi, ako su htjeli u Hrvatskoj uzdržati ustavnu vlast, kojom je opozicija tako bez obzira tresla, morali su takodjer željeti, da se uzpostave mirniji odnošaji, a to imenovanje biskupa Strossmayera bilo je za onda jedno od najuspješnijih sredstava, da se ta svrha poluči. No nije takodjer izključeno, da se je u tom pogledu postupalo više politički lukavo nego iskreno. U isto naime vrieme donese „Pesti Naplo", koji bijaše glavno glasilo vladajuće Deakove stranke, viest, da je papinski nuncij na bečkom dvoru predao grofu Beustu list papinske kurije, u kojem se odlučno izjavljuje, da papa neće nikada privoliti, da biskup Strossmayer postane nadbiskupom zagrebačkim. Grof Beust priobćio je, kaže se nadalje, taj list grofu Andrassyu i hrvatskoj zemaljskoj vladi. Ovaj tobožnji prosvjed rimske kurije imao bi se tako shvatiti, da biskup

Strossmayer nije u to vrieme radi svojega držanja na obćem koncilu, gdje je uz nekoje francezke i njemačke biskupe stajao na čelu slobodoumne manjine članova, bio u Rimu „persona grata", pa da se je ona radi toga protivila njegovu imenovanju za nadbiskupa. Nekoliko dana iza toga oprovrgnuo je tu viest odlučno bečki list „Volksfreund", koji je sa bečkom nuncijaturom stajao u nekom bližem odnošaju, izjavivši, da takav list rimske kurije na grofa Beusta neobstoji, no nisu ju oprovrgla niti glasila grofa Beusta niti autoritativna glasila kurije u Rimu. Kratko vrieme iza toga bude nadbiskupom imenovan naslovni ugarski biskup Josip Mihalović.

Izmedju unionističke stranke i narodne opozicije postajao je sve to nesnosniji odnošaj; najveću ogorčenost prve pobudjivaše pisanje „Zatočnika" proti njezinim prvim muževima, naročito proti banu Rauchu i mnoga gradska municipija i obćine, u kojima je unionistička stranka imala većinu, poslaše banu pouzdanice. Gradsko zastupstvo zagrebačko rieši se na vanredan korak; zaključi naime uz pouzdanicu banu i prepokornu predstavku na previšnje mjesto, u kojoj se potuži „na nečuveno i u prosvjetljenom družtvu bezprimjerno pisanje opozicionalnoga glasila u vojnom Sisku, koje, izlazeći pod zaštitom vlasti liberalnoga austrijskoga štamparskoga zakona od godine 1862., koji je bio uveden u Krajini, podkapa sve ustavne odnošaje u gradjanskom dielu domovine, ruši svaki autoritet, ugled, čast i osobno poštenje muževa unionističke stranke, a da se pri tom ne treba bojati, da može za ta svoja publicistička nedjela biti pozvano na odgovornost; ujedno se moli za prev. odredbu, da tomu bude kraj." Dok je naime u gradjanskoj Hrvatskoj još uvjek obstojao bachovski štamparski zakon, vladao je u Krajini liberalniji austrijski zakon od godine 1862., a ova anomalija nije mogla služiti na čast toj gradjanskoj Hrvatskoj. No zato se neima u prvom redu kriviti unionistička stranka već prijašnja vladavina Schmerling-Mažuranić-Šokčevićeva. Tiesnogrudni nazori Ivana Mažuranića, — koji nije mogao zatajiti negdašnjeg državnog nadodvjetnika iz bachovskih vremena — glede slobode štampe nisu mu dopustili, da uvede u Hrvatsku taj slobodoumniji austrijski zakon, nego je volio služit se bachovskim zakonom, po kojem se je periodični list mogao poslie triuh opomena prosto obustaviti i dokinuti, pa je ta stroga mjera i bila izvršena proti „Pozoru". Taj neslobodoumni zakon i tu neslobodoumnu praksu zatekao je barun Rauch postavši namjestnik banske časti, te je on dao na jednaki način obustaviti taj isti „Pozor". U tome su oba ta hrvatska državnika jednako

zazirala od slobode štampe. Mažuranić je kraj svih svojih umnih svojstava, po kojih je najbolje mogao shvatiti zamašno značenje štampe u javnom životu, bio u tom pogledu čovjek natražnjačkih i tjesnogrudnih nazora, a i ban barun Rauch bio mu je u tom pogledu ravan kraj sve svoje ustavne sviesti, kojom se je toliko ponosio. Jedan i drugi mogahu navesti na svoju obranu, da opozicionalna glasila vode proti njima bezobzirnu borbu, pa da im nemogu tisnuti u ruke novo oružje proti samim sebi. No i jedan i drugi mogahu se napokon uvjeriti, da su na taj način izazvali samo žešću i bezobzirniju oporbu. Neima dvojbe, da je unionistička stranka u taj par osjećala, kako je to stanje nezdravo te njezini listovi javiše tih dana, da vlada sprema novu osnovu tiskovnoga zakona. Da izvede tu svoju namjeru, ako je doista obstojala, nisu joj dopustile okolnosti i sve to žežća borba izmedju unionističke stranke i oporbe te je ustavna Hrvatska i dalje imala absolutistički tiskovni zakon, dok se je Krajina mogla ponositi slobodoumnijim zakonom. Nečini se, da se hrvatski državnici ovih vremena mogu pred svietom pohvaliti slobodoumnim duhom.

Još je jedna sgoda u to vrieme živo zanimala javno mnienje, vlada naime razpusti zastupstvo grada Karlovca. U čitavom tadašnjem pokretu, što ga stvarahu življi narodne opozicije, zauzimaše grad Karlovac osobito mjesto. Dočim je unionistička stranka imala u svojoj vlasti gradska zastupstva u Zagrebu, Osieku, Požegi, Varaždinu i drugdje, izuzamši Koprivnicu i nekoja manja trgovišta, vladaše opozicija gotovo neograničeno u Karlovcu, čije je gradjanstvo najvjernije i najodlučnije prianjalo uz njezine muževe. Tri puta zasebice biralo je u sabor svoga odabranika, odličnoga gradjana Vinka Turkovića, a čitavo gradsko zastupstvo stajalo je do posljednjega člana složno uz opoziciju. Grad se je u toj ustavnoj borbi smatrao upravo tvrdjavom te oporbe, pa ga njezini ljudi prozvaše radi toga najdomorodnijim gradom u domovini. U to je vrieme već vidljivo padao u prometu i trgovini te bio samo još blieda slika negdašnjega ponositoga Karlovca, u kojem su se sticale glavne žile prometa izmedju doljnje i gornje hrvatskih krajeva, primorskih luka i dalekoga svieta te koji je na daleko slovio kao jedan od najimućnijih gradova zemlje. Već u narodnom pokretu počam od ilirskih vremena bješe si Karlovac stekao neko odlično mjesto na čelu ostalima pa su u njegovu gradjanstvu živjele i sada tradicije, koje mu spominjahu prijašnju slavu te ga najživlje poticahu na sudjelovanje u javnim poslovima zemlje. U Karlovcu je u ilirsko doba otvorena

prva narodna čitaonica, a u toj se čitaonici sastajahu prvi muževi narodnoga pokreta: Gaj, Kukuljević, Mažuranić i drugi; u njemu je Mažuranić satvorio svoj bezsmrtni epos. U tom prvom narodnom pokretu stajahu mu na čelu uz muževe pera i knjige i prve patricijske obitelji njegovoga za onda mnogobrojnoga i odličnoga trgovačkoga升 stališa, a taj trgovački stališ bio je glasovit po svojoj samosviesti, po svojem imetku i po svojim razgranjenim trgovačkim svezama sa ostalim svietom. U ovom je pokretu proti banu Rauchu pristajao uz opoziciju s tolikim žarom i s tolikom odlučnošću, da su se odtuda morali roditi sukobi sa vladajućim činbenicima. Sukob, koji je sklonuo bana Raucha, da napokon razpusti gradsko zastupstvo i da imenuje za grad vladinoga povjerenika, nastao je odtuda, što je zastupstvo jednoglasno prihvatilo predstavku na prev. mjesto, a u toj se prepokornoj predstavci napada na upravu, na politiku pa i na ličnost bana baruna Raucha načinom, koji je bio običajan kod tadašnje opozicije i koji bi bio morao ogorčiti i strpljivijega čovjeka, nego je bio ban Rauch. Doznavši ban za tu namjeru gradskoga zastupstva, izdade gradskomu načelniku Obradoviću nalog, da se obustavi odprema predstavke. Bilo je već prekasno. Poslie nekoga vremena bude predstavka vraćena vladi sa nalogom, da ju rieši u smislu zakonskih propisa, a ban razpusti gradsko zastupstvo i imenova povjerenika. Opozicija prihvati tu zgodu, da skuje iz nje novo oružje proti banu i unionističkoj stranci.

Ovako je sve više rasla oprjeka izmedju živalja unionističke stranke i opozicije a „Zatočnik“ nije prestao navaljivati na bana naročito radi lonjskoga polja, no iznosio je u to vrieme još druge nekoje sgode, tako, da stupce lista gotovo izpunjavaju takovi osobni napadaji na banovu ličnost. Nije mu nimalo smetalo očitovanje grofa Ladislava Pejačevića, predsjednika konsorcija, koji izjavi u štampi, da barun Rauch nije ni javni ni tajni član družtva; nego svedilj pozivaše svoga protivnika, da ga tuži pred kojim od nadležnih vojnih sudova u Krajini. U veljači podnese ban barun Rauch prijavu petrinjskomu sudu proti Miškatoviću i Vončini, prvomu kao uredniku, a potonjemu kao vlastniku lista, radi uvriede časti i potvore. Sada izjavi Mrazović, da on prima na sebe svu odgovornost kao pisac tih članaka, za koje je spreman odgovarati pred sudom. Nekako u isto vrieme izjavi grof Julijo Janković, da je i on doduše bio član toga družtva za osušenje lonjskoga polja te da mu je to družtvo i ponudilo svotu od 40.000 for., koja ga je išla kao njegova učestnika, no da je, vidivši te neprestane navale na družtvo, na-

mienjenu mu svotu odklonio i ujedno iz družtva izstupio. U isto vrieme vodila se u štampi žestoka borba izmedju Vončine i nekoga grofa Scherthosza, koji je takodjer bio član toga družtva; potonji pozva napokon Vončinu na dvoboj, no ovaj odkloni poziv.

Zanimivi su članci, koji u to vrieme izlaze u „Zatočniku“ pod naslovom „Listovi jednoga unioniste“, a potiču od Ignjata Brlića, koji je u saboru bio najodriešitiji član manjine. Ignjat Brlić, koji je umro istom prije nekoliko godina, spadaše medju najdarovitije javne muževe, a ti članci, koji pobudiše veliku pažnju obćinstva, samo utvrdiše to obće mnienje o njegovim sposobnostima. Sposobnosti Ignjata Brlića bijahu u istinu mnogovrstne i znatne. Nadaren od prirode neobičnim darom, znao je taj dar usavršiti izučavanjem raznih znanstvenih grana pa je slovio kao osobito vrstan pravnik, kao izvrstan poznavalac narodno-gospodarske i financijalne struke i kao političar vanredno pronicava uma i bistra pogleda. U potonjem obziru bilo mu je u zemlji malo ravnih, pa se Brlić ima smatrati jednim od najumnijih hrvatskih političara, koji su tečajem ove parlamentarne povjesti izišli na glas. Bio je i vrstan parlamentarac, spreman svaki čas, da zapodjene i vodi umnu razpravu, pa je narod s njegovom smrću, koja ga je zatekla u zreloj muževnoj dobi, izgubio jednu od najvrstnijih parlamentarnih sila. U tim člancima stavlja Brlić prst na nekoje otvorene rane tadašnjega javnoga života. Ponajprije žali, da su se članovi hrvatskog kraljevinskog odbora, koj je sklopio državopravnu nagodbu, a medju koje je i on spadao, pociepali tečajem razprava u manjinu i većinu, jer je u tom povodu nastao i za odbor i za domovinu težak položaj, iz kojega su po njegovu mnienju proizašle razne štetne posljedice. U istinu je već onda ozlovoljilo javno mnienje zemlje, da su manjina i većina odbora, dok su još tekle razprave kraljevinskih odbora, vješale svoje protivničtvo na veliko zvono u javnoj štampi, naročito u magjarskoj, braneći svaka svoje nazore takovim polemičnim i ogorčenim tonom, kao da se borba ima izvesti na kraj izmedju njih samih i kao da nije njihova glavna dužnost, da budu složne prema ugarskom odboru, koji je postupao jedinstveno i složno. Opoziciju narodne stranke prikorava Brlić radi nekojih njezinih nedosljednih čina na prijašnjem saboru; spočituje joj, što je izstupila iz ovoga sabora, dok je trebala, da sa opozicionalnim življima unionističke stranke poradi složno u zakonitoj ustavnoj borbi u saboru. Već su onda svi bolji umovi zemlje osjećali, da je ta parlamentarna pasivnost narodne opozicije bio promašen korak, a opažalo se već i u pisanju samoga Zatočnika,

da i njegovi muževi žele izaći iz toga nepovoljnoga stanja. Zanimivo je, kako Brlić riše državnički značaj i narav bana baruna Raucha. Barun Rauch, veli Brlić od prilike, jeste državnik, koji najvoli raditi sa golim faktima; njemu je pošlo za rukom stvoriti čvrstu unionističku stranku i izvojevati pobjedu kod izbora, a ova pobjeda morala je u njemu još i više uzgojiti ono krivo mnienje, da se može bez kazni griešiti na račun moralnoga poredka i ravnoteže ustavnih sila u narodu; da državnik može nagomilavanjem samih golih fakata stvoriti za sebe povoljan položaj i tako najbolje razoružati svoje protivnike. Brlić misli, da ban Rauch nije na početku svoje vladavine umio kako treba izcrpiti razpoloženje javnoga mnienja u zemlji, koje je bilo toli u prilog unionističkoj ideji, nego je tu ideju svojim pogriešnim postupkom oslabio; da je narodnoj opoziciji, koja je bila sebi svojim prijašnjim postupkom na saboru od godine 1865.—67. mnogo pred narodom naškodila, pomogao do važnosti i ugleda, da je pače oslabio i samu unionističku stranku, prouzročivši, da u njezinom krilu ustane opozicija proti unionističkoj većini. Barun Rauch nije po Brlićevu mnienju postupao ni oprezno ni politički, a pogotovo nije postupao politički, kada je prisilio opozicijonalno glasilo, da seli iz domovine, dočim bi u samoj domovini, stojeći pod kontrolom domaćih zakona i sudova kao što i pod pazkom javnoga mnienja, moralo pisati mnogo mirnije i triezníje, nego li je poslie pisalo. Brlić žali, da barun Rauch nije prema opoziciji upotriebio slobodoumniji politički smjer; da nije otvorio vrata županijskim skupštinama, slobodnoj štampi i kritici, nego je volio upotrebiti druga sredstva, koja Brlić, stavljajući se u tim člancima na slobodoumno stanovište, osudjuje. On nimalo nesumnja u privatno poštenje baruna Raucha, koji je brižan i dobar gospodar i čist značaj. U istinu su ti Brlićevi članci, uzeli se s koje god strane, jedan od najboljih publicističkih prinosa, kojima se ovo političko razdobje osvietljuje, a Brlić sam pokazuje i kao publicista toli znatne sposobnosti, da je trebalo Miškatovićeva pera, da pokuša s uspjehom suzbiti prigovore, naperene proti njegovoj stranci.

Tih dana umre u gornjoj Rieci kraj Križevaca, gdje je mnogo godina vršio duhovničko zvanje, jedan od najsimpatičnijih muževa prijašnjih sabora od god. 1861. i 1865., Franjo Žužel u 52. godini života. Žužela jednako uvažavahu sve stranke radi njegove nesebičnosti i požrtvovnosti za javni boljak i kao jednoga od najčišćih idealista tadanjega javnoga života. Bez njega, bez njegove vatre i zanosa, bez njegovih idealnih osnova o budućnosti naroda, nemože se pravo

ni pomisliti sabor od god. 1861., koji se je na tom polju okušao s tolikom voljom. Nekoliko godina pred smrću morao je radi smetanja javnoga mira odsjediti tri mjeseca u zatvoru, radi jednoga govora, što ga je izgovorio u županijskoj skupštini križevačkoj. Ovdje se mora spomenuti svake hvale vriedan običaj onih vremena, koji je donekle bio vrstan da izravnava oprjeke i stišava strasti izmedju stranaka. I protivnički listovi pisali su simpatično o muževima, koji su se na javnome polju odlikovali kojim dobrim svojstvom pa i „Narodne Novine“ pišu s toplim čuvstvom o Žuželu, hvaleći njegov javni značaj i njegove plemenite težnje.

Nastavak saborskih razprava.

Dne 26. travnja sastao se je sabor u novu sjeditbu; u toj se sjeditbi jače iztakla unionistička manjina, koja sačinjavaše opoziciju kuće. Već u prvoj sjednici, kod proglašivanja zakona, donešenih na zajedničkom saboru, pročitan je izmedju inih i zakon o potrošarini na vino i meso. Odmah ustadoše Stojanović, Mirko Hrvat i drugi, koji izjaviše, da se taj zakon nemože uvesti u Hrvatskoj i Slavoniji, niti se potrošarina na vino i meso smije upotriebiti na pokriće državnih troškova, pošto je ona državopravnim temeljnim zakonom pridržana obćinama. Stojanović pozva prisutne zastupnike na zajedničkom saboru, neka mu kažu, zašto se oni nisu ogradili proti tomu zakonu, kada je donešen na zajedničkom saboru. Stojanović je u to vrieme već bio imenovan odsječnim savjetnikom autonomne zemaljske vlade. U povodu toga Stojanovićeva upita porodi se načelno pitanje, da li su zajednički zastupnici dužni odgovarati saboru za svoje djelovanje u zajedničkom parlamentu. O tom nestvori kuća nikakova zaključka no prisutni članovi zajedničkoga sabora izjaviše redom, da su oni vazda gotovi odazvati se svakom upitu kuće. Videći predsjednik, da se taj važni posao nemože razpraviti u javnoj sjednici, dok se kuća ne dogovori, predloži, a kuća prihvati njegov predlog, da se drži tajna sjednica. Sutra dan povedena je u javnoj sjednici razprava o pitanju: ima li se taj zakon u obće proglasiti, pošto neima obvezne moći za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju? Razprava, u kojoj učestvovahu mnogi članovi sabora, bijaše vrlo živahna. Odjelni predstojnik Zlatarović izjavi u vladino ime, da se ovim specijalnim zakonom, ako se i proglasi, nemože nipošto mienjati temeljni nagodbeni zakon. Brlić zagovaraše mnienje, da se taj zakon, koji se nas nimalo netiče, nesmije u obće ni proglasiti u hrvatskom saboru.

Tečajem razprave iznešeno je više predloga te je napokon primljen sa trideset i tri proti osamnaest glasova predlog Miroslava Kraljevića, da se zakon ima doduše u saboru pročitati, no da se odmah pohrani u saborskom arkivu te se neima proglasiti po municipijih i obćinah, pošto neveže Hrvatske i Slavonije. Stvorivši taj zaključak pošla je većina sa gledišta, što ga je naročito zastupao prisutni ministar Bedeković, da se takovi zakoni, koji se na zajedničkom saboru proglase i po kruni sankcijoniraju kao zajednički, imadu u hrvatskom saboru doduše proglasiti no uz naročitu ogradu, da nevežu kraljevine Hrvatske i Slavonije. Kada je čitan zakon izišli su Stojanović, Živković, Brlić, Broz, Kažimir Jelačić, Fodrocy, Vukotinović, Filipović, Hrvat i još nekoji iz sabornice, koji su se sada jasno očitovali kao manjina kuće. Pošto su se poslie vratili u sjednicu potaknu Živković novi predlog, neka se naime ban pozove, da upita ugarskoga ministra financija, da li je to zakon zajedničke naravi i ako nije, zašto se je onda priobćio hrvatskomu saboru, da se ovdje proglasi? O tom se predlogu povela živa razprava, u kojoj se sukobiše u kući vladajuća oprječna mnienja; manjinu je poglavito predvodio Stojanović, koji je s jednakim živim zanosom i uztrajnošću, s kojom se je čitalac upoznao iz prijašnjih sabora, branio Živkovićev predlog.

Kuća nije stvorila dalje nikakova zaključka nego je prešla na dnevni red, a na tom dnevnom redu stajaše predstavka županijske skupštine varaždinske, koja se je bavila s povriedama državopravne nagodbe. Većina skupštinara pripadaše unionističkoj stranci, a poznato je, kako je županija varaždinska već od godine 1861. najodriješitije stajala uz tu stranku. U toj se predstavci iztiče, da je zajedničko ministarstvo odredilo popis pučanstva i za Hrvatsku i Slavoniju, čega ono nije smjelo učiniti, jer taj posao spada po nagodbi na autonomnu hrvatsku vladu te je stoga bila hrvatska vlada dužna, da takovu osnovu predloži našemu saboru; nadalje se navadja, da je državopravna nagodba ne samo povriedjena tim činom nego još više daljnjom činjenicom, da su hrvatskim oblastima narinute tiskanice, providjene sa magjarsko-hrvatskim, njemačko-magjarskim pače i samim magjarskim napisom. Nadalje se kaže u predstavci, da se kod pošta i brzojava rabe, proti jasnomu slovu nagodbenoga zakona, magjarsko-hrvatske tiskanice i da na kovanom novcu neima ni traga naslovu kralja hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga. Predstavka iztiče zatim nekoje tegobe gospodarske naravi, kao što su nekoje zemlji svečano obećane, a još uvjek neizgradjene željeznice pa završuje sa sliedećim stavkama: „Sve ovo pobudjuje u narodu veliku

bojazan, da će se bratinskim sporazumljenjem izmedju Ugarske i Hrvatske-Slavonije utanačena nagoda sve dalje i dalje krnjiti, dok napokon posve neizčezne. Da istinu kažemo, istina bo se u ustavnoj zemlji tajiti nesmije. Ovi čini daju povoda pravednoj tužbi o pogubnih težnjah naše braće Magjara napram našemu narodu i naprama njegovu u nagodi ujamčenom narodnom pravu, koje su kadre svako povjerenje uništiti i narodni odpor proti takovim nezakonitim naredbama izazvati. Ovo županijsko obćinstvo nemože pojmiti, kako se je moglo sbiti, da se naša vis. kr. zemaljska vlada, kojoj je u prvom redu najsvetija dužnost naša narodna prava štititi i čuvati, nije za vremena oprla proti ovomu nezakonitomu postupku? proti postupku, koj je proti ustanovi nagodbenoga zakona §§ 56., 57. i 70; proti zakonu, koj je po Njeg. kr. apoštolskom Veličanstvu potvrdjen, da će ga On sam obdržavati i po drugim obdržavati dati. Sve ovo kr. zemaljska vlada ne vidi. Ovo županijsko obćinstvo štuje naredbe viših oblastih i neželi, da se kakav izgred dogodi te će s toga izvršiti odredjeni narodni popis no nemože propustiti, da se svečano neogradi proti takovu postupku, koj naše narodno pravo u temelju vriedja pa umoljava visoki sabor, da izvoli pozvati zemaljsku vladu, zašto je ona nezakonitu naredbu primila i pristala na izvedenje iste?"

Predsjednik predloži, da se ovaj predmet radi njegove važnosti tiska i stavi na dnevni red, a kuća prihvati taj predlog.

U jednoj od sliedećih sjednica odgovori odjelni predstojnik Zlatarović na poznatu interpelaciju zastupnika Broza glede neizvršavanja za Hrvatsku koristnih ustanova nagodbenoga zakona. Reče, da to nipošto ne biva sa sporazumljenjem bana, koji je već učinio osbiljne korake, da se to bezodvlačno sbude. Nadajući se ban, da će ovi njegovi koraci uspjeti, nemože ugarskoj vladi uzkratiti pripomoći kod izvršavanja nagodbenih ustanova, spadajućih u njezin djelokrug, jer bi to moglo dati povoda bezzakonju. Kuća primi doduše ovaj odgovor na znanje. Nu to ju nipošto ne umiri, jer već nekoliko dana iza toga predloži zastupnik Koić, da se izabere odbor od 7 lica, koji će pregledav nagodbeni zakon i sravniv ga sa postojećimi uredbami tako u Ugarskoj kao i u Hrvatskoj, imati izpitati, u koliko se nagodbeni zakon neizvršuje pa da prema tomu podnese saboru shodne predloge. Kuća prihvati predlog te odmah i izabra taj odbor.

Važna bijaše sjednica od 5. svibnja, u kojoj kraljevinski odbor, izabran za razpravu riečkoga pitanja podnese svoj izvještaj.

U tom se izvješću izjavljuje, da su se oba kraljevinska odbora te izaslanici grada Rieke poslie dugotrajnih razprava razišli nepostigavši absolutno nikakov uspjeh te odbor, ustanovljujući ovaj podpuni neuspjeh, predaje svoj mandat u ruke sabora. Iz spisah, priloženih odborovu izvješću, proizlazi jasno, kako je hrvatski odbor branio tako proti ugarskomu odboru kao što i proti stanovištu riečkih izaslanika, pripadnost grada Rieke kraljevini Hrvatskoj, pozivajući se na historičke činjenice, koje to državno pravo kraljevine Hrvatske na Rieku nad svaku sumnju dokazuju. Hrvatski odbor ustao je proti ugarskomu i riečkomu odboru, koji su iz § 66. nagodbenoga zakona izvodili tvrdnju, da je teritorijalno pitanje i zemljištna pripadnost grada Rieke konačno riešeno tom nagodbenom ustanovom te branio stanovište, da to pitanje ostaje po smislu te nagodbene ustanove i nadalje otvoreno, dok se izmedju Ugarske i Hrvatske nepostigne željeni sporazum. Ogradivši se ovako svečano, kako se to ističe u odborovu izvješću, tako proti jednomu zaključku ugarskoga sabora, koji je ovako krivo tumačio tu nagodbenu ustanovu kao što i proti riečkomu stanovištu, hrvatski je odbor ipak, vjerujući u pravedne namjere ugarskoga odbora, bio na to pristao, da se pokuša takav sporazum glede riečkoga pitanja, koji bi išao za tim, da se izmedju Hrvatske i Rieke uredi pitanje o autonomiji pa je podnesao i predlog, kojim bi se taj sporazum dao polučiti. Po tom bi predlogu hrvatskoga odbora bio gubernator Rieke, kojega bi Njeg. Veličanstvo imenovalo na predlog bana, a uz supodpis zajedničkoga ministra predsjednika, ujedno i veliki župan riečke županije, dobivao bi plaću iz autonomnoga zemaljskoga proračuna kraljevine Hrvatske i Slavonije te bi imao sielo i glas i to kao riečki gubernator u gornjoj kući ugarskoga sabora, a kao veliki župan u hrvatskom saboru u Zagrebu. Djelokrug riečkoga gubernija imao bi se protezati izključivo na zajedničke poslove koli u obziru Rieke toli takodjer u obziru hrvatskoga primorja, a nosio bi naziv: „Kraljevski ugarski gubernij za grad Rieku i hrvatsko primorje, čitavo pako primorje sa gradom Riekom imalo bi se zvati: „ugarsko-hrvatsko primorje." Grad Rieka izvršavao bi upravu i eksekutivu u 1. molbi glede svih autonomnih posala u uredovnom jeziku, kojemu ga je volja, a drugu i poslednju molbu u svih upravnim poslovima sačinjavala bi zemaljska vlada u Zagrebu, u sudbenim pako poslovima banski stol i stol sedmorice. U autonomnim poslovima bio bi grad Rieka zastupan na hrvatskom saboru po dvama zastupnicima, a u zajedničkim poslovima po jednom zastupniku na ugarskom saboru."

Na ovaj predlog hrvatskoga odbora nisu pristali ugarski kraljevinski odbor, a ni riečki zastupnici; kad su potonji stali tvrditi, da je grad Rieka tobože vlastan urediti svoje javne odnošaje sasvim neodvisno od Hrvatske, pokušao je ugarski kraljevinski odbor, nebi li kako izmirio oba diametralno protivna stanovišta, hrvatsko i ono riečkih zastupnika ali mu to nije pošlo za rukom. Kasnije je zajednički ministar predsjednik grof Andrassy podnesao novi predlog, kojim se je donekle preinačivao predlog ugarskoga odbora u prilog hrvatskomu stanovištu. Po tom predlogu grofa Andrassyja stajao bi grad i kotar Rieka u pogledu političke uprave, onda bogoštovja i nastave pod riečkim gubernatorom, dotično ugarskim ministrima i zajedničkom ugarskom legislativom. Glede pravosudja imao bi se na Rieci za autonomne privatno-pravne i kaznene poslove ustrojiti sud prve molbe i prizivni sud a treća molba bio bi stol sedmorice u Zagrebu. I zakonarstvo glede ovih pravosudnih posala Rieke vršio bi hrvatsko-slavonski sabor u Zagrebu, u koji bi Rieka glede tih posala mogla šiljati svoje zastupnike.“ Ni ovaj predlog nije primljen te su se napokon odbori razišli bez svakoga uspjeha. Kuća zaključi, da se o izvješću ima povesti razprava, a zatim predsjednik odgodi sjednicu.

Do nove sjeditbe.

Mjesec svibnja god. 1870. obilovaše važnim sgodama i dogodjajima, koji na sve strane razprostirahu uzrujanost u javnomu mnienju. Na dan smrti blagopokojnoga bana Jelačića budu kao svake godine obslužene zadušnice u crkvi sv. Marka i ovjenčan banov spomenik, a i ovaj put pozvaše vrhovne oblasti sve urede, sborove i zavode, da prisustvuju zadušnicama, no ujedno bude zagrebačkomu redarstvu izdan nalog, da sprieči sve bučne izkaze pieteta pred banovim spomenikom. Kao razlog toj zabrani bude iztaknuta bojazan, da bi se inače mogli protivnički življi na ulici sukobiti te narušiti javni poredak. Nemože se tvrditi, da je unionistička stranka ili da su mjerodajni krugovi, proizašli iz njezina krila, zazirali od takovih izkaza pieteta prema spomenu blagopokojnoga slavnoga bana, pa se ti protivnici takovu poštivanju banova spomena neimadu u prvom redu tražiti u njezinim redovima već u redovima stranke prava. Malo pred tim bješe se naime nešto dogodilo, što je takovu bojazan javnih vlastih moglo opravdati; koncem travnja dodje u Zagreb karlovačko pjevačko družtvo „Zora“ te ovo i zagrebačko družtvo „Kolo“ proslaviše zajednički svoj sastanak u susjednom Maksimiru. Vraćajući se oba družtva pod večer u Zagreb, stadoše pred Jelači-

ćevim spomenikom, da dadu oduška svojim simpatijama za banov spomen, no budu u tom smeteni po četi većinom mladih ljudih, koji ih dočekaše zviždanjem i psikanjem. Na čelu tim demonstrantima proti obim pjevačkim družtvima i velikomu množtvu pučanstva, koje ih je pratilo, stajaše suplent zagrebačke gimnazije David Starčević, koji je u to vrieme mnogo uticao u javne poslove te se u redovima stranke prava izticao kao jedan od najodlučnijih njezinih pristaša. Iz toga se sukoba porodiše ulični nemiri, a napokon nastade od tuda i sgoda, koja je čitave mjesece zanimala obćinstvo zemlje te o kojoj se je napokon povela rieč i u saboru. Da naime opravda svoj postupak toga dana i da dokaže, zašto on i njegova stranka nemogu slaviti spomen bana Jelačića, nego mu se iz političkih razloga moraju upravo oprieti, dade David Starčević objelodaniti tiskom spis pod naslovom „Slaviteljem Jelačića bana“; u tom spisu navede razloge, koji njega i ostale njegove jednomišljenike sklonuše, da su se morali oprieti ovacijama pred Jelačićevim spomenikom. I taj je spis bio u duhu onih vremena sastavljen neobičnom žestinom a morao je izazvati odpor svih narodnih živalja, kojim spomen bana Jelačića bijaše svet i nepovriediv. Postupanje Davida Starčevića razžesti njegove drugove, profesore zagrebačke gimnazije i desetorica njih objelodaniše izjavu, u kojoj osudiše tako taj spis proti spomenu banovu kao što i demonstraciju Davida Starčevića proti spomenutim pjevačkim družtvima, pa zamolište vrhovnu nastavnu oblast, da Davida Starčevića ukloni sa zagrebačke gimnazije, jer da se je ogriešio o svoju učiteljsku čast i spomenutim svojim spisom povriedio njihovo narodno čuvstvo. Pošto im je David Starčević odgovorio te ih pače nazvao denuncijantima, ponoviše spomenuti profesori svoju molbu na vrhovnu nastavnu oblast, pače zatražiše, da se Starčević ukloni do stanovitoga roka, jer da bi inače morali sami položiti profesorsku čast, da nemoraju dulje službovati sa Starčevićem. Novinstvo je o toj zgodi razpravljalo strastveno i ogorčeno te u krajnjem stranačkom duhu, koji je u obće obilježavao čine i izjave tih vremena. Vlada odpusti doduše Davida Starčevića, prihvativši nazor, da se je kod gornje prigode ogriešio o svoj učiteljski ugled, nu nekoliko dana iza toga odpusti takodjer Vatroslava Jagića, već onda čuvenoga slavistu i učenjaka, te suplenta Vasu Bratelja i to s razloga, što je prvi sastavio, a drugi prepisao spis, podnesen vladi, kojim se je kategorički zahtjevalo, da se Starčević ima do stanovitoga roka ukloniti. Kako je kasnije predstojnik bogoštovno-nastavnoga odjela Pogledić izjavio na jednu interpelaciju Mavre Broza u saboru, smatrala je

vlada zahtjev spomenute desetorice profesora, da se David Starčević ima do stanovitoga roka odpustiti, pravim ultimatumom, pa nije ban „bez grdne povriede koli dostojanstva banske časti, toli onoga zemaljske vlade mogao dopustiti, da mu javni urednici postave takav ultimatum. Dopustiti takova šta značilo bi ustanoviti načelo, koje bi svaku upravu nemogućom učinilo. Odpustila je pako samo dvojicu od one desetorice, pošto se je ustanovilo, da su Jagić i Bratelj stajali ostalima na čelu.“ Od one osmorice profesora, koji su s Jagićem i Brateljem podpisali predstavku na vladu, polože šestorica dobrovoljno profesorsku čast, a u tom povodu izstupi iz gimnazije 125 djaka. Pošto je ova zgoda proizvela uzrujanost u obćinstvu odredi oblast, kako je već spomenuto, da se na dan 20. svibnja neima obćinstvu dozvoliti pred banovim spomenikom nikakov izkaz, a opozicija prihvati tu zabranu za povod, da stvori novu pritužbu proti svojim unionističkim protivnicima. Do 200 zagrebačkih gradjana, njezinih pristaša, podpisaše predstavku na previšnje mjesto, koju u njihovo ime kanonik Šušković i gradjanin Gjuro Crnadak podastrieše pred podnožjem prestola. Po jednoj viesti „Narodnih Novina“ izjavilo je Njeg. Veličanstvo toj dvojici izaslanika svoju čvrstu volju, da se poštuje spomen bana Jelačića no ujedno je odriešito prikorilo svaku demonstrativnu izjavu. Predstavka bude vraćena vladi, a ova ju ustupi na uredovanje zagrebačkomu sudbenomu stolu.

Tečajem takodjer mjeseca svibnja udesi narodna opozicija sastanak u Maksimiru, na koji dodje oko stotina njezinih uglednih pristaša iz raznih krajeva zemlje, a s namjerom, da se ustanovi organizacija i program, s kojim bi opozicija ušla već u predstojeću izbornu borbu. Sada je već bilo jasno, a razabiralo se to najbolje iz pisanja Zatočnika, da se u opoziciji bore dvije struje: jedna unionistička, a druga antiunionistička; prvoj stajahu na čelu Mrazović, Vončina i Miškatović, a drugoj Rački i Makanec. Neima dvojbe, da je unionistička struja bila već u tom času jača te je Miškatović nazvao taj banket u Maksimiru revizijskim banketom. Prvih godina novoga državopravnoga odnošaja nije ta narodna opozicija radila drugo, već samo napadala na to javno stanje i na muževe, koji su ga u domovini podržavali pa je na oko izgledalo, da u njoj imadu prevagu elementi, koji se nazivahu antiunionističkom strankom. U istinu nebijahu ti elementi ni u to vrieme u većini nego im se samo puštalo maha od strane vrhovne uprave stranke, koja je smatrala najprečim poslom, da se podkopa temelj unionističkoj kao vladajućoj stranci, da uzdrma vlast bana baruna Raucha, a ovi zadatci tako naprezahu svu snagu

opozicije, da nije na drugo mogla još pravo pomišljati. No čim je u zemlji sve više sticala privrženika, te se je mogla nadati, da će joj u doglednom vremenu poći za rukom postići željno izgledani cilj; čim je mirnije shvaćala javne odnošaje, stvorene na osnovu novoga državnoga sustava monarkije, koji već bjehu počeli svuda hvatati korjen, u Hrvatskoj kao što i u čitavoj monarkiji, tim joj se je više nametalo uvjeranje „da mora prema tomu stanju stvoriti nekakav jasni program, koji bi se možda dao oživotvoriti unutar toga novoga okvira. Da se mora stupiti na temelj državopravne nagodbe s Ugarskom te da se taj temelj uzme za izhodište dalnjoj akciji, to bijaše vodjama opozicije u času toga maksimirskoga sastanka već sasvim jasno, no radi oprječnih struja u stranci, koje se još uvjek borahu za vlast, nije se već sada mogao stvoriti nikakov program. Doduše su kasnije i sami vodje opozicije odstupili od toga umjerenoga pravca, a učinili su to u povodu nekojih velevažnih dogadjaja, nastalih u austrijskoj poli monarkije, koji im ulievahu smione nade za budućnost, kao što i u tom povodu, što ih je dugotrajna borba sa protivnicima ogorčavala. Vidjet će se to naročito kod jedne izjave, koju je opozicija objelodanila godinu i pol poslie ovoga maksimirskoga sastanka no i ta izjava bijaše samo izraz časovite zlovolje te nije mogla prikriti, a ni preinačiti glavne težnje. Vodje opozicije Mrazović, Vončina i Miškatović, bijahu već u ovo vrieme u svojoj duši podpunoma uvjereni, da je državopravna nagoda takovo trajno, na čvrstom temelju osnovano djelo, koje se ne može porušiti onako lasno, kao vlast unionističke stranke pa se prema tomu djelu ima stupiti na stanovište, koje se u glavnom načelu nije moglo razlikovati od stanovišta njegove utemeljiteljice: unionističke stranke. Ovo se već opaža iz Miškatovićeva pisanja, koji doduše oprezno i prikriveno, da nepovriedi osjećaj velikoga opozicijonalnoga množtva, no ipak dosti jasno zagovara ideju revizije na obstojećem zakonitom temelju kao jedino političku i izvedivu misao. Ovo se jednako jasno opaža iz pisanja nekojih antiunionističkih muževa u stranci, koji se, videći pogibelj za svoje težnje, javljaju u „Zatočniku" sa svojim antiunionističkim člancima, te nastoje s velikim naprezanjem svoje umne snage, da suzbiju unionističku struju, koja je otimala sve to više maha. Ni Mrazović, ni Vončina, ni Miškatović nebijahu u politici idejaliste ili sanjari pa se ovaj čas već spremahu, kako će opravdati svoj preokret. Proti unionističkoj stranci i njezinom vodji dizahu doduše sve to jaču i bezobzirniju opoziciju, no već popuštahu u svojim zahtjevima prema Ugarskoj a i prosudjivahu skeptično vla-

stitu snagu. Već se opaža njihova težnja, da se na ruševinama stare unionističke stranke popnu do vlasti. Uz ovakove znakove javnoga položaja sastade se sabor dne 30. lipnja u svoju predposliednju sjeditbu.

Nastavak saborskih razprava.

Prva saborska sjednica te sjeditbe važna je po interpelaciji, koju je banu upravio zastupnik Brlić, a koja se ticaše već spomenutoga imenovanja naslovnoga biskupa Josipa Mihalovića zagrebačkim nadbiskupom. Brlić je svoju interpelaciju. kako je bilo sasvim naravno, osnovao na državopravnom temeljnom zakonu te se tako upit kao i vladin odgovor ima prosuditi sa ovoga načelnoga gledišta. Brlićevo umovanje ide na to: „Pošto je kraljevina Hrvatska i Slavonija po §. 59 nagodbenoga zakona politički narod, imajući svoj posebni teritorij te se pri podieljivanju dostojanstva i služba imadu izuzam riedke slučajeve strukovne vještine izključivo uzeti u obzir sinovi toga političkoga naroda; pošto odovud sliedi, da se u obsegu ovih kraljevina nesmije bez očite povriede narodnoga poštenja i ponosa kao što i nagodbenoga zakona imenovati nedomaći sin, a pošto je Josip Mihalović takav nedomaći sin, pita Brlić bana, koji je po zakonu o odgovornosti bana odgovoran ne samo za svoja zakonita djela nego i za zakonitost vladarskih akta: „zašto je predložio Ugrina za nadbiskupa zagrebačkoga i koje mjere kani poprimiti sa saborom, da se izcieli nezakonitost toga čina?“ Brliću je odmah odgovorio vladin zastupnik Pogledić, koji izjavi, da ban i vlada nevide u tom imenovanju nipošto povriede nagodbenoga zakona. Po nagodbi nemože u Hrvatskoj biti kod autonomnih oblastih činovnik nitko, koji je inostranac ili nije stekao zavičajno pravo u Hrvatskoj i Slavoniji; stoji nadalje, da se kod popunjivanja mjesta kod zajedničkih oblastih mora u prvom redu uzeti obzir na domaće sinove. No ni jedna ni druga od ovih ustanova nemože se onamo protegnuti i tumačiti, da Mihalović nebi mogao biti imenovan zagrebačkim nadbiskupom. To je imenovanje pravo krune, koje joj nitko nemože zaniekati. To bi se imenovanje moglo protiviti ustanovama nagodbenoga zakona u slučaju, kada novoimenovani nadbiskup nebi bio vješt hrvatskom jeziku i kad ne bi bio kadar rukovoditi crkvenu upravu; no to oboje nije Brlić dokazao.“ Na ovu izjavu vladinoga zastupnika uzeo je Brlić iznova rieč, te je nastojao dokazati, da je to vrhovno apoštolsko pravo krune, koje se ima uzeti u najširem smislu, ograničeno kanoničkim pravom i državopravnim

odnošajem. Onaj, kojega Nj. c. i kr. apošt. Veličanstvo želi uslied svoga vrhovnoga prava imenovati biskupom, mora imati sva kanonička svojstva te po ovom nemože Njeg. Veličanstvo imenovati gradjanskoga čovjeka; nadalje se nemože imenovati tudjin, jer ugarsko državno pravo izrično veli, da u Ugarskoj ne može biti nijedan drugi biskupom nego Ugrin. Nadalje reče Brlić, kako mu je upravo začudno, što je jedan Hrvat mogao uztvrditi, da je hrvatski narod samo zato tuj, da zauzimlje činovničke službe, a dostojanstva u zemlji da su dana u zakup tudjemu narodu. Kuća primi odgovor vladinoga zastupnika na znanje, Brlić pako izjavi, da će podnesti o tome obrazloženi predlog. Sliedeće saborske sjednice izpunila je razprava o autonomnom proračunu. Zanimivo je, kako je kuća razpravila i riešila pitanje o podpori narodnom zemaljskom kazalištu. Do te godine upravljao je kazalištem prema zaključcima prijašnjih sabora naročiti odbor, koji je stajao pod nadzorom vlade. Kada se je odbor razišao, preuze vlada upravu u vlastite ruke, a sabor doznači kazalištu iz zemaljskih sredstava godišnju podporu od 24.000 for. no ujedno bude pred kuću izneseno pitanje, kakovu bi kontrolu imao sabor odsele vršiti i o kazalištnoj upravi i o njegovom umjetničkom djelovanju. Mnogi se članovi kuće uzprotiviše zahtjevu, da sabor vrši kakav upliv na kazalištnu upravu, pošto se to pravo ima izključivo ostaviti vladi, vlada je pako dužna podnesti saboru izvješće o stanju i napredku te se u tome ima sastojati saborovo pravo kontrole. Kuća zaključi, da se odabere odbor ad hoc od sedam lica, koji će kazalištno pitanje razpraviti. Ovaj je odbor doduše viećao i poslie predložio kući jedan izvještaj no taj se je ticao samo mirovinske kazalištne zaklade. Kuća prihvati poziv, upravljen zemaljskoj vladi, da čim prije oživotvori osnovu o ustrojenju sveučilišta. Kako je poznato, ustrojeno je i otvoreno sveučilište istom za banovanja Ivana Mažuranića.

U sjednici od 13. srpnja budu kući podnešene dvije preважne osnove: o izbornom redu i o uredjenju sabora Poznato je, koliko su nastojali prijašnji sabori, naročito pak sabor od god. 1865. do 1867., da se to stožerno ustavno pitanje već jedared rieši; kuća je s toga obje ove osnove pozdravila s velikim zadovoljstvom te je odmah o njima povela razpravu. U prvoj osnovi, onoj o izbornom redu, bijahu važne sliedeće načelne i glavne ustanove: Broj zastupnika ustanovljivaše osnova na 67, od kojih županije imahu birati 43, a gradovi i poveljna trgovišta 24 zastupnika; izmedju tih jednoga zastupnika slob. poveljena obćina Turopolje. Imenovanje središnjih iz-

bornih odbora povjeravaše osnova u županijama velikim županima, a u gradovima načelnicima: tim središnjim odborima bijaše stavljeno na volju, da opredieie izborna mjesta ili birališta. Glede aktivnoga prava izbora kaže se u osnovi, da se ono u županijama te u trgovištima bez uredjenoga magistrata, koja bijahu za onda Vukovar, Virovitica, Djakovo i Ruma vrši posredno i neposredno; neposredno pravo vrše oni, koji plaćaju najmanje 50 for. izravnoga poreza; nadalje viriliste, naime župnici, pastori, rabini, činovnici kraljevski, županijski i obćinski, odvjetnici, doktori prava i liečničtva, magistri kirurgije, ljekari, mjernici, patentirani pomorski kapetani; obrtnici, trgovci i brodovlastnici, koji plaćaju najmanje 30 for. izravnoga poreza; posredno biraju narodnoga zastupnika oni, koji plaćaju najmanje 5 for. izravnoga poreza bez prireza. U gradovima i trgovištima, koja imadu poput gradova uredjene magistrate, a to bijahu Krapina, Sisak i Samobor, vrše izborno pravo oni, koji plaćaju 15 for. izravnoga poreza, nadalje članovi gore spomenutih striša: naslovni biskupi, pravi kanonici i prebendari, župnici, protestantski pastori, rabini, profesori pravoslovne akademije, gimnazije, realke, kraljevski, županijski, gradski i obćinski činovnici, odvjetnici, doktori medicine, doktori prava, magistri kirurgije, ljekari, diplomirani mjernici i pomorski kapetani. Glede plemenite obćine turopoljske ima iznimna ustanova, po kojoj pravo izbora imadu njezini žitelji nekretnina i ako plaćaju najmanje 15 for. izravnoga poreza, nadalje obrtnici, trgovci i brodovlastnici, ako spadaju u područje toga izbornoga kotara, a plaćaju najmanje 15 for. izravnoga poreza. Biranje zastupnika mora biti javno. Osnova o uredjenju sabora ustanovljuje, da sabor sazivlje Nj. Veličanstvo u Zagreb; zakonska perioda traje tri godine no Nj. Veličanstvo može razpustiti sabor i prije izmaka te periode ali onda valja, da se odmah razpišu novi izbori i da se drugi sabor sastane najkašnje tri mjeseca nakon razpusta prijašnjega. Virilni glas u saboru imadu: nadbiskup zagrebački, metropolita doljnjo-karlovački, diecezanski biskupi, prior vranski, veliki župani, upravitelji županija i župan turopoljski, nadalje svaki knez, grof ili barun, koji je sam ili kojega su predji do sada pravo osobnoga glasa na saboru uživali i koj je kao indigena u hrvatsko-ugarski zakonik unešen, ako je u zemlji rodjen, nastanjen ili tamo kao nadležan, 24. godinu navršio, u kazneno-sudbenom obziru neporočan, te ako osim toga posjeduje u Hrvatskoj i Slavoniji na svoje ime u gruntovnici upisano takovo imanje, s kojim je jurisdikcija do godine 1848. spojena bila. Sabor otvara i zatvara Nj. Veličanstvo kralj ili

njegov namjestnik; predsjeda mu pako po saboru izabrani predsjednik ili jedan od obajuh podpredsjednika. Glede pasivnoga prava izbora kaže se u osnovi, da zastupnikom naroda može biti izabran svatko, tko je u kraljevini Hrvatskoj ili Slavoniji rodjen ili tko je u savez koje obćine ovih kraljevina kao zavičajni pripadnik primljen, ako ima pravo izbora u obće ili virilno pravo glasa na saboru, te nadalje, ako je navršio 24 godine i ako je pismen — nemože se pako izabrati, tko je pod skrbničtvom ili stečajem, a niti onaj, koji stoji u posebnoj iztragi ili je osudjen radi zločina ili prekršaja, počinjena s koristoljublja. Zastupnici neprimaju nikakovih naputaka, a vrše svoje pravo, odnosno dužnost, osobno. Na djelokrug sabora spadaju svi poslovi, tičući se neposredno i izključivo kraljevina Hrvatske i Slavonije, kojih je obseg ustanovljen nagodbenim zakonom od 8. studenoga 1868. Pravo inicijative pripada kruni i saboru."

Ovo bijahu glavne ustanove obijuh zakonskih osnova. Uvaživši, da su se svi dosadašnji sabori počamši od sabora godine 1848. sastali na osnovu oktrojiranoga izbornoga reda, shvatit će se, koliku je dužnost i odgovornost imao upravo ovaj sabor, komu bješe dosudjeno, da razpravi ustavnim načinom obje osnove.

Osnove preporuči s nekoliko riečih izvjestitelj odbora Stjepan Hrvoić, a zatim uze rieč Ignjat Brlić. Govor mu je vrlo poučan, stvaran, temeljit te ga vrieme od 30 godina nije lišilo načelne važnosti i poučnoga sadržaja ni za današnjega vremena. Počinjući svoj govor očituje se Brlić unionistom, pa žali kao takav, što osnova nediše ni slobodoumnim ni ustavnim duhom. Zatim razlaže Brlić obširnim i vrlo zanimivim načinom postanak i razvoj ustavnih i parlamentarnih uredaba, naročito u matici zemlji ustavnosti, u Englezkoj, a logička nit, koja se provlači kroz taj dio njegova govora, pokazuje, kako je Brlić svoj predmet temeljito proučio. Ovo se mora naročito iztaknuti kod njega, koji je u tom saboru sjao svojom duhovitošću i oštroumnošću kao što i pronicavošću svoga političkoga duha a ovdje nam se još prikazuje kao osobit poznavalac državoslovnih znanostih. U nekoliko kratkih redaka umije Brlić sbiti historički razvoj parlamentarizma, obsižući više vjekova te ga prikazati tako svestrano i na tako jasan način, da se valja upravo diviti tomu daru predavanja i toj snagi rječitosti. Govor mu je na visini pravoga evropskoga parlamentarnoga govora pa se nitko, čitajući taj govor, nemože oteti dojmu, što ga je taj govor kadar još i danas proizvesti na svakoga, kao što se svatko mora pokloniti ozbiljnosti, koju je Brlić, razpravljajući taj predmet, zasvjedočio. Taj dio Brlićeva govora

može nas ipak manje zanimati te se glavna važnost ima s praktičnoga gledišta položiti na kritiku, kojom je Brlić razčinio odborovu osnovu i na primjetbe, koje su išle na to, da se ta u mnogom pogledu nedostatna osnova izpravi i popuni. Evo s toga glavnoga sadržaja te kritike i tih primjetaba: Brlić nije nipošto za obće pravo glasovanja, odkad se je uvjerio, da se to sredstvo u despotičkoj ruci zlorabi; on je za to, da se pravo izbora ograniči cenzusom, no cenzus od 50 for. za naše je odnošaje nerazmjerno velik. Žali takodjer, što se je ukinuo manji cenzus, koji je dosele obstojao za primorje, a obalio se je za Turopolje. Govornik pjeva slavu kršnom, valjanom, radinom i marljivom primorskom pučanstvu, komu je sudjeno da živi na kamenitoj litici, bez zemlje, žitka i hrane, da na svojim brodovima obilazi čitavi sviet, pa eto takovu se pučanstvu hoće da uztegne pravo političko, dočim se za Turopolje, gdje je zemlja plodna, a narod nije siromašan, cenzus obaljuje. Ove su ustanove u jednu ruku nepravedne, a u drugu pristrane. Neslaže se ni sa posrednim biranjem narodnih zastupnika, jer je znanost takovu ustanovu sasvim zabacila te joj više neima mjesta u nijednoj ustavnoj državi. Važno je pitanje, da li se imaju činovnici birati u sabor. On se u tom pogledu drži načela: „ima li u kojoj zemlji dovoljno inteligencije izvan činovničkoga stališa, neka se onda činovnici izključe od pasivnoga prava izbora. U nas se neima tako, nego je činovnički stališ tako rekući glavni nosilac inteligencije, pa je pravo, da mu vrata sabornice budu otvorena. No u tom slučaju mora i vlada podnašati tu neugodnost, da budu činovnici proti njoj u saboru u opoziciji. U prijašnjem saboru bijahu u opoziciji proti vladi i to kao činovnici: govornik, oba brata Kraljevića, Živković, Stojanović, Zlatarović i Hrvoić, a to bijaše opozicija državopravna, kakovu danas nevode unionistički članovi manjine. No ni Schmerling ni Šokčević nisu proti njima i ostalim muževima unionističke oporbe išli dalje nego što su ih koji put opomenuli, dočim govornik čita eto o sebi u novinama, da je već službe lišen. (Ova je viest bila istinita. Službene novine javiše tih dana, da je Brlić dignut sa mjesta tajnika stola sedmorice te sa časti profesora na pravoslovnoj akademiji; opazka pisca.) Pita se nadalje: „kakova prava da ima sabor? Prvo je pravo sudjelovanja u zakonodavstvu; drugo budget, ili pravo opredieljivati državni trošak i potrošak, treće pako pravo porezovanja, no ovo je pravo državopravnim zakonom preneseno na zajednički sabor. Četvrto je pravo kontrole, sabor ima naime pravo izpitivati, da li vlada sbilja postupa prema proračunu, a ako toga

nečini, da ju pozove na odgovornost. Peto je pravo inicijative, naime podnašati zakonske predloge; šesto je pravo, a i to spada medju stožerna prava, da sabor ima pravo putem adrese na krunu, putem interpelacija uplivati stvarno, premda samo posredno na državnu upravu. Sedmo je pravo, da sabor može pozvati na odgovornost odgovornu glavu svoje vlade. Nadalje prigovara osnovi, što uzkraćuje pravo izbora doktorima mudroslovja, profesorima sjemeništa, članovima jugoslavenskoga sveučilišta, kapelanima i pučkim učiteljima. Žali napokon, što se u osnovi nespominje ni Krajina ni Dalmacija. Govornik završi sa sliedećom izjavom: „Mi smo kao unionistička stranka vazda visoko zastavu nosili, da ponovimo zakoniti savez, da ponovimo državopravnu zajednicu s Ugarskom u tu svrhu, da postanemo učestnici njezine slobode i njezina ustava. Evo danas, gdje nam se prilika pruža, da se približimo braći, da se ugledamo u njihov zakon, mi činimo protivno. Ja predlažem, da visoki sabor izabere odbor, koji bi po načelih ugarskoga izbornoga zakona od god. 1848. sastavio i saboru predložio zakonsku osnovu o zakonodavnoj vlasti kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije."

Glavna razprava bila je vrlo kratka, a vodila se mlitavo. Jovan Živković osudi oštro osnovu, nazvavši ju nejasnom i do kraja smetenom, te je želio, da se vrati odboru i vlada izravno pozove, da sastavi novu osnovu, koja bi više odgovarala duhu vremena i praktičnoj potrebi.

Iza Živkovića uze rieč vladin zastupnik Zlatarović, koji pokuša da suzbije prigovore saborske manjine, naročito Brlićev govor. Njegov je govor vrlo kratak, te se iz njega niti nemogu pravo razabrati razlozi, koji su vladu vodili pri podnašanju osnove. Od većine progovoriše osim izvjestitelja još samo dva govornika, koji opravdavahu osnovu razlozima shodnosti, neupuštajući se u nikakovo razlaganje načelne važnosti. Slab bijaše zaključni govor izvjestitelja Hervoića, koji pokuša, da suzbije nekoje Brlićeve primjetbe, a zatim se odmah prešlo na glasovanje. Osnova bude primljena za podlogu specijalne razprave sa 41. glasom proti 14. U manjini bijahu Brlić, Fodroczy, Živković, Ante Stojanović, sva četvorica činovnici, koji se ujedno smatrahu prvacima manjine, zatim Vukotinović, Broz i Aurel Kušević. Potonji je proti osnovi govorio i glasovao imenito s razloga, što su bili još sveudilj obustavljeni županijski municipiji i što vlada nebijaše još podnesla osnove o njihovu preustrojstvu, a Kušević nije kao stari ustavnjak htjeo ni za živu glavu dozvoliti, da se velikim županima, koji bijahu samo vladini činovnici, dozvoli

uticanje u izbore. Ni Julija Jankovića ni Hellenbacha nije bilo više u saboru: oba bjehu prije toga položili svoje mandate, a to je bio svakako jak udarac za unionističku stranku, proti kojoj su njezini protivnici izvan sabora dizali u to vrieme kuku i motiku, nebi li ju srušili.

Puno živahnija bijaše specijalna razprava, koja dade pojedinim govornicima priliku, da iztaknu proti osnovi razne prigovore, s ustavnoga i slobodoumnoga gledišta. Živković zahtjevaše, da se uzpostave ustavne županijske skupštine, pa da se njima, a nipošto velikim županima dade pravo imenovati izborne odbore, te odredjivati izborne kotare i birališta. Živković je doduše uvjeren, da se županije kao upravna uredba nemogu oživotvoriti u svojem prijašnjem ustroju prije godine 1848, jer bi samo smetale dobroj upravi, nego on poglavito hoće, da im se u izbornim stvarima dade ustavna vlast; tako bi se moglo u našim prilikama najprije oživotvoriti načelo slobodnih izbora. Živkoviću odgovori Zlatarović, koji izjavi svoje uvjerenje, da je staroj municipalnoj županijskoj uredbi za vazda u Hrvatskoj odzvonilo te se neće više naći hrvatska vlada, koja bi ju voljna bila uzpostaviti. Odgovornost vlade, reče, kako je ustanovljena autonomnim zakonom, neda se dovesti u sklad sa municipalnim životom, a tko hoće tu modernu uredbu, mora htjeti i dokinuće starih županijskih municipija. Iza Zlatarovića ustade Ante Stojanović, a kuća je njegovu izjavu u toj razpravi morala izgledati s tim većim interesom, što je on na prijašnjim saborima najodriešitije zagovarao staru ustavnu slobodu, naročito pak ustavnu uredbu županijskih municipija. Njegova je izjava kratka i jezgrovita, a služi na čast načelnoj dosljednosti i slobodoumnoj sviesti toga u našem parlamentarizmu svakako neobičnoga čovjeka. Stojanović reče, da se tu ne radi o tomu, da pojedine ustanove izbornoga zakona imaju da budu slobodoumne ili neslobodoumne, nego prosto o tome, da nitko neima prava uticati kod izbora na slobodnu volju naroda, kojemu pristoji nezavisno izjaviti tu svoju volju. Nepita se, da li će zastupnici izabrani slobodnom voljom naroda vršiti svoj mandat u slobodoumnom ili neslobodoumnom smislu, nego je glavno, da to bude slobodna volja naroda, pa neka bi bila još i koliko natražnjačka. Ako se ove ustanove prihvate onako, kako ih predlaže odbor, time će se odgovornoj vladi ne samo dati uticaj na izbore, nego će joj se dati u ruke podpuni upliv na izbore, pa bi se onda moglo prosto kazati: „da vlada imenuje zastupnike za sabor i da su svi nepogriešivi". (Smieh). Iz ovoga se vidi, kako je Stojanović sudio o prak-

tičnoj vriednosti načela o odgovornosti vlade, uvedena u ustavno-parlamentarnom životu evropskih naroda, a povoljnije nije o tom sudio ni Živković. On reče, da je ta odgovornost iluzorna, ako neima pozitivna zakona, koji vladu prieči, da počini koji neustavni čin, a i on želi takav zakon, kojim se ima ograničiti vladin upliv na izbore. Vlada, odgovorna parlamentarnoj većini, nepruža ni njemu jamstva, da će raditi prema načelu slobode i ustava. Kuća je glasovanjem primila odborove ustanove. U daljnjoj razpravi primila je kuća predlog zastupnika Tomašića, da se za kotar prekokupski (Ozalj, Ribnik) te za kotare u županiji riečkoj, ustanovi cenzus mjesto od 50 sa 30 for. Ostale ustanove primljene su bez svake promjene.

U sjednici od 20. srpnja bude kući predloženo izvješće saborskoga odbora, koji je bio izaslan, da glede izvještaja kraljevinskoga odbora u pitanju riečkom podnese izvještaj. Poznat je podpuni neuspjeh dogovora izmedju kraljevinskih odbora, te je kuća sada imala da stvori neki konačni zaključak. Većina kuće stajala je sada na stanovištu, da se riečko pitanje već jedared smetne s dnevnoga reda te ostavi obim vladama, da u gradu Rieci uvedu provizorij u pogledu još neriešenih upravnih pitanja grada i kotara riečkog. Samo državopravno pitanje smatrala je većina kuće podpuno riešenim §. 66. državopravnoga temeljnoga zakona, koji je grad i kotar proglasio posebnim, sa svetom krunom ugarskom sjedinjenim tielom. Tko je pratio prijašnju razpravu, kako je na dotičnom mjestu zabilježena, nemože ovo stanovište dovesti u sklad sa prijašnjim nazorima te iste većine. Manjina kuće, naročito Živković i Brlić predlagahu, da se izmedju sabora hrvatskoga i ugarskoga nastavi dogovaranje, a medjutim neka se hrvatska vlada ovlasti, da u sporazumu s ugarskom vladom uvede na Rieci privremeno upravno stanje, no da o tom ima podnesti izvještaj saboru. Još dalje od ove dvojice išao je Mavro Broz, koji predloži, neka kuća ponajprije izjavi svečanim zaključkom, da je Rieka cjelokupni dio Trojedne kraljevine i da ona po pravu pripada Hrvatskoj, a onda stopram, da se stupi u dogovor s Ugarskom, kako da se javno stanje u gradu preustroji, da naime u autonomnih poslovih kao cjeloviti dio pripadne Hrvatskoj, a u zajedničkih poslovih da pripadne, kao što i ostala Hrvatska, Ugarskoj, s kojom bi imala zajedničko zakonodavstvo. Prihvaćen bude predlog člana većine Sime Filipovića, koji je glasio: „Uzimajuć sabor hrvatsko-slavonsko-dalmatinski na znanje izvješće, što mu ga je izaslani za riečko pitanje kraljevinski odbor podnio i pridržavajući si svečano sva prava, koja kraljevini Hrvatskoj na grad Rieku i njezin

kotar koli po naravi i povjesti, toli po pozitivnih ustanovah, naime po previšnjoj rezoluciji od god. 1876. i 1877., po previšnjoj diplomi od god. 1778. 1779., po zak. članku 4. od god 1807. te po prev. riešenju Franje I. od god. 1807. pripadaju, zaključuje: I. Da se sporazumno sa saborom kraljevine Ugarske novi u svoje vrieme kraljevinski odbori izaberu, koji će postojeću glede grada Rieke i njegova kotara pravnu razmiricu izravnati te o svom djelovanju dotičnim saborom izvješće podnesti imati; 2. da zemaljska vlada sporazumno sa zajedničkom ugarskom vladom o tom nastoji, kako da se županija riečka, faktično pod upravom kraljevskoga povjerenika stojeća, odmah i podpuno njojzi predade i kako da se s druge strane glede grada Rieke i njegova kotara i donle, dok spomenuta razmirica konačno riešena bude, privremeno uvede onakvo ustrojstvo, koje će postojećim zakonom, imenito državopravnoj nagodbi od 8. studenoga i dobro shvaćenim svestranim interesom što bolje odgovarati". Za ovaj predlog glasovaše 55 saborskih članova, a proti desetorica, poimence Akurti, Brlić, Broz, Cvijić Marko, Gorički, Kiš Ladislav, Kraljević Benjamin, Malač, Vukotinović i Živković. Stojanovića, koji je inače najodlučnije stajao uz manjinu, nije bilo u sjednici, dočim je Fodroci ovaj put glasovao s većinom.

Kuća je u ovoj sjeditbi razpravila i primila još jednu zakonsku osnovu, koja je stajala u svezi s državopravnim temeljnim zakonom, pa se radi toga mora spomenuti. Ta je osnova u ono vrieme pobudila najveću uzrujanost izvansaborske opozicije te je njezin začetnik, predstojnik pravosudnoga odjela Žuvić, bio u opozicijonalnoj štampi najžešće napadan, naročito po Ivanu Vončini, koji ga je u Zatočniku obsipavao najkrupnijim osvadama. Prvobitni naslov te osnove glasio je: Zakonska osnova u zaštitu ustava kraljevina Hrvatske i Slavonije", no poslie ga je saborski odbor promjenio u naslov „zakonska osnova o promjeni njekih ustanova kaznenoga zakona, kriepostna za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju". Paragraf 1. te osnove glasio je: „Koj se česa podhvati, (§. 58. k. z.), što bi napereno bilo na silovitu promjenu ustava kraljevine Ugarske i kraljevine Hrvatske i Slavonije ili uzakonjene državne sveze kraljevine Ugarske, Hrvatske i Slavonije i ostalih u svezu carevine spadajućih kraljevina i zemalja — kriv je zločina veleizdaje te se ima kazniti po ustanova §. 59. slov. b. druga alineja i slovo c. k. z." U drugom se paragrafu odredjuje, da je krivac zločinstva smetanja javnoga mira po §. 65. kaznenoga zakona, te se ima kazniti kaznom u istom §. sadržanom, svaki onaj, koji načinom, u tom §. navedenim, nastoji razdraživati na preziranje i mržnju proti

ustavu kraljevine Ugarske i kraljevine Hrvatske i Slavonije ili proti uzakonjenoj državnoj svezi kraljevine hrvatsko-slavonske, kraljevine Ugarske i ostalih kraljevina i zemalja u svezu carevine spadajućih. U trećem se paragrafu odredjuje, da je kriv prestupku suprot javnomu miru i redu, u §. 300 k. z. navedenom svaki onaj, koj načinom navedenim u tom §. nastoji razdraživati na preziranje i mržnju proti zastupstvu zajedničkom ili pojedinih kraljevina i zemalja u svezu carevine spadajućih". Pošto je Žuvić obrazložio osnovu podužim govorom, u kojem nastojaše dokazati, kako je ona nuždna, da se naročito novoutemeljeni ustav zemlje zaštiti od pogrda i hrdjavih namjera njegovih bezobzirnih i „pakostnih" protivnika, uzeše rieč nekoji govornici u prilog osnovi; jedini je proti njoj otvoreno ustao turopoljski župan Josipović, koji reče, da se §. 1. te osnove igra sa životom ljudih a zatim nastavi: „Mi znamo, da se u ustavnim državama ono, što se danas nazivlje izdajstvom domovine, može za koju godinu nazvati obranom domovine". Odgovorio mu je Žuvić rekav, da se u §. 1. nipošto neizriče kazan smrti. Kuća je primila osnovu bez promjene te je ona doskora stekla moć zakona.

Dok su ovako tekle saborske razprave, spremala se je već opozicija narodne stranke na odlučnu izbornu borbu proti svojoj unionističkoj protivnici i njezinom vodji, barunu Rauchu. Sada je njezina organizacija bila malne dovršena, a mnogi već predvidjahu, da će unionistička stranka prije ili poslie podleći njezinu jurišu. Uz Mrazovića, Vončinu i Miškatovića, izticao se je u opoziciji mladi profesor pravoslovne akademije, Milan Makanec, o kojem bijaše već po čitavoj zemlji poznato, da se odlikuje vanrednom snagom rječitosti i nesebičnom požrtvovnošću, a ova mu je požrtovnost svuda sticala oduševljene prijatelje. Neodoljivom snagom govora, ženijalnošću duha i čitavim svojim bićem, koje odavaše plemenita, za uzvišenim idealima narodne slobode i samostalnosti težećega javnoga borca, vršio je Makanec u to vrieme velik upliv na široke narodne slojeve, naročito u glavnom gradu Zagrebu. Opozicija je s opravdanim ponosom upirala oči u tu dragocjenu svoju silu, koja joj je privodila u kolo pristaše iz mladjega naraštaja narodne inteligencije. Njegov gromki, zapovjedajući glas, stojeći u živom kontrastu sa njegovom slabašnom i vanredno simpatičnom fizičnom pojavom; njegova neustrašiva narav, njegov poletni duh, koji je letio u vedre visine pravoga idealizma, bjehu mu već u javnomu mnienju osvojili odlično mjesto pa i prijatelji i protivnici računahu s njim kao sa

važnim činbenikom javnoga života. Upirući javno mnienje oči u Milana Makanca, koji mu je u grudi ulievao žar vlastitoga oduševljenja i gledajući u tom ženijalnom mladiću apolonske ljepote idealizovane narodne težnje, gotovo je zaboravljalo na tolike odvratne strane te strahovite stranačke borbe, koja se je pretvarala u nekrvavi gradjanski rat izmedju sinova jedne domovine. Motivi, s kojih se je Makanec borio proti svojim protivnicima, bijahu u mnogom pogledu različiti od motiva gornje trojice opozicijonalnih prvaka. Makanec je srtao napried i preporučao narodu najodriešitiju borbu proti sustavu i njegovim nosiocima, misleći, da će on, bude li samo uztrajan i ostane li nepomično kod svih svojih zahtjeva, napokon sve svoje težnje oživotvoriti. U barunu Rauchu i unionističkoj stranci gledao je muževe, koji sprečavahu narod, da postigne svoj cilj pa je proti njima ustajao svom snagom svoga uvjerenja i svojega preživahnoga temperamenta. No i kao njihov najžešći protivnik vodio je tu borbu bez trunka mržnje ili sebičnosti; njegova nepomirljivost bijaše izraz i odsjev toga nutarnjega uvjerenja, koje se je opiralo svakomu pritisku i tražilo oduška u žilavom odporu proti javnim okolnostima. U istinu bijaše taj plemeniti muž požrtvovan do nepromišljenosti, a u ovo vrieme i nepomirljiv do skrajnosti; ovo potonje s toga, što je on tu borbu izmedju svih najosbiljnije shvaćao. Ova iskrenost i osbiljnost težnja stvarahu iz Milana Makanca ne samo veledušnoga borca, koji je svojim načelima rado žrtvovao vlastiti mir, svoju i svoje obitelji sreću, nego ujedno i najljućega protivnika, no to protivničtvo izviraše iz tako plemenitih pobuda, da ih je svatko u zemlji shvaćao pa i poštovao. Vodio je borbu za načela i s načelnoga gledišta, hotio je, da vidi svoj narod slobodan i nezavisan, a mislio je, da je tomu sada najsgodniji čas. Njegova bezobzirnost u borbi nebijaše u to vrieme manja od bezobzirnosti Ivana Vončine, samo joj je izvor bio čišći, pobude idejalnije i cilj uzvišeniji. Možda će već ovdje mnogi požaliti, da je taj u istinu ženijalni muž trošio svu svoju snagu na agitaciju, koja ga je napokon morala svega izcrpiti te razoriti njegov i onako slabašan tjelesni ustroj. Uvidjajući Makanec, da kao profesor pravoslovne akademije ima takovih dužnostih, koje se nemogu spojiti sa zvanjem političkoga agitatora, odrekao se je profesorske službe te je malo za tim prešao u vojni Sisak, da kao tajnik trgovačke komore, koja se bješe ondje odskora ustrojila, uzmogne slobodno vršiti svoj poziv. Nastavna uprava nehtjede primiti te ostavke, nego dade proti njemu povesti iztragu i Makanec bude dignut sa profesorske časti.

Upravo u to vrieme zadesi jednaki udes i Ignjata Brlića i pravoslovna akademija bude tako lišena dvajuh ponajboljih sila, koje su joj svojim pravničkim znanjem i svojom umnom snagom služile u istinu na ures. I ovo bijahu samo simptomi podpunoga razsula, do kojega je ta borba morala dovesti tolike uredbe zemlje.

U to vrieme pada i imenovanje ugarskoga biskupa Mihalovića nadbiskupom zagrebačkim, pa je ono u svezi sa obćim stanjem moralo pobuditi veliku uzrujanost i velik odpor opozicije proti ličnosti novoga nadbiskupa. Važne su nekoje nadbiskupove izjave iz tih dana, jer nam pokazuju, kako je novi nadbiskup shvaćao svoj položaj na čelu katoličke crkve u Hrvatskoj, i jer nam razjašnjuju njegovo kasnije političko djelovanje, koje je s tim izjavama stajalo u podpunom skladu. Primajući u Budimu deputaciju prvostolnoga kaptola zagrebačkoga, izjavi, „da će autonomiju Hrvatske i sva ostala njezina prava braniti sa svim zakonitim sredstvima, podupirati sborom i tvorom hrvatske prosvjetne zavode, kao što i nastojati oko toga, da se izmedju Ugarske i Hrvatske uzdrži dobar odnošaj“. Ulazeći 6. kolovoza u prvostolnu crkvu nadbiskup izjavi svečano: „Kunem se Bogu pred vratima ove crkve, da ću uzdržati i braniti zemlje ove slobodu, prava, autonomiju i cjelokupnost, da se od nje ništa neodkine i izdahnuo prije, nego bi išta štetno učinio za ovu zemlju“. Nadbiskup je Mihalović ovoj svojoj pastirskoj zakletvi ostao vjeran do konca svojega života, a njegovi mu protivnici iz ovih vremena priznadoše to kod otvorena groba.

U to se vrieme dešava takodjer važna sgoda u životu hrvatskoga naroda u Dalmaciji; u dalmatinski sabor ulazi sada prvi put od ustavnoga preporoda većina hrvatskih i srbskih zastupnika, a može se misliti, koliku je taj dogodjaj pobudio radost u čitavom hrvatskom narodu. Listovi jedne i druge stranke u matici zemlji pozdraviše tu pobjedu dalmatinske narodne stranke s pravim uzhitom, pa se sada ne samo u domaćem novinstvu nego i u onom čitave monarkije uzelo ozbiljno razpravljati o sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom. Čekalo se, što će dalmatinski sabor izjaviti u svojoj adresi na krunu, a čekalo se takodjer, što će muževima te saborske većine savjetovati narodna opozicija u Hrvatskoj, s kojom ih spajahu najtešnje prijateljske i političke sveze. U Zatočniku izadje niz članaka iz pera Franje Račkoga, u kojima se dalmatinskim zastupnicima savjetuje, „da u adresi naglase stožerno pravo na sjedinjenje, no pošto sadanji hrvatski sabor u Zagrebu nije zakonit, neka zamole krunu, da sazove zakoniti sabor, s kojim bi Dalmacija

ugovarala o sjedinjenju". Prema ovomu savjetu, koji je dalmatinska narodna stranka prihvatila, glasila je odnosna stavka u adresi dalmatinskoga sabora: „Ali Hrvatska i Slavonija dodjoše u položaj, koji svestrano nezadovoljuje pravnu sviest naroda, a svakako je stvoren bez sudjelovanja zastupnika kraljevine Dalmacije. Stoga sabor moli, da bi se Njeg. Veličanstvo blagodostojalo svesti položaj državni s obje strane na takovo stanovište, da bi se zakoniti zastupnici Dalmacije mogli susresti sa zakonitim zastupnicima Hrvatske i Slavonije te zametnuti dogovore, kako da se prekinuti državopravni vez izmedju Dalmacije te Hrvatske i Slavonije uzpostavi". Nemože se danas točno znati, u koliko su se sa gornjim Račkovim nazorom o tobožnjoj nezakonitosti hrvatskoga sabora u Zagrebu slagali ostali prvaci narodne opozicije no toliko stoji, da mu ne samo nije nitko javno prigovorio nego se „Zatočnik" češće vraća na tu stvar odobravajući takove nazore. Ovako se je radilo i u pitanju o sjedinjenju Krajine, koju su prvaci te opozicije takodjer odvraćali od sjedinjenja s Hrvatskom i Slavonijom na osnovu državopravne nagodbe, sklopljene s Ugarskom. No tako u Hrvatskoj i Slavoniji kao što i u Dalmaciji bilo je i izvan unionističke stranke dosti političkih ljudih, koji osudjivahu taj postupak opozicije, a značajan je bio svakako upit zadarskoga „Narodnoga Lista", glavnoga glasila dalmatinske narodne stranke, koji je glasio: „Može li dalmatinski sabor pretresati odluke onoga sabora, kojega odluke kruna potvrdjuje? U isto vrieme, kada je ovu adresu podastro prev. priestolu, izabra dalmatinski sabor zastupnike u bečko carevinsko vieće pa su listovi unionističke stranke čitavu tu akciju obijuh stranaka ov i onkraj Velebita označili najvećom zabludom i pogrieškom.

Tečajem čitavoga toga vremena nastojala je ta narodna opozicija neumorno, da zasnuje čim čvršće sveze sa slavenskim narodima u Austriji, naročito sa Česima i Slovencima, onda sa Srbima u Ugarskoj, polažuć velike nade na takav savez. Njezin vodja Mrazović posjeti glavni grad kraljevine Češke, a 1. prosinca sastadoše se u Ljubljani nekoji vidjeniji članovi narodne opozicije, slovenske narodne stranke, te od Srba jedini Laza Kostić, koji na tom sastanku proglasiše ujedinjenje južnih Slavena te izjaviše, da će svim zakonitim sredstvima raditi o ostvarenju toga jedinstva. Opozicijonalni hrvatski te slovenski listovi prihvatiše ovaj program a Vončina pokrenu pače u Sisku i list na njemačkom jeziku „Südslavische Zeitung", da zastupa te težnje. No ugarski Srbi opriese se tomu programu, koji nazvaše neizvedivim pa i ubitačnim za srbski narod

u monarkiji. Misao, da se i na taj način poradi oko ujedinjenja južnih Slavena potekla je jamačno od takovih elemenata u narodnoj opoziciji, koji bijahu odlučni protivnici Magjara, te još možda mišljahu, da se i na taj način dade drmati sa novim državnim sustavom u monarkiji. No dok takovi elementi bijahu načelni protivnici državopravnomu savezu s Ugarskom te su i to ujedinjenje južnih Slavena smatrali sasvim osbiljnom mišlju, imao je Vončina druge namjere. Što je za druge bio načelni program, to je za nj bilo sredstvo agitacije, koje se ima izrabiti proti postojećim odnošajima. Vončina je kroz svoj znatni upliv u stranci sve više zaoštravao stranačke razmirice u zemljì stvarajući stanje, koje je, kako se to naročito opaža u novinskoj polemici, bilo već postalo nesnosno. A taj Ivan Vončina bijaše u prvom redu samo neumoran i najokretniji agitator, koji je išao za tim, da upotrebi svako sredstvo, vrstno, da uzdrma vlast njegovih protivnika u zemlji, naročito vlast najopasnijega protivnika, baruna Raucha. Svi ti njegovi različiti programi bijahu u istinu samo tolika sredstva agitacije, koja je on dotjeravao do vrhunca, te se u čitavoj političkoj povjesti tih vremena nije nitko mogao s njim sravniti. U to je vrieme vodio u štampi polemiku sa Josipom Žuvićem, a vodio ju je tako, kako ju osim njega nebi nitko drugi umio voditi. Znao ju je začiniti tako krupnim invektivima i pogrdama na svoje protivnike, da je ove mogao natjerati u očajnost. Ni Miškatović a ni Mrazović nisu štedili svoje protivnike, nu Miškatović, i koliko oštar, birao je uvjek izraze a budući čovjek veoma obrazovan pa flegmatičan čuvao se je surovoga tona, nastojeći, kako bi u žestini sama sebe savladao. Takav bijaše i Mrazović. Takovih obzira nije Vončina poznavao pa je, vodeći polemiku sa Žuvićem, navalio na nj tolikom snagom i žestinom izraza, da su se čitatelji njegova lista morali od čuda gotovo snebivati. Vončina se je od svih znao najmanje pretvarati, a bio je uz to neobično žestoke i strastvene ćudi; ovako nam se razjašnjuju toliki njegovi vrtoglavi skokovi u javnom životu, gdje se riedko vidi motiv, koji ga je mogao potaknuti, da promjeni svoje jučerašnje nazore; ti se skokovi imaju svesti na njegovu naglu, sangviničku narav, kojoj je robovao njegov um i koja je često puta potamnjivala tolika njegova dobra svojstva. Da je bio nesebičan i požrtvovan, da je naročito najmanje cienio svaku materijalnu korist, priznavahu mu to i sami njegovi protivnici; da je prema svojim prijateljima činom zasvjedočavao toplo prijateljsko srdce pa da je u prigodama mogao biti i veledušan, i to se nije moglo zaniekati. U toj njegovoj publicističkoj borbi sa Žuvićem značajna je njegova

izjava, da mu je barun Rauch još dvije godine poslje uvedenoga nagodbenoga zakona kroz Žuvića nudjao službu, koju da je on odklonio." Ponudivši barun Rauch Vončini službu nije baš pokazao, da osobito cieni stalnost njegova osvjedočenja no što da se kaže o samom Vončini, koji je mogao mirno slušati takovu ponudu, a koji se poslie dvije godine dana sjetio, da priobći narodu, koju mu je ponudu učinio barun Rauch. Čovjek, koji je ovako mogao sebe izvrći oštroj kritici javnoga mnienja, nije se u istinu znao pred nikim pretvarati.

Posliednja saborska sjeditba.

Dne 14. studenoga 1870. sastala se je kuća u posliednju sjeditbu poglavito radi toga, da razpravi proračun za godinu 1871. te zakonsku osnovu o ustrojstvu županijskih municipija, koju mu autonomna vlada bješe predložila. Posliednjom osnovom, koju je kuća smatrala jednim od najvažnijih i najprečih svojih zakonarskih zadataka, te je s toga i požurila vladu, da ju svakako podnese tečajem saborske periode, oživotvorena su nekoja načela moderne državne uprave te u nekojim bitnim ustanovama preinačena starodavna županijska uredba, kako je još obstojala sve do tih vremena. Najvažnijom ustanovom te nove osnove smatrala se je ona, kojom su dokinute starovječne restauracije županijskih municipija, naime izbor županijskoga činovničtva, koje je u prijašnje historičko doba izvršavalo plemstvo, a još godine 1861. izvršilo obćinstvo županija. Mjesto toga izbora bude uvedeno imenovanje činovnika, i to viših činovnika po banu, a nižih po velikom županu. Tu radikalnu preinaku iztaknuo je u svojem govoru izvjestitelj odbora Ljudevit Raizner, vrlo revan i radin član kuće, naglasivši, kako je vrieme lišilo te fedaulne restauracije, koje su se obavljale svake treće godine, svakoga smisla, jer županijska uredba mora imati sposobne, mnogovrstnim upravnim zadatcima dorasle činovnike, a takovi se mogu samo onda uzgojiti, ako budu stalni, da neće poslie nekoliko godina službovanja biti lišeni službe novom restauracijom. Kako je nadalje spomenuo izvjestitelj, čiji kratki govor prilično izcrpljuje jezgru čitave osnove, bavio se je odbor i s tom mišlju, da li se sudbena uprava, prema zahtjevima moderne znanosti, nebi imala odieliti od političke. Razsudivši zrelo to pitanje, odbor je napokon došao do uvjerenja, da se za sada još nemože provesti ta korjenita reforma. Izvjestitelja je popunio zastupnik vlade Zlatarović, navedavši kao glavni razlog, s kojega

su se morale dokinuti restauracije županijskoga častničtva, a uvesti imenovanje, načelo o odgovornosti bana i vlade, oživotvoreno po kući prihvaćenim zakonima pa je i to ustrojstvo municipija valjalo dovesti u sklad sa tim načelima. Iza Zlatarovića uze rieč predstojnik pravosudnoga odiela Žuvić, koji reče, da se sudstvo nemože odieliti od uprave radi toga, što narod naš, koji ima svoje posebno avitičko shvaćanje o državi, još uvjek traži, da mu ima suditi onaj isti, koji mu zapovjeda, da ide raditi na cestu, graditi most itd. Žuvić iztaknu još i treću bitnu preinaku dotadašnjega ustrojstva županija, a i ta je stajala u skladu sa modernim načelom parlamentarnoga sustava te sa načelom ob odgovornosti vlade prema saboru. Vidjelo se je, kako su županijska municipija u vrieme Schmerling-Mažuranić-Šokčevićeve vladavine, služeći se svojim na starom ustavu osnovanim pravom, znala osujećivati protu-ustavne naredbe vlade, kako su se u tom povodu svaki čas poradjali sukobi izmedju vlade i županija te je napokon vlada bila prinuždena, da obustavi županijske skupštine i da iz županijske uprave ukloni odporne činovnike. Žuvić reče, da je i po ovoj osnovi županijama pridržano pravo samouprave kao i pravo, da stvaraju štatute, nu ti zaključci i štatuti nesmiju se protiviti obstojećemu zakonu a niti stajati u oprjeci sa vladinim naredbama. Jednako je županijama ostavljeno pravo peticije na sabor i predstavke na vladu no i to pravo nesmije se vršiti na uštrb djelovanja sabora, a niti može obustaviti kriepost vladine naredbe, proti kojoj bi takova predstavka bila upravljena. Žuvić upita kuću: Želite li vi gospodo, da svevlast županija stoji nad saborom i vladom: želite li, da odpor ili ravnodušnost županija osujeti vladine čine, koji su uspjeh vašega zakonotvornoga rada; želite li, da vlada bude odgovorna vam, a da njoj za ledjima županija krati vršenje sabora? Još je u glavnoj razpravi uzeo rieč Jovan Živković, koji reče, da je vlada, ograničivši ovom osnovom djelokrug županija na najmanju mjeru te usredotočivši čitavu upravu u svojim rukama, starodavnu županiju uništila te preuzevši skrbničtvo nad narodom stvorila takovo stanje, u kojem će narod postati apatičan i bezbrižan prema vlastitim probitcima. Osnova bude primljena po predlogu vlade i odbora te je postala zakonom.

Još je u toj sjeditbi važna jedna interpelacija zastupnika Ignjata Brlića, koja se je ticala odskora uvedenoga privremenoga stanja u gradu Rieci kao i stanja u području pomorskoga gubernija riečkoga. Brlić se pozva na saborski zaključak, kojim bješe vlada ovlaštena, da sporazumno sa zajedničkom vladom nastoji, da se glede

Rieke i kotara privremeno uvede onakovo ustrojstvo, koje će postojećim zakonom, imenito državopravnoj nagodbi, odgovarati; nu provizorij riečki, reče Brlić, kao što je dosada tamo uveden, nosi u svojem zametku pečat nezakonitosti po tom, što se imenovani gubernator „za grad Rieku i kotar“ unatoč nagodbenomu zakonu imenuje pokraj toga još i gubernatorom ugarsko-hrvatskoga primorja. Uvaživ, da se potonjim naslovom hoće da označi primorje riečke županije, imenito grad i kotar bakarski; uvaživ, da po javnom i neprieporno pravu §. 66. nagodbenoga zakona, županija riečka s gradom i kotarom bakarskim spada izključivo k teritoriju kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; uvaživ, da se upitnim naslovom nanosi nova povrieda nagodbenomu zakonu te da se time krnji cjelokupnost i samouprava ovih kraljevina, u koliko je i samim nagodbenim zakonom ujamčena, čast mi je interpelirati Vašu preuzvišenost; „Kani li Vaša preuzv. one naredbe i spise, koji se odnose na uredjenje provizorija za grad Rieku i kotar, ovomu saboru shodnoga znanja radi priobćiti? Koje je mjere Vaša preuzv. već do sada poprimila, da se protuzakoniti naziv „ugarsko-hrvatsko primorje odstrani“? Na ovaj upit odgovori vladin zastupnik Zlatarović, da ban nekani predložiti saboru spise, koji se odnose na uvedenje toga provizorija na Rieci „jer upravo s toga, što se u riečkom pitanju nije moglo postići sporazumljenje izmedju oba činbenika, naime ugarskoga i hrvatskoga sabora, ostavili su sabori vladi, da uvede ona provizorij na Rieci, koji će trajati, dok se zakonodavnim putem ovo pitanje rieši. Kad bi se spisi predložili saboru, to bi prejudiciralo konačnomu riešenju toga pitanja. Na drugo pitanje glede naziva „ugarsko-hrvatsko primorje“, čast mi je u banovo ime izjaviti, da neima u tom pogledu niti najmanje povoda poprimiti kakove mjere, što je taj naslov samo administrativni izraz, koji nedira u pitanje naše zemljištne cjelokupnosti već se tiče države ciele u onom smislu rieči, koji obuhvaća zajedničtvo svih zemalja krune sv. Stjepana“. Na ovu izjavu predstojnika Zlatarovića odgovori Brlić, da je on stavio upit na temelju nagodbenoga zakona, koji izrično veli, da riečka županija sa bakarskim kotarom sačinjavaju nedvojbeni cjeloviti dio hrvatske kraljevine te zašto vlada dopušta, da se za taj dio naše kraljevine rabi naslov, koji u zakonu neima temelja. Poznato je, da u politici i diplomaciji mnogo do forme stoji te ona često i odlučuje, pa bi vlada imala da štiti izpravnu formu, koju ovdje sam zakon traži. Istina je nadalje, da je ovaj sabor privolio, da se na Rieci u gradu i kotaru uvede provizorij, no tim se nije vladi stavilo na volju, da može raditi, što

hoće nego se izrično veli, da provizorij mora biti na temelju nagodbenog zakona izveden. Ako je tomu tako onda neznam, kojim pravom moglo se je od vlade dopustiti, da se jedan znatni dio naše kraljevine drugim imenom krsti, kojim se vlastnost u dvojbu dovadja, dočim sumnje neima, da je čisto hrvatski. Glede onoga, što je vladin zastupnik rekao, da je taj naslov samo stvar administrativna, koja nipošto nezasjeca u našu zemljištnu cjelovitost, ima primjetiti, da je u istinu zlo, kada se iz ustiuh vladina povjerenika mora čuti mnienje, da je administracija neka stvar pokvarene politike, kojom se može gaziti zakon.“ Kuća je odgovor vladinog zastupnika primila na znanje.

U sjednici od 7. siečnja 1871. predposliednjoj saborske periode bude pročitan, kraljevski odpis na bana, koji ga ovlasti, da zaključi sabor. Predsjednik kuće Antun Vakanović spomenu u svojem zaključnom govoru glavne stečevine trogodišnje saborske periode, u prvom redu državopravni zakon, kojim je obnovljen osamstogodišnji savez s Ugarskom, nadalje izborni red i zakon o uredjenju sabora, kojima je dokinuto oktroirano stanje, trajavše od godine 1848. Spomenu takodjer, da je pod ovom erom stupila u život jugoslavenska akademija, s kojom se naš narod punime pravom diči. Na koncu pozva kuću, da uzklikne Njeg. Veličanstvu premilostivomu zakonitomu kralju i Njez. Veličanstvu kraljici. (Burni živio).

U sjednicu od 8. siečnja 1871. dodje ban barun Rauch, da kao kraljevski povjerenik zaključi sabor kralj. odpisom.

Prev. kraljevski odpis glasio je:

Mi Franjo Josip Prvi,

po milosti božjoj cesar Austrijanski, kralj Češki itd. i apoštolski kralj kraljevina Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Velmožam, dostojanstvenikom i zastupnikom naroda, na saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sakupljenim, kraljevski Naš pozdrav.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni! Ljubljeni vjerni Naši.

Privremenim zakonom ob uredjenju sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kojemu Smo mi listinom Svojom od 20. listopada 1867. podielili dotle, dok nebude zakonitim ustavnim putem inako odredjeno, Naše previšnje odobrenje, ustanovljena je saborska perioda toga sabora na tri godine.

Na tom temelju sazvani na 8. siečnja 1868. sadanji sabor imade, budući mu je trogodište njegove zakonske periode na domaku

djelovanje svoje dočeti tim većma, što Smo previšnjimi listinami Svojimi od 12. rujna 1870. odobrili zakonske članke II. i III. 1870. ob uredjenju sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i ob izbornom redu za sabor istih kraljevina, koji se zakoni sada jur oživotvoriti imadu.

Pridržujuć Si dakle sazvati opet doskora zastupstvo kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te očitujući kraljevskim odpisom od 20. listopada 1867. u slobodni kraljevski Naš grad Zagreb na 2. prosinca 1867. na 8. siečnja 1868. odgodjen, i od tada zasjedavši sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ovim zaključenim, izrazujemo Vjernostim Vašim ujedno kraljevsku Našu dopadnost i priznanje za revno djelovanje i patriotičnu odanost, kojimi ste tečajem ove minule zakonarske periode osbiljno o tom nastojali, da su mnogi, potrebi naroda i duhu naroda odgovarajući zakoni došeni te osobito, da su nagodom sa kraljevinom Našom Ugarskom na temelju pragmatičke sankcije i u dobro shvaćanom medjusobnom interesu sklopljenom, državopravni odnošaji medju kraljevinom ovom i kraljevinami Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, zakonito i trajno uredjeni.

Želeći iskreno, da kako ova svetčano obnovljena sveza, tako i ostali mnogobrojni zakoni milim Nam kraljevinam Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji donesu blagoslov što veći i obilniji, ostajemo Vam cesarskom i kraljevskom Našom milosti i prijazni blagonakloni.

Dano u Meranu na dan dvadeset i deveti mjeseca prosinca hiljadu osam sto sedamdesete.

Franjo Josip v. r.

Koloman Bedeković v. r. Levin barun Rauch v. r.

Kuća pozdravi čitanje prev. odpisa sa „Živio kralj". Saborski dnevnik ove periode završuje sliedećim riečima: I tim se svrši prvo trogodišnje zasjedanje sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kojim je poslie dvadeset godišnjega njemačko-austrijskoga absolutizma postavljen novi i čvrsti temelj zakonitomu i ustavnomu razvitku ovih kraljevina."

Do sabora godine 1872.—1875.

Isti onaj dan, kojega je sabor zaključen gornjim prev. odpisom, pukla je pred vojničkim sudom u Petrinji osuda u t. z. lonjsko-poljskoj parnici, naime u parnici, koja je na zahtjev bana baruna Raucha bila povedena pred tim sudom proti Miškatoviću, Vončini i Mrazoviću. Kako je već spomenuto, tužio je barun Rauch svu trojicu, naročito pak pisca tih članaka Mrazovića radi uvrede časti i potvore. Poznato je, o čem se je radilo. Mrazović, koji se je očitovao piscem svih tih članaka, objelodanjenih u Zatočniku proti barunu Rauchu, tvrdio je, da je ban Rauch prvi zasnovao družtvo za osušenje lonjskoga polja, kojemu je od prvoga časa bio tajnim drugom, da je to družtvo očevidno zasnovao na štetu čitavoga interesovanoga pučanstva, a na korist njegovih članova, koji su od tuda imali ubrati veliku materijalnu korist, a samomu pučanstvu nanesti znatnu materijalnu štetu. Mrazović izjavi, da je svaki čas spreman, da svoje tvrdnje pred sudom dokaže. Petrinjski sud proglasi Mrazovića kao pisca tih članaka, a Vončinu i Miškatovića, prvoga kao vlastnika a potonjega kao odgovornoga urednika lista nekrivima, a javno mnienje shvatilo je ovu odriešujuću presudu tako, da je piscu Mrazoviću pošlo doista za rukom svoje tvrdnje pred sudom dokazati. Kako razlozi te presude nisu u javnosti objelodanjeni, nije se moglo znati iz kojih je razloga sud odriešio Mrazovića od obtužbe, no sam moralni utisak ove sudbene odluke bio je toli zamašan i za baruna Raucha toli porazan, da se je njegov odstup u najskorijem vremenu smatrao već sada vjerojatnim. Može se misliti, kakovu su agitaciju podigla ta tri nepomirljiva banova protivnika u javnomu mnienju, da do kraja uzdrmaju njegov položaj u narodu. Još u oči te petrinjske presude donese „Zatočnik“ nekoliko članaka proti barunu Rauchu, u kojima se tvrdi, pače ta tvrdnja i podkriepljuje zaključcima javnih ustavnih korporacija, da je on stajao prije godine 1848. na čelu onomu krilu unionističke stranke u Hrvatskoj, koja je težila za tim, da se Hrvatska sasvim pretopi u „Magjarorszagu“ pa da je uslied njegova predloga izdan godine 1847. izaslanicima županijskoga municipija zagrebačkoga na ugarski sabor naputak, po kojem se je postepeno imala oživotvoriti ta glavna težnja baruna Raucha. Jedna od točaka toga naputka,

koji „Zatočnik“ diljem priobćuje, glasila je, da se magjarski jezik ima u hrvatskim školama učiti bar dvije ure na dan. Poslie presude, koja je do vrhunca zaoštrila odnošaj izmedju baruna Raucha i gornje trojice njegovih protivnika, uzeše ovi tražiti, da barun Rauch s mjesta odstupi, a Miškatović kao publicistički glasnik stranke, izjavi u njezino ime, da će se ona zadovoljiti sa svakim banom, koji bi joj pružao jamstvo, da može učvrstiti sada već sasvim razklimane stožere javne uprave. Tražeći banu Rauchu nasljednika, upozoruje Miškatović u prvom redu na grofa Julija Jankovića, kao muža, koji radi čestitosti značaja i patriotične sviesti uživa u narodu obće poštovanje i koji bi po njegovom mnienju bio najsposobniji, da stišava strasti i izmiri razdražene duhove. Opozicija nebi, nastavlja Miškatović, imala takodjer ništa proti tomu, da bana Raucha nasliedi grof Ladislav Pejačević Virovitički, koji je doduše njezin najveći i najodriešitiji protivnik, nu kojega ona susreće s poštovanjem radi mnogih njegovih dobrih svojstava. Iz tih članaka opaža se još jasnije i preokret u političkom mišljenju glavnih prvaka opozicije, koji su već sada bili kanda sasvim o tome uvjereni, da se državni sustav, uveden u Hrvatskoj državopravnim nagodbenim zakonom, nemože ni porušiti, a ni znatno promjeniti pa Miškatović očituje, spremnost opozicije, da traži sa tim ustavom modus vivendi. Izjavivši ovako svoje mnienje, čekala je opozicija daljnji razvitak krize, koja se je svršila neočekivanom brzinom. Dne 26. siečnja 1871. objelodaniše službene novine previšnju odluku, kojom se ban barun Rauch riešava banskoga dostojanstva, a na njegovo mjesto imenuje hrvatski ministar kod zajedničke vlade Koloman Bedeković. S banom Rauchom odstupiše i sva tri odjelna predstojnika Zlatarović, Žuvić i Pogledić, a predstojnikom odjela za unutarnje poslove bude imenovan ministarski savjetnik Mirko Šuhaj, kojemu bude privremeno podieljena i uprava ostalih dvajuh odjela. Na Bedekovićevo mjesto dodje kao hrvatski ministar Petar grof Pejačević, na Šuhajevo Mirko Bogović, a na Bogovićevo dosadašnji odjelni predstojnik Pogledić.

Sve ove promjene, u prvom pak redu odstup do ovoga časa toli moćnoga baruna Raucha pobudiše u zemlji, kako se može misliti, pravu senzaciju, a ujedno zavlada neka obćenita nada, da će se javni poslovi moći odsele razvijati u mirnijem pravcu. Koliko god se mora priznati, da je presuda petrinjskoga vojnoga suda imala znatna utjecaja na odstup baruna Raucha, nemože se ipak kazati, da ga je ona sama prouzročila. Ona ga je u istinu samo uskorila te nebi barun Rauch u nikojem slučaju preživio predstojećih saborskih iz-

bora, koji su urodili užasnom katastrofom njegove stranke. Njegov položaj u narodu bijaše sasvim uzdrman; što više, jednako uzdrman bijaše i položaj čitave unionističke stranke, a da je tomu bilo tako, imalo se je to dobrim dielom pripisati postupku baruna Raucha. Siloviti postupak, kojim je barun Rauch udario proti opoziciji, izazvao je krajnji odpor njezinih jednako bezobzirnih, od njega hladnokrvnijih prvaka, koji u istinu polučiše oba glavna cilja, za kojima su u borbi išli: uništiše njega a onda i unionističku stranku, no oboje polučiše samo pomoćju tolikih njegovih pogriešaka, koje okrnjuju njegov državnički glas i ugled. U čitavoj novijoj našoj povjesti neima državnika, koji se je manje obazirao na moralne faktore javnoga mnienja kao upravo barun Rauch; koji je više od njega smetao s vida moralnu snagu protivnika, naročito moralnu snagu narodne inteligencije. On nije proti sebi imao samo narodnu opoziciju, koja je uslied njegovih krivih i pogrešnih mjera svaki dan više rasla nego i znatan dio inteligencije unionističke stranke, koji je od sebe odbio jednakim bezobzirnim postupkom tako, da je unionistička stranka ušla u predstojeću izbornu borbu već sasvim razstrojena te doživjela poraz, kakovu slična izborni ljetopisi u Hrvatskoj nebilježe. Prema ovim pogreškama baruna Raucha stoji neoboriva činjenica, da je on izmedju svih hrvatskih državnika ovih vremena najviše doprinesao, da je na osnovu nagodbenoga zakona oživotvoren i obnovljen državopravni savez s kraljevinom Ugarskom, a s ovim epokalnim djelom prelazi njegovo ime u narodnu povjest.

Novoga bana, Kolomana Bedekovića, primila je i narodna opozicija, koja se sada ima smatrati glavnim faktorom nutarnjega političkoga života, prilično mirno i susretljivo te ga je opozicijonalno glasilo pozdravilo kao muža osobne čestitosti i prokušane ustavne sviesti od kojega ona očekuje, da će pribaviti u zemlji poštovanje ustavu i zakonu.

Pozdravljajući njegovu desnu ruku, Mirka Šuhaja, sjetiše se opozicionalni prvaci negdašnjeg starog pobratimstva s njime, koje ih je spajalo u borbi proti bečkomu centralizmu. Sve izjave novoga bana, učinjene u prvom početku, uvjeravahu narod, da će on poštovati zakon i ustav te na ovom temelju osnovati svoju vladavinu. Kako je opozicija htjela poći u susret novomu banu, svjedoči još i činjenica, da je jednu deputaciju zagrebačkoga gradjanstva, koja je tražila zakonitu obnovu gradskoga zastupstva zagrebačkoga, priveo banu sam vodja opozicije Mrazović, dakle nesumnjivi tumač želja i nada, koje je ona polagala u novoga bana. Ban odredi, da se odmah obnove gradska zastupstva u Karlovcu, Koprivnici i Samoboru, koja

je bio njegov predšastnik obustavio, a ova susretljivost, što ju pokaza u oči predstojećih saborskih izbora, išla je očevidno za tim, da izbornu borbu navrne u mirniji pravac.

U oči te izborne borbe desi se, da je list „Zatočnik“, pošto je bio tri puta sudjen radi prekršaja, obustavljen po vojnoj oblasti na tri mjeseca, a njegov vlastnik i urednik, Vončina i Miškatović nastupiše u to vrieme kazan zatvora, prvi od šest tjedana, a potonji od dva mjeseca. Miškatović, budući svećenik, pretrpio je zatvor u franjevačkom samostanu u slavonskom Brodu. List je sada izlazio pod novim imenom „Branik“. Nedugo zatim, što je ban Bedeković stupio na bansku stolicu, izda uslied podieljene mu s previšnjeg mjesta ovlasti naredbu, kojom budu preinačene u liberalnom smislu nekoje osobito tegotne ustanove bachovskoga štamparskoga zakona, na što opozicija, obustavivši „Branik“, poče u Zagrebu izdavati glasilo pod imenom „Obzor“, koji još i danas izlazi pod tim imenom kao glasilo neodvisne narodne stranke. Tečajem mjeseca svibnja budu obavljeni saborski izbori. Dne 1. svibnja izdade narodna opozicija proglas na narod, kojim preporuči svoje kandidate. U tom se proglasu podvrgava državopravni nagodbeni zakon prilično oštroj kritici, a glede programa opozicije kaže se jedino, da će ona braniti hrvatsko državno pravo, unapredjivati korist i slavu naroda. Unionistička stranka unišla je u tu izbornu borbu kao razpršena četa bez vodje i bez svake organizacije te je svatko i predvidjao njezin poraz. U istini se nije vodila nikakova izborna bitka, osim samo u nekoliko prijepornih kotarah, nego je narodna opozicija požela plod svoga višegodišnjega neumornoga rada i svih pogrješaka bivšega bana baruna Raucha. Od 67 zakonom ustanovljenih izbornih kotara, računajući ovamo i dva kotara grada Rieke, nu koji nije nikoga izabrao, pripao je opoziciji 51 izborni kotar, unionističkoj stranci 13, a u jednom, krapinskom kotaru, izabran je prvak stranke prava Ante Starčević. Najveći dio izbornih kotara izabra opozicionalne kandidate jednoglasno, a svi ih kotari izabraše uz nesumnjive znakove najvećega uzhita. Bilježeći opozicionalno glasilo taj rezultat, iztiče i osobitim zadovoljstvom činjenicu, da je činovničtvo u nekojim kotarima, naročito u glavnom gradu Zagrebu, glasovalo s česti za kandidate opozicije, pače je u prvom kotaru zagrebačkom, gdje je proti kandidatu narodne opozicije stajao Mirko Šuhaj, upravo činovničtvo odlučilo izbor u prilog Nikoli Krestiću. Ovdje valja ipak opaziti, da je Krestić u proglasu na svoje izbornike otvoreno prihvatio nagodbeni zakon kao zakonito izhodište i priznao njegovu

podpunu pravovaljanost. To je učinio i njegov drug u drugom izbornom kotaru zagrebačkom, Ante Jakić, gdje je takodjer znatan broj izbornika pripadao činovničkomu stališu, a dozvolivši uprava opozičije ovoj dvojici, da smiju izdati ovakove proglase, računala je na to, da se samo ovim otvorenim priznanjem državopravnoga temeljnoga zakona mogu činovnici predobiti za njezinu stvar. Ovako su ti izbori ustanovili nad svaku sumnju moć narodne opozicije i nemoć, pače podpuno razsulo stare unionističke stranke. Negdašnji njezini prvaci, muževi značaja i inteligencije, koji su na prijašnjim saborima ponosito vijali zastavu unije, boreći se i dosljedno i odlučno za svoje načelno stanovište, ti muževi jedva su se taj put i smjeli na biralištu pokazati. Rauch, Zlatarović i Žuvić, odstupiv od vlasti, nisu više vršili upliva u stranci. Bogović je u oči izbora ostavio domovinu; Stojanović i Živković ostali su poraženi na biralištu; Ignjat Brlić i Mavro Broz bijahu već otvoreno stupili u redove narodne opozicije; Hellenbach i Janković bijahu već prije odstupili sa javnoga polja, a koji su još na tom polju ostali, bijahu samo vojnici bez vodje. U povjesti hrvatskoga parlamentarizma nema slična i ravna ovomu primjera, da je jedna historička stranka ovako podlegla; podlegla u času, u kojem je njezino najznamenitije državopravno djelo istom imalo da slavi velike uspjehe, no drugčije i nije moglo da bude. Njezini protivnici u zemlji bijahu tako jaki, oni u tolikoj mjeri zastupahu težnje i mišljenje javnoga mnienja, da je svaki odpor proti tim muževima bio u istinu uzaludan, pače za državopravno djelo unionističke stranke ubitačan, te se je još jedino moglo raditi o tome, da se i preko grobova mrtvaca stare unionističke stranke zajamči daljnji obstanak temeljnoga zakona. Ovako su već sada počeli shvaćati položaj i mjerodajni vlastni faktori i muževi te narodne opozicije, no vidjet će se, koliko je još stajalo borbe, dok se je izmedju tih faktora konačno postigao sporazum. Ovdje se hrvatska parlamentarna povjest ovih vremena prašta sa starom unionističkom strankom, kojoj po istini priznaje, da se je pošteno i uztrajno borila za svoja načela te ostavila u hrvatskoj povjesti spomen na mnoge svoje vrline; ovdje se ona prašta sa njezinim najznamenitijim državnikom i vodjom, barunom Levinom Rauchom, kojemu priznaje, da je kraj mnogih i velikih pogrješaka, koje potamnjuju lik državnika, bio čovjek neobičnih državničkih svojstava, velike, gotovo ustrašujuće eneržije, koji je u pravo vrieme živio i radio, da mu ime ostane u povjesti nerazriešivo spojeno sa obnovom državopravnoga saveza izmedju historičkih saveznica: kraljevine Hrvatske i kraljevine Ugarske.

Tih dana umrieše dva muža, koji svoje ime spojiše sa povješću hrvatskoga parlamentarizma; ime jednoga od njih spominjati će se do vieka u povjesti hrvatskoga intelektualnoga i javnoga života, u kojem se je kao riedko koji proslavio snagom svojega duha, čeličnošću značaja i neumornom radenošću. Historički grad izpod Okićbriega, svjedok tolikih krvavih i sjajnih dogodjaja hrvatske prošlosti, primao je tih dana u svoje krilo mrtvo tielo Ivana Perkovca, koji je poslie dugotrajne bolesti umro u najljepšoj muževnoj dobi, u 45. godini života Njegovi suborioci iz prijašnjih vremena, ostavivši na časak polje borbe, nadjoše se na okupu oko njegova groba, a s njima velik broj mladjih hrvatskih književnika, u čijem je kolu Perkovac posljednjih godina svojega života još uvjek svježom duševnom snagom radio o boljku naroda. Jedan iz kola tih mladjih književnika, Ivan Zahar, rekao je nadgrobno slovo, slaveći vrline, kojima se je Perkovac u životu proslavio. Čitavo novinstvo tih vremena spominje toplim priznanjem djelo patriotične samoborske obitelji Reizerove, koja je u svojem obiteljskom krugu s pravom ljubavlju njegovala bolestnoga si prijatelja, a tim činom zaslužila priznanje najširih narodnih krugova. Godine 1875. podignut je Perkovcu nadgrobni spomenik, za koji je trošak sabran dobrovoljnim prinosima naroda.

U kupalištu Topuskom umro, takodjer mjeseca lipnja, član prošloga sabora, od g. 1868. do 1871., kanonik zagrebački Stjepan Vuković, navršivši 59. godinu života. Poznato je njegovo djelovanje oko stvaranja državopravnoga temeljnoga zakona, a njegovi se prijatelji sjetiše s toplim učešćem bivšega si druga, koji se je u javnom životu iztaknuo živim i neumornim radom.

Istom bješe minuli saborski izbori, izadje carski odpis, kojim se odredjivaše, da se već prije u načelu razvojačene obje varaždinske pukovnije, križevačka i gjurgjevačka, zatim gradovi Belovar, Tvrdja Ivanić, vojni Sisak i Senj imadu predati pod autonomnu gradjansku upravu, a za izvršenje toga zadatka bude general Rosenzweig imenovan kraljevskim povjerenikom. Uz taj carski odpis izadjoše carske naredbe, kojima bude za ostali još nerazvojačeni dio Krajine uvedena krajiška uprava, slična zemaljskoj autonomnoj upravi kraljevina Hrvatske i Slavonije, da se tako prokrči put razvojačenju ostale Krajine. Obje varaždinske pukovnije budu na gradjansku ustrojene pod imenom belovarske županije, a upraviteljem županije bude imenovan proslavljeni hrvatski pjesnik, drug i pobratim Preradovićev, Ivan Trnski. Koncem kolovoza i početkom rujna budu u novoustrojenoj belovarskoj županiji ovršeni saborski izbori. U svih 9 izbornih

kotarah prodrieše predloženici narodne opozicije, na čelu im bivši dvorski kancelar Ivan Mažuranić, koga grad Belovar izabra jednoglasno.

Sada se je imao sastati sabor, koji bijaše prvobitno sazvan na 30. mjeseca lipnja, no kasnije ponovno odgodjen na 13. rujna i 20. rujna. Kao glavni razlog ovoj ponovnoj odgodi, koja se je narodne opozicije, sjajnom izbornom pobjedom u njezinoj samosviesti toli ukriepljene, živo i nemilo dojmila, navadjalo se, da tu odgodu ištu jošte neuredjeni odnošaji u novoj županiji belovarskoj te jošte neprovedeni saborski izbori, pošto se i tom pučanstvu želi pružiti prilika, da odmah sudjeluje u ustavnom životu. Bilo je jamačno i drugih razloga, koji izvirahu iz obćega položaja, stvorena odločnom izbornom pobjedom opozicije. Već se primicaše dan, kojega se je sabor imao sastati, a pošto su vodje opozicije bili ustanovili i predhodni dogovor izabranih narodnih zastupnika, počeše ti dolaziti u Zagreb nekoliko dana prije. Dne 16 rujna bude proglašeno, da se sastanak sabora odgadja na 15. siečnja godine 1872. Može se misliti, kako je ova, sada već treća, odgoda djelovala na izabrane zastupnike narodne opozicije. Njezina uprava pozva uzprkos tome zastupnike u Zagreb, gdje se više dana dogovarahu u stanu Matije Mrazovića, a koncem rujna izadje od svih njezinih izabranih zastupnika podpisana izjava ili proglas na narod, koji je u povjesti hrvatskoga javnoga života poznat pod imenom rujanskoga manifesta. U toj se izjavi podvrgava, tako temeljni nagodbeni zakon kao što i rad sabora, koji je taj zakon stvorio, oštroj kritici pa se iz nje moraju navesti sve značajnije stavke načelnoga zamašaja već s toga, što se ona spominje i u prev. odpisu, kojim je predstojeći sabor razpušten te označuje kao glavni uzrok tomu razpustu sabora. Govoreći o nagodbenom zakonu, očituju u toj izjavi izabrani zastupnici narodne opozicije, „da se nagodba nemože smatrati pravnovaljanom već stoga, što ju je sabor od godine 1868.—1871. sklopio u ime Trojedne kraljevine, a bez sudjelovanja većega diela našega naroda. Zatim se nagodbeni zakon označuje čudno bolujućim i natrulim u svojem korjenu, a položaj, što ga taj zakon opredieljuje Trojednoj kraljevini prema Ugarskoj, označuje se nezdravim, nesnosnim i nestalnim. Govoreći o pojedinim ustanovama nagodbe, kaže izjava izmedju inoga, „da je po njem autonomna vlada podvrgnuta uplivu ugarske vlade, pa da ona i nije drugo već samo odsjek ugarskoga ministarstva, a dokle god bude ban odvisan od ugarskoga ministra predsjednika, dotle nemože biti govora o autonomnoj hrvatskoj vladi.“ Najznačajnija je stavka, koja je u proglasu tiskana proširenim slovima, a kaže

doslovce „da je narod ove kraljevine, štujuć sveto tako svoja kao i svačija prava i stupajuć vazda na stazi zakona već odavna tvrdo odlučio pod blagim okriljem Njeg. Veličanstva našega kralja slobodno i samostalno živjeti i da neima nikakve sile, nikakvih obećivanja, koja bi ga mogla od toga svetoga puta odvratiti.“ Ovaj proglas podpisaše 54. izabrana zastupnika, koji zastupahu 57 izbornih kotara, a naknadno se ovima pridružiše i ostali izaslanici narodne opozicije. Podpisaše ga, da samo spomenemo nekoja imena, Ivan Mažuranić, koji ga je pače prema dogovorima, utanačenim na tim predhodnim opozicionalnim sastancima i sastavio; nadalje Nikola Krestić i Ante Jakić, koji su nekoliko mjesecih prije toga u izbornom proglasu priznali nagodbeni zakon pravovaljanim, te Mavro Broz i Ignjat Brlić, koji su u prijašnjem saboru svojim glasom pomogli nagodbeni zakon stvoriti. Odriešita ova izjava izabranih narodnih zastupnika pobudila je, kako se je to moglo očekivati, najveću pažnju tako domaćih krugova kao i onih monarkije, naročito Ugarske te se smatrala nekom vrsti ultimatuma hrvatske narodne opozicije, upravljena hrvatskoj i ugarskoj vladi. Ona je svakako u tom času do kraja zaoštrila odnošaj te opozicije kao glavnoga i odlučujućega činbenika u javnomu mnienju naroda prema ostalim faktorima pa se uz takove izglede nije očekivao nikakav uspješan rad predstojećega sabora. No i kako se je oštro s protivničke strane sudilo o samomu sadržaju te izjave, opažalo se ipak, da se po vanjskom obliku i izrazu prikazuje ili bar hoće da prikaže kao državnički spis, a ovo biva jasno po tom, što ga je sastavilo toli vješto pero Ivana Mažuranića, čiji se upliv u javnom životu, bivši duže vremena posve neznatan, počeo tim časom iznova izticati. Primjetilo se, da ovo već nije ton „Zatočnika“ i Ivana Vončine, koji bješe takodjer već počeo izčezavati iz stupaca „Obzora“, a glede njegova sadržaja sudilo se, da Mažuranić, Krestić, Broz, Brlić i toliki drugi umjereni ljudi, koji taj proglas podpisaše, nisu baš stvoreni za to, da tjeraju mak na konac. Veliko je obćinstvo, neupućeno u namjere prvaka opozicije, koje su se doskora očitovale u sasvim drugom pravcu, vjerovalo u svaku rieč toga proglasa, no upućeni mu krugovi neprilagahu osobite važnosti.

Još se je u štampi i javnomu mnienju razpravljalo o tom proglasu opozicije, a u Zagreb počeše dolaziti glasovi o nekakovoj buni ili ustanku, koji da je buknuo u jednom dielu krajiške ogulinske pukovnije pod vodstvom negdašnjega narodnoga zastupnika, publiciste Eugena Kvaternika. Taj ustanak, ako mu se u obće obzirom na njegov efemerni značaj i nespretnost, kojom je izveden, smije

nadjenuti takovo ozbiljno ime, poznat je u povjesti ovih vremena pod imenom „rakovičkoga ustanka".

Iz mnogobrojnih opisa i viestih tadašnjih listova o tom ustanku, naročito iz opisa „Narodnih Novina", koji jamačno potiču iz vjerodostojna izvora, daje se ustanoviti u glavnom od prilike sliedeće: Koncem rujna nestalo je iz Zagreba Eugena Kvaternika i druga mu u uredjivanju „Hèrvatske" Vjekoslava Bacha, svršenog pravnika, a nekoliko dana iza toga javiše listovi, da je Bach, posjetivši jednoga svoga rodjaka u Munjavi kraj Ogulina, koji je upravljao tamošnjom poštom, pronevjerio na pošti iznos od 15000 for., pa da je utekao, kako se mislilo, u Bosnu. Nekoliko dana iza toga raznese se glas, da se je u rakovičkoj satniji pojavila organizovana ustaška četa od više stotina ljudih, koju vode Kvaternik i Bach, onda neki Rakijaš i neki Cuić, potonji izsluženi vojni stražmeštar, a sada već ministar rata te nove državne uprave, pa da je iz Rakovice krenula u obližnja mjesta ogulinske pukovnije pravcem prema Plaškomu, buneći putem puk i pozivljući ga, da ustane proti svemu, što je austrijsko-magjarsko. Četa je, predvodjena Kvaternikom i Bachom, stigla u Plaški, a tu je pravoslavni svećenik (katolički župnik bješe prije toga ostavio mjesto) morao blagosloviti ustašku zastavu. U Plaškom doznaše ustaše, da s raznih strana idu na njih krajiške čete i serežani, na što okrenuše bježati prema kordunu. U tom bjegu zaglaviše Kvaternik i Bach; jedne viesti javiše, da je u samoj četi buknula pobuna, pa da su obojicu ustrielili vlastiti njihovi ljudi; druge pak viesti pričahu, da su zaglavili od zrna krajiških četa, koje ih proganjahu te ih i stigoše kod Momčilovićevih kuća kraj sela Ljubče. Poslie je nekoliko ustaša postrieljano te u čitavom onom kraju proglašen prieki sud.

Koliko se razabire iz domaće štampe, koja se je duže vremena bavila tim dogodjajem, davala se je tomu ustanku, dok još nije bio poznat njegov slabi ili sasvim neznatni zamašaj, izprvine neka važnost, no u skoro se svi složiše u mnienju, da taj dogodjaj neima absolutno nikakove važnosti pa je i čitavi sviet brzo nanj zaboravio. Što se tiče samoga Eugena Kvaternika, nesumnjivoga začetnika toga ustanka, valja nam se ovdje u kratko osvrnuti na njegovu prošlost te na njegov javni i publicistički rad. Tko se je kada podvrgao trudu, da pročita njegove nebrojene publicističke spise, mogao je opaziti, kako Kvaternik ima sasvim posebni abnormalni sud o odnošajima svieta pa i vlastitoga naroda. Opaža se u njega neka grozničava, bolestna nestrpljivost, koja ga je svuda pratila u životu, a ta ga je

nestrpljivost gonila, da čim brže i proti svim zapriekama provede koju od svojih fantastičnih ideja i osnova, o kojima je bio uvjeren, da su spasonosne. Iz čitavoga njegovoga publicističkoga rada pa i iz raznih burnih i tragičnih sgoda, što ih je u svojem životu doživio, opaža se u njega neka neugasiva težnja, da u javnom životu igra, što no rieč, ulogu. Kakova da bude ta uloga, nije ni njemu samome bilo sasvim jasno, a vjerojatno je, da bi bio najvolio sa tribune hrvatskoga parlamenta još jedanput razvijati svoju rječitost u obranu svojih spasonosnih ideja; faktično je, težeći za takovom slavom, te iste godine u lipnju, kada su po zemlji ovršavani saborski izbori, htjeo kandidirati u jednom kotaru al je bio pri tom vrlo loše sreće. Sada je uvidjao, da se nemože tim putem dovinuti važnosti i upliva, pa se je u takovu momentu, gdje je već o svem očajavao, mogla u njemu roditi najočajnija misao, da pokuša ustanak. Zašto ga je ekstemporirao upravo na kordunu ogulinske pukovnije, a ne u kojem drugom mjestu zemlje, toga jamačno nije ni sam pravo znao, pa se tako čitavi taj ustanak prikazuje u vidu tragikomedije, u kojoj je zaglavio sa svojim vjernim prijateljem Bachom, upropastio nekoliko graničara i škodio na časak vlastitoj stranci, koju je tim pokušajem ustanka iznenadio kao i čitavi ostali sviet. Jedino se mora s mnogih razloga požaliti, da je ondješnja štampa, zastupajući razne stranke, tu Kvaternikovu ludu i zlosretnu pobunu upotriebila u to, da se medjusobno sumnjiči i jedna drugoj podmeće svakojake nečiste težnje, a žalostno je, i to s obćega hrvatskoga gledišta, da se tih dana nije u redovima protivnika stranke prava, pošto je nekrivnja stranke kao takove nad svaku sumnju dokazana, našao nitko, da otvoreno i lojalno uzme u zaštitu njezine ostale muževe, ili bar da sprieči, da budu nepravedno napadani. Može se vjerovati muževima tadanje narodne opozicije, da im je takovo veledušno držanje bilo otežćano, možda i onemogućeno protivničkim vanjskim klevetama, koje su htjele kompromitovati i sve zakonite težnje hrvatskoga naroda; pa da su oni, izloženi takovoj pogibelji, mislili, da moraju i oni udariti i kod te sgode da navale na čitavu stranku prava. Tako im je jamačno svjetovao kritičan položaj, u kojem se taj čas nalažahu poslie rujanskoga proglasa pa se to njihovo držanje može da shvati. No čega srdce i čuvstvo nemože shvatiti, jeste, da se je prešlo medje te nuždne obrane vlastite kože, pa se navaljivalo na muževe, koje se je radi tiesnih sveza, što su ih imali sa Kvaternikom, moglo lasno dovesti u nepriliku. Ovdje se može još spomenuti, da je i Ante Starčević bio u povodu toga, po svojoj namjeri proti zakonitom držav-

nom poredku naperenoga, no po čitavoj inscenaciji podpuno smušenoga pokušaja nesretnoga Eugena Kvaternika, bio zatvoren no kratko vrieme iza toga pušten na slobodu te se čitava ta sgoda nije poslie kratkog vremena više u javnosti ni spominjala.

Prije, nego će se sastati sabor, budu popunjena oba izpražnjena mjesta odjelnih predstojnika kod autonomne zemaljske vlade te imenovani za pravosudje veleumni Makso Prica, a za bogoštovje i nastavu Pavao Muhić. Poslie rujanskoga proglasa, kojim su izabrani zastupnici opozicije naviestili dalnju ustavnu borbu proti državopravnoj nagodi i svim iz nje proizticućim odnošajima, zavlada u zemlji obćenito mnienje, da sada već nemože biti govora o sporazumu izmedju opozicije i vlastnih činbenika Ugarske, pa se držalo, da predstojeći sabor neće dugo ostati na okupu. Nemalo je s toga iznenadilo široke krugove javnoga mnienja, kada se je prosuo glas, da se o tom sporazumu počelo osbiljno raditi. U Ugarskoj bješe se u to vrieme dogodila promjena na čelu zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga ministarstva; ministar predsjednik grof Julijo Andrassy bješe odstupio, da u Beču primi upravu ministarstva vanjskih posala, a na njegovo mjesto dodje za ministra predsjednika Melkijor Lonyay. Rezultat hrvatskih izbora uvjerio je kanda ugarske krugove, da se odpor hrvatske opozicije nemože slomiti na biralištu a promjena na čelu zajedničkoga ministarstva uklonila je glavnu osobnu zaprieku, grofa Andrassyja, s kojim bi se svaki sporazum bio mogao teže pokušati. Novi ministar predsjednik poruči prvacima narodne opozicije, da se želi s njima sastati, a ovi odaslaše u ugarsku priestolnicu Ivana Vončinu, da dogovori takav sastanak. Spremnost, kojom se odazvaše tomu Lonyayevu pozivu, potjecala je jamačno iz uvjerenja, da krugovi zajedničke vlade i svi mjerodavni magjarski državnici uvidjaju potrebu takova sporazuma, ili djelomične revizije nagodbe, a ona je odgovarala i razpoloženju samih tih prvaka opozicije, koji se, slomivši na biralištu unionističku stranku, nadjoše sada u oči glavnoga pitanja: kako da udese svoj daljnji odnošaj prema nagodbenomu zakonu. U tom je pravcu njihova popustljivost i težnja za transakcijom bila uzprkos rujanskomu nanifestu već svakomu i odveć očita, a vidjet će se, do koje su granice popustljivosti pošli prvaci opozicije već u oči sastanka sabora. Kod dogovora, koje je s ugarske strane vodio Lonyay, sudjelovahu Mrazović, Krestić, Rački, Vončina i Jakić. Dogovori, vodjeni u Beču, trajahu od 28. prosinca do 6. siečnja 1872., kad se je konačno doznalo, da se izmedju obijuh ugovarajućih stranaka nije postigao sporazum. O čem se je kod tih

dogovora radilo, doznat će se iz izjave tih opozicijonalnih prvaka, koju su objelodanili poslie razpuštena sabora.

Sabor se sastaje i razpušta.

Dne 15. siečnja god. 1872. sastade se sabor, koji otvori ban Beděković kratkim previšnjim odpisom. Predsjednikom sabora bude izabran sa svim glasovima opozicije Ivan Mažuranić, dočim je unionistička manjina glasovala za Svetozara Kuševića. Izbor je obavljen u drugoj saborskoj sjednici dne 19. siečnja. Govor, kojim je Ivan Mažuranić, zahvaljujući za izbor, pozdravio kuću, odisao je najvećom susretljivošću, a naročito je izrazio nadu, da će sporazum izmedju Hrvatske i Ugarske napokon poći za rukom. Obavivši kuća ostale izbore prema propisu poslovnika, proglasi predsjednik sabor konstituiranim, a zatim ustade ban Koloman Bedeković, da pročita sliedeći prev. kraljevski odpis, kojim se sabor razpušta:

„Mi Franjo Josip Prvi

po milosti božjoj cesar austrijanski, kralj česki i t. d. i apoštolski kralj kraljevina Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Velmožam. dostojanstvenikom i zastupnikom naroda na saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sakupljenim kraljevski Naš pozdrav!

Kadno kraljevskim odpisom Svojim od 31. ožujka 1871. sazvasmo hrvatsko-slavonski sabor na dan 1. lipnja 1871. u glavni Naš zemaljski grad Zagreb, očekivasmo, da će novo sazvani sabor. uvažujuć okolnost onu, da je prijašnji hrvatsko-slavonski sabor, sporazumno sa saborom ugarskim, zakonito uredio državopravne odnošaje, svu svoju djelatnost posvetiti onim nutarnjim reformama, koje su za uspješni razvitak milih Nam kraljevina Hrvatske i Slavonije neobhodno potrebne i kao takove svestrano priznane.

Oštrina političkih oprjeka, vladavših u kraljevinah Naših Hrvatskoj i Slavoniji, sklonula Nas je, kriepošću zakonito pripadajuće Nam svevlasti, opetovano odgoditi sastanak sabora.

Izjava većine narodnih zastupnika, izdana 20. rujna 1871., pobudila je u Nami žalostno uvjerenje, da se kraj duha, izražena u toj izjavi, koje nije moći povladiti, niti s postojećimi temeljnimi zakoni u sklad dovesti, od toga sabora nije nadati uspješnom djelovanju.

S druge pak strane začusmo sa zadovoljstvom, da se već sada medju pučanstvom milih Nam kraljevina Hrvatske i Slavonije začimlje svestrano širiti triezan i pomirljiv duh. Od toga pomirljivoga duha očekujemo pouzdano, da će zastupstvo, koje će se sastati uslied

novih izbora, štujuć dužnim počitanjem posvećene po Nam zakone, pa na osnovu državnoga temeljnoga zakona, koji uredjuje državopravni odnošaj Naših kraljevina Hrvatske i Slavonije naprama kraljevini Ugarskoj, te koji se načinom inim nego li je stvoren, promjeniti nemože — nastojati oko toga, da svestrano unapredi bujno razvijajući se narodni život na boljak krune sv. Stjepana i cjelokupne monarkije.

U toj nadi nalazimo kriepošću kraljevskoga prava, pripadajućega Nam prema §. 3. zakonskoga članka II. 1870. odgodjeni na petnaesti ovoga mjeseca sabor razpustiti ter ujedno banu kraljevina Naših Dalmacije, Hrvatske i Slavonije naložiti, da glede saziva novoga sabora potrebita odredi.

U ostalom ostajemo Vam s cesarskom i kraljevskom Našom milosti blagonaklonjeni.

Dano u Beču dne jedanaestoga siečnja godine hiljadu osamsto sedamdeset i druge.

Franjo Josip s. r.

Petar grof Pejačević. Koloman Bedeković.

Kuća je čitanje prev. odpisa primila obćim uzklikom: „Živio kralj“!

Od siečnja do lipnja godine 1872.

Sada se je stajalo u oči nove izborne borbe, o kojoj se je obćenito držalo, da će biti izvanredno žestoka i strastvena. No javno mnienje nije se još bavilo s izgledima te borbe, nego se je u prvom redu zanimalo za dogovore, što su ih prvaci opozicije bili prije sastanka sabora poveli sa ugarskim državnicima pa je tražilo, da mu se priobći sadržaj tih dogovora. Mislilo se pače, da je u samoj stranci opozicije nastalo u tom povodu veliko nesuglasje, pače razdor, a ovi su glasovi javno mnienje u zemlji nemalo smućivali. Uvidjajući to, prvaci opozicije zatražiše od izabranih narodnih zastupnika izjavu povjerenja, koju glasilo stranke objelodani nekoliko dana poslie razpuštena sabora te u kojoj se vodstvu stranke izjavilo podpuno pouzdanje. Za tim objelodaniše spomenicu, koju su licem na novu godinu predali u Beču ministru Lonyayu, a koja je sadržavala njihove glavne želje i zahtjeve. Ta je spomenica jedan od najvažnijih pojava u životu te opozicije, koja je njom stupila na sasvim novo načelno stanovište prema državopravnom temeljnom zakonu, koji ti prvaci opozicije sada prosudjuju i shvaćaju sasvim drugčije nego li su to učinili u rujanskom proglasu ili izjavi. Ponajprije očituju „da narodna stranka brani nerazdieljivo i realno zajedinstvo zemalja ugarske krune, koja je kruna i kraljevine Hrvatske". Pogledom na nagodbeni zakon. iztiču ponajprije, da žele sasvim mimoići način, kako se je taj zakon stvorio, no ipak moraju iztaknuti, da kod stvaranja nagodbe nije učestvovala ni Krajina ni Dalmacija pa zato mole, „neka ugarsko ministarstvo prije svega podupre kod svietle krune molbu, da se u život provedu one ustanove nagodbenoga zakona, koje govore o cjelokupnosti zemlje". Već odovud se vidi, da se nagodbeni zakon čija se pravnovaljanost neporiče, smatra izhodištem i temeljem, na kojem žele osnovati svoj daljnji javni rad, a ovo jednako jasno proizlazi iz ostaloga sadržaja spomenice. Po tom se u toj spomenici iztiču zahtjevi pogledom na reviziju pojedinih ustanova nagodbenoga zakona. Glede grada Rieke naglašuje se, da bi se imala izvesti odnosna nagodbena ustanova (§ 66.) Žele nadalje, da hrvatska autonomna vlada bude neodvisna od ugarskoga ministarstva u nutarnjih upravnih poslovih pa da tako § 50. nagodbenoga zakona postane istinom.

Nadalje bi moralo biti predmetom revizije, da i sva tri odjelna predstojnika budu s banom saboru odgovorna. Najglavniji zahtjev jeste preinaka onih nagodbenih ustanova, koje govore o financijalnoj nagodbi, naime preinaka dosadašnje paušalne systeme za hrvatsku autonomiju, koja je nedostojna po naš narod te sapinje njegov narodno-gospodarski razvoj. Ovo su, završuje ta spomenica, bitne želje, a pošto će trebati duže vremena, dok se te želje razprave i rieše, traži narodna stranka bar poglavito jamstvo u vladi, koja bi uživala njezino povjerenje".

Ovo je glavni sadržaj te spomenice, koja je tako razsvietlila čitavi položaj te se već nije moglo sumnjati o pripravnosti te narodne opozicije, da s ugarskom vladom potraži sporazum. „Narodne Novine" izjaviše u tom povodu, da su to doista skromne želje te pozdraviše narodnu opoziciju kao dobre unioniste. Proučivši grof Lonyay tu spomenicu, izjavio je, kako javlja „Obzor", prvacima opozicije, da se nekoje želje mogu odmah izpuniti, a o drugima, da se može povesti razprava. Da ipak nije došlo do sporazuma, nalazi „Obzor" glavni razlog u tobožnjim spletkama unionističke stranke no prvaci ove stranke proglasiše tu tvrdnju posve neizpravnom i netemeljitom.

Ovako je situacija stajala prije razpusta sabora, a čim je sabor razpušten izjavi ministar predsjednik grof Lonyay želju, da sa prvacima opozicije nastavi dogovore te se u tom povodu uputiše u Budimpeštu Mrazović, Vončina i Krestić. Pošto su ti pregovori neko vrieme potrajali, izjavi „Obzor", da je grof Lonyay primio sve točke, koje je narodna stranka iztaknula u svojoj spomenici kao predmet revizije. Prvaci opozicije ponoviše svoj zahtjev, da im se dade jamstvo u vladi, koja bi uživala njihovo povjerenje, pa su pače imali svojega kandidata za bansku čast, i to Dragutina pl. Mihalovića, vlastelina u Feričancima, koji je u razpuštenom saboru zastupao feričanački kotar u Slavoniji. No tražeći jamstvo u vladi, koja bi uživala njihovo povjerenje, oni su, kako naglašuje „Obzor", izjavili grofu Lonyayu, da sami ne traže za sebe nikakovih služba te ih već unapred svečano odklanjaju. Ovu svoju izjavu ponoviše poslie nekog vremena pozvavši otvorenim pismom grofa Lonyay, neka potvrdi istinitost ove njihove tvrdnje. Do sporazuma nije ni ovaj put došlo i to s razloga, što većina ugarskoga sabora, kojoj je grof Lonyay podnesao na razsudu zahtjeve hrvatskih prvaka, nije htjela privoliti na to, da se prema želji narodne opozicije promjeni hrvatska vlada. „Pester Lloyd", koji se je smatrao autoritativnim glasilom ugarske vlade i njezine

stranke, potvrdio je, da je u svim točkama, o kojih se je dogovor vodio, postignut podpuni sporazum medju ugarskom vladom, hrvatskom opozicijom i unionističkom strankom, no da su se dogovori napokon razbili o zahtjevu opozicije, da se nekoji njezini članovi odmah namjeste kod hrvatske zemaljske vlade.

Sada se je išlo u susret novoj izbornoj borbi, a nije se sumnjalo o tom, da će prije toga nastati promjena na čelu hrvatske autonomne vlade. Ni Bedeković ni Šuhaj nebijahu voljni, a po svojoj blagoj i miroljubivoj naravi ni sposobni, da ostanu na čelu vlade za vrieme žestoke nutarnje borbe, koja je imala iznova planuti te obadvojica odstupiše 12. veljače. Ujedno budu s previšnjeg mjesta odlikovani visokim redovima, a Šuhaj imenovan članom vrhovnoga ugarskoga sudišta. Obistinilo se ono, što im je barun Rauch prorekao: „Moj Koloman i černi Mirko (Šuhaj je bio neobično crnomanjaste puti) nebudu se dugo držali“. Na čelo nutarnjega odjela zemaljske vlade dodje Antun pl. Vakanović, bivši predsjednik sabora od godine 1868—1871., a nekoliko dana za tim bude odlikovan dostojanstvom namjestnika banske časti.

Glede unionističke stranke ima se ovdje spomenuti, da je poslie katastrofe, koja ju je zadesila na biralištu mjeseca lipnja prošle godine, počela u to vrieme sakupljati svoje razpršene sile, kako bi se spremila za novu izbornu borbu. Neko vrieme nije ni imala vlastitoga stranačkoga glasila no od prvoga veljače počela je opet izdavati u Zagrebu svoje glasilo „Narod“. Nova era namjestnika banske časti Vakanovića sasvim je odgovarala njezinim željama, pa se je pouzdavala u najveću podporu novih muževa na čelu vlade. No u unionističkoj stranci bilo je odličnih muževa, koji smatrahu takovu borbu do kraja štetnom za zemlju, a i sasvim suvišnom s razloga, što je opozicija bila već primila nagodbeni zakon kao izhodište svake dalnje akcije te se pače bila s unionističkom strankom i s ugarskom vladom sporazumila glede svih točaka nagodbenoga zakona, koje bi se imale podvrći reviziji. Pravu senzaciju pobudi u javnomu mnienju jedno otvoreno pismo Ladislava grofa Pejačevića, kasnijega bana hrvatskoga, u to vrieme najuglednijega člana unionističke stranke, u njezinim aktivnim redovima, upravljeno „Obzoru“ u mjesecu ožujku, u oči novih izbora za sabor. U tom listu izjavi grof Pejačević doslovce, da se više ne može baviti domaćom politikom, jer već neshvaća stanovište obijuh političkih stranaka u domovini, koje su se kod dogovaranja u Pešti sporazumile i medjusobno i s ugarskom vladom glede načela, a sada su se iz čiste osobne politike malne do

prolića krvi zaratile.“ Grof Pejačević pita: zašto je dogovor u Pešti bio razoren i zašto si obje stranke bar danas, gdje izmedju njih neima nikakove načelne razlike, nepruže ruku pomirnicu? Pošto je grof Pejačević tom izjavom priskočio u pomoć stanovištu opozicije, odobri ju i njezino glasilo, dočim glasilo unionističke stranke, kojoj ona nebijaše po ćudi, uze pobijati grofa Pejačevića.

Novi namjestnik banske časti, te muževi unionističke stranke, koji sada primiše u ruke njezinu upravu, izmedju tih i barun Levin Rauch. latiše se energično posla, da oslabe moć opozicije. Sabor bude sazvan na 15. mjeseca lipnja te odmah i odredjeni izbori. Nekoji veliki župani, koji se za banovanja prijašnjega bana Bedekovića pokazaše mlitavima, budu svrgnuti sa časti; riečkoga velikoga župana Medunića zamjeni vladin savjetnik August Dutković, Pogledića u Zagrebu Koloman Mikšić, a Trnskoga u Belovaru grof Stjepan Oršić; sve muževi, od kojih se stranka nadaše vrlo odriešitoj akciji. Banski namjestnik Vakanović upravi vrlo energičnu okružnicu na sve podčinjene oblasti, upućujući činovničtvo na dužnost posluha i odanosti prema vladi i postojećim zakonitim odnošajima, a i inače odredi mjere, koje su imale slomiti moć, u javnom mnienju još uvjek najmoćnije opozicije.

Ovdje prekidamo za časak opis te izborne borbe, da javimo dogadjaj, koji se je desio tih dana i koji je u dno duše potresao hrvatski narod. Dne 22. travnja umre naglom smrti preporoditel naroda i uzkrisitelj narodne sviesti, veliki Ljudevit Gaj, u 63. godini života. Glas o Gajevoj smrti, koja ga je zatekla prividno zdrava, trže duhove iz grozničava stanja, u kojem idjahu u susret izbornoj borbi i sve se stranke — budi im na čast spomenuto — sjetiše dostojnim načinom bezsmrtnih Gajevih zasluga za hrvatski narod. „Obzor“ donese iz pera Bogoslava Šuleka, toga najrevnijega izmedju tolikih revnih ilirskih književnika, opis Gajeva života, u kojem Šulek naniza sva djela, stvorena Gajevom inicijativom, iz kojih poteče epohalni duševni i politički preporod Hrvata. Opisavši Gajev život do godine 1848., koji obuhvaća svietlu njegovu stranu, mislio je Šulek, da mora spomenuti i kasnije njegove faze, u kojima bljedne, a napokon izčezava slika velikoga genija te se još samo vidi čovjek, koji malakše pod teretom nebrojenih sićušnih briga. Ove potonje crtice mogu zanimati Gajeva biografa, dočim hrvatski narod poznaje u svojoj povjesti samo onoga Gaja, koji ga je iz mrtvila i mraka izveo na stazu narodnoga preporoda, te koji će do vieka stajati pred njegovim

očima kao duševni gorostas; Gaja, koji je s njega skinuo okove te mu dao poleta i snage, da s uspjehom povede borbu za svoj duševni i politički napredak. Pred njegovim će očima sjati do vieka slika onoga Gaja, koji je, zamislivši u svojem veleumnom duhu njegov preporod razvio eneržiju najvećega narodnoga vodje, da se ta njegova misao pretvori u djelo; Gaja, koji je svoju bezsmrtnost spojio sa životom naroda te će mu se slava oriti, dok bude svieta i vieka, a u njem hrvatskoga naroda. Hrvatski je narod imao u svojoj povjesti, hvala božjoj providnosti, velikih ljudih, državnika, vojskovodja, pjesnika, književnika, dobrotvora, koji su se svojim djelima upisali u knjigu njegovih bezsmrtnih sinova; no u tom roju sjajnih zviezda na njegovu obzorju iztiče se Ljudevit Gaj i državnik i pjesnik i književnik, Gaj, o kojem reče klasičan svjedok Ivan Kukuljević: bez njega nebi nas ovdje bilo nijednoga. Nemože se kazati, da Šulek nije shvatio ovoga Gaja, pošto je i sam niknuo iz njegova duha, nu hrvatski političari ovoga vremena, a medju te spadaše i Šulek, mišljahu, da se Gaj, preporoditelj hrvatskoga naroda nemože odieliti od Gaja, koji je kasnije tonuo u kukavnim brigama života. „Narodne Novine« proslaviše vrlo liepim nekrologom spomen svojega utemeljitelja te naročito naglasiše, da je Jelaćić bio imenovan banom upravo na Gajevu preporuku. Pravo spominju „Narodne Novine“, da je Gajev javni život, izpunjen neumornim radom, obuhvaćao samo vrieme od 14 godina, od godine 1834—1848. te se neosvrću na njegov kasniji život, u kojem ga turobne javne prilike naroda potisnuše u toli žalostan položaj. Kako Gaj nije potonjih godina svoga života nimalo uticao u javni život, niti kao publicista, pa se u obće klonio svakoga doticaja sa političkim i književnim krugovima zemlje, bješe već utrnula i posliednja iskra nepovjerenja, kojom se je pratio njegov prijašnji publicistički rad u interesu protunarodnih sustava te se u času njegove smrti ozivaše samo glas duboke narodne boli i sućuti za velikim sinom naroda.

Tako izborni pokret kao što i izbori padaju u mjesec svibanj. I koliko se je unionistička stranka, koju čitavim svojim uplivom podupirahu muževi, stojeći na čelu ustavne vlade, naprezala, nebi li pobjedila svoje protivnike, predvidjalo se, da će ona i brojno i moralno podleći tim svojim protivnicima, koji još uvjek sačinjavahu impozantnu, riedkom vještinom organizovanu vojsku i koja je uzprkos tome, da je opozicijonalno stanovište bila u načelu malne sasvim napustila, imala za sebe ogromnu većinu naroda. Radilo se je još jedino

o tome, da unionistička stranka spasi kao manjina bar toliko mandata, koliko je trebalo, da se oslabi snaga narodne opozicije te ova prisili na što veće popuštanje kod predstojećih dogovora o kompromisu, koji sada već smatrahu nuždnim svi odlučujući činbenici u Hrvatskoj i u Ugarskoj i u monarkiji. Obrisi i glavne točke toga kompromisa bijahu već dogovorene, a sada se još imalo odlučiti, kako da se i u parlamentarnom životu i na čelu javne uprave podieli vlast izmedju jedne i druge stranke, dakle rieši pitanje, o kojem su se dogovori dva puta razbili. Sama izborna borba bijaše jedan od najneutješnijih i najžalostnijih javnih pojava tih vremena. O kakovoj načelnoj borbi, koja oživljuje i uznosi duhove te diže idealni polet naroda, nije se već sada moglo pravo govoriti. Doduše govorahu muževi te narodne opozicije narodu, da se i izvedenje te revizije može jedino zajamčiti njihovom izbornom pobjedom i da bi svaka pobjeda unionističke stranke osujetila i ovu težnju. Može se misliti, kojom je nenadkriljivom publicističkom vještinom Miškatović ovu reviziju prikazivao kao neku osobitu stečevinu te ju je tako podmetnuo prijašnjemu programu opozicije, koji je u istinu deset puta više tražio od te revizije. Što bi se bilo dogodilo, da bude narodna stranka proizašla iz izborne borbe sasvim oslabljena i da li bi unionistička stranka, da bude kod izbora pobjedila, bila faktično odustala od svake preinake nagodbenoga zakona, to se nemože znati, svakako je istina, da je revizija financijalnoga diela nagodbe bila takav postulat svih kolikih javnih odnošaja u zemlji, da bi se ona prije ili poslie bila provela bilo s podporom narodne opozicije, bilo bez njezine podpore. Borba se je vodila oko toga, da jedna stranka drugu jače pritisne i slomi, a svakako bi poraz narodne opozicije bio uništio one nade, koje narod u taj čas spajaše s njezinom pobjedom. Borba se je vodila svim dopuštenim i nedopuštenim sredstvima ustavnoga života; ona je imala, kada se promotri sa hrvatskoga stanovišta, narav prave gladiatorske borbe izmedju dvajuh hrvatskih stranaka, koje se uzajamno uništavahu na korist trećega. U redovima narodne opozicije stajahu složno svi njezini borci, a za njima stajahu još uvjek oduševljeni svi njezini pristaše u narodu. Čuo se je doduše već iz daleka tutanj nezadovoljstva, što ga bješe u narodu pobudio preokret u mišljenju opozicijonalnih prvaka, no Makanac i drugovi ne htjedoše se tim nezadovoljstvom prije bitke poslužiti nego uztrajaše u redovima stranke. Drugačije se imalo sa unionističkom strankom. I iz njezinih bojnih redova bjehu izstupili mnogi njezini odlični pristaše. Da samo spomenemo nekoje muževe. Koloman Bedeković, jedan od njezinih najstarijih i

najodličnijih boraca, bješe upravo ostavio domovinu, a s njim je stranka izgubila jednoga od najsimpatičnijih i najpoštovanijih svojih članova; njegov drug iz varaždinske županije, Petar Horvat, nije kandidirao u redovima službene unionističke stranke nego kao načelni unionista takodjer s pomoćju narodne opozicije; u istom položaju bijahu Živković i Stojanović, dva njezina najjača stupa prijašnjih vremena. Čuli smo, kako je o toj borbi sudio jedan od najuglednijih unionista zemlje, grof Ladislav Pejačević, njezin general, kako ga nazivaše opozicijonalno glasilo, a s njim se je slagao najbogatiji vlastelin zemlje, barun Gustav Prandau, koji je već sasvim prihvaćao zahtjeve opozicije glede djelomične revizije nagodbenoga zakona. Drugčije nije mislio ni nadbiskup Mihalović, o kojem je opozicionalno glasilo već sada pisalo s poštovanjem, priznavajući mu tolika dobra svojstva. Isti Aurel Kušević nije taj čas stajao u njezinim službenim redovima a „Obzor“ nepropušta, da taj zanimivi pojav priobći obćinstvu. Pa i samoga Josipa Žuvića, nekoč najomraženijega čovjeka u očima te opozicije, dopala je tih dana sreća, da ga je opozicijalno glasilo pohvalilo, jer da svuda zagovara izmirenje s njezinim vodjama. U službenim redovima unionističke stranke, koja je sada povela borbu s opozicijom, stajahu svi ratoborni elementi, privrženici bivšega bana baruna Raucha, te ih opozicionalno glasilo nazivlje čistim rauchijancima; nadalje činovnici i mnogi mladji elementi, a na čelu im kao muževi od većega ugleda i upliva barun Rauch i banski namjestnik Vakanović. Ti se još jedini borahu svom enržijom, da osujete ono, što se već nije dalo osujetiti: kompromis izmedju obijuh stranaka, djelomičnu reviziju nagodbe i vlast takovih muževa na čelu autonomne vlade, koji bi uživali povjerenje te narodne opozicije.

Izbori su malne svi svršeni 29. svibnja. Prvi je u Karlovcu izabran jednoglasno Milan Makanec, budući vodja saborske manjine, koja će proizaći iz krila te narodne opozicije. Grad Zagreb izabra svu trojicu kandidata opozicije: Krestića, Jakića i Mrazovića. Proti Krestiću je propao sam banski namjestnik Vakanović, proti kojemu je glasovalo 40 činovnika, dočim se njih stotina uztegla od glasovanja; Mrazović u trećem kotaru prodro je takodjer pomoćju činovničkih glasova. Opozicionalaca bude izabrano u svem 47; čistih unionista ili vladinih kandidata 20, a 8 unionista, izmedju tih Živković, Prica i Petar Horvat, pomoćju opozicionalnih glasova. Tim posljedkom stvorena je podloga za dogovore stranaka, a vidjet ćemo, kako su ti dogovori tekli.

Saborska perioda 1872.—1875.

Sabor se je sastao 15. lipnja 1872. Članovima bude priobćeno, da je previšnjom odlukom imenovan nadbiskup Mihalović kraljevskim povjerenikom za otvorenje sabora, na što se saborska deputacija uputi k nadbiskupu, da ga doprati u sabornicu.

Kraljevski povjerenik otvori sabor sliedećim kraljevskim odpisom:

Mi Franjo Josip prvi,

po milosti božjoj cesar austrijanski, kralj česki itd. i apoštolski kralj kraljevinah Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. — Velmožam, dostojanstvenikom i zastupnikom naroda na saboru kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sakupljenim kraljevski Naš pozdrav!

Uslijed saziva sabora milih Nam kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kraljevskim Našim odpisom od 29. ožujka tekuće godine na dan 15. lipnja imat ćete, ljubljeni vjerni Naši! priliku, da poštenim vršenjem dužnostih zasvjedočite vjernost Vašu prema Nam i ljubav prema domovini.

Važni interesi zemaljah, koje Vam je zastupati, zahtjevaju od Vas mirnu, trajnu djelatnost, — neće li se duševni i materijalni razvoj ovih zemaljah zapriječiti, i vjerno pučanstvo istih izvrgnuti mieni neuredjena stanja.

Zato punim pouzdanjem očekujemo od Vas, da ćete, vodjeni duhom pomirljivosti, na boljak zemlje smierajuće, u interesu uredjene uprave i pravosudja neobhodno potrebite reforme složno pretresivati, i dotične predloge mogućim pospješenjem Nam podastrieti.

Prije svega imat ćete u smislu zakonskoga članka I. od godine 1868. preduzeti izbor propisana broja saborskih poslanikah na zajednički ugarski sabor.

Naše ugarsko ministarstvo priugotovilo je za zajednički do skora započet se imajući sabor važne predloge, od kojih se više njih tiču provedbe komunikacionalnih sredstvah u području Naših kraljevinah Hrvatske i Slavonije, te spadajuće k istim vojne krajine, — koje će dakle znatno doprinieti k promicanju materijalnoga blagostanja zemlje.

Dalnji predmet Vašega viećanja sačinjavati će ustanovljenje zemaljskoga proračuna.

Konačno imat ćete uslied utjelovljenja belovarske županije u smislu §. 70. zakonskoga članka I. od godine 1868., obzirom na §§. 33. i 41. istoga zakona potrebita odlučiti.

Široko je i važno polje, štono se otvara zakonodavnoj djelatnosti Vašoj.

Do Vas dakle stoji, da to polje sdušnim unapredjenjem otčinskih namjerah Naših zbilja plodno i spasonosno udesite, te da pripadajuće Vam po zakonu velevažno samoupravno pravo u pogledu Vaših autonomnih predmetah vršite na korist zemlje.

Proglašujući ovim taj sabor otvorenim ostajemo Vam u ostalom cesarskom i kraljevskom Našom milosti i prijazni iskreno blagonaklonjeni.

Dano u Schönbrunnu dne jedanaestoga lipnja godine hiljadu osam sto sedamdeset i druge.

Franjo Josip s. r.

Petar Pejacsevich v. r. Vakanović v. r.

Saslušavši kr. odpis članovi se sabora razidjoše.

Sada je sabor praznovao od 15. do 26. lipnja, da se medjutim uzmogne provesti kompromis izmedju stranaka, o kojem je odvisilo čitavo daljnje djelovanje sabora. Ivan Mažuranić bude kao pouzdanik narodne opozicije pozvan od ministra predsjednika grofa Lonyaya u Beč, da sasluša njegov zahtjev. S Mažuranićem uputi se i Makso Prica, koji bješe od banskoga namjestnika preuzeo privremeno upravu zemaljske vlade. Vrativši se, priobći Mažuranić strankama predlog ministra predsjednika Lonyaya, glede kompromisa, koji je obuhvaćao sliedeće četiri točke: Svi saborski izbori, dakle i oni, proti kojima je uložen prosvjed kao što i pozivnice svih na sabor prispjelih virilista, imadu se ovjeroviti. U zajednički sabor imade se iz svake stranke izaslati polovica zastupnika. a tako i članovi kraljevinskoga odbora, koji se ima izaslati radi revizije nagodbenoga zakona, imadu biti u jednoj polovici članovi narodne, a u drugoj unionističke stranke. Kada se u ovim točkama poluči sporazum, može se prieći na konstituiranje sabora, a unionističkoj se stranci ima u predsjedničtvu dati bar mjesto prvoga podpredsjednika. Prvaci narodne opozicije prihvatiše bez velikog odpora tri točke sporazuma: glede konstituiranja sabora, onda glede izbora zastupnika u zajed-

nički sabor i u kraljevinski odbor, izhodivši ipak privolu unionističke manjine, da neće u kraljevinski odbor kandidirati članove krajnjega krila. Da ovjerove, kako se od njih tražilo, tako sve izabrane članove unionističke stranke, kao i sve njezine banske pozvanike, tomu se prvaci opozicije iz početka živo opirahu. Proti mnogim izabranim zastupnicima unionističke stranke bjehu izbornici narodne stranke, ostavši u manjini, uložili prosvjed, a ti prosvjedi bijahu najvećim dielom i utemeljeni na takovim činjenicama, koje uništavahu zakonitost tih izbora. Što se tiče virilista bješe ih došlo na sabor 47, koji najvećim dielom pripadahu unionističkoj stranci, pa su oni mogli sastaviti sa izabranim članovima stranke saborsku većinu. Opozicija, videći u tolikom broju virilista Damoklesov mač, koji joj je nad glavom visio, privoli napokon na to, da se, prvo, svi viriliste ovjerove, a tako i izabrani članovi stranke, osim dvajuh izbora: jaskanskoga i samoborskoga, proti kojima su bile iznešene težke povriede zakona. Tako se je mogao sastati sabor, da se konstituira i da započme svoj rad. Da se je taj kompromis oživotvorio pa da su se sada obje stranke mogle fuzijonirati, imahu veliku zaslugu barun Gustav Prandau i nadbiskup Josip Mihalović te „Obzor", koji je to izmirenje zagovarao kao najprobitačnije za narod i zemlju, spominje s hvalom djelovanje te dvojice muževa, koji po njegovu kazivanju imahu i dalnju zaslugu, da su u unionističkoj stranci pobiedili umjereniji elementi proti krajnjima. Uslied te fuzije stranaka nestalo je i narodne opozicije i unionističke stranke te se iz jezgre obijuh stvorila saborska većina, koja se je poslie toga prozvala imenom narodne stranke te živi i djeluje još i danas pod tim imenom u današnjoj većini hrvatskoga sabora. Iz tečaja saborskih razprava i zaključaka vidjet će se, kako je ta narodna opozicija, izuzevši Makanca i njegove drugove, priznala in optima forma pravnu valjanost nagodbenoga zakona, te se je reviziji moglo odmah pristupiti putem i načinom, propisanim u samom temeljnom zakonu.

Nastavak saborskih razprava.

U saborskoj sjednici od 26. lipnja budu izžriebani odsjeci za verifikaciju te se tako upoznajemo sa članovima sabora. U saboru sjede većinom nova lica, a izmedju tih mnogi muževi, znameniti sa sabora godine 1865—1867., članovi narodne stranke. S Ivanom Mažuranićem, koji se tim časom počima opet uzpinjati do najvećih častih u zemlji, stupaju iznova na parlamentarno polje sva tri vodje

narodne opozicije u petgodišnjoj nutarnjoj borbi proti unionističkoj stranci: Mrazović, Vončina i Miškatović; onda Derenčin, Vrbančić, Jakić, Zmajić, Prica, Rački. Sada se opet sastajemo sa mnogim članovima prijašnjega sabora: poimence sa Mirkom Hrvatom, Ignjatom Brlićem, Brozom, Miroslavom Kraljevićem, Živkovićem, Levinom barunom Rauchom, barunom Jurjem Rukavinom, Svetozarom Kuševićem, grofom Ladislavom Pejačevićem. Novi su članovi sabora izmedju inih nadbiskup Mihalović, Krestić Nikola, Mihajlo Posilović, Stjepan Vučetić, Milan Makanec, Ivan Jagić, Dragutin Mihalović, Josip Muzler. I biskup Strossmayer bješe predao svoju pozivnicu.

U sliedećoj sjednici budu iznešeni predlozi saborskih odsjeka o verifikaciji članova; odsjeci predložiše prema uglavljenom kompromisu, da se, zabacivši prispjele prosvjede proti nekim zastupnicima, ovjerove svi banski pozvanici i izabrani zastupnici izim dvajuh unionističkih izbora: Vilmoša Hatza u Jaski i E. Šuljoka u Samoboru. Proti tomu predlogu ustade Milan Makanec, a prvi pojav u razpravi toga neobično rječitoga i darovitoga mladoga parlamentarca pobudi najveću pažnju kuće. Makanec izjavi, da je radi toga kompromisa izstupio sa nekolicinom svojih prijatelja iz narodnoga kluba, a sam kompromis nazva nedostojnim zakonodavnoga tiela i nečuvenim atentatom proti javnomu moralu. Poslie Makančeva govora bude razprava zaključena te svi predlozi primljeni najogromnijom većinom glasova. Zatim se prešlo na izbor predsjednika i dvajuh podpredsjednika te budu izabrani: za predsjednika Ivan Mažuranić, a za podpredsjednike: Ivan Živković i Petar Horvat, oba pristaše umjerene unionističke stranke, za koje su kod saborskih izbora glasovali i izbornici narodne opozicije. Ovim se je izborom glasno manifestirala fuzija obijuh stranaka, iz koje se izlučiše Makanec i drugovi.

Zasjednuvši predsjedničku stolicu Ivan Mažuranić pozdravi kuću govorom, u kojem spomenu i polučenu izmedju stranaka slogu, u kojoj vidi zalog, znamenje i pred znak bolje budućnosti. Nada se, da će sabor, držeć se vjernosti prema prejasnom vladaru, i stojeći na temelju zakona po Njeg. Veličanstvu potvrdjenih i na temelju ustava, koji je uveden u monarkiji, izvojevati ono, za čim naša zemlja teži.

Zatim odbor za adresu predloži kući svoju osnovu. I ta je adresa bila plod izmedju obijuh stranaka ugovorene pogodbe, a stranke se ujedno složiše, da se u njoj potakne pitanje o reviziji nekojih nagodbenih ustanova, koje kraljevski odpis na sabor nespominje. Ta je adresa doslovce glasila:

Vaše cesarsko i kraljevsko apoštolsko Veličanstvo, kralju i gospodaru nam premilostivi! Mi velmože, dostojanstvenici i zastupnici naroda kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije odzivajuć se premilostivom pozivu Vašega Veličanstva od 29. ožujka o. g. sakupismo se dne 15. lipnja na sabor u glavnom gradu Zagrebu i saslušasmo u podaničkoj smjernosti previšnji kr. odpis od 11. lipnja t. g.

A sakupismo se tim većom pripravnosti, što zemlja, ostavši godinu i pol bez zakonitoga zastupstva, iziskuje trajnu djelatnost našu, neće li se duševni i materijalni razvoj njezin zapriečiti i njezino pučanstvo izvrgnuti mieni neuredjenoga stanja.

Proniknuti dubokim osvjedočenjem o golemoj potrebi raznovrstnih reforma u svih granah državnoga života, a najpače u upravi, sudstvu i nastavi, odazvat ćemo se nasliedjenom vjernosti blagim namjeram Vašega Veličanstva te vršeći na korist zemlje glede ovih i drugih predmeta pripadajuće nam ustavno pravo, viećati ćemo zrelo i mirno o zakonskih predlozih, koje nam Vaše Veličanstvo u previšnjem kraljevskom odpisu obećaje, pak svoje predloge mogućim pospješenjem na previšnju potvrdu podastrieti.

Da probitak ove kraljevine bude zaštićen u onih državnih poslovih, koji su predmet zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga zakonarstva, odazivajuć se pozivu Vašega Veličanstva, izabrati ćemo u smislu §. 32. i 36. čl. I. 1868. zastupnike za predstojeći zajednički sabor.

S radošću razumjesmo iz previšnjega kr. odpisa, da je zajedničko ministarstvo priugotovilo važnih predloga, od kojih se više njih tiču provedbe obćila u našoj domovini. Jednakom pripravnosti izabrat ćemo iz svoje sredine kraljevinski odbor, da se uslied utjelovljenja varaždinske Krajine, grada Senja i obćine Siska sa jednakim odborom ugarskoga sabora, dogovori u smislu §. 7. čl. I. 1868. o preinaki §. 31., 41. i 42. istoga članka.

Ali mi nalazimo u interesu previšnjega prestola Vašega Veličanstva, u korist sporazumka medj trojednom kraljevinom i kraljevinom Ugarskom pak i za umirenje naše domovine, razširiti djelokrug i punomoć ovom kraljevskom odboru.

Izkustvo naime posliednjih triuh godina postavilo je izvan svake sumnje, da neke ustanove čl. I. 1868., kojim se državopravni odnošaji trojedne kraljevine i kraljevine Ugarske uredjuju, nisu prema interesu kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

U područje zajedničkoga zakonarstva i uprave prenešeni su gdjekoji državni poslovi, kojih zajedinstvo neiziskuje državna zajednica s Ugarskom.

Način zastupanja na saboru zajedničkom, kao što je ondje ustanovljen, pokazao se tečajem triuh godina nepriklädnim, tim više, što stezava naše zastupstvo u njegovom zakonskom djelovanju.

I samouprava, koja je našoj domovini odmjerena, postaje neplodnom već samom ustanovom godišnjega paušala za pokriće njezinoga troška i nespominjuć toga, da je ovoj kraljevini odmjeren jednak godišnji prihod, dočim se s druge strane javni tereti povećavaju i njezine javne potrebe rastu.

Sadašnji položaj bana pobudjuje želju, da se ustanovi način, kako bi samouprava ove kraljevine i odgovornost banova postala istinom, kako to §§. 47. i 50. čl. I. 1868. uredjuju. Isto tako smatramo i pitanje glede Rieke s dotičnim kotarom kao pitanje po smislu §. 66. zak. čl. I. 1868. i zaključku ovoga sabora od 20. srpnja 1870. još neriešeno, koje se načinom, u tom zakonu naredjenim, riešiti ima. S toga nastade u našem narodu živa želja, da se ove ustanove putem naznačenim u §. 70. istoga članka promjene i izprave.

A i od ugarskoga sabora se nadamo, da će i on na premilostivi poziv Vašega Veličanstva radi revizije čl. I. 1868. iz svoje sredine isto tako izabrati ravnopravni kraljevinski odbor.

Podaničku zahvalnost svoju izrazujemo Vašemu Veličanstvu, što je previšnjim proglasom od 8. lipnja 1871. blagoizvolilo odrediti u načelu razvojačenje ciele vojničke Krajine pak ujedno izdati predhodne odredbe, koje će njezino utjelovljenje materi zemlji pripraviti.

Lagan onaj način, kojim je varaždinska Krajina bez svake potežkoće prešla iz vojničkoga u sustav ustavni i kojim sada po previšnjem odpisu od 9. listopada o. g. prelazi i ugarska krajina, daje nam tvrdu nadu, da će Vaše Veličanstvo izpuniti onu našu i svega krajiškoga puka smjernu prošnju te i preostalu hrv. slav. Krajinu u cielosti trojednoj kraljevini utjeloviti, kako bi ona takodjer čim prije pristupila na polje ustavno i u zakonotvorno sudjelovanje ovih kraljevina. Pošto je Vaše Veličanstvo blagoizvoljelo opetovano priznati, a i §. 66. čl. I. 1868. bje utvrdjeno da Dalmacija pripada zemljištnoj i državnoj cjelokupnosti trojedne kraljevine; pošto s druge strane dalmatinski se sabor u svojih adresah od 7. rujna 1870. i 14. listopada 1871. za sdruženje s Hrvatskom i Slavonijom razgovjetno očitovao, te prepokorno zamolio, da se oba sabora sada razdruženih posestrima putem odbora o načinu sdruženja dogovore, to nam nepreostaje ino nego usvojiti onu želju dalmatinskoga sabora, pak smjerno zamoliti Vaše Veličanstvo, da izvoli oba ova sabora pre-

milostivo postaviti u položaj, kako bi se pravu, potrebi i vrućoj želji obih posestrima čim prije zadovoljilo.

Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, ujedinjena i potrebitimi uvjeti za samosvojan i državan život providjena, biti će čvrstom podporom prejasnomu vladalačkomu domu svoga premilostivoga kralja i najvjernijom saveznicom kraljevine Ugarske."

Proti tomu odborovu predlogu iznesoše Makanec i drugovi (Gjuro barun Rukavina, Josip Špun Strižić, Josip Turelli, Drag. Ferkić, Živko Odžić, Mihajlo Posilović, Franjo Sviličić i Lehpamer) protupredlog, u kojem se izjavljuje, da državopravni položaj i nutarnje uredjenje kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, jedino zavisi ob odluci cjelokupnoga sabora ove kraljevine uz previšnje odobrenje Njeg. Veličanstva te da državni položaj i nutarnje uredjenje kao i cjelokupnost ove kraljevine nemože i nesmije odvisno biti od privole ravne joj kraljevine Ugarske. S toga podpisani, držeći na umu: „da su toli austro-ugarska nagodba od god. 1867. koli ugarsko-hrvatska nagodba od god. 1868. stvorene bez zakonitoga sudjelovanja cjelokupne ove kraljevine očituju, da nemogu pristupiti k izboru poslanika za ugarski sabor i kraljevinskoga odbora, dotle, dok cjelokupni sabor kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije neizjavi svoje mnienje o državnom položaju, u kojem se provincijalna Hrvatska i Slavonija s belovarskom županijom danas faktično nalazi i tim ovo pitanje konačno rieši."

Izvjestitelj odbora Živković obrazloži predlog vrlo kratkim govorom, u kojem naglasi, da se je odbor, tumačeći stanovište i nazore ogromne većine kuće, strogo postavio na temelj državopravnoga nagodbenoga zakona. Iza Živkovića ustade Makanec, koji izjavi, da je njegov i njegovih drugova protupredlog izljev hrvatskoga državnoga prava, na kojem oni stoje prema sadašnjemu stanju u monarkiji i Hrvatskoj.

Makančev govor, i koliko odriešit i oštar, neprelazi granica dopuštene parlamentarne kritike, a neodiše nimalo mržnjom, koja nije imala mjesta u srcu toga plemenitoga borioca za prava domovine. Govor se kreće u idejalnim visinama, sa kojih je Makanec bio vičan promatrati sviet i njegove odnošaje. U glavnoj svojoj težnji ide Makanec za tim, da se za kraljevinu Hrvatsku i njezin narod očuva, tako na temelju historičkoga kao i naravnoga prava, neodvisan i samostalan položaj u sglobu ostalih historičkih zemalja monarhije. Iza Makanca progovoriše oba njegova druga Posilović i

Špun, a za tim uze rieč Marijan Derenčin. Derenčina bješe već pretekao glas, da je vrlo rječit i oštrouman govornik, a njegovi prijatelji polagahu velike nade u njegov talenat, koje su se i podpunoma obistinile. U svojem govoru stupi Derenčin prema idealisti Makancu na oportunističko stanovište te razluči politički program od načina izvedenja i taktike, koja da se ima ravnati prema okolnostima. On i njegovi prijatelji od bivše opozicije usvajaju Makančeve težnje, no misle, da se oko oživotvorenja cjelokupnosti i samostalnosti zemlje ima nastojati u okviru dualizma, koji je danas obćenito u monarkiji priznat pa su ga i sami Česi priznali u svojim poznatim fundamentalnim člancima. Glede Rieke, koja da mu kao rodjenu Riečaninu osobito leži na srcu, izjavi Derenčin, da drži to pitanje faktično riešenim na korist Ugarske, no misli ipak, da su Magjari stvorili na Rieci tako nenaravnu situaciju, da se ona konačno uredjenom smatrati nemože. Derenčin izusti glede Rieke još jednu tvrdnju, radi koje je kasnije bio često napadan od svojih političkih protivvika. Reče naime, da je Rieka jabuka, koja će prije ili poslie pasti u krilo matere zemlje. Zatim uze još jedanput rieč Živković, a u njegovu govoru nalazi se misao, kojom je svakako uzdrmao izhodište Makančeva predloga. Proti Makančevu nazoru, koji tvrdi, da se Hrvatska i Slavonija nebi smjele ni s mjesta maknuti niti ikako urediti svoje državopravne odnošaje, dok nebude čitavi hrvatski narod sakupljen u svojem zakonitom saboru, iztakne Živković, kako on smatra Hrvatsku i Slavoniju kristalizacijonom točkom, koja ima stojati, dok nepribere sva razštrkana uda Hrvatske. Ovako je učinila i Pruska, sabravši sve česti, koje spadaju na jedinstvo Njemačke. Predlog odbora bude primljen ogromnom većinom glasova tako u glavnoj kao i u specijalnoj razpravi.

U jednoj od sliedećih sjednica birani su članovi u kraljevinski odbor te članovi u obje kuće zajedničkoga sabora. U kraljevinski odbor budu izabrani Prica, Živković, Mažuranić, Jakić, Krestić, Miroslav Kraljević, Svetozar Kušević, barun Prandau, biskup Strossmayer, Mrazović, Vončina i Petar Horvat. Ovoga načela, da iz svakoga od obajuh krila saborske većine uzme u odbor polovicu članova, držaše se kuća i kod izbora u zajednički sabor. U zajednički sabor dadoše se takodjer izabrati sva tri vodje bivše opozicije: Mrazović, Vončina i Miškatović, a onda još Krestić, Derenčin i Mirko Hrvat. U sliedećoj sjednici zaključi kuća, da se Hatzov izbor uništi, a radi Šuljokova izašalje saborsko iztražno povjerenstvo, a glede Rieke zaključi pozvati vladu, da navede razloge, s kojih nisu na Rieci obavljeni izbori.

Ovdje se mora spomenuti jedna zakonska osnova, koju je sabor po vladinu predlogu, umetnuvši samo dvije ili tri rieči, jednoglasno primio, a koja je značila napredak na putu čovječnosti i civilizacije; tom je naime osnovom ukinuta kazan bijenja.

U sliedećim sjednicama razpravila je kuća proračun za g. 1872. Kako se je vlada nalazila u podpuno provizornom stanju te je promjena imala nastati istom poslie završenih razprava kraljevinskoga odbora, nije ta razprava imala pravoga parlamentarnoga značaja te je i obavljena prilično brzo. Zanimati će ipak kulturno obćinstvo zemlje, ako se spomene razprava, koja se je zametnula kod predloga o podpori narodnomu zemaljskomu kazalištu. U toj razpravi uzeo je rieč i Marijan Derenčin, a njegov govor, kojim je označio zadatak narodnoga kazališta, tako je čitavu kuću uzhitio, da je smetnuvši s uma sve stranačke i političke oprjeke, u tom kulturnom pitanju zasvjedočila jednodušnost te jednoglasno primila predlog, da se kazalištu doznači podpora od 32.000 for., za 4000 for. više, nego je vlada predlagala. Nekoji odlomci Derenčinova govora, izgovorena zanosom oduševljena prijatelja kazalištne umjetnosti, koji ujedno jasno označuju narodno-kulturni zadatak kazališta, mogu se ovdje priobćiti: „Kazalište ima kulturnu zadaću; ono mora da bude zrcalom narodnoga života, njegova je zadaća razsvietljivati družtvene odnošaje, izticati mane družtvenoga života, uzkrisiti na daskah duh slavne narodne prošlosti i tako promicati napredak, gojiti rodoljubivu vatru. Gdje nevlada narodna sloboda tu i narodno kazalište nenapreduje. Gdje cenzura drakoničkom strogosti pritiskuje kazalište tu necvate ni dramatička knjiga, niti se radjaju dramatički umjetnici niti obćinstvo podupire kazalište. Vlada nesmije redarstvena načela predožujske cenzure izvadjati prema kazalištu, ona mora dopustiti, da se sadašnji hrvatski život sa svojimi manami i kriepostmi, da se slavna naša prošlost na daske prenese. Neka vlada dopusti, da se običaji većine našemu narodu otudjene aristokracije na pozorištu žigošu, da se podlost i puzavost fine naše birokracije u svojoj odurnosti prikazuje, silovitost županijskoga španovanja u svoj odurnosti ilustrira; neka dopusti, da nam se na daskah prikazuju junačka djela naših pradjedova, da gledamo i slušamo na pozornici umrle naše bane, da tako zaboravimo na bane žive i njihove namjestnike, jednom rieči neka dopusti, da se narodni život na daske prenese . . .“

Pošto je kuća razpravila proračun, bude joj od zemaljske vlade podnešena osnova ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, na što bješe vladu ovlastio prev. kraljevski odpis, izdan u ožujku

god. 1869. za boravka Njeg. Veličanstva kralja u Zagrebu. Još se iz ove sjeditbe, koja je završena 22. kolovoza 1872. mogu spomenuti dva predloga. Josip Miškatović, spomenuvši rakovički ustanak od prošle godine, predloži, neka se sabor obrati predstavkom na Njeg. Veličanstvo, da blagoizvoli podieliti amnestiju svima onima, koji su sbog toga ustanka bud u kazni bud u iztrazi. O samom tom ustanku reče Miškatović, da je još i danas psiholožka i povjestnička tajna, kojim je pomućenim tečajem mislih onaj dogadjaj proizveden ili možda potajnom rukom potaknut. Kuća je ovaj predlog primila jednoglasno, a Njegovo je Veličanstvo blagoizvoljelo poslie nekog vremena izdati odredbe glede pomilovanja. U posliednjoj sjednici od 22. kolovoza priobći biskup Strossmayer kući potresnu viest, da je 18. o. m. preminuo u Beču najveći hrvatski pjesnik novijega vremena, Petar Preradović. U svojem govoru spomenu biskup, „da je s pokojnikom do zadnjega vremena dopisivao i mogu vas uvjeriti gospodo, da je svaka nevolja našega naroda našla odziv u njegovoj plemenitoj duši i Bog zna, koliko je doprinielo upravo žalostno stanje domovine njegovoj preranoj smrti. Nedavno podigao je pokojnik spomenik svim našim slavnim pokojnikom, opjevavši im divnim načinom krieposti i vrline, a danas je vrieme, da se i mi spomenemo svih njegovih kriepostih i vrlina, koje ga uvršćuju medju najodličnije sinove naše domovine.“ Kuća klikne velikomu pokojniku „Slava“. Od toga dana protekla je čitava godina, dok se je kuća opet sastala, da najprije uzme u razpravu izvješće kraljevinskoga odbora o reviziji nagodbe.

Ovako su u toj prvoj sjeditbi izvršeni svi predhodni uvjeti, koji su imali utrti put reviziji i promjeni na čelu autonomne zemaljske vlade. U Budimpešti započeše razprave izmedju obijuh kraljevinskih odbora i hrvatski odbor predade u studenom svoj nuncij ugarskom odboru no nije čitave pol godine dobio odgovora radi krize, kroz koju su u to vrieme prolazili zajednički sabor i vlada. Istom kada je odstupio ministar predsjednik Lonyay te ga na čelu vlade zamjenio susretljivi i miroljubivi Szlavy, počeše se razprave kraljevinskih odbora smjesta pomicati, te se u brzo i primakoše koncu. U Hrvatskoj vladahu već u javnom životu novi odnošaji, nastali uslied izmirenja glavnih činbenika narodne i unionističke stranke, a iz tih se elemenata izključivo i sastojaše hrvatski kraljevinski odbor. No izmedju narodne stranke i krajnjih elemenata unionističke stranke vodila se još uvjek žestoka, strastvena publicistička borba. Prvaci narodne stranke bojahu se ili bar odavahu bojazan,

da bi ti njihovi protivnici, koji su još uvjek nalazili u Ugarskoj podpore i u odlučujućim krugovima, mogli osujetiti plodove postignutog sporazuma, a ova njihova bojazan — prividna ili temeljita — imala je pred obćinstvom poslužiti kao glavni razlog, da se pregovori s Ugarskom uskore i privedu brzomu riešenju. Ta borba sa Rauchijancima, kako ih nazivaše „Obzor", — morala je samo da pospješi osnove prvaka narodne stranke. Njihovi pristaše po zemlji bijahu uzgojeni u najvećem nepovjerenju proti barunu Rauchu i njegovoj bivšoj vladavini, a pošto je sada poslie razkola u unionističkoj stranci i fuzije njezinoga glavnoga diela sa narodnom strankom barun Rauch stajao na čelu tim krajnjim življima, mogao je Miškatović uzpirivati tu staru strast u redovima svojih pristašah te najtamnijim bojama slikati pogibelji, koje bi za stranku i zemlju nastale, kada bi barunu Rauchu opet pošlo za rukom zavladati u domovini. Plašeći te svoje pristaše sa novom rauchijanskom erom, uspavljivao je u njima javnu sviest, da neopaze, kojom se je stazom popustljivosti odtisla ta nova politika bivših narodnih vodja, a ujedno je u njima budio čežnju za novom vladom, koja se je imala stvoriti iz krugova narodne stranke. U jednom značajnom članku pod naslovom: „System glada" kaže Miškatović: „Priznati nam valja, da je taj system (Rauchov) imao svoj uspjeh, u toj školi mi smo otrieznili; mi smo u sebi podavili čuvstvo i iluzije i postali smo političari sa zdravim egoizmom." Makanec bijaše još sada samo nesposoban zanešenjak, kojemu Vončina, od njega napadnut, dovikuje u Obzoru, da s njim neće govoriti o politici, jer da Makanec i nezna, što je politika; prijašnji program smatrao se, po gornjim Miškatovićevim riečima, još samo bolnom iluzijom, a preporod zemlje očekivao se sada od nutarnjih promjena na čelu vlade i od nove saborske većine, koja je stajala pod uplivom prvaka narodne stranke.

Vidjet će se medjutim iz predstojećih parlamentarnih razpravah, kojim su se razlozima ti prvaci narodne stranke branili pred narodom od navale Makanca i drugova i dokazivali probitačnost svojega novoga političkoga pravca. Sada im stajaše do toga, da se nagode i izmire s Ugarskom pa su i razprave kraljevinskih odbora već poslie nekoliko pismenih i ustmenih razprava svršile s pozitivnim uspjehom. Poslie sretno dovršenih razprava povela se odmah rieč o popunjenju banske stolice te mjesta hrvatskoga ministra kod zajedničke vlade. Ugarski mjerodajni krugovi nisu izprvine htjeli nipošto na to privoliti, da bansku stolicu zasjedne član narodne stranke, navlastito nisu htjeli, da taj bude Ivan Mažuranić, koga je narodna stranka u

prvom redu kandidirala, nego su Mažuraniću ponudili mjesto hrvatskoga ministra kod zajedničke vlade. Mažuranić odkloni namienjenu mu čast, a jednako odkloniše ponudjeno im bansko dostojanstvo najprije grof Julijo Janković, a onda i grof Ladislav Pejačević. Uz ove prilike sastade se sabor 25. kolovoza, da razpravi najglavniji pr dmet: predlog kraljevinskoga odbora o reviziji nagodbenoga zakon .

Prije sastanka sabora umre jedan od najodličnijih i najumnijih parlamentaraca zemlje, čije će se ime u ljetopisima ovih vremena do vieka častno spominjati. Bijaše to Makso Prica, koga je dugotrajna i težka bolest shrvala u 52. godini života. Rodjen u Korenici od otca pravoslavnoga svećenika, a u najskromnijim družtvenim prilikama, vinuo se je enržijom volje i darovitošću uma do visine ugleda u državi i družtvu te je već prije godine 1848. izišao na glas kao vanredno uman i učen muž, a vršio je te burne godine kod blagopokojnoga bana Jelačića odličnu službu banova privatnoga tajnika. Bijaše ne samo izvrstan pravnik, najumniji i najučeniji izmedju svih, kako to suglasno priznaje štampa ovih vremena, nego i duboko uman filozof, koji se je sustavno bavio tom znanošću svih znanostih, da pronikne u sve pojave naravi i života. Njegovi ga prijatelji — izmedju kojih bijaše jedan od najboljih Ivan Mažuranić — vanredno poštivahu, a poznata je njegova izjava iz sabora od godine 1861. u kojoj je nedostiživom vještinom umio dovesti u sklad zahtjeve hrvatskoga državnoga prava sa postulatima tadanjega političkoga položaja. Bivši od prvoga početka, kada je za Hrvatsku i Slavoniju ustrojen stol sedmorice, član najvišega sudišta, došao je pod banom Bedekovićem za predstojnika pravosudnoga odjela zemaljske vlade, a njegov rad na tom mjestu cienio se je kao osobito blagotvoran i koristan za zemlju. Njegovi prijatelji od bivše narodne stranke zamjerahu mu, da je primio službu u unionističkoj eri, pa ga radi toga nazivahu hladnim birokratom bez čuvstva. U istinu je Prica, koji je već godine 1861. htjeo narodnoj stranci prokrčiti put do transakcije sa postojećim odnošajima, jedan od prvih preporučao toj istoj narodnoj stranci, da stupi na pozitivni temelj nagodbenoga zakona; prigovori proti njemu umukli sa onim časom, kad su ga tim putem sliedili prvaci narodne stranke. Poslie izbora od godine 1872, koji su učinili nemogućom Vakanovićevu vladu, zastupao je duže vremena samoga banskoga namjestnika, dok se nije napokon slomio pod teretom prenapornoga rada. Njegova smrt pobudi obćenitu sućut u svim umnim krugovima, a Danilo Stanković, kasniji predsjednik sabora, nazvao ga

je u svom nadgrobnom govoru najvećim učenjakom u narodu i pravim filozofom. Prica je u najvišoj potenciji predstavljao darovitost i umnu sposobnost našega naroda.

Nastavak saborskih razprava.

Otvorivši predsjednik Mažuranić sjeditbu 25. kolovoza 1873., spomenu predlog kraljevinskoga odbora glede promjene nekojih ustanova nagode, a već u sliedećoj sjednici bude taj predlog podnešen kući.

Izvjestitelj kraljevinskoga odbora bijaše Jovan Živković. Vjernost prema historičkoj istini kao što i obziri objektivnosti prema muževima, koji su sklopili tu reviziju nagodbe, ištu, da se u svim glavnim momentima prikaže čitavi tečaj razprava, pošto će se odtuda vidjeti, kako je hrvatski kraljevinski odbor tražio iz prvine nekoje zamašne preinake tako glede političkoga kao i financijalnoga diela nagodbe, al je u tom pravcu naišao na odlučan odpor ugarskoga odbora. U prvoj zajedničkoj sjednici obajuh odbora bijahu sa hrvatske strane prisutni svi članovi odbora. Ovo valja naročito iztaknuti glede biskupa Strossmayera kao eminentno odlične historičke ličnosti tih vremena, o kojem su se poslie širile mnoge netočne tvrdnje pogledom na njegovo sudjelovanje kod razprava tih kraljevinskih odbora. Biskup je Strossmayer prisustvovao samo toj prvoj formalnoj sjednici, no dalje nije sudjelovao kod razprava, koje su nastavljene i svršene u njegovoj odsutnosti. Makso Prica umro je prije, nego su razprave dokončane.

U toj sjednici bude hrvatski odbor pozvan sa strane kraljevinskoga odbora ugarskoga, da svoje želje glede preinake nagodbe konkretizira u pismenom nunciju, što je on i učinio predloživši svoje zahtjeve dana 6. studenoga. U političkom dielu nagodbe tražio je hrvatski odbor, prvo, da se preinači način izbora hrvatsko-slavonskih članova u delegaciju zemalja ugarske krune, i to tako preinači, da hrvatski članovi na zajedničkom saboru biraju odnosni broj članova izmedju sebe, a ne onako, kako je to prvobitno bilo ustanovljeno nagodbenim zakonom. U obrazloženju toga predloga navadjao je hrvatski odbor, da ovaj način izbora bolje odgovara onomu državnomu položaju, koji Hrvatskoj i Slavoniji zajamčuje državno zajedničtvo s Ugarskom, a nekrnji nimalo pravo zajedničkoga zakonodavnoga tiela, izašiljati iz svoje sredine u zajedničku delegaciju. Zatim je odbor predlagao, da bana, koji bi se imao zvati: „Ban-ministar zemaljski Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ imenuje kruna no bez predloga i

protupodpisa ugarskoga ministra predsjednika. Ovaj je zahtjev izvodio odbor iz samoga nagodbenoga zakona, koji Hrvatskoj zajamčuje podpunu autonomiju glede svih predmeta, koji nisu zajednički toli u zakonarstvu koli u upravi, pa je s toga neumjestno ovako uplivanje zajedničkoga ugarskoga ministra predsjednika na imenovanje odgovornoga načelnika hrv.-slav.-dalmatinske zemaljske vlade. Glede hrvatsko-slavonskoga ministra kod zajedničke vlade tražio je odbor, da taj ministar neima nimalo uplivati u autonomne zemaljske poslove, već ima u ministarskom vieću zastupati interese Hrvatske i Slavonije u poslovih zajedničkih te je poput ostalih ministara odgovoran zajedničkomu saboru. „Ovaj ministar, kaže odbor obrazlažuć ovaj zahtjev, prem je član zajedničkoga ministarstva, koje se neima miešati u autonomne poslove, koji su izpod niveau-a državne zajednice, upliva ipak odlučno u ove zemaljske poslove, a nije odgovoran hrvatsko-slavonskomu saboru, nemože se pače niti pred zajedničkim saborom na odgovornost pozvati.“ Ovo bijahu glavni zahtjevi glede preinake u političkom dielu nagode. Ugarski je odbor sve ove zahtjeve odlučno odklonio. Glede hrvatskoga zahtjeva, da se promjeni način izbora u delegaciju izjavi ugarski odbor, da ne može uz tu preinaku nikako pristati, i to iz ovoga razloga: „Jedinstvo krune zahtjeva, da delegacija zastupa zemlje krune sv. Stjepana prema ostalim zemljam Njeg. Veličanstva u njihovoj ukupnosti, a s tim se stanovištem neda složiti u hrvatskoj osnovi predložena preinaka.“ Glede predloga o banu, koji da se ima imenovati bez predloga i podpisa ugarskoga ministra predsjednika, izjavi ugarski odbor odriešito, da na takovu preinaku ne može pristati, jer da ona stoji u protuslovju s jedinstvom ugarske države. Nadalje je ugarski odbor odklonio i onaj zahtjev, da se naslov bana, nasliedjen iz starih vremena, naslov, koji visokomu položaju bana podpuno odgovara, razširi naslovom ministarskim, koji ideju parlamentarne odgovornosti iztiče napried, te bi dakle preinačio pravi pojam one odgovornosti, na koju je ban prema saboru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije obvezan.

Glede predloga odbora o hrvatsko-slavonskom ministru izjavi ugarski odbor, kako on drži sa stanovišta državnoga zajedinstva i zajedničkih interesa za bezuvjetno potrebito, da medju Njeg. Veličanstvom i autonomnom hrv. slav. vladom postoji sveza, a toj svezi da bude onaj organ, koji interese sdruženih zemlja zastupa u sredini zajedničke vlade. Ugarski je odbor jedino na to privolio, da se djelokrug ministra kao sveze medju krunom i autonomnom vladom, točno i jasno opiše.“ Ovdje valja spomenuti, da su još prije, nego

*

je ugarski odbor dospio odgovoriti na ovaj nuncij hrvatskoga kraljevinskoga odbora, članovi hrvatskoga odbora u privatnim povjerljivim dogovorima sa članovima ugarskoga odbora te sa članovima zajedničke vlade odustali od svih ovih zahtjevah te hrvatski odbor u svojem pismenom odgovoru na renuncij ugarskoga odbora ovih zahtjeva više i nespominje. Jedino se još ovdje ima spomenuti, da je hrvatski odbor glede „visećeg“ pitanja grada Rieke sa kotarom, kako ga nazivlje, izjavio spremnost „upustiti se u razpravu toga pitanja načinom, u nagodbenom zakonu opredieljenim.“

Glede preinaka financijalnih ustanova nagodbenoga zakona postavio je hrv. kraljevinski odbor najglavniju želju „takovo udešenje financijalnoga odnošaja, da Hrvatska i Slavonija svojimi financijami i državnim dobrom samostalno upravlja, plaćajuć ugarskoj zajedničkoj državnoj blagajni redovito svote, koje za skupne poslove pridonositi dužna bude.“ Ovaj je dakle zahtjev išao za tim, da Hrvatska dobije samostalne financije, a hrvatski ga je odbor podupro u glavnom sliedećim razlozima: „Ovo je jedini put, učiniti s jedne strane kraj tužbam hrvatskim, da Ugarska veće koristi iz Hrvatske i Slavonije vuče, nego li to državna zajednica od njih pravom zahtjevati može, s druge strane istim po hrvatsku osjetljivost neugodnim prigovorom ugarskim, da Hrvatsku i Slavoniju materijalno podupríeti mora, jer bez takove podpore da o vlastitoj snagi državno nebi živiti mogle. Tim se odruženjem financijalne uprave nebi nimalo povriedilo načelo državne zajednice ugarsko-hrvatske. Hrvatsko-slavonska financijalna upravna oblast plaćala bi redovito u mjesečnih rokovih svote odpadajuće na Hrvatsku i Slavoniju od zajedničkih posala i od kamata državnoga duga. Nebi bilo razlike u systemi neizravnih danaka, monopola itd., pošto bi zakonarstvo ovih poreznih grana imalo i nadalje ostati zajedničko.“ Ugarski odbor u svojem odgovoru izjavio je, „da su članovi hrvatskoga odbora u povjerljivim ustmenim dogovorima sa članovima ugarskoga odbora i članovima zajedničke vlade odustali od zahtjeva glede oddruženja financijalne uprave, dočim je ugarski odbor na to pristao, da se paušalni system dokine i Hrvatskoj dade stanovit postotak za podmirenje njezinih autonomnih potreba.

U razpravi o predlogu kraljevinskoga odbora, koja je započela 3. rujna, uzeo je prvi rieč izvjestitelj Živković. Iz njegova se govora jasno razabire, što je hrvatski odbor postigao i zašto je odustao od tolikih svojih prvobitnih zahtjeva. Živković iztaknu obje bitne preinake na bolje, što ih je hrvatski odbor polučio; u financijalnom po-

gledu zamienjen je dosadašnji paušalni sustav sa percentuacijom; po tom postotnom sustavu, kojim je za naše autonomne poslove sačuvana tangenta od 45 %, dobivati će Hrvatska više, tako, da će već za tekuću godinu, naime 1873., dobiti više 380.000 for. Druga je bitna preinaka na bolje, što je sada položaj hrvatskoga ministra, kojim je dosada bilo težište vlade preneseno iz Zagreba u Peštu, jasno normiran i njegov položaj sasvim točno opredieljen. Postignuto je, da se hrvatski ministar neima mješati u naše autonomne stvari, da ima sve predstavke banove podnieti Nj. Veličanstvu bez promjene i neodvlačno, a da samo onda ima prigovoriti, kad bi se uvjerio, da je ban prešao granice autonomije i zagazio u ono, što na autonomiju ne spada. No ni u tom slučaju nemože ništa činiti na svoju ruku, nego se ima najprije sa banom sporazumjeti; kad se pako ne bi s banom složio, mora Nj. Veličanstvu svakako podnesti svaku njegovu osnovu, bila ta po njegovu mnienju i protuzakonita, a dopušteno mu je, da može svoje mnienje separatno podnesti. Od kontrasignature ugarskoga ministra predsjednika kod imenovanja bana odustao je odbor, vidivši odlučan odpor ugarskoga odbora i bojeći se, da se radi toga njegova zahtjeva nerazvrgnu pregovori."

Ovako je izvjestitelj Živković izcrpio predlog kraljevinskoga odbora, koji bje kući podnešen u obliku zakonske osnove. Iza Živkovića ustade Milan Makanec te podnese u ime svoje i svojih drugova protupredlog, koji je glasio: „Zakonska osnova o preinaci, dotično nadopunitbi nekojih paragrafa zak. čl. I. god. 1868., koju je kraljevinski odbor podnesao saboru, neprima se s razloga, što se spomenutom zakonskom osnovom nezadovoljuje niti pravu niti potrebi kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije." Ovaj predlog podpisaše osim Makanca jošte Franjo Rački, Drag. Ferkić, Josip Turelli, Aleksandar Rogulić, Antolek-Orešek, Mihajlo Posilović i Ivan Dežman.

Prije nego podjemo, da izcrpimo glavne misli Makančeva govora, ima se ovdje spomenuti za obavjest mladjemu naraštaju, koji Makanca nije nikada slušao, da je bio govornik neodoljive, gotovo začaravajuće rječitosti, pun žara i vatre pa je u slušatelja pobudjivao pažnju, kakovu mogu pobuditi samo parlamentarni govornici prvoga reda. Makanec bijaše čovjek malena stasa i slabašna tiela, no u njegovu glasu ležala je tolika snaga i jakost, duh njegov odlikovao se tolikom vedrinom, kao da je narav htjela u njegovoj osobi prikazati oprjeku izmedju tielesne slaboće i duševne moći. Makanec bijaše rodjen i stvoren za govornika, pa je nadarenost njegova duha istom pravo prosjala na tribuni tako pučkoj kao i parlamentarnoj.

Rieč mu je iz ustiju tekla strelovitom brzinom; svaki njegov govor bijaše improvizacija, izljev čuvstva, izraz duše, koja je sve svoje nutarnje osjećaje izlievala pred slušaocem. U Makancu kao govorniku ne bijaše ništa umjetna, ništa naučena; svaki je govor imao na sebi obilježje elementarne govorničke snage, odavao je govornika, komu je dar rječitosti prirodjen u najvišem stepenu. Od svih govornika, koji su se počamši od sabora godine 1861. pa do ovogo sabora proslavili na hrvatskoj parlamentarnoj tribuni, bijaše Milan Makanec možda najrječitiji, no ovo neima nipošto značiti, da je bio najbolji govornik. Uz obilje mislih, koje su se rojile u njegovu duhu, uz znanje, što ga je posjedovao, naročito u pravničkoj struci, o kojoj se tvrdi, da može čovječji um najbolje disciplinirati, bio bi Makanec kroz podužu vježbu i izkustvo u parlamentarnom životu pa u zrelijoj muževnoj dobi, koja bi u njem bila ohladnjela odviše vruću krv i obuzdala njegovu eruptivnu narav, mogao u istinu postati najveći hrvatski govornik ovih vremena, hrvatski Demosten, O' Connell ili Gambetta, kojim ga potonjim imenom bješe prozvalo javno mnienje.

Makančev govor, izrečen u toj razpravi, bijaše, kako je to njegov položaj sobom donosio, poglavito naperen proti toj novoj oportunističkoj politici njegovih bivših prijatelja od narodne stranke, a iz toga se govora doznaju mnoge zanimive i važne potankosti iz prijašnje njezine borbe, po kojima je Makanec htjeo prikazati podpunu nedosljednost tih narodnih vodja. Na početku govora izjavi, kako se nimalo ne čudi, što je ostanke bivše unionističke stranke, koja je sklopila nagodbu od godine 1868, dopala čast, da sa izvjestiteljske stolice brane njezinu reviziju; taj je pojav pače sasvim logičan i u skladu sa čitavim položajem. Opisujući dogodjaje počamši od godine 1861. prikorava muževe narodne stranke radi članka 42. jer da su, stvorivši taj članak, zaboravili na tradiciju borbe od godine 1848. te su se radi umišljene časovite koristi poželili osamstogodišnjega saveza, „koji je za hrvatski narod značio uvjek nazadak i vječitu borbu za narodni obstanak“. Za tim reče doslovce: „No ako jeste tada počinjena pogrieška, ipak da se je tim članikom nastojalo u okviru saveza s Ugarskom sačuvati domovini državnu osebnost, korist i ugled. No već godine 1865. zaboravili su vodje narodne stranke na taj članak, te su pošli s Ugarskom razpravljati o savezu, a da Magjari nisu prije izpunili uvjete članka 42. Tim je načinom omogućen u zemlji rauchijanizam, jer se bez te precedencije nebi godine 1868. bila u zemlji našla nijedna na polu poštena duša, koja bi se bila usudila povriedom čl. 42. sklapati s Magjari nagodbu.“ Maka-

nec nastavi: „Veliku pogriešku počinili su ti muževi narodne stranke izstupivši godine 1868. iz Rauchova sabora; oni su trebali, da se u tom saboru pošteno bore. Uslied toga izstupa nastupio je u zemlji socijalni razvrat, rat svakoga proti svakomu, što nas je upravo najviše upropastilo, a zbilja je užasno bilo gledati, kako se sinovi jednoga naroda medjusobno progone i utamanjuju, grizu i kolju; taj je pojav moje domorodno srdce duboko razžalio, a ja neželim, da se ikada više ponovi ovakove vrsti borba; naprotiv se nadam, da će naš narod nastaviti borbu načinom, kojim plemeniti dusi za plemenitu stvar vojuju." Po tom Makanec crta pojedine faze te borbe izmedju narodne i unionističke stranke, a prelazeći na maksimirsku skupštinu od godine 1870. držanu u oči saborskih izbora, kaže o njoj, da je bila svečana manifestacija narodne sloge i načelnog narodnog stanovišta. Kandidati narodne stranke naglašivahu na biralištu samostalnost, nezavisnost i cjelokupnost domovine. Ponovna odgoda sabora urodila je poznatom rujanskom izjavom, u kojoj se nas 60 zastupnika narodu poštenom rieči obvezalo, da ćemo svom silom značajno i uztrajno nastojati o tom, da se pod blagim okriljem Nj. Veličanstva dovinemo nezavisnosti, samostalnosti i cjelokupnosti domovine". Ocrtavši za tim daljnje faze te borbe, koje su poznate iz prijašnjega opisa, te spomenuvši uzmak i kapitulaciju narodne stranke, prelazi govornik na sam predlog o reviziji. Kao načelni protivnik nagodbe nemože Makanec da se povoljno izjavi ni o njezinoj djelomičnoj reviziji, no ipak priznaje, da je u financijalnom pogledu sada nešto na bolje krenulo. No kako se ima sa političkom autonomijom zemlje i čim se ona obezbjedjuje? Ničim. Točka glede imenovanja bana, ta obćenita tužba cieloga naroda, ostala je netaknuta, jer će i sada imenovanje bana zavisiti od predloga odnosno volje ugarskoga ministra predsjednika. Ban hrvatski ostaje službenikom ugarskoga ministra predsjednika, a po tom biti će i dobra uprava samo prekarium magjarskoga ministra a kao takav bez čvrste podloge. Istina je, da će individualnost bana čestita donekle ublažiti moći ovu zavisnost, no ni najčestitiji, najplemenitiji i najumniji ban, neće na toj podlogi moći narodu po svojoj želji služiti, jer će za kratko nesumnjivo doći u koliziju izmedju dužnosti domoljuba i dužnosti službenika ugarskoga ministra." Makanec nevjeruje takodjer, da je revizijom u ičem promienjen položaj hrvatskoga ministra kod zajedničke vlade, kako je to naglasio izvjestitelj Živković. „I to je samo fikcija, jer je u konsekvenciji stvar nepromienjena i sada će kao i prije uticati hrvatski ministar kroz ugarsko

ministarstvo na odluke našega sabora i naše vlade, osobito ako se klubstvo razvije po sadanjem njegovom ustrojstvu. Klubstvo, kakovo kod nas obstoji, kadro je uništiti svrhu saborisanja, jerbo se klubskim tiranstvom uništuje individualna volja i snaga pojedinoga člana, koji u saboru neglasuje po svojem osvjedočenju, već po nalogu većine, a ta se u klubstvu lahko stvara umjetnim načinom. Još uze Makanec pobijati Živkovićevu tvrdnju, kao da se je revizijom položaj hrvatskoga ministra na bolje promjenio. Reče: „Svaki predlog hrvatske vlade dolaziti će u pretres ugarskoga ministarskoga vieća, od kojega će zavisiti potvrda kraljeva, a nijedan vas nije jamačno tako naivan te bi mislio, da će kralj potvrditi ikoji predlog hrvatske vlade proti volji ugarskoga ministarstva. Nevarajmo se sami, ništa nije promienjeno, ban ostaje službenik ugarskoga ministra predsjednika, a hrvatski ministar uticati će u našu autonomiju sve dotle, dok taj državopravni temelj potraje. Završujući govor apostrofirao je Makanec svoje bivše prijatelje od narodne stranke sliedećim riečima: Prihvat predložene osnove nedonosi nam nikakove koristi, a šteta je u tomu, što se je u narodu podkopao javni moral, dočim taj narod silite, da prizna za dobro ono, što ste ga kroz godine učili prezirati i za zlo smatrati. Ja si nemogu misliti, da narod malen i slab imade išto na svietu, što bi više kao svetinju čuvati morao za obranu svoga prava no javni moral i osjećanje, da svoje pravo brani, jer takovo domoljubno osjećanje potencira svaku individualnu snagu, te jer je pod okriljem domoljubnoga osjećanja svaka žrtva milija i jer je u tom osjećaju jamstvo sveobće sloge, a u tom jamstvo pobjede. Ako ćete narodu silom nametnuti ono, što ste ga naučavali odlučno odbijati, to znači uzdrmati, pače uništiti javni moral u narodu, znači oduzeti mu jedinu podlogu, koja bi ga utješiti i ojačati mogla za nove žrtve svoga spasa".

Poslie Makanca govorio je Ivan Vončina, kum i otac revizije — kako ga je Makanec u jednom kasnijem govoru nazvao — no njegov je govor tako kratak, mršav i suhoparan, kakova je kuća jedva mogla očekivati od strane ovoga prvaka narodne stranke, koji se je, doduše samo u prvo vrieme, najstrastvenije borio proti državopravnom temeljnom zakonu, i koji je od strane narodne stranke najviše skrivio, da se je nutarnja stranačka borba zaoštrila do tolikih nakaznih i surovih pojava. A i povjest, koja mu bješe dosudila važan zadatak, tražila je od njega, da narodu razjasni motive svojega djelovanja. Vončina ponovi u drugom obliku Živkovićeve razloge u prilog reviziji, zatim se obori na krajnje krilo unionističke stranke, a onda na Makanca. Vončina izjavi uvjerenje, da će uslied politike, koju je

narodna stranka poprimila, nastati povjerenje izmedju Hrvatske i Ugarske. Konac govora glasio je: Protivna politika predgovornikova slabo će doprinieti takovu povjerenju, a još manje konsolidovanju javnih odnošaja u zemlji; plod njegove politike, prenešen na praktičan život, nemože uroditi drugim plodom nego onim, koji se na razbojištu rakovičkom bira, ali za takovim plodom uvjeren sam, da predgovornik ne ide, jer mu u obće politika njegova nedopire preko granica absolutne negacije, jer on danas znade samo što neće, a nezna ni malo što hoće". Čim je Vončina počeo da govori, izišli su svi viriliste unionističke stranke iz sabornice. Oni ga još i sada smatrahu svojim najžešćim protivnikom.

Poslie Vončine progovori Franjo Rački. Premda je Rački podpisao Makančev predlog, da se osnova o reviziji na prosto odkloni, on je ipak svoj glas proti osnovi motivirao iz drugih razloga, nego Makanec. Makanec, koji nepriznaje državopravni temeljni zakon, jer da je tobož nezakonit, nepriznaje ni revizije sa načelnoga toga stanovišta. Rački pako stavlja se na stanovište prvoga predloga kraljevinskoga odbora od 6. studenoga, kako je gore ocrtan u svojim bitnim momentima. „Ugri su, nastavi Rački, te predloge hrvatskoga kraljevinskoga odbora odbili no u odgovoru ugarske delegacije nemože naći nijedan razlog, koji bi bio valjan, da se odbiju zahtjevi u hrvatskom izradku izraženi. Moguće, da su Ugri u dogovorih ustmene razloge naveli, ali u spisu neima nijednoga razloga, ako nećete držati za razlog, što svagdje dolazi kao refrain: toga državna zajednica nedopušta. Ja sa svoje strane nevidim nijednog pravnog razloga, sbog kojega je izradak kraljevinskoga odbora zabačen, jer za mene obćenite fraze nevriede ništa. Meni se čini, da ću najtočnije pogóditi, što je našu delegaciju prinukalo, da odstupi od svojih zahtjeva ako navedem ove rieči iz njezina odgovora: Članovi hrvatskoga odbora odstupili su od svojih razloga samo onda, pošto se je štovani kraljevinski odbor (ugarski) odlučno izjavio, da na preinaku tih paragrafa pristati nemože. Oni su odstupili u nadi, da ćemo tim dobiti valjanu upravu i poštenu vladu, koja će promicati boljak zemlje, učvrstiti i ujediniti narod." Hrvatski kraljevinski odbor uzdaje se u političku uvidjavnost ugarske vlade, da će odsele drugčije postupati sa trojednom kraljevinom, on se uzda u dobru volju ugarskih državnika, da će oni svoje držanje naprama našoj domovini tako udesiti, kako bi se u njoj javno mnienje naprama Ugarskoj na bolje okrenulo. No pošto sve te nade i izčekivane promjene nesliede iz zakona, pošto ni jedno ni drugo nije utemeljeno u zakonu nego zavisi samo

od uvidjavnosti i dobre volje jače stranke, uvidit ćete, za što ja, koji tražim jamstva u zakonu i uredbi, nemogu tih nada gojiti.

Ovu Račkovu izjavu odmah je prihvatio Lavoslav Šram da naglasi, kako se Rački i Makanec razilaze u načelu. „Račkov temelj, reče Šram, s kojega on razmatra predlog kraljevinskoga odbora, jest sa našim temeljem i stanovištem istovjetan, što ima isto ishodište, naime čl. 42., što je i on voljan revidirati nagodbu no što ova revizija ne odgovara njegovim željam i nazorom. Naprotiv Makanec nieče svaki obstojeći državopravni temelj.

Sada je sliedio najznamenitiji govor iz redova branioca zakonske osnove, govor Marijana Derenčina. Derenčin je u to vrieme stajao već u prvim redovima narodne stranke, pa je čitava zemlja gledala u njemu jednu od najodličnijih umnih sila u javnosti. U istinu je Derenčin spajao u sebi mnoga svojstva, po kojima se je imao vinuti do ugleda i upliva u parlamentarnom životu: veliki dar rječitosti, vanrednu gibkost duha, neobičnu brzinu u shaćanju i oštroumnost, a kraj tih svojstava, odajućih originalnost duha, još i veliko znanje. Sva ta svojstva potencirao je obsežan, simpatičan glas, te živahna njegova narav.

Kroz prošlih pet godina nutarnje borbe bješe se Derenčin odlučno iztaknuo na čelu primorskomu pučanstvu, koje je stajalo uz muževe narodne opozicije te kojemu je on bio u toj borbi uz Erazma Barčića vodja. Govor, što ga je Derenčin u toj razpravi izrekao, osobito je važan s toga, što ga je osnovao na takovim razlozima, koji se podpunoma kose sa Makančevim idejalnim stanovištem. Prema Makancu, koji je idejalan ne samo pogledom na cilj, nego i pogledom na politička sredstva, iztiče Derenčin gledište narodne oportunističke politike, a polazeći sa tog stanovišta, nevidi on u promjenjenoj politici narodne stranke nikakova uzmaka, nego samo taktičan okret, koji će narodnu stranku prije dovesti do cilja, a taj cilj nije drugi nego onaj, za kojim teži Makanec. Zanimiv je ovaj odlomak njegova govora: „Program narodne stranke od god. 1836. amo, ostao je uvjek jedan te isti, očuvati daroviti narod, koji u toj zemlji stanuje, od državne i materijalne propasti, mudrom uporabom događjaja pridignuti ga na onaj stepen narodne samostalnosti i slobode, koji odgovara njegovu razvitku. Ovoj se uzvišenoj svrsi narodna stranka nije iznevjerila ni onda, kad je stupila na temelj zakona, koji je pobijala sve dotle, dok je jauk naroda u žestokoj borbi nezaustavi". Zatim nastavi: „Narodna stranka nije se žacala stupiti na temelj nagodbenoga zakona zato, što se isti spaja sa imenom naj-

žešćega joj protivnika, pače ona misli, da dr. Makanec nezasluženo slavi baruna Raucha, kad mu priznaje otčinstvo nagodbenoga zakona. Da je po volji onoga gospodina, nagodbenoga zakona nebi ni bilo. Nagodbeni zakon nije djelo jednoga čovjeka, nego koncesija, ako gospodin Makanec hoće, čedna koncesija probudjenoj narodnoj sviesti u našoj domovini". Osvrćući se na Makančev prigovor, da je narodna stranka ubila u narodu moral, odgovara Derenčin: „Ako dr. Makanec misli, da se moral u političkom životu ubija time, što se uporavljaju sasma dopuštena sredstva, da se uzmogne polučiti uzvišena svrha, onda je svaka politika nemoralna, jer baš u shodnom izboru sredstava obzirom na okolnosti i na vrieme sastoji politički rad. Ako Makanec misli, da su samo one stranke moralne, koje razpolažu samo jednim jeditim sredstvom za polučiti svoju svrhu, onda su nemoralne najplemenitije stranke u Europi. Nemoralna je republikanska stranka u Francezkoj, koja, iza kako je naviestila svečanimi izjavami, da će očuvati cjelovitost teritorija, vidiv, da je narod iznemogao, da krvave borbe nastaviti nemože, odstupi Njemcu dvije pokrajine. Nemoralan je Castelar, taj božanstveni govornik, taj zatočnik federacije u Španjolskoj, koji uvidiv, da se geslo federacije zlorabi na štetu Španjolske, ostavlja ga, da spasi domovinu. Nemoralna je onda svaka politika, a moralni su samo oni političari, koji, kao što dr. Makanec, vojuju samo jednom jeditom sabljom, makar uvidili, da im je već zahrdjala, makar vidili, da im (pokazav prstom na baruna Raucha) protivnika nerani, već pobudjuje u njemu sarkastički smjeh. (Smjeh u cieloj sabornici i živo odobravanje u centrumu). Ja se doduše nerado bavim sa osobom g. baruna Raucha i volio bi niti je spomenuti, no g. Makanec me na to sili. Ako je išta gospodo podobno u našoj domovini otvoriti širom vrata tako zvanom Rauchijanizmu, to je pouzdano politika, koju nam dr. Makanec preporučuje". O samoj nagodbi i njezinoj reviziji reče Derenčin: „Što se tiče autonomije, koju nam daje revidirana nagodba, ja ću gospodo u kratko izreći duboko svoje uvjerenje, da nam u nagodbi označena autonomija otvara široko polje, na kojem ima još godina i godina posla za sve, koji svojem narodu žele radom pomoći".

Zanimive su neke izjave Slavoljuba Vrbančića, koji nam je iz prijašnjih sabora poznat kao žestok, nepomirljivi narodni radikalac, a u ovom je govoru zastupao načelo oportuniteta i potrebe, da se Hrvatska podpunoma izmiri s Ugarskom. Iz njegova se govora, naročito iz nekih u njem izraženih nazora još najbolje vidi, koji su razlozi sklonuli tolike vatrene radikalce iz prijašnjih sabora, da se

pretvore u hladnokrvne oportunističke političare. Vrbančić je uvjeren, da nagodbeni zakon sadrži u bitnosti načela članka 42. od g. 1861. Uvjeren je, da bi se godine 1868. kod sklapanja nagodbe, dalo bilo više polučiti, da budu obje stranke zemlje sudjelovale kod toga državopravnoga posla, no uvjeren je jednako i o tome, da se danas, kad bi se imala iznova sklapati nagodba, nebi postiglo ni onoliko autonomije, koliko je postignuto nagodbenim zakonom od god. 1868. Ovo je svakako razlog, koji Vrbančića nuka, da odlučno prihvati reviziju. I sliedeći odlomak Vrbančićeva govora, koji je u obće bio na glasu sa svoje oštroumnosti i pravničke vještine, vriedi, da se priobći. Okrenuv se prema Makancu, koji je označio kao velik grieh, što je narodna stranka sklopila članak 42., reče Vrbančić: „Ovdje nebi bilo umjestno, razpravljati o svršenih činjenicah, a kad bi se o tom htjelo razpravljati, držim da bi mnogo dosljednije bilo s one strane pitanje: zašto je pod Kolomanom sklopljena zajednica s Ugarskom? Kad nebi bilo tih pakta, nebi bilo došlo nikad ni do upitnoga nagodbenoga zakona“.

Razprava je potrajala tri dana, a vodjena je velikom živahnošću te uz najveću pažnju čitave zemlje. Makancu, koji je, i koliko spreman, imao prema govornicima većine težak položaj, priskočiše u pomoć njegovi prijatelji Posilović, Rogulić, Režman i drugi, a iz njihovih govora proizlazi, da je to bio idealan savez ljudih, koji se s dubokim uvjerenjem borahu za svoje stanovište. Razpravu zaključiše Makanec i Živković. Iz Makančeva zaključnoga govora može se još spomenuti sliedeća izjava, kojom je označio svoje stanovište prema stranci prava, onda prema braći Srbima, od kojih je u njegovoj stranci stajao u saboru jedini Aleksandar Rogulić, u ono vrieme uvažena javna ličnost u Sriemu. Makanec reče: „Biede me s neke strane Starčevićanizmom, stoga mislim, da sam dužan dati o tome jasan račun. Ja Starčevićanac nisam, u koliko se pod Starčevićanizmom razumjeva mržnja na sve, što nije izključivo hrvatsko; u koliko se neradi javno i otvoreno, nego u potaji, i nekaže, kojimi sredstvi; u koliko svaki pojedinac radi za nešto po krajnjem osobnom oportunitetu. Nisam Starčevićanac jer priznajem. da ima u našoj državi naroda srbskoga (Živio i pljesak u sabornici i na galerijah; sa nekih strana galerije buka) ali tim što priznajem, da ima u našoj zemlji srbske braće nisam htio odobriti fanatičnu propagandu pravoslavnoga svećenstva, koja se je iz sebičnih razloga počela širiti u našoj domovini. Meni je svejedno, nazivao se tko Srbinom ili Hrvatom, samo neka bude vjeran sin hrvatske domovine, neka se vjerno bori za čast i ugled naroda“.

U zaključnom govoru Živkovićevu važne su stavke, kojima Živković pobija jednu od najvažnijih tvrdnja opozicije, naime tvrdnju, kao da sabor od godine 1868., koji je stvorio državopravnu nagodbu, nije bio zakonit, budući sastavljen na osnovu oktrojiranoga izbornoga reda. Poznato je, kako je Subotić u ime sedamnaestorice zastupnika opozicije, koji bijahu izabrani u sabor od godine 1868., svoj prosvjed proti pravovaljanosti svih njegovih zaključaka osnivao na tome, što je tomu saboru poricao zakonitost upravo radi oktrojiranoga izbornoga reda, dočim je u isto vrieme vindicirao zakonitu valjanost izbornoga reda, što ga je stvorio sabor od god. 1865.—67. Živković reče: „Sabor od god. 1865.—67. zaključivši, da se svaki budući sabor ima smatrati nezakonitim, koji bude sazvan na temelju oktroiranoga izbornoga reda, postupao je jednostrano, pa kruna nije taj zaključak, koji joj nije ni bio priobćen, mogla za sebe obveznim smatrati. Takav jednostrani postupak dolikuje samo konventu, a ne saboru, koji je zajedno i sporazumno sa krunom imao utanačiti izborni red. Nebivši takav izborni red utanačen sporazumno sa krunom, nije se moglo kruni poreći pravo, da sabor od godine 1868. sazove na oktrojiranom izbornom redu, kako je ona to i učinila. Ako vi, gospodo, poričete zakonitost toga uredjenja, na kojem onda temelju počiva i naš ustav i sadanji sabor; pitam ja vas, na kojem temelju sjedite vi u ovom saboru, na kojem temelju uživate vaš zastupnički mandat? (Živo odobravanje).

Po tom se je prešlo na glasovanje. U kući bijaše u svem prisutno 89 članova, od kojih je za predlog ili zakonsku osnovu o reviziji glasovalo 79 članova. Za reviziju glasovaše svi članovi unionističke stranke, tako oni, koji se bjehu fuzijonirali sa narodnom strankom, kao što i članovi krajnjega njezinoga krila, a izmedju tih i barun Levin Rauch; zatim svi članovi narodne stranke, koji nebijahu iz nje izstupili. Proti ovoj većini stajahu Makanec, Rački sa još osmoricom članova bivše narodne stranke. Biskup Strossmayer nije bio prisutan.

Neko vrieme iza toga primio je i ugarski sabor istovjetnu osnovu kraljevinskoga odbora, a nedugo za tim stiže osnovi prev. potvrda. U saborskoj sjednici od 29. rujna priobći banski namjestnik Vakanović kući, da je Njeg. Veličanstvo blagoizvoljelo prev. ručnim pismom od 20. rujna imenovati saborskoga predsjednika Ivana Mažuranića banom kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dopis banskoga namjestnika bje upravo pročitan, kadno stupi u sabornicu novoimenovani ban. Saborski dnevnik ima o tom ovu primjetbu:

„Ciela se kuća digne te ona kao i obćinstvo na galerijah pozdravi novoimenovanoga bana dugotrajnim, burnim i uzhićenim klicanjem. Bana pozdravi podpredsjednik Živković u ime kuće, na što mu on odvrati podužim govorom. Izjava bana Mažuranića značajna je u jednom pogledu; u njoj označi Mažuranić sebe onim činbenikom parlamentarnoga našega života, koji je prvi udario temelj nagodbenomu zakonu i u njem utemeljenoj autonomiji kraljevine Hrvatske. Mažuranić, naime, reče: „Djelatnost moja nekadašnja, mislim, nije bila bez ploda. Ja mislim, ona autonomija, što smo ju dobili, koliko ju imamo zahvaliti Njeg. Veličanstvu i misli naroda, toliko ipak moram ipak sebi prisvojiti tu zaslugu, da joj je temelj barem udaren mojom osnovom. Što se tiče septemvirata; što se tiče autonomije ove zemlje; što se tiče temelja prvoga, na kojem su osnovane institucije prve našega naroda, čini mi se, da se nevaram, i priznat će historija, to sve ima korjen moje djelatnosti. Ja nisam nikada bio protivnik saveza s narodom, s kojim u savezu živimo. To pokazuje najbolje članak 42. god. 186[illegible]., koji prije svega naglašuje savez naše kraljevine s kraljevinom Ugarskom. A onaj članak ima se pripisati ne samo po načelih ustavnih onomu, koji ga je preporučio na potvrdu Njeg. Veličanstvu, a taj sam ja; nego se ima pripisati upravo mojoj malenkosti, jer ako nije može biti neugodno ovoj visokoj kući, upravo temeljna misao onoga članka bila je moja. Na ovom temelju počivati će mislim i unapried budućnost zemlje naše". Ova Mažuranićeva izjava, koja ima svakako svoju historičku vriednost, ima se prema toj vriednosti ocieniti u svezi sa čitavim razvojem našega ustavnoga i parlamentarnoga života, a tomu će biti prilike na drugom mjestu.

Dobivši ovako odgovornoga bana. obrati kuća svu pažnju razpravljanju mnogih i važnih zakonskih osnova, izmedju kojih razpravi osnovu o ustrojstvu hrvatskoga sveučilišta, te proračun za god. 1873. Razpravivši ove glavne poslove sabor se razidje, al se o božiću opet sastade, da nastavi rad.

U saborskoj sjednici od 23. prosinca godine 1873. priobći podpredsjednik Živković, da je povodom dvadeset i pet godišnjega sretnoga vladanja Nj. c. i kr. apoštolskoga Veličanstva kralja Franje Josipa prvog sastavio sjajnu saborsku deputaciju, koja je 29. studenoga u budimskom dvoru, bivši primljena treća po redu poslie deputacija gornje i dolnje kuće zajedničkoga sabora, Nj. Veličanstvu izjavila homagijalnu odanost, vjernost i privrženost hrvatskoga naroda. Na njegov pozdrav blagoizvolio je kralj odgovoriti: „Sa ra-

došću primam poklonstvo hrvatskoga sabora i služi Mi na zadovoljstvo, da mogu ovom prilikom izraziti Moju najsrdačniju zahvalnost na dokazih vjerne privrženosti, koju Mi je sabor pružio time, što je revidirani nagodbeni zakon prihvatio. Najživlja je želja Moja, izmedju Ugarske i kraljevina Hrvatske i Slavonije od vjekova postojeću svezu bratske sloge na vječna vremena viditi učvršćenom, za da Vi sve svoje sile uzmognete posvetiti dobru zemlje, njezin razvitak utemeljiti i svojim sugradjanom blagoslove umjerena napredka osigurati."

Još prije izmaka godine bude saborski podpredsjednik Jovan Živković, koji je do ovoga časa bio sudac kod vrhovnoga stola sedmorice, imenovan odjelnim predstojnikom kod nutarnjega odjela zemaljske vlade i zakonitim banovim zamjenikom, a u sjednici od 29. prosinca odstupi Živković od podpredsjedničtva. Predsjednikom bude izabran Nikola Krestić, prvim podpredsjednikom Mirko Hrvat, dočim je Petar Horvat ostao i nadalje drugi podpredsjednik.

Imenovanje Živkovićevo nije moglo nikoga u zemlji iznenaditi, jer je to imenovanje proizlazilo iz čitavoga položaja kao nuždna posljedica. Živkovića je njegovo parlamentarno djelovanje podiglo na visinu pa kao hrvatski parlamentarac zaslužuje neko osobito mjesto u ovoj povjesti. Englezki historičar Macaulay pripovjeda, kako je Fox, veliki Pittov takmac, bivši od jednoga svoga prijatelja upitan, kako mu je pošlo za rukom, da se u vještini parlamentarnoga govornika usavrši do toli visokoga stepena, odgovorio: „Ja nisam propustio nijedne noći, da nebi govorio (Englezki parlamenat drži obično noćju sjednice. Op. pisca.) Ovako je počamši od god. 1861. radio i Jovan Živković, koji je smatrao za sebe izgubljenim dan, ako nije u saboru ustao da govori. Ni najveći englezki štovatelj velikoga Foxa neće uztvrditi, da je uvjek bio spreman za svaki predmet, o kojem je govorio; ni Chatham, ni sin mu Pitt, ni Walpole, ni Gladstone, ni toliki drugi englezki parlamentarci, koji se spominju ne samo kao najrječitiji već i kao najneumorniji govornici u englezkom parlamentarnom životu, nisu bili takovi polyhistori, da bi mogli o svem i svačem govoriti s temeljitim poznavanjem predmeta. U njima nije mirovala parlamentarna krv; o samoj stvari imali su misao, koja darovitim ljudima nikada nemanjka, a ostalo je imala nadomjestiti rječitost, koja je u slobodnom parlamentarnom životu glavni elemenat pobjede i uspjeha. Takav neumorni parlamentarac bijaše i

Jovan Živković. Sjediti u saboru, a negovoriti, bijahu zanj prave Tantalove muke; dok je govorio drugi, vrtio se je na svojem stolcu, nemogavši dočekati časa, da se njemu podieli rieč. Vidjeli smo Živkovića kao glavnoga govornika unionističke stranke, naročito u saboru god. 1865.—1867., u kojem ga je dopao težak zadatak, da obrani saborsku manjinu proti pretežitoj većini narodne stranke; da zastupa načela i težnje, koje je ugrožavala bujica narodne stranke. U školi toga sabora izvježbao je Živković svoje sile, postavši eminentno parlamentarnim govornikom, a takav je ostao do konca svoje javne kariere. Kao svaki parlamentarac, koji se u javnom životu izlaže prikoru i napadajima protivničkih stranaka, imao je Živković ljutih, žestokih, bezobzirnih protivnika, a bila bi žalost za svakoga takova parlamentarca, i veliki testimonium paupertatis za njegove umne sposobnosti, kad nebi imao takovih protivnika. Parlamentarna povjest hrvatska priznaje Živkoviću, da je bio skroz i skroz prožet pojmom i idejom parlamentarizma, da je u tom elementu živio i napokon krozanj postao važan faktor javnoga života. Bio je veći parlamentarac od Milana Makanca, komu njegovi odviše živahni individualni osjećaji, čitava njegova nervozna narav nisu dopustili, da stiče na tom polju sve one uspjehe, koje bi uz tolika odlična svojstva bio mogao postići; bio je veći od Marijana Derenčina, koji govoreći razmišlja i zapinje, a time osujećuje uspjehe svojih parlamentarnih govora; bio je veći od tolikih drugih velikih hrvatskih parlamentaraca, koji ga nadkriliše znanjem i umnom sposobnošću. Živković ostaje u hrvatskoj parlamentarnoj historiji riedak i znamenit govornik, jedan onih riedkih pojava u našem dosta nerazvijenom javnom životu, koji svoj ugled i upliv imade u prvom redu zahvaliti svojim parlamentarnim sposobnostima. Od ovoga časa sjedio je Živković kroz punih deset godina na vladinoj stolici, a da je napokon za jedne burne epizode morao odstupiti, bili su tomu razlozi, koji spadaju u područje povjesti o hrvatskoj upravi, te s kojima ovo djelo ne može imati nikakova posla.

Postigavši ovako sporazum sa kraljevinom Ugarskom i dobivši za načelnika odgovorne zemaljske vlade muža, koji je uživao podpuno povjerenje ogromne većine sabora, mogla je sada kuća pristupiti razpravljanju važnih predloga i osnova, koje su, potekav s česti iz njezine vlastite, s česti pak iz vladine inicijative, imale preustrojiti sve tri grane nutarnje državne autonomije. Prema obsegu i tendenciji ovoga djela mogu se priobćiti tek glavni momenti toga zamašnoga reformatornoga rada. U sjeditbi, nastavljenoj u siečnju go-

dine 1874. razpravila je kuća osnovu ob odgovornosti bana i odjelnih predstojnika, onda osnovu o sudačkoj vlasti. Već prijašnji sabor bješe donesao takovu zakonsku osnovu glede odgovornosti bana, koja bude sada protegnuta i na odjelne predstojnike, a ujedno ustrojen kraljevinski sud, koji se odtada izabire na početku svake saborske periode za vrieme čitave periode. Po tom razpravi kuća osnovu o sudačkoj vlasti, kojom bude oživotvoreno načelo o razstavi pravosudja od uprave te njegova podpuna nezavisnost, koja je kasnije potanko provedena u osnovama o preustrojstvu uprave i sudstva. Epohalnu ovu reformu primila je čitava narodna inteligencija s pravim zadovoljstvom. Zatim dodje na red osnova o uredjenju zadruga, o kojoj je kuća razpravljala kroz duže vremena. posvetivši tomu predmetu, koji toli duboko zasjeca u čitavi život našega naroda, najveću pažnju. Važna je još zakonska osnova, donešena u toj sjeditbi, o predsjedničtvu vrhovnoga stola sedmorice, po kojoj je ban prestao biti predsjednik vrhovnoga sudišta. Sjeditba bude zaključena 15. siečnja.

U rujnu godine 1873. umre najmladji po izboru član kuće, hrvatski književnik i uvažen liečnik dr. Ivan Dežman, na početku muževne dobe u 33. godini života. Stupivši u sabor kao zastupnik delničkoga kotara pridruži se Makancu i njegovim prijateljima, no poslie najkraćeg vremena ote ga smrt saboru, narodu i hrvatskoj knjizi, koju već bješe počeo bogatiti plodovima svoga pjesničkoga duha i svoga strukovnoga liječničkoga znanja. No Ivan je Dežman stekao zasluga još i u drugom pravcu; on je kao riedko koji umio svoje prijatelje i književne drugove poticati na rad i na stvaranje književnih udruga pa se s velike česti imade njegovoj inicijativi zahvaliti živi pokret, koji je koncem šestdesetih i početkom sedamdesetih godina nastao medju hrvatskim književnicima i koji će povjest hrvatske kulture i književnosti zabilježiti medju svietle pojave našega prosvjetnoga života. U to se vrieme, u političkom obziru toli razigrano i burno, uhvatiše u složno kolo mnogi stariji i mladji hrvatski književnici, pjesnici, romanopisci, beletriste, jezikoslovci, povjestničari, pravnici, narodni ekonomi, poimence: Preradović, Trnski, Rački, Perkovac, Šenoa, Dežman, Vladimir Mažuranić, Budisavljević Bude, Makanec, Zahar, Lorković, Marković, Ciraki toliki i drugi, osnovaše beletristički list „Vienac“, koji je nedavno proslavio tridesetgodišnjicu svoga obstanka i zavedoše u Zagrebu popularna javna predavanja, naročito za gospodje, na kojima razpravljahu o raznim pitanjima

znanstvene i praktične vriednosti. Kulturni povjestničar, koji će imati da ocieni zamašaj toga pokreta, ustavit će se s čuvstvom osobitoga pieteta kod simpatičnoga i značajnoga pojava Ivana Dežmana, koji je u tom odličnom kolu bio ne samo pjesnik i revan književni radnik nego se je izmedju svojih drugova još i izticao energičnim tvaralačkim duhom i nekim upravo intuitivnim darom, kojim je umio oko sebe stvarati uredbe za unapredjivanje narodne prosvjete. Priznajmo sami, da se naš narod nije uvjek u povjesti odlikovao moralnom enežijom, pa stoga mi sinovi starih Iliraca slavimo osobitim zanosom svoje otceve, koji su uz tolike zaprieke, živući posred mrtve narodne mase, umjeli to narodno množtvo zagrijati svojim vatrenim duhom te mu u duševnom mraku upaliti luč prosvjete; zato mi gledamo s najvećim poštovanjem u bezsmrtni lik Ljudevita Gaja, u kojemu je taj dar inicijative i moralne enežije bio razvijen do stepena ženijalnosti te kojemu imamo poglavito zahvaliti, da je ilirsko doba urodilo toli blagosovnim plodom. Ljudevit Gaj nije bio ni najumniji, ni najučeniji, ni najradeniji izmedju svojih drugova; on nije ostavio nikakav književni proizvod, koji bi se mogao sravniti sa proizvodima Ivana Mažuranića, Ivana Kukuljevića, Petra Preradovića i još nekojih drugih, no bio je izmedju svih tih muževa najveći i najzaslužniji za to, jer ih je umio bodriti na složan i energičan rad, te znao svakomu prema njegovu daru i obćoj narodnoj potrebi opredieliti, kao pravi vodja, ono mjesto, na kojem je mogao svaki svojim individualnim sposobnostima unapredjivati obći kulturni boljak. Ovako je ilirskoj epoki udario biljeg svoga duha i imena te se stoga ima uvrstiti medju najzaslužnije i najveće Hrvate svih vjekova. Ljudevitu Gaju kongenijalan u tom odvažnom nastojanju bijaše upravo Ivan Dežman; on je, istina, i kao pjesnik, i kao književnik i kao liečnik zasvjedočio znatnu umnu sposobnost, no on je ujedno pokazao neobično okretan dah i odvažnu volju, a iz te volje rodio se ili se bar razširio pokret, koji je tih godina oživljavao narodne duhove te stvorio složno kolo hrvatskih književnika, kojemu hrvatska kulturna povjest dosudjuje častno mjesto u našem razvitku. A ima još jedan svietao momenat, koji služi na osobitu čast tim muževima; oni bijahu idejaliste, koji su s najvećim zanosom njegovali narodnu kulturnu ideju pa se u tom pogledu imadu smatrati epigonima starih Iliraca. Oni bijahu vezani čuvstvom iskrenoga prijateljstva i pobratinstva, a u Ivanu Dežmanu poštovahu plemenito čuvstvo, najživlji patriotični zanos i riedku požrtvovnost za duševni boljak naroda. Malen narod, koji vazda zebe za svoj obstanak te u znoju svoga lica udara

tomu obstanku temelj, mora se vazda s osobitom zahvalnošću spominjati ovakovih idealista, pa će s toga i ime Ivana Dežmana spominjati s čustvom zahvalnoga priznanja. Ivan Dežman bijaše rodom Riečanin, a u njegovo doba, za bachovskoga absolutizma, bijahu mladići riečke gimnazije na glàsu sa svoje patriotičke sviesti, značajnosti i volje za napredkom.

Mladi Dežman bijaše već u to vrieme jedan izmedju najboljih u tom krugu, a gledao je s najvećim poštovanjem u jednoga svoga učitelja, koji je u grudi tih vatrenih primorskih mladića usadjivao klicu ljubavi za narod i za sve ljepote narodnoga jezika, koji je on i poznavao kao riedko koji hrvatski književnik. U tom kolu vatrenih mladih Hrvata bijahu Marijan Derenčin, Fran Pilepić, Ivan Dežman i još mnogi drugi, a taj njihov zajednički učitelj bijaše naš Fran Kurelac. Oni bijahu sasvim naučili pisati originalnim Franovim slogom i jezikom, a nijedan od njih nije se kasnije razstao težim srdcem od toga njihova učitelja i teže poprimio nove oblike književnoga jezika, kao što upravo Dežman, no za to se dobri Fran nije na nikoga znao u svojoj dobroćudnosti tako naljutiti kao upravo na svoga ljubimca djaka Ivana. Dežmanova smrt kosnula se je najbolnije čitavoga naroda, jer je ona bila pravi gubitak za razne grane književnosti, naročito za strukovnu liečničku granu, koju bijaše on prvi počeo obradjivati u narodnom jeziku te je već i sastavljao naučni liečnički riečnik.

U saboru, koji je uz ostali narod iskreno požalio njegovu smrt te ga se je njegov predsjednik sjetio s osobitom izjavom sućuti, nije imao prilike, da se iztakne u razpravama, no da je u javnim poslovima zauzeo idealno stanovište sa Milanom Makancem, uz koje bi jamačno bio i uztrajao, moralo je samo povećati narodne simpatije, što ih je već svakomu ulievao njegov književni i humanitarni rad. Njegovi ga se prijatelji sjetiše kod otvorena groba s najtoplijom sućuti, koja je odjeknula po čitavoj zemlji.

Do nove saborske sjeditbe.

Imenovanje Ivana Mažuranića banom primio je ogromni dio naroda, kako se to razabire iz izjavah javne štampe, s uzhitom, te ga susreo iskrenim povjerenjem. Glavni razlog tomu zadovoljstvu bijaše, što je novi ban proizlazio iz velikoga krila narodne demokracije te ga javno mnienje prozva popularnim imenom „bana pučanina."

*

Njegov ugled u narodu počivaše na čvrstoj podlozi; narod poštivaše njegove velike umne sposobnosti, njegovu neprolaznu pjesničku slavu pa i integritet njegova osobnoga značaja, koji je doista bio uzvišen nad svaku sumnju. U ovom mnienju glede tih njegovih vrlina slagahu se i prijatelji i protivnici, a muževi narodne stranke, vidivši to povoljno razpoloženje naroda, prikazivali su to imenovanje kao najznatniju stečevinu tolikogodišnje narodne borbe te je naročito Miškatović opjevao u „Obzoru" svojim tyrtejskim načinom slavu novoga bana pučanina. Mažuranić, koji je osam godina prije toga morao do kraja izpiti gorku čašu nepopularnosti; Mažuranić, komu su ti muževi narodne stranke bili osam godina prije toga najveći protivnici, vidio se je sada opet na čelu narodu i tim negdašnjim protivnicima, koji se sada najdragovoljnije pokoravahu njegovu vodstvu.

Samo mu se već nepokoravaše odporni duh jednoga izmedju njih, koji je bio pravi spiritus agens prijašnje mnogo godišnje borbe i koji je već sada snovao neku novu vrst opozicije te ju je nedugo vrieme iza toga faktično pokušao pokrenuti proti banu Mažuraniću. Javno djelovanje Ivana Vončine zasluživalo bi posebnu studiju. da se uzmogne ocieniti taj riedki čovjek u javnom našem životu. Ovdje se nameću razna pitanja: Je li Vončina očekivao od promjene nutarnjih odnošaja za sebe kakovu korist, kakovo odlično mjesto, ili kakovu, kako se to već onda nazivalo, službu? Toga Vončina nije mogao očekivati iz tolikih razloga, tako osobnih kao političkih pa bi takovo podmetanje odavalo slabo poznavanje njegove ćudi i značaja. Njegovi su ga protivnici, a on ih je od svih javnih muževa imao najviše i najžešćih, mogli smatrati prevrtljivim, strastvenim, nestalnim, vrtoglavim, a on je sa nekojim vratolomnim skokovima podupirao ovo njihovo mnienje, nu nitko nije mogao sumnjati o njegovoj pronicavosti i oštroumnosti kao što ni o njegovoj nesebičnosti i požrtvovnosti, koju bijaše u prijašnjoj borbi zasvjedočio upravo sjajnim načinom. Nadalje su muževi narodne stranke, napustivši prijašnji program, pokazali dobre volje, da prionu uz rad oko nutarnjega preustrojstva zemlje; koliko se god nije moglo ni smjelo o tome sumnjati, da oni nekane izazivati državopravnih razmirica, nisu ipak mogli očekivati, da će ih mjerodajni krugovi savezničkoga naroda obzirom na minule dogodjaje burne prošlosti susretati povjerenjem. Takovo je povjerenje mogao najmanje očekivati Vončina, o kojem je već sada vladalo mnienje, da je nezadovoljan, pa da bi mogao pokušati, da prevrne sve ono, što je poglavito njegovim sudjelovanjem bilo tek oživotvoreno. Znajući za to njegovo razpoloženje, koje

u svojoj prirodjenoj iskrenosti nije od nikoga krio, njegovi se prijatelji postaraše, da mu nadju mjesto, koje je u njemu, čovjeku osjetljivu, moralo probuditi osjećaj ponosa i radosti, budući ga je na nj uzvisilo povjerenje najinteligentnijega diela hrvatskoga gradjanstva. Pod konac god. 1873. budu u Zagrebu ovršeni novi izbori gradskoga zastupstva i Vončina bude izabran gradskim načelnikom. Ovako mu se pruži zgoda, da je mogao razviti eneržiju i radenu snagu, a upravo mjesto načelnika glavnoga grada bilo je najzgodnija prilika, da se udovolji njegovoj ambiciji. Kao načelnik pokazao je takovih sposobnostih, koje su mu osigurale častan i trajan spomen u povjesti grada Zagreba; pokazao je, da je bio čovjek vrlo prosvietljenih, naprednih ideja u javnoj upravi, osvjedočen protivnik svih zastarjelih uredaba i starog municipalnog šlendrijana, skroz i skroz prožet demokratičkim duhom, pravi prototyp primorskoga Hrvata. Ovaj Ivan Vončina bio je čovjek plodna duha, zamašne inicijative, neobično okretan i energičan, a ovo su u životu našega naroda, po čitavoj svojoj ćudi i naravi odveć troma, tako odlična svojstva, koja se nikad nemogu dosti iztaknuti.

U vrieme, koje je proteklo od siečnja do kolovoza godine 1874. kada se je sabor opet sastao, zanimaše se javno mnienje za razna pitanja i dogodjaje, koji stajahu u svezi sa namjeravanim preustrojstvom uprave i sa novim kulturnim uredbama. U siečnju budu riešeni službovanja svi veliki župani ili upravitelji (Svetozar Kušević, Miroslav Kraljević, Petar Maljevac, Ladislav Kukuljević, Petar Horvat, Koloman Mikšić, grof Robert Oršić i August Dutković), a javno mnienje, koje je u „Obzoru“ i u „Primorcu“, izlazećem u Kraljevici, imalo svoja glasila, tražilo je, da se ta uredba, koju je novo preustrojstvo zemlje imalo lišiti negdašnjeg značaja sredovječne naravi, na prosto dokine. Ovoga mnienja bijaše i ban Mažuranić kao i svi njegovi doglavnici al se je napokon ta uredba morala i nadalje pridržati iz razloga, koje ćemo niže dole navesti. Ban i narodna stranka spremahu se sada ozbiljno, da raznim uredbama preobraze nutarnje lice zemlje i polože temelj reformama, koje su čitavoj zemlji imale udariti pečat moderne države. Ovo odstupanje od avitičkih uredaba, municipalnih i drugih, pobudi najveću pažnju ne samo domaćih krugova, nego i onih monarkije, naročito ugarskih, te protivnici narodne stranke, domaći i ugarski, počeše u jednom dielu ugarske štampe na nju bez svakoga obzira napadati, prikazujući taj njezin rad u takovu vidu, kao da se tim putem želi primaknuti svojoj prvobitnoj glavnoj težnji: neodvisnosti od posestrime kraljevine, koje se je na

političkom i državopravnom polju morala odreći. Ban Mažuranić morao je svaki čas letiti u Peštu, da razprši te oblake sumnje, koji se počeše nadvijati nad njegovom kao i nad glavom narodne stranke, a Miškatović, koji je kao publicista vršio gotovo neograničen upliv na javno mnienje, stade opet zvoniti u sva zvona i dozivati javno mnienje u pomoć proti tobožnjem Rauchijanizmu tvrdeći, da taj iznova ugrožava vlast narodne stranke. Mažuraniću ne podje za rukom uvjeriti ugarske mjerodajne krugove o potrebi, da se veliko-županska čast dokine, te je poslie u zakonu o preustrojstvu uprave uzkrsnula u promienjenom obliku; kao što mu nepodje za rukom, postaviti sve ljude svojega pouzdanja na čelo oblastih. Naročito mu ne podje za rukom, postaviti na čelo vladinoga pravosudnoga odjela čovjeka svoga povjerenja. On i saborska većina željeli su, čim se je to mjesto izpraznilo Pricinom smrću, da predstojnik bude Marijan Derenčin, koji je u to vrieme živio kao odvjetnik i javni bilježnik na Rieci i koji se je od početka ove saborske periode izticao ne samo u prvim redovima parlamentarnih govornika nego i bio po čitavoj zemlji poznat kao vanredno oštrouman i vješt pravnik. Njegov predlog bude odklonjen i predstojnikom imenovan septemvir Andrija Gostiša, pa su od toga časa imale još minuti tri godine, dok je Derenčin došao na čelo pravosudnoj upravi zemlje. Predsjednikom stola sedmorice bude na temelju novoga zakona imenovan Livije Radivojević, bivši dvorski savjetnik kod hrvatske dvorske kancelarije. Pored ovoga pitanja o preustrojstvu uprave zanimaše se javno mnienje najvećma za predstojeće otvorenje sveučilišta, od kojega se je gotovo očekivao kulturni preporod zemlje. I tu bijahu nekoja osobna pitanja, kojima javno mnienje poklanjaše pažnju, a ticahu se nekojih muževa, koji su se i na parlamentarnom polju iztakli kao odlične sile. Glede Franje Račkoga, koji je u saboru bio duša nastavnoga odbora, željelo je javno mnienje, da preuzme na sveučilištu stolicu za hrvatsku povjest, nu sam Rački odkloni namienjeni mu zadatak izjaviv, da zemlja već ima za tu stolicu odlična muža na pravoslovnoj akademiji, Matiju Mesića, njezine pak slabe financijalne prilike nedopuštaju, da se ustroje dvije stolice. Jednako se s mnogih strana željelo i tražilo, da se na profesorsku stolicu vrati Milan Makanec, koji je kao djak bio zemaljski štipendista te obvezan, da svoje umne sile posveti obćemu boljku. Muževi narodne stranke imahu još i u to vrieme obzira prema Makancu, sjećajući se velike pomoći, koju im je pružio u prijašnjoj nutarnjoj borbi, a i nadajući se jamačno, da će ga tako, već radi njegove boležljivosti, odvratiti od parlamentarnoga rada, koji

se je stao sve to žešće okretati proti njihovoj politici. Njima kao što i čitavoj zemlji bijaše poznato, da bi taj plemeniti muž najvolio sa profesorske stolice vršiti svoje patriotične dužnosti, pa Miškatović, podupirući tu njegovu želju, napisa tih dana u „Obzoru“ članak, u kojem kaza u podpunom suglasju s istinom, da vlada neima u čitavoj zemlji nikoga, koji bi svojim znanjem i drugim sposobnostima bio za mjesto profesora dostojniji od Makanca, i da bi Makanec bio pravi ures hrvatskoga sveučilišta.“ Razni uzroci spriečiše, da se Makancu izpuni ova njegova naživlja želja te mu je bilo sudjeno, da poslie nekoliko godina grozničava parlamentarnoga rada, fizički i duševno satrt, ostavi to polje, na kojem nije mogao oživotvoriti nijedne od svojih u istinu plemenitih težnja za narod.

Tih dana umre jedan od članova znamenitih sabora od godine 1861, i 1865., koji je u jednom pogledu bio značajna ličnost. Bijaše to Petar Očić, čovjek veoma obrazovan i pun naprednoga duha, typičan predstavnik hrvatskoga demokratičkoga duha, a ujedno i jedan od najgorljivih centralista prijašnje ere. Znao je rado pripovjedati, kako je on, skroman lončarski sin, postao podžupan, a u tome je vidio pobjedu demokratičkoga načela, što ga je i najviše radovalo. U politici je stajao, do nagodbene ere, u istim redovima sa Ćepulićem, Vončinom, Veberom, Mažuranićam (samim Primorcima i kateksohen demokratima), a nije nikada tajio svoga uvjerenja, kako bi Hrvatska bila najbolje uradila, da se je, makar i na osnovu omraženoga veljačkoga patenta, sporazumjela s Austrijom. Očić je u Austriji vidio napredniji duh i naprednije kulturne težnje prema feudalnom i municipalnom sustavu Ugarske i Hrvatske. Mislio je, dakle upravo onako, kao što Vončina, Ćepulić i Veber, a odovud se mora zaključiti, da te muževe nije doveo slučaj ili kakovo žalostno kruhoborstvo u jednu te istu stranku, nego da su oni kao prosvietljeni i patriotični Hrvati mislili, da su njihovi politički nazori za zemlju spasonosni. I Očić, koji je više godina pod Ivanom Kukuljevićem vršio službu podžupana županije zagrebačke, bijaše jedna od omraženih ličnostih za vrieme borbe proti centralističkomu sustavu, no on je do posliednjega časa uztrajao kod svojega političkoga uvjerenja i svojih čistih demokratičnih načela, pa je još doživio na svoju veliku radost, da je muž jednako skromnoga porekla kao i on, polučio najveće historičko dostojanstvo u narodu poslie kraljevskoga, dostojanstvo hrvatskoga bana. Očić je dobro poznavao svietsku književnost i kulturni razvoj čovječanstva, a živući u sretnim materijalnim odnošajima, mogao je lasno od sebe odkloniti svaku sumnju, kao da je u

javnom životu težio za kakovom osobnom korišću. Tko je u hrvatskoj politici imao tu sreću, da bude drug i prijatelj jednoga Avelina Ćepulića i da goji s njim na vlas jednake nazore, taj se svakako ima brojiti u prosvietljene i patriotične hrvatske političare.

Nastavak saborskih razprava.

Sabor se opet sastade 5. kolovoza 1874., a već u prvoj sjednici predloži ban čitavi niz zakonskih osnova, koje zasjecahu u razna područja autonomnoga života, a izmedju tih bijaše najvažnija osnova o ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Današnji naraštaj može jedva shvatiti ono duboko i svestrano zanimanje, kojim je čitava zemlja izgledala i napokon dočekala tu osnovu; njome je udaren temelj današnjoj pučkoj školi u Hrvatskoj. U ime vlade zastupao je osnovu vladin savjetnik i odlični hrvatski književnik Janko Jurković, iz čijeg je pera i potekla, dočim je za saborski odbor izvješćivao Makančev politički drug Mihajlo Posilović.

U razpravi, koja ima svoju zamašnu kulturnu vriednost te će se svaki pisac hrvatske kulturne povjesti morati na nju osvrnuti, učestvovahu najodličniji članovi sabora. Kako je osnova prekidala sa dotadašnjim sustavom pučkih škola, te naročito katoličko svećenstvo, komu je dotle bio osiguran pretežit upliv na pučku nastavu, lišavala toga upliva, pobudila je ona odpor većega diela katoličkoga svećenstva te su se mnogi njezini odlični članovi u kući, izmedju tih Lehpamer i Vučetić, borili s velikom enéržijom proti duhu i smjeru osnove. Prema smjeru ovoga djela mogu se ovdje iztaknuti samo nekoji politički momenti, koji nam razsvietljuju mišljenje raznih činbenika kuće. Izmedju protivnika osnove naročito se je iztaknuo zastupnik Stjepan Vučetić, u to vrieme kanonik prvostolnoga kaptola zagrebačkoga. Ovo je prvi put, da se u parlamentarnom životu susrećemo sa Vučetićem, koji je od toga časa pa kroz dugi niz godina bio uvažen član hrvatskih sabora, a kao parlamentarac spadao je medju bolje elemente javnoga našega života. Vučetić bijaše ujedno u tom saboru i najokretniji govornik one šačice unionističkih članova, koji su i poslie fuzije obih saborskih stranaka branili svoje posebno političko stanovište. No vidjet ćemo odmah, kako je taj unionista staroga kova govorio u duhu i stylu Ante Starčevića, zagovarajući hrvatsko državno pravo, a ovo je svakako moralo udariti

u oči kod njega, koji je u saboru zastupao turopoljski kotar te se u tom pogledu mogao smatrati nasliednikom Daniela Josipovića i Aurela Kuševića. Osnova bude u glavnoj razpravi primljena s najogromnijom većinom glasova. U specijalnoj razpravi predloži Ignjat Brlić, govoreći u ime srbskih zastupnika kuće, da se u zakonu svagdje, gdje se hrvatski jezik spominje kao nastavni jezik, ima u srbskih školskih obćinah razumjevati istovjetni jezik srbski, onda da se na javnih škola ima učiti i ćirilica". Proti tomu predlogu ustade Vučetić, koji se postavi na stanovište hrvatskoga državnoga prava te s tog stanovišta pobijaše Brlićev predlog. „Hrvati, reče Vučetić, došli su u ove zemlje bez pripomoći Srba; oni su pacta conventa s Magjari sklopili bez pripomoći Srba; bez njihove pripomoći utemeljili su hrvatsku državu i hrvatsko državno pravo, a ime te države je Hrvatska; kao takovu ju poznaje historija i cieli sviet". Vučetiću priskoči u pomoć njegov drug, stari unionista Hrvoić, koji takodjer dokazivaše, da u Hrvatskoj živi samo jedan narod, hrvatski narod. Proti obadvojici ustade Odžić, član Makančeve stranke i katolički svećenik, koji reče, da turopoljski zastupnik hoće samo da usadi nemir i nesklad medju rodjenom braćom Hrvatima i Srbima. „Kad smo se mi, reče Odžić, borili složno sa Srbima proti Magjarima, onda su se Vučetić i drugovi nalazili u protivnom taboru te su najpodlijim sredstvima agitirali proti pravu Hrvatske. No već Odžićev opozicijonalni drug Mihajlo Posilović nije se s njim slagao, nego je pobijao Brlićev predlog, a iz njegova govora kanda proviruje, da je i on pogledom na Srbe stajao načelno na Vučetićevu stanovištu. Makanec bijaše u to vrieme bolestan te nije u sabor dolazio. Po tom je na obranu Brlićeva predloga ustao Mrazović, koji dokazivaše istovjetnost i naroda i jezika hrvatskoga i srbskoga, na što bude primljena prva alineja Brlićeva predloga, dočim je alineju o ćirilici prije toga sam kao suvišnu opozvao. Važniji bijaše drugi predlog Paje Grčića, koji je glasio: „Ovim zakonom ostaje autonomno pravo naroda srbskoga i njegovoga narodnoga kongresa u pogledu ustrojenja uprave i dosadašnjega načina uzdržavanja pučkih škola i preparandija netaknuto". Proti tomu predlogu ustade Mrazović, i to, kako reče, sa temelja državopravnoga, „jer da ovdje stvara država zakon, koji ima jednako valjati za sve državljane pa se iz toga pravila nemogu izuzeti ni državljani srbske narodnosti i pravoslavne vjeroizpovjesti". Pošto je još Janko Jurković izjavio u ime vlade, da niti ona nemože nikako pristati na to, da se izpod ovoga obćenitoga nastavnoga zakona itko bivajući u području ovih kraljevina izuzme, bude Grčićev predlog zabačen.

Drugi važniji vladin predlog, koji je kuća u toj sjeditbi razpravila, bijaše osnova štamparskoga zakona, koji u svojim bitnim ustanovama, izuzamši porotu za tiskovne prekršaje, obstoji još i danas u krieposti. Izvjestitelj odbora bijaše Lavoslav Šram. U svojem govoru, koji pokazuje vanrednu erudiciju i temeljito poznavanje povjesti o razvitku štampe, iztaknu Šram, da je ovo prvi štamparski zakon, koji se stvara ustavnim putem, a već radi toga mora ga zemlja pozdraviti kao poručanstvo bolje budućnosti na tom polju. Prema bachovskom zakonu od god. 1852., koji je do toga časa u zemlji vriedio, značila je osnova nesumnjivi napredak, pa stoga nebijaše za izvjestitelja težak posao, da iztakne mnoge njezine prednosti prema dotadašnjem stanju. To isto naglasi, rekavši poduži govor u prilog osnove, i vladin zastupnik Danilo Stanković, koji je od Pricine smrti upravljao pravosudnim odjelom, te je još čitave ove periode zastupao taj odjel u saboru. Već kao govornik u tom saboru odlikovao se je Stanković svim onim svojstvima, kojima je kasnije na vladinoj stolici kao i na stolici saborskoga predsjednika učvrstio glas jednoga od najumnijih naših parlamentarnih govornika: krasnom dikcijom, osobito liepim jezikom, temeljitim poznavanjem predmeta te neobičnom savršenošću oblika, koju pokazivahu svi njegovi govori. Od strane opozicije progovori jedini Mihajlo Posilović, koji navede proti njoj sa slobodoumnoga gledišta razne prigovore, no napokon privoli, da se primi po onoj: bolje išta, nego ništa. Ostala je kuća bila prema toj osnovi sasvim pasivna te je ona razpravljena za nekoliko satih tako u glavnoj kao i u špecijalnoj razpravi. U potonjoj ustadoše Brlić i Posilović, da prigovore visini jamčevine tražeći, da se ta, obzirom na slabi razvoj domaće štampe i oskudne financijalne prilike, smanji, no kuća je bez svake daljnje razprave odklonila njihove izpravke. Ni Miškatović, ni Mrazović, ni Derenčin, ni Vončina, ni toliki drugi muževi narodne stranke, koji su iz svoga gorkoga izkustva poznavali svu ubitačnost neliberalnih štamparskih odnošaja, nisu ustali da traže slobodoumniji štamparski zakon ili bar da s Brlićem zahtjevaju manju jamčevinu za periodičnu štampu, pače je Miškatović, koji je sav svoj ugled i upliv u narodu imao da zahvali svojemu publicističkomu daru, tih dana u tom povodu, što kasniji narodni zastupnik Vaso Gjurgjević bijaše u Osieku pokrenuo list „Narodnost“, napisao u Obzoru članak, u kojem je rogoborio proti stvaranju novih listova, jer da takav pojav nepokazuje zdravih odnošaja. Čudnovat cenzor štampe taj nesumnjivo najveći i najumniji hrvatski publicista do današnjega dana. Dok je Mi-

škatović ovako, ako i neizravno podupirao zahtjev, da se listovima nametne što veća jamčevina, stajahu Mrazović i Vončina sasvim ravnodušni prema tom nastojanju bana Mažuranića i njegova glavnoga savjetnika državnoga nadodvjetnika, a ujedno i saborskoga zastupnika dra. Napoleona Špuna, koji očito htjedoše, da se štampi odmjere što uže granice za njeno slobodno kretanje. Mora se požaliti radi historičkoga glasa svih tih muževa i čitave narodne stranke, da su se ovako slabo odužili svojoj vlastitoj prošlosti i tako proti sebi izazvali u javnomu mnienju prigovore, koji još ni danas nisu umukli.

Iz niza mnogobrojnih osnova, koje je kuća u toj sjeditbi razpravila, ima se ovdje spomenuti osnova etične i kulturne vriednosti, kojom je ukinuta kazan okivanja osudjenika.

U sjednici od 8. listopada dodje na red s velikim zanimanjem očekivana osnova ob ustrojstvu političke uprave, kojom je provedeno načelo o razdieljenju uprave od sudstva te uprava postavljena na samostalnu podlogu. No važnost osnove ležala je još i u drugom pravcu. Već je poznato, kako se je predšastnik ovoga sabora, sabor od godine 1868.—1871., prilično udaljio od starodavnoga županijskoga municipalnoga sustava al je još ipak pridržao nekoje njegove uredbe, naročito dostojanstvo velikih župana i njihova preimućtva i županijskomu obćinstvu dozvoljavao neki, ako i ne odviš velik uticaj na upravu, a nije takodjer dirao u ustroj mješovitih sudbenih i upravnih oblastih.

Ovom osnovom pokopan je taj prijašnji avitički sustav sasvim; dostojanstvo velikih župana doduše je u osnovi još pridržano, radi toga, što je ban Mažuranić morao nakon podužega pregovaranja preinačiti u tom smjeru prvobitnu vladinu osnovu i to uslied prigovora zajedničke vlade, te je velikim županima ostao i nadalje virilni glas na saboru i u gornjoj kući zajedničkoga sabora, al su tom osnovom lišeni svih prijašnjih prava te su imali postati puki izvršujući organi zemaljske vlade. Izvjestitelj Muzler, vrlo revan i sposoban član kuće, izvjestitelj mnogih važnih odbora pa i najvažnijega odbora, proračunskoga, koji se je kasnije vinuo na polju domaće uprave do glasa jednoga od najvještijih upravitelja, reče, da će veliki župani imati odsele raditi i svoj položaj ili kruh zasluživati. Muzler naglasi jošte, kako se ovom osnovom provadja centralizacija uprave, iz razloga, što je uprava dosele veoma zapinjala uslied županijskih skupština i upravljajućih odbora, a zatim navede kao glavni razlog, da se vlast ima usredotočiti u rukama vlade prema načelu

o odgovornosti vlade saboru. Proti osnovi ustao je vrlo obširnim i zanimivim govorom, koji nije bio bez mislih, turopoljski zastupnik Vučetić, a tko bi se želio obavjestiti o duhu i smislu, kojim su naši predji, naročito oni od unionističke i plemićke stranke branili stare municipalne uredbe proti zarazi moderne centralističke države, taj bi u Vučetićevu govoru našao mnogo poučnih momenata. Vučetić je bio pravi typ laudatoris temporis acti. Kao što je u razpravi o ustrojstvu pučkih škola, tražeći da se svećenstvu ostavi prijašnji upliv na pučku nastavu dokazivao, da hrvatski narod ima malne čitavu svoju prosvjetu zahvaliti katoličkoj crkvi i darežljivoj ruci njezinih mrtvih i živih dostojanstvenika, Vrhovcu, Alagoviću, Ožegoviću, Hauliku, Strossmayeru i drugima, tako je u ovoj razpravi tvrdio, da je stara municipalna Hrvatska bila pravi eldorado slobode i ustavnosti. U svojem govoru izveo je Vučetić misao, da će ta moderna centralizirana uprava, ukidajući starodavna municipalna prava, ubiti ustavni i slobodni duh naroda i porušiti sve one bedeme, iza kojih je narod mogao s uspjehom braniti svoj ustav proti nasilnim vladama, a tim će hrvatski narod lišiti njegova povjestničkoga značaja i stvoriti nekakovu Hrvatsku, koja će još samo biti sredstvo u rukama absolutističke gospodujuće vlade. Vučetiću priskočiše u pomoć dva prokušana unioniste: Komeš Stjepan Josipović i Petar Horvat. Iz govora potonjega vriedno je navesti ovu značajnu stavku: „Kad bi se o tom radilo, da se takova absolutna, neograničena vlast u ovoj zemlji votira banu Mažuraniću i predstojniku Živkoviću, makar na deset godina, ja bi na to privolio. No nemogu privoliti na to, kad se tu radi o zakonu, koji će valjati ne samo za ovu nego za svaku buduću vladu". Za osnovu je govorilo više članova većine, koji u raznim varijacima zastupahu mnienje, da će po toj osnovi dobiti zemlja dobru upravu, a to je danas njezina najpreča potreba. Ovaj je argumenat mogao u istinu oboriti mnoge i mnoge, donekle opravdane razloge, proti osnovi. Sa toga gledišta pošao je i Mrazović, te je kuća primila osnovu s najogromnijom većinom glasova. Provodeći vlada načelo o podpunom razlučenju uprave i sudstva podnese u toj sjeditbi osnovu ob ustrojenju sudova prve molbe, a ta je osnova imala u toliko politički značaj, što je njom dokinut sudbeni stol na Rieci za obseg županije riečke. Saborska većina prihvati ovu ustanovu osnove, koja se opravdavala činjenicom, da je kazneno djelovanje toga suda bilo posliednjih godina kraj poznate moralne čestitosti primorskoga pučanstva tako neznatno, te se trošak za zborni sud od kojih 60.000 for. nebi s financijalnoga gle-

dišta dao nikako opravdati. Iz govora, kojim je vladin zastupnik preporučio kući taj predlog, mogu se navesti nekoji odlomci, kojima se primorskomu pučanstvu izdaje sjajno svjedočanstvo o integritetu njegova moralnoga značaja. Stanković reče: „Promatrajuć statističke podatke o kaznenom pravosudju kod sudbenoga stola županije riečke, nemože čovjek, a da s rodoljubnim ponosom nepogleda na junački i marljivi narod naš u Primorju, koji je čvrsta i čelična značaja, kao što hridine na kojih stanuje; a još više mora se čovjek diviti, kad vidi, da i dan danas, gdje se u drugih stranah svieta s pohlepe za lahkim i brzim dobitkom, zločinstva množe u groznom razmjerju, u Primorju sveudilj vlada ona zlatna doba, o kojoj Ovid pjeva: „aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo sponte sua fidem rectum que colebat“. Ukinućem posebnoga kaznenoga suda za primorje dati će domaće zakonarstvo doista vrlini i kriepostì onoga naroda najsjajniju sjedočbu i podići mu spomenik aere perennius“. Sjeditba bude zaključena 25. listopada godine 1874.

Otvorenje hrvatskoga sveučilišta.

Dan 19. listopada 1874. bijaše epokalan u kulturnoj povjesti naroda; toga se dana otvori sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu; Njegovo Veličanstvo kralja zastupaše po naročitoj previšnjoj ovlasti ban Ivan Mažuranić. Današnji mladji naraštaj, koji oko sebe gleda samo gotova djela, stvorena rodoljubivim nastojanjem njegovih, za prosvjetni napredak naroda svom dušom zauzetih predšastnika, nemože pravo shvatiti onu radostnu uzrujanost, onaj obćeniti uzhit, kojim je javno mnienje pozdravilo otvorenje najvišega hrama znanosti, nemože shvatiti sve one smione nade, koje su se s tim kulturnim dogodjajem spajale za narodnu budućnost. Štampa toga vremena nazivlje taj dan „najslavnijim danom“, pobjedom narodnoga kulturnoga genija, zamašnim historičkim korakom na putu prosvjete, u kojoj se je nazrievao glavni temelj narodnom obstanku i razvitku. Ivan Mažuranić, kao zastupnik uzvišenoga vladara, koji je, boraveći godine 1869. u Zagrebu s toli veledušnom spremnošću potvrdio sveučilištni zakon, kao proslavljeni hrvatski pjesnik i kao nosilac staroslavnoga banskoga dostojanstva, doživio je toga dana u tom trostrukom svojstvu veliku slavu, a povjest mu mora priznati, da je pred zastupnicima stranoga svieta i naroda svoj zadatak najdostojnije riešio. Njegovi politički prijatelji uzvisivahu njega i taj dogadjaj takovim uznositim načinom, kao da je hrvatski narod već

prispjeo k svomu cilju. Prisutan bijaše i utemeljitelj zavoda, biskup Strossmayer, koji je u toj slavi, uzamši ju kao čisto kulturni dogadjaj, bio svakako najglavniji činbenik. Sama svečanost, ovršena uz najživlje učešće čitavoga naroda, pokaza, koli je dubok korjen uhvatila u njemu misao o potrebi prosvjetnoga napredka, al se ipak čini, da su muževi narodne stranke uzvisivali taj dogadjaj i iznad njegove realne vriednosti za kulturni život naroda. Htjelo se svakako prikazati kao osobitu stečevinu u političkoj povjesti naroda, onaj autonomni državopravni djelokrug, na čijem je temelju postalo moguće, da se ustrajaju najviši prosvjetni zavodi; htjelo se proslaviti rad saborske većine, a valjda je s ovoga razloga dan, kojega je otvoren jedan jedincati kulturni zavod, nazvan najslavnijim danom u životu naroda. Ovako se ima shvatiti to veličanje dogadjaja, koji je po sebi dosti znamenit, da bude zabilježen kao sretan u ljetopisima narodne povjesti.

Konac saborske periode.

U to se primicaše konac trogodišnjoj saborskoj periodi. U sjednici od 12. siečnja 1875. iznese zastupnik Ivan Jagić, član saborske većine, jednu tegobu, osnovanu na činjenicama, koje su u to vrieme pobudjivale uzrujanost u javnome mnienju. Već prije Jagića bijahu nekoji članovi tako većine kao manjine kuće upravili vladi upite: „zašto ona negleda spriečiti, da se državopravni temeljni zakon vriedja u nekojim njegovim ustanovama,“ naročito u ustanovama §§. 46. i 56., koji odredjuju, da ugarska vlada ima za svoje organe u kraljevini Hrvatkoj i Slavoniji namještati domaće sinove, Hrvate, u koliko to bude samo moguće, obzirom na strukovnu vještinu; onda da je hrvatski jezik u obsegu Hrvatske i Slavonije služben za organe zajedničke vlade? Sve ove tegobe iznese Jagić, spomenuv, kako se kod poštah i željeznicah uvlači izključivo magjarski pa i njemački jezik, dočim hrvatskomu neima gotovo ni traga; kako je zajednička vlada kod željezničke uprave ponamjestila sve same sgoljne Magjare, dočim je Hrvate razmetala kojekuda po Ugarskoj, da tobože uče magjarski, a poslie je množinu njih lišila službe, te se danas mnoge hrvatske obitelji bivših željezničkih činovnika nalaze u Ugarskoj bez kruha. I hrvatski zastupnici na zajedničkom saboru iznesoše slične tegobe, na što dobiše od tadašnjega ministra komunikacija, grofa Zichyja, odgovor, koji je glasio, da su željeznice privatna poduzeća države pa da ne mogu glede njih vriediti odnosne ustanove nagod-

benoga zakona. Poznato je, da zajednička vlada stoji na ovom stanovištu još i danas. Na ovu Jagićevu interpelaciju nije hrvatska vlada ništa odgovorila kao i na prijašnje slične upite, jamačno s razloga, što se je držala načela, da se ovakove stvari imadu razpravljati u zajedničkom saboru, kamo po svojoj naravi spadaju.

Još se ima spomenuti u istoj sjednici na razpravu predložena novela k izbornomu zakonu donešenu po prijašnjem saboru, koja je, potekav iz inicijative saborske većine, išla za tim, da se preinače samo nekoje ustanove zakona. Poznat je prijašnji zakon. Glavne, tom novelom predlagane preinake bijahu, da se u samom zakonu zaokruže izborni kotari i odrede birališta, onda da središnje i kotarske izborne deputacije neizabire vlada i njezini organi, nego da se izabiru u podžupanijskim skupštinama i da tako sastavljene deputacije riešavaju izborne reklamacije. Ovim se je ustanovama htjelo vladu i njezine organe lišiti dotadašnjega upliva tako pogledom na odredjivanje birališta kao i pogledom na imenovanje izbornih deputacija. Kuća prihvati obje ove glavne preinake bez svake razprave; nasuprot se porodi živahna razprava kod drugih dvijuh ustanova novele, od kojih jedna povriedi osjećaj i interes članova staro-unionističke stranke Vučetića, Hrvoića i komeša Josipovića, dočim su drugu, koja se je odnosila na grad Rieku, smatrali Makanec i drugovi nedostatnom, da se riečko gradsko poglavarstvo prisili, da dade obaviti izbor dvojice zastupnika u hrvatski sabor. Po zakonu, koji se je ovom novelom imao preinačiti, birao je turopoljski kotar za sebe zastupnika, a on je to pravo vršio i prije toga, dočim je novela sada ustanovljivala, da ga bira zajedno sa velikogoričkim kotarom. Razprava je trajala više dana, a zategoše ju branioci historičkoga Turopolja, koji uzalud napregoše sve sile, da mu spase dotadašnju povlasticu. Predlog odbora bude primljen. Obćenitiji značaj imala je naravno razprava glede Rieke. Novela ustanovljivaše za grad Rieku dva birališta, i to jedno birališe, na koje spada jedna polovica grada Rieke; i drugo biralište, na koje spada druga polovica grada Rieke sa kotarom. Držeći Milan Makanec i drugovi, da će poglavarstvo i zastupstvo grada Rieke već tim osujetiti svaku mogućnost izbora, što neće htjeti izabrati središnji izborni odbor, predložiše, neka se doda sliedeća ustanova: „Ako gradsko zastupstvo nebi izabralo središnji odbor, tada će takav imenovati ban.“ Od bana zahtjevaše Makanec, neka od zajedničke vlade kategorički zaište, da Rieka ima izabrati dva zastupnika u hrvatski sabor ili neka izjavi, da će inače odstupiti. Makancu odgovori Derenčin, da se njegovo stanovište

protivi provizoriju, koji je na Rieci uveden privolom hrvatske vlade sabora, a dokle taj provizorij traje, obustavljeni su svi zakoni, koiima je Rieka spojena s materom zemljom. Ove Derenčinove razloge usvoji Mrazović, a iza njega ustade ban Ivan Mažuranić, koj izjavi: Ja sam uslied jedne prijašnje interpelacije zastupnika Makanca upitao riečkoga gubernatora, bi li se grad pokorio mojemu zahtjevu, da se odrede izbori za hrvatski sabor. Odgovorio mi je, da nebi, jer da na Rieci još uvjek traje isti stari duh, koji ne bi dopustio, da tko s uspjehom razpiše izbore. Gubernator misli, da je taj duh posve u redu i u skladu sa §. 66. nagodbenoga zakona, jer dokle god razprave, koje su u tom paragrafu stavljene u izgled glede grada Rieke, nedodju do nekog rezultata, dotle da grad Rieka nije dužan birati" Kuća odklonivši Makančev dodatak primi predlog odbora; Makanec na to izjavi: „Razumije se samo po sebi, da se ja s ovim odgovorom nemogu zadovoljiti, a nadam se, da će hrvatski narod popraviti, što je hrvatska vlada i narodna stranka pokvarila." Jošte je ovom novelom vraćeno aktivno pravo izbora doktorima filozofije, pučkim učiteljima, profesorima sjemeništa, kapelanima i članovima jugoslavenske akademije, koji bijahu lišeni toga prava po zakonu, donešenu u prijašnjem saboru. Ovako primljena novela nije ipak stekla potvrde drugoga zakonotvornoga faktora nego ju je vlada još prije izmaka saborske periode vratila kući s predlogom, koji preinačivaše ustanovu glede grada Rieke. Uzevši zakonotvorni saborski odbor u razpravu taj vladin predlog, usvoji ga te predloži kući, da mjesto gornje ustanove primi sliedeći tekst: „Grad Rieka s kotarom bira i u napred dva zastupnika; način izbora ili da li će birati skupa i razdieljen na dva kotara, odredjuje grad sam."

Kad je predlog iznešen pred kuću na razpravu reče Makanec: „Eto dakle, nemožemo Riečane ni na to prisiliti, da grad Rieku razdiele u izborne kotare. Eto vi napuštate sve (apostrofirajuć krilo narodne stranke u saborskoj većini): vi ste se magjaronom narugivali: izdajice, a sami magjaroni nisu tako daleko došli, kao što ste vi, da ustupe grad Rieku. Vi propuštate sve gospodo, što je sveto narodu." Mihajlo Posilović reče: „da se je sabor od god. 1868. do godine 1871. znao ipak tomu ukloniti, da glede Rieke kapitulira pred Magjari. Ovaj izpravak, koji se sada pred kuću iznosi, nije drugo nego kapitulacija; njim se izrično daje Rieci pravo, kojim se prejudicira zakonodavnomu tielu." Vučetić reče, da je unionistička stanka prijašnjega sabora odriešito izjavila, da je Rieka hrvatska te predloži, neka se i sada ostane kod te izjave i Rieka prisili, da ima

slati dva zastupnika u hrvatski sabor.“ Da podkriepi tu svoju tvrdnju navede Vučetić odnosne izjave prijašnjega sabora i njegovih odbora, kako su gore više priobćene. Ovo Vučetićevo stanovište bilo je više taktično nego načelno; on nije jamačno želio, da steče zakonsku moć novela, koja je turopoljski kotar lišavala izbornoga prava pa je glede Rieke zagovarao najkrajnje narodno stanovište. Zato mu je Makančev drug Živko Odjić doviknuo: „Ja pristajem uz predlog odbora samo s toga, što taj predlog vi branite.“ Živković reče, kako mora dopustiti, da je unionistička stranka u istinu sve ono zahtjevala, što navadja Vučetić, no takav je onda bio duh vremena, kojemu se je i ona morala pokoriti. Unioništička je stranka branila naša prava u riečkom pitanju s većim uspjehom no mi ćemo ih braniti s većim naporom. Da se Rieka nemože podieliti u izborne kotare, tomu je na putu provizorij, a dok taj obstoji, nemože se dirati u riečko pitanje. Sadašnja vlada nije taj provizorij stvorila te ona stoji izvan svakoga domašaja tih čina.“ Napokon bude primljen predlog zakonotvornoga odbora. Prijašnjim osnovama o preustrojstvu uprave i sudstva, koju je kuća primila u ovoj periodi, budu aktivni činovnici, osim odjelnih predstojnika zemaljske vlade, lišeni pasivnoga prava izbora.

Posliednje sjednice saborske periode izpunila je razprava o jednom predlogu Makanca i drugova, koji je dao prvacima tako saborske većine kao i manjine prilike, da iztaknu sva glavna gledišta trogodišnjega saborskoga rada i ociene čitavi položaj zemlje, svaki sa svoga stanovišta. Sam predlog nije bio nimalo opravdan obćim položajem pa se nije moglo sumnjati, da će ga većina jednodušno odkloniti. Makanec i drugovi predlagahu: „neka sabor Njeg. Veličanstvu podastre prepokornu adresu s molbom, da Njeg. Veličanstvo blagoizvoli na buduće zasjedanje sabora pozvati zastupnike Krajine po izbornom redu, koji će ban utanačiti u dogovoru sa zapoviedajućim generalom Krajine uz najvišu kraljevsku potvrdu; neka Njeg. Veličanstvo ovaj sabor kao i sabor posestrime kraljevine Dalmacije blagoizvoli pozvati, da izaberu saborske odbore, koji će dogovorno ustanoviti način o sjedinjenju ove kraljevine; napokon neka Njeg. Veličanstvo blagoizvoli cjelokupnom saboru ugarsko-hrvatsku nagodbu radi naknadnoga odobrenja odnosno preinačenja iste na ustavno pretresivanje predložiti.“

U svojem vanredno obširnom govoru izjavi Makanec, kako je doduše u razpravi o reviziji nagodbe priznao, da i u uzkom okviru revidirane nagodbe može odvažnost, postojanost i neslomiva domoljubna ćut bana u mnogom pravcu izliečiti ili ublažiti rane, koje

nam zakon zadaje. No ni u tom pogledu nije vlada zadovoljila nadi, koju je narod stavio u proslavljenoga pjesnika Čengićage. Namjesto eneržije i odvažnoga zastupanja našega prava naprama vlastohleplju ugarskoga ministarstva razvio je ban Mažuranić naprama ugarskomu ministarstvu u kritičnih časovih onu udvornost, koja se po svom pravom shvaćanju smatrati može jedino kao povrieda dužnosti, koju banu banska čast i pozitivni zakon nalažu Po tom je bivati moglo, da se je ugarsko ministarstvo u naše zakonodavstvo utisnulo, kao odlučujući faktor, te da je sudbina predloga autonomne vlade na svietlu krunu zavisila od predhodnoga pretresivanja i privoljenja ugarskoga ministarskoga vieća. Žalibože uvukao se je uticaj ugarskoga ministarstva i u samo naše zakonodavstvo. Znade se, da je hrvatska adresa prije, nego je svietloj kruni podnesena, po cielom svojem sadržaju po ugarskom ministarstvu pretresena i odobrena biti morala. Znademo, da je ugarski ministar predsjednik listinu zastupnika za zajednički sabor revidirao i odobrio prije, nego je bio obavljen izbor na hrvatskom saboru. Ovako je prokrčen put razpravama o reviziji no uzprkos ovim predhodnim činjenicama narod se je još uvjek nadao, da će muževi narodne stranke polučiti revizijom znatne stečevine. No on se je u ovih svojih nadah našao prevaren, jer je riečko pitanje ostalo neriešeno ili bolje netaknuto; jer je obseg autonomije ostao skoro netaknut i jer nisu polučena jamstva, da će se i ta autonomija sačuvati naprotiv hegemonističnih težnja Magjara. Zatim Makanec pobijaše tvrdnju, da je sada postignuta dobra uprava. Najmanji dio naroda bio je kadar shvatiti pojam dobre uprave: nije bio kadar shvatiti, da dobra uprava državna obsiže po svom shvaćanju sve grane narodnoga života te da po svom pravom pojmu nemože stegnuta biti na uzki okvir autonomnoga djelokruga naše vlade. Dobra državna uprava ima, da sve važne grane narodnoga života uzme u svoju zaštitu; da narodu otvori vrela prihoda: da poljodjeljstvu, obrtu, trgovini i prometu pruži nuždnu im pripomoć, da porezom neoslabi ili neuguši proizvodnu snagu naroda; da narod providi sa dobrimi i shodnimi sredstvi komunikacije te da ovim dade pravac, kojim će se vriednost narodnog dobra povisiti te njegova trgovina najuspješnije razviti i sa svietskom trgovinom dovesti u savez."

Po tom se Makanec obori na politiku oportuniteta narodne stranke, koja da je iz uslužnosti prema Magjarima potrgala sve moralne veze sa Slovacima, Česima i Srbima. Glede odnošaja izmedju Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se je već u to vrieme bio počeo

nemilo zaoštravati, reče: „Ozbiljnomu hrvatskomu politiku nemože biti ravnodušno, da nam pokrenuta politika oportuniteta otudjuje srbski narod te da se unutar granica naše domovine umjesto obćenitog oduševljenja za jedinstveni cilj domovine javlja i zaoštruje razdor izmedju Hrvata i Srba. Utrnimo iskru „da nas nepripravne nezateče požar, nezatajivajmo pogibeljne bolesti, dok joj nebude prekasno za liek.“

Makancu je odgovorio Marijan Derenčin, koji reče, da se njegova stranka nije nipošto uvjerila o bezuspješnosti njezine politike, dapače je uvjerena, da put revizije, kojim je udarila, vodi k uzvišenoj svrsi, kojoj se nije iznevjerila. Ona je uvjerena, da je temelj autonomije, postignute nagodbenim zakonom, tako širok i prostran, da se Hrvatska može na njem još dugo razvijati i da ostali slavenski narodi monarkije, na koje se Makanec poziva, upravo zavidjaju Hrvatskoj tu autonomiju. Ako Makanec svrne okom na saborski naš rad pa ako je iole pravedan, mora priznati, da smo mi trogodišnjim napornim radom zadovoljili mnogim priekim potrebam ove zemlje, koju smo o nastupu zakonske ove periode našli u stanju takovu, u kojem je bila nesposobna, razvijati svoje sile, a kamo li izvadjati podhvate, koje joj je Makanec bio namienio. Mi držimo, da današnji naš ustav odgovara stepenu današnjega našega razvoja. Makanec zove našu politiku sitničarskom politikom, politikom, koja maljušnoj koristi žrtvuje velika načela. Ako politika, koja je u ovoj zemlji omogućila stvoriti odgovornu vladu, nezavisno sudstvo, pravu pučku školu, sveučilište, porotu, ako politika, koja je omogućila toliko zamašnih reforma, koja je osjegurala slobodu izbora; ako se takova politika može krstiti politikom sitnica, onda u istinu velika nu komično velika je samo ona politika, koja hoće da malen narod potezom pera ili dugim govorom u normalno doba uzdrma temeljem velikih država, da ih dapače sruši pa na njihovih razvalinah u nekoliko dana podigne novu državnu sgradu.“

Još je govorio odjelni predstojnik Živković, koji nazva Makančev zahtjev, da se nagodba podvrgne reviziji, protuzakonitim i nepatriotičnim. „Uzmimo reče, da sabor stupi na temelj Makančev, što bi od tuda nastalo? Zajednička vlada, koja je ovaj državopravni odnošaj uredila s nami dogovorno i koji je postigao sankciju krune, punim bi pravom mogla reći: Kad neveže Hrvatske, neveže ni mene, a što onda nastaje? Kaos. Takav postupak nije patriotičan.“

Sada se je prešlo na glasovanje i to najprije o predlogu, što ga bješe kući podnesao odbor petorice, koji je bio izabran u povodu

Makančeva predloga. Premda je Makanec za svoj predlog smogao jedva deset glasova (izmedju tih i Vučetićev) te nije moglo biti ni najmanje sumnje o tom, da će ga kuća zabaciti najogromnijom većinom glasova, ipak je saborska većina držala, da je u oči izbora dužna, da pred narodom obširno obrazloži, zašto odklanja Makančev predlog. Ona je to učinila spomenuvši medju razlozima ponajprije pogledom na krajinu sve dotadašnje predhodne korake, koji su već bili provedeni, da se u smislu prev. proglasa provede sjedinjenje razvojačene krajine s materom zemljom; upozorivši na priestolni govor Njeg. Veličanstva, koje je, zaključujući nešto malo prije toga zajednički ugarsko-hrvatski sabor izjavilo, da je nastalo vrieme utjelovljenju razvojačene krajine materi zemlji; pozvavši se na jednu izjavu bana Mažuranića u saboru: „da će učiniti sve, da tečajem zasjedanja budućega sabora utjelovljenje krajine izvedeno bude; glede Dalmacije iztaknuvši § 66. nagodbenoga zakona i u njem sadržan uvjet, koji se ima prije izpuniti, kao i okolnost onu, da je Dalmacija u drugoj državnoj svezi, pa se taj njezin odnošaj nemože bez predhodnog sporazuma sa tom drugom državom razriešiti, a konačno glede nagodbenoga zakona pozvavši se na ustanovu § 70. te izjavivši najodlučnije, da postojeći nagodbeni zakon kao temeljni zakon ovih kraljevina nemože zavisiti o ničijem naknadnom odobrenju. Kuća je primila sliedeći zaključak: Sabor tvrdo uvjeren o pravu na zemljištnu cjelokupnost u nijedno vrieme sumnji nepodloženu, najnovijim temeljnim zakonom kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ujamčenu i posvećenu, glede vojne krajine malne sgotovljenimi predhodnimi pripravami skoromu koncu privedenu, glede Dalmacije pako od više faktora na to zvanih zavisnu, prelazi preko predloga, koji je u razpravi, na dnevni red, izrazujući pouzdanje, da će kr. zemaljska vlada najshodnije korake poduzeti, da se i ostala razvojačena krajina utjelovi kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i nastojati dogovorno s pozvanimi po zakonu faktori utrti put spojitbi Dalmacije sa kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom“.

Svečana zaključna sjednica bijaše 15. lipnja 1875. Zaključio ju je u ime Njeg. Veličanstva ban Ivan Mažuranić prev. kraljevskim odpisom, koji je glasio:

Mi Franjo Josip Prvi,

po milosti božjoj cesar Austrijski, kralj Ugarski i Češki, Dalmatinski, Hrvatski, Slavonski, Galički, Vladimirski i Ilirski, Arkivojvoda Austrijanski itd. itd.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni, vjerni Naši!

Trogodišnji zakonarski period sabora milih Nam kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kraljevskim Našim odpisom od 29. ožujka 1872. na 15. lipnja iste godine sazvanoga, završuje se 15. lipnja t. g. te je s toga nastupilo vrieme, da se zakonita djelatnost njegova zaključi.

Tom prigodom milo je otčinskomu srdcu Našemu, što priznati možemo, da ste Vi mudrim uvaženjem državnih interesa kao i dobro shvaćene prave koristi zastupanih po Vama kraljevinah i od svoje strane revno sudjelovali, da državopravni odnošaj Naših kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije prema kraljevini Ugarskoj bude postavljen na čvrst temelj i tim u zemlji toli žudjeni i potrebiti mir duhova bude povraćen. Tim domoljubnim i obzirnim postupanjem pomogoste zemlji do uredjenja stanja ter otvoriste put uvedenju potrebitih unutarnjih reforma u upravi, prosvjeti i pravosudju. Svjedoci su tomu hvalevriednomu nastojanju toliki važni, tečajem ovoga sabora stvoreni zakoni, koji su u svih strukah autonomnoga zakonodavstva utrli staze autonomnomu razvoju, uredjenju dobre uprave, duševnomu i materijalnomu napredku naroda ter ujedno obilatu radu za buduće sabore. Izrazujuć Vam za to Naše kraljevsko zadovoljstvo proglasujemo ovu tekuću trogodišnju sjeditbu sabora predragih Nam kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije zaključenom, a isti sabor za razpušten.

Koji u ostalom ostajemo Vam Našom cesarskom i kraljevskom milosti i prijazno blagonaklonjeni.

Dano u Ischlu dne četvrtoga lipnja godine hiljadu osamsto sedamdeset i pete.

Franjo Josip s. r.

Petar grof Pejacsevics. Ivan Mažuranić.

Od godine 1875. do godine 1880.

Zamislivši ovo parlamentarno djelo imao sam prvobitno namjeru, da ga završim sa godinom 1873. ili sa revizijom nagodbenoga zakona, u kojoj se je pokazao konačni rezultat trinaestgodišnje ustavne borbe, vodjene radi uredjenja državopravnih odnošaja domovine. No kasnije me sklonuše razni razlozi da orišem i daljnje parlamentarne dogodjaje do odstupa bana Ivana Mažuranića u godini 1880. Hotio sam da se čitatelji ovoga djela nerazstanu naglo sa banom Mažuranićem i njegovom strankom već na prvom početku njihove parlamentarne vlasti pa kod onoga djela, koje su oni doduše smatrali vrlo koristnim za zemlju al se radi svojega prijašnjega držanja prema nagodbi nisu njime pred narodom i povješću baš osobito proslavili. Prihvativši nagodbeni zakon, kako ga je stvorila njihova predšastnica, stara unionistička stranka, sa jednom samo promjenom njegova financijalnoga diela, ti muževi izjaviše narodu, da žele glavnu svoju snagu pokazati na polju nutarnjih reforma, kojima se istom imadu oživotvoriti tolike u nagodbenom zakonu sadržane načelne stečevine. Valjalo je s toga prikazati taj njihov rad, nipošto samo radi te stranke nego poglavito radi toga, da se vidi, kako su oni proveli taj zadatak i koje su te stečevine za javni i kulturni život naroda, što su, po uvjeravanju tih muževa, imale pokazati svu dragocjenu vriednost temeljnoga zakona za zemlju. Prijašnji sabor i vlada, koji su taj zakon sklopili, nisu radi nutarnje borbe sa opozicijom, koja je neko vrieme ugrožavala i sam njegov obstanak ili mu je još bila uzdrmana moralna podloga, a i radi nedostatka sila, mogli, da putem reforme dogradjuju javno stanje, pa je stoga valjalo opisati rad njihovih nasljednika, jer je taj u istinu typičan za sve kasnije javne muževe, koji su svoje djelovanje razvili na tom temelju. Htio sam nadalje, da prikažem parlamentarno djelovanje one nekolicine muževa, koji su pod vodstvom toli plemenitoga Milana Makanca poveli opoziciju proti svojim bivšim prijateljima od narodne stranke, a na to me je sklonulo poštovanje prema toj veleumnoj i idealnoj ličnosti našega javnoga života kao što i čuvstvo zahvalnoga prijateljstva, koje me je za živoga spajalo s tim nezaboravnim mužem. No opisujući dogodjaje, koji su sliedili iza revizije nagodbenoga zakona, nisam

iz više nego jednoga razloga hotio, da budem preobširan. Nisam zalazio u potankosti, koje suviše umaraju čitatelja, a nebi se ni dale opravdati svrhom ovoga djela. Želio sam poglavito prikazati glavna načela, koja su narodnu stranku i vladu bana Mažuranića vodila u tom reformatornom radu, a ova glavna načela obuhvaća pretežitim dielom saborska perioda do godine 1875.; kasniji zakonotvorni rad te vlade i stranke kreće se u okviru, ili na temelju tih načela, a tu hoću da budem što kraći i da samo iztaknem one pojave parlamentarnoga i javnoga života do konca godine 1880., koji označuju obćeniti politički pravac vladajućih za onda javnih činbenika, ili razsvietljuju čitavi položaj zemlje. Takovih pojava ima više, pa se stoga valja na nje osvrnuti.

Saborski izbori, za periodu od godine 1875. do 1878. koji su obavljeni u mjesecu srpnju, prošli su bez svake trzavice, pače i bez svakoga živahnijega pokreta. Nova narodna stranka, s kojom su već sada bili sasvim stopljeni elementi prijašnje unionističke stranke, imala je za sebe ogromnu većinu izbornika te se nije trebala nimalo naprezati, da poluči izbornu pobjedu. Od prijašnje unionističke stranke stajahu proti vladajućoj stranci u opoziciji samo nekoji sporadični, osamljeni življi, a bijahu bez vodje i bez svakoga ustrojstva te se gotovo nisu ni smjeli pokazati na biralištu. Barun Levin Rauch, premda još u naponu snage, bješe se sasvim odrekao javnoga života, a i bio mu je obćenitim stanjem zemlje zakrčen put svakoj uspješnoj akciji. Stranka prava imala je doduše svojega vodju, Antu Starčevića, a i program, na kojem je mogla osnovati akciju no njezina snaga u to vrieme bila je tako slaba, a i njezina popularnost u širokim narodnim slojevima još tako malena, da nije mogla stupiti na popriště izborne borbe. Ipak se je svaki dan više opažalo, da broj njezinih pristaša po zemlji raste ako i polagano, a opažahu se već znakovi, odajući preokret u javnomu mnienju, koji se je nekoliko godina iza toga imao vidljivo iztaknuti. Izmedju svih pristaša stranke bijaše u to vrieme najokretniji mladi, daroviti, za načelo i težnje stranke oduševljeni Franjo Folnegović, koji je razvijao vanredno živu akciju u prilog svojoj stranci. Glavnu opoziciju proti vladajućoj stranci vodili su Milan Makanec i njegovi jednomišljenici, te je od njihova djelovanja odvisilo, da se moralna vlast narodne stranke oslabi ili potrese. Ovo bijaše vrlo mučan posao. Premda je narodna stranka izmjenila godine 1872. svoj prijašnji program sa novim, koji je stajao u velikoj načelnoj oprjeci sa tolikim njezinim dotadašnjim izjavama,

premda je dakle bila povjerenje javnoga mnienja zadobila na drugom temelju nego li bijaše onaj, na kojem je sada stajala, ostalo joj je ipak to javno mnienje i nadalje vjerno tako, da se je u oči novih izbora mogla osloniti na najogromniji dio izbornika. Težinu ove neosporive činjenice osjećao je poletni duh Makančev, a on ju je razjašnjivao time, da je stranka svojim vjerolomnim postupkom ubila u narodu vjeru u njegove javne muževe te ga bacila u takovo mrtvilo, iz kojega ni on ni nitko drugi nemože za dugi niz godina probuditi. U takovu narodu, znao je Makanec kazivati, bio bi sasvim nemoćan i sam Gambetta, koji je u to vrieme na javnome polju svojega naroda čudesa tvorio. Makanec je samo donekle pravo imao, jer se nije dalo osporiti, da su narodna stranka i vlada imale za sebe ogromnu većinu inteligencije, koja je vjerovala u njihovo poštenje i patriotizam pa i u to, da je politički njezin pravac za narod potreban. Neima ipak dvojbe, da je u zemlji bilo još dosta živalja, uglednih po položaju i po umnoj snagi, iz kojih se je dala obrazovati jaka načelna opozicija proti narodnoj stranci. No Makanec nije uz tolika svoja odlična svojstva uma imao nimalo organizatornoga dara, da stvori ili uzdrži jednu političku stranku. Boležljiv i vrlo razdraživih živaca, bio je već sada do kraja ozlovoljen sa slaboga uspjeha svoje trogodišnje parlamentarne borbe, a vidio je pred sobom sigurni izborni poraz, koji mu je Miškatović navještao u „Obzoru“ preuzetnim i prezirnim tonom, koji je Makanca do kraja uzrujavao. Vriedjalo ga je u dno njegove plemenite i patriotične duše, kada ga je Miškatović uzeo sravnjivati sa Herostratom, Klodijom i Katilinom, koji hoće da poruši patriotičnu stranku i najpatriotičniju vladu, što ju je Hrvatska mogla sebi stvoriti na temelju državopravne nagodbe. O Mažuraniću je u to vrieme pisao, da Hrvatska neće nikada više imati takova bana, kakova je u njemu dobila. S ovakovim floskulama o Klodiju i Katilini razbacivao se Miškatović na sve strane a znao je, da će se takove nezaslužene uvriede upravo najbolnije dojmiti Makanca, koji je doista bio čovjek neobično nježnih osjećaja. Miškatoviću bi se moglo primjetiti, da su vladajući rimski krugovi bili u vrieme, kada su se pojavili Klodij i Katilina, radi svojih grieha i opačina sasvim dostojni takovih protivnika.

Samo u jednom kotaru vodila se je najživahnija i najzanimivija izborna borba, u staroslavnom gradu Karlovcu, koji je Makanec zastupao u prijašnjem saboru te je i sada živo želio, da ga izabere njegovo gradjanstvo, koje je on nada sve poštivao radi njegovih patriotičkih vrlina. No prvaci narodne stranke bjehu odlučili, da ga

upravo u Karlovcu sruše, pa se je proti njemu razmahala najživlja premda zakonita agitacija, koju Makančevi pristaše nebijahu vrstni suzbiti. Izbor bude ustanovljen desetak dana prije nego ostali izbori, a tim se je htjelo, ako bi urodio Makančevim porazom, proizvesti najživlji utisak na ostalu zemlju. Proti njemu je ustao kao kandidat narodne stranke Franjo Türk, predstavnik najuglednije karlovačke trgovačke kuće, a Türka podupirahu najmoćniji elementi u gradjanstvu pa i sav moralni ugled bana Mažuranića i narodne stranke, koji je u to vrieme bio još uvjek znatan. Uz Makanca, koji je svojim izbornim govorima, sipajući gromove na svoje protivnike, uzhićivao svoje prijatelje, stajaše mal ne čitavo niže gradjanstvo, koje ga je upravo ljubilo. Türkovi izbornici birali su pod geslom: „Mir gradu Karlovcu“ a Makančevi pod onim: „Za pravo i istinu“. Proglas Makančevih izbornika bio je u toliko značajan, što su oni, preporučujući svoga kandidata u svom proglasu, izjavili želju, da ban Mažuranić ostane i nadalje na banskoj stolici, kao posrednik izmedju krune i naroda, a odavle se vidi, kako je i ista opozicija vjerovala u patriotičnu sviest Mažuranićevu. O tečaju izbora izdavahu se svakih nekoliko časova buletini i čitava je zemlja, ustavljajući dah, očekivala njegov posljedak. Makanec je podlegao svojemu protivniku, zadobivši samo znatnu manjinu, a moralni utisak izbora na ostalu zemlju bio je zanj i za njegovu stranku porazan. Makanec, za kojega su njegovi prijatelji pokušali neku vrst narodnoga plebiscita, bude izabran u tri izborna kotara: u kraljevičkom, sisačkom te u trgovištu Samoboru, a bio je još kandidiran na više drugih mjesta, gdje je dobio znatne manjine. Osim njega bude još izabran Franjo Folnegović, koji je doduše pripadao stranci prava no stajao je od svih njezinih pristaša najbliže Makancu. U Sriemu bude izabran Stevo Popović sa pridjevkom Vackoga, koji je zaslužio kao borac za prava svojega naroda u Ugarskoj, a nešto kasnije Stevo Dimitrijević, jedan od najčestitijih javnih značajeva u Sriemu, koji je na žalost prerano umro. Makančeva stranka dobila je u svemu 7 do 8 kotara, dočim su ostali kotari pripali narodnoj stranci. Stara unionistička stranka izaslala je jedinoga svojega člana, turopoljskoga komeša Lacka Modića. Nesmije se nipošto kazati, da je vlada činila kakav pritisak u prilog vladajućoj stranci. Opozicijonalni list „Primorac“ izlazeći u Kraljevici, priobćio je tih dana jednu okružnicu bana Mažuranića na podžupane, u kojoj kaže, da njemu u obće nisu poznati kandidati nijedne stranke pa da se on za nijednoga nezanima. Bude li od potrebe, ban će u tom pogledu naknadno izdat uputu podžupa-

nima. Čitavi izborni posao rukovodio je centralni odbor, kojemu je bio duša Mrazović. Izbori su ustanovili nad svaku sumnju, da je narodna stranka imala velik moralni upliv, iz kojega je njezina izborna pobjeda proizašla kao naravna posljedica. Njezina organizacija, potičući još iz herojične borbe proti barunu Levinu Rauchu, bila je još tako čvrsta, ugled njezinih prvaka tako jak, da se nije dao ni ovaj okrnjiti ni ona slomiti. Ovo je bio trenutak, u kojem je vladajuća stranka stajala na vrhuncu svoje moći, a i ugled bana Mažuranića bio je u tom času na svojem zenitu. Uz takove javne prilike sastao se je sabor dne 23. kolovoza god. 1875.

Sabor od godine 1875.—1878.

Sabor je otvorio ban Ivan Mažuranić kao kraljevski povjerenik sa prev. kraljevskim odpisom, kojega su glavnije stavke glasile:

„Put realnoga i zato plodonosnoga rada, nastupljen po saboru zadnjem, otvara Vam prostrano polje za razvoj trajne i koristne djelatnosti u pogledu popravka i učvršćenja novouvedene uprave i pravosudja kao i ponapose u pogledu utemeljenja i uzdignuća duševnoga napredka i materijalnoga blagostanja zemlje. Biti će ništa manje prije svega briga Vaša, preduzeti izbor propisanoga broja odaslanika za skupni sabor zemalja Naše ugarske krune, gdjeno će odaslanici Vaši imati sudjelovati pri izborih, imajućih se izabrati za ugarsku delegaciju članova, a zatim pri viećanju o Važnih predlozih Naše zajedničke ugarske vlade, imenito pri pitanju hrvatsko-slavonskih željeznica. Ako se tečajem počimajućega zakonotvornoga perioda vremenu shodno ukaže, da se definitivno urede autonomni odnošaji grada i kotara Rieke, bit će zadaća Vaša, izaslat iz sred sebe deputaciju, koja bi u smislu § 66. nagode obstojeće medju Ugarskem s jedne i kraljevinami Našimi Hrvatskom i Slavonijom s druge strane, bila pozvana s deputacijom ugarskoga sabora i grada Rieke o tom razpravljati.

U pogledu utjelovljenja negdašnje hrvatsko-slavonske krajine, koje jedan dio priedje već pod upravu gradjansku Hrvatske i Slavonije, bit će briga Vlade Naše, da bude izveden članak 14. zakona od 19. lipnja 1872. po Nami za teritorij prijašnje Krajine posvećen. A biti će po mogućnosti izvedeno i konačno utjelovljenje svega koliko jošte preostavšega negdašnjega područja vojne Krajine materi zemlji, u koliko bi se okolnosti tomu shodne ukazale."

Pri žriebanju saborskih članova u odsjeke upoznajemo se sa nekojim novim članovima, koji su sad prvi put stupili na parlamentarno polje. Izmedju tih izticao se u ono vrieme Josip Beruta, koprivnički župnik, vrlo ozbiljan nu i okorjel značaj, koji se je odlučno borio proti t. z. liberalnoj struji u zakonotvornom djelovanju saborske većine. Ljubio je staru grudu zemlje i konservativna načela pa se je svom dušom opirao modernom državnom pravcu, o kojem je držao, da neumije ništa graditi već da samo ruši i širom otvara vrata razvratnim težnjama. Njegova ga je stranka poštivala radi pri-

vrženosti njezinom programu, koju je zasvjedočio za vrieme žestokih nutarnjih borba, a u katoličkom svećenstvu uživao je upliva radi odriešitosti, kojom je zastupao kršćansko-crkvena načela. Bio je to čovjek obrazovan, okretan govornik, u javnom životu nesebičan i imajući takova svojstva uma i značaja, koja su ga mogla učiniti i vodjom po njemu u javnom životu zastupanoga pravca. Beruta je poslie u još jednom pogledu svraćao na sebe pažnju javnoga mnienja. U svojim proračunskim govorima u tom saboru izrečenim, koji se odlikuju mislima, premda ne uvjek sretnim i sgodnim, izjavljivao je svaki put da stoji, istina, na istom državopravnom temelju sa većinom no uzkratio je vladi svaki put proračun radi njezinoga modernoga pravca u zakonotvorstvu, a prikoravao je većinu radi njezine popustljivosti i napuštanja tolikih nagodbenih ustanova. U njegovim se govorima ogleda poštena, plemenita i nesebična duša, no ti su mu govori radi oštre kritike odviše negativni, rišu zlo, ali nepokazuju, kako bi se imalo izpraviti. Izabran kasnije u zajednički sabor rekao je u jednoj sjednici na hrvatskom jeziku govor, koji je izpunio čitavu jednu saborsku sjednicu; govor mu je bio u podpunom smislu rieči gravaminalan, sadržeći sve pritužbe, koje su se u ono vrieme slušale u zemlji radi neizvršavanja nagodbenih ustanova i zanemarivanja gospodarskih probitaka zemlje. Prvaci Berutine stranke nisu odobravali to njegovo držanje na zajedničkom saboru, no ne možda stoga, što nisu smatrali opravdanima njegove pritužbe, nego s razloga, što su ih oni nerado iznosili pred taj zajednički forum, nedržeći da im se tim putem može doskočiti. Ovo je mnienje tih hrvatskih političara bilo svakako ubitačno za probitke zemlje, a nije se takodjer moglo dovesti u sklad sa njihovim javnim položajem, pošto su imali patriotičnu dužnost, da u obranu prava zemlje izcrpe i sva ona sredstva, koje im je pružalo njihovo zakonito sudjelovanje u zajedničkom saboru. U sabor je sada stupio dr. Lovro Vidrić, koji je u vrieme nutarnje borbe odlučno pristajao uz narodnu stranku, a u ovom je saboru, odlikujući se umnom snagom, naročito juridičkim znanjem bio vrlo radin član na zakonotvornom polju. Izmedju mladih članova narodne stranke mnogo je važio Blaž Lorković, sveučilištni profesor, muž značajan, uman i pošten, typ pravoga hrvatskoga demokrata, koji je svoj ugledni javni i družtveni položaj imao zahvaliti samo neumornoj radinosti i stalnosti značaja. Bio je to veoma skroman muž, a ova skromnot bila je osobit biljeg njegove značajnosti. Po svojim političkim načelima mogao se je Lorković prije ubrojiti medju Makančeve političke prijatelje; da je ipak u ovom saboru stupio u redove vladajuće

saborske stranke, tomu je jamačno bio taj poglaviti razlog, što je davao neku osobitu prednost njezinom djelovanju na kulturnom polju, pa je uz tolike druge kulturne elemente u zemlji hotio, da se blago prosudjuje njihova načelna nedosljednost u državopravnim pitanjima. Vrlo umnoga člana dobila je vladajuća stranka u tom saboru u sveučilištnom profesoru i u to vrieme rektoru dru. Stjepanu Spevcu, koji je od toga časa punih 16 godina djelovao na parlamentarnom polju, vršeći svoje dužnosti uzoritom revnošću i uživajući glas jednoga od najumnijih pravnika, koji su se na javnom polju iztaknuli. Demokratska duša Petra Očića, Avelina Ćepulića i drugih prijašnjih boraca bila bi se nasladjivala s pojavom muža, koji se je iz skromnih nizina demokratičkoga poroda vinuo poslie do najveće časti i ugleda u sudačkom stališu zemlje, a i prijatelji parlamentarnoga sustava morali su se tomu pojavu radovati. U tom je saboru stupio takodjer prvi put na parlamentarno polje Vaso Gjurgjević, koji se već bješe prije toga iztaknuo kao publicista, a sada je pokazao i neobičan dar rječitosti; a taj je dar morao svakako biti znatan, dok je mogao obratiti na sebe pažnju kuće, koja je u svojoj sredini imala toliko parlamentarnih govornika prvoga reda kao Makanca, Živkovića, Derenčina, Vončinu, i toliko druge. Danas je Vaso Gjurgjević, koji je već četvrt vieka neprekidno član sabora, zajedno i jedan od najstarijih hrvatskih parlamentaraca, a vinuo se do parlamentarnoga Olimpa, na kojem ga sadašnjost gleda kao saborskoga predsjednika. Makanca podupirahu u tom saboru dva nova člana: Stevo Popović Vacki i Fran Folnegović. Popović, koji je takodjer od toga časa neprekidno član sabora do današnjega dana, vršio je prije a i poslje u svojem srbskom narodu tegotno i častno publicističko zvanje, a kao urednik uplivnoga srbskoga glasila u Ugarskoj, dobio je politički pridjevak „Vacki," odsjedio je, naime, godinu dana kao politički uznik u magjarskom Vacu. Makanec, čovjek pun iskrenih osjećaja, poštovao je toga svoga prijatelja, jer je držao, da ga s njim spaja idealni vez jedinstvenih političkih težnja. Popović je u njegovoj stranci izpunjavao važno mjesto, a i kuća je dobila u njemu jednoga od boljih svojih govornika. Njegovi govori, izrečeni u tom saboru, pokazivahu čovjeka duhovita i naobražena, a za čudo je, da Popović nije u kasnijem razvitku javnoga života znao opravdati sve nade, koje su njegovi kao što i prijatelji hrvatskoga parlamentarizma polagali u njegov nesumnjivi talenat. Tomu su krive mnoge okolnosti našega javnoga života, koje tolikim talentima nedadu da se razviju, a kod Popovića se čini, da je uvjek bio premalo ambicijozan, što mu moraliste nemogu

u grieh upisati. Jedini zastupnik stranke prava bio je u tom saboru Fran Folnegović. Nemože se ipak kazati, da je bio izabran na temelju programa svoje stranke, ma da on nije tajio, a još manje kada zaniekao svoje osvjedočenje. Stranka prava nije se u to vrieme mogla još otvoreno pojaviti na biralištu, pa se ni isti njezin vodja nebi bio mogao nadati uspjehu. Njegovi nepomirljivi protivnici, prvaci narodne stranke, bijahu još uvjek tako moćni, da bi ga bili jamačno svladali na svakom biralištu zemlje; tri godine poslie toga nije im to bilo već moguće. Folnegović je uživao u zemlji, naročito u kotaru sesvetskom, koji ga je sada poslao u sabor, mnogo osobnih simpatija, a on je te simpatije upotriebio na korist svoje stranke pa tko bude kada pisao sustavnu povjest o razvitku stranke prava, morat će priznati, da je Fran Folnegović svojim pojavom i djelovanjem u javnom životu, svojom pomirljivom naravi i svojim finim taktom kao i svojom sposobnošću za parlamentarni rad stranci prokrčio put u parlamentarni život ili bar uskorio čas, da se je ona već nekoliko godina iza katastrofe svoga nesretnoga člana Kvaternika mogla na tom polju iznova pojaviti. Sada je Folnegović radio sporazumno sa Makancem. Pod konac ove periode stupio je u sabor dr. Fran Vrbanić, mlad, uman i učen sveučilištni profesor, koga je javno mnienje susrelo s pouzdanjem, očekujući plodova od njegova parlamentarnoga djelovanja. No kako to djelovanje pada u eru, koja je sliedila iza ovoga odsjeka javne povjesti, nemože se već ovdje ocieniti.

Pošto bude obavljen izbor predsjedničtva te za predsjednika opet izabran Nikola Krestić, iznese Makanec pred kuću u obliku interpelacije vrlo važnu sgodu, za koju se je zanimala ne samo Hrvatska nego i čitavi civilizovani sviet. U Hercegovini, a nešto kasnije u Bosni bješe buknuo ustanak, a pučanstvo Bosne prelazilo je na desetke hiljada na zemljište Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, tražeći ovdje zakloništa od nečovječne turske uprave. Ti su bjegunci dobivali neku malu podporu od austro-ugarske vlade, a Makanac je tražio, da im i hrvatska autonomna vlada priteče u pomoć pa je hotio, da se u to ime izdade iz autonomnoga proračuna svota od 100.000 for. Ban izjavi, da on toga neće učiniti, jer zemlja ne može nositi takav trošak, a Makanca upozori, neka neiznosi pred kuću predloge, koji prelaze njezin djelokrug te ugrožavaju njezin život i obstanak. Ban je ovdje dosti jasno izrazio bojazan, da će kuća biti razpuštena, bude li se mješala u te poslove. Makanca nije samo vodilo humanitarno ili bratsko čuvstvo prema tim bjeguncima nego je on hotio, da se tim dade izraza virtualnim pravima Njeg. Veličanstva apostolskoga

kralja i Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu, koja su sabori do godine 1867. znali toli kriepko naglasiti.

Po tom bude predložena kući adresa kao odgovor na kraljevski odpis. Obzirom na podpuni sporazum, koji je vladao izmedju vlade i saborske većine, nije ni adresa mogla biti u glavnom drugo nego parafraza previšnjega odpisa, no saborska većina išla je i nešto dalje, pa je ponešto jače naglasila tako sjedinjenje Krajine kao i uredjenje autonomnih odnošaja grada Rieke, a ujedno spomenula i žalostne dogodjaje u Bosni i Hercegovini. Glede Rieke izjavi adresa, „da se grad može pouzdano od ovoga sabora nadati uvaženju svih onih zahtjeva, koji nisu izključeni pravom ove zemlje i koji iziskuju osobite okolnosti grada" Glede krvavih dogodjaja u Bosni i Hercegovini izjavi adresa nadu, „da će vlada Njeg. Veličanstva, kojoj je povjereno kormilo medjunarodnih odnošaja, proniknuvši bistrim okom prave interese sveukupne države, sigurnom rukom i pomoćju silnih saveznika občuvati najveće interese čovječnosti i osjegurav uvjete narodnomu razvitku naše do sdvojenja nesretne braće, stalno ujamčiti Evropi mir te tako prepriečiti užasne prizore, rad kojih se Europa danas od prvoga kraja do drugoga uznemiruje i sgraža."

U razpravi, koju je s nekoliko riečih otvorio izvjestitelj Derenčin, ponovio je Makanec svoje načelne prigovore proti revidiranoj nagodi: iz njegova govora proizlazi, kako je Makanec odviš idealistički shvaćao odnošaje; ujedno se je potužio na jednu izjavu odjelnoga predstojnika Živkovića, koji je u saboru uztvrdio, da opozicija, koja neće da prizna zakonitim nagodbeni temelj, nije lojalna, da stoji izvan zakona ili da je „exlex". Živković je ovu svoju tvrdnju ovako razjasnio: „Ja nedopuštam, da se onaj, koji neima štovanja prema zakonu zemlje naše, može nazvati lojalnim, a isto tako onaj, koji neštuje vlade, nemože štovati ustava zemlje. Da bi opozicija, koja neštuje temeljnih zakona mogla biti lojalna, toga nepriznajem ni kao jurista ni kao državnik." Kod ove Živkovićeve izjave bilježi saborski dnevnik, da ju je većina primila s obćenitim „Živio!" Jeli ovako mislio ban Mažuranić? Duže vremena iza toga, što je Živković ovo izjavio, požalio je jedan član opozicije tu njegovu izjavu, da naime opozicija stoji izvan zakona. Na to ustade ban Mažuranić te upita toga zastupnika: „Ja bi se samo usudio pitat gospodina zastupnika, kada je vlada rekla, da opozicija stoji izvan zakona? (Glasovi na lievoj: U saboru.) Visoka će kuća najbolje prosuditi, koliko je istine u vaših jako bezobzirnih riečih!" Ovako desavouiran od bana, ustao je Živković već u sliedećoj sjednici, da razjasni te

svoje tvrdnje, pak je rekao: Nije vlada toga rekla, nego mi većina smatramo vas, da se sami stavljate izvan zakona. Jer kada ste izabrani na zakonitom temelju, a ipak velite da temeljni zakon nije zakon, da izborni red nije zakon, onda se sami eto stavljate izvan zakona. Nepriznavajući ni temeljni zakon — a to je rekao Makanec, na čijem temelju vaša stranka počiva — stavljate sami sebe izvan zakona. — Dakle ban Mažuranić proti Živkoviću i većini.

Poslie razprave o adresi iznenadi Makanec, koji bješe od svojih triuh izbornih kotara pridržao samoborski, kuću sa izjavom, da polaže saborski mandat, jer neće, da se većina, zabacajući sve njegove predloge, izrugava interesima zemlje i pravima naroda. Samoborski izbornici poslaše ga iznova u sabor.

U sjednici od 8. srpnja 1876. priobći vlada, da je Njeg. Veličanstvo blagoizvoljelo narodnoga zastupnika dra. Marijana Derenčina imenovati predstojnikom pravosudnoga odjela zemaljske vlade.

U istoj sjednici iznesli su Makanec i Folnegović opet pred kuću dogodjaje u Bosni i Hercegovini, te čitavo stanje na iztoku, koje se je u to vrieme bilo u toliko zaoštrilo, što se Srbija i Crnagora bjehu upravo sa Turskom zaratile. Makanec spomenu, kako su bosanski ustaše, digavši ustanak proti Turskoj, razvili zastave sa nadpisom: „Živio hrvatski kralj Franjo Josip I.“ Pošto nije onda monarkija posredovala u korist ustašama, želio je sada Makanec, da Srbija i Crnagora uspiju osloboditi kršćane izpod turskoga jarma, a kada bi one podlegle, imao bi hrvatski narod opet ponoviti svoj zahtjev na monarkiju, da ona u Bosni i Hercegovini očuva virtualna prava kraljevine Hrvatske. Makanec je pitao bana, da li je istinita viest, da se povodom iztočnih zamršaja kani u Hrvatskoj zavesti obsadno stanje? Folnegović zapita u istoj sjednici bana, da li je ban upozorio svietlu krunu na virtualna prava kraljevine Hrvatske i na pogibelj, da će ista vjerojatnim i opravdanim uspjehom srbsko-crnogorske vojne izgubiti svaki temelj pravednosti? Makancu je odgovorio ban, da korektno držanje Hrvatske nemože nipošto izazvati onakovu naredbu, kakovu je on spomenuo „no ako bi došlo do toga, tomu neće biti krivo držanje naroda, nego držanje nekolicine ljudih, koji hoće, da Hrvatska igra ulogu Lombardije, zemlja pako neće da igra takovu ulogu.“ Folnegoviću nije ništa odgovorio. Makanec, komu je sveudilj stajala pred očima misao, da Hrvatska činom posvjedoči svoju sućut za bosansko-hercegovačke bjegunce i koji je ujedno hotio, da Hrvatska tim načinom naglasi svoje virtualno pravo na Bosnu i Hercegovinu, iznese poslie nekog vremena

u obliku interpelacije predlog na bana, „da se od ugarskog ministarstva financija zamoli dozvola za lutrijsko poduzeće, kojim bi upravljala hrvatska zemaljska vlada uz jamstvo hrvatskoga erara za izplatu sgoditaka, te koje bi posvećeno bilo podpori bosanskih bjegunaca, nalazećih se na zemljištu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Na ovu interpelaciju nije dobio odgovora.

Još jedna važna sgoda uzrujavala je u to vrieme pučanstvo srbske narodnosti naročito u Ugarskoj, a znakovi te uzrujanosti pojaviše se doskora i izmedju njihovih sunarodnika u Hrvatskoj. Čim su Srbija i Crnagora naviestile rat Turskoj u namjeri, da priteku u pomoć bosansko-hercegovačkim ustašama, zavlada u srbskom pučanstvu s toga dogodjaja radost i živ pokret, i ugarska vlada odredi energične mjere proti nekojim vidjenijim srbskim ličnostima u zemlji, koje su stajale na čelu narodnomu pokretu te dade zatvoriti Svetozara Miletića, odvjetnika Kasapinovića, umjetnika Kornela Jovanovića, publicistu Tošu Bekića i još nekoje druge ugledne Srbe. Obtuživalo se te muževe, da su pokrenuli agitaciju, naperenu proti višim državnim interesima, a javno mnienje magjarskoga naroda odobravalo je jednodušno taj vladin postupak. Neko vrieme iza toga bude i u našem Pakracu pozatvarano više tamošnjih gradjana srbske narodnosti, a i trojica profesora pakračke srbske preparandije, o kojima su se pronosili glasovi, da su snovali nekakovu veleizdajničku urotu i da su imali jednomišljenika i izmedju bosanskih bjegunaca, zatočenih u pakračkom kraju. Čitavu tu sgodu iznesao je pred kuću zastupnik Jovan Subotić, koji je sada poslie godine 1868. bio opet član sabora, te pitao vladu, s kojih je razloga odredila iztragu i zatvor proti tim ljudima. Subotiću je u ime vlade odgovorio predstojnik Marijan Dereučin, koji izjavi, da je banu iz neslužbena no pouzdana izvora dojavljeno iz Pakraca, „da u Pakracu ima ljudih, koji su po bielom danu i pod vedrim nebom pokušali naviestiti rat državnomu savezu, u kojem se Hrvatska nalazi i koji su naviestili rat takodjer i katoličkomu pučanstvu zemlje. Banu da je sve to prijavljeno upravo iz krugova pripadnika grčko-iztočne vjere, koji su naročito opazili takav sumnjivi pokret u krugovima tamošnjih bosanskih bjegunaca.“

Neko vrieme iza toga bude opet pozatvarano više ličnostih srbske narodnosti u Karlovcu, Osieku, Belovaru i Daruvaru, a izmedju tih karlovački prota Begović, predsjednik trgovačke komore osječke Marko Aksentijević, dvojica učitelja belovarske realne gimnazije i nekoji daruvarski gradjani te svi ti dopraćeni u uze zagre-

bačkoga sudbenoga stola. O svim tim sgodama, koje su po čitavoj zemlji pobudile najveću senzaciju, upitao je vladu u saboru zastupnik Vaso Gjurgjević, koji u svojem govoru uztvrdi, da su svi ti muževi sasvim nekrivi te da se ni premetačinom, obavljenom u njihovim stanovima, nije mogao ustanoviti proti njima absolutno nikakav dokaz. Iztragu proti tim ljudima, naročito u Pakracu, Osieku i Daruvaru vodio je i premetačinu u njihovim stanovima obavio tadašnji državni odvjetnik u Osieku Lujo Marković, o kojem je Vaso Gjurgjević rekao, da prezire srbsko ime. U Pakracu je pitao ravnatelja preparandije: „kako smije biti srbski jezik u planu preparandije? Ako ste u Hrvatskoj, mislite li, da možete biti Srbom?“ Pošto je Vaso Gjurgjević bio već u to vrieme jedan od najodličnijih članova izmedju srbskih zastupnika kuće te kao takav pozvan, da tumači njihove želje i težnje, to se iz njegova govora mogu priobćiti sliedeće značajne stavke, kojima je hotio označiti stanovište hrvatskih Srba. Rekao je: „Kaže se: Srbi su proti obstanku zemlje ove. Na to ja pitam: Je li to moguće predpostavljati kod Srba, koji su s Hrvati godine 1848. najviše prolili krvi za obstanak vladajućega doma? Veli se: i proti Hrvatskoj rade. Pitam ja; nisu li Srbi upravo s Hrvati uztrajali u narodnoj borbi proti barunu Rauchu? Srbi nemogu ni pomisliti, da rade proti obstanku ove zemlje, jer bi to značilo raditi proti obstanku svoga narodnoga tiela. (Živio.) Imamo li mi Hrvati i Srbi štogod izmedju sebe, riešiti ćemo to sami, i to sigurno ne na korist trećemu, proti kojemu smo vazda bili i ostajemo jedni. Najmanje će se pako dati Srbi naćerati po kom, da razdvoje ovu zemlju.“ Kuća je Gjurgjevićevu izjavu primila s odobravanjem. Neko vrieme iza toga opet je interpelirao zastupnik Stevo Dimitrijević, koji priobći kući, da je državni odvjetnik Marković obavio premetačinu i u stanu narodnoga zastupnika Steve Popovića a time, da je ne samo povriedio ličnu slobodu već i počinio atentat na imunitet narodnoga zastupnika. I Stevo Popović iznese interpelaciju, u kojoj spomenu nekoje nove slične sgode iz rodnoga mu mjesta Tovarnika. Glede svih tih sgoda i obtuženih ličnostih ustanovilo se je kasnije, da Aksentijević i drugovi nisu bili nikakovi veleizdajnici, da nisu snovali nikakove urote proti interesima ugarske države ili Hrvatske te su poslie nekog vremena svi pušteni na slobodu. U zemlji su svi ti dogodjaji, kako se može misliti, pobudili najveću pažnju, a sudilo se je o njima različito. Makanec i njegovo glasilo „Primorac“ uzeli su u zaštitu te proganjane ljude, dočim je Miškatović u sporazumu sa velikom većinom svoje stranke odobravao u „Obzoru“ te mjere, a u

isto vrieme odriešito preporučao, da monarkija zaposjedne Bosnu i Hercegovinu.

O svim tim sgodama razpravljalo se je u kući, kada je Milan Makanec bio već položio svoj saborski mandat te se time i konačno oprostio sa parlamentarnim životom. Bio je to turoban dan za kuću, koja se je u tom času morala sjetiti, kako se je Makanec s riedkom nesebičnošću i požrtvovnošću borio za svoje idealne težnje; koja je osjećala, da hrvatski javni i parlamentarni život gubi s njegovim izstupom muža, u kojem su bila oličena tolika odlična svojstva veleumnoga i značajnoga parlamentarca; muža, koji je sviet i njegove odnošaje promatrao s idejalne visine pa je s toga svaki čas i grezao u neprilike i neugodnosti života, koje su njegov razdraživ temperamenat i njegovo slabo zdravlje do kraja podkopale. Upravo njegovi najveći štovatelji nisu mogli zatajiti čuvstva iskrene boli, videći, kako je on donekle i sam uskorio takav položaj, u kojem je još samo trošio svoje umne i tjelesne sile bez ikakove nade, da može njegova domovina imati odtuda kakovu korist. Ovdje se ima razjasniti jedna okolnost. Njegovim protivnicima kao političkim muževima, naročito prvacima narodne stranke, nemože se zamjeriti, da nisu radi svojega političkoga ugleda htjeli podnašati Makančevih navala, koje su bile i žestoke i bezobzirne te su svakako ugrožavale njihovu moralnu vlast u narodu. No Makanec je zastupao njihov vlastiti prijašnji program, a zastupao ga je iz čistog nesebičnog uvjerenja, koje su oni imali poštovati. Njegova je gorčina bila izljev razočarane duše, a to su ti prvaci imali uvažiti. Javno je mnienje najviše žalilo, da nije Makanec, kada je otvoreno sveučilište, povraćen svojemu prvobitnomu učiteljskomu zvanju, a neima sumnje, da bi takova susretljivost od strane njegovih bivših prijatelja bila djelovala na oštrinu njegovih političkih nazora i ublažila njegovu opoziciju proti muževima vladajuće stranke te žestokoga Makanca pretvorila u idealnoga branioca mislih, koje se nisu dale iztrgnuti iz njegova hrvatskoga patriotičnoga srdca. U svojem govoru, s kojim se je s kućom oprostio, izjavi Makanec, da neuzima natrag nijedne rieči, koju je izrekao u saboru; „sve je opravdano“ što je rekao, pa i danas sve odobrava. Jedino što neodobrava, jest možda način njegova govora, no u meni je vruća krv, za narav pako svoju, ja nemogu odgovarati, za nju odgovara on, koji me je stvorio.“ Makanec se za tim potuži, da je vladajuća stranka njega i njegove prijatelje izključila iz svih saborskih odbora, a time pokazala, da ih nesmatra ravnopravnim članovima kuće. Ovo je u istinu bila neo-

prostiva nesnosnost, a nemože ju opravdati ni činjenica, da je Makančeva opozicija u saboru bila neznatna. Bolilo ga je takodjer, da je odjelni predstojnik Živković proglasio njega i njegove prijatelje uz odobravanje većine radi njihovog političkog stanovišta „izvan zakona“, čim je na njihove težnje hotio udariti pečat nezakonitosti. Razstajuć se sa kućom, izjavi Makanec, da nedvoji o rodoljublju svojih protivnika, no takodjer je osvjedočen, da su svojom politikom zašli na krivi put. „Nu tomu, da polažem mandat, krivo je moje slabo zdravlje, a naročito moja bolest na očima. Moj rad kod svieće posve je prekinut po zabrani liečnika; moje tielesno zdravlje je uzdrmano, i svaki dan mojega boravljenja u Zagrebu je u tom pogledu za mene upravo nepodnosiva žrtva, jer na drugoj strani nemogu zadovoljiti svojemu zvanju (Makanec je onda bio odvjetnik u Petrinji. Op. pisca.) niti izpunjavati dužnosti naprama svojoj obitelji i naprama samom sebi. No još vas nešto molim, gospodo zastupnici. Možda se ja razstavljam s vami i u drugom pogledu. Moje je zdravlje slabo i neznam, kada mi je poći živućemu iz vaše sredine. Molim vas stoga posliednjom ovom sgodom jedino to, da zabranite onim, koji me za života nazivlju Herostratom, Klodijom i Katilinom, zabranite im, da možda i jedno slovo hvale o meni napišu . . .“ Većina je ovu izjavu saslušala uz duboki muk, dočim se njegovi prijatelji oprostiše s njim uz srdačne uzklike.

U svakoj ustavnoj zemlji i u svako doba ustavnoga i parlanentarnoga života bila je sloboda štampe jedno od životnih pitanja javne slobode. Svatko će jamačno pitati: „kako se je ta nova era narodne stranke vladala prema tomu načelu o slobodi štampe i je li štampa, naročito opozicijonalna, bila na temelju novoga zakona zaštićena od veksacije i progona? U to je vrieme izlazilo u zemlji više opozicijonalnih listova: u Kraljevici „Primorac“, koji je zastupao načela i težnje Makančeve stranke, a u Osieku na njemačkom jezikom list „Die Drau“, koji je vrlo odriešito pobijao politički pravac bana Mažuranića i saborske većine, a takodjer stajao na stanovištu opozicijonalnoga programa. Godine 1876. počeo je u Zagrebu izlaziti list „Agramer Presse“, koji se je kasnije pretvorio u „Kroatische Post“; oba ta lista bješe pokrenuo odvjetnik dr. Josip Frank, koji još i danas djeluje na parlamentarnom polju kao jedan od najaktivnijih naših muževa i kao vodja jednoga krila političke stranke prava. I ta oba lista osudjivahu vrlo odriešitim načinom čitavo djelovanje banovo i saborske većine, a u pozitivnom pravcu zastupahu narodni opozicijonalni program. Iz raznih interpelacija na vladu, koje su u saboru

iznešene o postupku nadležnih javnih organa proti tim listovima, vidi se najbolje smjer i sadržaj tih pritužba, koje su se radi toga dizale u opozicijonalnomu javnomu mnienju. Folnegović iznese tužbu radi postupka državnoga odvjetnika u Osieku Luje Markovića, proti listu „Drau“. Reče: Od 60 brojeva lista dao je državni odvjetnik zaplieniti tečajem sedam mjesecih 50 brojeva. Pošto je sud zaplienu potvrdio, izišao je državni odvjetnik pred kotarski sud, tužio urednika lista, da je zanemario dužnu pažnju te zahtjevao, da mu sud po §. 25. tiskovnoga zakona odkroji kazan na gubitak jamčevine. Sudac je, reče Folnegović, prisjednike onda ovako informirao: „Vi neimate o tom suditi, jeli urednik kriv ili ne. Čim je zapliena lista sudbeno odobrena, tim je već i urednikova krivnja uglavljena, a vi sad samo izrecite, koliko da mu uzmemo jamčevine. Prisjednici odsjeku prekjučer 300, jučer 200, danas 400 for. Bude li ovako išlo redom, to u Hrvatskoj neće moći ni Rotschild izdavati opozicijonalnoga lista“. Urednik lista, došav pred sud, izjavio je: „Onaj inkriminirani članak sam ja pisao te sam dobro promislio prije, nego li sam ga dao u štampu. Ja dakle nisam absolutno mogao zanemariti dužnu pažnju van ako sam što skrivio, to sam krivac onoga zločina, sbog kojega mi je list bio zaplienjen. Ako mi tko suditi mora, tu je porota“. Nadležno sudište nije taj prigovor uvažilo nego je urednika Drave osudilo na novu globu. Tim je porota posve izigrana, ona ostade na papiru“. U svojem govoru tužio se je Folnegović u obće na neslobodoumni duh, koji da zadahnjuje ili obilježuje čitavo djelovanje vladajućih krugova, a iz ovoga se duha morao onda roditi i postupak proti opozicijonalnoj štampi. Koliko se može razabrati iz saborskoga dnevnika, ustao je Folnegović zahtjevati prvi u ono vrieme u saboru i u štampi, da vladajuća stranka donese liberalniji štamparski zakon“. Iza Folnegovića odmah je ustao ban Mažuranić no nije na njegov upit meritorno odgovorio. Godinu dana iza toga iznesao je Ivan Vončina pred kuću slični ili istovjetni postupak proti listu „Agramer Presse“, a njegov govor pobudio je senzaciju radi osobnoga ugleda, što ga je Vončina uživao u javnosti kao što i radi njegova vrlo odriešita razlaganja. Vončina je u to vrieme već otvoreno frondirao proti vladajućoj stranci i banu Mažuraniću te tražio dodira sa opozicijonalnim življima zemlje. Razlozi toj njegovoj opoziciji spadaju više na unutarnji život narodne stranke te će ih moći najbolje onaj upotrebiti, koji bude opisivao povjest njezinoga razkola pod banom grofom Ladislavom Pejačevićem. Sada je mislio, da je ovaj postupak proti opozicijonalnoj štampi ranjava peta

vladajućih krugova pa je ustao da ga oštro osudi. Vončina izjavi: „Vlada, koja u poroti nenalazi dovoljne zaštite naprama izgredom razuzdane štampe nego koja mora tražiti sebi zadovoljštinu putem i načinom, kojemu u zakonu temelja neima; ovakova vlada mora da si je sviestna, da neima ugleda i povjerenja u narodu, ovakova vlada neima prava na život u ustavnoj zemlji". Zatim nastavi: „Glavno načelo zakona o slobodi tiska jeste, da u pogledu zločinstva ili prestupka ima krivcu suditi porota. Ovo načelo bijaše pred očima svim faktorom, koji su sudjelovali pri stvaranju zakona; ovo načelo sveto je u državi, iz koje su se ti zakoni ovamo prenesli i nemože, nego pusta rabulistika i hotomično izopačivanje zakona zahtjevati, da okrivljenika u poslovih tiskovnih mimo porote drugi tko sudi. Ovako propisuje zakon, koji je svakomu jasan osim onim, kojim je sloboda tiska sama po sebi zazorna i koji u svojoj stranačkoj zasliepljenosti sude, da će se naša zemlja pretvoriti u raj obćenitoga zadovoljstva, ako se progone protivnici sadašnje vlade i protivnici stranke, kojoj imam i ja čast pripadati, bezobzirnom povriedom postojećega zakona".

Pošto je još u istoj stvari stavio na vladu upit Stevo Popović, ustao je u sjednici od 24. rujna godine 1877. ban Mažuranić, da odgovori na obje ove interpelacije. Ban iznese pred kuću nekoliko brojeva listova „Agramer Prese" i „Die Drau" te reče: Ti listovi navaljuju na vladu tonom, koji se nikako sa zakonom neslaže; navaljuju na sabor tonom, koji se nikako nemože odobriti; podmiću većini sabora tendencije, govore naime, da je većina sabora prodala Rieku, da je nakana ovoga sabora dobiti u svoje šake investicijonalni fond Krajine u tu svrhu, da ga može Magjarom izručiti za učvršćenje svoga političkoga upliva. Meritorno izjavi ban na Vončinin upit: „Tvrdio je gosp. interpelant, da sud ne postupa u smislu zakona, nego da postupa rabulistički, a ja tvrdim, da su sudovi postupali u redu i da nikoga nesmije biti u ovoj kući, niti nijednoga člana hrvatskoga naroda, koji bi smio prigovoriti sudovom naše domovine. Oni vrše svoju dužnost neodvisno po smislu zakona, po svojoj savjesti i po svom najboljem znanju . . . to je muževnost i oni po svom stališu imadu dužnost, da ono osvjedočenje izreknu, koje ćute i osjećaju. Ja nisam držao za potrebno učiniti ništa, jer sam držao, da naši sudovi rade onako, kako shvaćaju zakon i kako ga mora svatko shvaćati, tko nešto točnije u nj zaviri. §. 25. našega tiskovnoga reda govori, da urednik, koji uzme u svoj časopis sastavke, koji utemeljuju zločinstvo ili prestupak, ako se drugomu ne može ubrojiti to zločinstvo ili prestupak, ima za nj odgovarati, a

§. 29. istoga tiskovnoga zakona sasvim jasno govori: „Oni, kojim se u smislu gorespomenutih ustanova pripisuje zanemarena dužna pažnja, biti će krivci prekršaja i kaznit će se i t. d. Dakle zakon naš jasno propisuje, da kad urednik, bio on pisac ili ne, u svoj časopis primi kakav sastavak, koji utemeljuje učin zločinstva ili prestupka, da je krivac prekršaja. Pitanje je sada, gdje će biti kažnjen? Pred sudbenim stolom nemože biti kažnjen, jer nije sudbeni stol za prekršaj, pred porotom ne, jer ona nikada nesudi u objektivnom smislu, mora dakle doći pred kotarski sud, koji mora kazati, da li je dotičnik kriv ili ne". Završujući govor izjavi ban; „Ja nisam neprijatelj opozicije, nego ja sam neprijatelj tona nepristojna, neprijatelj sam neistine. Pisati istinu, ako tko n. pr. što ukrade ili porobi, onda proti tomu nemam ništa; ali nepočinjene stvari podmetati ljudem, koje nisu nikakovim putem, a još manje da bi bile sudbenim putem uglavljene, to se gospodo u nijednoj državi nemože podnositi".

Dne 4. rujna desila se na Rieci sgoda, koja je dala kući povoda, da o njoj povede živahnu razpravu. Toga je dana boravio na Rieci, polazeći u Dalmaciju, prejasni gospodin kraljević nadvojvoda Rudolf te je odvjetnik Erazmo Barčić u čast boravka prejasnoga gospodina izvjesio na svojoj kući same hrvatske zastave. Na Barčićevu kuću navali pučanstvo, čopor najprostijega puka — kako je to kazao sam Barčić u jednoj predstavci, koja je u kući pročitana — očevidno nahuškan i podmićen te prieteć, vičuć i kamenje bacajuć, zahtjevaše, da se hrvatske zastave skinu, a najposlie jurišem na Barčićevu kuću skide s nje više zastava, podere ih i pogazi. Riečka municipalna oblast nije posredovala da zaprieči tu sablazan, nego je nekojim riečkim Hrvatima kao Vranicaniu, Poliću, Gorupu i drugim naložila, da imadu sa svojih kuća posnimati hrvatske zastave. Zastupnik Folnegović podnese kući predlog, koji pozivaše vladu, da povriedjenoj narodnoj zastavi pribavi shodnim putem zadovoljštinu. Ban Mažuranić pročita u kući izvještaje riečkoga guvernatora, velikoga župana i podžupanijske oblasti, koji se slagahu u tome, da je Barčić izvjesio na svojoj kući mnogo hrvatskih barjaka, a nije ni riečki, ni ugarski, ni austrijski. Riečko redarstvo poručilo mu je prije, nego je počinjen izgred, da te zastave snimi; Barčić toga nije učinio, na što je jedan dio pučanstva njekoliko tih zastava sa njegove kuće strgao. Kasnije je redarstvo posredovalo i pohvatalo nekoje kolovodje te ih redarstvenim putem i kaznilo. Na drugim kućama, gdje su se osim hrvatskih vijale i druge zastave, nije u hrvatske zastave nitko dirao. Na Folnegovićev predlog

usvojila je kuća jednoglasno sliedeći zaključak: „Pozivlje se kralj. zemaljska vlada, da izhodi podpunu zadovoljštinu za uvriedu, nanešenu narodu hrvatskomu time, što je prigodom posjeta Njegove Visosti kraljevića Rudolfa na Rieci tamošnja oblast trpila, da se zastava kraljevine Hrvatske poruži. Uspjeh ovoga nastojanja ima se ovomu saboru priobćiti“. U saborskom dnevniku, a niti u štampi, nenalazi se nigdje zabilježeno, kakav je bio uspjeh toga vladinoga nastojanja.

Ovaj opis saborskoga djelovanja nebi bio historički vjeran i podpun, da se naročito ne spomenu toliki upiti, koje su tako članovi većine kao i manjine upravili na vladu, a koji su se ticali temeljnoga državopravnoga zakona zemlje. Ponavljahu se prijašnje tužbe, sada još jačim glasom, da se temeljni zakon neizvadja po njegovu duhu i smislu, da se magjarski, a kod poštah i njemački jezik, uvlači u zajedničke oblasti i urede na štetu zakonitomu hrvatskomu jeziku, da se kod zajedničkih oblastih proti jasnom slovu zakona zapostavljaju domaći sinovi, da se je zemaljsko oružničtvo, koje se uzdržava sredstvima autonomnoga proračuna, ipak u vojničkim poslovima podvrglo vlasti ministra domobranstva; da se domobranstvo, koje se je prvih godina nagodbe nazivalo ugarsko-hrvatskim, sada prozvalo ugarskim, onda da se zanemaruju važni gospodarski probitci Hrvatske, a time izopačuje duh i misao državne zajednice. I hrvatski zastupnici na zajedničkom saboru iznosili su sada pred taj forum sve te pritužbe, koje je čitava zemlja usvajala. Vlada bana Mažuranića, koja nije mogla zaniekati, da su te tužbe osnovane, odgovarala je na te upite u vrlo riedkim slučajevima, jer je načelno držala, kako je to u njeno ime izjavio Živković, da one nespadaju pred hrvatski već pred ugarsko-hrvatski sabor. Ovo stanovište smatralo se utemeljenim u zakonu, a prihvatili su ga i svi kasniji hrvatski banovi i vlade.

Mnogi će jamačno pitati: a što je sabor radio, da uskori ustavno i upravno sjedinjenje razvojačene vojne Krajine sa materom zemljom? Za vrieme trogodišnje saborske periode upravljeno je na vladu desetak i više interpelacija, koje sve odisahu čuvstvom krajnje nestrpljivosti, što se Krajina već jedared nesjedinjuje sa Hrvatskom, a napokon bude na predlog Miškatovićev i Kukuljevićev zaključeno, da se previšnjemu mjestu podastre predstavka, u kojoj se ima zamoliti sjedinjenje, potaknuti pitanje o riešenju još neriešenoga autonomnoga diela riečkoga pitanja, koje je spomenuo i previšnji odpis, upravljen saboru kod otvorenja periode. U saborskoj sjednici od 4. rujna 1877.

pročita Miškatović predstavku, po njemu sastavljenu, koja je u potaknutim točkama glasila: „Dalmacija, častna i nezaboravna koljevka državnom pravu hrvatskoga naroda, koji je po njoj prignuo žedna usta k izvoru svake kulture u Europi, toplom željom, dva puta po njezinih zastupnicih izraženom, očekuje premilostivi poziv Vašega Veličanstva, da njezino zastupstvo može u dogovor stupiti s ovime Vašemu Veličanstvu vjernim zastupstvom; ona toplom željom izgleda onaj sretni čas, kad će kraljevina Ugarska izpuniti zadanu, plemenitim narodom uvjek svetu rieč, koja iz zakona progovara: „Kraljevina Ugarska neće ni u buduće prestati temeljem prava sv. krune ugarske zahtjevati reinkorporaciju Dalmacije, kao i zahtjevati, da se Dalmacija pridruži kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji. — U gradu Rieci vise neriešeni, privremeni odnošaji, te ovom u naravi privremenosti uzdižu često valove smutnje medju drugaricami, kojim svi interesi nalažu bratinsku slogu, onaj isti pako zakon, koji govori o reinkorporaciji Dalmacije, govori o gradu Rieki, da će se glede njegove posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavnih i upravnih odnošaja, imati putem odborskih razprava sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rieke postići obće sporazumljenje. — Ali dok u razpravu o pitanju dalmatinskom i riečkom imaju uticati i drugi ustavni faktori monarhije, medju Vašim Veličanstvom i uvjek vjernimi kraljevinami Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, u riešenju krajiškoga pitanja nestoji ni jedna zaprijeka, ni jedan interes, ni jedan drugi faktor sa svojim bilo istinitim, bilo prividnim pravom". Petit predstavke stiče se u molbi, da Njeg. Veličanstvo blagoizvoli odrediti spojitbu Krajine.

U saborskoj sjednici od 11. siečnja 1878. bude kući priobćen prev. odpis na ovu saborsku predstavku. Previšnji je odpis glasio: „Dočim se uslied toga Mi, nakon svestrana i sviestna izpitanja, rado podlažemo trudu, izdati Vam ovim Naš premilostivi kraljevski odgovor, smatramo da, što se prije svega tiče spojenja Naše kraljevine Dalmacije sa kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom, moramo izjaviti, da se radi mnogih istom riešit se imajućih predbježnih pitanjah usiljeni nalazimo, za sada odklonuti daljnje pretresivanje toga pitanja.

Prelazeć na pitanje Vjernostih Vaših u pogledu grada i teritorija riečkoga, Scienimo za nuždno, očitovati Vjernostim Vašim, da će biti zadaćom kraljevinskih odborah, napomenutih u § 66. zakonskoga članka I. od god. 1868. čim za odnosnu, povesti se imajuću razpravu, sgodno vrieme nastupi. da se o posebnoj samoupravi grada

Rieke, kao posebnoga, kruni ugarskoj priključenoga tiela, i dotičnih na to se odnosećih legislatornih i administrativnih odnošajah, uzajamnim sporazumljenjem nagodba poluči.

Koliko Smo god nadalje spremno priznali pak i nadalje priznajemo, da sadanje područje razriešene hrvatsko-slavonske vojničke Krajine sačinjava cjeloviti dio Naših kraljevina Hrvatske i Slavonije, ter da je Naša odlučna volja, da se spojenje toga područja s rečenimi kraljevinami Našimi u danom času izvede, žalimo ništa ne manje, što Vam očitovati moramo, da Nam obzir na nuždni, to spojenje pripravljajući prelaz nedopušta, Vašim na isto spojenje smjerajućim željam sada udovoljiti, ter da od zasvjedočene toliko putah patriotične uvidjavnosti i podaničke odanosti Vaše što stalnije očekujemo, da će Vjernosti Vaše opredieljenje toga vremena Našoj otčinskoj brizi i Našemu kraljevskomu razsudjenju spokojno prepustiti.“ Na Mrazovićev predlog bude kraljevski odpis upućen posebnomu odboru, koji o njem izvjesti u sjednici od 20. siečnja. Izvjestitelj Miškatović reče, „kako u ime odbora nemože zatajiti, da je kralj. odpis učinio nanj neugodan dojam. Predlažuć odbor saboru, da primi na znanje prev. odpis, misli ipak, da sabor, uzprkos kralj. reskriptu izjavi, da se ne odriče niti se smije odreći zahtjeva, izrečenih u adresi, već da smatra svojom dužnošću, do prve prilike ponoviti ih. Prema tomu sastavio je odbor predlog sa nuždnim i pristojnim tonom, ali ujedno i sa izjavom, da s tim stvar svršena nije te da će sabor čim prije svoje zahtjeve ponoviti.“ Iza Miškatovića ustade ban Mažuranić, te dade ovu svečanu izjavu: »Pravo naše na Dalmaciju nije u prev. odpisu odredjeno nego se veli, da ima u tom pogledu zaprieka, koje se na jedanput odkloniti ne dadu. Što se tiče Rieke stoji kraljevski odpis sasvim na temelju nagodbe. Glede Krajine Njegovo Veličanstvo posve odlučno i opetovano tvrdi, da krajina spada k provincijalu, da spada k materi zemlji no kaže: „Za sada narode Moj nije Mi moći toga učiniti, no počekaj, dok bude moguće, ja ću ti i tu želju izpuniti“. Ja gospodo, nisam vam nikada svjetovao, da adresu podnesete, jer sam se bojao, da u onih sgodah, u kojih će biti podnešena, neće uspjeti. Medjutim štujuć zaključke štovane ove kuće i sam osjećajuć odlučna prava naše zemlje u tom pogledu, ja sam branio na odlučnom mjestu želje vaše, ne samo radi toga, jer je to pisano u adresi, nego kao čovjek, koji odkada živim, osjećam, da sam Hrvat. (Živio!) Ja osjećam ne samo instinktivno, da narod krajiški spada k nama, nego kao čovjek od zakona znam, da je to naše pravo. (Živio!) Ja sam gospodo, bio onaj, koji je prije 16 godina (8. studenoga 1861.) pri

ideju bacio u kraljevski reskript, da će se medju krajinom i provincijalom naći nekoje dodirne točke, koje će služiti za temelj njihovu budućemu sjedinjenju. Nije dakle to od jučer kod mene da ja želim, da se spoji Krajina sa materom zemljom nego su to stara moja osvjedočenja. I ako je svaki od vas mislio na to i govorio o tom, da bi bilo dobro, da se spoji, to možete biti gospodo uvjereni, da sam ja onaj, koji je već od prvoga početka o tom radio. (Živio! Istina je!) Ali gospodo, ima nesgoda i svakojakih zaprekah, koje i najjači um i najveća snaga nemože nadvladati. Okolnosti su takove, da to danas nemože biti. A to isto govori i previšnji kralj. reskript: „Uzdajte se u Moje otčinsko srdce, koje za vas kuca, ono će otvoriti put, kojim dodjete do krajine.“ Ja dakle predlažem, da se uz dobru volju Njeg. Veličanstva i to primi na znanje s tim pouzdanjem, da će Njeg. Veličanstvo već izpuniti srdačne želje naše, to tim brže, čim više se budete pouzdali u milost Njeg. Veličanstva (Živio! Živio!)

Napokon je kuća primila sliedeći zaključak: „Pozdravljajuć s dubokom harnosti izraženu u previšnjem kralj. odpisu otčinsku brigu Nj. c. i kr. apoštolskoga Veličanstva za zemljištnu cjelokupnost kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, sabor ovih kraljevinah, uvjeren, da bi napose neodvlačiva spojitba razvojačene već od nekoliko godina hrv. slav. krajine s materom zemljom omogućila i bitno olahkotila definitivno riešenje unutarnjih, legislatornih i administrativnih pitanjah zemlje i s toga s punim pouzdanjem izgledajuć srećno izpunjenje premilostivoga kraljevskoga obećanja, koje će — stojeći na zakonu — i on sam željnim srdcem i sgodnom prilikom prepokorno poticati, a kako se nada, i kralj. vlada ovih kraljevina radostno podupirati, prima previšnji kralj. odpis s homagijalnim poklonstvom na znanje.“

U posliednju svečanu saborsku sjednicu od 13. srpnja 1878. došao je ban Ivan Mažuranić, da kao kraljevski povjerenik zaključi sabor prev. odpisom. Previšnji odpis, u kojem se nabrajaju svi tečajem trogodišnje saborske periode donešeni zakoni, glasio je:

Mi Franjo Josip Prvi,

po milosti božjoj cesar Austrijanski, kralj Češki itd. i apoštolski kralj kraljevina Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Kraljevskim odpisom Našim od 6. kolovoza god. 1875. u svrhu ustavnoga razpravljanja posala zemaljskih na dan 23. kolovoza u sabor sazvane, posvetiše se Vjernosti Vaše sa svom revnošću pogla-

vito onim granam djelatnosti zakonotvorne, kojim je predmet razterećenje i slobodnija uredba postojećega gospodarskoga učevnoga zavoda, namještenje organa za kulturu zemaljsku, suzbijanje kuge govedje, uredjenje a i usavršenje knjiga gruntovnih, ograničenje lihvarstva, odgovornost poduzeća željezničkih za život čovječji, izvlastba za grad Zagreb, napokon ujednostručenje postupka kod izvršivanja osuda sudova gradjanskih. Tim načinom bješe Nam moguće, uz ustavnu podporu Vjernostih Vaših, za mile Nam kraljevine Hrvatsku i Slavoniju izdati povorku zakonah, koji u svakom pravcu baveći se ponajglavnije praktičnimi pitanji materijalnoga i duševnoga boljka, sveukupno za tom svrhom teže, da pri otčinskih nakana Naših i pri opetovano zasvjedočenoj revnosti članova sabora hrvatsko-slavonskoga pomoćju božjom Milim Nam kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji pribave onaj blagoslov, u kojega se užitku druge zemlje nalaze. Za Vašu tako važnu zakonotvornu djelatnost nalazimo se prinukanimi izjaviti Vam kraljevsko Naše priznanje.

Koji u ostalom ostajemo Vam cesarskom i kraljevskom Našom milosti i prijazni blagonakloni.

Dano u Budimpešti dne prvoga srpnja godine hiljadu osam sto i sedamdeset i osme.

(M. P.) Franjo Josip

Koloman Bedeković Ivan Mažuranić.

(Glasovi sa svih strana: Živilo Njeg. Veličanstvo naš kralj!)

Kuća je za trogodišnje periode izgubila smrću jednoga od veterana javnoga života, koji je bio član svih sabora počam od godine 1861., a i član obih kraljevinskih odbora od godine 1868. i 1873., koji su uglavili i revidirali državopravnu nagodbu s Ugarskom. Bijaše to nekadašnji saborski podpredsjednik i veliki župan, hrvatski književnik Miroslav Kraljević. Kraljević je od prvoga početka pripadao unionističkoj stranci, s kojom se je na saborima od godine 1861. i 1865. pošteno i odvažno borio za obnovu državopravne sveze s Ugarskom, za kojom je čeznuo u svojem patriotičnom uvjerenju, da će se po njoj dati najbolje očuvati čast i probitci njegove hrvatske domovine. Izmedju svojih unionističkih drugova, koji su sudjelovali u herojičnoj državopravnoj borbi sabora od godine 1861. bio je Kraljević jedan od najčišćih i najboljih predstavnika unionističke misli, koja se je u to vrieme borila za moralnu pobjedu proti toli snažnim protivnicima narodne stranke. Bilo je s toga sasvim naravno, da se je Kraljević onim časom, kojim je unionistička stranka zado-

bila u zemlji ustavnu vlast, još jače iztaknuo u javnom životu te ga je sabor izaslao u kraljevinski odbor, koji je uglavio državopravnu nagodbu s Ugarskom. Kao unionista neke, rekli bismo dogmatičke čvrstoće uvjerenja, Kraljević je kako se to razabire iz njegova govora u razpravi o osnovi državopravne nagodbe slavio nagodbeni zakon kao bedem ustavnosti, a naročito je uzvisivao autonomnu stečevinu prosvjetnoga života, u kojoj je vidio pravi spas za kulturni obstanak i razvitak naroda. Kao hrvatski književnik, koji je od svoje mladjane dobe perom u ruci budio u Slavoniji narodnu hrvatsku sviest te se imao boriti sa zapriekama, koje potjecahu iz nenarodnog sustava, i iz narodne nesviesti tamošnjega hrvatskoga pučanstva, vidio je Kraljević u nagodbenom zakonu od jedanput oživotvoren ideal svoje mladosti, pa se tako može shvatiti, zašto je on tu duševnu autonomiju stavljao nad svaku drugu stečevinu. Kasnije je Kraljević, vidivši preokret u javnomu mnienju zemlje, a kako je već bio od naravi čovjek dobroćudan i pomirljive ćudi, stupio u redove narodne stranke pa ga je Miškatović u „Obzoru" spomenuo kao jednoga od onih muževa stare unionističke stranke, koji su najsrdačnije prigrlili savez sa svojim bivšim protivnicima. Ova umjerenost i pomirljivost u vrieme, koje je vidjelo toliko nakazne pojave stranačke borbe, odaje svakako patriotično i plemenito čuvstvo, naročito kod muža, koga je nova situacija lišila tolikih prijašnjih javnih častih. No nad ovim Miroslavom Kraljevićem stoji još borac za hrvatski narodni i kulturni napredak u Slavoniji, pa će mu ovaj spomen ostati trajan u duševnom razvitku naroda.

U to vrieme umre i drugi jedan član sabora, Miroslav grof Kulmer, koji je kao prvi zapovjednik hrvatskoga domobranstva, oživotvorena na temelju nagodbenoga zakona, i historična ličnost ove dobe. Kao član obitelji, koja je hrvatskomu narodu dala patriotičnih i umnih muževa, izmedju tih i jednoga ministra u godini 1848, baruna Franju Kulmera, sliedio je i grof Miroslav, koliko mu to dopuštahu okolnosti života, svietli primjer svojih predšastnika te se je u jednom svojem govoru ponosom nazvao Hrvatom, a kuća je tu izjavu toga čestitoga hrvatskoga boljara primila srdačnim odobravanjem. Ostavio je više sinova, koji se u domaćoj aristokraciji ističu patriotičnom hrvatskom svieśću i plemenitom ambicijom, da unapredjuju javni i kulturni boljak naroda.

Sabor od godine 1878. Odstup bana Mažuranića.

U vrieme, kada je sabor zaključio svoju trogodišnju periodu, bješe već medjunarodni berlinski kongres povjerio austro-ugarskoj monarkiji mandat, da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu, a u času, kada su započele priprave za saborske izbore, ulazile su austro-ugarske čete u obje pokrajine. Izmedju svih zemalja monarkije zahtjevalo je javno mnienje hrvatskih zemalja najživlje, da monarkija zaposjedne Bosnu i Hercegovinu te su u tu svrhu držane svuda pučke skupštine, koje su svojim jednodušnim izjavama u prilog okupaciji pobudile pažnju svieta. U času novih izbora bijaše i javni položaj razbistren no i prema prijašnjemu položaju promienjen. Saborska većina ili narodna stranka mogla je doduše i ovaj put očekivati, da će kod izbora zadobiti većinu izbornih kotara no opažahu se ipak znakovi življe izborne borbe, kojoj je išla u susret. Znala je i osjećala, da uspjesi njezinoga djelovanja nisu u svem zadovoljili javno mnienje, koje je sad bilo i razigrano važnim dogodjajima u neposrednoj blizini domovine. To javno mnienje nije se već dalo upravljati prijašnjom lahkoćom. I njezin odnošaj prema banu Mažuraniću nebijaše već onako srdačan kao prije. Ban nije mogao izvesti spojitbe Krajine, koju sada znatno otežčavahu ti iztočni dogodjaji, a ti su dogodjaji u isto vrieme budili u narodnim grudima nove težnje i nade o liepšoj budućnosti. Nije mogao zadovoljiti tolikim drugim zahtjevima, koji su išli na to, da se uklone toliki nesporazumci glede državopravnoga temeljnoga zakona i obrane ugroženi materijalni probitci Hrvatske. Dok se je ovako otežčavao Mažuranićev položaj prema narodu, bivao je taj s druge strane sve teži i kritičniji i prema Ugarskoj. Iztočni dogodjaji, naročito pak okupacija Bosne i Hercegovine, na koju je Ugarska vrlo nerado te istom poslie težkih nutarnjih kriza privolila, bjehu proizveli veliko nesuglasje izmedju javnoga mnienja jedne i druge kraljevine, a ban Mažuranić nije uživao povjerenja odlučujućih ugarskih krugova, ma da je pošteno o tom nastojao, da izmedju obje zemlje uzdrži nuždni, na zakonu osnovani sporazum. Po čitavoj svojoj duševnoj dispoziciji nije kao ni prije ni poslie tako ni sada bio stvoren za to, da u kritičnoj situaciji razvije svojstva aktivnoga i energičnoga državnika, nego se je radje uklanjao

sukobima i popuštao. Popuštao je prvacima narodne stranke, koji su ga već sada manje slušali te su na svoju ruku i proti intencijam pravoga svoga parlamentarnoga vodje vodili politiku; popuštao je i Ugarskoj, a dao se takodjer, proti volji Ugarske, ravnati uplivima, koji su se u ovo prevažno vrieme za monarkiju borili za prevlast. Izmedju ove trostruke Scylle i Charybde imao je ploviti muž, koji je dogodjaje pratio i promatrao nekim filozofičkim mirom te valjda mislio, da mu se je podvrći udesu i logici činjenica, koje se nisu dale ukloniti. Nije se takodjer moglo sumnjati o tom, da je neslobodoumam vladin postupak prama štampi uzrujavao krugove narodne inteligencije, da je sve više rastuća porezna dužnost dirala u živce osjetljivosti velikih narodnih masa i da je radi toga bio već moralno uzdrman i položaj narodne stranke kao što i banov.

Nu uzprkos svim ovim pojavima i činjenicama neopaža se kod izbora nikakova osobita uzrujanost, osim u nekojim kotarima, neopažaju se nikakove priprave, pače je ovaj put i sama narodna stranka propustila, da se obrati običajnim proglasom na izbornike i da iztakne kandidate za pojedine kotare. Samo je centralni izborni odbor stranke, na čelu mu Mrazović, koji je u to vrieme poboljevao, položio u glasilu stranke nekakav vrlo suhoparnim tonom sastavljeni račun o djelovanju narodne stranke, no iz te izjave nisu se dali jasno razabrati ciljevi njihove buduće politike, o kojoj nisu ni sami mogli znati, u koji će ju pravac navrnuti tok budućih dogodjaja. Sbilja i neizvjestnost položaja pritiskivala je i duhove ovih prvaka narodne stranke. Opozicija je bila slaba, razciepkana, bez organizacije, bez vodje i bez jedinstvenih političkih mislih. Makanec nije se već u javnosti nikako izticao te se je njegova stranka mogla već sada smatrati pokopanom. Nu u to se vrieme počeše življe po zemlji gibati razpršeni elementi stranke prava; na Rieci se sastavi odbor iz uglednih pravaša, kojemu je na čelu stajao Erazmo Barčić i taj odbor objelodani vrst proglasa na izbornike zemlje, u kojem iztaknu kandidaturu svoga vodje Ante Starčevića, a na narodnu stranku sasu tako krupne prikore, koji su čak uzbunili stojički mir i hladnu krv Miškatovićevu. Ovim se časom počima po zemlji širiti upliv stranke prava i njezinoga vodje, a primorski Hrvati bijahu prvi, koji razviše na očigled čitavomu narodu njegovu zastavu. Nešto življi bijaše izborni pokret jedino u glavnom gradu, naročito u trećem izbornom kotaru, gdje se je opozicija, smjesa raznih živalja heterogenih nazora, svom silom upinjala, da sruši vodju stranke, Mrazovića. Značajan bijaše simptom, da su se svi opozicijonalni življi zemlje, pravaški, staro unionistički i ostatci

Makančeve opozicije, kao i oni, koji su sada niknuli iz krila same narodne stranke, slagali u navalama na nju, jednodušno osudjujući njezinu popustljivost prema Ugarskoj, njezino bezuspješno nastojanje oko oživotvorenja cjelokupnosti zemlje kao što i njezino podupiranje neslobodoumnih mjera proti štampi. Miškatović je ovu koaliciju proglasio nenaravnom i tobož nečuvenom u ustavnom životu, no znajući već unapried, da će njegova stranka i ovaj put sjajno pobiediti, više se je izrugavao tim svojim protivnicima, naročito Anti Starčeviću, koga nije ni sada još hotio smatrati osbiljnim činbenikom javnoga života. Valjda ni taj pronicavi um nije još opažao znakove, koji su već navještali razkol u njegovoj vlastitoj stranci. U drugom zagrebačkom kotaru, gdje je kandidirao u ime narodne stranke Ante Jakić, ustao je proti njemu i njegovoj stranci odvjetnik dr. Šime Mazura, jedan od najsposobnijih ljudih javnoga života, bivši do toga časa najintimniji prijatelj Mrazovića i njegovih drugova te je otvoreno i kriepko osudio njihovo javno djelovanje, a ovaj moralni juriš na te narodne vodje od strane mladje inteligencije narodne stranke, u čije je ime Mazzura govorio, bio je svakako težak udarac za njih. U trećem kotaru ustao je proti Mrazoviću zagrebački gradski senator i književnik Gjuro Deželić, pristaša staro unionističke hrvatske stranke, a bio je svakako važan znak te izborne borbe, da je Deželić mogao na temelju stečenoga izkustva, a da se neizvrgne ni porugi ni smjehu obćinstva, a možda ni prikoru povjesti, uztvrditi, da je unionistička stranka sviestnije branila državopravno stanovište zemlje od narodne stranke. Deželića je podupirao Folnegović, koji je u toj negativnoj točki, naime u navalama na narodnu stranku, našao dodira sa starim unionističkim življima te i sa mnogim bivšim prijateljima Mrazovićevim u tom kotaru, kojima je na čelu stajao Janko Gorenec, u ono vrieme jedan od najpopularnijih ljudih u gradu Zagrebu. Mrazović je svoje javno djelovanje branio poznatim razlozima, samo se ima iztaknuti jedna njegova izjava, kojom je hotio prosuditi karakter naroda u jednom pravcu. Glede tiskovnoga zakona rekao je Mrazović na prigovore svojih protivnika, da je taj zakon i odviše slobodouman za nas, koji neznamo u ničem držati prave mjere. I onaj, koji bi možda dopustio izpravnost ove Mrazovićeve tvrdnje, mogao bi mu prigovoriti, da se taj nedostatak prave mjere može time razjasniti, što narod nije u svojoj prošlosti imao slobodnoga uzgoja, a neslobodoumni štamparski zakon nije valjda ono sredstvo, kojim se takav uzgoj može unaprediti.

Uspjeh izborne borbe bijaše, da je narodna stranka dobila ogromnu većinu kotara te je izabrano jedva desetak opozicionalaca

raznih nuanca. Mrazović bude izabran sa 162 glasa proti 100 Deželićevih, a tako isto i Jakić velikom većinom glasova proti odvjetniku dru. Josipu Franku, koji se je sada prvi put pojavio na biralištu te je već koju godinu iza toga postao ugledan i uplivan činbenik parlamentarnoga života. Dr. Frank, koji se je u to vrieme kao i prijašnjih godina vrlo odvažno borio na publicističkom polju, stupio je na birališto sa narodnim opozicionalnim programom pa je i Milan Makanec za nj otvoreno glasovao. Kako njegovo parlamentarno djelovanje spada iza vremena i dogodjaja, koji se u ovom djelu opisuju, nemože se o njem ništa kazati, samo se mora spomenuti, da je njegova žilavost i uztrajnost u borbi pobudjivala obću pažnju. Jedini je na biralištu propao od prvaka Ivan Vončina, koji je još uvjek frondirao proti svojim prijateljima, no bude ipak izabran kod naknadnih izbora u svojem rodnom mjestu Novom, pošto se je ban Mažuranić, bivši na dva mjesta izabran, na tom izboru zahvalio. Od vidjenijih opozicionalnih ličnostih budu izabrani Ante Starčević u Gjurmancu i u Kraljevici, Fran Folnegović, sveučilištni profesori Fran Vrbanić i Luka Marjanović i urednik „Zastave“ Milan Gjorgjević. Na parlamentarnom površju pojavi se iznova najrječitiji govornik staro-unionističke stranke Stjepan Vučetić. Ovdje se ima zabilježiti još jedan pojav. Kao svaki put od početka novoga ustavnoga života, tako se je i ovaj put vodila u Sriemu vrlo živahna ustavna borba, naročito u kotarima, gdje premahivahu Srbi. Znajući prvaci narodne stranke, kako su nekoji zakoni prijašnjih sabora, imenito zakon o pučkim školama, onda nekoji novi dogodjaji, naročito okupacija Bosne i Hercegovine kao i napet odnošaj izmedju vladajućega i srbskoga naroda u Ugarskoj, ozlovoljili srbsko pučanstvo u Sriemu, bojahu se, da će svi ti uzroci djelovati na rezultat sriemskih izbora pa da će Sriem birati pretežito u opozicionalnom duhu. No dogodi se upravo obratno. Osim Milana Gjorgjevića i irižkoga paroka Stojšića, pristaše svi ostali srbski zastupnici, izabrani u Sriemu pa i Stevo Popović Vacki, uz narodnu stranku i „Obzor“ spomenu tu činjenicu kao osobito radostnu, jer da iz nje bjelodano proizlazi, kako žele u predstojećih kraljevinskih razpravah s Ugarskom zastupati zajedno sa narodnom strankom hrvatsko stanovište. Vodje toga izbornoga pokreta u Sriemu bijahu Jovan Subotić i Vaso Gjurgjević.

Sabor se sastade 28. rujna. Iz razprava i izjava sabora neka su ovdje spomenuti samo oni bitni momenti, koji nam osvjetljuju položaj ili o kojima se može pouzdano dokazati, da su uskorili odstup

bana Mažuranića. Prev. kraljevski odpis na sabor, spomenuvši plodan zakonotvorni rad prošloga sabora, upozoruje kuću na najpreče njezine zadatke, koji će se u tom sastojati, da izabere zastupnike u zajednički ugarsko-hrvatski sabor, onda 12 članova u kraljevinski odbor, koji će sa jednakim ugarskim odborom imati obnoviti financijalni dio nagodbenoga zakona. Stavka kraljevskoga odpisa, koja se je odnosila na izbor poslanika u zajednički sabor glasila je doslovce: „Pri obstojećoj uslied medjunarodnoga sporazuma zakonito izrečenoj zajednici najvažnijih političkih posala svih zemalja Naše ugarske krune ukazuje se u početku svakoga zakonskoga perioda naravnim načinom kao jedan od najbitnijih predmeta izbor propisana zakonom broja odaslanika na ugarski sabor. Jedan daljnji pasus vrlo kratkoga previšnjega odpisa glasio je: „Ovom prigodom izričemo nadu, da se primičemo onomu vremenu, gdje će biti moguće, riešiti pitanje državopravne cjelokupnosti zemlje na dobro i na zadovoljstvo svih stranaka."

Kraljevski odpis, za koji je naravno svu odgovornost nosio ban Mažuranić nije izpunio nade saborske većine i njezino glasilo, ocjenjujući kraljevski odpis, izjavi na koncu: „Nije bila, ne, nije bila sretna ruka, koja je napisala kraljevski odpis od 16. rujna 1878." Sada se je već opažalo, da je ban izgubio prijašnji upliv na većinu, a to je najjasnije proizlazilo iz adrese, kojom je sabor ili njegova većina odgovorila na prev. kraljevsku poruku. Iz te adrese mogu se priobćiti odlomci, koji bitno prelaze okvir kralj. odpisa, a koji su glasili: „Ovom sgodom nerado čini ovaj sabor ali mu osjećaj rodoljublja i lojalnosti neda prešutiti nepovoljno izkustvo, kako se je provedba nagodbenoga zakona u gdjekojoj ustanovi udaljila njegovu slovu i duhu. Kraljevinske naše deputacije biti će dužnost, da s kraljevinskom deputacijom ugarskom sve nesporazumke u pomirljivom duhu izravna ter nagodbenomu zakonu podpunu čistoću pribavi i uzdrži... Zadatak, koji je monarkija preuzela okupacijom Bosne i Hercegovine, mogao bi se trajno samo onda osigurati, ako se ustroj zadobivene pokrajine malo po malo tako udesi, kako bi se s vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovu državopravnomu odnošaju naprama kraljevini Ugarskoj. Naglasivši zatim pitanje o reinkorporaciji Dalmacije i sjedinjenju Krajine, prelazi na pitanje riečko, o kojem doslovce reče: Sabor prepokorno moli, da se izpuni §. 66 nagodbe te da se u sporazumku kraljevine Hrvatske, kraljevine Ugarske i Rieke urede zakonodavni i upravni odnošaji ovoga grada i kotara, kojih posebni interesi i sloboštine naći će kod ovoga sabora vazda odziva."

Čim je adresa podnešena kući na razpravu, izjavi ban Mažuranić u ime vlade, da odklanja sve njezine stavke, koje se udaljuju od kraljevskoga odpisa, a prima samo stavke, kojima se sabor odazivlje slovu i duhu kraljevske poruke. Većina primi adresu bez svake promjene. Kod razprave o adresi pojavi se iznova na parlamentarnom polju poslie dvanaestgodišnje odsutnosti Ante Starčević, koji iznese pred kuću i svoju cjelovitu adresu, no u obliku izpravaka na pojedine alineje odborske adrese, jer se nije našao propisani broj članova kuće, da bi ju bio mogao samostalno podnesti.

Primajući saborsku deputaciju, koja je Njeg. Veličanstvu podastrla saborsku adresu, izjavi kralj, da prima milostivo izraz lojalnosti, no opazi, „da je sabor prekoračio svoju nadležnost govoreć o Bosni i Hercegovini i da je o ugarskoj kruni Nj. Veličanstva upotrebio u adresi izraz, koji nije u zakonu osnovan i da je kraljevinskomu odboru, koji ima obnoviti financijalnu nagodbu, podielio mandat, koji nije izazvan kraljevskim odpisom.“ Prev. primjetba Njeg. Veličanstva o neizpravnom izrazu upotrebljenu o ugarskoj kruni, ticala se jednoga pasusa adrese, u kojem je bila spomenuta „ugarsko-hrvatska kruna“.

Saborska adresa, a u obće držanje narodne stranke pobudilo je veliku zlovolju ugarskih odlučujućih i parlamentarnih krugova kao i magjarske štampe svih stranaka te je ova uzela jednodušno tražiti promjenu na čelu autonomne vlade, jer da ban Mažuranić ili nemože ili pak neće, da drži na uzdi parlamentarnu većinu. Ovaj juriš na poziciju bana Mažuranića od strane te štampe, koji je bio neobično žestok i strastven, trajao je duže vremena, a neima takodjer sumnje, da su i krajiški mjerodajni krugovi, kojim se je bilo težko razstati sa vlašću, videći odlučnu namjeru bana Mažuranića i narodne stranke, da se to krajiško pitanje već jedared rieši, svojim načinom podupirali ovu navalu na bana Mažuranića. Može se misliti, kako je bio već sada težak, gotovo nemoguć položaj banov, koji je bio izgubio upliv na politički pravac saborske većine, a koga su ipak ugarski krugovi smatrali odgovornim za taj pravac i za čitavo mišljenje hrvatskoga naroda.

---

*

Sabor pred Njeg. Veličanstvom prigodom srebrnoga pira.

U ovo vrieme, mjesec lipanj, god. 1879. pada preradostan dogodjaj u životu Njeg. Veličanstva kralja i kraljice, srebrni pir, koji su narodi staroslavne monarkije proslavili s najvećim uzhitom, a nije naravno zaostao ni hrvatski narod i njegov predstavnik sabor. Sabor nije u to vrieme bio na okupu no bješe u posliednjoj sjeditbi ovlastio saborsko predsjedničtvo, da Njeg. Veličanstvu podastre poklonstvenu adresu. Saborska adresa, odišući čuvstvima čiste narodne radosti i zanosa, pravo je remek djelo jedroga hrvatskoga sloga, a odaje svakom riečju njezinoga sastavitelja, veleumnoga publicistu Josipa Miškatovića. Adresa je glasila: „Vaša Veličanstva! Oko priestola po sve vrieme najsjajnijega velikom zadaćom u razdoblju od 25 godina, plela je sreća vience od sunčanih traka i još više prieka sudbina razpustila burne vjetrove i oluje. Al je nad njim nepromienljivo lebdio dobar genij — uzvišena žena angjeoskoga srdca i milostna duha, uzor svake krasote, predraga supruga kraljevskomu svomu suprugu, predobra majka vjernim svojim narodom, sipajući, prava čarobna kraljica, oko sebe sve dražesti i miline na zamjerno udivljenje svemu svietu, na očaravajuću sreću svomu prevedromu vojnu i velikoj porodici svojih naroda.

Sve te uspomene u jednoj slavi, u jednoj radosti spajaju Vaša Veličanstva i vjerne narode. Medju njima hrvatski narod smjerno pristupa k priestolu i polaže na koljeno svoga kralja i kraljice na dar sve, što mu je Bog udielio, svoju tvrdu vjeru, svoju hrabru desnicu i sve nade svoje budućnosti.“

Pošto je predsjednik sabora Krestić, predajući u ruke Njeg. Veličanstva saborsku adresu, pozdravio uzvišenoga vladaoca govorom, blagoizvoljelo je Njeg. Veličanstvo odgovoriti: „Ja se zahvaljujem ujedno u ime carice i kraljice; ja se zahvaljujem Vašim pošiljateljem, ja se zahvaljujem čitavomu pučanstvu svim srdcem i pouzdano se nadam, da će se kao dosada tako i u buduće, netaknuta vrlo promienljivimi dogodjaji vremena, više učvrstiti sveza, koja vjerne Hrvate i Slavonce sa Mojom kućom i Mojom ugarskom krunom nerazriešivo spaja.

O mieni godine 1878. i 1879. zadesi saborsku većinu osjetljiv udarac, umre joj, naime, jedan od najvidjenijih članova, koji se ujedno imao smatrati jednom od najoriginalnijih ličnostih, koje su u to vrieme djelovale na parlamentarnom polju. Bijaše to najveći hrvatski Selfmademan u javnom životu, sin sokolova gnjezda na Uni, Antun

Jakić. Iz njegova života vriedno je priobćiti, da je u svojoj Kostajnici svršio normalnu školu, a s tom školom i završio svoju formalnu naobrazbu. U mladenačkoj dobi turili su ga roditelji ili se je valjda sam odtisnuo u bieli sviet, koji je za nj bio najbolja i najuspješnija škola života. Tako je Jakić sve svoje znanje imao zahvaliti svojemu vanredno praktičnomu duhu, — dakle duhu, koji je u prvom redu stvorio velikim u staro doba rimski, a u novije englezki narod — te svojoj neugasivoj volji za napredkom, a ova dva svojstva stvoriše iz njega najprije umna trgovca, kasnije pako hrvatskoga političara i parlamentarca, koji je izmedju svojih drugova važio kao najbolji stručnjak u financijalnoj i narodno-gospodarskoj grani državnoga života. Bilo je u to vrieme i u Hrvatskoj dosta smiešnih ljudih, koji sasvim ozbiljno prigovarahu Jakiću, da mu znanje na tom polju svagda ne dosiže za riešavanje zamršenih pitanja, navlastito da nije godine 1873. kao član kraljevinskoga odbora kod razpravah o reviziji nagodbenoga zakona opravdao sve nade, koje je javno mnienje polagalo u njegovu vještinu. Miškatović, opisujući u „Obzoru" Jakićev život, prigodom njegove smrti, piše, kako je Szell, sadašnji ugarsko-hrvatski ministar predsjednik, koji je u to vrieme bio izvjestitelj ugarskoga kraljevinskoga odbora, imao prilike, da se divi Jakićevoj oštroumnosti i vještini, koja ga je morala tim više iznenaditi, kad je doznao za njegovu prošlost. Ugarski se je državnik jamačno divio ne znanju, koje mu nije moglo imponovati, nego naravnom daru kao što i energičnoj volji čovjeka, koji je u borbi za život umio naći još toliko vremena, da popuni tolike praznine svoje primitivne naobrazbe i da se sa rutiniranim ljudima i sa tradicijom od vjekova s uspjehom natječe u razmrsivanju financijalnih i državničkih problema; mogao se je svemu tomu diviti no ujedno je i morao požaliti, da je takovu darovitu čovjeku bio okolnostima života zakrčen put do svih onih vrela naobrazbe, koja bi bila do najveće visine unapredila razvoj njegovih umnih sila. Napredni duh, taj najveći prevratnik u kulturnom životu čovječanstva, — gonio je Jakića, da uči, da radi i da se ističe na javnom polju a taj Jakić, kakav je živio i tvorio na tom polju, samo je blieda slika onoga Jakića, kakov bi bio postao uz tolike naravne darove, da je živio u drugim prilikama. Za nas je Jakić nepomućeni, nikakovom školom ili školskim sustavom nepokvareni izraz ove naravne darovitosti našega naroda, koja se ističe u njegovom povjestničkom životu, koja je iznesla na vidik tolike državnike, vojskovodje, književnike: Krešimire, Zrinjske, Križaniće, Rukavine, Filipoviće, Kurelce, Vuke, Miloše, Jurišiće, čitavu plejadu ljudih,

koji su nam svietom pronesli slavu te utvrdili glas o prirodnom talentu naroda. Baveć se javnim probitcima kao narodni zastupnik, kao predsjednik trgovačke komore i kao knjigotiskar u političke i književne svrhe, Jakić je morao zanemariti svoje trgovačke poslove i svoju materijalnu korist, a to je, čini se, vrlo lahko pregorio, jer mu se tako pružila prilika, da svoje sile upotriebi na unapredjivanje javnoga boljka. Svoj imetak od nekih 40.000 forinta, malen doduše nu za narod dragocjen ostavio je Jakić u javne kulturne i dobrotvorne svrhe naroda, naročito jugoslavenskoj akademiji, pa se još i danas u trjemovima akademije može vidjeti njegov kip, djelo našega Rendića, koji odaje čovjeka tiha, zamišljena i zabrinuta. Mnogi će jamačno pomisliti: Šteta, vječna šteta, da čovjek, koji je ovako zasvjedočio svoju ljubav za narodnu prosvjetu. nije ostavio znatan imetak, kojim bi se bili jamačno okoristili mnogi kulturni zavodi naroda. Jakić je bio vjeran i odan drug svojih političkih prijatelja, prvaka narodne stranke, Mažuranića, Mrazovića i drugih, koji su naravno i u njegovo ime odsjecali politički pravac stranke te se i njegov politički rad ima ocieniti samo u odvisnosti od rada tih muževa. Umro je u 52. godini života.

Takodjer tečajem ove saborske periode umre drugi član sabora, koji je na drugom, književnom polju, stekao za narod zasluge te čije je ime nerazriešivo spojeno za ustrojstvom hrvatskoga sveučilišta Franje Josipa kao njegova prvoga rektora i odličnoga učitelja. Kako smo to već vidjeli iz prvoga diela ove povjesti, bijaše Matija Mesić član prijašnjih sabora do izravnanja državopravne razmirice s Ugarskom a izticao se svojim radom kao što inicijativom kod raznih saborskih osnova obće kulturnoga značaja. Taj svoj rad u ovom pravcu nastavio je Mesić i u ovom saboru, a kuća mu je s pouzdanjem povjerovala takove poslove, koje je on riešavao s pravom ljubavlju za narodnu prosvjetu. Narodna stranka i vlada bana Mažuranića, koje su na političkom polju nailazile na žestoke protivnike, mogle su se još uvjek na to pozvati, da ih strogo kulturni elementi zemlje — izmedju kojih bijaše Mesić jedan od najprvih — u njihovu nastojanju oko unapredjivanja prosvjetnih ciljeva najviše podupiru, a iz ove činjenice izvodili su oni u prvom redu pravo na naslov narodne stranke. Mesić je svojim književnim radovima postavio sebi trajan spomenik, a i njegovi drugovi književnici ocienili su njegovu vriednost u kulturnom razvitku naroda. Budući historičar, koji se prihvati težkoga i prezahvalnoga posla, da napiše kulturnu povjest, naći će dosti gradiva u zakonodavnoj grani pa će se imati osvrnuti

i na Mesića, kao jednoga od glavnih radnika. Ja, mogu samo iskreno požaliti što mi nije bilo moguće, da bar iztaknem glavnije momente, koji taj zakonodavni rad osvietljuju. Mesić bijaše čovjek osobito poštovan radi svoje učenjačke trieznosti i svojega katonskog značaja te je njegova smrt pobudila sućut, koju oćuti narod, kad mu nestane doista vriedna i zaslužna sina.

Odstup bana Mažuranića.

Godinu 1879. posliednju Mažuranićeva banovanja izpunile su poglavito razprave kraljevinskih odbora, što ih bjehu oba sabora izaslala da obnove financijalni dio nagodbe; ujedno bi hrvatski kraljevinski odbor bio imao, kako je to saborska većina naglasila u svojoj adresi, potaknuti još i nekoja druga pitanja; navlastito pak uskoriti pitanje o spojitbi Krajine, koje se sad već nije dalo s metnuti s dnevnoga reda. To je riešenje jednodušno tražio čitavi hrvatski narod; njegovu neodvlačivu potrebu osjećala je saborska većina i ban Mažuranić, a i ugarski mjerodajni krugovi nisu se sad već mogli oteti uvjerenju, da se ono nemože duže odlagati. Nu saborska većina, posluhnuvši banove savjete, izbjegavala je sada svaki sukob pa nije kraljevinski odbor u svojem nunciju, objelodanjenu tečajem mjeseca kolovoza, u pitanju o spojitbi nipošto već stajao na onom stanovištu, što ga je u svojoj adresi bio naglasio; ostajući unutar djelokruga što no ga je za razpravu kraljevinskih odbora naznačio kraljevski odpis, nije odbor u svojoj poruci iztaknuo nikakav državopravni ili politički razlog glede spojitbe nego, je njezinu potrebu motivirao razlozima čisto financijalne naravi; mislio je, da će tako sklonuti ugarski kraljevinski odbor, koji nije hotio prekoračiti granica svojega mandata, da u okviru financijalnoga pitanja privoli na razprave o spojitbi. Takodjer nije hrvatski odbor u svojem nunciju spomenuo ni one druge političke zahtjeve, o kojima je govorila adresa, nego je napokon sve svoje tražbine stegnuo na pitanja financijalne prirode. Jamačno je ban Mažuranić, komu je kritičnost položaja, sada već svakomu bjelodana, bila najbolje poznata, sklonuo muževe saborske većine, da odstupe od toga, u adresi naglašena stanovišta pa se činilo. da je uzpostavljen prijašnji pouzdani odnošaj izmedju njega i parlamentarne većine. U isto su vrieme dolazile banu iz zemlje pouzdanice, koje ga uvjeravahu o povjerenju naroda, a one su imale dokazati Ugarskoj. da ban sveudilj uživa staru narodnu ljubav. No najbolji njegovi prijatelji, a tih je još mnogo u zemlji imao, nemogahu već zaniekati,

da velik dio naroda okrivljuje njegovu neodlučnost i pasivnost, što je Hrvatska dospjela prema Ugarskoj u nepovoljan odnošaj. Ovu njegovu neodlučnost i pasivnost izticahu i ugarski odlučujući krugovi, pa i čitava magjarska štampa kao glavni razlog, koji je tražio promjenu na banskoj stolici. Ti krugovi naime govorahu, da je ban izgubio svaki upliv na narod, za to, što je pustivši maha tobožnjim šovinistima narodne stranke dopustio, da u hrvatskomu narodu dozriju toliki neumjereni zahtjevi i da se njegovo javno mnienje napokon sasvim Ugarskoj otudji. I sami oni muževi narodne stranke, koji su banu držali prijateljsku vjeru, priznavahu, da se je položaj mogao ovako očajno zamrsiti samo radi njegove pasivnosti, a gdje su se ovako protivni elementi: i Magjari, i hrvatska opozicija i mnogi muževi narodne stranke slagali u toj točki, tu se već nije dalo osporiti, da je ovaj sud o Mažuraničevu državničkom značaju bio u glavnome izpravan, makar su bila nepravedna i u sebi diamentralno oprječna izhodišta iz kojih su polazili toliki ti Mažuranićevi protivnici. Da bi ban Mažuranić bio u isto vrieme mogao zadovoljiti i hrvatskoj opoziciji, koja mu je svuda podmetala klipove iz taktičnih, premda dosti kratkovidnih razloga, onda magjarskoj šovinističkoj štampi, koja je odnošaje u Hrvatskoj shvaćala nekom kinezkom ograničenošću i tolikim ambicijoznim težnjam mnogih muževa narodne stranke, koje su raztakali jedinstvenu narodnu stranku, morao je svatko smatrati nemogućim, no svi ti pojavi u zemlji i u Ugarskoj morali su napokon uskoriti njegov odstup.

Prije nego je ugarski odbor odgovorio na poruku hrvatskoga kraljevinskoga odbora, sastade se hrvatski sabor, da razpravi nekoje osnove, imenito onu o obćinskom redu. U samoj saborskoj većini izbijahu očito znakovi nutarnjih nesuglasica, pače i razkola, koji po sebi nebi bili od važnosti no u svezi sa kritičnim položajem morali su samo uskoriti riešenje krize. Nekoji članovi narodne stranke, i to zastupnici Radoslav Rubido-Zichy, grof Adolf Pejačević i Slavoljub Maršo izstupiše iz stranke, a povodom razprave o obćinskom redu izstupi iz kluba većine odličan njezin član sveučilištni profesor Kosta Vojnović. Kosta Vojnović bijaše jedan od najumnijih članova, koji su sada prvi put stupili u sabor, no bio je već po čitavoj zemlji poznat sa svojega patriotičnoga javnoga djelovanja u hrvatskoj koljevci Dalmaciji, gdje je uz druge narodne prvake u borbi proti odrodjenim elementima i nenarodnim vladama povratio svojoj domovini njezin prirodni hrvatski značaj. Zastupao je u ovom saboru kotar djakovački, koji je dotle birao Mirka Hrvata, a ova je okolnost imala svoju važ-

nost za nutarnje odnošaje saborske većine. Mirko Hrvat, koji je ovaj put morao iz Djakova bježati na skromno biralište u ubavom Zagorju zastupao je u stranci konservativni, prema Ugarskoj nagodljivi pravac; proti tomu pravcu ustao je u saboru Vojnović, komu se je doskora pružila prilika, da povodom jednoga u klubu potaknutoga načelnoga pitanja zasvjedoči svoje pravo mišljenje. Ako se uzme na um, da je Vojnović nekoliko mjesecih iza odstupa bana Mažuranića izstupio sa više svojih jednomišljenika iz saborske većine, da je poslie zagovarao u saboru kao glavni govornik svoje stranke adresu, koja je svoje zahtjeve osnivala na načelu hrvatskoga državnoga prava te stajala u očitoj oprjeci sa pozitivnim nagodbenim stanovištem pa ako se nemože o tome sumnjati, da je Vojnović već sada imao ista načela, tada se svakomu nameće pitanje: kako je mogao u sabor od godine 1878. biti biran kao član narodne stranke, koja je stajala na strogo nagodbenom stanovištu i kako je pače mogao stupiti u klub te narodne stranke, dakle u najužu političku svezu sa muževima, koji su se primivši reviziju, sasvim izmirili sa nagodbenim stanovištem? Ovo nije tek dokono pitanje, nego ono ima veliku načelnu važnost, a ujedno nam ova okolnost najbolje razjašnjuje i kasniji razkol u narodnoj stranci. Iz ovog se pojava mora izvesti, da stranka, koja je i u načelnim pitanjima dopuštala svojim članovima ovako široku slobodu, nije mogla biti nikakova homogena stranka, a već ovaj pojav, u sebi neprirodan, morao je prema Ugarskoj zamrsiti ili oslabiti položaj bana Mažuranića te opravdati donekle tvrdnju, da ban u svojoj stranci podupire ili trpi elemente koji se bore za nekakove druge ciljeve, nego li ih on i stranka javno izpovjedaju te je napokon mogao dovesti odlučujuće ugarske krugove na misao, da ban i narodna stranka imadu dvoju politiku ili da igraju dvoličnu ulogu. Ovo je bilo vriedno spomenuti, da se shvati položaj zemlje, kako je taj stajao u oči Mažuranićeva odstupa. Kada je pred kuću iznešena osnova o obćinskom redu, koja ustanovljivaše kao uvjet zavičajnosti ugarsko-hrvatsko državljanstvo, podnese Vojnović izpravak proti toj ustanovi, tražeći, da se te rieči izmjene sa riečima „hrvatsko-slavonsko državljanstvo“. Braneći taj predlog navede Vojnović, da je to hrvatsko slavonsko državljanstvo ustanovio sabor od godine 1868,, dakle eminentno unionistički sabor, a bilo bi, mislio je, pravo čudo, da sabor, koji je proizašao iz narodne stranke, nekadašnje žestoke protivnice nagodbenoga zakona, stvori ustanovu, kojom bi se imalo izraziti državno jedinstvo. Povodom toga Vojnovićeva izpravka zaključi klub narodne stranke, da svaki koji želi i nadalje ostati članom kluba

ima glasovati za ustanovu o ugarsko-hrvatskom državljanstvu, na što Vojnović izstupi iz kluba.

Bijaše još jedna javna zgoda, koja u to vrieme pobudjivaše pažnju tako čitavoga javnoga mnienja kao napose sabora. Zemaljskim financijalnim ravnateljem u Zagrebu bude imenovan Antun David, sin magjarskoga naroda, a to imenovanje dade povoda interpelaciji u saboru na bana, kako je mogao propustiti, da se na temelju nagodbenoga zakona neogradi proti imenovanju Nehrvata za tako važno zajedničko mjesto u Hrvatskoj, o kojem se u prvi čas, premda krivo, mislilo, da negovori hrvatski. Ban Mažuranić izjavi sasvim kratko i suhoparno, da je to takav posao, koji po nagodbenom zakonu spada pred ugarski sabor. Poznato je, da je ban Mažuranić već prije više puta odklonio, da odgovori na upite o javnim poslovima, koji su po njegovu mnienju spadali pred zajednički sabor pa se nije moglo osporiti, da je i ovaj put radio samo dosljedno prema svojim prijašnjim nazorima, no kako je u tom času bio njegov odnošaj prema zajedničkoj vladi poremećen, izvodilo se iz njegova odgovora, koji je dao nekim zlovoljnim tonom, da je taj financijalni ravnatelj za Hrvatsku imenovan bez njegova znanja ili bez svakoga predhodnoga sporazumka s njime a ovo je bio novi dokaz, da je njegov položaj sasvim uzdrman. I oni domaći političari, koji su se možda slagali s banom u nazoru, da takovi čini zajedničke vlade nespadaju na autonomnu vladu i sabor nisu mogli poreći, da zajednička vlada nemože ni po slovu, a po gotovo ne po duhu nagodbe činiti u Hrvatskoj odredbe zajedničke naravi, ako se nije sporazumjela sa glavom autonomne vlade. koja u protivnom slučaju gubi pred zemljom svaki autoritet i ugled te ne može u nijednom pravcu štititi pravu korist domovine. Takovi političari, koji su i nadalje željeli uzdržati dobar sporazumak s Ugarskom, morali su možda poželjeti, da Mažuranića zamjeni na banskoj stolici ličnost, koja bi uz povjerenje hrvatskoga naroda uživala i povjerenje zajedničke vlade te se bez njezina znanja nebi mogle u Hrvatskoj provadjati odredbe tolikoga zamašaja. Jamačno je i ban Mažuranić tako mislio. On je već sada bio podpunoma uvjeren, da neuživajući povjerenje zajedničke vlade, nemože više ostati na banskoj stolici pa se je spremao, da upotrebi prvu priliku, koja bi mu se pružila, da uzmogne s čašću odstupiti sa mjesta, na kojem nije mogao već biti svojemu narodu na korist. Davidovo imenovanje nije mogao smatrati takovom prilikom, jer bi došao u sukob sa vlastitim, toliko puta u saboru izjavljenim nazorima. Ban je već sada najjasnije izmedju svih vidio, kako će se javni poslovi zemlje razviti u skoroj budućnosti.

On bijaše po svojem položaju valjda jedini izmedju svih domaćih i ugarskih javnih muževa, koji je stanje svestrano poznavao. Poznavao je opoziciju mjerodajnih ugarskih krugova prema Hrvatskoj, poznavao je sve odnošaje i čitavo stanje u domovini, znao je što o Hrvatskoj misle svi uplivni faktori monarkije pa je svaki korak, što ga je od toga časa poduzeo, bio promišljen i udešen na to, da bude njegovoj domovini koliko moguće više na korist. Mažuranić je već sada predvidjao i posljedice, koje su imale nastati uslied njegova odstupa: vidio je u duhu neminovni razkol saborske većine, te izstup onih njezinih muževa iz većine, koji su bili odani njegovoj osobi te su poslie njegova odstupa i uhvatili prvu povoljnu sgodu, da predju u opoziciju proti novomu banu; predvidjao je takodjer, koja će ličnost uzaći na bansku stolicu, a bio je uvjeren i o tome, da će njegov odstup uskoriti spojitbu, koja se je još samo njemu kratila.

Razprave kraljevinskih odbora potrajale su u drugoj polovici godine 1879., više mjesecih, a nisu duže vremena imale upravo nikakova uspjeha. Pošto su te razprave završene povoljnim uspjehom istom poslie Mažuranićeva odstupa, kada je već banovao njegov nasliednik grof Ladislav Pejačević, može se o njima samo toliko spomenuti, koliko je nuždno, da se još bolje razjasni položaj u oči Mažuranićeva odstupa. Hrvatski kraljevinski odbor dugo je ostao kod svoga zahtjeva, da se nova financijalna nagodba nemože prije uglaviti ako se u isto vrieme Krajina nespoji sa Hrvatskom; postavio je, dakle, junctim izmedju spojitbe i financijalne nagodbe. Tim zahtjevom opro se je najodlučnije ugarski kraljevinski odbor, izjaviv, da si on nemože dati od hrvatskoga odbora nametnuti takav kaudinski jaram; da bi to mogao biti vrlo opasan precedens za budućnost, a napokon, da takav zahtjev hrvatskoga odbora prekoračuje granice njegova mandata. Sada preuzeše posredničku misiju ban Mažuranić i kardinal nadbiskup Mihalović, a obadvojici bude s nadležne strane zadana rieč, da će se spojitba Krajine svakako izvesti i to u skorom vremenu, no da se prije toga ima uglaviti financijalna nagodba. Videći to razpoloženje odlučujućih krugova, hrvatski odbor odstupi od svoga zahtjeva, no nagodba ipak nepodje odmah za rukom, jer je poslie nastao prijepor radi raznih financijalnih pitanja te budu razprave odgodjene na neizvjestno vrieme.

U oči božića sastao se je sabor, da podieli vladi indemnitet proračuna i produži financijalnu nagodbu s Ugarskom. Sjeditba bijaše vrlo kratka. Kuća je osjećala težinu krize, kroz koju je prolazio ban Mažuranić te se je, dovršiv na brzu ruku oba posla, odmah i

razišla. U siečnju 1880., mjesec dana prije banova odstupa, iznenadiše listovi javno mnienje sa viešću, da je ban Mažuranić podnesao nadležnomu mjestu spomenicu te svoj daljnji ostanak na banskoj stolici učinio odvisnim od riešenja nekojih financijalnih pitanja u prilog hrvatskomu stanovištu kao i od spojitbe Krajine, pošto da on nemože ostati na čelu narodu, ako se spojitba odmah neizvede. I sam Miškatović izjavio je tim povodom u „Obzoru", da neshvaća ovaj banov korak, a neima sumnje, da je ban iznenadio i njega i čitavu stranku, osim one nekolicine odanih mu prijatelja. u koje je još imao povjerenja. Poznavajući Mažuranić čitavu nemogućnost svojega položaja, nije naravno mogao ni jednoga časa sumnjati o tome, da se njegov predlog glede spojitbe neće uvažiti te mu nije drugo preostalo, nego da s čašću odstupi. Ban je putovao u Beč, gdje se je desio i ugarsko hrvatski ministar predsjednik Tisza, a iza njegova povratka u Zagreb doznalo je javno mnienje, da je podnesao ostavku na banskoj časti. Koncem veljače bude ban Mažuranić previšnjom odredbom na vlastitu molbu i u milosti riešen banske časti, a njegovim nasliednikom imenovan Ladislav grof Pejačević Virovitički.

Mažuranićev odstup, ovako otvoreno izveden pred očima naroda, bio je u podpunom skladu sa njegovom državničkom prošlošću. Mažuranić je, naime, i u ovom osbiljnom času pokazao, da želi prema svomu narodu biti iskren, a ova iskenost bila je jedna od temeljnih crta njegova značaja i kao čovjeka i kao državnika. Ta iskrenost provijava tolike izjave, koje je učinio sa banske stolice pa nije istina, da je on ma u kojem pogledu obmanjivao narod, ili svoju stranku. Njegov uzlaz na bansku stolicu bio je, kako sgodno kaže Miškatović u svojem glasilu, zahtjev historičke nužde; njega su svi tadašnji mjerodavni činbenici monarhije i zemlje smatrali najpozvanijim, da poslie žestoke nutarnje borbe, koja se je svršila kompromisom, zauzme bansku stolicu. Nastupajući bansku čast dao je znamenitu izjavu, koja je na drugom mjestu zabilježena, da se, naime, on kao tvorac članka 42. od god. 1861. ima upravo smatrati začetnikom nagodbe, u koliko je nagodba oživotvorila glavna načela toga članka. Što je Mažuranić hotio da kaže tom svojom izjavom? Da Hrvatska po smislu toga članka nesmije u nikojoj nagodbi bilo s kojim državopravnim činbenikom monarhije, sači izpod one mjere nutarnje autonomije, koja je tim člankom označena, a nagodbenim zakonom faktično oživotvorena. Više nije mislio da se može postići ni te, ni sliedećih godina, bilo prema Austriji bilo prema Ugarskoj a ovu je stečevinu uz zemljištnu cjelokupnost i uz priznanje našega prava na

neodvisnost i samostalnost, smatrao već tada znatnom i dostatnom, da se narod uzmogne razvijati na vlastitom kulturnom temelju.

Mažuranić nije bio čovjek stvoren za nikakovu odvažnu borbu; takovu nije podnosila njegova mirna, strpljiva, filozofska narav i hrvatska ga povjest neće ubrojiti medju svoje heroične borce. Nije bio ni Gaj, ni Jelačić, ni koji od takovih velikana prošlosti, a da ipak nitko neće kazati, da nije po svojoj umnoj snagi bio ravan svim tim muževima. Kao hrvatski dvorski kancelar svršio je taj odsjek svoje državničke kariere u podpunom neskladu sa narodnom dušom i njezinim zahtjevima, te mu narodni muževi nisu htjeli priznati ni onih zasluga, što ih je u istinu stekao za kulturni život naroda i kojih mu povjest nemože zaniekati. Tko danas iz visine gleda na ta vremena, gdje smo se imali boriti za sitne stečevine u upravi, za narodni jezik u školama i za vrlo čedne kulturne uredbe, taj će lasno podleći napasti, da omalovaži sve te stečevine, koje su prema prošlosti doista značile znatan napredak. I kao ban imao je svojih zasluga, koje će mu kulturni historičar rado priznati. Pod njim je u upravi, u sudstvu, u višoj i nižoj pučkoj nastavi te u tolikim drugim granama narodnoga života učinjen zamašaj, prelaz iz avitičkoga u moderno kulturno državno doba, a ovo je bio tolik napredak, koji moraju jednako priznati sve političke stranke i svi patriotični življi zemlje. Veličajni zakon o pučkim školama ostaje za njega i njegovu stranku monumentun aere perennius pa ako taj zakon i nije urodio svim onim plodom, koji se je od njega očekivao, tomu je najmanje kriva intencija zakona, koliko drugi, navlastito ekonomički odnošaji, koji prieče prosvjetni napredak pučkoga sloja.

No ta era, plodna kulturnim stečevinama, imala je i svojih tamnih strana. Ni Mažuranić ni njegova stranka nemogu se pred narodom i povješću pohvaliti osobito slobodoumnim nazorima te nisu u nijednom pravcu osigurali slobodan narodni život, ako ga i jesu donekle nastojali unapriediti prema prijašnjemu stanju. Nisu stvorili izborni red na širokom demokratskom temelju nego su samo krparili na starim zakonima; nisu narodu osigurali ustavnih sloboština kao slobodu štampe, govora i udruživanja; nisu se dakle pobrinuli, da zakonom urede i na zakoniti put navrnu opravdane težnje naroda za slobodnim ustavnim životom. U teoriji donekle slobodouman zakon o štampi izvodio se je administrativnim putem u pravcu, kojim je skučavano slobodno izjavljivanje misli. Preustrojstvo uprave, koje je svakako bilo najnuždniji zahtjev vremena, provedeno je ipak tako, da je sa zastarjelim oblicima municipalnih uredaba uništen sam slo-

bodni municipalni život, koji bješe uhvatio najdublji korjen u hiljadugodišnjoj povjesti naroda i koji je samo trebalo preobraziti u demokratičkom duhu vremena i svakako prema zahtjevima moderne uprave. Mi vidimo Ugarsku, koja takovu načelu moderne državne uprave ili administrativne svevlasti neće nipošto da žrtvuje takove municipalne uredbe i u njima vladajući ustavni život, jer bi tim došla u sukob sa čitavim svojim povjestnim razvojem, s kojim nikakove moderne uredbe nesmiju neprečac prekinuti, vidimo Englezku, drugu eminentno ustavnu zemlju, koja samo u takovom duhu te u sporosti takovih reforma nalazi najjači bedem ustavnomu životu, mi pače vidimo i Prusku, u kojoj država dopušta svaku municipalnu upravu, da tim nipošto neštetuju t. z. viši državni interesi.

Mažuranić nije sa svojom strankom upravljao u smislu ili obsegu. kako to čine vodje parlamentarnih većina u ustavnim zemljama, a nije to ni mogao pored upliva i ugleda, što su ga ti prvaci u stranci imali. Oni su stranku organizovali, oni su proti svojim protivnicima poveli najodlučniju borbu, a Mažuranić nije duže vremena niti sudjelovao kod te borbe, pa s toga i nije mogao nikako uticati na odluke tih muževa. Njegov se upliv počima vidljivije izticati u vrieme. kad je već stranka, napuštajući stanovište negacije, počela tražiti transakciju sa državnim činbenicima Ugarske te se još radilo o tom, da se pronadje shodan oblik pomirljivim težnjama. Nebivši po svojoj ćudi pripravan za borbu, kojoj se je uklonio već godine 1867., nije mogao ni tražiti upliva u burno vrieme stranačkoga života; stranka je njegov državnički takt, kojim se je u istinu odlikovao, kao što i njegove dobre savjete, u kojima je znalo biti prave sokratske mudrosti, mogla istom onda trebati, kada je već smišljala način, kako da se izmiri sa činjenicama javnoga života; kada je ta odluka bila gotova, pojavi se na obzorju i njegov državnički lik. Ovako se razjašnjuje, zašto se izmedju Mažuranića kao bana i saborske narodne stranke pojavljuje često puta nesklad u mišljenju pa je Mažuranić došao često puta u nepriliku, da sa banske stolice daje većini savjete ili da ju odvraća od namišljenih koraka i izjava; on je to svaki put učinio onom otvorenošću, koja je njegovu značaju na čast služila. Ovo je bio svakako nezdrav, parlamentarnomu načelu protivan odnošaj. Premda Mažuranić nije onako proizašao iz stranke kao drugi stranački vodje, jer joj u najkritičnijim njezinim časovima nije stajao na čelu, nije se ipak moglo o tome sumnjati, da se je, postavši ban, mogao samo tako uzdržati, ako ga s njome bude spajalo jedinstvo mislih i težnja, da on bude njezin faktični i parlamentarni vodja.

Njemu je stranka prokrčila put do banske stolice, ona je za volju težnje, da na banskoj stolici ugleda muža svoga pouzdanja, upravo radi njega odstupila od tolikih svojih državopravnih zahtjeva, pa čim joj se ta njezina najživlja želja izpunila, imali su on i ona taj najpoglavitiji zadatak, da rade u svem solidarno i složno. Mažuranić je imao prvacima oteti iz rukuh vlast u stranci, koja je po strogim parlamentarnim pojmovima imala na sebi usurpatorni biljeg no koju su razjašnjivale prijašnje okolnosti, al se u ono vrieme nije više dala opravdati. No Mažuranić nije po svojem značaju bio muž, da se za tu vlast bori, on je trpio i šutio, pa ako se nije u čem slagao, izjavio je to javno u saborniei pred čitavim narodom. Da je Mažuranić bio takav ban, kakovih je na banskoj stolici bilo i prije i poslie njega, koji su uživali povjerenje drugih odlučujućih faktora, nebi to različito shvaćanje izmedju njega i prvaka stranaka bilo možda moglo uzdrmati njegov položaj. No on je bio gotovo sasvim upućen na podporu stranke i stranka, koja je njega lišavala te podpore, u isto je vrieme podkapala svoj vlastiti obstanak. Bilo je još i drugih momenata, koji pokazivahu slabi upliv Mažuranićev na odluke tih prvaka stranke. Ustavne teorije osudjuju svako uplivanje vlade na izbore, no kako se faktični odnošaji neruše takovim dobromišljenim sentencijama, ukazuje se nuždnim, da na obrazovanje saborskih većina utiču u prvom redu oni, koji u saboru nisu samo predstavnici vlade, nego i parlamentarni vodje većine. A takav parlamentarni vodja imao je biti Mažuranić po svim ustavnim pojmovima; pa ipak, nije on tražio takav upliv, nego su ga pridržali sebi prvaci stranke, a on je po svojoj naravi bio sretan, da se nemora s njima otimati za tu vlast.

Sve ovo razjašnjuje mnoge pojave u tadašnjem parlamentarnom životu, a toliki važni dogodjaji, koji su nastali posliednjih godina njegova banovanja morali su podkopati temelje njegove moći, koja nije nikada bila osobito čvrsta, a sada se već nije mogla osloniti niti na pouzdanje saborske većine. Istina je, da većina, koja se je još rado pozivala na stare svoje tradicije te se je u svojim izjavama nasladjivala zvukom prijašnjih patriotičnih fraza, nije mogla sliediti Mažuranića na putu, kojim je bio pošao, propuštajuć, da odkloni ili pokuša odkloniti tolike nastavše činjenice, u odnošaju izmedju Ugarske i Hrvatske, koje su javno mnienje sve to više uznemirivale. No ono, što je javno mnienje često puta smatralo Mažuranićevim griehom, nije bila osobna pogrieška već posljedica nemoći, a zato je odgovarao Mažuranić koliko i svi ostali domaći činbenici, koji su pomogli stvoriti javno stanje. Mažuranić je oba puta, i u

Beču i na stolici hrvatskoga bana, morao dosti trpiti uslied jednoga, svakako krivoga mnienja u narodu. Njegov se je upliv — radi neobičnoga pojava njegove, u istinu grandiozne inteligencije, i njegovog velikog književnog glasa — oba puta u narodu precienjivao: ako nije sve onako teklo, kako je javno mnienje željelo i kako je u svojoj hrvatskoj duši želio i sam Mažuranić, morao je on nositi krivnju; nisu se dostatno uvažavale okolnosti, koje su bile jače od njegove i narodne volje. Hrvatski je narod gojio to mnienje, a u tom ga je mnienju utvrdjivao njegov u istinu sjajan historički život, da je njegov upliv u velikom vieću monarhije jak, pa da su samo pojedini njegovi sinovi krivi, što se taj upliv neiztiče. Uslied takova mnienja morao je mnogo trpiti upravo Mažuranić, u kojega je narod radi tolikih njegovih odličnih svojstava, polagao velike nade, a kada je ostao razočaran, nije radi opravdanoga samoljublja mogao kriviti sebe, nije hotio kriviti okolnosti. nego je okrivljivao pojedine muževe. Čudnovato je ipak, da je drugi jedan velikan hrvatski, koji je stvarao daleko veća djela te je došao u položaj, da čitavi život naroda navrne u novu kolotečinu, od takova mnienja manje trpio nego Mažuranić, premda su konačni uspjesi njegova heroičnoga djelovanja morali narod kud i kamo više razočarati.

U Mažuranića bilo je patriotično hrvatsko čuvstvo razvijeno do visokoga stepena, pa ako se uvaži njegovo čisto demokratičko poreklo, koje mu je u tadašnjem javnome mnienju i steklo pridjevak bana pučanina, kao i njegovo znatno sudjelovanje oko kulturnoga preporoda naroda, u kojem se je za sva vremena proslavio svojim bezsmrtnim eposom, ima se on smatrati eminentno hrvatskim državnikom izmedju svih, koji su u to vrieme u visokoj banskoj časti djelovali na javnome polju. No i koliko rodoljub, koji se je s ponosom nazivao Hrvatom, kako je to jednom prigodom izjavio sa banske stolice, bijaše on kao državnik triezan, hladnokrvan, u javnim poslovima zemlje gotovo bojazljiv, neodlučan, pa su ova njegova svojstva mogla široke narodne krugove, kojim najviše imponuju energični značajevi, dovesti na misao, da on s hrvatskim narodom neosjeća njegovu radost i žalost, da nije prožet tradicijama njegove slavne prošlosti i da neima pravoga pouzdanja u njegovu narodnu budućnost. Od toga prikora, ili od te sumnje u njegovu rodoljubnu sviest, koja se je mogla roditi u duši njegovih vatrenijih, bezobzirnih ili u javnim poslovima zemlje odlučnijih protivnika, netreba povjest braniti Ivana Mažuranića. Narod je Mažuranića tako instinktivno smatrao svojim, da je u više nego jednom kritičnom času i u

više nego jednom važnom trenutku svojega javnoga života upirao unj oči; a možda se je vriedno pozvati kao na historički dokaz za ovu tvrdnju o tom mišljenju širokih narodnih krugova i na jednu izjavu Milana Makanca, koji je, premda odlučan protivnik Mažuranićeve politike, čvrsto vjerovao u njegovo rodoljublje te je i u nepovoljnim po njegovu mnienju političkim okolnostima za zemlju, bio o tome uvjeren, da narod može i u takovim okolnostima s pouzdanjem položiti u njegove ruke obranu svoje časti i svojih probitaka. Ovu vjeru u rodoljuba Mažuranića, koju su s Makancem gojili najširi krugovi hrvatskoga naroda, mogao je poslie uzdrmati državnik Mažuranić, a objektivno je istina, da je on tu vjeru i uzdrmao. To su priznavali i toliki njegovi prijatelji, a istina je, da Mažuranić nije imao moralne enežije, koja potencira svaku duševnu snagu, a bez koje državnik, kojemu je djelovati u javnom životu, mora klonuti pod teretom stotine briga i zaprieka skopčanim s tim tegotnim zvanjem. Koliko su tomu razočaranju javnoga mnienja dopriniele same javne okolnosti, posred kojih je Mažuranić imao djelovati; koliko je tomu doprinesao njegov neodlučan postupak, njegova tiha, pasivna, troma narav, te se još danas nemože ocieniti radi odviše svježih dojmova, koji još znatno uplivaju na objektivnost suda i koje živ čovjek nemože iz svoje duše izbrisati. Svakako se može danas prilično prozrieti do dna javnih okolnostih te se, izpitavši sve te objektivne momente može ustanoviti, koliko su oni doprinesli, da Mažuranićevo državničko djelovanje nije vazda bilo uspješno za narod. Ostalo, koliko se upravo tiče samoga Mažuranića, mogli bi nam oni razjasniti, koji su mu bliže stajali u životu te bi bili voljni kao što su ovlašteni, da unesu svietla u mnogu još dosti tamnu okolnost njegova javnoga djelovanja. No mnienje o Mažuraniću kao čovjeku, rodoljubu i državniku, može se već danas izjaviti na temelju tolikih činjenica, koje nedaju nimalo sumnjati o tome, da su ga riesila tolika odlična svojstva čestita čovjeka i pravoga hrvatskoga rodoljuba, pa da se poštovanje njegove ličnosti osniva samo na točnom poznavanju tih njegovih vrlina. Kao državnik imao je u neobičnoj mjeri intelektualnu sposobnost, po kojoj je bio pozvan da stupi na čelo svojemu narodu i da sudjeluje kod riešavanja njegova udesa. No u tom je zvanju dolazio u sukob sa tolikimi protivnim uplivima, imao se je boriti s tolikim zapriekama, koje — kako je to rekao u jednom svojem govoru, odvraćajući većinu od prenagljenih koraka — nemože savladati ni najjača volja ni najjači um pa se s toga njegova državnička sposobnost smije u našim javnim okolnostima naj-

manje mjeriti po vanjskim uspjesima ili po tome, koliko je oživotvorio od onih težnja, koje su u njegovo doba ogrievale narodne grudi. Kada se ovakovo mjerilo postavlja absolutnim načinom, onda se može dogoditi, da i najbolji rodoljubi trpe od nepravedna suda i da najsposobniji državnici budu smatrani nesposobnima. U povjesti hrvatskoga javnoga života ostati će Ivanu Mažuraniću do vieka častan spomen, pa ako ga neće moći uvrstiti u red najslavnijih hrvatskih banova, rado će mu ipak priznati živu patriotičnu sviest kao što će se s njime ponositi kao s jednim od najprosvietljenijih umova, koji su ikada sjedili na staroslavnoj stolici hrvatskih banova. Slava pojedinih muževa dolazi takodjer od velikih i slavnih epoka u narodnom životu, a Ivanu Mažuraniću nije bilo sudjeno, da radi za svoj narod u takovo slavno doba. U takovim slavnim epokama neiztiču se toliko ni mane takovih pojedinih muževa nego se one gube u obćem njihovom sjaju ili ako se opažaju, rado im se opraštaju radi obće povoljnih posljedaka za narod. Upravo radi toga, što je imao raditi u mirno vrieme, jače se iztiču njegove individualne vrline kao što i mane, a historija, koja nemože na posliednje zaboraviti, biti će pravedna, da mu prizna i tolike odlične vrline i da ga uvrsti u red najznačajnijih ličnostih i najumnijih Hrvata svih vremena i vjekova.

Mrazović, Vončina, Miškatović.

Vidjeli smo tečajem ovih dogodjaja, kakav su odličan, gotovo odsudan upliv vršila u njima ova tri prvaka, od kojih je Mrazović stajao na čelu opozicije kao njezin vodja, Vončina bio njezin najneumorniji agitator, a Miškatović, najdarovitiji izmedju njih, njezin najumniji publicistički pisac. U istinu se nemogu pravo ni shvatiti ni ocieniti svi ti dogodjaji, koji su se sbivali od dana, kojim je barun Rauch primio kao banski namjestnik u ruke kormilo zemlje, pa do revizije nagodbenoga zakona, ako se nepronikne u ćud i značaj te trojice muževa. Poznat je iz prvóga diela ove parlamentarne povjesti upliv, što ga je Mrazović vršio počamši od godine 1861. najprije u jedinstvenoj narodnoj stranci, koja je na tom saboru stvorila članak 42., a poslie toga u onom njezinom krilu, koje se je zastupajući narodni državopravni program, kroz tolike godine opiralo težnjama Schmerling-Mažuranić-Šokčevićeve uprave. Svatko je mogao već u prvi čas opaziti, da je on čovjek neobično žilave volje, koju je uz hladnokrvnu narav podupirao trijezan i bistar duh, pa su mu ta svojstva, koja se kod sangviničné ćudi našega naroda nalaze riedko spojena u jednoj ličnosti, morala osvojiti odlično mjesto u čitavoj toj državopravnoj borbi. Tu su borbu izazvali i opravdavali dogodjaji prošlosti kao što i negotovi odnošaji ondašnje sadašnjosti, pa se je ona tim muževima nametala kao patriotična dužnost, koju imadu vršiti uz naprezanje svih narodnih sila. Osobito težak bijaše u to prvo vrieme upravo položaj Mrazovićev. Vidio je, kako se javno mnienje zemlje i najogromniji dio sabora, u kojem bijaše sakupljen pravi cviet naroda, opire svakom popuštanju i kompromisu sa Bečom, a ta struja, u to vrieme najmoćnija, odnesla je njega i njegove prijatelje mnogo dalje, nego su oni to mogli željeti. Čovjek pronicava političkoga uma i pozitivnih nazora kao Mrazović, koji je dogodjaje vrlo mirno i hladno promatrao, nije se mogao složiti sa bezobzirnim postupkom Stojanovićevim i njegovih drugova, koji su tjerali mak na konac te tražili u negaciji glavno uporište svoje politike. Živući u idejama godine 1848. bio je Mrazović odlučan protivnik ne toliko unionističke misli, koju je iz tolikih historičkih razloga morao smatrati opravdanom i nuždnom, nego onakovih težnja

i simpatija za Ugarsku, kako su ih zastupali tadašnji unionistički življi u Hrvatskoj. Mrazović je u to vrieme tražio kompromise; kompromis s Ugarskom, koji se je pokazao u primljenom članku 42. i kompromis s Austrijom, koji se je izražavao u Pricinoj izjavi. Tako je već sada težio za tim, da se izmire oprjeke, koje su prošlost i sadašnjost stvorile izmedju narodnih zahtjeva i javnoga položaja u monarkiji, a ovo nastojanje udaralo je načelnomu narodnomu stanovištu oportunistički biljeg.

Čovjek, koji je već u to vrieme, gdje se te oprjeke još nisu dale izmiriti, radio ovako politički i promišljeno, nije jamačno bio radikalac ili politički zanešenjak, pa je Mrazović od svih naših javnih muževa najmanje zaslužio takav prikor. Nemogavši izmiriti oprjeke, spremio se je sa svojim prijateljima na državopravnu borbu, a u borbi je vidio samo taktično sredstvo, koje ima njegovu stranku privesti žudjenomu cilju. Ovdje počima on vršiti znatan upliv u svojoj stranci, te postaje njezin organizator i onaj elemenat u njoj, koji najbolje shvaća taktičnu stranu borbe. On nije njezin pravi duševni vodja, niti se odlikuje osobitim idejama; on nezačarava stranku ni rječitošću ni takovim svojstvima, koja mogu zagrijati široke narodne krugove, njegov se upliv nevidi toliko u vanjskim pojavima, koliko se osjeća u čitavoj unutarnjosti i ustrojstvu stranke, koja ga smatra vodjom, a da se on kao takav i neiztiče. Njegov savez sa unionističkom strankom do godine 1866., zamišljen svakako u poštenoj i patriotičnoj namjeri, bio je velik uspjeh njegove vještine, koja pokazuje, kako on umije i heterogene življe spojiti u jednoj političkoj težnji, a zasvjedočuje vrlo znatne sposobnosti političkoga taktičara. Kao sasvim umjetni proizvod razpada se taj savez kod prve prilike u saboru od godine 1861—1867., a najlakše ga pregorjeva upravo Mrazović, koji sada traži puno naravniji savez sa negdašnjim prijateljima od godine 1861. te uzpostavlja staru jedinstvenu narodnu stranku, koja ulazi u borbu proti barunu Rauchu, pod imenom narodne opozicije. Nove, težke okolnosti, koje sada nastaju, traže od Mrazovića vrlo obsežan rad, a i sami njegovi prokušani prijatelji, ma da vjeruju u njegovu sposobnost, očekuju ipak napeto, kako će u novom položaju izvesti tolike zadatke stranačkoga vodje.

Mrazović ne samo izpunjuje nego još i nadkriljuje nade svojih prijatelja. Novi epokalni dogodjaji, preobrazujući s temelja čitavo javno stanje monarkije i Hrvatske, razpršuju u prvi mah narodnu stranku, a izbori godine 1867. udaraju čvrst temelj ustavnoj vlasti unionističke stranke. Mrazović i njegovi prijatelji prikupljuju razpr-

šene sile te se sada spremaju na borbu do krajnosti. Koliku su pogrješku počinili Mrazović i njegovi drugovi, kada su novomu sustavu naviestili izvanparlamentarnu borbu, o tome se govori na drugom mjestu, a ovdje se ima ustanoviti, da je u toj borbi Mrazović usredotočivao u svojim rukama najveću vlast i da je znao svladati čitavi ogromni posao, spojen sa tim položajem na čelu stranke. U tomu ga je podupirao jedan momenat, koji i takovim vodjama znatno olakšava posao. Opozicijonalni ljudi po zemlji bijahu upravo oduševljeni za svoju stvar, koju smatrahu velikim narodnim poslom, a u tomu se oduševljenju sliepo pokoravahu vodstvu tih prvaka, naročito Mrazovićevu. Samo ovako može se razumjeti, zašto je Mrazović, imajući to čvrsto zaledje u oduševljenju i bezuvjetnoj odanosti ogromnoga diela naroda, mogao proti barunu Rauchu i novom državnom sustavu povesti najodvažniju borbu, koju je nekoliko godina i vodio savršenom vještinom pravoga vodje. Što god se je dalo izvesti moralnom silom; što se je goder moglo polučiti na biralištu, sve je u toj borbi i postignuto, a podpuni ovaj uspjeh opravdavao je uvjerenje naroda o velikoj Mrazovićevoj sposobnosti. No upravo ta borba, potencirana do vrhunca, morala je napokon roditi žestokom reakcijom. I koliko uspješna kao čista moralna borba, nije ona mogla ipak nimalo promjeniti obćega položaja, niti je mogla oboriti zaprieke, koje se neruše izbornim pobjedama, a ni najvećim narodnim oduševljenjem. Čovjek vrlo hladna razbora i praktičnoga uma, nagnjući po svojoj ćudi na kompromise, morao je Mrazović prvi opaziti, da su javni odnošaji već sasvim svladali narodnu volju, ma kako se je ta kriepko zasvjedočila u borbi proti tim odnošajima. Je li on smio narodu svjetovati, da i nadalje napreže sve svoje duševne i materijalne sile u takovoj nejednakoj borbi? Hrvatska je došla u položaj, u kojem su se jasno pokazale posljedice svih čina, što ih je njegova stranka bila izvela prošlih pet ili šest godina, a za sve te njezine korake ležala je velika odgovornost na njemu. Nitko nesmije tvrditi, da ga u toj borbi nisu vodili javni motivi, a njegov i javni i privatni značaj odklanja svaku sumnju, da nije bio zadahnut čistom patriotičnom svieśću. A ti javni motivi morali su ga uvjeriti, da je njegova politika bila bezuspješna, pa da mu valja odabrati put nagadjanja, a sada je sa svojim prijateljima morao proći kroz kaudinski jaram onih odnošaja, na koje su tolikom žestinom napadali. Ljudi pa i političari, koji nisu nikakova viša bića, vide svoje pogrieške, kada su već počinjene, a glasoviti Francez Adolphe Thiers, koji se je nešto razumio u državničku struku, kaže negdje u svojoj

povjesti francezkoga prevrata, klečeći u prahu pred svojim obožavanim Bonapartom, da je onaj državnik najbolji, koji učini najmanje pogriešaka. Takovih pogriešaka učinio je i Mrazović, a bile su to takove pogrieške, koje se nisu dale izpraviti ili ublažiti, nego mu je valjalo nositi sve njihove posljedice. Povjest će mu te pogrieške ubilježiti na teret, pa ako ga i nemože uvrstiti u red najumnijih hrvatskih muževa, neće ipak oklevati, da ga potomstvu prikaže kao primjer Hrvata, koji je uz dosta znatne umne sposobnosti pokazao neobičnu žilavost volje i veliku osobnu odvažnost te tako značajnu trieznost duha, koja se kod sangviničkog i zanešenog temperamenta hrvatskog naroda ima smatrati riedkom individualnom vrlinom.

Mrazovićev drug Vončina bijaše čovjek druge ćudi i različitih darova. Bio je pravi typ hrvatskoga demokrata, koji je u narodnoj prošlosti vidio s jedne strane pobjedonosni feudalizam, a s druge strane narodnu masu skučenu, potištenu i sapetu okovima toga sustava, proti kojemu se je bunila njegova krv, kada je pomislio na tolike boli i muke, što ih je njegov dobroćudni, plemeniti i pošteni narod, kako ga je nazvao u jednom svojem govoru godine 1861., od tih sredovječnih odnošaja prepatio. Bio je slobodoumnih nazora, pa ako se je u životu o te nazore ogriešio, što se je znalo često puta desiti, imalo se to pripisati njegovoj strastvenoj naravi, njegovu uzgoju i njegovoj nestalnoj ćudi, a ova strastvenost pomračivala je bistrinu njegova suda, te ga prikazivala u vidu čovjeka silničke ćudi, a da to ipak nije bio. Od naravi vrlo darovit — jedan od najdarovitijih ljudih ovih vremena — nije se mogao pohvaliti osobitom naobrazbom, a ovo je šteta, jer je Vončina bio pravi talenat i jer bi takova naobrazba bila razvila i usavršila njegove naravne darove, a možda i ublažila njegovu žestoku ćud. U politici i u javnom životu, za kojim je čeznula svaka žila njegove duše, radio je i sudio bez svake predsude. Sa Mažuranićem, Ćepulićem, Veberom i drugim javnim muževima, s kojima je kroz mnogo godina pripadao jednoj političkoj stranci, mislio je Vončina, da će u konglomeratu austrijskih naroda, u kojem su Slaveni imali većinu, moći osebnost hrvatskoga naroda bolje očuvati, nego li u savezu s Ugarskom, pa je on ovo mnienje zastupao onako odrešito, kako je to bio vičan činiti u svakoj sgodi svoga života. Radi toga bio je nazivan kruhoborcem, austrijskim slugom, izdajicom, i kako su već glasili svi ti častni pridjevci, koje su njemu i njegovim suboriocima dobacivali protivnici u žestokoj stranačkoj borbi. Vončina je jamačno mislio, da će dodir sa prosvjetljenim življima Austrije,

koja se je već na ustavnu preustrajala, pridići kulturno i ekonomički zanemareni hrvatski narod; da će doticaj sa slavenskim narodima samo objačati njegovu narodnu i slavensku sviest. Nije mogao biti nikakov puki slučaj, da su se u njegovu kolu nalazili i s njegovim nazorima slagali Gaj, Kukuljević, Vukotinović, Mažuranić, Cepulić, Prica i toliki drugi muževi iz dobe prije godine 1848.; jamačno su ti muževi vjerovali, da će takovo izmirenje s Austrijom biti za Hrvatsku najprobitačnije. Nemože se ipak kazati, da su ti muževi u obće zazirali od saveza s Ugarskom. Nisu, nego su držali, da se takav savez ima sklopiti za zajedničku obranu ustavnoga i slobodnoga života, i to savez, kako ga u slobodnoj monarkiji imadu sklopiti dva samostalna naroda, koji su spojeni nerazriešivim vezom jedne krune i jednoga vladaoca.

Vončina, koji je ovako mislio i koji je najdalje od svih išao u zastupanju toga stanovišta, nije na osvitku dualističkoga sustava i hrvatsko-ugarske nagodbe, koja je navještala vlast unionističke stranke te unionističkim duhom prožete domaće aristokracije mogao na ino, nego da proti tim novim odnošajima stupi u opoziciju, a stranka, koja je vodila tu opoziciju, dobila je u njemu najdragocjeniju silu; čovjeka energična, bezobzirna, požrtvovna, najdarovitijega agitatora, koji je svojim osobnim pojavom, govorom i činom širio s velikim uspjehom propagandu za njezine težnje. On je u stranci bio onaj elemenat, koji joj je stvarao sredstva za agitaciju, novine, sastanke, brošure, pamflete, koji ju je tjerao napred, nedajući ni njoj ni protivniku mira, te koji je napokon najviše doprinesao, da se je u zemlji stvorilo najnesnosnije stanje. Prema njemu se je barun Rauch, i koliko energičan i bezobziran, mogao smatrati pomirljivim; prema njemu su Mrazović i Miškatović bili samo pitomi janjci; njega su protivnici morali smatrati živim djavolom, gotovim belzebubom. On je Josipu Žuviću, svom negdašnjem prijatelju, koji baš nije bio čovjek sentimentalnih čuvstava, iztisnuo suze na oči i kletvu na usta; on je kroz tolike godine, kao riečki podžupan, obuzdavao razuzdanost riečke ulične svjetine, koja je na svakoga navaljivala, samo je oko njega obilazila s poštovanjem, znajući, da s njim neima šale; on je sa svojom odvažnošću ustavljao zavedeno množtvo u njegovim navalama, širio strah i trepet u redovima svojih protivnika. U borbi proti svojim protivnicima nije birao sredstva, a odlikovao se je domišljatošću upravo ženijalnoga agitatora. Neima dvojbe, da je napisao i razturavao više nego jednu od mnogih brošura, u kojima se je u to vrieme napadalo na unionističku stranku i njezine vidjenije

muževe tako oštrim načinom i tonom, koji je i sam Vončina smatrao nepristojnim i nedopuštenim u otvorenoj javnoj polemici, a ovo je nešto značilo kod njega, koji se nije umio pretvarati i koji nije rado iz busije napadao. Pošto se je vodstvo narodne opozicije, naročito Vončina, latilo u stranačkoj borbi i takovih zasjedničkih literarnih sredstava, našlo se je doskora nasljednika, koji su ga na tom polju nadkrilili. Nekoji domišljati ljudi, kojih su se imena čitala u tadašnjim novinama, videći, da se na taj način dade štogod zaslužiti, a i steći makar kakov glas, došli su na misao, da kuju pamflete, u kojima su se natjecale laž, kleveta i zloba, i u kojim su se prvacima narodne stranke podmetali najkrupniji zločini. Mnogi su sasvim ozbiljno mislili, da je Vončina inspirirao i takove pamflete proti samomu sebi samo zato, da može svoje političke protivnike prikazivati kao autore te se onda sgražati sa tolike njihove pokvarenosti. Izmedju tih pamfleta pobudio je najveću senzaciju jedan pod naslovom „Kroatien auf der Marterbank“ (Hrvatska na mučilištu) koji je bio štampan u Pragu, a o kojem se je htjelo s neke strane dokazati, da je Vončina platio štamparski trošak. Drugi jedan pamflet pripovjedao je o nekakovoj „veleizdajničkoj uroti“, koju da su snovali ti prvaci narodne stranke, no njegov je sadržaj bio tako fantastičan i smiešan, da se je na prvi pogled moralo opaziti kovarstvo zlobne ruke. Vončina se je morao braniti od sumnje, da sam proti sebi piše, a ova sumnja, koja je valjda bila neosnovana, mogla se je roditi u duši njegovih protivnika, koji o njemu kao svomu najvećemu i najopasnijemu protivniku nisu mogli hladnokrvno suditi. U istinu je Vončina i bio njihov nepomirljivi neprijatelj, koji im je o glavi radio pa je još dugo poslie, kad su se protivnici bili izmirili i stupili na zajednički temelj, Vončina ostao u očima unionističke stranke najomraženija javna ličnost. Kada je uzeo rieč u razpravi o reviziji nagodbenoga zakona, izašli su viriliste unionističke stranke ostentativno iz sabornice, da ga nemoraju slušati, dočim je barun Rauch mogao u to vrieme već mirno u sabornici razgovarati sa Miškatovićem.

Milan Makanec tvrdio je poslie i u saboru a i u člancima, koji su pod naslovom „Moja izpovjed narodu“ izašli u njegovom glasilu „Primorcu“, da je Vončina, koji je u stranačkoj borbi do kraja zaoštravao odnošaje, stvarajući u zemlji pravi pakao, prvi požurivao i silio stranku, da napusti opozicijonalni program i stupi na zakoniti nagodbeni temelj. Ova je tvrdnja, koju je Makanec razjašnjivao potankostima iz prijašnjega njihova zajedničkoga drugovanja,

bila vjerojatna, a Vončina nije tu Makančevu tvrdnju nikada pobijao. Čovjek pronicava političkoga suda, po svojem mišljenju više konservativac, kako je to pokazao i za vrieme Schmerling-Mažuranićeve vladavine, nije Vončina vjerovao, valjda ni jedan časak, da se opozicijonalni program sa tako obsežnim zahtjevima može izvesti ili da se samo može na njegovom temelju povesti kakova uspješna opozicija. Pošto je njemu i njegovim prijateljima pošlo za rukom, da obore svoga velikoga protivnika i mal ne unište staru unionističku stranku, mislio je Vončina, komu je to bio poglaviti cilj borbe, da se njegova stranka mora sada izmiriti s odnošajima, koji su se pokazali kud i kamo jači od njezine volje, a kako je bio nestrpljiv i sangviničan, gonio je svoje prijatelje, da neoklievajući prihvate stanovište uzakonjenih odnošaja. Nije bio prijatelj nikakovih polovičnih mjera ili zavlačivanja, a njegov bistar, praktičan sud morao ga je uvjeriti o tome, kako su ti odnošaji čvrsti i stalni. Njegovi protivnici pisali su i pripovjedali, da se je pače i ponizio pred jednim, u to vrieme najmoćnijim ugarskim državnikom, a time su htjeli kazati, da taj Vončina gnjete slabijega a da puza pred jačim. Ovu tvrdnju, koja je u istinu bila najteža osvada proti njegovu značaju, nije podupirao njegov prijašnji politički život, a nije nigdje ni autentično dokazana, mogla je paka nastati od tuda, što se je Vončina, koji je vazda htjeo biti u prvim redovima, sada turao napred kao revizijonista, dočim je prije najviše galamio proti uzakonjenom položaju zemlje.

Sud o Ivanu Vončini nemože biti jedinstven, jer je to bila takova narav, koja je imala svojih dobrih i hrdjavih strana, a te su se u razno vrieme različito pokazivale. Nije bio čovjek sebičan u materijalnom smislu ove rieči, a dokazano je, da je žrtvovao od svoga imetka za javne i stranačke svrhe. Težio je istina za vlašću, a ova se težnja ima tako shvatiti, da je bio čovjek pun ideja i zdravih osnova, koje je htio oživotvoriti, a pokazao je to poslie i kao jedan od prvaka opozicije, i kao načelnik glavnoga grada i kao jedan od najviših činovnika autonomne zemaljske uprave, gdje je izveo razna koristna djela. U politici je bio pokvaren možda više nego i jedan od muževa, koji su u to vrieme radili na javnome polju. Strogi moralista nemože ni časka oklevati, da ga osudi, što nije u borbi nikada birao sredstva, pa su ga protivnici morali radi toga smatrati čovjekom ne samo bezobzirnim nego upravo bezdušnim. I mnogi prijatelji nisu mu odobravali taj način borbe, no bilo je težko odoljeti čovjeku, koji te je privlačio otvorenošću svoje naravi, a impo-

nirao svojom odvažnošću i požrtvovnošću. Hrvatski rodoljub, koji je uvjeren, da svaki politički program ima i svoju etičnu stranu i da javni muževi moraju ono poštovati, i onoga se držati, na što se pred narodom svečano zakunu, osuditi će tolike njegove skokove i onu lakoumnost, kojom je takove programe stvarao i zabacivao kao što nemože odobriti njegove napadaje na tolike javne muževe, koje je prije smatrao prijateljima, a kasnije hotio, da ih uništi. Da je Vončina bio ovako pokvaren, neima se to pripisati njegovoj u jezgri zdravoj i dobroj naravi, već njegovom strastvenom i naglom temperamentu — čuli smo Makanca, koji je o sebi rekao: „takova me je Bog stvorio“ a i samim odnošajima i stranačkoj borbi, koja više put stvara nemani, kakove neumije proizvesti ni — ista pokvarena narav. Najviše mu se još mora zamjeriti, da je proti svojim protivnicima bio do kraja nepravedan no ti su mu onda i vraćali žao za sramotu, smatrajući ga za života najgorim čovjekom u zemlji. Takav nije bio, nego je bio čovjek nadaren umnim i duševnim sposobnostima, kojih nije dospio naobraziti, odvažan, slobodouman, ljubezan i požrtvovan prijatelj, a u javnom životu — dobar i čestit Hrvat. Kada je umro, poslie dugotrajne i težke bolesti, u 59. godini života, spomenuše domaći listovi mnoga njegova dobrotvorna djela, što ih je za života, naročito kao gradski načelnik zagrebački, činio siromašnim slojevima, a Vončina je doista ljubio sirotinju i rado svoj imetak sa drugim dielio. Ako je po strastvenoj i nagloj naravi, koje nije znao, a valjda ni mogao obuzdati, komu što u prvi mah krivo učinio, to je poslie sam najviše požalio i nastojao da izpravi. Ovo razdobje hrvatske povjesti nemože se s njime razstati a da mu neprizna, da je u sebi spajao odlična svojstva čovjeka darovita i srdčana, da je bio zamašne inicijative, da je kao riedko koji bio odan javnim poslovima, pravi tip englezkoga parlamentarca — i da je narodne probitke nastojao vazda po svojem shvaćanju unapredjivati i svojoj domovini biti na korist. Ni prije ni poslie nije Hrvatska vidjela muža, u kome je bio tako živ osjećaj za javne poslove kao u njemu i koji bi po definiciji starogrčkih mudraca bio onako svestrano političko biće, kao upravo on. Umro je siromak, premda su ga tolike okolnosti života, izvan politike, mogle učiniti imućnim, a ovo siromaštvo bilo je sjajan dokaz njegove nesebičnosti. Njegovi prijatelji, koji su se težko razstali sa svojim Ivanom, obasuli su mu grob cviećem, a narod mu je priznao, da je sa Ivanom Vončinom legao u grob čovjek, koji je svojim individualitetom udario obilježje čitavoj jednoj epoki narodno-političke borbe.

Treći u tom kolu bijaše Josip Miškatović. Makanec prozvao je savez tih, kroz tolike godine nerazdruživih prijatelja „triumviratom“, a njihovi protivnici u zemlji prihvatiše taj naziv, koji je i prešao u političku povjest ovih vremena. Mrazović na čelu stranke i kao njezin najstariji vodja, upravljao je čitavim organizmom, koji je bio vezan neslomivim jedinstvenim osjećajem te je bezuvjetno sliedio njegove upute; Vončina, koji je najviše od svih po zemlji putovao, širio je kroz neumornu agitaciju propagandu za njihove težnje; Miškatović pako, najmladji po godinama, sjedeći za svojim pisaćim stolom, stvarao je dan za danom novinske članke, a ti novinski članci nebijahu tek obični članci dnevne štampe već pravi umotvori čovjeka ženijalnih sposobnostih, koji je nedostiživom vještinom branio sebe i svoje prijatelje, a pobijao protivnike. Politika je znanost izkustva, koja se neda iz knjige naučiti te vidimo primjerice u Englezkoj, da njezini državnici stiču istom u starosti obćenito priznanje i povjerenje i da se stopram u takovoj dobi smatraju sposobnima, da upravljaju državom. Ima dakako iznimaka, što ih stvara individualni dar, pa nam povjest pripovjeda, kako je Oktavijan, član drugoga rimskoga triumvirata, već u 18. godini života pokazao takovu političku zrelost, koja je bila nešto sasvim nenaravna ili neobična kod čovjeka u mladjahnoj dobi života; Willian Pitt, mladji, koji je već u 20. godini života postao ministar, a u 25. godini ministom-predsjednikom, odlikovao se je jednakom zrelošću duha. To su svakako riedke iznimke, a bila je takodjer riedka iznimka, da je Miškatović već u 24. godini života, kada je jošte na njemačkim sveučilištima izučavao neke znanosti, mogao pisati političke članke, koji, osim ljepota jezika i sloga, pokazaše sasvim zrela političara a to je on u istinu i bio. No sada, u ovo prvo vrieme nutarnje stranačke borbe, morao je svoj talenat razvijati u drugom pravcu, morao je duhove buditi na žilavi odpor, razbijati svojim perom čvrste protivničke redove te voditi duševnu borbu proti čitavom jednom sustavu, koji je svojom snagom već polagao, sapinjao sile malena naroda. Što god se je u ovo vrieme dalo izvesti umnom i moralnom snagom na publicističkom polju, to je Miškatović izveo. Imao je, istina, najzahvalnije obćinstvo, u kojem je kritični duh donekle spavao i koje je svaku njegovu izreku primalo uzhićeno, a ovo razpoleženje duhova, ovo veliko pouzdanje velikoga množtva pa i same narodne inteligencije, razjašnjuje moralne uspjehe, što ih je sticao u toj borbi. Neki duhoviti Englez kaže, da su i rieči više puta čini ili bar uzroci čina, a Miškatović je svojim perom, koje je nad svaku sumnju

bilo duhovito i umno, stvarao takova djela, koje je poslie glas javnoga mnienja na biralištu potvrdjivao. Stvarao je jedinstveno mišljenje u narodnoj opoziciji, ulievao je u njezine grudi žar oduševljenja, vršio je dakle onaj zadatak, koji se ima smatrati eminentnim zadatkom žurnalistike. Uz ovo konstruktivno djelovanje, da ga tako nazovem, vršio je i destruktivnu stranu svojega zvanja; unosio je razdor i malodušje u redove svojih protivnika, koji u tolikim izjavama tih vremena daju oduška svojim ranjenim čuvstvima i svojoj očajnoj boli. Samo onaj, koji te nebrojene Miškatovićeve članke čita u historičnom duhu, kako se oni imaju čitati, shvaća podpunu njihovu vriednost za ona vremena te razumije dojam i uspjeh toga njegova pisanja. No kada se oni čitaju i danas, poslie trideset i više godina, gdje je nestalo čitave one atmosfere, u kojoj su postali, mora se još uvjek priznati, da je pisac tih članaka bio čovjek tolike umne snage, koja mu u povjesti hrvatskoga novinstva osigurava i za kasnija vremena jedno od najuglednijih mjesta.

Miškatović je poslie imao drugi, mnogo teži zadatak, gdje nije mogao više ubirati lovorove vience slave, nego se je imao boriti proti jakoj struji u narodnoj inteligenciji, koja ga je proglasivala zavoditeljem javnoga mnienja i odmetnikom od svih načela, koje je prije zastupao u narodnoj politici. Sada je valjalo dokazivati tomu istomu javnomu mnienju, da je bila samo velika iluzija sve ono, u što su ljudi prije vjerovali, i da si valja izbiti iz glave tolike lude težnje, koje još samo zanešeni Makanec može propovjedati. Neima dvojbe, da je Miškatović, koji je u tom triumviratu imao možda politički najzreliji um, morao prvi uviditi nuždu za njegovu stranku, da se izmiri sa zakonitim stanjem, a on je u novinama i počeo prvi pripravljati obćinstvo na preokret prvaka, te ga je polagano, gotovo neosjetljivo, privodio u krug novih mislih, koje mu je sada valjalo uciepiti. U tim člancima, koje je sada morao udešavati prema tolikim realnim odnošajima, neima više prijašnjih bombastičnih fraza i poziva na odvažnu i junačku borbu; iz njih progovara hladan, kritičan, skeptičan um, koji prikazuje i pretjerava sve potežkoće narodnoga života i uvjerava narod, da dobra i čestita vlada kao i rodoljubiva saborska većina mogu na temelju državopravnoga zakona unaprediti sve njegove prosvjetne i političke probitke. Samo tako zvani rauchijanizam ostaje i nadalje najveće strašilo, koje Miškatović riše najtamnijim bojama.

Miškatovića nije samo njegov dar upućivao na književno i novinarsko polje, nego i njegov dvoličan družtveni položaj, koji mu je

smanjivao ugled te mu zatvarao put do svake druge vlasti. Ti njegovi privatni odnošaji nespadaju naravno na javnu povjest niti mogu iole djelovati na onoga, koji prosudjuje njegovu sposobnost kao političara i publiciste, no nemogu se ipak smetnuti s uma, pošto razjašnjuju čitavi njegov život te se i tomu prekarnomu družtvenomu položaju ima dobrim dielom pripisati, zašto se je Miškatović, pošto je napustio prijašnji politički pravac, poslie izmedju svojih drugova najdalje odtisnuo na stazi oportuniteta, koji je imao ne samo svoju političku nego i osobnu stranu; zašto je morao kasnije pobijati svoga starijega prijatelja Mrazovića, a donekle i samoga Vončinu i zašto je napokon postao političar najkonservativijih težnja, za kojega je samo ono vriedilo, što je u stanovito vrieme obstojalo. Da je s tolikom žestinom navaljivao ne samo na politiku nego i na samu ličnost Milana Makanca, to se je još moglo razumjeti, jer je i Makanec bio vrlo bezobziran proti svojim bivšim prijateljima i jer je Miškatović odrastao u divljoj i strahovitoj stranačkoj borbi, u kojoj je naučio tako postupati sa protivnicima. No vrlo nepovoljno dojimlje se njegovo pisanje prigodom Mažuranićeva odstupa te nesluži na čast njegovu srdcu ni značaju. Koliko je god Mažuranić mogao u javnim poslovima griešiti uslied svoje popustljivosti i svoje pasivne naravi, nigdje se ipak u „Obzoru" neopaža, da bi ga Miškatović upozorio na zlovolju javnoga mnienja; jedino prikorava Mažuranićevu vladu radi tromoga ili sporoga tečaja uprave, no ovdje ima poglavito na umu Živkovića, koga prvaci narodne stranke nisu nikada pravo zavoljeli. Napokon je Mažuranić odstupio pokazavši u zadnji čas energiju, koja je možda nadilazila očekivanje njegovih prijatelja. Mažuranić je to učinio, da donekle zadovolji zahtjevima vlastite stranke, koja ga je svojim saborskim izjavama bodrila na takav korak i da može s čašću odstupiti s mjesta, na kojem nije više uživao povjerenja zajedničkih državnih krugova. Ovo bijahu svakako takovi razlozi, koje je prijašnji hvalospjevac Mažuranićev imao iztaknuti i odobriti, no Miškatović toga nije učinio. O Mažuranićevu odstupu, koji su i njegovi politički protivnici primili s poštovanjem, piše Miškatović vrlo hladno, a nalazi u svojem srdcu neku čudnovatu toplinu osjećaja za onu stranu, odkud je počelo grijati sunce nove ere. Opažajući već sada u saborskoj većini znakove razkola, koji je provalio već poslie nekoliko mjesecih iza promjene na banskoj stolici, Miškatović ostavlja na cjedilu Mrazovića i drugove i uzvisuje novu eru, a to traje dotle, dok mu ti bivši prijatelji poslie glasovanja o t. z. Davidovoj školi nezatvoriše vrata Obzorova uredničtva.

U Josipu Miškatoviću imao je hrvatski narod muža, koji je po svojim sposobnostima bio svakako riedak pojav u njegovom javnom životu. Možda je šteta za hrvatsku knjigu, da joj Miškatović nije posvetio svoje znatne umne sposobnosti, jer bi na tom polju bio mogao stvoriti djela, koja bi i poslie njegove smrti narodu koristila. Trošeć svoje sile na publicističkom polju i morajući se boriti za svoj obstanak, koji su mu otežčavali njegovi osobni i družtveni odnošaji, nije Miškatović dospio ni da usavrši svoju naobrazbu pa tako nije njegov talenat, i koliko velik, donesao narodu prave realne koristi. Što god je stvorio, stvorio je svojim naravnim darom, a taj je bio tolik, da mu je u svim tim borbama i pored svih političkih metamorfoza, kroz koje je prošao, osiguravao u domaćoj publicistici najvažnije mjesto do konca života. Ta je publicistika izgubila u njem možda svoga najumnijega predstavnika do današnjega dana.

Zaglavak.

S odstupom Ivana Mažuranića završuje ovo znamenito razdobje hrvatske parlamentarne povjesti, koje obuhvaća polovicu vremena ustavne ere, nastale iza absolutizma. Mal ne svi ti muževi, koji su sudjelovali kod stvaranja tih dogodjaja, ostaviše već ovo pozorište borbe, a mnoge od onih ideja, koje su njihovo djelovanje pokretale, izgubile su svoju aktualnu važnost za javni život naroda ili su tako promjenile svoj oblik, da se danas ištu drugi načini i druga sredstva, koja ih za današnji ili budući život naroda mogu opravdati. Glede tih naših predšastnika na javnome polju ne bi se imalo sumnjati o tom, da su nastojali dobrom voljom oko oživotvorenja tolikih narodnih težnja, pa da su u to ime morali izdržati mučnu borbu, koju su im vrieme i okolnosti nametnule. A i tko hoće da prosudjuje njihov javni značaj ili njihovu patriotičnu sviest, mora to vrlo oprezno činiti. Tko živi u vrtlogu dogodjaja; tko iz bližega promatra borbu političkih stranaka, kako ju vode živi ljudi, kod kojih često puta prekipljuju strasti ili prevladjuju sebični interesi; tko se ustavlja samo kod onakovih momenata javne borbe, koji najviše u oči udaraju, taj može lasno izgubiti vjeru u patriotičnu sviest i nesebičnost pojedinih ljudih i stranaka, te mu ostaju zastrte one više narodne ideje, koje ih pokreću. A ipak su ove strasti prolazne i časovite, ideje su pako trajne. No naravno je, da se njihova životna snaga mora okušati u živoj borbi, a istom sada vidi narod kao i njegove

političke stranke, koliko mogu od svojih težnja oživotvoriti u stanovito vrieme, a koliko moraju ostaviti budućnosti i povoljnijim prilikama. Glavno je, da narod nikad ne smetne s vida svojih ideala, koje su mu vječni zakoni božje promisli u grudi usadili i koji mu imaju biti luč na tamnom i trnovitom putu njegova života. Hrvatski narod, i koliko malen, sretan je, da je imao slavnu povjest, od koje su mu ostale tolike svietle uspomene i u kojoj nalazi tolika moralna uporišta u svagdašnjoj borbi za očuvanje narodnoga obstanka, kao i za razvoj svih svojih intelektualnih i duševnih sila. S velikim pietetom i ponosom mora narod spominjati ove svoje uznosite povjestničke momente i tko poznaje vanredno razvijeno historičko čuvstvo i smisao naroda za njegov prošli život, netreba se zaista bojati, da će spomen na te dogodjaje ikada u njegovoj duši oslabiti. Tako se ni muževima, koji su u ovo vrieme imali raditi oko njegova boljka, nemože doista prigovoriti, da su smetnuli s uma ta historična gledišta, pače se mora priznati, da su sve te stranke imale pretežito historički karakter pa nisu s toga uvažavale tolike političke momente, koji su se u tom času kosili sa predajama prošlosti. Ovo se mora priznati tako o staroj unionističkoj kao i o staroj narodnoj stranci do godine 1866., kada su nastali takovi dogodjaji, koji su napokon morali navrnuti mišljenje tih stranaka u novi pravac. Unionistička stranka sklopila je s Ugarskom državopravnu nagodbu, na što se njezini protivnici oboriše na nju nevidjenom žestinom te tvrdiše, da je tobož izdala domovinu i napustila sva narodna prava. Govorili su, da tu nagodbu nije sklopila unionistička stranka ili njezini glavni muževi, nego da su ju oni primili gotovu iz rukuh Ugarske, koja je tobož sama po svojoj volji odsjekla granice državnoj autonomiji Hrvatske kao i državnoj zajednici izmedju obijuh zemalja. Kako su ti protivnici unionističke stranke prenaglo sudili, pokazalo se već poslie nekoliko godina, kada su morali uz neznatne preinake primiti to djelo svoje predšastnice, pa su onda dolazili u priliku, da ga kao vlastito djelo brane od navala radikalnih svojih protivnika. Svakako je istina, da je unionistička stranka u puno povoljnijem času sklopila s Ugarskom nagodbu nego ju je narodna stranka revidirala: da je ta narodna stranka mogla već teže i ono uzdržati, što je primila od unionističke stranke. Kasniji dogodjaji napokon uvjeriše mnoge političke muževe u zemlji, da se ovaj državopravni temelj može samo onda učvršćivati i na bolje razvijati, ako ga narod bude branio odvažno i svim zakonitim sredstvima, koja mu on nipošto neuzkraćuje. I koliko se imaju poštovati svi oni javni muževi u zemlji,

U Josipu Miškatoviću imao je hrvatski narod muža, koji je po svojim sposobnostima bio svakako riedak pojav u njegovom javnom životu. Možda je šteta za hrvatsku knjigu, da joj Miškatović nije posvetio svoje znatne umne sposobnosti, jer bi na tom polju bio mogao stvoriti djela, koja bi i poslie njegove smrti narodu koristila. Trošeć svoje sile na publicističkom polju i morajući se boriti za svoj obstanak, koji su mu otežčavali njegovi osobni i družtveni odnošaji, nije Miškatović dospio ni da usavrši svoju naobrazbu pa tako nije njegov talenat, i koliko velik, donesao narodu prave realne koristi. Što god je stvorio, stvorio je svojim naravnim darom, a taj je bio tolik, da mu je u svim tim borbama i pored svih političkih metamorfoza, kroz koje je prošao, osiguravao u domaćoj publicistici najvažnije mjesto do konca života. Ta je publicistika izgubila u njem možda svoga najumnijega predstavnika do današnjega dana.

Zaglavak.

S odstupom Ivana Mažuranića završuje ovo znamenito razdobje hrvatske parlamentarne povjesti, koje obuhvaća polovicu vremena ustavne ere, nastale iza absolutizma. Mal ne svi ti muževi, koji su sudjelovali kod stvaranja tih dogodjaja, ostaviše već ovo pozorište borbe, a mnoge od onih ideja, koje su njihovo djelovanje pokretale. izgubile su svoju aktualnu važnost za javni život naroda ili su tako promjenile svoj oblik, da se danas ištu drugi načini i druga sredstva, koja ih za današnji ili budući život naroda mogu opravdati. Glede tih naših predšastnika na javnome polju ne bi se imalo sumnjati o tom, da su nastojali dobrom voljom oko oživotvorenja tolikih narodnih težnja, pa da su u to ime morali izdržati mučnu borbu, koju su im vrieme i okolnosti nametnule. A i tko hoće da prosudjuje njihov javni značaj ili njihovu patriotičnu sviest, mora to vrlo oprezno činiti. Tko živi u vrtlogu dogodjaja; tko iz bližega promatra borbu političkih stranaka, kako ju vode živi ljudi, kod kojih često puta prekipljuju strasti ili prevladjuju sebični interesi; tko se ustavlja samo kod onakovih momenata javne borbe, koji najviše u oči udaraju, taj može lasno izgubiti vjeru u patriotičnu sviest i nesebičnost pojedinih ljudih i stranaka, te mu ostaju zastrte one više narodne ideje, koje ih pokreću. A ipak su ove strasti prolazne i časovite, ideje su pako trajne. No naravno je, da se njihova životna snaga mora okušati u živoj borbi, a istom sada vidi narod kao i njegove

političke stranke, koliko mogu od svojih težnja oživotvoriti u stanovito vrieme, a koliko moraju ostaviti budućnosti i povoljnijim prilikama. Glavno je, da narod nikad ne smetne s vida svojih ideala, koje su mu vječni zakoni božje promisli u grudi usadili i koji mu imaju biti luč na tamnom i trnovitom putu njegova života. Hrvatski narod, i koliko malen, sretan je, da je imao slavnu povjest, od koje su mu ostale tolike svietle uspomene i u kojoj nalazi tolika moralna uporišta u svagdašnjoj borbi za očuvanje narodnoga obstanka, kao i za razvoj svih svojih intelektualnih i duševnih sila. S velikim pietetom i ponosom mora narod spominjati ove svoje uznosite povjestničke momente i tko poznaje vanredno razvijeno historičko čuvstvo i smisao naroda za njegov prošli život, netreba se zaista bojati, da će spomen na te dogodjaje ikada u njegovoj duši oslabiti. Tako se ni muževima, koji su u ovo vrieme imali raditi oko njegova boljka, nemože doista prigovoriti, da su smetnuli s uma ta historična gledišta, pače se mora priznati, da su sve te stranke imale pretežito historički karakter pa nisu s toga uvažavale tolike političke momente, koji su se u tom času kosili sa predajama prošlosti. Ovo se mora priznati tako o staroj unionističkoj kao i o staroj narodnoj stranci do godine 1866., kada su nastali takovi dogodjaji, koji su napokon morali navrnuti mišljenje tih stranaka u novi pravac. Unionistička stranka sklopila je s Ugarskom državopravnu nagodbu, na što se njezini protivnici oboriše na nju nevidjenom žestinom te tvrdiše, da je tobož izdala domovinu i napustila sva narodna prava. Govorili su, da tu nagodbu nije sklopila unionistička stranka ili njezini glavni muževi, nego da su ju oni primili gotovu iz rukuh Ugarske, koja je tobož sama po svojoj volji odsjekla granice državnoj autonomiji Hrvatske kao i državnoj zajednici izmedju obijuh zemalja. Kako su ti protivnici unionističke stranke prenaglo sudili, pokazalo se već poslie nekoliko godina, kada su morali uz neznatne preinake primiti to djelo svoje predšastnice, pa su onda dolazili u priliku, da ga kao vlastito djelo brane od navala radikalnih svojih protivnika. Svakako je istina, da je unionistička stranka u puno povoljnijem času sklopila s Ugarskom nagodbu nego ju je narodna stranka revidirala; da je ta narodna stranka mogla već teže i ono uzdržati, što je primila od unionističke stranke. Kasniji dogodjaji napokon uvjeriše mnoge političke muževe u zemlji, da se ovaj državopravni temelj može samo onda učvršćivati i na bolje razvijati, ako ga narod bude branio odvažno i svim zakonitim sredstvima, koja mu on nipošto neuzkraćuje. I koliko se imaju poštovati svi oni javni muževi u zemlji,

